

Zdenko Vinski - život i znanstveni rad: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 2016. godine

---

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2020**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:265087>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

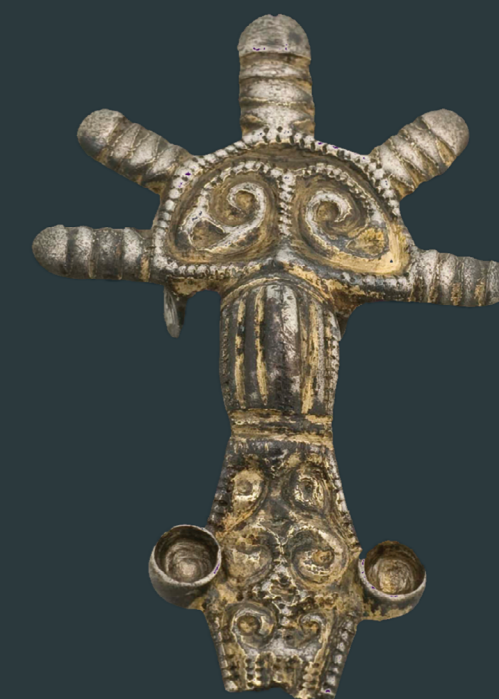
Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

zbornik radova ZDENKO VINSKI
– ŽIVOT I ZNANSTVENI RAD

zbornik radova ZDENKO VINSKI – ŽIVOT I ZNANSTVENI RAD

9 789531 758062

ISBN 978-953-175-806-2 (FFZg)

ISBN 978-953-8143-42-7 (AMZ)

amz

ZDENKO VINSKI
ŽIVOT I ZNANSTVENI RAD

Zdenko Vinski - život i znanstveni rad
Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 2016. godine.

NAKLADNICI

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju
Arheološki muzej u Zagrebu

ZA NAKLADNIKA

Vesna Vlahović Štetić
Sanjin Mihelić

RECENZENTI

Radomir Jurić
Tajana Sekelj Ivančan

UREDнице

Mirja Jarak
Maja Bunčić

LEKTURA HRVATSKOGA JEZIKA

Jadranka Brnčić

LEKTURA ENGLESKOGA JEZIKA I PRIJEVOD (legende, Program skupa 2016. i dio sažetaka)

Barbara Smith Demo

GRAFIČKO OBLIKOVANJE I PRIPREMA

Boris Bui

GRAFIČKO OBLIKOVANJE NASLOVNICE

Srećko Škrinjarić

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNICI

Fototeka AMZ

CRTEŽ NA NASLOVNICI

Martina Rončević

TISAK

Tiskara Zelina d.d., Sv. Ivan Zelina

NAKLADA

300 primjeraka

ISBN – FFZG 978-953-175-806-2; AMZ 978-953-8143-42-7

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001071779

Collectanea archaeologica Musei archaeologici Zagrabienensis 4

Tiskanje zbornika omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Arheološkog muzeja u Zagrebu i projekta „Arheološka istraživanja u zaleđu Šibenika - od prapovijesti do srednjega vijeka“.

© FFZg

© AMZ

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb
amz

 triglav

TRIGLAV OSIGURANJE d.d.

ZDENKO VINSKI
ŽIVOT I ZNANSTVENI RAD

ZBORNİK RADOVA SA ZNANSTVENOG SKUPA ODRŽANOG U ZAGREBU 2016. GODINE

UREDNIČE: MIRJA JARAK, MAJA BUNČIĆ

 PF press

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb

amz

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

<i>Predgovor</i>	5
<i>Program skupa</i>	8
Ivan Mirnik, Branko Ostajmer	
<i>Obitelj Weiss/Vinski - pokušaj kolektivne biografije /</i> <i>The Weiss/Vinski family – an attempt at a collective biography</i>	13
Ana Solter	
<i>Zdenko Vinski u vrtlogu Drugoga svjetskog rata / Zdenko Vinski in the Vortex of World War II</i>	35
Željko Demo	
<i>Istraživanja i teme u znanstvenim djelima dr. Zdenka Vinskog /</i> <i>Research and topics in the scientific works of Dr. Zdenko Vinski.</i>	51
Maja Bunčić	
<i>Muzejski rad dr. Zdenka Vinskog – terenska istraživanja, izložbe i rad na zbirkama /</i> <i>The museum work of Dr. Zdenko Vinski – field research, exhibitions, and collections</i>	107
Iva Cvitan	
<i>Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“ / The “Ksenija and Zdenko Vinski” Library.</i>	137
Mitja Guštin	
<i>Profesor Zdenko Vinski u Ljubljani – nekoliko primjera polikromnog stila nepoznatog porijekla /</i> <i>Profesor Zdenko Vinski in Ljubljana – several polychrome style artifacts and their place</i> <i>in the treasury of the Migration Period</i>	147
Željko Tomičić	
<i>Dr. Zdenko Vinski - međimurska epizoda / Zdenko Vinski, PhD – Episodes from Međimurje</i>	161
Anita Rapan Papeša	
<i>Arheološki spomenici Velike seobe naroda u Srijemu – 60 godina poslije / Die archäologischen</i> <i>Denkmäler der großen Völkerwanderungszeit in Syrmien – 60 Jahre später</i>	173
Gojko Tica	
<i>Bow brooches with three oval gemstone settings on a semi-circular head from Narona,</i> <i>Hemmingen, Collegno and Avigliana / Lučne fibule s tri ovalna ležišta za poludrago</i> <i>kamenje na polukružnim glavicama iz Narone, Hemmingena, Collegna i Avigliane</i>	183
Slavko Ciglencečki	
<i>Arheologija preseljenja ljudstev v jugovzhodnoalpskem območju pred letom 1980 in novejši izsledki /</i> <i>Archaeology of the Migration Period in the southeastern Alps before 1980 and recent discoveries</i>	207
Mirja Jarak	
<i>Crtice iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka – karolinški nalazi iz kraja 8. i prve pol. 9. stoljeća /</i> <i>Items from the Croatian Early Middle Ages – Carolingian artifacts from the end of the 8th</i> <i>and first half of the 9th centuries</i>	221
Goran Bilogrivić	
<i>Ranosrednjovjekovni mačevi pod lupom Zdenka Vinskog / Early Medieval swords under the</i> <i>magnifying glass of Zdenko Vinski.</i>	243

Krešimir Filipec

Zdenko Vinski i rani srednji vijek u savsko-dravskom međuriječju s posebnim osvrtom na diferenciranje bjelobrdske kulture u regionalnom smislu / Zdenko Vinski and the Early Medieval period in the area between the Sava and Drava Rivers with particular attention to distinguishing the Bijelo Brdo Culture in a regional sense 257

Tatjana Tkalčec

Zdenko Vinski i istraživanja gradišta razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u Hrvatskoj / Zdenko Vinski and research into the gradište sites of the High and Late Middle Ages in Croatia 265

Ivana Škiljan

Stanje istraženosti, tipologija i terminologija srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih pećnjaka Slavonije / The state of investigation, typology, and terminology of medieval and post-medieval stove tiles in northern Croatia 287

Izložba Fotoalbum obitelji Vinski 320

PREDGOVOR

Zdenko Vinski (snimio/photo M. Pavić, 1979; AAMZ 210)

Zbornik „Zdenko Vinski – život i znanstveni rad“ donosi niz znanstvenih i stručnih radova koji su nastali na temelju izlaganja na istoimenom međunarodnom znanstvenom skupu 2016. godine u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Znanstveni skup organizirali su Arheološki muzej u Zagrebu i Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu povodom 20-e obljetnice smrti Zdenka Vinskog, velikog hrvatskog arheologa i znanstvenika, jednog od utemeljitelja suvremene srednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj.

Dr. Zdenko Vinski bio je, osim djelovanja u Arheološkom muzeju i na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, znanstveno povezan s nekoliko drugih značajnih ustanova u Hrvatskoj i inozemstvu, među kojima treba posebno istaknuti Njemački i Austrijski arheološki institut, tadašnju Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti i Filozofski fakultet u Ljubljani. Vinski je bio dopisni član navedenih arheoloških instituta i Razreda za društvene znanosti JAZU te profesor na Sveučilištu u Ljubljani. Njegov profesorski rad u Ljubljani, jednako kao i rad na zagrebačkome Sveučilištu, ostavio je neizbrisiv trag i ostao u živom sjećanju generacija studenata koji su slušali predavanja profesora Vinskog i zainteresirali se za srednjovjekovnu arheologiju. Profesorsko djelovanje odvijalo se paralelno s muzejskim radom, budući da je Vinski kontinuirano radio u Arheološkom muzeju u Zagrebu gdje je proveo cijeli svoj radni vijek. Takvo svestrano i zahtjevno djelovanje samo po sebi upućuje na izuzetnu osobnost i život posvećen znanosti, što potvrđuju brojni podaci iz života Zdenka Vinskog, dojmljivo predočeni u radovima u ovome Zborniku.

Organizacija znanstvenog skupa 2016. g. te priprema Zbornika radova rezultat je suradnje dviju ustanova koje je Zdenko Vinski posebno zadužio. Uz Arheološki muzej vezan je njegov radni vijek, dok je na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu utemeljio studij srednjovjekovne arheologije. Naime, nakon početnog nastavnog djelovanja 1951./1952. godine i kratkog djelovanja Josipa Korošeca 1953. g., s dolaskom Zdenka Vinskog 1954. g. nastava srednjovjekovne arheologije poprimila je cjelovitiju formu, utemeljen je sustavni studij ove zasebne arheološke grane. Osim predavanja, studenti su u godinama nastavnog rada profesora Vinskog, imali priliku sudjelovati i na njegovim istraživanjima srednjovjekovnih lokaliteta te se razviti u kompetentne stručnjake. Treba napomenuti da se pedesetih godina 20-og stoljeća nastava arheologije odvijala u Arheološkom muzeju na Zrinjvcu, što je studentima omogućavalo neposredni uvid u arheološku građu. Djelovanje Z. Vinskog kao profesora, predavača i voditelja ispita i diplomskih radova, trajalo je do 1961. g. kada prestaje njegova nastavna djelatnost na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Zahvaljujući sjećanjima njegovih tadašnjih studenata, o tom plodonosnom razdoblju za srednjovjekovnu arheologiju imale su priliku slušati i mlađe generacije studenata arheologije.

Vinskijev rad na području srednjovjekovne arheologije bio je posebno usmjeren na razdoblje Velike seobe naroda i rani srednji vijek. Njegov veliki doprinos predstavlja objavljivanje opsežne građe, stvaranje korpusa jasno definiranih tipova nalaza, koji su polazišta u suvremenim arheološkim analizama. Velika pitanja, kao ona o identitetu starosjedilačkog stanovništva i novodošlih barbarskih naroda, o trajanju kasne antike i načinima transformacije u rani srednji vijek, vezana su uz poznavanje arheološke građe, uz arheološke izvore, i to je implicitno prisutno u radovima Zdenka Vinskog. Nalazi su uvijek u prvome planu, povezani sa srodnom građom diljem Europe i šire, tako da pojedini radovi prerastaju u kompendije podataka o određenim tipovima nalaza. Ukoliko želimo proširiti znanje o arheološkoj građi iz razdoblja kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, dobro je pročitati radove Vinskoga i njegove opsežne navode literature i lokaliteta, njegovo stavljanje pojedinačnih nalaza u odgovarajući arheološki i povijesni kontekst.

Sve znanstvene teme iz opusa Zdenka Vinskog nisu obrađene, pa niti dotaknute u radovima sakupljenim u ovome Zborniku. Ipak, zastupljeni radovi dodiruju veći broj pitanja kojima se Vinski bavio i upućuju na njihovo značenje i relevantnost u suvremenoj arheologiji. Uz tu skupinu radova u Zborniku su podjednako zastupljeni radovi posvećeni životu, obitelji i sudbini Zdenka Vinskog u pojedinim dramatičnim razdobljima 20. stoljeća. Čitatelji će moći zaključiti o kakvim životnim okolnostima je riječ i koliko jedan izdvojeni životni put svjedoči o teškim godinama 20. stoljeća. U radovima iz ove skupine detaljno je obrađena obiteljska povijest i njezino mjesto u hrvatskome društvu, uloga više istaknutih pripadnika obitelji Weiss/Vinski, te obrazovanje i vanjske okolnosti u kojima se razvijao mladi Zdenko Vinski. Neki radovi ilustriraju kasnije epizode iz života Vinskoga, kada je kao znanstvenik utjecao na svoje mlađe kolege i studente. Istaknute su zatim privatne i znanstvene veze, povezanost Zdenka Vinskog i njegove supruge Ksenije Vinski-Gasparini s brojnim znanstvenicima u Hrvatskoj i inozemstvu.

Radovi posvećeni arheološkim temama mogu se podijeliti u nekoliko skupina. U prvu skupinu ulaze dva vrlo opsežna rada koji donose pregled i valorizaciju cjelokupnog opusa Zdenka Vinskog – njegovih objavljenih znanstvenih radova i terenskih istraživanja na osnovi arhivske dokumentacije. U tim radovima informativno je dotaknut i doprinos Vinskog unutar prapovijesne arheologije te je predstavljen i taj segment njegova rada.

Nekoliko radova bavi se problematikom Velike seobe naroda. U njima su iznesena nova razmatranja vezana uz nalaze toga perioda na području Slovenije i panonskoga Srijema i obrađeni su neki zanimljivi pojedinačni nalazi.

Arheologiju starohrvatskog razdoblja predstavljaju radovi posvećeni karolinškim nalazima – mačevima, ostrugama i drugim nalazima iz druge polovine 8. i 9. stoljeća. U tim je radovima valoriziran doprinos Vinskog te je ukazano na stanje istraživanja u suvremenoj arheologiji. Slično je koncipiran i rad o bjelobrdskoj kulturi, ranosrednjovjekovnoj manifestaciji koja je posebno prisutna na panonskom području, a važno groblje Vukovar – Lijeva bara istraživao je Z. Vinski.

Sintetički radovi o kasnosrednjovjekovnim naseljima (gradišta) i jednom zanimljivom tipu nalaza (pećnjaci), ukazuju na značajna nova područja arheoloških istraživanja, a riječ je o temama koje je u Hrvatskoj prvi naznačio Z. Vinski vodeći arheološka istraživanja gradišta u Mrsunjskom lugu gdje su, između ostalih nalaza, otkriveni i pećnjaci. S uvrštavanjem tih radova Zbornik predstavlja i novije pravce istraživanja suvremene arheologije i čitateljima pruža uvid u povijest razvoja posebnih tematskih istraživanja srednjovjekovne i novovjekovne arheologije.

Usporedba između Programa znanstvenog skupa 2016. i sadržaja Zbornika radova pokazuje da sva izlaganja nisu prerasla u tekstove radova. Ipak, većina autora poslala je svoje radove i tako omogućila objavu Zbornika.

U događanjima tijekom znanstvenog skupa bila je zapažena popratna izložba „Fotoalbum obitelji Vinski“. Nekoliko fotografija s te izložbe zaključuje i povezuje Zbornik s prethodnim znanstvenim skupom i obilježavanjem 20-e godišnjice smrti Zdenka Vinskog.

Zagreb, lipanj 2020.

Uredništvo

ZNA NSTVENI SKUP / SCIENTIFIC CONFERENCE

ZDENKO VINSKI - ŽIVOT I ZNA NSTVENI RAD
ZDENKO VINSKI - HIS LIFE AND SCIENTIFIC RESEARCH

8. STUDENOGA 2016. / NOVEMBER 8, 2016

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU, TRG NIKOLE ŠUBIĆA ZRINSKOG 19
THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN ZAGREB, 19 NIKOLA ŠUBIĆ ZRINSKI SQUARE

9.00-9.10 Pozdravni govor / Welcoming speeches

Sanjin MIHELIC, ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu / director of the Arheological Museum in Zagreb
 Marcel BURIĆ, zamjenik pročelnika Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu / deputy head of the
 Department of Archaeology of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of
 Zagreb

**9.10-9.20 Uvodna riječ o skupu i kratka biografija Zdenka Vinskog / Introductory speech about the
 meeting with a brief biography of Zdenko Vinski**

Mirja JARAK, član Organizacijskog odbora Skupa, Organization Committee member

Moderator / chair: Mirja JARAK

9.20-9.40 Ivan MIRNIK, Branko OSTAJMER

Obitelj Weiss/Vinski – pokušaj kolektivne biografije
The Weiss/Vinski family – an attempt at a collective biography

9.40-10.00 Željko DEMO

Istraživanja i teme u znanstvenim djelima dr. Zdenka Vinskog
Research and topics in the scientific works of Dr. Zdenko Vinski

10.00-10.20 Jacqueline BALEN, Ivan DRNIĆ, Sanjin MIHELIC

Zdenko Vinski kao pretpovjesničar
Zdenko Vinski as a prehistorian

10.20-10.40 Maja BUNČIĆ

Muzejski rad dr. Zdenka Vinskog – terenska istraživanja, izložbe i formiranje Srednjovjekovne zbirke
*The museum work of Dr. Zdenko Vinski – field research, exhibitions, and the formation of the medie-
 val collection*

10.40-11.00 Pauza za kavu / Coffee break

Moderator / chair: Maja PETRINEC

11.00-11.20 Željko TOMIČIĆ

Dr. Zdenko Vinski – međimurska epizoda
Zdenko Vinski, PhD – episodes from Međimurje

11.20-11.40 Darko PERIŠA

Zdenko Vinski od studenta do sveučilišnog profesora
Zdenko Vinski from a student to a university professor

11.40-12.00 Mitja GUŠTIN

Profesor Zdenko Vinski v Ljubljani – nekaj primerov polihromnega stila neznanega izvora
Profesor Zdenko Vinski in Ljubljana – several polychrome style artifacts and their place in the treasury of the Migration Period

12.00-12.20 Ana SOLTER

Arheologija intimno – osobni arhivski fond obitelji Vinski
Intimate Archaeology – the personal archives of the Vinski family

12.20-12.40 Iva CVITAN

Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“
The “Ksenija and Zdenko Vinski” Library

12.40-14.00 Pauza za ručak/Lunch Break

Moderator / chair: Krešimir FILIPEC

14.00-14.20 Anita RAPAN PAPEŠA

Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu – 60 godina poslije
Die archäologischen Denkmäler der großen Völkerwanderungszeit in Syrmien – 60 Jahre später

14.20-14.40 Slavko CIGLENEČKI

Arheologija preseljavanja ljudstev v jugovzhodnoalpskem območju pred letom 1980 in novejši izsledki
Archaeology of the Migration Period in the southeastern Alps before 1980 and recent discoveries

14.40-15.00 Milan SAGADIN, Judita LUX

Zadnjih 15 let arheoloških raziskav v Kranju
The last 15 years of archaeological research in Kranj

15.20-15.40 Ante UGLEŠIĆ

Gepidski nalazi s prostora rimske Dalmacije i Istre
Gepid finds from Roman Dalmatia and Istria

15.40-16.00 Gojko TICA

Lučne fibule sa tri ovalna ležišta za poludrago kamenje na polukružnim glavicama iz Narone, Hemmingena, Collegna i Avigliane
Bow brooches with three oval gemstone settings on semi-circular heads from Narona, Hemmingen, Collegno and Avigliana

16.00-16.20 Pauza za kavu / Coffee break

Moderator / chair: Maja BUNČIĆ

16.20-16.40 Radomir JURIĆ

Još jedan nalaz bizantske pojasne kopče tipa „Siracusa“ u Dalmaciji
Another find of Byzantine belt buckles of the Syracuse type in Dalmatia

16.40-17.00 Maja PETRINEC

Pojedini metalni nalazi 7. i 8. stoljeća s područja Dalmacije
Some metal finds of the 7th and 8th centuries from Dalmatia

17.00-17.20 Krešimir FILIPEČ

Zdenko Vinski i rani srednji vijek u hrvatskom dijelu Panonije (regnum inter Savum et Dravum) od 800. do 1000. godine

Zdenko Vinski and the early medieval period in the Croatian part of Pannonia (regnum inter Savum et Dravum) from 800 to 1000 AD

17.20-17.40 Mirja JARAK

Crtice iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka

Sketches from the Croatian Early Middle Ages

17.40-18.00 Pauza za kavu / Coffee break

Moderator / chair: Željko DEMO

18.00-18.20 Goran BILOGRIVIĆ

Ranosrednjovjekovni mačevi pod lupom Zdenka Vinskog

Early Medieval swords under the magnifying glass of Zdenko Vinski

18.20-18.40 Tatjana TKALČEČ

Zdenko Vinski i arheologija kasnog srednjeg vijeka

Zdenko Vinski and the archaeology of the Late Middle Ages

18.40-19.00 Berislav SCHEJBAL

Srednjovjekovna topografija daruvarskog područja – rezultati i metodologija istraživanja

The medieval topography of the Daruvar region – results and research methodologies

19.00-19.20 Ivana ŠKILJAN

Tipologija i stanje istraženosti srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih pećnjaka Slavonije

The state of investigation, and typology of medieval and post-medieval stove tiles in northern Croatia

19.30 Završetak skupa, druženje / End of the meeting, reception

IVAN MIRNIK

ANTUNA MIHANOVIĆA 32
 HR – 10000 ZAGREB
 i.a.d.mirnik@gmail.com

BRANKO OSTAJMER

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST
 OPATIČKA 10
 HR – 10000 ZAGREB
 bostajmer@gmail.com

OBITELJ WEISS/VINSKI – POKUŠAJ KOLEKTIVNE BIOGRAFIJE

Zdenko Vinski bio je odvjetak obitelji čija prisutnost u hrvatskim krajevima seže u početak druge polovine 19. stoljeća. Tijekom manje od stoljeća i pol sudjelovanja u javnomu životu Hrvatske, a osobito gradova Osijeka i Zagreba, obitelj Weiss/Vinski dala je više pojedinaca koji su se istaknuli u svojim poljima rada i interesa, stekavši zasluge koje zaslužuju veću pozornost nego im je dosad pridavana. Prije svih, bili su to rodonačelnik hrvatske grane obitelji, poduzetnik Franjo Weiss, njegova dva sina Oskar Weiss (ginekolog) i Oton (Otto) Weiss/Vinski (bankar), te dva Otonova sina – Zdenko i Ivo Vinski. S druge strane, Zdenko Vinski po majčinoj strani potječe iz ugledne zagrebačke židovske obitelji Alexander; Zdenkova majka Štefanija bila je kći dr. Mavra Alexandera te Gizele rođ. Alexander (roditelji su bili bratić i sestrična), te unuka Jonasa Alexander i Roze rođ. Stern.

Autori u radu ispisuju životopise najistaknutijih članova dviju obitelji koje su ostavile dubok trag u hrvatskoj gospodarskoj, kulturnoj i društvenoj povijesti, napose u razdoblju do izbijanja Drugoga svjetskog rata u kojemu su brojni članovi izgubili živote (ponajprije u ustaškim i nacističkim logorima). Među preživjelim članovima obitelji bili su Štefanija Vinski rođ. Alexander i njezini sinovi. Nakon rata obitelj Vinski je još punih pola stoljeća oplemenjivala hrvatsku kulturu, da bi potom, voljom sudbine, u razmaku od samo nekoliko godina gotovo posve nestala.

Ključne riječi: *Zdenko Vinski, obitelj Weiss, obitelj Vinski, obitelj Alexander, Osijek, Zagreb, holokaust*

UVOD

Ugledni hrvatski arheolog Zdenko Vinski bio je jedan u nizu članova obitelji Weiss-Vinski, ali i obitelji Alexander, koji su na različitim poljima svoga djelovanja utisnuli značajan trag u hrvatskoj povijesti. Prisutnost obitelji Weiss-Vinski u Hrvatskoj može se pratiti kroz gotovo stoljeće i pol dugo razdoblje i u dvama najvećim gradovima kontinentalne Hrvatske, Osijeku i Zagrebu. Popis zaslužnih osoba, članova obitelji Weiss/Vinski, uključuje imena rodonačelnika hrvatske grane obitelji, poduzetnika Franje Weissa, potom imena njegovih sinova Oskara Weissa (ginekolog) i bankara Otona (Otto) Weissa/Vinskog, dvojicu sinova Otona Vinskog,

Zdenka i Ivu, te, naposljetku, četiri žene: likovnu umjetnicu Vesnu Vinski-Tomljanović (1944.-1995.), profesoricu i urednicu Ninu Vinski (1947.-1997.), profesoricu pedagogije i psihologije Doru Vinski (1913.-1995.) i Kseniju Vinski-Gasparini, istaknutu hrvatsku arheologinju, suprugu Zdenka Vinskoga.

Priča o Zdenku Vinskom i obiteljima Weiss-Vinski, odnosno Alexander, može se započeti podatkom iz listopada 1918. godine, iz prevratnih, kaotičnih dana kada je drevna Habsburška (Austro-Ugarska) Monarhija prolazila kroz svoju završnu kataklizmu i kada je na valu velikih nadanja u bolju budućnost bila stvarana (prva) jugoslavenska država (bilo je, dakako,

i onih koji su slutili da nova državna zajednica neće hrvatskom narodu donijeti veći stupanj slobode i samostalnosti negoli su ih dotad uživali, ali takvi su bili nadglasani). Stara Austrija bila je dobro uređena država, njezina je uprava funkcionirala do zadnjega dana, a među rješenjima koje je hrvatska Zemaljska vlada, konkretno njezin Odjel za unutarnje poslove, donijela tijekom posljednjega mjeseca svoga polustoljetnoga (1868.-1918.) postojanja, bilo je i rješenje od 8. listopada 1918. g. br. 63.420 kojim je i Zdenku Weissu, dječaku od navršениh pet godina, dozvoljena zamoljena promjena prezimena u Vinski.¹ Koliko je prilagodba, odnosno promjena prezimena bila odraz unutarnjih pobuda i osjećanja njegovih roditelja, a koliko su na nju utjecali pritisci, odnosno vanjski društveno-politički podražaji, mi danas malo možemo znati i pouzdano zaključivati. Vjerojatno ipak ne bismo pogriješili ako bismo rekli da promjena prezimena upravo u trenutku rastakanja staroga Habsburškog Carstva, a ne tri godine ranije ili kasnije, nije bila rezultat slučaja.² U svakom slučaju, nije bila riječ ni o čemu neuobičajenom, već o učestalom vanjskom izrazu asimilacije hrvatskih Židova koji su često znali postati gorljiviji hrvatski domoljubi od onih koji su to bili dalekim porijeklom, a što im 1941. godine neće biti nimalo vrednovano.

PORIJEKLO I DOSELJAVANJE U HRVATSKU

Porijeklo obitelji Weiss i početak njihove prisutnosti u Hrvatskoj razmjerno su uobičajeni kada je riječ o hrvatskim Židovima, odnosno u obiteljskoj povjesnici prepoznajemo točke koje su zajedničke i brojnim drugim židovskim obiteljima na tlu banske Hrvatske. Te su obitelji, ugrubo uokvirivši, od 1868./1873. do

1941. godine, kroz više naraštaja, ostvarivali vlastite egzistencije, unapređujući istovremeno i sredine u kojima su živjeli i djelovali, a na koncu su, uz rijetke iznimke koje potvrđuju pravilo, izgubile sve, pa i same živote. Među ključnim zajedničkim točkama u povijestima židovskih obitelji, svakako su vrijeme i smjer doseljavanja. Weissovi pristižu iz Mađarske početkom druge polovine 19. stoljeća, oko 1860. godine, to jest nešto prije proglašenja pune ravnopravnosti za Židove u banskoj Hrvatskoj (1873.). Kao i u brojnim drugim slučajevima, rodonačelnik je mladi i poduzetni Židov koji dolazi kao samac ili s mladom obitelji.

U slučaju Weissovih bio je to Franjo Weiss. O njemu znamo da je rođen 1839. g. u Mađarskoj te da se 1860-ih godina pojavio u Osijeku, gdje je, već 1867., u dobi od 28 godina, bio zakupnik prava na trošarinu u Osijeku.³ S obzirom na podatke o godinama i mjestima rođenja njegove djece, razvidno je da je Weiss najprije sâm došao u Osijek, a zatim, očito zadovoljan slavonskom prijestolnicom kao novom poslovnom i životnom sredinom, iz Budim(Pešte) povukao i čitavu obitelj.

FRANJO WEISS – RODONAČELNIK

Prema podacima navedenima u osječkim Knjigama zavičajnika te matičnoj knjizi umrlih osječkoga rabinata, Franjo Weiss rođen je 1839. godine u mjestu Högyész,⁴ mađarskom selu u županiji Tolna, stotinjak kilometara sjeverno od Osijeka. Različiti podatci o stanovništvu Osijeka krajem 19. stoljeća, uključujući i Knjige zavičajnika, pokazuju da je i veći broj drugih žitelja omalenoga mađarskog Högyésza otprilike u isto vrijeme odlučio potražiti (bolju) sreću u gradu na Dravi – mahom je bila riječ o Židovima.⁵

¹ Sršan, Matić 2003, 893.

² Razvidno je kako u prijelomnom razdoblju 1918./1919. godine dolazi do porasta broja zahtjeva za promjenom prezimena, u čemu su napose značajan udjel imali Židovi. Njihovo političko držanje tradicionalno je bilo pod pojačanom paskom javnosti, učestale su bile javne prozivke na račun njihova navodno nedostatna hrvatstva ili jugoslavenstva, pa je i 1918./1919. g. bilo onih koji su s podozrenjem pratili proces promjene židovskih prezimena. Bilo je također i onih koji su smatrali da bi taj postupak trebalo otežati, odnosno uvjetovati, na način na koji je to, navodno, bilo učinjeno u Čehoslovačkoj; u svibnju 1919. godine. *Hrvat*, glasilo Starčevićeve stranke prava, piše: „Službene Narodne novine dnevno priopćuju dozvolu vlade glede promjene prezimena raznih Grünwalda, Weissa, Kaufmanna itd. I u Češkoj nakon prevrata upraviše Židovi molbu na vladu za dozvolu promjene imena. Česi im ne uskratiše dozvolu, ali im postaviše prije slijedeća pitanja, na koja molitelji moradoše odgovoriti: 1. Je si li uvijek u društvu i u obitelji govorio češki? – 2. Je si li bio član čeških društava? – 3. Je si li podupirao češku književnost? – 4. Je su li tvoja djeca pohađjala češke škole? – 5. Je si li im dao češka imena? – 6. Zašto nijesi za austrijskog režima tražio promjenu imena? Hrvatska im vlada sigurno ne postavlja ovakove upite!”, „Promjena prezimena”, *Hrvat* (Zagreb), god. III., br. 103, 7. 5. 1919., 2. Koliko nam je poznato, ovakvi javni izrazi sumnje u plemenite pobude Židova koji su mijenjali svoja prezimena ostali su usamljeni pa do povoda za češkim primjerom ipak nije došlo.

³ Živaković-Kerže 1999, 171.

⁴ Sršan, Matić 2003, 893.

⁵ Kao zanimljivost vezana uz obitelj Weiss i mađarski Högyész može biti spomenuto i to da su Franjo Weiss, pa tako i Zdenko Vinski, bili rodbinski povezani s kulturnim povjesničarom židovskoga porijekla dr. Franzom Arensom (Abelesom) (Beč, 21. 12. 1880. – logor Krndija, 12. 1. 1946.). Naime, Arensov očuh zvao se Otto Ederer, a njegova sestra bila je Berta rođ. Ederer, supruga Franje Weissa i baka Zdenka Vinskoga, Sršan, Matić 2003, 893 te podatci dr. Tilmana Kastena (Freiburg).

Počeci Franje Weissa bili su zacijelo skromni, ali trudom svojih ruku uspio je osigurati obitelji više nego solidnu egzistenciju koja će njegovoj djeci omogućiti vrhunsku naobrazbu i ostvarenje potencijala. Svoj poslovni uspon Weiss je dugovao ponajprije zakupnim ugovorima, odnosno pothvatima oko zakupa *pijacovine* i *maltarine* u slavonskim i podravskim gradskim središtima kakva su bili Osijek, Koprivnica, Đakovo i Županja, no napose se istaknuo kao dugogodišnji vlasnik i ravnatelj osječkoga tramvaja, osnovanoga 1884. godine.

Situiravši se, kako je već napomenuto, 1860-ih godina u glavnomu gradu Slavonije, Franjo Weiss je proširio poslovanje, pa ga u nadolazećim godinama susrećemo kao zakupnika zemlje i regalnih prava i u drugim hrvatskim sredinama.

Prvi takav ugovor, koliko je zasad poznato, sklapa s vlastelinstvom Đakovačke i Srijemske biskupije. Biskupijsko vlastelinstvo je napose u razdoblju od 1850. do 1882. godine vrlo malo njiva obrađivalo vlastitim snagama, nego ih je davalo u zakup, a napose je to vrijedilo u slučaju njiva koje su bile udaljenije od Đakova. Jednu od tih velikih njiva, zvanu Lenija, držao je od 1876. do 1886. godine u zakupu osječki poduzetnik Franjo Weiss.⁶ Dotični poduzetnik, pretpostavljamo, bio je identičan ravnatelju osječkoga konjskog tramvaja.⁷

Nadalje, temeljem zakupnoga ugovora iz 1886. g. uzeo je u trogodišnji zakup prava *pijacovine*, *maltarine* i potrošarine u gradu Koprivnici, ali je taj aranžman bio popraćen problemima oko naplate. Weiss je tvrdio da su razlog bile netočne informacije te je tužio grad i tražio povrat jamčevine od 4000 forinti.⁸

Naposljetku, Weiss je u Županji temeljem trogodišnjega ugovora zakupio isključivo pravo vinotočja (za godine 1893., 1894. i 1895.), što je naišlo na nezadovoljstvo. Trogodišnji zakup stajao je Weissa 8650 forinti godišnje, što je u to doba predstavljalo prilično velik novac, ali, kako već obično i biva, u određenim županjskim krugovima bilo je prisutno nezadovoljstvo zbog činjenice da je zakup dobio „stranac Weiss”.

Prema nepotpisanom županjskom dopisniku pravaškoga lista *Hrvatska*:

„Neki stranac Weiss zakupio je kod nas isključivo pravo vinotočja, za godine 1893., 1894. i 1895. za godišnjih 8650 for. U svih gostionah toči se tako zvana rakija iz pukog špirita primjesom vode priugotovljena, 8 stupnjeva jaka (ili bolje rekuć slaba) po novč. litra, a druga od 15-16 stupnjeva pod imenom šljivovice po 1 for. Prva prosta rakija kalkulira se pri današnjoj cieni špirita na 15 novč.[ića], kada se špirit većoj kolikoći nabavi, a tako zvana šljivovica, koja nije šljiva ni vidila na 30 nvč. Zakupnik izključivog prava imade po tome 35 odnosno 70 novč. hasne, koju si tim načinom od konsumirajućeg občinstva pribavi. Konzumenti, izključivo skoro tvornički radnici i seljaci primorani su tu fabriciranu rakiju kupovati, a zakupnik izrabljujuć siromašniju težko radeću klasu, kuje zavremenu vruće gvozdje i obilno žanje”.⁹

Kako je već napomenuto, Franjo Weiss je bio jedan od osnivača osječkoga tramvaja („tramway”), odnosno članova dioničkoga društva (osnovano 1884.). Ugovor između grada Osijeka i Osječkoga dioničkog društva za konjsku željeznicu bio je sklopljen 15. veljače 1884. g., a kao predstavnici Društva potpis na ugovor stavili su Franjo Weiss, Franjo Sedlaković, Adolf Freund, Dragutin Šanrod i Ivan Carlo Trückner. Ugovorom je Društvo dobilo koncesiju na 65 godina, a vrlo brzo, 10. rujna 1884. g. Osijekom je počeo prometovati prvi tramvaj u Hrvatskoj.¹⁰

Kasnijih godina, kada je koncem 19. stoljeća došlo do ukidanja/otkupa regalnih prava, Weiss je stečeni kapital upotrijebio za otkup dodatnih dionica tramvajškoga društva te tako postao isključivim vlasnikom tramvaja.¹¹ Na taj je način Osječki konjski tramvaj postao obiteljsko poduzeće, što se potvrdilo i početkom 20. stoljeća, kada Franjo Weiss s ravnateljske bude prešao na predsjedničku dužnost, a ravnateljsko

⁶ Pavić, Cepelić 1900-1904, 873.

⁷ Nije poznat drugi poduzetnik pod tim imenom i prezimenom u Osijeku.

⁸ Kolar-Dimitrijević 2008, 102.

⁹ „Županje, 17. travnja”, *Hrvatska* (Zagreb), br. 92, 22. 4. 1893., 2.

¹⁰ Živaković-Kerže 2002, 17-19.

¹¹ „Franz Weiss”, *Die Drau* (Osijek), god. XLVI., br. 200 (7723), 1. 9. 1913., 3; Plevnik 1987, 88.

mjesto zauzme njegov sin, Hugo Weiss.¹² I u narednim godinama „Tramwaysko društvo” obitelji Weiss poslovalo je uredno i stabilno, uz redovno održavanje godišnjih skupština. Na primjer, skupština 1909. godine održana je 28. ožujka, otvorio ju je predsjednik Franjo Weiss, a skupština je potom prihvatila izvješće ravnateljstva. Na skupštini je bio nazočan i Vladimir (Aladár) Ehrenhöfer, voditelj hrvatskog ureda Odjela za javne puteve pri Ministarstvu trgovine u Budimpešti. On je na skupštini istaknuo Weissove zasluge u razvitku tramvaja te mu ujedno i čestitao sedamdeseti rođendan.¹³

Prema izmaku 19. stoljeća, u vodećim gospodarskim krugovima grada na Dravi Weissovo se ime sve češće spominjalo. Bio je, pored ostaloga, i član Upravnoga odbora Slavnskoga gospodarskog društva,¹⁴ a naročito se istaknuo 1889. godine kada je bio član Izložbenoga odbora te ujedno i član Izvršnoga odbora za pripremu Gospodarsko-obrtne te gospodarsko šumarske regionalne izložbe u Osijeku 1889. godine.¹⁵ Kako bi navedena izložba polučila što bolji uspjeh, Weiss je uložio mnogo truda, pa i vlastitih sredstava, podloživši pritom rad Osječškoga konjskog tramvaja interesima izložbe. Njegov doprinos bio je vrednovan, pa ga je i virovitički veliki župan grof Teodor Pejačević predlagao za visoko kraljevsko odlikovanje. U županovu obrazloženju bilo je navedeno:

„Osječki gradjanin i gradski zastupnik Franjo Weiss od gradjanstva se je najviše izicao oko rada izložbenoga eksekutivnoga odbora; u svakom mu je pogledu išao na ruku, a što mu se najviše u zaslugu upisati imade, jest okolnost, što je svojim materijalnim žrtvami doprineo mnogo do toli povoljnoga financijalnoga izložbenog uspieha: on je naime doduše uz subvenciju grada, ali i iz vlastitih sredstavah uz veliki risiko u kratko – dakle na veoma brzu ruku – izgradio

tramwayske pruge tvrdja-gradska bašća i gornji grad-kolodvor, pa je tako omogućio i olahkotio toli živahan posjet izložbe, koji se obzirom na udaljenost gradske bašće od središta ovoga grada sigurno nebi podigao iznad polovice posjetiteljah, a prema tomu i iznad polovice ulaznine; koja je sama iznašala preko 7000 forinti”.¹⁶

O iznimnom značenju izgrađene tramvajske pruge povoljno se izrazio i jedan od najstručnijih posjetitelja osječke izložbe, ugledni hrvatski gospodarski stručnjak te dugogodišnji tajnik zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore Milan Krešić. U svomu opisu izložbe on je istaknuo:

„Izložba bila je namješćena dosta daleko od gornjeg grada, koji je glavni dio Osieka, naime u gradskoj bašći, nu konjska željeznica teče upravo do gradske bašće, dakle do mjesta gdje je izložba stajala; tim je bio olakšan posjet njen”.¹⁷

Godine 1895. u Osijeku je konstituirano dioničko društvo Dianabad (Dianino kupalište), a za predsjednika mu je izabran Franjo Weiss.¹⁸ Na toj dužnosti je ostao tijekom dužega razdoblja, a u upravi su uz njega sjedili istaknute osobe osječškoga javnoga života (Šandor Doner, Julije Miskolczy, vlasnik tiskare i novina Julije Pfeiffer, liječnik dr. Isidor Arminski, Pajo Muačević, Alexander Justus).¹⁹ Nadalje, Weiss je bio i jedan od vodećih ljudi paromlina „Union” koji je ulazio u krug najvećih industrijskih poduzeća u Osijeku,²⁰ a bio je također član Ravnateljškoga vijeća Osječke šteditone²¹ te Ravnateljškoga vijeća I. slavonske dioničke tvornice za proizvodnju stakla.²²

Poslovni uspjeh i ugled bili su u Weissovu slučaju naposljetku potvrđeni i izborom za zastupnika u osječkom gradskom zastupstvu. Na izborima održanima u

¹² „Šematizam” 1904, 129.

¹³ „Tramwaysko društvo”, *Pozor* (Osijek), god. II., br. 72, 30. 3. 1909., 3.

¹⁴ Plavšić 1889, XLV.

¹⁵ Plavšić 1889, VI.-VII.; „Poziv”, *Šumarski list* (Zagreb), god. XIII., br. 6, 1. 6. 1889., 244; Živaković-Kerže 1999, 32.

¹⁶ HR-HDA-78, kut. 302, 3701-1889.

¹⁷ Krešić 1890, 211.

¹⁸ „Essek, 19. April”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), god. LXX., br. 91, 20. 4. 1895., 5.

¹⁹ „Šematizam” 1904, 129.

²⁰ „Šematizam” 1904, 129.

²¹ „Šematizam” 1904, 126.

²² „Šematizam” 1904, 129.

listopadu 1895., nakon usvajanja novoga Zakona o gradskim općinama, Weiss je bio izabran u II. izbornoštvu (činili su ga izbornici koji su uplaćivali od 50 do 280 forinti godišnjega poreza). Od ukupno 864 takva izbornika na biralištu ih se pojavilo 625, a 481 je dao povjerenje Weissu. Iako se na gradskim izborima nije nastupalo sa stranačko-političkim listama, bilo je poznato da su velika većina izabranih, uključujući i Franju Weissa, pristaše „mađaronske” Narodne stranke i bana Dragutina Khuen-Héderváryja.²³ U klupama gradskoga zastupstva Weiss je sjedio šest godina, a kada su u jesen 1901. godine bili održani izbori za popunu gradskoga zastupstva, Weiss se više ne pojavljuje kao kandidat.

Uz poduzetničke pothvate, zastupničke obaveze te skrb za brojnu obitelj, Franz Weiss bio je, kako je bilo i uobičajeno za krupnije poduzetnike i industrijalce, rado viđen i u mjesnim kulturnim i humanitarnim društvima. Na primjer, Weissovo ime nalazimo među utemeljiteljnim članovima pjevačkoga društva „Kuhač”.²⁴ Nadalje, nakon ubojstva carice i kraljice Elizabete (Sissi), diljem Monarhije prišlo se utemeljenju dobrotvornih zaklada u spomen na tragično nastradalu vladaricu. U tu svrhu početkom 1899. godine u Zagrebu je bio osnovan Središnji odbor kojemu je na čelu bila banica Margita Khuen-Héderváry, a pored ovoga bio je ustrojen i veći broj područnih odbora. U osječkom je odboru, uz veći broj drugih mjesnih uglednika, sjedio i Franjo Weiss.²⁵

Godine 1891. Weissu se ukazala i posebna čast: upoznao se i nakratko porazgovarao s carem i kraljem Franjom Josipom. Do susreta je došlo prilikom kraljeva posjeta Pečuhu. Kralj je izmijenio nekoliko kurtoaznih rečenica s članovima osječkoga izaslanstva, a u susretu s Weissom se propitkivao o osječkom tramvaju i njegovu prometu.²⁶ Što je Franjo Weiss osjećao u tom trenutku i što mu je značilo osobni susret s *Njegovim carskim i kraljevskim apoštolskim Veličanstvom*, ne možemo pouzdano znati, jer nigdje o tomu nije ništa zapisao ili rekao (tj. barem nama nije poznato), ali po svemu što znamo o njemu i

njemu sličnima, smatramo da nam je dopušteno pretpostaviti da je Weiss taj susret osjećao kao najvišu potvrdu svoga poslovnog i uopće životnog uspjeha, kao potvrdu da je Habsburško Carstvo bilo možda i najbolji životni izbor europskoga Židova, zemlja u kojoj je ravnopravno s drugima graditi sebi i potomstvu bolji život. Natruhe antisemitizma bile su, naravno, rasprostranjene posvuda u Monarhiji, ali u Hrvatskoj ih je zaista bila manje nego u nekim drugim dijelovima Carstva, a u Osijeku ih je, pak, bilo osjetno manje nego u nekim drugim dijelovima banske Hrvatske.

Nisu, međutim, bili rijetki ni oni koji nisu bili skloni osječkom poduzetniku. Razlozi omraze prema Weissu bili su, s jedne strane, u političkim razlozima, dok su, s druge strane, i naročito tijekom 1880-ih godina, proizlazili iz činjenice da se kao zakupnik zamjerao drugim poduzetnicima koji su također težili preuzimanju zakupa različitih regalnih prava.

Kritike na račun Weissa nisu bile rijetke, a sredinom 1880-ih se naročito žestinom i učestalošću isticao zagrebački dnevnik *Sloboda*, glavni organ oporbene Stranke prava. Weiss je bio trn u oku *Slobodinu* anonimnom osječkom dopisniku koji ga je prozivao u većem broju svojih dopisa, ponajprije kao zakupnika regalnih prava u Osijeku. Weiss je pritom, zapravo, bio sporedna žrtva pravaških razračunavanja s dugogodišnjim osječkim načelnikom Nikolom Živanovićem koji je s dužnosti odstupio koncem 1883. godine,²⁷ ali je *Slobodin* dopisnik i narednih mjeseci nastavio neštedimice iznositi optužbe na račun njegove (štetne) načelničke djelatnosti. Bilo je to vrijeme kada je pravaški pokret pod vodstvom dr. Ante Starčevića bio na vrhuncu snage, a popularnost pokreta uvelike je počivala na oštrini i izravnosti s kojima su nastupali pravaški političari, novinari i drugi, napose mlađi pristaše („stekliši”). Takvim stilom pisao je i osječki dopisnik *Slobode*, pa je, primjerice, išao dotle da je Živanovića nazivao „neprijateljem svega, što je hrvatsko”,²⁸ a Weissa njegovim „ljubimcem”, čemu se navodno imalo zahvaliti i Weissove ugovorene poslove s osječkom gradskom upravom. Predbacivalo se

²³ „Izbor grad. zastupstva u Osijeku”, *Vjesnik županije virovitičke* (Osijek), god. IV., br. 18, 15. 9. 1895., 143; Sršan 2003, 8-9.

²⁴ Friml-Antunović 1912, 31.

²⁵ „Jelisavine zaklade”, *Vjesnik županije virovitičke* (Osijek), god. VIII., br. 7, 1. 4. 1899., 52.

²⁶ „Njeg. Veličanstvo kralj u Pečuhu i na Rieci”, *Pravi prijatelj naroda* (Zagreb), god. I., br. 21, 27. 6. 1891., 3.

²⁷ Nikola Živanović stajao je na čelu osječke gradske uprave od 1869. do 1883. godine. Nakon odstupa živio je povučeno, a preminuo 1906. godine. Političkim uvjerenjem bio je blizak vladajućoj Narodnoj stranci.

²⁸ „Osiek, 10. veljače”, *Sloboda* (Zagreb), god. VII., br. 37, 14. 2. 1884., 2.

osječkomu poduzetniku svašta, od navodnih dugova na račun zakupnine, spekuliralo se o njegovu bankrotu, a potkradala su se dopisniku i nimalo simpatična pozivanja na Weissovo židovstvo. Karakterističan primjer nalazimo u osječkom dopisu od 5. siječnja, objavljenom u *Slobodinu* broju od 9. siječnja 1884.:

„Sve se više opaža, kako je bila kriva i pogubna uprava pok.[ojnoga]²⁹ Živanovića. Ljubimcem svojim učinio je svaku uslugu. Tako je neki Weiss bio puno godina zakupnikom gradskih mitnica i t. z. akcisa³⁰. I ove godine, prije nego će saći sa obzorka, požurio se Živanović predati zakupninu sp.[omenutom] Weissu, premda je bilo kud kamo sigurnijih nuditeljah. Istina bog, ljudi su govorili, da je Živanović bio u kumpaniji s Weissom, ali tu to govorili stoga, jer si ne mogaše protumačiti postupak Živanovićev. Ovaj znao je dobro, da Weiss duguje kojekakvih 25-30.000 for.[inti] gradskoj blagajni, pak ga je ipak proturao ponovice kao zakupnika. Po obć.[inskom] redu ne smije nijedan zakupnik ni mjesec dugovati zakupnine, a gled ovaj uz stari dug ne domaže platiti ni prvu ratu za ovu godinu [spac. *Sloboda*]. Sve nepokretnosti Weissove ne vriede onoliko, koliko dug iznosi. Dodajte k tomu, da je Weiss židov, pak se nećete presenetiti ako čujete, da je bankrotirao. Pomislite si, kakovo će veselje uživati novi načelnik, kad osjeti toliki novac u pogibelji. Ta ima u Osieku sigurnijih rukuh, kojim bi se mogla povjeriti zakupnina mitnica i accisa. Čemu se oklieva odpraviti zakupnika, koji nevrši svojih uvjeta? I ova izašla je na vidjelo istom poslje pada Živanovića, a bog zna što se još sve ne odkrije”.³¹

Mjesec dana kasnije, 14. veljače, *Sloboda* objavljuje novi dopis iz Osijeka u kojemu se na meti kritike našao osječki list na njemačkom jeziku *Die Drau*, čiji je vlasnik i urednik bio Julijo Pfeiffer. Pfeiffer je bio Židov i blizak pouzdanik bana Dragutina Khuen-Héderváryja (ban od 1883. do 1903.), pa je i *Die Drau*

opravdano slovila kao režimski, odnosno poluslužbeni list. U dopisu je posredno kritizirana i cjelokupna osječka židovska zajednica koja je u velikoj većini naginjala „mađaronskoj” vladi u Zagrebu, a dopisnik je iskoristio prigodu da još jednom podbode i Franju Weissa:

„Pa tko je ikada čuo, da židov židova grdi, bio on propalica ili neznalica. Pa ni o g. Weissu, toli slavljenom zakupniku ne piše ‘Drava’ ništa, jer i on je židov, a ovamo se hvali, da je njoj najviše stalo do boljka grada Osieka. Potest aliquid bonum dicere vel excogitare?!”³²

Nameće se pitanje koliko je u navedenim optužbama bilo istine, a koliko zlonamjernoga pretjerivanja? Precizan odgovor nije moguće ponuditi, ali nedvojbeno je da su optužbe u jednoj mjeri bile osnovane i da je Weiss zaista imao određenih dugovanja spram Osijeka na račun zakupa. S druge strane, ta su dugovanja očito bila mnogo manja negoli ih je prikazivao *Slobodin* suradnik. Osim toga, ne čini se izglednim da bi Weiss, u slučaju da je sve navedeno zaista i bilo posve istinito, mogao toliko dugo, pa sve i do svoje smrti (1913.), ostati u poslovnim odnosima s gradskom upravom? A kada je riječ o navodnom utjecaju Nikole Živanovića i njegovu pogodovanju Weissu, te optužbe su upitne već zbog činjenice da se Weiss kao zakupnik pojavljuje i u drugim sredinama u kojima zacijelo nije imao sličnih moćnih zagovornika (Županja, Koprivnica, Đakovo).

Bilo kako bilo, pitanje Franje Weissa i njegova zakupnička ugovora našlo se na dnevnomu redu osječkoga gradskog zastupstva 12. veljače 1884. godine. U raspravi su sudjelovali oni koji su tražili da se Weissu otkaže ugovor, kao i oni koji su ga branili kao najstarijega zakupnika i redovno najboljega ponuđača. Naposljetku je usvojen zaključak prema kojemu je Weiss ubuduće zakupninu trebao plaćati između 1. i 10. svakog mjeseca (a ne do 15., kako je bilo dotad), dok je stari dug trebao otplaćivati u mjesečnim obrocima.³³

²⁹ U značenju „bivšega”.

³⁰ Akciza (accisa, akciz) – porez na potrošnju, trošarina, Klaić 1990, 34.

³¹ „Osiek, 5. siečnja”, *Sloboda* (Zagreb), god. VII., br. 7., 9. 1. 1884., 3.

³² „Osiek, 10. veljače”, *Sloboda* (Zagreb), god. VII., br. 37, 14. 2. 1884., 2.

³³ „Osiek, 20. veljače”, *Sloboda* (Zagreb), god. VII., br. 43, 21. 2. 1884., 2.

Priču o Franji Weissu kao zakupniku regalnih prava valjalo bi ipak zaokružiti podsjećanjem da je i on imao sličnih poteškoća s podmirivanjem svojih zakupničkih tražbina. Pored već spomenutoga koprivničkog slučaja, zabilježen je i osječki slučaj iz rane 1867. godine, kada je bio prisiljen prijaviti jednoga čepinskog trgovca koji je u Osijek uvezao 17 akova rakije, propustivši pritom podmiriti dužnu trošarinu.³⁴

Franjo Weiss preminuo je 31. kolovoza 1913., a smrt ga je stigla u 75. godini života u glasovitim monarhijskim kupkama Františkovy Lázně (njem. *Franzensbad*), kamo je, u društvu supruge, bio pošao upravo radi zdravstvenih razloga. O njegovoj su smrti izvjestile brojne hrvatske novine, a najopširnije, daka, one osječke.

Prema već spominjanom osječkom njemačkom dnevniku *Die Drau*, pokojnik se „ubrajao među najpopularnije i najuglednije građane našega grada”. Anonimni autor nekrologa predstavio je pokojnikove sposobnosti i osobne značajke u najboljem svjetlu. Bilo je istaknuto da gotovo nije bilo u gradu dobrotvornoga i drugoga društva kojemu Weiss ne bi bio utemeljiteljni ili potpornim članom, kao i to da je s 2000 kruna podržao fond za izgradnju zgrade osječkoga kazališta. Bilo je spomenuto i njegovo sudjelovanje u gradskom zastupstvu, a pokojnikov je karakter sažet u riječima: „plemenit u činu, plemenit u misli”. U nekrologu je, pored ostaloga, bilo rečeno da je Weiss već više od petnaest godina težio elektrifikaciji osječkoga tramvaja, ali da u tome nije uspio.³⁵ Naposljetku, u spomen na Weissa gradski senator Nikola Virovac naložio je da se na gradskoj vijećnici i na drugim gradskim zgradama izvjesi crna zastava, a isto su učinile i ustanove u kojima je pokojnik ostavio osobito dubok trag (Osječki konjski tramvaj, Paromlin Union, Osječka štedionica, Kasino).³⁶ Na veoma sličan način,

i opsegom i tonom objavljenoga nekrologa, Weissa je ispratio i drugi mjesni list na njemačkom jeziku, *Slavonische Presse*.³⁷

S druge strane, osječki dnevnik *Narodna obrana*, pokrenut 1902. godine, s programom sadržanim u naslovu, o Weissovoj je smrti izvjestio na veoma štur i suzdržan način, navevši tek osnovne podatke iz pokojnikova života te ustvrdivši da je bio „poznata ličnost u osječkom društvu”.³⁸ Vinkovački tjednik *Svjetlost* izvjestio je da grad Osijek u Weissu gubi uglednog građanina, „člana ravnateljškog vijeća ‘Union’ paromlina, Osječke štedionice i mnogih drugih poduzeća”, uz napomenu da je pokojnik učinio „vrlo mnogo za ekonomski razvoj Osijeka i zato se je njegova smrt duboko kosnula svih gradjana”.³⁹

Tijelo Franje Weissa bilo je vlakom prevezeno u Osijek 4. rujna,⁴⁰ te pokopano dan kasnije na gornjogradskom židovskom groblju (polje XII, razred 2, broj 7). Na posljednji počinak ispratili su ga brojni uglednici iz političkoga, gospodarskog i društvenog života Osijeka (od velikog župana Antuna pl. Mihalovića nadalje), a uz lijes je stajalo i pokojnikovo šestero djece: kćeri Rosa Pamperl i Olga Brunner, te sinovi: zagrebački ginekolog dr. Oskar Weiss sa suprugom, posjednik Arthur Weiss, ravnatelj Osječkoga konjskog tramvaja Hugo Weiss sa suprugom, te prokurist Hrvatske eskomptne banke Oton (Otto) Weiss sa suprugom.⁴¹ Nekoliko dana kasnije bila je otvorena i Weissova oporuka. Pojedini detalji iz sadržaja bili su i javno objavljeni. Osječki konjski tramvaj očekivano je prešao u ruke sina Huga, tadašnjega ravnatelja, a pokojnik je, sukladno onodobnim lijepim navadama, četiri tisuće kruna namijenio u dobrotvorne svrhe: dvije tisuće imale su biti raspodijeljene zaposlenicima Konjskog tramvaja, a daljnje dvije tisuće kruna gradskim siromasima (tisuću za kršćane, tisuću za Židove).⁴²

³⁴ Živaković-Kerže 1999, 171.

³⁵ O težnjama i neuspješnim nastojanjima oko elektrifikacije vidi više u: Živaković-Kerže 2002, 21. Tramvaj je naposljetku, nakon velikih zavrzlama, grad Osijek otkupio 1919. godine, a konjski zamijenio električnim (tek) 1926. godine. Isto.

³⁶ „Franz Weiss”, *Die Drau* (Osijek), god. XLVI., br. 200 (7723), 1. 9. 1913., 3.

³⁷ „Franz Weiss †”, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXIX., br. 208, 2. 9. 1913., 2.

³⁸ „† Franjo Weiss”, *Narodna obrana* (Osijek), god. XII., br. 198, 1. 9. 1913., 3. O pokopu, za razliku od drugih osječkih novina, *Narodna obrana* nije donijela ni riječi.

³⁹ „† Franjo Weiss”, *Svjetlost* (Vinkovci), god. XI., br. 37, 7. 9. 1913., 5. Pored navedenih nekrologa, u novinstvu je objavljen i veći broj kratkih vijesti o Weissovoj smrti. Primjerice: „Umro ravnatelj osječkog tramvaja”, *Jutarnji list* (Zagreb), god. II., br. 454, 2. 9. 1913., 3.

⁴⁰ „Franz Weiss”, *Die Drau* (Osijek), god. XLVI., br. 203 (7726), 4. 9. 1913., 4.

⁴¹ <http://ukop-osijek.hr/trazilica-pokojnika/> (pristup ostvaren 14. siječnja 2018.); „Franz Weiss”, *Die Drau* (Osijek), god. XLVI., br. 205 (7728), 6. 9. 1913., 4.; „Franz Weiss †”, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXIX., br. 212, 6. 9. 1913., 3.

⁴² „Zum Ableben Franz Weiss”, *Die Drau* (Osijek), god. XLVI., br. 203 (7726), 9. 9. 1913., 5; „Zum Ableben Franz Weiss”, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXIX., br. 214, 10. 9. 1913., 3. Brigu za sugrađane slabijega imovinskog stanja Weiss je iskazivao i ranije; primjerice, 1906. godine namijenio je 200 forinti osječkoj sirotinji. „Za osječke siromake”, *Narodna obrana* (Osijek), god. V., br. 2, 4. 1. 1906.

Sl. 1 Grobnica Franje (Franza) Weissa.

Fig. 1 Tombstone of Franjo (Franz) Weiss.

Naposljetku vrijedi spomenuti da je obitelj Franje Weissa nad njegovim počivalištem dala podignuti secesijsku grobnicu s velikim mramornim nadgrobnim spomenikom.⁴³ (Sl. 1)

OBITELJ FRANJE WEISSA

Kako je već spomenuto, brak Franje Weissa i Berte rođ. Ederer (Prag, 1846.) bio je blagoslovljen s najmanje šestero djece koja su doživjela zrelu dob i okupila se 1913. godine uz očev odar. Najstariji sin bio je Oskar (Oscar) (Budimpešta, 9. 3. 1867.), uslijedio je Arthur (Budimpešta, 1868.), zatim Hugo (Budimpešta,

1870.) te naposljetku Oton (Otto) (Osijek, 1877.),⁴⁴ a obitelj su, uz četiri sina, činile i dvije kćeri, Olga i Rosa.

Franjo Weiss izdigao se u Osijeku te je osigurao preduvjete daljnega društvenog uspona obitelji, a u narednom razdoblju dvojica njegovih sinova, Oskar i Oton, osječku životnu i poslovnu sredinu zamijenili su zagrebačkom, gdje su nastavljali iskazivati talentiranost i sposobnost, posvećujući se različitim strukama te se iskazujući izvrsnima u svojim odabirima. Na privatnom planu, obitelj se povezuje s najstarijim i najuglednijim zagrebačkim židovskim građanskim obiteljima kakve su bile obitelji Alexander i Stern. Oskar i Oton Weiss bili su među prilično brojnim Osječanima koji su novu životnu sredinu našli u Zagrebu, i ondje, u najvećem broju slučajeva, dočekali katastrofu 1941. godine.

Životni putovi šestero spomenute djece neujednačeno su pokriveni podacima iz dostupnih izvora. Dok o Oskaru i Otonu, braći koja su u Zagrebu ostvarili zapažene profesionalne karijere, možemo uobličiti razmjerno cjelovite životopise, njihova braća i sestre ostavili su mnogo manje traga u povijesti ili o njima barem (zasad) raspoložemo tek s nekoliko šturih podataka. Bilo kako bilo, barem u slučajevima koje možemo dokumentirati, Franjo Weiss mnogo je držao do visoke naobrazbe svojih sinova, a čini se da manje pažnje nije pridavano ni odgoju dviju kćeri koje su se udavale za pripadnike višega građanskoga sloja tadašnje Austro-Ugarske. Djeca su se, uglavnom, uspijela još poneku stubu više na društvenoj ljestvici.

O najstarijemu sinu Arthur (Artur) znamo da je ujesen 1914. godine u Pečuhu prešao na evangeličku vjeru,⁴⁵ no drugi biografski podatci zasad ostaju nepoznati; činjenica da je vjerski prijelaz bio obavljen u Pečuhu daje naslutiti da je Artur životni put odveo (natrag) u Mađarsku.

Hugo Weiss bio je zacijelo jedini od četvero braće koji je doživio kraj Drugoga svjetskog rata.⁴⁶ Tragičnu sudbinu većine Židova izbjegao je, između ostaloga, i zbog činjenice da je bio u mješovitom braku (s Njemicom, rođenom Berlinčankom) i da je nepo-

⁴³ Grobnica je fotografijom bila zastupljena na izložbi i katalogu „Secesija slobodnog i kraljevskog grada Osijeka”, Ivanković 2001, 99.

⁴⁴ Sršan, Matić 2003, 893. U osječkim Zavičajnim knjigama Budimpešta je (netočno) navedena kao rodno mjesto Oskara, Arthura i Huga Weissa; vjerojatno je posrijedi Pešta jer Budimpešta nastaje 1873. ujedinjenjem Budima i Pešte.

⁴⁵ Sršan, Matić 2003, 893.

⁴⁶ Švob, Mirković, 2004, II, 445.

sredno uoči uvlačenja Kraljevine Jugoslavije u Drugi svjetski rat, 21. ožujka 1941., prešao na evangeličku vjeru. Bio je zastupnik osiguravajućeg društva „Sava”, konac rata dočekao je u Osijeku, a preminuo je nedugo potom, prvoga dana 1946. godine. Pokopan je nedaleko od roditelja, na osječkom gornjogradskom židovskom groblju.⁴⁷

Starija kći Rosa (Budimpešta, 1875.) udala se za Juliusa Sorgera (Horgoš, Srbija, 1863. - Zagreb, 1941.),⁴⁸ istaknutoga osječkog industrijalca, suvlasnika tvrtke Jakob Sorger & Co. Zaruke su proslavljene u travnju 1895.,⁴⁹ a vrlo brzo mladi je par bio blagoslovljen s troje djece. Bili su to sin Leo (Osijek, 1896.) te kćeri Adda (Ada; Osijek, 1897.) i Elizabeta (Lilly; Osijek, 1897.).⁵⁰ Ne možemo znati je li troje djece predstavljalo pretežak teret za 22-godišnju Rosu ili je posrijedi bilo nešto drugo, ali brak, u svakom slučaju, nije bio duga vijeka, što je vidljivo iz činjenice da se Rosa na očevu pokopu pojavljuje kao Rosa Pamperl, supruga majora (bojnika).⁵¹ Ta zajednica je, očito, također završila brodolomom, jer se Rosa 1937. godine, prilikom pogreba brata Oskara, pojavljuje kao Roza Beniczek.⁵² O njezinoj daljnjoj sudbini ne raspoložemo drugim podacima.

OLGA WEISS I DR. VIKTOR ALEXANDER

Prvi put su se osječka obitelj Weiss, kasnije Vinski, i zagrebačka obitelj Alexander⁵³ povezale brakom Olge, mlađe kćeri Franje Weissa, i pravnika dr. Viktora Alexandra (Zagreb, 1. 5. 1865. - 26. 3. 1934.), najstarijeg sina Ljudevita Alexandra i Leonore rođ. Weiss. (Sl. 2) Nije poznato kada i gdje je dr. Viktor Alexander upoznao i zaprosio prekrasnu plavokosu Olgu Weiss (Osijek, o. 1880 - Beč, 10. 10. 1966). Vjenčali su se 1898.,⁵⁴ a brak je raskinut 1904. godine. Kasnije je dr. Viktor Alexander i službovao u Osijeku kao državni odvjetnik u vremenu od 1908. do 1915. godine,⁵⁵ a Olga će se kasnije udavati u još dva navrata. Najprije se preudala za, prema predaji, lakoumnog potpukovnika (*Oberstleutnant*)

Sl. 2 Viktor Alexander.

Fig. 2 Viktor Alexander.

Rudolfa von Brunnera. Iz tog braka potječe sin Harald von Brunner (Beč, 1908 - Wassenaar, Nizozemska,

⁴⁷ Sršan, Matić 2003, 893; <http://ukop-osijek.hr/trazilica-pokojnika/> (pristup ostvaren 3. lipnja 2017.).

⁴⁸ O Sorgeru više u: Dobrovšak 2013, 346-347.

⁴⁹ „Hymen”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), god. LXX., br. 82, 9. 4. 1895., 5.

⁵⁰ Sršan, Matić 2003, 746.

⁵¹ „Franz Weiss”, *Die Drau* (Osijek), god. XLVI., br. 205 (7728), 6. 9. 1913., 4.

⁵² [Osmrtnica], *Novosti* (Zagreb), god. XXXI., br. 93, 5. 4. 1937., 11.

⁵³ O Alexanderovima vidjeti više u: Mirnik 1995; Mirnik 1996; Mirnik 2003; Mirnik 2003a.

⁵⁴ „Hymen”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), god. LXXIII., br. 116, 23. 5. 1898., 3.

⁵⁵ *Imenik* 1908, 88; *Imenik* 1911, 86; 1912, 85; 1913, 30; 1914, 87; Mirnik 2012.

29. 5. 1975.), diplomat (između ostaloga, nakon Drugoga svjetskog rata bio je austrijski konzul u Amsterdamu). Olga se naposljetku u Beču udala za pukovnika (*Oberst*) Artura Bartelsa von Bartelsburga (1876. - Beč, 30. VIII. 1947.). Nadživjela ga je za gotovo dvadeset godina i preminula 10. listopada 1966. te pokopana uz njega na groblju Döbling.⁵⁶ Njezini odnosi s prvim suprugom, dr. Viktorom Alexanderom, ostali su srdačni i prisni, pa je čak jednom prilikom poslala svog sina Haralda u Zagreb kako bi se predstavio već bolesnome Viktoru i njegovoj drugoj ženi Ivani (Ivki) rođ. Erben. Haralda je tada dopratio Zdenko Vinski i obojica su bila primljena vrlo srdačno.

OSKAR WEISS

Najstariji sin Franje i Berte Weiss, Oskar (Oscar), bio je zvanjem ginekolog (specijalist ginekologije i opstetricije) i u povijesti hrvatske medicine zabilježen je kao prvi stručno izobraženi ginekolog (prije je ginekologija bila sastavni dio kirurgije).⁵⁷ Gimnaziju je završio u Osijeku 1884. godine,⁵⁸ a za doktora medicine promoviran je 1892. godine, po svemu sudeći u Pragu. Stekavši dodatna praktična znanja na klinika- ma u najvećim europskim centrima (Prag, Beč, Berlin i Pariz), učeći pritom od najvećih europskih autoriteta (Robert Michaelis von Olshausen u Berlinu, Albert Mosetig von Moorhof i Friedrich Schauta u Beču, Georges Apostoli i Samuel Jean de Pozzi u Parizu),⁵⁹ vratio se u domovinu, ali ne u Osijek, već u rastuće nacionalno središte, u Zagreb. Liječničku praksu otvorio je koncem 1896. godine u centru Zagreba, na

adresi Margaretska ulica 6 (I. kat).⁶⁰ Vrlo skoro stekao je brojnu klijentelu i opće poštovanje.⁶¹

U strukovnim krugovima njegovo ime bilo je veoma zapaženo. Članom Zbora liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije postao je 1896. godine, u vrijeme dok je još bio asistent u bolnici Marije Terezije u Beču,⁶² tj. uoči prelaska u Zagreb. U ovoj krovnoj liječničkoj organizaciji obnašao je više različitih dužnosti: godine 1908. bio je odbornik, a od 1909. do 1931. blagajnik Zbora. Na godišnjoj skupštini 1931. zahvalio je na dugogodišnjem povjerenju i zamolio da ga se više ne bira, na što ga je Zbor u znak zahvalnosti izabrao za začasnoga člana.⁶³

Bio je, pored ostaloga, zdravstveni savjetnik pri Središnjem uredu za osiguranje radnika, stručne članke objavljuvao je na stranicama *Liječničkoga vjesnika* (1897.,⁶⁴ 1900., 1927.) i *Radničke zaštite* (1926., 1930.), a svoju stručnu biblioteku oporučio je Ginekološkoj klinici.⁶⁵ Da je bio poklonik lijepoga, potvrđuje podatak o članstvu u Društvu umjetnosti (od 1905. Hrvatsko društvo umjetnosti).⁶⁶ Član Društva postao je 1905., a njegovo sredstvo umjetničkog izražavanja bio je fotoaparat te je bio jedan od pionira hrvatske umjetničke fotografije. Weiss je u okrilju Društva umjetnosti bio zadužen za organizaciju Fotosekcije i u okviru tih nastojanja bio je, na primjer, sazivač skupštine Društva kojoj je tema bila *Izložba umjetnog obrta i fotografskog umijeća*. Kao član organizacijskog odbora i izlagač dao je obol dvjema *Medjunarodnim fotografskim izložbama* što ih je Hrvatsko društvo umjetnosti u Zagrebu priredilo 1910. i 1913. godine. Nažalost, nije poznato jesu li sačuvani njegovi fotografski radovi.⁶⁷ Govoreći o Oskarovu društvenom životu, dodajmo naposljetku da

⁵⁶ http://www.friedhoefewien.at/grabsuche?submitHidden=true&name=bartels&friedhof=-1&jdb_von=1965&jdb_bis=1966&historischerGrab=false&latitudeWGS84_y=&longitudeWGS84_x=; http://www.friedhoefewien.at/grabsuche?submitHidden=true&name=bartels&friedhof=-1&jdb_von=1965&jdb_bis=1966&historischerGrab=false&latitudeWGS84_y=&longitudeWGS84_x (pristup ostvaren 14. srpnja 2017.).

⁵⁷ Glesinger 1954, 75; Durst 1937, 226.

⁵⁸ U gimnazijskim imenicima navedeno da je iz Budimpešte, *Gimnazije* 2001, 115.

⁵⁹ Durst 1937, 224, 226.

⁶⁰ „Ein neuer Frauenarzt“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), god. LXXI., 277, 1. 12. 1896., 5. Ondašnja Margaretska ulica danas nosi naziv Preobraženska.

⁶¹ Durst 1937, 226.

⁶² „Razpravne vesti“, *Liječnički viestnik*, god. XIX, br. 2, 15. 2. 1897., 60.

⁶³ Čepulić 1937, 13, 15; Durst 1937, 224 i 226.

⁶⁴ Prvi Weissov članak objavljen u *Liječničkom vjesniku* bio je „Elektroterapija u gynaekologiji“ (god. XIX., br. 5, 15. 5. 1897., 164.-172.), a nastao je na temelju predavanja održanog na skupštini Zbora liječnika 4. 3. 1897.

⁶⁵ Durst 1937, 226.

⁶⁶ „Kroatischer Kunstverein“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), god. LXXXVI., br. 25, 31. 1. 1911., 6.

⁶⁷ Tonković 2004, 18, 20, 144; „Ausstellung von Gemälden und Amateur-Kunstphotographien“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), god. LXXXIV., br. 218, 24. 9. 1909, 5; „Amateur-Photographien-Ausstellung“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), god. LXXXV., br. 43, 23. 2. 1910, 5; *Katalog* 1913.

je, po svemu sudeći, bio i slobodni zidar, član zagrebačke lože „Ljubav bližnjega”.⁶⁸

Sa suprugom, Ljubom rođ. Stern, živio je na adresi Medveščak 60. Oskar Weiss preminuo je tragičnom smrću 2. travnja 1937. godine. Supruga Ljuba bolovala je od neizlječive bolesti, a kada se primakao kraj, supružnici su odlučili ispiti otrov i zajedno, nakon 39 godina braka, poći u smrt. Ona je preminula uvečer 1. travnja, a on nekoliko sati kasnije, u sanatoriju u Klaićevoj ulici, ne došavši svijesti. Pokopani su zajedno 4. travnja u mirogojskim arkadama, u grobnici obitelji Stern. Jedna od posljednjih želja bila im je da vijest o smrti bude objavljena tek nakon pokopa, ali na posljednjem ispraćaju se ipak pojavilo nekoliko Weissovih kolega (dr. Josip Lochert, dr. Vladimir Čepulić, dr. Franjo Durst, dr. Ernest Mayerhofer...)⁶⁹ Oskar i Ljuba djece nisu imali.

Različiti izvori potvrđuju da je ovaj liječnik, stric Zdenka Vinskoga, uživao velik ugled kod Zagrepčana, i kao čovjek i kao liječnik. U *Liječničkom vjesniku* nekrolog Weissu objavio je kolega Franjo Durst, osnivač hrvatske ginekologije. Pokojnika je opisao sljedećim riječima:

„Bio je ne samo odličan stručnjak nego i osobito savjestan i požrtvovan liječnik, a vanredan drug i kolega. Svojim otmenim vladanjem u saobraćaju i prema pacijentima i prema kolegama dr. Weiss je baš pristajao u ondašnji solidni i u pravom smislu po svom radu otmeni kader liječnika staroga predratnoga Zagreba. [...] Dr. Weiss je bio čovjek visoke kulture, otmenog karaktera, koncilijantan i predusretljiv, koji se oduševljavao za sve, što je dobro i plemenito. Uživao je općenito vanredno poštovanje kako u građanstvu tako među svojim kolegama”.⁷⁰

Na mjesečnoj skupštini Zbora liječnika održanoj neposredno nakon Weissove smrti, 8. travnja 1937., predsjednik Vladimić Čepulić također se prisjetio zaslužnoga pokojnika i oprostio se s njim toplim riječima, nazvavši ga, pored ostaloga, „dostojnim seniorom naših ginekologa”.⁷¹

OTON (OTTO) VINSKI (WEISS)

Najmlađi sin i peto po redu od šestoro djece Franje Weissa bio je Otto ili – kako se kasnije uvriježilo – Oton. (Sl. 3) Rođen je 20. srpnja 1877. godine. Završio je gimnaziju u Osijeku 1896. godine,⁷² a potom je završio i sveučilišne nauke. U 34. godini života, dana 14. veljače 1911., vjenčao se s jedanaest godina mlađom Zagrepčankom Štefanijom (Štefom) Alexander (Zagreb, 28. 10. 1888. - 7. 6. 1959.); vjenčao ih je nadrabin Dr. Hosea Jacobi, a svjedoci su im bili liječnik Dr. Oskar Weiss i trgovac Šandor Alexander.⁷³ Bilo je to drugo bračno povezivanje obitelji Weiss i Alexander, i, za razliku od braka Olge Weiss i Viktora Alexandera, ovaj je bio sretan (barem do 1941. godine, kada su sreću pomutile tragične vanjske okolnosti).

Sl. 3 Oton Vinski (AAMZ 210-2, 1c).

Fig. 3 Oton Vinski (AAMZ 210-2, 1c).

⁶⁸ Nenezić 1988, 224; Šömen, Krstić 2017, 672.

⁶⁹ „Samoubistvo dra Oskara Weissa”, *Novosti* (Zagreb), god. XXXI., br. 91, 3. 4. 1937., 4; „Sprovod Dra Oskara i Ljube Weiss”, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. II., br. 313, 6. 4. 1937., 9.

⁷⁰ Durst 1937, 224, 226.

⁷¹ „Izvanredna mjesečna skupština Zbora liječnika”, *Liječnički vjesnik*, god. LIX, br. 6, lipanj 1937., 281.

⁷² *Gimnazije* 2001, 117.

⁷³ Izvadak iz Matice vjenčanih, Matični ured zagrebačke izraelitičke bogoštovne občine, kopija u posjedu autorâ.

Sl. 4 Mavro Alexander.

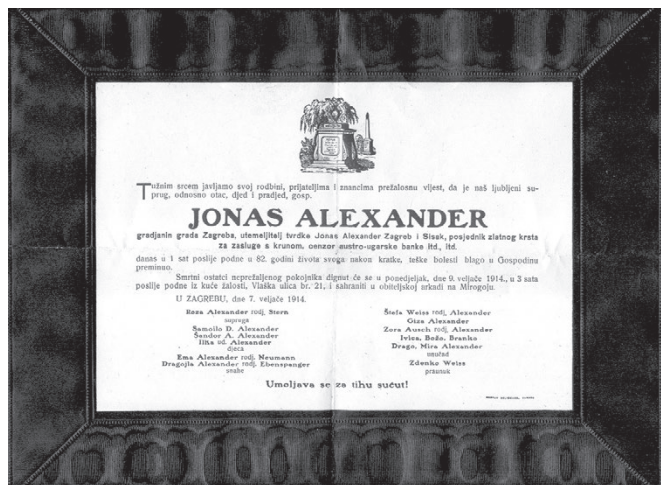
Fig. 4 Mavro Alexander.

Štefanija Weiss rođ. Alexander, majka Zdenka i Ive Vinskog, rođena u Ilici 28, bila je iz poznate zagrebačke obitelji Alexander. I njeni otac i majka, kao i tetka/pomajka, odnosno maćeha pripadali su također toj istoj obitelji. Otac, dr. Mavro Alexander (Güssing, Gradišće, Austrija, 3. 7. 1856. - Zagreb, 7. 11. 1911.), (Sl. 4) sin Jakoba Alexandera i Rose rođ. Planer, oženio je najprije sestričnu Gizelu (Zagreb, 7. XII. 1867. - 3. VII. 1889.), stariju kći zagrebačkog veletrgovca Jonasa Alexandera i Rose rođ. Stern. Mavro i Gizela vjenčali su se dana 6. siječnja 1886. godine. Vjenčao ih je zagrebački nadrabin Dr. Hosea Jacobi, a svjedocima su bili Jakob, Jonas i Rosa Alexander. (Sl. 5, Sl. 6) Dr. Mavro Alexander imao je ordinaciju na prvom katu na Jelačićevom trgu 3, u danas nepostojećoj Bolléovoj kući na uglu Duge (Radićeve) ulice i Jelačićeva trga, u tzv. „Assicurazioni Generali”.⁷⁴ Nakon Gizeline prerane smrti, pribavivši si prethodno oprost od tazbine, dana 20. rujna 1891. g. Mavro Alexander uzima za ženu njenu mlađu sestru Ilku (Zagreb, 21. 11. 1869. - Auschwitz, 1942.).⁷⁵ (Sl. 7) Svjedoci su bili Jonas Alexander i Makso Stern. Ilka Alexander je postala najboljom majkom svoje pastorke

Sl. 5 Rosa i Jonas Alexander.

Fig. 5 Rosa and Jonas Alexander.

Sl. 6 Osmrtnica Jonasa Alexandera. Među ožalošćenima je i praunuk Zdenko Weiss (AAMZ 210-1).

Fig. 6 Obituary of Jonas Alexander. Among the mourners was his great-grandson Zdenko Weiss (AAMZ 210-1).

⁷⁴ Dundović 1908, 48.

⁷⁵ Švob, Mirković, 2004, II, 19 (br. 121).

Sl. 7 Ilka Alexander (AAMZ 210-2,1a).

Fig. 7 Ilka Alexander (AAMZ 210-2,1a).

Sl. 9 Oton Vinski sa sinovima Ivom i Zdenkom (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 9 Oton Vinski with his sons Ivo and Zdenko (AAMZ 210-2, 3b).

Sl. 8 Štefanija Vinski sa sinovima Zdenkom i Ivom (AAMZ 210-2, 1b).

Fig. 8 Štefanija Vinski with her sons Zdenko and Ivo (AAMZ 210-2, 1b).

Sl. 10 Ivo, Štefanija, Oton i Zdenko Vinski (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 10 Ivo, Štefanija, Oton, and Zdenko Vinski (AAMZ 210-2, 3b).

i ujedno nećakinje Štefanije, jer su se od Štefanijina rođenja divno slagale.

Oton i Štefanija su dvije godine po vjenčanju, 3. svibnja 1913. g., dobili sina Zdenka, a dvije godine kasnije, 10. rujna 1915. g., i drugoga sina Ivu. Zdenko i Ivo rođeni su kao Weiss i prvih nekoliko godina proživjeli pod tim imenom, a 1918. godine obitelj mijenja prezime iz Weiss u Vinski. (Sl. 8, Sl. 9, Sl. 10) Za razliku od Otona, njegova ostala tri brata – Artur, Oskar i Hugo – zadržala su izvorno prezime.⁷⁶

⁷⁶ Prezime Vinski je hrvatsko prezime, nije osobito rijetko, i napose je rasprostranjeno u Dugoj Resi i okolici. Danas ga nosi tristotinjak osoba, http://imehrvatsko.net/namepages/view/family_name/prezime-vinski (pristup ostvaren 21. lipnja 2016.). Većini današnjih Vinskih to je prezime izvorno, no u više slučajeva ono je izabrano kao drugo prezime. Pored Otona Weissa i njegove obitelji, na ovom

Sl. 11 Vila Weiss-Alexander (1914.-1916.).

Fig. 11 The Weiss-Alexander Villa (1914-1916).

Oton Vinski bio je uspješan bankar, a obitelj Vinski ubrajala se među tipične zagrebačke obitelji višega građanskog sloja. Dom im je bila jednokatna vila na Tuškancu 22 (isprva broj 16c), koju je 1914. godine podigla Štefanija. Zgrada je sagrađena prema projektu arhitekata Benedika i Baranyaija, a gradnju je izvelo poduzeće Braća Carnelutti.⁷⁷ Kasnije, 1929. g., prema projektu istih arhitekata, vili je nadograđena veranda.⁷⁸ (Sl. 11, Sl. 12)

Obitelj će tu vilu izgubiti dvaput: najprije 1941. godine, a drugi ju je put Štefanija u besćenje bila prisiljena prodati dr. Pavlu Gregoriću.⁷⁹ Pored ove vile, obitelj je posjedovala i druge vrijedne nekretnine u Zagrebu. Godine 1926. Oton je kupio dvokatnicu u Krajiškoj ulici 25. Zgrada je vrijedila 900.000 dinara i bila je namijenjena iznajmljivanju.⁸⁰

HOLOKAUST

U travnju 1941. Drugi svjetski rat zahvatio je i Kraljevinu Jugoslaviju, a na njezinim je razvalinama već petoga ratnog dana proglašena Nezavisna Država Hrvatska. Nova državna tvorevina, stvorena pod pokro-

Sl. 12 Obitelj Weiss (Vinski) - Alexander (AAMZ 210-2, 3a).

Fig. 12 The Weiss (Vinski) - Alexander family (AAMZ 210-2, 3a).

viteljstvom nacističke Njemačke i fašističke Italije, od samih je svojih početaka započela s progonima Židova. Vrlo skoro doneseni su prvi rasni zakoni, pa ipak je i dalje bilo onih Židova koji se nisu najbolje snalazili u novonastalim okolnostima i odbijali povjerovati u mogućnost fizičkoga uništenja židovske zajednice. Jedna od takvih bila je Ilka Alexander koja je tada govorila: „*Wer wird mir verbieten dass ich ins Kaffeehaus gehe!*“ (Tko će meni zabraniti ići u kavanu!).

U početku rata Zdenko Vinski, kao i njegovi roditelj, baka Ilka te brat Ivo bili su oslobođeni nošenja znaka (Davidove zvijezde) te im je dopušteno da stanuju u dotadašnjem stanu.⁸¹ Međutim, ta odluka predstavljala je tek privremenu poštedu.

Ilka tragično gubi život u Holokaustu skupa sa svojim zetom Otonom Vinskim. U valu progona, pokupljeni su iz stana u Krajiškoj ulici 25 te su najprije tri dana bili zatvoreni u gimnazijskoj zgradi u Križanićevoj ulici. Ilka navodno umire još u vlaku od angine pectoris, treći dan od ukrcavanja, a kao posljedica neopisivih uvjeta pri transportu u logor, manjka vode, hrane, lijekova i nužnika. Ista bi sudbina bila i Štefanijina, koju

mjestu spominjemo pravnik dr. Pavla Vinskoga rođenog Weinberger (Vukovar, 1906. - Zagreb, 1962.) (o njemu više: *Židovski biografski leksikon. Radna verzija*. <http://zbl.lzmk.hr/?p=2673>, pristup ostvaren 13. siječnja 2019.). U *Židovski biografski leksikon* uvršten je i poduzetnik Edo Adolf Vinski rođen Weiss (Bokšić kraj Našica, 1885. - Zagreb, 1949.) koji zasigurno nije u srodstvu s obitelji Zdenka Vinskog (isto, pristup ostvaren 13. siječnja 2019.). Naposljetku, u hrvatskoj medicinskoj prošlosti zabilježen još jedan liječnik s prezimenom Vinski: Amand Vinski, zacijelo porijeklom Židov, medicinu je doktorirao u Beču 1894., a od 1895. pa do prerane smrti, u 45. godini života, bio je liječnik u Zavodu za umobolne u Stenjevcu. „Dr. Amand Vinski“, *Liječnički vjesnik* (Zagreb), god. XXXII., br. 5, 15. 5. 1910., 223; „Todesfälle“, *Agramer Zeitung* (Zagreb), god. LXXXV., br. 104, 9. 5. 1910., 4.

⁷⁷ HR-DAZG-1154, kut. 1.

⁷⁸ Isto. O vili ukratko: Galjer 1999, 52.

⁷⁹ Nuhanović 1997, 32.

⁸⁰ HR-DAZG-1154, kut. 1.

⁸¹ Goldstein, Goldstein 2001, 188.

je spasilo samo to da je tog ljetnog nedjeljnog jutra, kad su joj odveli majku i muža, bila u crkvi sv. Blaža na misi u osam sati. Kad se vratila kući, nije tamo nikoga više zatekla. Kasnije se i ona skrivala u klinici dr. Đure Vranešića u Zelengaju i kod sina Zdenka. Zdenkovu spasu pridonijela je možda i činjenica da mu je prva žena, s kojom se vjenčao 1942. godine, bila „Arijeva” – Francuskinja Micheline Sanchez (Ferrière la Grande, Paris, 17. 7. 1921. - ?).

Preživjeli članovi obitelji nastaviti će nakon rata sa svojim životima, ali ništa više nije bilo isto. Predratna obiteljska imovina bila je razvučena i otuđena i bilo je teško vratiti njezine fragmente. Zdenko Vinski je u jednoj kući na zagrebačkom Jabukovcu ugledao majčin klavir i nekoliko stolaca iz stare obiteljske kuće, pa je Štefanija od Zemaljske uprave narodnih dobara (ZUND) tražila povrat tih predmeta:

„Moj sin Dr. Zdenko Vinski uvjerio se dne 8 maja i ponovno dne 30 maja, da se moj glasovir marke ‘Förster’ nalazi u kući Jabukovac kbr. 15 kamo je bio svojevremeno premješten po okupatoru iz moje kuće Tuškanac, kbr. 22. U istoj se kući nalazi još jedan pianino, koji nije moje vlasništvo. Ističem, da je spomenuti glasovir /Förster/ moje vlasništvo, kojeg sam kupila još kao djevojka prije prvog svjetskog rata i platila ga u austrijskim Krunama i imam za to brojne svjedoke.

Molim Naslov, da taj glasovir uzme pod svoju zaštitu i da me obavijesti kada i na koji način može meni biti taj glasovir vraćen”.⁸²

Kakvo je bilo stanje obiteljske imovine na Tuškancu 22, nije se znalo i teško se moglo i saznati budući da je tih dana ondje bila smještena sovjetska vojna misija.⁸³ Zemaljska uprava narodnih dobara uputila je Štefaniju na Kotarski sud, da bi joj isti rješenjem od 11. kolovoza 1945. g. priznao pravo vlasništva nad navedenim predmetima. U rješenju je bilo navedeno da je Štefanija te predmete „morala uslijed dolaska okupatora napustiti, jer je u roku od 2 sata bila iz stana izbačena”.⁸⁴ Naposljetku, u siječnju 1946. g. Štefanija je na Jabukovcu preuzela svoj stari klavir, ali

Sl. 13 Ivo Vinski.

Fig. 13 Ivo Vinski.

ne i dva stolca i fotelju, budući da ih je tadašnji stanar, izvjesni kapetan Domjenović, očito odbio predati.⁸⁵

IVO VINSKI

Mlađi sin Otona i Štefanije, dr. Ivo Vinski (Zagreb, 19. 9. 1915. - 28. 12. 1985.), posvetio se ekonomskim znanostima. (Sl. 13) Gimnaziju je završio u Zagrebu, a ekonomiju studirao u Beču te Firenzi, gdje je 1938. i doktorirao. Od 1952. g. pa do pred smrt bio je zaposlen na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu, od 1971. g. u statusu redovnog profesora.

Doprinos Ivo Vinskoga ekonomskoj znanosti iznimno je bogat, što ponajbolje potvrđuje njegova bibliografija: 14 knjiga, 8 većih studija objavljenih u inozemstvu te gotovo 200 drugih stručnih i znanstvenih radova. U

⁸² HR-DAZG-1154, Obiteljski fond Vinski, kut. 1, Štefanija Vinski – Zemaljskoj upravi narodnih dobara, Zagreb.

⁸³ Isto.

⁸⁴ HR-DAZG-1154, Obiteljski fond Vinski, kut. 1, rješenje Kotarskog suda od 11. 8. 1945.

⁸⁵ HR-DAZG-1154, Obiteljski fond Vinski, kut. 1, zapisnik preuzimanja od 15. 1. 1946.

životu je dobio veći broj nagrada, a među priznanjima valja izdvojiti izbor za člana Jugoslavenske/Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Ivo Vinski bio je oženjen Dorom rođ. Mayer (4. 2. 1913. - 23. 10. 1995.) te s njom imao dvije kćeri, akademsku slikaricu Vesnu (Zagreb, 7. 9. 1942. - 29. 7. 1995.) i Ninu (Zagreb, 8. 3. 1947. - 11. 3. 1997.).⁸⁶

ZDENKO VINSKI

Dr. Zdenko Vinski, dopisni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, znanstveni i muzejski savjetnik, jedan od stupova Arheološkog muzeja u Zagrebu, naglo je preminuo dana 12. listopada 1996. g. oko tri sata u noći, četrnaest mjeseci nakon svoje voljene žene dr. Ksenije Vinski Gasparini (Zadar, 25. 7. 1919. - Zagreb, 30. 7. 1995.). Na noćnom stoliću ostala je ležati knjiga, koju je čitao kratko vrijeme pred smrt: Šenoine pripovijesti. Njihovim odlaskom, premda su već duže vremena bili u mirovini, došlo je do konca jedne skoro polustoljetne ere muzeja, koja je započela koncem Drugoga svjetskog rata. Bračni par Vinski uvijek je slijedio svoj ucrtani put, koji je bio ravan, a ne krivudav. Kad je bila u pitanju znanstvena istina, kompromisa na tako visokoj razini nikada nije moglo biti. S toga razloga se ne može reći da su u svakoj situaciji bili ugodni u saobraćanju ili konformisti.

Zdenko Vinski se rodio dana 3. svibnja 1913. g. u Zagrebu. Osnovnu je školu pohađao od 1919. do 1923. godine, realnu gimnaziju između 1923. i 1931. g. te je maturirao s odličnim uspjehom. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Beču etnologiju s prethistorijom i kulturnom historijom Balkana, od 1932. do 1938. godine, i diplomirao s vrlo dobrim, te doktorirao s odličnim uspjehom s temom etnologije i prethistorijske arheologije *Die südlavische Grossfamilie in Beziehung zum asiatischen Grossraum*, dana 19. lipnja 1937. godine. (Sl. 14) Bio je jedan od posljednjih đaka Karla Patscha, koji je umro na tragičan način u Beču (na oglašenu uzbunu kao stari gospodin nije se dosta brzo uspio spustiti u sklonište, pa je izgorio na stubištu). Ostali profesori bili su mu Koppers, Menghin, Weninger, Strzygowski, Heine-Geldern i drugi. Prema tome, Vinski je četvrti i posljednji u slijedu vrsnih znanstvenika Arheološkog

muzeja u Zagrebu, bečkih đaka: Ljubić, Brunšmid, Hoffiller, Vinski. Prigodom nostrifikacije bečke doktorske diplome 1938. g. naknadno je diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu: grupu A (Etnologija s etnografijom), B (Narodna historija) i C (Geografija i klasična arheologija) kod Hoffilera, Šenoe, Barade, Novaka i Gavazzija. Habilitirao je 1954. g. radnjom pod naslovom *Prilozi istraživanju arheoloških spomenika ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj* (ispitni povjerenici bili su Josip Korošec i Miho Barada) i time dobio *veniam docendi* za predmet „Ranosrednjevjekovna slavenska arheologija” te je istovremeno oslobođen od nastupnog predavanja. Tako je iste godine postao privatnim docentom. Godine 1953., 9. prosinca, na Winckelmannov rođendan, izabran je dopisnim članom Njemačkog arheološkog društva. Isto tako, 1975. g. on postaje dopisnim članom Austrijskog arheološkog instituta. Bio je članom brojnih drugih društava.

Savršeno je vladao njemačkim, znao je i engleski, a dobro francuski, ruski, talijanski i španjolski jezik, što mu je omogućavalo, ne samo pomno praćenje najobimnije stručne i znanstvene literature, nego i pisati radove na stranim jezicima, a tih nije mali broj. Isto tako, mnogo je putovao i obilazio muzeje i zavode diljem Europe, ono što je počeo tridesetih godina, nastavio je već 1951. g., što je onda bilo vrlo teško. Svojim boravkom u stranom svijetu i uzimanjem učešća na brojnim kongresima, skoro uvijek u pratnji svoje supruge Ksenije, nastavio je tradiciju Arheološkoga muzeja, a to je dostojno zastupanje hrvatske znanosti, koju je započeo još Šime Ljubić. Bio je u stalnom kontaktu sa svim velikim autoritetima svoje struke i pojam za njih i njihove učenike.

Karijeru je započeo vrlo skromno, 1938./39. g. kao volonter u Etnografskom muzeju u Zagrebu. U ljetu 1941. g. Vinskog je prof. Bossert pozvao za asistenta na Arheološki institut Sveučilišta u Carigrad, na preporuku prof. Bedřicha Hroznog, znamenitog hetitologa i nekadašnjeg rektora Karlovog sveučilišta u Pragu, ali to nije više bilo ostvarivo. Od 1941. do 1944. g. nije mogao naći zaposlenja, zbog rasnih zakona. Godine 1944. radi kao asistent volonter (bez znanja i odobrenja Ministarstva narodne prosvjete NDH) i 1946. g. privremeni rukovodilac Antropološkog odjela Zavoda za opću biologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu.

⁸⁶ O Ivi Vinskom, uključujući i njegovu znanstvenu bibliografiju, više vidjeti u spomenici objavljenoj povodom smrti, Rendić-Miočević 1989.

Sl. 14 Indeks Zdenka Vinskog (AAMZ 210-1).

Fig. 14 University documentation of Zdenko Vinski (AAMZ 210-1).

Tijekom srpnja 1945. g. je na vlastitu molbu, a uz svestranu potporu i na zadovoljstvo Viktora Hoffillera, postao službenikom Arheološkog muzeja u Zagrebu. Od tada je s Arheološkim muzejom dijelio dobro i zlo kroz mnoge godine, sve do umirovljenja dana 30. lipnja 1979. godine.

U službi je napredovao na slijedeći način: kustos-pripravnik (vježbenik) 1945.-47. godine, a od 1947. godine kustos, 1952. godine znanstveni suradnik, 1961. viši znanstveni suradnik, 1967. znanstveni savjetnik. U travnju 1950. g. izabran je za suradnika u Odjelu za filozofijske i društvene znanosti ondašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i radnog člana Matice Hrvatske. Bio je honorarnim nastavnikom Filozofskog fakulteta u Zagrebu, s prekidima, od 1951 do 1961., a od 1967., odnosno 1969. do 1971. godine predavao je kao redovni sveučilišni profesor arheologiju ranog srednjeg vijeka na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, a kao takav i postdiplomantima.

U Muzeju, prvo ga je dopala, uz ostale kolege, selidba Muzeja iz Akademijine palače u Vranyczanyjevu tijekom 1945., 1946. i 1947. g., pa zatim sređivanje

depoa neizloženih predmeta prehistorijske i rano-srednjovjekovne zbirke 1947. godine. Nekoliko je godina, nakon konačnog Hoffillerovog umirovljenja, od 1. rujna 1951. g. kao vršilac dužnosti direktora vodio Muzej, sve do trena kad je beogradska *Borba* bacila oko na muzejsko dvorište prema Gajevoj ulici i od nadležnih institucija dobila dozvolu za izgradnju svoje tiskare i faktično počela s iskopom za temelje. Zbog toga je Vinski 1953. g. uz energično obrazloženje dao ostavku. Ova je gesta bila djelotvorna, pa je *Borba* svoju tiskaru izgradila u Preradovićevoj ulici na slobodnoj parceli nekadašnjega „Kola srpskih stari- na”. Dugo godina bio je zamjenikom ravnatelja Duje Rendića-Miočevića.

Iskopavao je u Ptuju, Vukovaru, Kninu i na mnogim drugim lokalitetima. Ono što ostaje nakon Zdenka Vinskog sređena je i bogata srednjovjekovna zbirka Muzeja, koju je sabrao iz svih depoa i stotinjak vrijednih znanstvenih radova, od kojih neki predstavljaju milijokaze. Bogata i vrijedna knjižnica obitelji Vinski (Sl. 15) otkupljena je za Arheološki muzej u Zagrebu te se obrađena čuva u zasebnoj prostoriji.

Sl. 15 Zdenko Vinski i Ksenija Vinski-Gasparini (AAMZ 210-2, 5d).

Fig. 15 Zdenko Vinski and Ksenija Vinski-Gasparini (AAMZ 210-2, 5d).

Kao vrlo mlad nesretno se zaljubio u jednu zagrebačku ljepoticu, pa se bacio pod vlak. Na sreću, ostao je živ, a kao stalni biljeg ostala mu je velika polumjesečasta brazgotina na čelu. Kršten je u sv. Marku u Zagrebu 9. listopada 1937. g., kum mu je bio Vladimir Mažuranić, a ritual je obavio o. Vjenceslav Basta o.F.M.

Prvu ženu Micheline Sanchez, kći zastupnika neke francuske firme u Zagrebu, upoznao je u čitaonici Sveučilišne knjižnice te ga je u biti ona zaprosila. U to vrijeme Zdenku je to konveniralo. Vjenčali su se u crkvi sv. Blaža u Zagrebu 22. listopada 1942. godine, a svjedoci su im bili prof. dr. Aleksandar Gahs i dr. Zdenko Škreb. Kad je nastupila Ksenija Gasparini, došlo je do rastave te je na zahtjev svog bivšeg tasta Zdenko morao isplatiti sve troškove uzdržavanja tijekom ratnih godina, što je učinjeno prodajom majčinog nakita.

ZAKLJUČAK

Od 1860-ih godina do kraja 20. stoljeća obitelj Weiss/Vinski utkala je značajan doprinos u kulturnom, znanstvenom, gospodarskom i društvenom životu Hrvatske, a napose gradova Osijeka i Zagreba. Porijeklom iz Mađarske, s poduzetnikom Franjom Weissom kao rodonačelnikom, obitelj je do početka 20. stoljeća pretežno vezana uz Osijek, a potom, napose kroz živote najistaknutijih odvjetaka (Oton, Oskar,

Zdenko i Ivo), uz hrvatsku prijestolnicu – Zagreb. Na razmeđu dvaju stoljeća, u osječkim građanskim krugovima, dolazi do prvog povezivanja obitelji Weiss i zagrebačke obitelji Alexander. Prva bračna veza, ona dr. Viktora Alexandra, tadašnjega osječkog državnog odvjetnika, i Olge Weiss, nije bila dugog vijeka, ali druga, između Otona Weissa i Štefanije Alexander, bila je mnogo sretnija te je bila nadarena dvojicom sinova koji su u drugoj polovini 20. stoljeća postali istaknuti članovi hrvatske znanstvene zajednice – arheologom Zdenkom i ekonomistom Ivom.

Dio obitelji, uključujući i petogodišnjega Zdenka, ponio je krajem 1918. godine, u dramatičnim okolnostima rasula Habsburškoga imperija, novo prezime – Vinski, uklapajući se (čak) i na taj način u zagrebačku/hrvatsku sredinu. U međuratnom vremenu (1918.-1941.) Oton Vinski i Oskar Weiss dio su zagrebačke građanske elite i tada je, unatoč nezavidnim općim političkim prilikama, bilo teško zamisliti (obiteljsku) kataklizmu koja će uslijediti 1941. godine. Oskar Weiss pošao je u smrt s neizlječivo bolesnom suprugom 1937. godine; supružnici su na taj način, ako ništa drugo, izbjegli zlo koje je tada već bilo na obzoru te pronašli mir u mirogojskim arkadama. Obitelj Vinski, međutim, Drugi svjetski rat je zatekao u Zagrebu i oni su u godinama 1941.-1945. podnijeli teške žrtve; nakon istjerivanja iz tuškanačkoga

doma Oton Vinski i njegova Ilka Alexander odvedeni su u smrti, a Štefanija je sa sinovim Zdenkom i Ivom, zahvaljujući sretnim okolnostima te pomoći dobrih i hrabrih ljudi, uspjela preživjeti. U ustaškim i nacističkim logorima gubi se trag i nizu drugih članova šire obitelji (ustaške vlasti nisu se osvrtaale na uklopljenost obitelji u hrvatsku sredinu, pa niti na promijenjeno prezime i pristup Rimokatoličkoj crkvi).

Nakon rata još punih pola stoljeća obitelj je oplemenjivala hrvatsku kulturu, da bi potom u neobično kratkom vremenu naglo posve nestala. Djela Zdenka i Ive Vinskoga dobro su poznata, napose u stručnim krugovima i oni su posve zasluženo postali dijelom hrvatskih leksikona i enciklopedija, a ovim radom baca se nešto više svjetla i na neke druge, manje poznate, a ipak zaslužne i spomena vrijedne članove obitelji.

POPIS IZVORA I LITERATURE

ARHIVSKI I OBJAVLJENI IZVORI

HR-DAZG-1154 - Državni arhiv Zagreb, Obiteljski fond Vinski

HR-HDA-78 - Hrvatski državni arhiv Zagreb, fond Predsjedništvo Zemaljske vlade

Dundović 1908 - *Adresar. Sveobći stanbeni obavjestnik svih oblasti, ureda, društava, zavoda, tvorničara, trgovaca, obrtnika, kućevlastnika i inih stanovnika slobodnog i kralj. glavnoga grada Zagreba. Adressenbuch. Allemeiner Wohnungs-Anzeiger aller Behörden, Ämter, Vereine, Anstalten, Fabrikanten, Kaufleute, Gewerbebetreibende, Hausbesitzer und sonstige Bewohner der Königl. Frei- und Landeshauptstadt Agram. 1909.* Zagreb 1908: Knjigotiskara Vilima Eisenstädtera.

Imenik - *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1894-1918.*

Katalog 1913 - *Katalog Medjunarodne fotografske izložbe Hrvatskoga društva umjetnosti, Zagreb 1913.*

„Šematizam” 1904 - „Šematizam oblasti, privatnih ureda i t. d. slob. i kr. grada Osieka”, in: *Novi osječki kalendar za prostu godinu 1905.*, Osijek 1904.

NOVINSTVO

Agramer Zeitung (Zagreb)

Die Drau (Osijek)

Hrvat (Zagreb)

Hrvatska (Zagreb)

Hrvatski dnevnik (Zagreb)

Jutarnji list (Zagreb)

Narodna obrana (Osijek)

Novosti (Zagreb)

Pozor (Osijek)

Pravi prijatelj naroda (Zagreb)

Slavonische Presse (Osijek)

Sloboda (Zagreb)

Svjetlost (Osijek)

Vjesnik županije virovitičke (Osijek)

LITERATURA

- Ćepulić 1937 V. Ćepulić, *Kratka povijest Zbora liječnika Hrvatske, Slavonije i Međumurja*, Zagreb 1937.
- Dobrovšak 2013 Lj. Dobrovšak, *Židovi u Osijeku od doseljavanja do Prvooga svjetskog rata*, Osijek 2013.
- Durst 1937 F. Durst, Dr. Oskar Weiss, *Liječnički vjesnik*, god. LIX, br. 5, svibanj 1937., 224-226.
- Friml-Antunović 1912 [Oskar Friml-Antunović], *Povijest hrv. pjev. i glazbenog društva „Kuhač” u Osijeku. (1862.-1912.)*, Osijek 1912.
- Galjer 1999 J. Galjer, *Aladar Vladimir Baranyai. Arhitektura i dizajn 1899 – 1936*, Zagreb 1999.
- Gimnazije 2001 Gimnazije u Osijeku. Ravnatelji, profesori, maturanti. 1729.-2000., in: J. Martinčić (ed.), Osijek 2001.
- Glesinger 1954 L. Glesinger, *Medicina u Hrvatskoj od god. 1874. do danas*, in: M. D. Grmek i S. Dujmušić (eds.), *Iz hrvatske medicinske prošlosti. Spomen knjiga Zbora liječnika Hrvatske*, Zagreb 1954, 64-90.
- Goldstein, Goldstein 2001 I. Goldstein, S. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.
- Ivanković 2001 G. M. Ivanković, *Secesijski nadgrobni spomenici i grobna oprema*, J. Martinčić (ed.), *Secesija slobodnog i kraljevskog grada Osijeka*, Osijek 2001, 99-106.
- Klaić 1990 B. Klaić, *Rječnik stranih riječi i izraza*, Zagreb 1990.
- Kolar-Dimitrijević 2008 M. Kolar-Dimitrijević, *Grad Koprivnica na putu modernizacije*, *Podravina VII/2008*, br. 14, 89-109.
- Krešić 1890 M. Krešić, *Izvjeste o posjetu pet izložba obdržavanih u g. 1889.*, *Obrtnik (Zagreb)*, god. VII., br. 2, 10. 1. 1890., 11-12.
- Mirnik 1995 I. Mirnik, *Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisanog vremena. Zusammenfassung: Die Familie Alexander oder kurze Chronik der gelöschten Zeit. Radovi. Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu 28/1995*, 86-127.
- Mirnik 1996 I. Mirnik, *Obitelj Alexander ili povijest jedne zagrebačke obitelji u pluskvamperfektu*, in: *Obitelj - Mešpaha*, Zagreb 1996, 37-54.
- Mirnik 2003 I. Mirnik, *The Alexanders or the history of a Zagreb family in past perfect*, in: J. Domaš (ed.), *Family. Mešpaha*, Eisenstadt 2002, 37-53.
- Mirnik 2003a I. Mirnik, *Die Familie Alexander oder die Geschichte einer Zagreber Familie im Plusquamperfekt. Familie*, in: J. Domaš (ed.), *Mešpaha*, Eisenstadt 2002, 37-54.
- Mirnik 2012 I. Mirnik, *Referat Dr. Viktora Alexandra caru Karlu. Summary: Report of Dr. Victor Alexander to Emperor Charles*, in: Ž. Holjevac (ed.), *1918. u Hrvatskoj povijesti. Zbornik*, Zagreb 2012, 395-417.
- Nenezić 1988 Z. D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji 1764-1980. Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji. Prilozi i građa*, Beograd, ³1988.
- Nuhanović 1997 G. Nuhanović, *Hrvatska vlast oduzela je Goranu Štroku stanarsko pravo na Rokovu perivoju jer je želi pretvoriti u državnu rezidenciju!*, *Globus*, br. 357, 10. 10. 1997, 30-32.
- Pavić, Cepelić 1900-1904 M. Pavić, M. Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850.-1900.*, Zagreb 1900-1904.

- Plavšić 1889 N. A. Plavšić, *Gospodarstvo u Slavoniji i „slavonsko gospodarsko društvo”*, in: *Katalog gospodarsko šumarske, te gospodarsko-obrtne izložbe u Osijeku 1889.*, Osijek 1889.
- Plevnik 1987 B. Plevnik, *Stari Osijek*, Osijek 1987.
- Rendić-Miočević 1989 D. Rendić-Miočević (ed.), *Ivo Vinski 1815 - 1985*, Zagreb 1989.
- Švob, Mirković 2004 M. Švob, Z. Mirković, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice. Jews in Croatia – Jewish communities*, I-II, Zagreb 2004.
- Sršan, Matić 2003 S. Sršan, V. Matić (prir.), *Zavičajnici grada Osijeka*, Osijek 2003.
- Sršan 2003 S. Sršan, Predgovor, in: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, prir. S. Sršan i V. Matić, Osijek 2003.
- Šömen, Krstić 2017 B. Šömen, G. Krstić, *Ljepota. Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske*, Zagreb 2017.
- Tonković 2004 M. Tonković, *Židovi fotografij*, Zagreb 2004.
- Živaković-Kerže 1999 Z. Živaković-Kerže, *S tradicionalnih na nove puteve. Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Slavonski Brod 1999.
- Živaković-Kerže 2002 Z. Živaković-Kerže, Prvi hrvatski tramvaj, *Hrvatska revija* II/2002, br. 4, 16-21.

THE WEISS/VINSKI FAMILY – AN ATTEMPT AT A COLLECTIVE BIOGRAPHY

The Croatian archaeologist Zdenko Vinski (1913-1996) was the scion of a family whose presence in Croatian regions extended from the beginning of the second half of the 19th century. During less than century and a half of participation in the public life of Croatia, and particularly in the public life of the cities of Osijek and Zagreb, the Weiss/Vinski family produced several individuals who became prominent in their fields of work and interests, deserving more attention than has been given to them to the present. This primarily refers to the founder of the Croatian branch of the family, the entrepreneur Franjo (Franz) Weiss (1839-1913), his two sons, the gynecologist Oskar Weiss (1867-1937) and the banker Oton (Otto) Weiss (1877-1942), and Oton's two sons – Zdenko and the economist Ivo Vinski (1915-1985). On the other hand, Zdenko Vinski was descended on the maternal side from the prominent Zagreb Jewish Alexander family; Zdenko's mother Štefanija (1888-1959), was the daughter of Dr. Mavro Alexander (1856-1911), and Gizela née Alexander (Mavro and Gizela were cousins), and the granddaughter of Jonas Alexander (1832-1914) and Rosa née Stern (1842-1923).

The grandfather of Zdenko Vinski, Franjo (Franz) Weiss, moved at the beginning of the 1860s from Hungary to Slavonia. His biography reveals several

points in common with many other Jewish individuals who settled on the territory of Banal Croatia in the second half of the 19th century. They began very modestly, with a great deal of sacrifice and devoted work, gradually to achieve a quite solid existence for their family, which included the best possible education for their children. Franz Weiss was a man of great enterprising spirit, who became one of the most important participants in the economic life of Osijek at the beginning of the 20th century, but above all he distinguished himself as the longtime owner and director of the Osijek tramway firm (founded in 1884).

At the turn of the century, the first connections between the Weiss family and the renowned and affluent Alexander family were made in the social circles of Osijek. The first marriage, between Viktor Alexander, PhD, then the State Attorney of Osijek, and Olga Weiss, did not last long, but the second marriage, between Oton Weiss and Štefanija Alexander, was much happier, and was blessed by two sons, who in the second half of the 20th century became prominent members of the Croatian scientific community – the archaeologist Zdenko and the economist Ivo.

Part of the family, including the five-year old Zdenko, adopted a new last name at the end of 1918 in the turbulent conditions of the downfall of the Hapsburg

Empire – “Vinski”, even in this manner trying to fit into the Zagreb/Croatian milieu. In the period between the wars (1918 - 1941), Oton Vinski and his brother Oskar Weiss were part of the Zagreb social elite, and it was then hard to imagine, despite the difficult overall political situation, the (family) cataclysm that would follow in 1941. Oscar Weiss passed away along with his terminally ill wife in 1937; the spouses thus avoided, if nothing else, the evil that was already on the horizon and found peace in the arcades of the Mirogoj cemetery in Zagreb. The Vinski family, however, awaited the Second World War in Zagreb and they endured difficult losses in the years 1941-1945; after being expelled from his home in Zagreb, Oton Vinski and his mother-in-law Ilka Alexander were taken to their deaths, while his wife Štefanija, along with their sons Zdenko and Ivo, succeeded in surviving thanks to fortunate circumstances and the

help of good and brave people. Traces were lost of a number of other members of the extended family in concentration camps (the Ustasha authorities paid no attention to how the family fit into the Croatian milieu, nor to their change of surname, and joining the Roman Catholic Church).

The authors describe the biographies of the most prominent family members, who left a deep mark on Croatian economic, cultural, and social history, especially in the period up to the outbreak of World War II, in which many members lost their lives (primarily in the Ustasha and Nazi camps). Surviving family members included Štefanija Vinski née Alexander and her sons. After the war, the Vinski family continued to enrich Croatian culture for a further half century, but then, by the will of fate, almost completely disappeared in the space of just a few years.

Translation: Barbara Smith Demo

ANA SOLTER

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU
TRG NIKOLE ŠUBIĆA ZRINSKOG 19
HR – 10000 ZAGREB
asolter@amz.hr

ZDENKO VINSKI U VRTLOGU DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Ovaj rad obuhvaća osobnu i profesionalnu biografiju Zdenka Vinskoga tijekom Drugoga svjetskog rata te istražuje na koji način je Vinski, unatoč svom židovskom porijeklu, za razliku od svoje obitelji koja je stradala u logorima, doživio profesionalni uspon.

Ključne riječi: *Zdenko Vinski, Drugi svjetski rat, Franjo Ivaniček, Stjepan Krizin Sakač, Hrvatski državni antropološki zavod u Zagrebu, Otmar Freiherr von Verschuer, Leitfaden der Rassenhygiene*

UVOD

Zdenko Vinski (rođen Weiss, 1913.-1996.) u Arheološkom muzeju u Zagrebu (dalje: Muzej) na mjestu kustosa proveo je 34 godine (1945.-1979.). Radio je na sređivanju i klasifikaciji pretpovijesne zbirke Muzeja te je oformio ranosrednjovjekovnu zbirku koja je do njegovog dolaska postojala u tragovima. Njegov najznačajniji znanstveno-istraživački rad vezan je uz proučavanje ranoga srednjeg vijeka na prostoru Hrvatske, iako je povremeno obrađivao i pojedine pretpovijesne teme. Osobitu pozornost posvetio je problematici seobe naroda u jugoistočnoj Europi i kulturnom kontinuitetu, proučavajući arheološki fundus autohtonog stanovništva od 5. do 7. stoljeća u njegovu odnosu prema germanskim i avarskim došljacima. Druga znanstvena tematika kojom se bavio je proučavanje razdoblja od 8. do 11. stoljeća. Osobito je proučavao karolinški kulturni utjecaj u grobnoj ostavštini ranofeudalne hrvatske kneževine, tj. u prijelaznom vremenu od kasnog 8. na 9. stoljeće, određivši

također i tipološku klasifikaciju starohrvatskog oružja karolinškog podrijetla.

Nakon njegove smrti 1996. godine, Muzej moli Općinski sud da se iz ostavinske mase izuzme stručna biblioteka s drvenim policama (koju je Muzej ranije otkupio, ali je dio stručne publikacije ostavio obitelji Vinski na korištenje) i stručna dokumentacija.¹ Sa stručnom dokumentacijom Muzeju je predana i privatna dokumentacija Zdenka Vinskog i njegove supruge Ksenije Vinski-Gasparini (1919.-1995.), također kustosice Muzeja. Pristigla građa, koja tvori Osobni arhivski fond obitelji Vinski (dalje: Fond), sastoji se od osobnih dokumenata, diploma i priznanja, rukopisa za znanstvene i stručne radove i predavanja, korespondencije, novinskih članaka, fotografija, terenske dokumentacije (u vrlo malom broju), fakultetskih predavanja i gimnazijskih bilježnica, recenzija i mnogih drugih dokumenata. Građivo Fonda nastalo je ponajviše stručnim djelovanjem Zdenka Vinskog, dok se manja cjelina odnosi na Kseniju Vinski-Gasparini (1919.-1995.).² Fond je popisao kroz 35 jedinica koje često zadržavaju

¹ Dokumentacija je predana Muzeju 8. 4. 1997. nakon što sud duže vrijeme nije mogao definirati nasljednike. Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu (dalje: AAMZ) 210-1, kutija 2, Ostavinska rasprava obitelji Vinski.

² Ksenija Vinski-Gasparini bila je kustosica Arheološkog muzeja u Zagrebu od 1944. do godine 1979. Znanstveni rad Vinski-Gasparini bio je najviše vezan za pretpovijesnu arheologiju, pogotovo za razdoblje ranoga i srednjega brončanog doba u našim krajevima. Najznačajnijim radom *Kultura polja sa žarama u Sjevernoj Hrvatskoj s posebnim obzirom na njezino starije razdoblje* (Vinski-Gasparini 1973), koji je ujedno njezina disertacija, proučila je veliki muzejski fundus iz vremena kulture polja sa žarama kasnoga brončanog i ranoga željeznog doba u Hrvatskoj, posebice u njezinim sjevernim i sjeverozapadnim krajevima. Ksenija Gasparini i Zdenko Vinski vjenčali su se 13. ožujka 1946. godine.

Sl. 1 Zdenko Vinski, Zagreb, 1939. (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 1 Zdenko Vinski, Zagreb, 1939 (AAMZ 210-2, 3b).

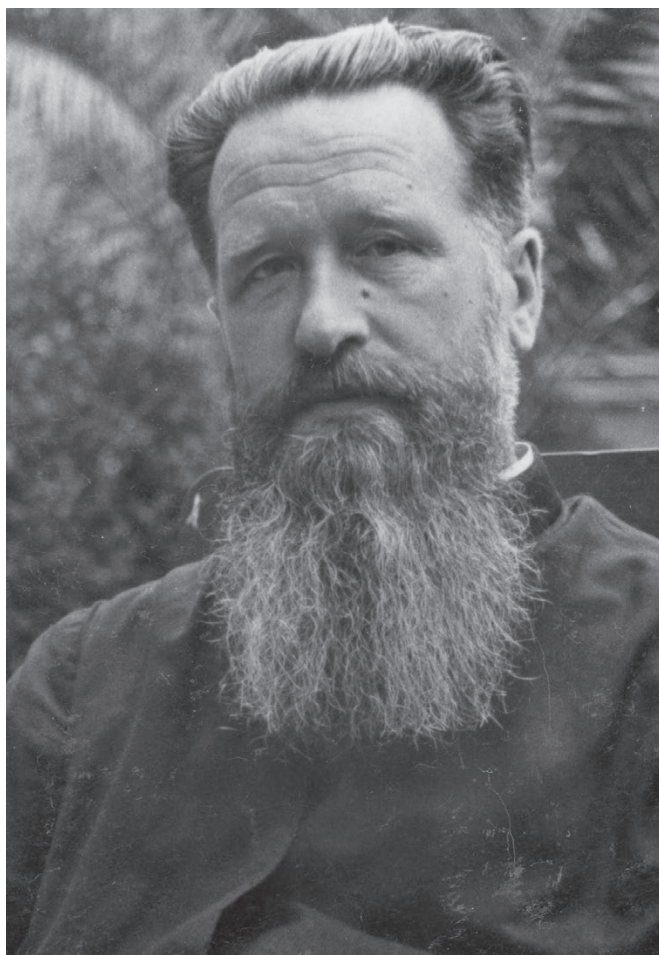
originalnu strukturu u izvornim kuvertama ili kutijama s nazivima što ih je osmislio Zdenko Vinski.

U Fondu se čuva bogata korespondencija Zdenka Vinskog u razdoblju od 1934. do 1994. godine s preko 350 popisanih korespondenata. Pisma su pretežno profesionalne tematike te gotovo da ne postoji granica između privatne i poslovne prepiske.

Ovaj rad obuhvaća osobnu i profesionalnu biografiju Zdenka Vinskoga tijekom Drugoga svjetskog rata, a temelj radu dalo je 26 pisama (od 1939. do 1944.) koja nam objašnjavaju okolnosti pod kojima je Vinski živio i preživio Drugi svjetski rat u Zagrebu, unatoč svojem židovskom porijeklu. (Sl. 1)

IZVORI – PISMA STJEPANA KRIZINA SAKAČA I FRANJE IVANIČEKA

Za objašnjenje prilika u kojima je živio Vinski od povratka sa studija u Beču do sredine Drugoga svjet-

Sl. 2 Stjepan Krizin Sakač, Rim, 1940. (AAMZ 210-2, 8).

Fig. 2 Stjepan Krizin Sakač, Rome, 1940 (AAMZ 210-2, 8).

skog rata, oslonit ćemo se na njegovu korespondenciju sa Stjepanom Krizinom Sakačem (1890.-1973.), isusovcem i profesorom povijesti na Orijentalnom institutu u Rimu (1937.-1966.). (Sl. 2)

Stjepan Krizin Sakač bio je vodeći zagovornik teorije o iranskom porijeklu Hrvata.³ Teologiju je završio u Zagrebu, doktorirao filozofiju na papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu (1915.), teologiju u Innsbrucku (1920.), a orijentalne crkvene znanosti ponovno u Rimu (1924.). Vinski se prvi put obratio Sakaču krajem 1940. kada mu šalje svoje knjige i članke. Korespondencija, koja se odvijala od 1940. do 1943. godine kroz 16 pisama i 5 razglednica, započinje vrlo službeno 10. 12. 1940. zahvalom Stjepana Sakača na knjigama i člancima, ali se vremenom prepiska razvija u vrlo srdačnu, čak i prijateljsku.

Drugi set pisama ključnih za razumijevanje mogućnosti profesionalnog napredovanja Zdenka Vinskog

³ Sakač 1937; Sakač 2000. Više o Iranskoj teoriji o porijeklu Hrvata u: Bartulin 2014,109-117.

sastoji se od tri razglednice i dva pisma pisana u razdoblju od 1942. do 1944. godine, koje Vinskom šalje Franjo Ivaniček iz Berlina. Franjo Ivaniček (1906.- ?) završio je Filozofski fakultet u Zagrebu 1932. godine i medicinski u Berlinu 1944. godine te stekao doktorat u oba polja. U antropološkim disciplinama usavršavao se u Antropološkom laboratoriju Međunarodne sekcije za ispitivanje mekih dijelova ljudskog tijela u Varšavi, pod vodstvom Edwarda Lotha (1884.-1944.),⁴ gdje je boravio nekoliko godina. Na daljnje usavršavanje odlazi u zloglasni Kaiser Wilhelm Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik – KWI-A (Institut cara Wilhelma za antropologiju, znanost o ljudskom nasljeđivanju i eugeniku)⁵ kod Eugena Fischera (1874.-1967.) u Berlinu, gdje je boravio tijekom Drugoga svjetskog rata sve do 1944. godine.

KWI-A je osnovan 1927. godine s Eugenom Fischerom kao prvim ravnateljem te je mjesto stvaranja većine znanstvenih teorija nacističke eugenike i rasne higijene. Na institutu su radili stranci iz neutralnih ili njemačkih savezničkih zemalja (bilo ih je od pet do osam godišnje), a njemački znanstvenici su radili tek sporadično. Ivaniček je stigao u Berlin kao Fischerov doktorand te mu je Hrvatska platila troškove dužeg ostanka.⁶ Fischer je bio profesor medicine, antropologije i eugenike te član Nationalsocijalističke stranke. Ravnatelj je KWI-A sve do umirovljenja 1942. godine. Dolaskom Hitlera na vlast 1933. godine postao je rektorom berlinskog sveučilišta. Objavio je 1921. godine, zajedno s Erwinom Bauerom (1875.-1933.) i Fritzom Lenzom (1887.-1976.), knjigu *Grundriss der menschlichen Erblchkeitslehre und Rassenhygiene von Erwin Bauer, Eugen Fischer [und] Fritz Lenz (Priručnik za ljudsko nasljeđivanje i rasnu higijenu)*,⁷ kapitalnog djela nacističke eugenike koje je imalo veliki utjecaj u Njemačkoj, pogotovo na Adolfa Hitlera koji je ideje knjige koristio u svojem dijelu *Mein Kampf*.

PORIJEKLO I OBRAZOVANJE

Zdenko Vinski rođen je 3. svibnja 1913. godine u Zagrebu u bogatoj židovskoj obitelji, od roditelja Otta (Oton) Vinskog (1877.-1942.) i Štefanije Vinski r. Alexander (1888.-1959.). Otto Vinski, rođen Oton Weiss,⁸ bio je zaposlen kao prokurist – ravnatelj Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu. (Sl. 3) Vjenčao se sa Štefanijom 1911. godine. Štefanija je bila pri-

Sl. 3 Otto (Oton) Vinski, Zagreb 1925. (AAMZ 210-2, 1c).

Fig. 3 Otto (Oton) Vinski, Zagreb 1925 (AAMZ 210-2, 1c).

⁴ Edward Loth, poljski antropolog, anatom, profesor medicine i filozofije. U Zürichu je doktorirao na polju filozofije (1907.), medicinu je studirao u Bonnu, Göttingenu i Heidelbergu (1907.-1912.), u Heidelbergu je doktorirao 1912. godine. Od 1915. radi u Varšavi na Medicinskom fakultetu, od 1939. zapovjednik je Okružne bolnice, pod pseudonimom „Gozdawa“ član je sanitarnog stožera Glavnog stožera vojske (1939.-1944.), član vijeća tajnog Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Varšavi (1940. 1944.), dvaput zarobljen u zatvoru njemačkog Gestapa Pawiak (1939. i 1943.), ravnatelj Odjela za obuku invalida... Umro je tijekom bombaškog napada Varšave 1944., Zaorski 2019.

⁵ Više o radu Instituta u: Schmuhl 2008.

⁶ Schmuhl 2008, 281, bilj. 150.

⁷ Bauer, Fischer, Lenz 1921.

⁸ Promjenu imena zatražio je 1918. g. Zagrebačko građanstvo stekao je 1921. g.

Sl. 4 Štefanija Vinski r. Alexander, Beč (AAMZ 210-2, 1b).

Fig. 4 Štefanija Vinski née Alexander, Vienna (AAMZ 210-2, 1b).

jeklom iz vrlo ugledne zagrebačke židovske obitelji Alexander, kći Gizele Alexander (1867.- 1889.) i zagrebačkog liječnika Mavra (Moritza) Alexandera (1855.-1911.). (Sl. 4) Nakon smrti supruge Gizele, Mavro Alexander oženio se Gizelinom sestrom Ilkom (1869.-1942.), koja je odgojila Štefaniju.⁹ (Sl. 5) Otac Otto i baka Ilka ubijeni su 1942. godine u koncentracionom logoru u Auschwitzu.

Zdenko Vinski polazio je pučku školu u zagrebačkoj vježbaonici i 1. državnu realnu gimnaziju u Zagrebu gdje je položio ispit zrelosti 28. 6. 1931. godine. (Sl. 6)

Slušao je dva semestra na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu, da bi 1932. godine upisao Filozofski fakultet sveučilišta u Beču gdje je studirao etnologiju s antropologijom, pretpovijest i kulturnu povijest Balkana. Predavali su mu profesori: Carl Patsch (za stariju povijest balkanskog poluotoka), Oswald Menghin i Richard Pittioni (pretpovi-

Sl. 5 Otto Vinski, Štefanija Vinski i Ilka Alexander, Mali Lošinj, 1911. (AAMZ 210-2, 1b).

Fig. 5 Otto Vinski, Štefanija Vinski, and Ilka Alexander, Mali Lošinj, 1911 (AAMZ 210-2, 1b).

Sl. 6 Maturanti 1. državne realne gimnazije u Zagrebu, 1931. godina – Vinski četvrti s lijeve strane u zadnjem redu (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 6 Graduates of the 1st State Grammar School in Zagreb, 1931 – Vinski the fourth from the left in the last row (AAMZ 210-2, 3b).

jest), Josef Strzygowski (povijest umjetnosti), Wilhelm Koppers (etnologija) i Michael Haberlandt (etnografija). Doktorirao je u Beču 19. lipnja 1937. godine pod mentorstvom Wilhelma Koppersa na etnosociološkoj interpretaciji problema zadruge u južnih Slavena. Disertaciju je objavio o vlastitom trošku 1938. godine pod naslovom *Die südslavische Grossfamilie in Ihrer Beziehung zum Asiatischen Grossraum*.¹⁰ (Sl. 7)

⁹ Više o obitelji Alexander u: Mirnik 1995.

¹⁰ Vinski 1938. Knjigu je posvetio svoji profesorima Wilhelmu Koppersu i Reobertu von Heine-Geldernu.

Sl. 7 Wien 1937. Heldenplatz, mladi „Dr.“ – natpis na poleđini, Beč, 1937. (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 7 Wien 1937, Heldenplatz, the young “Dr.” – legend on the reverse, Vienna, 1937 (AAMZ 210-2, 3b).

Nostrificirao je bečki doktorat 1938. godine položivši na Filozofskom fakultetu u Zagrebu naknadno, kao razliku, ocjenom devet čitav diplomski ispit iz 27. grupe predmeta (Etnološka grupa) kod profesora Hoffillera, Šenoe, Barade, Novaka i Gavazzija. Tijekom studija, neko vrijeme boravio je u Parizu (1937.) i u Pragu na stručnom usavršavanju. Drugu knjigu o povezanosti iranske teorije o porijeklu Hrvata s etničkim identitetom Anta *Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata*¹¹ objavljuje,

¹¹ Vinski 1940. Knjigu je posvetio svom profesoru Carlu Patschu.

¹² Obitelj Vinski bila je vlasnik kuća u Mesničkoj 1, Bosanskoj 29, Tuškancu 22, Krajiškoj 25 i Draškovićevoj 35 (HR-DAZG-1154, Obiteljski fond Vinski).

Sl. 8 „Zdenko Vinski i najmilijim mu irskim konjem zvan Gambetta“ – natpis na poleđini (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 8 “Zdenko Vinski and his favorite Irish horse called Gambetta” – legend on the reverse (AAMZ 210-2, 3b).

ponovno u vlastitoj nakladi, 1940. godine. Obje knjige šalje na mnogo adresa u zemlji i inozemstvu u nadi za zaposlenjem i širenjem profesionalnih kontakata – tada započinje korespondenciju sa Sakačem. U fondu nam je sačuvano 127 pisama zahvale za primljene knjige: od Harvarda i Yalea u Sjedinjenim američkim državama, preko Kraljevskog antropološkog instituta i Victoria & Albert muzeja u Londonu, Antropološke škole i Etnografskog društva u Parizu, muzeja iz Göteborga i Stockholma u Švedskoj, Etnografskog muzeja u Mađarskoj, raznih sveučilišta u Njemačkoj, Austriji i Mađarskoj, muzeja u Češkoj, Švicarskoj, Bugarskoj, instituta u Turskoj i Izraelu i mnogih drugih.

Zdenko Vinski po povratku iz Beča nije mogao naći zaposlenje u Zagrebu iako obrazovanih stručnjaka nije bilo mnogo. Bogatstvo roditelja omogućilo je Vinskome lagodno djetinjstvo i odlično obrazovanje,¹² (Sl. 8) ali mu je nakon fakulteta njihov status postavljao velike zapreke pri zaposlenju jer se, moguće neopravdano, činio neozbiljnim bonvivanom.

Radio je od kolovoza 1938. do kolovoza 1939. godine kao volonter u Etnografskom muzeju u Zagrebu, ali mu tadašnja uprava nije omogućila mjesto u toj ustanovi.¹³ Vinski kasnije u jednom svojem životopisu piše: „Ranije volontiranje prije 1941 nije bilo rezultat rasnih zakona (koji nisu postojali u Jugoslaviji prije 1941), nego rasnih predrasuda“.¹⁴

Sakač, impresioniran znanjem i radom mladog Vinskog, moli u studenom 1940. godine nadbiskupa Alojzija Stepinca (1898.-1960.) da se zauzme za Vinskog te da mu pomogne u pronalasku zaposlenja, ali bez uspjeha.¹⁵ Ponovno se bezuspješno obratio Stepincu kako bi pomogao Vinskome početkom 1941. godine. Sakač o tom susretu piše: „Kad sam ga pitao o Vama, rekao mi je, da su mu odozgo poručili, da Vama zapravo ne treba namještenja, jer Vam je sve to samo šport. K tomu je bio dodan još jedan razlog, s kojim se zapravo u znanosti ne bi smjelo računati“.¹⁶ Stepinac dodaje kako je borba za namještenje žilava i grčevita i kako mu je teško uspješno pomoći onima koji ga mole za preporuku.¹⁷

DRUGI SVJETSKI RAT – OBITELJSKA TRAGEDIJA, BRAK I ZAPOSLENJE

U travnju 1941. g. proglašena je Nezavisna Država Hrvatska (NDH), marionetska država Trećeg Reicha, koja na vlast dovodi ustaše – grupu ljudi koja je Nijemcima bila ideološki slična. Obitelj Vinski, kao i većina židovskih obitelji, bili su žrtve mnogobrojnih

rasnih zakona. Tako je po Zakonskoj odredbi o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda,¹⁸ iako je 9. listopada 1937. godine, odmah po povratku iz Beča, krštenjem u župnoj crkvi sv. Marka u Zagrebu prešao na rimokatoličku vjeru, Vinskom bilo onemogućeno bilo kakvo zaposlenje. Naime, krštenje se nije smatralo olakotnom okolnosti jer je položaj Židova bio definiran odredbom o rasnoj pripadnosti u kojoj je jasno navedeno da Židov nije pripadnik mojsijeve vjere, već pripadnik židovske rasne zajednice.¹⁹ Odredbom od 22. svibnja Vinski i njegova obitelj bili su primorani nositi židovski znak koji se sastojao iz dvije krpe žute boje veličine 12 x 7,5 cm. Jedna se morala nositi na lijevoj strani prsiju, a druga na lijevoj strani leđa.²⁰ Sakač u lipnju 1941. godine moli ministra vanjskih poslova NDH Mladena Lorkovića (1909.-1945.)²¹ „da se zauzme“ za Vinskog, na što mu Lorković odgovara „da će to bit vrlo teško“.²² Lorković i Sakač, pobornici iranske teorije o porijeklu Hrvata,²³ često komuniciraju te Sakač ponovno u studenom 1941. moli Lorkovića za pomoć. Istovremeno piše Vinskom: „Dobro je, da ste s ljubeznim Mag. Wursterom²⁴ u vezi: čini se, da njegova riječ sada mnogo vrijedi! Reći ću mu, nek i Vam i nadalje bude anđeo čuvar!“²⁵ Vezu Vinskoga i Wurstera dalje od ovoga ne možemo bez dodatnih dokumenata pratiti.

U lipnju 1941. godine Vinski je pozvan, na preporuku Bedřicha Hroznýa (1879.-1952.),²⁶ za asistenta profesora Helmutha Theodora Bosserta (1889.-1961.)²⁷ na Arheološkom institutu Sveučilišta u Istanbulu, ali

¹³ U to vrijeme s mjesta ravnatelja u Etnografskom muzeju u Zagrebu smijenjen je Ivo Franić (u vrijeme proglašenja Savske banovine i sporazuma Cvetković-Maček), a naslijedio ga je Milovan Gavazzi. O odnosu Gavazzi – Franić više u: Pletenac 1996.

¹⁴ AAMZ 210-1, kutija 1.

¹⁵ AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 22. 12. 1940. O odnosu Stepinac – Sakač više u: Hudelist 2017, 61-64.

¹⁶ Može se pretpostaviti da je riječ o rasnim predrasudama koje Vinski spominje.

¹⁷ AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 17. 2. 1941.

¹⁸ Narodne novine, Zagreb, 4. 6. 1941.

¹⁹ Goldstein 2001, 121.

²⁰ ibid. 125-126.

²¹ Mladen Lorković, političar. Doktorirao je pravo u Berlinu 1938. g. U travnju 1941. g. imenovan je državnim tajnikom NDH, u lipnju ministrom vanjskih poslova, a u listopadu 1943. g. ministrom unutarnjih poslova. Nakon pokušaja nenasilnog puča u kolovoza 1944. g. uhapšen je i optužen za veleizdaju. U prosincu 1944. g. prebačen je u Lepoglavu, gdje je, vjerojatno početkom travnja 1945. g. ubijen, Kisić-Kolanović 2018.

²² AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 7. 6. 1941.

²³ Bartulin 2007, 221-222.

²⁴ Anton Wurster (1913.-1961.) bio je svećenik, književnik, teološki i filozofski pisac. Od 1942. godine, nakon što je zbog bolesti morao napustiti svećeničku službu, radio je kao tajnik pri neformalnom izaslanstvu NDH u Vatikanu, a 1947. godine odlazi u Španjolsku gdje radi kao sveučilišni profesor.

²⁵ AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 1. 9. 1941.

²⁶ Bedřich Hrozný, češki arheolog i lingvist. Bio je profesor na bečkom sveučilištu (1905.), Karlovom sveučilištu u Pragu (1919.-1952.) te rektor Karlovog sveučilišta od 1939. do 1940. godine.

²⁷ Helmuth Theodor Bossert, njemački filolog i arheolog. Bio je profesor na Sveučilištu u Berlinu (od 1934.) i ravnatelj Arheološkog instituta Sveučilišta u Istanbulu (od 1934.).

ponuđeno mjesto u to vrijeme nije mogao prihvatiti zbog ratnih zbivanja ne želeći roditelje ostaviti same.²⁸ Kada mu Sakač predlaže da će se zauzeti za njega kako bi dobio smještaj u Italiji, Vinski opet odgovara kako ne može napustiti obitelj.²⁹ Zanimljivo je kako Vinski kao razlog nemogućnosti odlaska navodi roditelje, ali ne i zabranu izlaska iz zemlje. (Sl. 9)

Vinski je 1941. godine predao zahtjev da mu se dodijeli arijsko pravo:

Gospodin   Zagreb, 20. studenog 1941.
Kienel
Šef židovskog odsjeka
Zagreb

Ministar vanjskih poslova g. Dr. Lorković naredio mi je, da Vam se obratim s molbom u slijedećoj stvari:

Dr. Zdenko Vinski, iz Zagreba, Krajiška 25/II predao je molbu, da mu se podijeli arijsko pravo. Do sada ta molba još nije došla na red i nije riješena.

Molimo Vas, da budete ljubezni i – koliko je to moguće – da izdate g. dru. Vinskom neko pismeno rješenje, koje bi vrijedilo do rješenja njegove molbe i na temelju koga bi g. dr. Vinski mogao mirno živjeti u Zagrebu. Slična rješenja već ste Vi izdavali.

Za dom spreman!

*Po nalogu ministra
Šef kabineta³⁰*

Za dodjelu arijskih prava ili za oslobođenje od nošenja znaka javljali su se samo oni Židovi koji su se iz bilo kojeg razloga mogli nadati da će dobiti pozitivan odgovor zbog veze, mita, davnog istupa iz židovske vjere, mješovitog braka, osobitih zasluga i sl. Većina molbi riješena je negativno.³¹ Ne znamo je li Vinskome zahtjev ikada odobren, ali na osobnu intervenciju ministra Lorkovića 20. 11. 1941. godine Zdenko Vinski i njegova obitelj (brat Ivo, majka Štefa, otac Oton i baka Ilka) oslobođeni su nošenja židov-

Sl. 9 Zdenko Vinski, Zagreb 1942. (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 9 Zdenko Vinski, Zagreb 1942 (AAMZ 210-2, 3b).

Sl. 10 Zdenko, Štefanija, Otto i Ivo Vinski, vrijeme Drugoga svjetskog rata (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 10 Zdenko, Štefanija, Otto, and Ivo Vinski, during the Second World War (AAMZ 210-2, 3b).

skog znaka i dopušteno im je stanovati u dotadašnjem stanu u Krajiškoj 25 gdje su se preselili iz kuće na Tuškancu 22 iz koje su bili izbačeni u roku od dva sata po odredbi o preseljenju Židova iz 1941.³² Istim rješenjem donesena je odluka da se protiv Vinskog i obitelji „nemaju primjenjivati nikakove prisilne mjere, koje su protiv židova na snazi“.³³ Obitelj je ovom odlukom zaštićena od svakog progona. (Sl. 10)

²⁸ AAMZ 210-1, kutija 2, životopis Zdenka Vinskog.

²⁹ AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 10. 1. 1942.

³⁰ HR HDA 252 RUR-ŽO 7220/1941, Inv.br. 28370.

³¹ Goldstein 2001, 137.

³² Goldstein 2001, 188; HR-DAZG-1154, Obiteljski fond Vinski; 8. svibnja 1941. godine donesena je odredba da se „u roku od 8 dana imadu preseliti u druge dijelove Zagreba svi SRBI i ŽIDOVI, koji stanuju na sjevernoj strani Maksimirske ceste, Vlaške ulice, Jelačićevog trga, Ilice do mitnice (...)“

³³ HR HDA 252 RUR-ŽO 7220/1941, Inv.br. 28370.

Sl. 11 Wilhelm Koppers, 1938. (AAMZ 210-2, 8).

Fig. 11 Wilhelm Koppers, 1938 (AAMZ 210-2, 8).

Vinski u prosincu 1941. godine, siguran u svoje veze, javlja Sakaču da „njega i njegove puštaju na miru“.³⁴ Sakač mu odgovara: „Držite se i dalje o. Koppersa³⁵ (...) Još Vam je najsigurnije tu, gdje imate zaštitnika, čekati svršetak nesretnog rata (...) Najgore pogibili ste sretno prebrodili, a sad se nadajmo i boljemu“.³⁶

Wilhelm Koppers (1886.-1961.) i Vinski u kontaktu su tijekom čitavog rata. (Sl. 11) Dopisuju se i za vrijeme Koppersovog boravka u Indiji i Švicarskoj. Iako su pisma ponekad privatnog sadržaja, ipak se ponajviše odnose na članak Zdenka Vinskog o skeletoidnom idolu iz Etnografskog muzeja u Zagrebu objavljen u časopisu *Anthropos* 1945. godine.³⁷ Riječ je o francuskom prijevodu članka što ga je Vinski prethodno bio

Sl. 12 „1942. nakon deportacije mog tate“ – natpis na poleđini, Zagreb, 1942. (AAMZ 210-2, 3b).

Fig. 12 “1942, after the deportation of my father” – legend on the reverse, Zagreb, 1942 (AAMZ 210-2, 3b).

objavio 1944. godine u *Bogoslovskoj smotri* pod inicijalima Dr. Z. V.³⁸ Iste godine, u drugom broju časopisa, objavljuje još jedan rad pod istim inicijalima.³⁹

Zagrebačke veze obitelji Vinski pokazale su se moćnima tijekom 1941. godine jer je do proljeća 1942. više od polovice zagrebačkih Židova bilo upućeno u logore, a mnogi od deportiranih više nisu bili na životu.⁴⁰ U kolovozu 1942. godine, kada započinje novi veliki val deportacija Židova, Vinski je vrlo zabrinut, ali ga Sakač tješi: „I naš uslužni W. drži, da se ne trebate uznemiravati; on je uvjeren, da će se dr. H. i Ministar L. u eventualnoj novoj pogibelji novom odlučnošću

³⁴ AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 10. 1. 1942.

³⁵ Wilhelm Koppers, katolički svećenik, etnolog i kulturni antropolog, profesor etnologije na bečkom sveučilištu (od 1928.), pročelnik bečkog Instituta za etnologiju (1929.-1938. i 1945.-1951.), mentor Zdenka Vinskog. Koppers je bio veliki kritičar nacističkog režima te mu je 1938. godine uskraćena profesura na fakultetu i prisilno je umirovljen. Iste je godine oputovao u Indiju proučavati pleme Bhil, a od 1940. godine boravi u Fribourgu u Švicarskoj (privremeno sjedište Anthropos Institute). Nakon Drugog svjetskog rata Koppers je rehabilitiran i vraćen na posao u Beč.

³⁶ AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 10. 2. 1942.

³⁷ Vinski 1945.

³⁸ Vinski 1944a.

³⁹ Vinski 1944b.

⁴⁰ Goldstein 2011, 143.

za Vas zauzeti“.⁴¹ W. kojeg Sakač spominje je Anton Wurster, *Ministar L.* je Mladen Lorković, a *dr. H.* je Ivo Hühn (1901.-1985.), prijatelj Zdenka Vinskog iz djetinjstva, pročelnik u Ministarstvu vanjskih poslova NDH u Odjelu za tisak i kulturu, a od 1943. generalni konzul u Beču, odakle nakon rata najprije odlazi u Italiju te 1948. g. u Argentinu.⁴² Međutim, unatoč moćnim „zaštitnicima“, baka Ilka Aleksander, Štefanijina majka i otac Oton uhapšeni su u kolovozu 1942. godine. Najprije su odvedeni na sabiralište u istočnom dijelu školskog kompleksa u Križanićevoj ulici, da bi par dana potom bili deportirani u koncentracijski logor u Auschwitz.⁴³ Ilka je umrla u vlaku od angine pectoris, a Oton je ubijen u logoru. (Sl. 12) Štefanija se spasila, po svjedočanstvu Zdenka Vinskoga, jer je to nedjeljno jutro bila na misi u crkvi sv. Blaža, a njega i brata spasila je puka slučajnost.

U četiri velike deportacije tijekom kolovoza 1942. godine iz NDH je u logore u Poljskoj deportirano 4972 Židova te je Ante Pavelić, poglavnik NDH, na sastanku s Adolfom Hitlerom u Ukrajini u rujnu 1942. g. vrlo jasno rekao da je „židovsko pitanje“ u velikom dijelu Hrvatske praktično riješeno. Neki zagrebački Židovi su u kolovozu 1942. godine manjim dijelom ipak bili pošteđeni zbog osobnih i obiteljskih veza, intervencija i zalaganja Katoličke crkve ili pukom snalažljivošću. Ipak će većinu njih zahvatiti posljednji veliki val deportacije u svibnju 1943. godine.⁴⁴ Sakač u rujnu 1942. godine piše: „Sami se ne ističite odviše, dok ne prođe bura, jer bi mogli odviše veliku pažnju pobuditi kod onih koji su jači od Vaših prijatelja“.⁴⁵ Nakon toga tragičnog kolovoza, majka Štefanija podliježe teškoj bolesti, a Vinski pada u očaj. Međutim, pomalo neobično, unatoč Zakonskoj odredbi kojom se zabranjivalo sklapanje

braka između Židova i drugih osoba „narijskog“ porijekla s osobama „arijskog“ porijekla, Zdenko Vinski 4. listopada 1942. godine – dva mjeseca nakon deportacije bake i oca – vjenčao se s Micheline Sanchez (1921.- ?) u crkvi sv. Blaža u Zagrebu.⁴⁶ Sukladno točki 2. Zakona mogla se tražiti posebna dozvola za sklapanje braka koju je moglo izdati Ministarstvo unutarnjih poslova po saslušanju rasnopolitičkog povjerenstva, ali je broj takvih slučajeva koji je dospio u proceduru ustaške administracije bio relativno malen i redovito je riješen negativno.⁴⁷ Nismo ušli u trag podatku je li Zdenko Vinski ikada podnio takav zahtjev. Vinski i Sanchez razveli su se nedugo nakon završetka rata, 3. prosinca 1945. godine. Okolnosti i detalji braka nisu nam poznati, a razvod je odobren na zahtjev tužiteljice krivnjom tuženog koji se razvodu nije protivio.⁴⁸

Vinski se tijekom rata javlja na mjesto kustosa u Arheološkom muzeju u Zagrebu, no uzalud, zbog rasnih zakona iz 1941. godine.⁴⁹ Međutim u listopadu 1944. godine, unatoč rasnim zakonima, zaposlio se u novoosnovanom Hrvatskom državnom antropološkom zavodu u svojstvu asistenta-volontera. Vinski u životopisu nakon rata piše da se zaposlio bez znanja i odobrenja tadašnjeg Ministarstva narodne prosvjete NDH.⁵⁰ Hrvatski državni antropološki zavod u Zagrebu osnovan je odredbom od 11. listopada 1944. godine, služba upravitelja zavoda povjerena je Franji Ivaničeku, a zavod je smješten u prostorijama Odjela za obće narodno prosvjetljivanje u Draškovićevoj ulici 30.⁵¹

Prvi cilj zavoda bio je istraživanje rasnog sastava i etnogeneza Hrvata. Vinski napominje da mu je suradnja s Antropološkim zavodom bila slučajno omogućena isključivo po privatnoj liniji i preko poznanstva s Franjom Ivaničekom. Korespondencija s Ivaničekom

⁴¹ AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 2. 8. 1942.

⁴² Ivo Hühn, hrvatski pisac i publicist. U Zagrebu diplomirao (1928.) i doktorirao pravo (1933.), potom u Njemačkoj studirao njemački jezik i književnost, Šicel 2002. Vinski je Hühnu posvetio rad iz 1939. godine: „Naša seoska arhitektura i njena sudbina“, Vinski 1939.

⁴³ Dvije velike deportacije dogodile su se u kolovozu 1942. i svibnju 1943. godine kada su uhvaćeni preostali zagrebački Židovi. Svi su predani nacistima i otpremljeni u Auschwitz, Goldstein 2011, 143.

⁴⁴ Goldstein 2001, 434.

⁴⁵ AAMZ 210-3, Pismo S. Sakača Z. Vinskom od 26. 9. 1942.

⁴⁶ Zakonskom odredbom od 30. travnja 1941. godine o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda zabranjivalo se sklapanje braka između Židova i drugih osoba „narijskog“ porijekla s osobama „arijskog“ porijekla, Goldstein 2001, 120. Svjedoci na vjenčanju bili su Aleksandar Gahs (1910.-1962.), teolog i etnolog, kritičar evolucionizma, zagovornik kulturnohistorijske metode, zagovornik načela interdisciplinarnosti, promicatelj sinergije znanosti religija i etnologije, promotor etnologije kao samostalne znanosti, ekspert za religiju, mitologiju, magiju, običaje, vjerovanja i ritualnu praksu Hrvata (Jakopović Grbić 2010, 117-128) i Zdenko Škreb (1904.-1985.), teoretičar književnosti i germanist.

⁴⁷ Goldstein 2011, 434.

⁴⁸ AAMZ 210-3, kutija 1, Presuda od 3. 12. 1945.

⁴⁹ AAMZ 210-3, kutija 2, životopis Zdenka Vinskog.

⁵⁰ ibid.

⁵¹ Osnovan je Hrvatski državni antropološki zavod, *Nova Hrvatska*, 23. 11. 1944.

u razdoblju od 1942. do 1944. godine ne daje nam dojam velikog prijateljstva već vrlo dobrog kolegijalnog odnosa. Prvo se razglednicom iz svibnja 1942. Ivaniček javlja kako odlazi u Frankfurt u eugeničku ambulantu tamošnjeg antropološkog zavoda te pohvaljuje Vinskog što je konačno „dobrom prijatelju“ rekao što ga ide i tražio svoje stvari natrag – ne znamo o kome je riječ.⁵²

U pismu iz veljače 1943. godine Ivaniček piše Vinskom iz Berlina s „jednom osobitom molbom“.⁵³ Naime, moli Vinskog da uvjeri tajnika Matice Hrvatske⁵⁴ da Matica objavi knjigu *Leitfaden der Rassenhygiene (Priručnik za rasnu higijenu)* Otmara Freiherra von Verschuera⁵⁵ na hrvatskom jeziku. Ivaniček šalje primjerak knjige preko Poslanstva na adresu dr. Hühna, kako bi Vinski što prije knjigu dobio, proučio je i počeo sa zagovaranjem u Matici. U međuvremenu Ivaniček već počinje s prijevodom jer knjigu namjerava tiskati vlastitim sredstvima, ako Matica kojim slučajem ne pristane.⁵⁶ Moli Vinskog da prouči knjigu i poduzme sve moguće korake da se knjiga tiska jer je jednostavna i shvatljiva, a i na znanstvenoj razini – „opća antropologija napose Erbbiologija nemože se bolje zamisliti“, a kao dodatni razlog navodi da je von Verschuer ravnatelj KWI-A (1942.-1945.) gdje on trenutačno radi pa bi svaki čas mogao biti pri ruci, ako bi što htio promijeniti ili nadopuniti specifično za Hrvate.

Otmar Freiherr von Verschuer (1896.-1969.),⁵⁷ njemački genetičar i rasni higijeničar, Fischerov nasljednik kao ravnatelj KWI-A, u to vrijeme aktivno surađuje

sa svojim bivšim doktorandom Josefom Mengeleom (1911.-1979.),⁵⁸ koji je tada stacioniran kao liječnik u Auschwitzu na otkrivanju serološki rasnih markera za Židove.⁵⁹ Mengele i von Verschuer znaju se od 1937. godine kada je Mengele postao asistentom na von Verschauerovom Institut für Erbbiologie und Rassenhygiene (Institutu za genetsku biologiju i rasnu higijenu) u Frankfurtu gdje je i doktorirao medicinu.⁶⁰ Zajedno su provodili istraživanja blizanaca kako bi utvrdili povezanost između naslijeđenih osobina i utjecaja okoline. Istraživanja su nastavili u koncentracijskom logoru u Auschwitzu, gdje je Mengele provodio eksperimente na ljudima kao dio postdokorskog rada pod von Verschauerom. Mengele je radio samostalno, ali je ostao u partnerskom odnosu s KWI-A. U najmanje dva navrata u Institut je donio ljudske uzorke: u razdoblju između 1943. i 1944. godine Karin Magnusen (1908.-1997.) dostavio je oči s heterokromijom šarenice i von Verschueru 200 uzoraka krvi ljudi različitih rasa.⁶¹ Tijekom ispitivanja američkih vojnih vlasti 13. 5. 1947. von Verschuer je zaničevao da je znao što se događalo u Auschwitzu, ali je priznao da je čuo glasine koje su kolale u to vrijeme. Svjedočio je da, kada je upitao Mengelea jesu li glasine istinite, ovaj mu je pričao o tvornicama, bolnici i harmoniji koja vlada između njega i njegovih pacijenata. Hans Walter Schmuhl u svom radu o Institutu cara Wilhelma navodi da je rijetko tko u Njemačkoj znao sve o „konačnom rješenju“, ali da vrlo malo njih nije znalo ništa. Tvrdi da je genocidni karakter „konačnog rješenja židovskog pitanja“ bio vrlo jasan Fischeru i Verschueru te da niti

⁵² AAMZ 210-3, Razglednica F. Ivaničeka Z. Vinskom od 20. 5. 1942.

⁵³ AAMZ 210-3, Pismo F. Ivaničeka Z. Vinskom od 11. 2. 1943.

⁵⁴ Tajnik Matice hrvatske u vrijeme Drugoga svjetskog rata bio je Mirko Jurkić (1886.-1965.).

⁵⁵ Verschuer 1941.

⁵⁶ Knjiga nikada nije objavljena na hrvatskom jeziku.

⁵⁷ Otmar Freiherr von Verschuer, doktorirao je u Münchenu 1923., habilitirao na Sveučilištu u Tübingenu 1927., iste godine postaje voditeljem Odjela za ljudsku genetiku na KWI-A, 1935. postaje ravnateljem *Institut für Erbbiologie und Rassenhygiene* u Frankfurtu, a 1942. vraća se u Berlin na poziciju ravnatelja KWI-A. Nakon rata tražio je dopuštenje za ponovnim pokretanjem KWI-A, ali je bio odbijen zbog veza Instituta i nacističkog režima. Od 1951. g. radi kao profesor na sveučilištu u Münsteru kao genetičar, Ehrenreich 2007, 67.

⁵⁸ Josef Mengele, studirao je medicinu u Münchenu i Bonnu (1929.-1932.), doktorirao je antropologiju 1935. pod mentorstvom Theodora Mollisona – vodećeg rasnog higijeničara Trećeg Reicha. Mengele je 1936. g. položio državni ispit za liječnika, a 1937. postao asistentom na von Verschauerovom institutu u Frankfurtu gdje je doktorirao. Iste godine pridružio se Nationalsocijalističkoj stranci, 1938. godine SS-u, a 1940. Waffen-SS. Dio rata proveo je na Istočnom frontu, 1942. g. prebačen je u Berlin, ali nije se vratio s fronta sve do veljače 1943., a u svibnju 1943. unaprijeđen je u čin kapetana te poslan u Auschwitz gdje je radio kao izvršni liječnik logora. Ne zna se je li sam tražio to namještanje, uz pomoć Verschuera ili je otišao po naređenju. Ubrzo je izgradio cijeli istraživački centar gdje je provodio eksperimente na ljudima često sa smrtnim ishodom. Među zatvorenicima regrutirao je skupinu medicinskih stručnjaka za patologiju, pedijatriju, ginekologiju, oftalmologiju, otorinolaringologiju i stomatologiju te tehničke asistente, medicinske sestre, odgojiteljice i tajnice, Schmuhl 2008, 362-371. Pobjegao je iz Auschwitza deset dana prije dolaska Crvene armije, naposljetku je uhvaćen, ali i pušten jer njegova uloga u Auschwitzu tada nije bila poznata. Godine 1949. bježi u Argentinu pod lažnim imenom i više nikada nije uhvaćen. Umro je 1979. g. u Brazilu od moždanog udara dok je plivao u moru.

⁵⁹ Weiss 2012, 667.

⁶⁰ Schmuhl 2008, 362-371.

⁶¹ ibid. 368-369.

jedna druga znanstvena institucija u Njemačkoj nije imala lakši pristup znanju o zločinima u Auschwitzu od KWI-A jer su čak tri znanstvenika koja su bila u kontaktu s Institutom (Siegfried Liebau, Josef Mengele i Erich von Helmersen) radili u logoru.⁶²

Novo Ivaničekovo pismo pristiže u listopadu 1942. g. i tu nema riječi o knjizi već Ivaniček čestita Vinskom na vjenčanju, „time više kad o tome nisam ništa prije znao“.⁶³ Razglednicom u srpnju 1943. Ivaniček piše da ga neuspjeh za prijevod knjige *Priručnik za rasnu higijenu* nije nimalo neugodno dojmio jer vjeruje da će knjiga uskoro biti neinteresantna, osim možda još kojem medicinskom povjesničaru.⁶⁴ Najavljuje Vinskom da je krajem rujna u Zagrebu i da će po običaju razgovarati uz crnu kafu (ako je ima). Von Verschuer nakon rata ostaje vrlo vidljiv u znanstvenom svijetu, ali kada je 1956. godine talijanski časopis *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae* posvetio cijeli broj von Verschueru povodom šezdesetog rođendana, iz njegove bibliografije izostavili su dvije edicije *Priručnika za rasnu higijenu*.⁶⁵

Posljednja razglednica je iz ožujka 1944. godine u kojoj Ivaniček zahvaljuje Vinskom na dobrom prijedlogu da napiše kratak pregled „naše rasne povijesti“ te mu javlja da je rad pri kraju.⁶⁶ Iste godine, Ivaniček

uistinu objavljuje članak pod naslovom „Beiträge zur Anthropologie und Rassengeschichte der Kroaten“ („Prilozi antropologiji i rasnoj povijesti Hrvata“)⁶⁷ u kojem iznosi rasnu teoriju o predominantnoj i čistoj dinarskoj rasi na prostoru NDH.⁶⁸ Ivaniček tvrdi da nema drugog mjesta u Europi s tako čistim dinarskim tipom,⁶⁹ što odgovara duhu ustaške rasne politike i ideji o „državotvornom, dinarskom tipu našeg čovjeka“.

Vinski je 1. studenog 1944. godine zaposlen u Hrvatskom državnom antropološkom zavodu u svojstvu asistenta-volontera, no od svibnja 1945. postaje privremeni rukovodilac. U Zavodu radi do kraja 1945. godine, a u međuvremenu dobiva trajno zaposlenje u Arheološkom muzeju u Zagrebu 19. srpnja 1945. godine gdje radi sve do umirovljenja 1979. godine.

Zdenko Vinski nije se skrivao, nije pokušao bježati, nije nikoga potkupio (i bogatije obitelji su stradale), nije preživio pukom slučajnošću već je povukao sve veze koje je imao, političke i crkvene. Za razliku od svoje obitelji koja je stradala u logorima, Vinski je doživio profesionalni uspon koji je objašnjiv jedino njegovim prijateljskim vezama s ljudima iz vrha vlasti i bliskih vrhu vlasti. Njegov utjecaj je u režimu NDH bio je znatno veći nego što se smatralo do sada te je imao utjecaja čak i na institucije poput Matice Hrvatske.⁷⁰

ARHIVSKI IZVORI

Arhiv Arheološkog muzej u Zagrebu (AAMZ)

Državni arhiv u Zagrebu (HR-DAZG)

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HR HDA)

LITERATURA

Bartulin 2007

N. Bartulin, Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 39/2007, 209-242.

⁶² ibid. 371.

⁶³ AAMZ 210-3, Pismo F. Ivaničeka Z. Vinskom od 16. 10. 1942.

⁶⁴ AAMZ 210-3, Razglednica F. Ivaničeka Z. Vinskom od 27. 7. 1943.

⁶⁵ Ehrenreich 2007, 67.

⁶⁶ AAMZ 210-3, Razglednica F. Ivaničeka Z. Vinskom od 19. 3. 1944..

⁶⁷ Ivaniček 1944.

⁶⁸ Bartulin 2014, 179-181.

⁶⁹ Ivaniček 1944, 178-179.

⁷⁰ Zahvaljujem se prof. dr. sc. Rajni Šošić Klindžić na pomoći pri pisanju ovog rada.

- Bartulin 2013 N. Bartulin, *Honorary Aryans: National-Racial Identity and Protected Jews in the Independent State of Croatia*, New York 2013.
- Bartulin 2014 N. Bartulin, Racial Idea in the Independent State of Croatia: origins and theory, *Central and Eastern Europe regional perspectives in global context 4*, Leiden-Boston 2014.
- Bauer, Fischer, Lenz 1921 E. Bauer, E. Fischer, F Lenz, *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene von Erwin Bauer, Eugen Fischer [und] Fritz Lenz*, München 1921.
- Ehrenreich 2007 E. Ehrenreich, Otmar von Verschuer and the “Scientific” Legitimization of Nazi Anti-Jewish Policy, *Holocaust and Genocide Studies 21*, Oxford University Press 2007, 55-72.
- Goldstein 2001 I. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.
- Goldstein 2011 I. Goldstein, *Zagreb 1941.-1945.*, Zagreb 2011.
- Hudelist 2017 D. Hudelist, *Rim, a ne Beograd. Promjena doba i mirna ofenziva Katoličke Crkve u Hrvatskoj u Titovoj SFR Jugoslaviji (1975.-1984.)*, Zagreb 2017.
- Ivaniček 1944 F. Ivaniček, Beiträge zur Anthropologie und Rassengeschichte der Kroaten, *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie 41/1944*, 177-192.
- Jakopović Grbić 2010 J. Jakopović Grbić, *Europski Volkskundlerii hrvatska etnologija: Aleksandar Gahs (Požega, 1891- Zagreb, 1962), teolog, etnolog i ... „svestrani uzor jedne sjajne duše“*, *DG Jahrbuch 17/2010*, 117-128.
- Kisić-Kolanović 2018 N. Kisić-Kolanović, “LORKOVIĆ, Mladen”, *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 2018.
- Mirnik 1995 I. Mirnik, Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisanog vremena, *Radovi Zavod za hrvatsku povijest 28/1995*, 96-127.
- Pletenac 1996 T. Pletenac, Etnologija u službi politike: pozadina sukoba Franić – Gavazzi, *Studia ethnologica Croatica 7/8/1996*, 83-93.
- Sakač 1937 S. K. Sakač, O kavkasko-iranskom podrijetlu Hrvata, *Život 18/1/1937*, 1-25.
- Sakač 2000 S. K. Sakač, *Hrvati do stoljeća VII. – Izabrani radovi o hrvatskoj etnogenezi*, Zagreb 2000.
- Schmuhl 2008 H. W Schmuhl, *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity, and Eugenics, 1927-1945: Crossing Boundaries*, Springer 2008.
- Šicel 2002 M. Šicel, “HÜHN, Ivo”, *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 2002.
- Verschuer 1941 O. F. v. Verschuer, *Leitfaden der Rassenhygiene*, Leipzig 1941.
- Vinski 1938 Z. Vinski, *Die südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Grossraum (Ein ethnologischer Beitrag zur Untersuchung des Vaterrechtlich-grossfamilien Kulturkreises)*, Zagreb 1938.
- Vinski 1939 Z. Vinski, Naša seoska arhitektura i njena sudbina, *Hrvatska revija XII/12/1939*, 667-681.
- Vinski 1940 Z. Vinski, *Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata / Zur Problematik des alten Iran und Kaukasus mit Hinblick auf die Herkunft der Anten und Weissen Kroaten / The problem of Old Iran und Caucasus with regard to the origins of Antae and the White Croatians*, Zagreb 1940.
- Vinski 1944a Dr. Z.V. 1944, Zagonetna kultura Uzkrasnog otoka. Osvrt na riedak primjerak idola u zagrebačkom Etnografskom muzeju / La culture énigmatique de l’Île de Pâques

- considerée d'après un exemplaire d'idole du Musée Ethnographique de Zagreb, *Bogoslovska smotra* XXXI/12/1944, 117-139.
- Vinski 1944b Dr. Z.V. 1944, Kronološki pregled europskih predhistorijskih kultura, *Bogoslovska smotra* XXXII/1-4/1944, 146-152.
- Vinski 1945 Z. Vinski, Une idole moaï-kava-kava de l'île de Pâques au Musée ethnographique de Zagreb, *Anthropos* XXXVII-XL (1942-1945), Fribourg 1945, 329-331.
- Vinski-Gasparini 1973 K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj hrvatskoj*, Zadar 1973.
- Weiss 2012 S. F. Weiss, The Loyal Genetic Doctor, Otmar Freiherr von Verschuer, and the Institut für Erbbiologie und Rassenhygiene: Origins, Controversy, and Racial Political Practice, *Central European History* 45, Cambridge 2012, 631-668.
- Zaorski 2019 A. Zaorski, Profesor Edward Loth (1884-1944), *Encyklopedia Medyków Powstania Warszawskiego*, (<http://lekarzypowstania.pl/tajne-studia-medyczne/wykladowcy/profesor-edward-loth-1884-1944/> pristup 28. 2. 2019.), 2019.

ZDENKO VINSKI IN THE VORTEX OF WORLD WAR II

This paper covers Zdenko Vinski's personal and professional biography during World War II, and explores how Vinski, despite his Jewish origins, rose professionally, unlike his family, who perished in the camps.

Vinski (born Weiss, 1913-1996) spent 34 years as a curator (1945-1979) in the Archaeological Museum in Zagreb. The museum archives hold his extensive correspondence in the period from 1934 to 1994, with more than 350 listed correspondences. To explain the circumstances in which Vinski lived from his return from his studies in Vienna until the middle of World War II, we will rely on his correspondence with Stjepan Krizin Sakač (1890-1973), a Jesuit and professor of history at the Oriental Institute in Rome (1937-1966), a leading proponent of the Iranian theory. The correspondence, which took place from 1940 to 1943 through 16 letters and 5 postcards, began very officially on the 10th of December 1940, but over time the correspondence developed into a very cordial and even friendly affair.

Vinski was born on the 3rd of May 1913 in Zagreb in a wealthy Jewish family, to his parents Otto (Oton) Vinski (1877-1942) and Štefanija Vinski née Alexander (1888-1959). In 1932, he enrolled in the University of Vienna, where he studied ethnology with anthropology, prehistory, and cultural history of the Balkans. He received his doctorate in Vienna in 1937 under Wilhelm Koppers on an ethno-sociological interpretation of the southern Slavic extended family phenomenon and its relation to the Asian area. He published his dissertation at his own expense in 1938, at the

same time having it nostrified (or validated) at the Faculty of Arts of the University of the Kingdom of Yugoslavia in Zagreb.

On his return from Vienna, Vinski could not find a job in Zagreb, although there were not many similarly educated professionals. The wealth of his parents gave Vinski a pleasant childhood and an excellent education, but after his studies their status posed great barriers to employment because, perhaps unjustifiably, he seemed frivolous. So, from August 1938 to August 1939, he worked as a volunteer at the Ethnographic Museum in Zagreb but without the possibility of permanent employment – many years later he stated that the reason for his unemployment wasn't racial law but racial prejudice. Impressed by the knowledge and work ethics of his young friend, Sakač implored Archbishop Alojzije Stepinac (1898-1960) on several occasions to help Vinski find employment, but without success – as Stepinac noted that science was only a sport to Vinski.

After the declaration of the Independent State of Croatia (NDH), the puppet state of the Third Reich, the Vinski family, like most Jewish families, were victims of many anti-Semitic laws. According to the *The Law Decree on the Protection of the Aryan Blood and Honour of the Croatian People*, Vinski was prevented from any employment even though he was baptized in the parish church of St. Mark in Zagreb in 1937, immediately upon his return from Vienna, and thus switched to Roman Catholic faith. However, baptism was not considered a mitigating circumstance, becau-

se the position of the Jews was defined by a decree that clearly stated that the Jews were defined not by their “Mosaic faith” but by their “racial structure and biological heritage”. Vinski and his family were forced to wear a Jewish sign consisting of two 12 x 7.5 cm yellow cloths. One had to be worn on the left side of the chest and the other on the left side of the back. Sakač, in June 1941 and again in November, implored NDH Foreign Minister Mladen Lorković (1909-1945) to help Vinski, to which Lorković replied “that it will be very difficult”.

In 1941, Vinski applied for the title of an honorary Aryan. It is important to note that only a small minority of Jews were in a position to acquire honorary Aryan status: these included Jews who had personal ties to Ustasha members and officials, Jews who were able to bribe NDH officials, baptised Jews and Jews in mixed marriages. Most requests were resolved in the negative. Together with their immediate family members, the total number of “honorary Aryans” was 500 people. We do not know whether Vinski’s request was ever granted, but at the personal intervention of Minister Lorković on November 20th 1941, Zdenko Vinski and his family (brother Ivo, mother Stefan, father Oton, and grandmother Ilka) were released from wearing a Jewish sign, and were allowed to live in an apartment at 25 Krajiška Street (they moved there from their house at 22 Tuškanac Street, from which they had been thrown out according to the provision on the relocation of Jews from 1941). By the same decree, an order was issued not to apply any coercive measures that applied to Jews against Vinski and his family. However, his grandmother Ilka Alexander, Štefanija’s mother, and his father Oton were arrested in August 1942 and deported to Auschwitz concentration camp. Ilka died in a transport train of angina pectoris and Oton was killed in the camp. Štefanija was saved, according to the testimony of Zdenko Vinski, because on Sunday morning she was at Mass in the church of St. Blaise, while he and his brother were saved by mere coincidence.

Two months after his father’s deportation, despite a legal provision prohibiting marriage between Jews and other persons of “non-Aryan” origin with persons of “Aryan” origin, Zdenko Vinski married Micheline Sanchez (1921-?) in the church of St. Blaise in Zagreb. Vinski and Sanchez divorced shortly after the war ended, on December 3, 1945.

In October 1944, despite racial laws, Vinski was employed by the newly established Croatian State Anthropological Institute as a volunteer assistant. In his biography, Vinski wrote that he acquired the job

without the knowledge and approval of the Ministry of National Education of the NDH. The first director of the Institute was Franjo Ivaniček, and the goal of the Institute was to investigate the racial composition and ethnogenesis of the Croats. Vinski pointed out that his cooperation with the Institute was accidentally enabled solely through private contacts and his acquaintance with Franjo Ivaniček.

The second set of letters crucial for understanding Zdenko Vinski’s career progression consists of three postcards and two letters written in the period 1942 to 1944, sent by Franjo Ivaniček (1906-?) from Berlin. At the time, Ivaniček was on a postdoctoral fellowship under Eugene Fischer (1874-1967) financed by the Croatian government in the infamous Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, Menschliche Erblehre und Eugenik - KWI-A (The Kaiser Wilhelm Institute of Anthropology, Human Heredity, and Eugenics), the leading place of the creation of most scientific theories of Nazi eugenics and racial hygiene. In 1921, Fischer published, together with Erwin Bauer (1875-1933) and Fritz Lenz (1887-1976), *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene* (Ground plan for human hereditary teachings and racial hygiene by Erwin Bauer, Eugen Fischer [and] Fritz Lenz), a capital work of Nazi eugenics that had a great influence in Germany, especially on Adolf Hitler, who used the ideas for his book “Mein Kampf”.

In February 1943, Ivaniček wrote to Vinski from Berlin with “one particular plea”. He asked Vinski to use his influence to persuade the Secretary of the Matica Hrvatska to publish the book *Leitfaden der Rassenhygiene* (Handbook of Racial Hygiene) by Otmar Freiherr von Verschuer, translated into Croatian. In the meantime, Ivaniček had already started translating the book, since he intended to print it by himself if necessary. He thought that the book is simple and understandable, and at a scientific level – “general anthropology, especially Erbbiology, cannot be better imagined”. Otmar Freiherr von Verschuer (1896-1969), a German geneticist and racial hygienist, Fischer’s successor as director of KWI-A, at that time was actively cooperating with his former doctoral student Josef Mengele (1911-1979), who was then stationed as a doctor in Auschwitz, on the discovery of serological racial markers for Jews. Mengele worked independently but remained in partnership with KWI-A. He brought human samples to the Institute on at least two occasions – between 1943 and 1944 Karin Magnusen (1908-1997) submitted eyes with heterochromic irises, and von Verschuer 200 blood samples from people of different races. During an interrogati-

on by U.S. military authorities on May 13, 1947, von Verschuer denied that he knew what was happening at Auschwitz, but admitted that he had heard rumors circulating at the time. In his work *The Kaiser Wilhelm Institute*, Hans Walter Schmuhl states that the genocidal character of the “final solution to the Jewish question” was very clear to Fischer and von Verschuer and that no other scientific institution in Germany had easier access to knowledge of Auschwitz atrocities than KWI-A, since as many as three scholars who worked with the Institute were in contact with people in the camp (Siegfried Liebau, Josef Mengele, and Erich von Helmersen).

Ivaniček writes again in March 1944 to thank Vinski for his excellent suggestion of writing a brief overview of “our racial history” and informing him that the work is completed. In the same year, Ivaniček truly published an article entitled *Beiträge zur Anthropologie und Rassengeschichte der Kroaten* (Contributions to the Anthropology and Racial History of Croats), in which he presented a racial theory of the predominant and pure Dinaric race in the NDH. Ivaniček claims that there is no other place in Europe with such a pure

Dinaric type, which is in line with the spirit of Ustasha racial politics and the idea of a “state-forming, Dinaric type of man”.

On November 1, 1944, Vinski was employed by the Croatian State Anthropological Institute as a volunteer assistant, but from May 1945 he became interim manager. He worked at the Institute until the end of 1945, and in the meantime obtained permanent employment at the Archaeological Museum in Zagreb on July 19, 1945, where he worked until his retirement in 1979.

Zdenko Vinski did not hide, did not try to flee, did not bribe anyone (and richer Jew families were killed), did not survive by mere coincidence, but used all the connections he had, both political and ecclesiastical. Unlike members of his family who suffered in the camps, Vinski experienced a professional rise that can only be explained by his friendly relations with people in power close to the ruling government. His influence in the NDH regime was much greater than previously thought, and he even had an impact on institutions such as Matica Hrvatska.

ŽELJKO DEMO

NASEROV TRG 9
HR – 10020 ZAGREB
zeljkodemo@gmail.com

ISTRAŽIVANJA I TEME U ZNANSTVENIM DJELIMA DR. ZDENKA VINSKOG

Zdenko Vinski je svoj prvi istraživački tekst *Die südslavische Grossfamilie in ihre Beziehung zum asiatischen Grossraum* predstavio stručnoj javnosti kao ponešto skraćenu verziju istoimene doktorske disertacije koju je u veljači 1937. godine obranio na Filozofskom fakultetu Bečkog sveučilišta pišući je pod mentorskim vodstvom znamenitog katoličkog svećenika, etnologa i kulturnog antropologa patera Wilhelma Koppersa pročelnika tada već vrlo utjecajnog bečkog Instituta za etnologiju. Do Drugoga svjetskog rata zanimale su Vinskog ponajviše etnološke teme i problemi, kadšto i zaštita spomeničke baštine, a arheologiji se počeo priklanjati, diskretno i povučen u sjenu, tek tijekom Drugoga svjetskog rata. Po završetku rata 1945. godine zapošljava se u Arheološkom muzeju u Zagrebu te kao arheolog ulazi u jedan nov znanstveno-istraživački svijet. Arheološke teme koje ga isprva zanimaju vezane su uz Slavene, sredinom 50-ih godina prošlog stoljeća sve više i češće piše o arheološkoj ostavštini panonskih Germana, a potom i o njihovim kasnoantičkim suvremeniciima te o ranom Bizantu. Naprotiv, Avari i avaroslavenska ostavština u njegovu bogatom opusu zastupljeni su relativno malim brojem priloga, iako neki od tih priloga još uvijek predstavljaju korisno i važno znanstveno štivo. Hrvatima se bavio već u svojoj etnološkoj fazi i pojedinim radovima tiskanim 50-ih godina, ali im se izravnije i sve češće vraća sredinom 60-ih godina kada svoj znanstveni interes usredotočuje na nakit bjelobrdske kulturne skupine 10.-12. stoljeća, na starohrvatsku arheološku baštinu 8.-10. stoljeća te ranokarolinške utjecaje na ranofeudalnu hrvatsku kneževinu 9. stoljeća. U tom smislu najviše ga je zanimalo naoružanje spomenutog razdoblja, posebice mačevi o kojima je počeo pisati sredinom 50-ih godina, ali su cjenjeniji radovi nastali i tiskani u zemlji i inozemstvu krajem 70-ih i tijekom 80-ih godina. Posljednji rad u svom velikom opusu arheoloških djela, prikaz kataloga i izložbe „I Goti“ (u pripremi od ratne 1991. godine), predstavljene u Palazzo Reale u Milanu početkom 1994. godine, Vinski je napisao i tiskao u Obavijestima Hrvatskog arheološkog društva te iste godine.

Ključne riječi: *Hrvatska, Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, Srednjovjekovni odjel, Zdenko Vinski, arheologija, povijest struke*

IZMEĐU DIPLOME I ZAPOSLENJA (1938.-1945.)

Zdenko Vinski je svoj prvi istraživački rad *Die südslavische Grossfamilie in ihre Beziehung zum asiatischen Grossraum* predstavio stručnoj javnosti kao ponešto skraćenu verziju istoimene doktorske disertacije koju je u veljači 1937. godine predstavio na

Filozofskom fakultetu Bečkog sveučilišta pišući je pod mentorskim vodstvom znamenitog katoličkog svećenika, etnologa i kulturnog antropologa patera Wilhelma Koppersa (1886.-1961.), pročelnika utjecajnoga bečkog Instituta za socijalnu antropologiju (Institut für Völkerkunde).¹ Taj detalj vjerojatno je odredio mnogo štošta u životu mladog Vinskog koji je sa svojim uči-

¹ Zahvaljujući uvodno svom mentoru Zdenko Vinski navodi još jedno zaslužno profesorsko ime spomenute Bečke škole, Roberta Baruna (Freiherr) von Heine-Gelderna (1885.-1968.), poznatog između ostalog i po tome što se zalagao za istraživanja koja bi snažnije kombinirala i objedinjavala etnološki, pretpovijesni i arheološki koncept. Za osnovne podatke o školi, institutu i njihovim protagonistima, v. Haekel 1956, 1-16; Fillitz 2004, 103-104.

Sl. 1 Diploma Filozofskog fakulteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu (br. 1079) izdana Zdenku Vinskom 25. lipnja 1938. godine; u potpisu: Dekan Filozofskog fakulteta Dr. Rudolf Cesarec (lijevo) i Rektor Sveučilišta Dr. Edo Lovrić (desno) (AAMZ-210-1).

Fig. 1 Diploma of the Faculty of Arts of the Kingdom of Yugoslavia in Zagreb (no. 1079) granted to Zdenko Vinski on the 25th of June 1938, signed: Dean of the Faculty of Arts Dr. Rudolf Cesarec (left) and Rector of the University Dr. Edo Lovrić (right) (AAMZ-210-1).

teljima i vjerojatnim mladenačkim uzorima zacijelo ostao u vezi i nakon povratka u Zagreb. Kao jedan od u to vrijeme mlađih sljedbenika Schmidt-Koppers-Heine Geldernove škole Vinski je svoje bečko ostvarenje tiskao 1938. godine u Zagrebu o vlastitom trošku [1] i razaslao ga na brojne adrese u tadašnjoj Jugoslaviji, ali i diljem svijeta učinivši ga višestruko dostupnim te se ono koristi i danas kada je god riječ o kulturno-povijesnoj i etno-sociološkoj pozadini i porijeklu južnoslavenske „velike porodice“, proširene porodice ili zadruge, o položaju žene u tim i takvim zajednicama i mnogo čemu drugom s tim u svezi.²

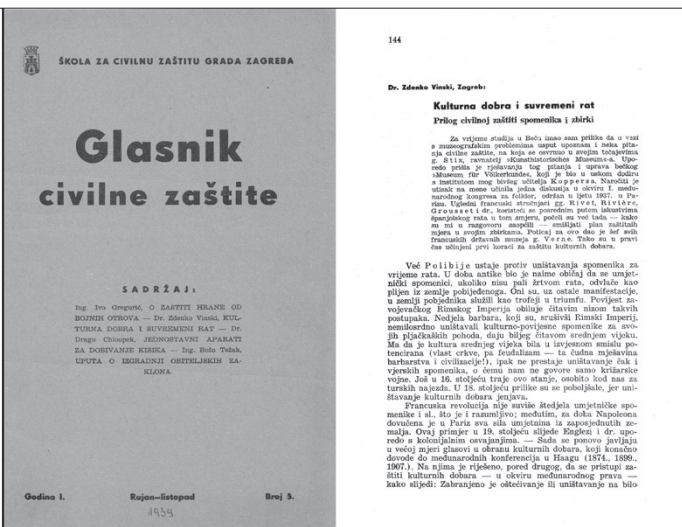
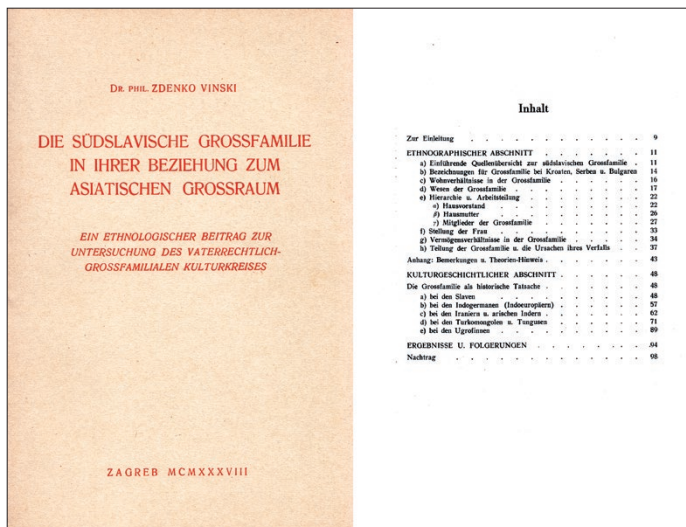
Iste godine potvrdio je svoju bečku diplomu položivši zahtjevan „diplomski ispit iz XXVII grupe nauka“

(= etnološka grupa nauka) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (Sl. 1) nastavljajući o značenju etnologije i istraživačkim usmjerenjima pisati i objavljivati i naredne 1939. godine [2-3] – navodno tada već kao volonter u Etnografskom muzeju u Zagrebu³ – da bi upravo u posljednjoj trećini te prve europske ratne godine, i to baš u rujansko-listopadskom broju zagrebačkog *Glasnika civilne zaštite*, svoja razmišljanja usredotočio na kulturna dobra i aktualnosti suvremenog rata imajući pred očima inozemna iskustva te poteze primjerene zaštititi i očuvanju baštinske ostavštine hrvatskih arhiva, biblioteka i muzeja. [4] Te iste 1939. godine pozornost je usredotočio i na probleme arhitekture hrvatskog sela te njezinu možebitnu

² Djelo je rezultiralo brojnim prikazima u onovremenoj stručnoj literaturi, a i danas se često spominje i koristi, npr. Henninger, 1989, 142; Todorova 2006, 127; Sundhaussen 2007, 151-152; Kaser 2010, 602-603.

³ Podatak donosi nepotpisana natuknica mrežnog izdanja *ŽBL*, s.v. Vinski, Zdenko, <http://zbl.lzmk.hr/?p=2674> (pristup 2. 1. 2019. godine).

Sl. 2 [1, 4, 7] Istraživačke teme Zdenka Vinskog u godinama neposredno nakon bečkih studija. 1 - „Die südslavische Grossfamilie in ihre Beziehung zum asiatischen Grossraum“, inačica je doktorske disertacije tiskana 1938. godine u Zagrebu u tiskari Kuzme Rožmanića u Deželicevoj 25. 2 - Članak „Kulturna dobra i suvremeni rat“ tiskan u Glasniku civilne zaštite u Zagrebu 1939. godine. 3 - Članak „Glavni nosioci euroazijske i nomadske umjetnosti“ tiskano u Zagrebu u posljednjem predratnom broju Vjesniku hrvatskog arheološkog društava 1940. godine.

Fig. 2 [1, 4, 7] Research subjects of Zdenko Vinski in the years immediately after study in Vienna. 1 - “Die südslavische Grossfamilie in ihre Beziehung zum asiatischen Grossraum”, was a version of his doctoral dissertation printed in 1938 in Zagreb at the printers firm of Kuzma Rožmanić at 25 Deželiceva Street. 2 - The article “Cultural Goods and Modern War” published in the Civil Protection Gazette in Zagreb in 1939. 3 - The article on “The Main Bearers of Euro-Asian and Nomadic Art” was published in Zagreb in the last pre-war number of the Vjesnik hrvatskog arheološkog društava [Journal of the Croatian Archaeological Society] in 1940.

ugroženost u svijetu suvremenih građevinskih materijala (beton i željezo) nastupajući pri tom s pozicije informiranoga, ali i zabrinutog stručnjaka-zaštitara

[5] koji je taj svoj rad posvetio „dr. Ivi Hühnu prijatelju iz djetinjstva“. ⁴ Godinu dana kasnije u Savremeniku, časopisu Društva hrvatskih književnika, vidimo ga

⁴ Ivo Hühn (1901.-1985.), pisac je i publicist te pripadnik skupine lijevo orijentiranih intelektualaca okupljenih u „Astri“ koji se u tzv. sukobu na književnoj ljevici početkom 30-ih godina 20. stoljeća svrstao među neistomišljenike oštro napadajući njihov individualizam, kompromiserstvo, udaljavanje od aktivizma, optimističnosti i mobilizatorskog angažmana. U vrijeme Nezavisne države Hrvatske (1941.-1945.) odazvao se pozivu ministra Mladena Lorkovića te ulazi u Ministarstvo vanjskih poslova postavši pročelnikom Odjela za novinarstvo, tisak i kulturu, da bi 1943. godine bio imenovan generalnim konzulom Nezavisne države Hrvatske u Beču. Nakon

posve uronjena u kulturno-povijesnu problematiku i strukture povijesnih razdoblja djelomično oslonjene na primjere iz „naše stare povijesti“ u kojoj žive i postoje Crvena i Bijela Hrvatska, Hrvati i Anti, razne iranske skupine i dr. [6] Nomadskim ratnicima – tom prigodom tek je naznačio kao kulturološku suprotnost sjedilačkim skupinama prepoznavši postojanje ovih već „u kasnom neolitikumu“ – posvetio se u posljednjem predratnom izdanju *Vjesnika hrvatskog arheološkog društva* tiskanom 1940. godine, gdje je imenovao glavne nosioce „euroazijske nomadske umjetnosti“ te analizirao motive, oblike i značajke tzv. životinjskog stila. Taj stil dokumentirao je brojnim ilustracijama, među kojima su i primjerci iz zbirki današnjeg Arheološkog muzeja u Zagrebu. [7] Istoj temi vratio se ponovno te iste 1940. godine tekstualno obimnijim izdanjem tiskanim u vlastitoj nakladi [8] posvetivši ga „svom bivšem učitelju povijesti Dru Carl-u Patsch-u...o 75-godišnjici života“. ⁵ Njemu je, osim bečkih seminara o kulturnoj povijesti Balkana, vjerojatno i sam također dugovao „*ein balkanischer Mikrokosmos...mit türkischem Kaffee und albanischen Zigaretten*“. ⁶ Dodatno je važno napomenuti da su gotovo svi ovi dosad spomenuti radovi ili bili napisani ili su u cijelosti bili prevedeni na strani jezik (njemački), [1] a ako to iz nekog razloga nije učinjeno, Vinski je uznastojao opskrbiti ih ako ne duljim onda barem kraćim sažetkom na jednom europskom jeziku (njemački, francuski, engleski), [3-7] ponekad čak i na dva europska jezika (njemački, engleski), [8=121]

ne bi li ih učinio dostupnima širem krugu zainteresirane stručne javnosti.

U ratnom vohoru koji je u travnju 1941. godine zahvatio Kraljevinu Jugoslaviju i u ratnim godinama koje su uslijedile nakon mudrih ali neuspjelih nastojanja kneza Pavla Karađorđevića da joj eventualno osigura mirniju budućnost, Vinski je, za razliku od svog oca, imao sreću te uspio sačuvati život. ⁷ Iz tog ratnog razdoblja potječe nevelik broj radova koje prepoznatljivima čine tek inicijale Z. V., odnosno Dr. Z. V. Prvo mjesto u tom malobrojnom nizu djela obilježenih inicijalima pripada prikazu knjige *Etnologija* rođenog Novogradišćanina Waltera Hirschberga ⁸ (u prijevodu M. Tkalčića) objavljenom u trećem svesku prvog godišta *Časopisa za hrvatsku povijest*, izdanju Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, današnjeg Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, kojem su urednici u to vrijeme bili ni manje ni više nego povjesničar i sveučilišni profesor na Bogoslovnom i Filozofskom fakultetu u Zagrebu Miho Barada (1889.-1957.) te povjesničar, teoretičar umjetnosti i konzervator Ljubo Karaman (1886.-1971.), obojica Zdenku Vinskom tada pa i kasnije podrška i uzor. [10] Nakon ovog uslijedila su javljanja u *Bogoslovskoj smotri*, časopisu Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, gdje objavljuje u siječnju 1944. godine rijedak tekst o primjerku skletoidnog idola pohranjena u tadašnjem Hrvatskom državnom etnografskom muzeju u Zagrebu (današnji Etnografski muzej) sa sažetkom na

Drugoga svjetskog rata otišao je u Italiju, a od 1948. godine boravio u Argentini. Za ove i niz drugih podataka, v. Rupičić 1997, 161; Šicel 2002, 755. – Zanimljivo je napomenuti da se u neposrednom susjedstvu jednokatne vile Weiss-Aleksander (Tuškanac br. 22) u vlasništvu roditelja Zdenka Vinskog nalazila vila (Tuškanac br. 24) poznatog zagrebačkog oftalmologa Kurta Hühna (1875.-1963.) oca Ive Hühna u koju je 1941. godine uselio i u nju smjestio svoj ured Poglavljenik Nezavisne Države Hrvatske dr. Ante Pavelić. O ovim dvjema vilama, obje projektno ostvarenje glasovitog zagrebačkog arhitekta Aladara Baranyaija (1879.-1936.), v. Hazarijan-Vukić 1996, 34, 43; Galjer 1999, 169, 173, 177 br. 24 (Hühn), 178 br. 22 (Weiss-Aleksander).

⁵ Isti tekst reprintiran je u dvobroju *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu* objavljenom u Zagrebu krajem 1994. godine. [121]

⁶ Schmitt 2015, 92 donosi kvalitetan izbor važnijih članaka o životu, radu i djelima Carla Patscha (o.c. 72, bilj. 30). Od članaka u hrvatskoj stručnoj literaturi najiscrpniji je i s podacima o ostavštini Carla Patscha, Zadro 2003, 250-266.

⁷ O stradanju Otona Vinskog, v. Mirnik 1995, 101; Mirnik 2002, 38.

⁸ Vinski je Waltera Hirschberga (1904.-1996.) uvodno predstavio – u Beču završio studij etnologije i antropologije (1924.-1928.), doktorirao s temom „Die Zeitrechnung in Afrika. Ein Beitrag zur historisch vergleichenden Kalenderkunde“ te svoj znanstveni interes već od ranih dana usmjerio prema Africi posebice njenom subsaharskom dijelu – kao etnologa i učenika bečke „škole Schmidt-Koppers“ koju je ovaj kao i njen sustav kulturnih krugova već na studiju, a i kasnije gorljivo kritizirao. U vrijeme nastanka tog Vinskijevog prikaza Hirschberg je već iza sebe imao karijeru knjižničara Anthropos-Instituta u St. Gabrielu (1929.-1934.), utemeljitelja „Bečke radne zajednice za afričku kulturnu povijest“ (1930.-1932.), a nakon habilitacije na Bečkom sveučilištu (1939.) postao je kustosom i voditeljem Afričkog odjela u bečkom Museum für Völkerkunde (1939.-1945.) te je već tada bio „na glasu kao specialist za afrikanistiku“, što je Vinski i zabilježio. Po završetku Drugoga svjetskog rata morao je napustiti muzejsku službu zbog suradnje s nacional-socialističkom režimom (SS-Ahnenerbe) u razdoblju od 1938. do 1945. godine. U javni život vratio se petnaestak godina kasnije i potom niz godina bio je profesorom za Völkerkunde Bečkog sveučilišta (1962.-1975.) te ondje postao zaslužnim profesorom (emeritus). U poslijeratnom razdoblju djelovao je i kao predsjednik Antropološkog društva u Beču (1964.-1984.) te Društva prijatelja Znanstvene zajednice Wilhelminenberg (1980). Za detaljan životopis i bibliografiju znanstvenih i stručnih radova, v. Wernhart 1984, 1-11; Zwer-nemann 1989, 8-24; Berger 1989, 25-26.

francuskom jeziku [11] i koji, po završetku Drugoga svjetskog rata, ponovno objavljuje u Švicarskoj, [13] u cijelosti prevedena na francuski jezik u poznatom i već tada utjecajnom friburškom časopisu *Anthropos*,⁹ dok se u prosincu 1944. godine predstavlja kratkim ali preglednim radom na temu kronologije europskih pretpovijesnih kultura. [12] Jedini rad Zdenka Vinskog koji je tih ratnih godina bio potpisan punim imenom i prezimenom autora otisnut je u bosansko-hercegovačkom dijelu Nezavisne države Hrvatske, u *Glasniku hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu* urednika i muzejskog ravnatelja, arheologa i numizmatičara Joze Petrovića (1941.-1943.).¹⁰ Bio je to osvrt na desetu obljetnicu iskopavanja „Pompeja Azije“, kako se ponekad nazivalo znameniti helenistički, partski i rimski pogranični grad Dura Europos na Eufratu u današnjoj ratnim devastacijama iscrpljenoj Siriji. [9]

PRVO DESETLJEĆE ARHEOLOGIJE - SLAVENI U PRVOM PLANU (1945.-1955.)

Po završetku Drugoga svjetskog rata Zdenko Vinski se zapošljava u Arheološkom muzeju u Zagrebu.¹¹ U ratu koji je u svibnju 1945. godine završio, pobijedila je Antifašistička koalicija, a u Europi je najjačom silom postao Sovjetski savez Josifa Visarionoviča Staljina. Arijanski totalitarizam Rosenberg-Reinerthove arheologije nacističke Njemačke sišao je sa scene, a na

istoku i jugoistoku Europe nastupilo je novo istraživačko doba – vrijeme intenzivne „potrage“ za ranim Slavenima, slavenskom povijesti i slavenskom baštinom. Iako je sve to u poslijeratnoj Titovoj Jugoslaviji moglo izgledati i kao bljesak osuvremenjenog panslavenizma međuratnog razdoblja umotanog u nove jarko crvene zastave marksističko-lenjinističkih sadržaja, u stvarnosti bio je to odgovor novih povijesnih okolnosti temeljenih na načelima „bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda“ koje su arheologiji, slučajno ili ne, otvorile prostor i stvorile ozračje, a ova im je uzvratila pojačanim interesom za istraživanja slavenskoga ranog srednjeg vijeka. U tom kontekstu Zdenko Vinski zapostavlja etnologiju i započinje intenzivnije izgrađivati i oblikovati svoj budući isključivo arheološki interes usmjerivši ga isprva prema bjelobrdskoj kulturi za koju je tada smatrao da „*potječe od Panonskih Slavena*“. Svoja razmišljanja predstavio je u prvom poslijeratnom članku objavljenom u domovini 1946. godine u prvom broju obnovljenog zbornika *Kolo Matice Hrvatske*, gdje se, oslonjen na podatke, istraživanja i predmete bjelobrdске kulture kontinentalne Hrvatske, prvi puta zanimao i pisao o ranosrednjovjekovnim nalazima otkrivenima „*pretežno u nizini rijeke Drave*“. [14] Upozoravao je tim radom i na svoje učešće u pripremi i prezentaciji bjelobrdskih nalaza u prvom poslijeratnom stalnom postavu Arheološkog muzej u Zagrebu u proljeće 1946. godine.¹²

⁹ Suradnja s friburškim časopisom *Anthropos* nije bila nimalo slučajna jer se počeci ovog časopisa nalaze u Austriji gdje je u St. Gabrielu nedaleko Beča 1931. godine utemeljen Anthropos Institute kojem je jedan od utemeljitelja uz patera Wilhelma Schmidta (1868.-1954.) i Paula Schebestu (1887.-1967.) bio i Wilhelm Koopers, mentor doktorske disertacije Zdenka Vinskog. Suprotstavljene nacional-socijalističkoj ideologiji Hitlerovog Trećeg Reicha, Institut i uredništvo časopisa uspijevaju ishoditi preseljenje u Fribourg u Švicarskoj, gdje djeluju od 1942. do 1962. godine, nakon čega Institut ponovno seli ovog puta u tadašnju Saveznu Republiku Njemačku u Sankt Augustin nedaleko Bonna gdje se nalazi i danas. Slično se može pretpostaviti i za suradnju Zdenka Vinskog s *Bogoslavskom smotrom* znanstvenim časopisom Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu koja se zacijelo oslanjala na poznanstvo i stručno usmjerenje Aleksandra Gahsa (1891.-1962.), svećenika, teologa i etnologa, profesora na Katedri za povijest religije Bogoslovnog fakulteta (1924.-1960.) te učenika a kasnije i suradnika patera Wilhelma Schmidta, osnivača bečke škole kulturnopovijesne etnologije, Svirac 2006, 288-311; Grbić Jakopović 2010, 117-128. Zanimljivo je spomenuti da se Aleksandar Gahs pojavljuje kao jedan od svjedoka na vjenčanju Zdenka Vinskog i Micheline Sanchez u crkvi sv. Blaža u Zagrebu 1942. godine u kojoj je Gahs jedno vrijeme bio njezin župni vikar.

¹⁰ Kraljević 1967, 185-186.

¹¹ Mirnik 2009, 300 („...u Muzeju od 18. srpnja 1945...“), koji za navedeni podatak ne navodi porijeklo.

¹² O tom prvom poslijeratnom postavu za koji se navodi da je otvoren 1. svibnja 1946. godine, Solter 2016, 232 postoji onovremeni prilično upotrebljiv opis izložbenih prostora i arheoloških izložaka kojima su tadašnje muzejske prostorije bile ispunjene, s.v. „Arheološki muzej (Zrinski trg 19, telefon 34-311)“, *Muzeji i galerije Zagreba*, Zagreb 1948, 19-23 (Sl. 3.1). Ovdje se u dijelu koji se odnosi na rani srednji vijek (o.c., 20) izrijekom kaže „u zadnjoj dvorani I. kata smješteni su predmeti ranog srednjeg vijeka iz doba seobe naroda (srebrni predmeti iz Čađavice) i iz starohrvatskih grobova napose iz Bijelog Brda kod Osijeka (grobovi potječu iz XI. st., a sadrže uglavnom nakit)“. S obzirom na karakter navedene publikacije (izd.: Gradski turistički ured u Zagrebu) i preciznost podataka za vjerovati je da je navedeni tekst bio ni manje ni više nego nepotpisano muzejsko izvješće (jednog ili više) djelatnika Arheološkog muzeja. O arheološkim sadržajima ranosrednjovjekovnog dijela stalnog postava iz 1946. godine više od riječi govori snimak jedne od vitrina „u zadnjoj dvorani I. kata“ (Sl. 3.2), gdje očevit nedostatak predmeta u vitrini nije slučajna već je odraz sudbine većeg dijela srednjovjekovne arheološke građe koja je Drugi svjetski rat, ali i još neko vrijeme nakon rata, provela spakovana u sanduke odaslane na pohranu i čuvanje u splitski Arheološki muzej.

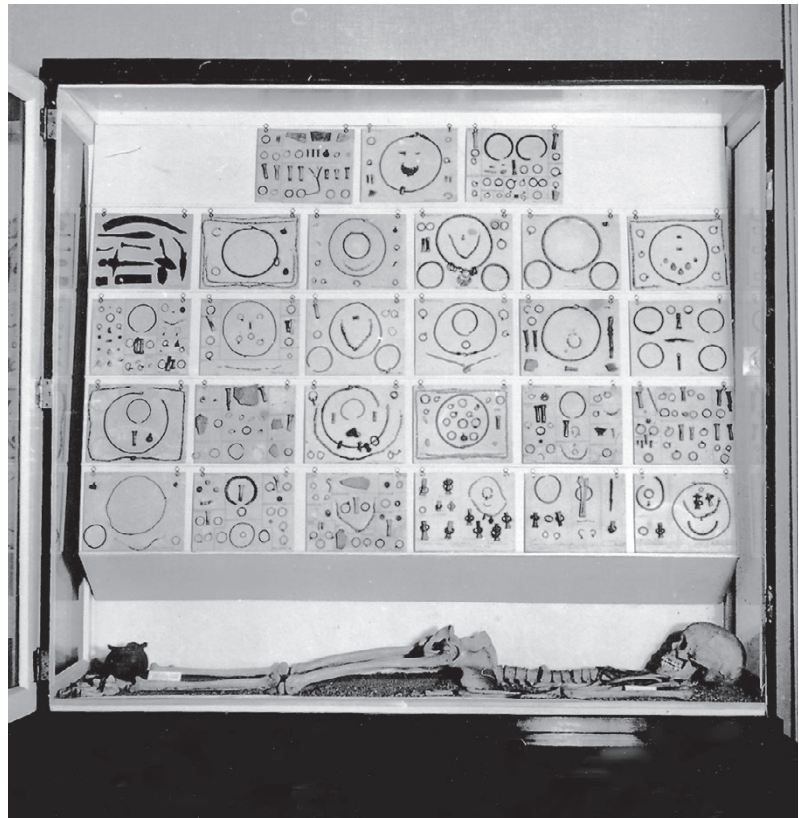

Sl. 3.1 Podaci o Arheološkom muzeju u Zagrebu s rukopisnim opaskama Zdenka Vinskog u vodiču Gradskog turističkog ureda Muzeji i galerije Zagreba tiskanom u Zagrebu 1948. godine.

Fig. 3.1 Information about the Archaeological Museum in Zagreb with handwritten notes by Zdenko Vinski in the guide by the City Tourist Office, *The Museums and Galleries of Zagreb*, published in Zagreb in 1948.

O pojačanoj arheološkoj aktivnosti u zemlji i inozemstvu, o suvremenim metodama i radu na terenu, o prikupljanju građe i njezinoj pohrani, zaštiti i obradi sve u svrhu popularizacije struke¹³ pisao je i narednih godina u još dva navrata: prvo u časopisu *Priroda* Hrvatskog prirodoslovnog društva, [15] a zatim i u tada tek utemeljenom *Historijskom zborniku* Povijesnog društva Hrvatska danas Društva za hrvatsku povjesnicu. Ovaj potonji kao odlično sročeni uvod u arheologiju bio je, kao što je i danas, vrijedan svake pozornosti. [16]

Sve ovo odvijalo se usporedo s aktivnostima koje su od 1945. do 1947. godine rad cjelokupnog osoblja Arheološkog muzeja uglavnom usmjerile na preselje-

Sl. 3.2 Izložbena vitrina prvog poslijeratnog stalnog postava Arheološkog muzeja u Zagrebu s fotografijama predmeta prikupljenima tijekom iskopavanja ranosrednjovjekovnog groblja bjelobrdске kulture „iz Bijelog Brda kod Osijeka“. U donjem dijelu vitrine skelet s keramičkom posudom kod nogu (grob 49).

Fig. 3.2 An exhibition case from the first post-war permanent exhibition of the Archaeological Museum in Zagreb with photographs of objects collected during the excavations of the early medieval cemetery of the Bijelo Brdo Culture, from "Bijelo Brdo near Osijek". The lower part of the case displays a skeleton with a pottery vessel by the feet (grave 49).

nje Muzeja iz palače Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti na Zrinjevcu 11 u zgradu na Zrinjevcu 19 (Palača Vranjican) koja je kasnije postala vlasništvom muzeja,¹⁴ a arheologe još dodatno na rekonosciranja i reambulaciju terena te brojna sondažna istraživanja provedena diljem kontinentalne Hrvatske posebno intenzivno u vremenu od 1946. do 1949. godine. Jedna od najznačajnijih arheoloških istraživanja tog razdoblja bila su ona koja je u Bijelom Brdu na položaju Bajer krajem 1947. i početkom 1948. godine i u ljeto iste godine u ime Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti provela ekipa Antropološkog odjela Biološkog zavoda Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u kojoj je Zdenko Vinski sudje-

¹³ Degmedžić 1950, 272.

¹⁴ Degmedžić 1950, 269; Solter 201, 233 (srpanj 1948. godine).

lovao „kao arheolog-promatrač“ o čemu je kasnije pisao u dva navrata: prvi put u smislu prethodnog izvještaja usredotočenog na nalaze i rezultate zimske kampanje iskopavanja u Bijelom Brdu kojima je i sam prisustvovao, [17] a kasnije s kritičkim i oštro intoniranim osvrtom [26] ne uvijek arheološki posve utemeljenim, ali usredotočenim na službenu objavu iskopavanja kojima je rukovodio i opisao ih antropolog Franjo Ivaniček.¹⁵ Krajem te iste 1948. godine Vinski je sondirao gradište u Sv. Petru Ludbreškom te je tom prigodom pokušao, a jednim dijelom i uspio u stručnu terminologiju ugraditi važnu distinkciju zasnovanu na hrvatskoj jezičnoj baštini predlažući ne bi li se „za utvrde prehistorijskog obilježja upotrebljavao izraz gradina, a za one iz srednjeg vijeka izraz gradište“. Gradište u Sv. Petru je, oslanjajući se na keramičke nalaze, datirao u „doba Arpadovića“, što mu pojedini današnji istraživači s pravom predbacuju,¹⁶ te opisao još jedno slično gradište barovitog tipa (češ. *blatná hradiště*) uočeno u travnju 1949. godine u Mrsunjskom lugu nedaleko Brodskog Stupnika. [18] Mjesec dana kasnije u Mrsunjskom lugu provedena su suvremeno koncipirana tridesetodnevna arheološka iskopavanja koja su u jesen sljedeće godine rezultirala izložbom *Gradište u Mrsunjskom lugu – Prvo iskopavanje slavenske utvrde ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj* i istoimenim prvim izložbenim katalogom Arheološkog muzeja u Zagrebu, [20] ali i prvim arheo-

loški koncipiranim muzejskim i izložbenim katalogom nekoga našeg ranosrednjovjekovnog nalazišta uopće.¹⁷ Svoje, tom prigodom izneseno mišljenje da se gradište u Mrsunjskom lugu može „staviti preliminarno u vremenski okvir od X. do XIII. stoljeća“ nije, kako se ponegdje pretpostavlja i piše, predstavio kao tvrdnju prenosivu i na sva druga slična gradišta našeg podneblja.¹⁸ Naime, već 1953. godine na drugom mjestu pojasnio je i znakovito upozorio da „ostala kasnija gradišta na pr. feudalna u bjelovarskom kraju iz XIII. i XIV. stoljeća sa svojim bogatim materijalom, dat će daljnjim istraživanjima sigurno mnogo novih podataka, odnosno dokumentaciju ostalim historijskim izvorima“, ali je to njegovo razmišljanje tiskano u jednim zagrebačkim dnevnim novinama (Sl. 4) ostalo nezapaženo i uglavnom nepoznato stručnoj javnosti. [30] Zaključno preostaje potvrditi da je Mrsunjski lug u to vrijeme bio i do danas je sedamdesetak godina kasnije ostao prvim i jedinim potpuno istraženim, nažalost ne i adekvatno objavljenim, nalazištem te vrste u Hrvatskoj.¹⁹

Arheološkom interesu usredotočenom na istraživanja arheološke baštine kontinentalne Hrvatske pridodao je Vinski krajem četrdesetih godina još jedno arheološko područje – arheološku baštinu starohrvatskog razdoblja na koju će se narednih desetljeća često i u raznim prigodama navraćati. Njegov prvi rad

¹⁵ Ivaniček 1949, 111-144, Tab. I-XLIII, Prilog 1-3. Za iscrpan onovremeni prikaz obaju članaka i rezultata arheoloških iskopavanja avardobnog groblja Bijelo Brdo-Bajer, v. Korošec 1950, 179-190. – Za kratak životopis dr. Franje Ivaničeka, njegov doprinos hrvatskoj antropologiji/bioarheologiji te o iskopavanjima u Bijelom Brdu kao i o onima provedenima u Sloveniji u Ptuj 1946. godine, v. Šikić 2005, 131; Šlaus, Novak, Vodanović 2011, 83-84; Janžeković 2017, 216-217, 219-220, 222-226, 228. O Ivaničekom istraživanjima i radu na tematici rasnog porijekla prije i tijekom Drugog svjetskog rata u pristranom i politički snažno intoniranom tekstu, Bartulin 2014, 179-181, 207, 221. – Autorici Ivaničekova životopisa u *Hrvatskom biografskom leksikonu* (Šikić 2005) promakli su podaci o njegovom usavršavanju antropologije u Sjedinjenim Američkim Državama ranih pedesetih godina prošlog stoljeća (UNESCO, 1951. godina; Wenner-Gran u New Yorku, 1952./1953. godina) kamo je trajno odselio tijekom 1954. godine. Također i to da je u Americi napustio antropologiju a svoju liječničku karijeru (medicinu je diplomirao u Zagrebu 1944. godine) započeo je kao liječnik-stažist u New Yorku (Bronx), nakon toga specijalizirao je fizikalnu medicinu (fizijatrija) i napredovanje nastavio radeći u više bolničkih centara na sjeveru Sjedinjenih Američkih Država da bi karijeru okončao kao ravnatelj klinike u Monroe u Michigenu gdje je u 68. godini života preminuo 23. srpnja 1974. godine. Osim što je bio član američkih liječničkih udruga Franjo Ivaniček (Francis Ivaniček) je bio i član Hrvatske akademije Amerike (Croatian Academy of America) pa odatle i ovdje navedeni podaci, *Journal of Croatian Studies* XVI, New York 1975, 187.

¹⁶ Tkalčec 2017, 16. Netočna je ovdje iznesena tvrdnja da su „nalazi iz Vinskijevog iskopavanja gradišta u Svetom Petru zagubljeni“ (o.c., 17) jer se sve vrijeme nalaze i čuvaju u srednjovjekovnom depou Arheološkog muzeja u Zagreb (AMZ, S-2207-2217). Ovi, kao i mnogi drugi arheološki predmeti bili su nedostupni jedino tijekom Domovinskog rata od ljeta 1991. do jeseni 1995. godine, a zatim ponovno od kraja 1997. do proljeća 1999. godine kada je zbog građevinskih radova Muzej silom prilika svoje javno djelovanje morao znatno ograničiti.

¹⁷ Demo 2013, 130-131.

¹⁸ Nalazi bjelobrdskih obilježja 10.-11. st. kao i neki drugi slični nalazi iz Mrsunjskog luga (zatvoreni prsten trokutastog presjeka, ulomak lijevane grozdolike naušnice s parom koljenaca, nepotpuna srebrna grozdolika naušnica s dva para koljenaca, željezna ostruga ali i pojedini ulomci keramičkih posuda) mogli bi potjecati iz neprepoznatih nasebinskih objekata npr. poluukopanih ranosrednjovjekovnih kuća postojećih prije izgradnje samog gradišta ili sličnih objekata negdje u neposrednoj blizini gradišta odakle su mogli biti dovezeni zajedno sa zemljom kojom je oblikovan središnji humak gradišta. Slične situacije nisu nepoznate a prikladan primjer za ovakvo što pruža gradište Felsőszolca-Várdomb u sjeveroistočnoj Mađarskoj (žup. Borsod-Abaúj-Zemplén), Simonyi 2003, 112-124, 133.

¹⁹ Tkalčec, Sekelj Ivančan 2004, 18.

RAZGOVORI O IZUČAVANJU NAŠE KULTURNE BAŠTINE

SLAVENSKA NASELJA

Neproučeni period, s malo podataka • Uspostavljanje arheoloških nalaza i historijskih izvora • Moderne metode i iskapanja

DR. ZDENKO VINSKI,
kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu

U pogledu arheološkog materijala, kod nas u Hrvatskoj nema kraja gdje ne bi bilo prethistorijskih, antičnih ili srednjovjekovnih kulturnih nalaza. U našim muzejima imamo, doduše, velike zbirke, ali taj je arheološki materijal većinom prikupljen nesistematski i slučajno. S tim u vezi još danas nemamo definitivno ustanovljenu kronologiju u razvoju prethistorijskih kultura na našem terenu, a ni klasično doba nije dovoljno istraženo. Osim Solina, veća iskapanja iz tog doba (na pr. Sisjec i t. d.) nisu u Hrvatskoj ni vršena. Osim toga, takoreći do 1943. kod poduzetih istraživanja i iskapanja nisu primjenjivane suvremene naučne metode rada, kakve se danas praktičari i zahtijevaju.

Što se tiče specijalno slavenskog razdoblja ranog srednjeg vijeka, tu imamo također velikih poznanja, naročito u materijalu iz doba doseljavanja VI i VII. st., dok je VIII—XI. st. već ne-

što jasnije, ali je materijal iz tog doba većinom ograničen na nalaze iz nekropole, odnosno groblja (na pr. Velika Gorica, Bijelo Brdo i t. d.).

Donedavno se u sjevernoj Hrvatskoj uopće malo pažnje pridavalo slavenskoj arheologiji ranog srednjeg vijeka, a jedino pomoću nje mogu se točnije upoznati oblici slavenskog načina života iz onog još uvijek prilično neproučenog perioda. Baš o tom periodu, naime, nemamo na osnovu pisanih historijskih izvora dovoljno podataka. U tu svrhu mogu najviše koristiti istraživanja naselja. Među slavenskim naseljima ranog srednjeg vijeka istaknuto mjesto zauzima utvrda, koje se obično naziva »gradište« ili »gradina« i koje su ve-

ma značajne ne samo za proučavanje materijalne kulture tog vremena, nego ona daju kadrad i korisnih historijskih podataka. Na osnovu izvora i na osnovu dosadašnjih terenskih zapažanja, napose NR Hrvatska obiluje tim spomenicima. Nakon Oslobođenja započela su u čitavoj FNRJ intenzivna istraživanja slavenskih starijina, potpomognuta od narodne vlasti, pa se među ostalim brojnim iskapanjima, započelo konačno i s istraživanjem slavenskih naselja, kao jednim od najvažnijih zadataka s obzirom na našu domaću arheologiju i historiju.

Arheološki muzej u Zagrebu stavio je sebi u zadatak, da izvrši izvidanje terena i obilazak dosad poznatih lokaliteta, koji sadrže, pored ostalih nalaza, naročito slavenske starine i kako bi se izradila topografija slavenskih lokaliteta u Hrvatskoj, kao polazna točka za naučne istraživanje. I pored velikih teškoća, naročito materijalne prirode (nedostatak vlastitog prevoznog sredstva za obilazak, pomanjkanje tehničkog instrumentarija, skromna budžetska sredstva), službenici muzeja izvršili su već niz rekonosciranja arheoloških lokaliteta i dalje nastavljaju s tim radom. Zatim prešlo se potpuno na suvremene precizne metode iskapanja po sistemu t. zv. blokovske mreže i geodetskog snimanja terena, u svrhu izrade planova i što točnije dokumentacije iskapanja. Godine 1949. ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu izvršila je hitne zaštitno iskapanje slavenskog gradišta na lokalitetu Mrsunjski lug, blizu sela Brodski Stupnik, kuda je prolazila trasa Autoputa. Tu je

moderni metoda iskapanja prvi put primijenjena na jednoj utvrdi. Gradište Mrsunjski lug ujedno je prvo u cijelosti istraženo ranosrednjovjekovno slavensko

ljeznog doba, a pored toga iskapano je avarsko-slavensko nekropolu kod Brodskog Drenovca (konac VIII. i početak IX. st.).

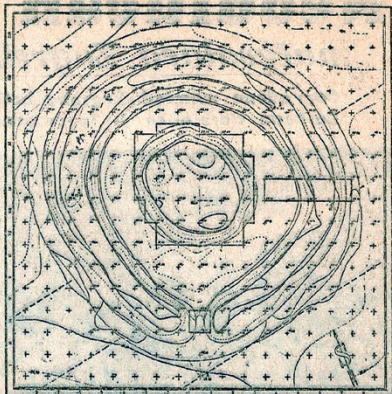
Ove godine Arheološki muzej nastaviti će započete radove kod Vukovara (dosad je iskapano preko 260 grobova), a nekropola sadrži još oko 800 i kod Brodskog Drenovca, a namjerava pri-

stupiti i prethodnom problem istraživanju terma, važnog antičkog nalazišta u Varaždinskim Toplicama, gdje se još nije iskapano.

Što se tiče uvođenja studenata arheologije u naučno istraživački rad, Arheološki muzej nastoji privući, prema svojim sadašnjim mogućnostima, na praktičan rad u muzeju i na terenu one studenite, koji pokazuju interes u tom pravcu. U muzeju sada rade dva studenta stalno, a nekoliko povremeno. Isto tako studenti sudjeluju redovno i kod iskapanja na terenu, doduše u manjem broju, jer muzej nema dovoljno novčanih sredstava da angažira veći broj studenata. Zadatak je našeg Sveučilišta da osigura materijalna sredstva za potrebe prakse, barem za nekoliko studenata katedre arheologije na ljetnim terenskim istraživanjima.

U naučnom radu jedna je od ozbiljnih teškoća muzeja i nedostatak vlastitog časopisa za publiciranje radova i rezultata istraživanja. Premda je muzej imao svoje glasilo »Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva« još od 1870. godine (izšlo je ukupno 37 svezaka), od 1945. do danas nije, nažalost, bilo materijalnih sredstava, da se časopis ponovo pokrene, već se radovi muzejskoj istraživanja, u ograničenom opsegu i sadržaju, objavljuju povremeno u raznim drugim časopisima.

Uopće, daljnji razvoj našeg naučno-istraživačkog rada na terenu specijalno u pogledu izučavanja naše kulturne baštine, ovisi o velikoj mjeri o budžetskim sredstvima, koja su dosad veoma skromna (ove godine na pr. ukupno za Arheološki muzej u Zagrebu peostaje 240.000 dinara), a isto tako o dovoljnom kadru, bilo stručnom bilo tehničkom. Jedan od glavnih uvjeta za sistematski istraživački terenski rad po suvremenim radnim metodama jest inženjer-ze-

Plan iskapanja gradišta u Mrsunjskom lugu, 1949. — primjer modernog načina iskapanja

sjekira, tesla i šavil iz gradišta Mrsunjski lug pokazuju značajnu obradu i kvalitet kovskog obrta u Slavenu ranog srednjeg vijeka

gradište u Hrvatskoj. Ono je dalo ne samo obilni materijal, koji osvjetljuje proizvodnju i život Slavena tog doba, već i podatke o vjerojatnom pravcu sjeveroistočne granice starohrvatske države Petra Krešimira IV. i Dimitrija Zvonimira u XI. st. prema Mađarima.

I ostala kasnija gradišta — na pr. feudalna u bjelovarskom kraju iz XIII. i XIV. st. — sa svojim bogatim materijalom, dat će daljnjim istraživanjima sigurno mnoge nove podatke, odnosno dokumentaciju ostalim historijskim izvorima.

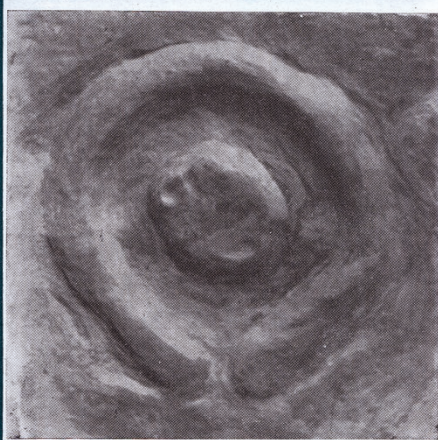
Pored ovih radova, Arheološki muzej je poduzeo, zbog ugroženosti, 1951./52. iskapanja velike nekropole u Vukovaru, koja sadrži slavenske grobove iz X. i XI. st., te ilirske grobove iz Ze-

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

GRADIŠTE
u MRSUNJSKOM
LUGU

PRVO ISKAPANJE

SLAVENSKE UTVRDE IZ RANOG SREDNJEG VIJEKA U HRVATSKOJ

Sl. 4 [30] Problematika srednjovjekovnih gradišta kontinentalne Hrvatske. 1 - Članak „Slavska naselja“ Zdenka Vinskog tiskan je u Vjesniku, zagrebačkim dnevnim novinama 9. veljače 1953. godine. 2 - Naslovnica izložbenog kataloga tiskanog uz istoimenu izložbu Gradište u Mrsunjskom lugu otvorenu u Arheološkom muzeju u Zagrebu u jesen 1950. godine.

Fig. 4 [30] Problems related to the medieval lowland fortresses of continental Croatia. 1 - The article "Slavic Settlements" by Zdenko Vinski published in the Vjesnik, a Zagreb daily newspaper on the 9th of February 1953. 2 - The front cover of an exhibition catalogue printed for the exhibition Gradište u Mrsunjskom lugu [The Lowland Fortification of Mrsunjski Lug] opened in the Archaeological Museum in Zagreb in the autumn of 1950.

u tom nizu bio je više kataloškog nego analitičkog karaktera, a objavio ga je u prvom svesku tada tek obnovljene *Starohrvatske prosvjete* Muzeja hrvatskih starina Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, kako je te 1949. godine glasilo ime današnjeg Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Predmetom te njegove pregledne, za vrijeme kada je nastala uglavnom dobro sročene i sadržajne rasprave bile su ponajprije starohrvatske naušnice prikupljene u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu od kojih je dobar dio, upravo tom prigodom bio po prvi put determiniran i kataloški predstavljen stručnoj javnosti. [19] Iako u neizravnoj vezi s ovim radom pojavili su se i neki prigovori a na one Jovana Kovačevića, tada znanstvenog suradnika beogradskog Istorijskog instituta (1947.-1955.) glede česte upotrebe atributa „*starohrvatski*“ Vinski je reagirao žustro²⁰ te je usprotivivši se nipodaštavanju stao u njegovu obranu. [21]

Ranih pedesetih i tijekom prve polovine pedesetih godina prošlog stoljeća istraživačke teme Zdenka Vinskog i dalje su bile vezane prvenstveno uz područje kontinentalne Hrvatske i arheološku ostavštinu Slavena, o čemu je u to vrijeme pisao pojednako često kao i o arheološkoj problematici i predmetima pretpovijesnih razdoblja. [22-25] Problematiku vezanu uz ostavštinu Slavena, koja ga je tih godina prvenstveno zaokupljala, činile su raznovrsne naušnice zvjezdolikog tipa među kojima, naravno, i par srebrnih u Hrvatskoj najznamenitijih nađen u Čadavici

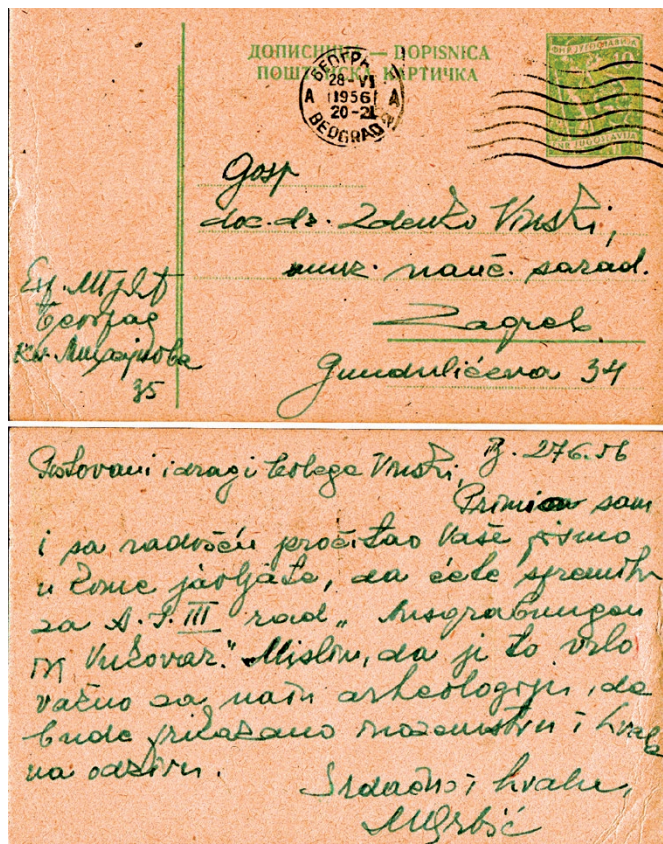
1929. godine. Njima je pridodao i po prvi put objavio četiri naušnice (jedna brončana i lijevana zvjezdolika naušnica) otkrivene navodno još „1907. g.“ prigodom rušenja Bakačeve kule pred katedralnom crkvom na zagrebačkom Kaptolu. Za ove naušnice je smatrao da „*dokumentiraju ostatke groblja...iz vremena osnivanja samog Zagreba... u XI. st.*“ [27] pretpostavljajući, tada s pravom, da ti nalazi mogu „*biti i nešto stariji*“,²¹ što je ni deset godina kasnije porekao njihovom datacijom „*u 11. stoljeće, možda u prvu polovicu tog stoljeća*“. [60] U vrijeme kada su ovi članci vjerojatno već ugledali svjetlo dana, započela su ili su već bila u tijeku višegodišnja arheološka iskopavanja višeslojnoga arheološkog nalazišta na Lijevoj Bari u Vukovaru (1951.-1953.), poznatog ponajviše zbog velikoga ranosrednjovjekovnog groblja bjelobrdske kulturne pripadnosti i jedne znatno manje pretpovijesne željeznodobne nekropole. O iskopavanjima su uglavnom kratko izvještavale brojne novinske tiskovine, kako one lokalne slavonsko-srijemske, tako i one iz Zagreba i Beograda, ali su prvim vijestima, podacima i saznanjima ipak najviše obilovali članci dvaju voditeljâ iskopavanja: Marcela Gorenca u zagrebačkom *Naprijedu*²² i Zdenka Vinskog u zagrebačkom *Vjesniku u srijedu* 1952. godine. [28] Strukovnom čitateljstvu i arheolozima Vinski je namijenio tekst objavljen godinu dana kasnije u novopokrenutom glasilu *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske* (danas *Vijesti muzealaca i konzervato-*

²⁰ Prije Vinskog slično je, ali manje burno reagirao i Milan Prelog (1949, 362). Da je u pozadini ovih neslaganja bilo mnoštvo problema slične prirode pokazalo se već godinu dana kasnije kada je u Zagrebu na Filozofskom fakultetu organizirana javna diskusija na temu tada upravo tiskanog priručnika *Pregled materijalne kulture južnih Slovena u ranom srednjem veku* (Beograd 1950) M. Garašanina i J. Kovačevića koji je tom prigodom „*doživio i oštru kritiku zbog neadekvatne zastupljenosti arheološke građe i njezine neobjektivne i tendenciozne interpretacije*“, Vrsalović 2013, 34. O ovome ponešto govori i jedan nešto kasniji osvrt Marcela Gorenca naslovljen „*Povodom novog muzejskog priručnika M. Garašanina i J. Kovačevića*“ objavljen u *Sveučilišnom listu* u Zagrebu 10. travnja 1951. godine (god. II/br.25, str. 2), ali i slično intonirane reakcije u susjednoj Sloveniji (npr. Grafenauer 1951, 163-174). Zanimljivo je da će petnaestak godina kasnije Vinski u natuknici članka tiskanog u poznatom „*Filipovom Handbuchi*“ umjesto *starohrvatska* upotrijebiti naziv *Dalmanisch-kroatische Kultur / Dalmatinsko-hrvatska kultura* [77/22], što ga je, istini za volju, još 1948. godine koristio Milutin Garašanin (1948, 40). Rasprave i sučeljavanja na temu *starohrvatski* ili *dalmatinsko-hrvatski* (i slične inačice), iako su oba upotrebljiv *terminus technicus*, nastavile su se i u desetljećima koja su slijedila o čemu je s dosta pozornosti nedavno pisao Bilogrivić 2016, 51-81.

²¹ Osim onog što je objavio Z. Vinski 1952. godine, i što je ponovio 1960. godine o porijeklu i prispjeću ovih naušnica u Arheološki muzej u Zagrebu, nisam pronašao nikakvu bilješku ili kakav drugi arhivski podatak iako sam u tom muzeju i na njegovu srednjovjekovnom odjelu radio više od trideset i sedam godina, jedno vrijeme i kao voditelj odjela (2009.-2016.). Za zanimljivu tipološko-kronološku heterogenost ovih naušnica, v. Demo 2007, 23-25, 117-119.

²² *Naprijed*, god. IX/br. 42 od 10. 10. 1952., 8-9. Pojava članka posvećenog arheologiji i arheološkim istraživanjima u tiskovini usredotočenoj na objavu službenih dokumenata Komunističke partije Hrvatske, materijala s njezinih kongresa i tekstova njezinih viših partijskih rukovodilaca samo je dijelom neočekivana. Naime, politički tjednik *Naprijed* bio je glasnikom Agitpropa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske koje je s izlaženjem započelo u travnju 1943. da bi nakon žestokih partijskih kritika u siječnju 1954. godine bilo u potpunosti ugašeno. Nakon što su početkom 50-ih godina prošlog stoljeća politički Zagreb, Hrvatska pa i tadašnja Jugoslavija u cjelini zaživjeli razdoblje težnji za liberalizacijom i većom „*demokratizacijom*“ političkog života *Naprijed* je 1952. godine zakratko iz agitpropovskog glasila pokušavao prerasti u tjednik za društvena, politička i kulturna pitanja. Tako se, nažalost, po procjeni tadašnje komunističke vrhuške politički isuviše približio disidentskim (!) tendencijama visoko pozicioniranog komunističkog teoretičara Milovana Đilasa s čijim je razmišljanjima sve češće i otvorenije „*koketirao*“, zbog čega je 1954. godine oštro sankcioniran, Najbar-Agičić 2016, 115-143.

Sl. 5 [54] Dopisnica Miodraga Grbića, glavnog urednika časopisa *Archaeologia Iugoslavica*, upućena Zdenku Vinskom nakon vijesti o njegovoj spremnosti da za treći broj spomenutog časopisa pripremi rad *Ausgrabungen in Vukovar*. („Bg. 27.6.56. Poštovani i dragi kolega Vinski. Primio sam i sa radošću pročitao vaše pismo u kojem javljate da ćete spremiti za A.J. III rad „Ausgrabungen in Vukovar“. Mislim da je to vrlo važno za našu arheologiju, da bude prikazano inozemstvu i hvala na odzivu. Srdačno i hvala, MGrbić“).

Fig. 5 [54]. A postcard from Miodrag Grbić, the main editor of the journal *Archaeologia Iugoslavica*, addressed to Zdenko Vinski after word about his willingness to prepare a text *Ausgrabungen in Vukovar* for the third issue of this journal. (“Bg. 27.6.56. Honored colleague Vinski. I received your letter and with pleasure read that you will prepare for A.J. III the work „Ausgrabungen in Vukovar“. I think that this is very important for our archaeology, for it to be presented abroad. Thank you for your response. Sincerely, MGrbić“).

ra), gdje je također, kao i u prethodna dva, pisao o terenskom radu, rezultatima istraživanja i nalazima otkrivenima na Lijevoj Bari tijekom 1951. i 1952. godine. Ovom potonjem priložio je i crtež grobnog nalaza koštane oplata staromađarskoga refleksnog, nomadskog, složenog ili kratkog luka (gr. 92) tada prvog, danas još uvijek jedinog takvog nalaza na području Hrvatske. [29] Njegov opširniji predizvještaj o arheološkim iskopavanjima, terenskim opažanjima te brojnim i važnim grobnim nalazima, vjerojatno zbog izdašne financijske podrške Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1952. god.),²³ tiskan je prvo u Zagrebu u akademijinom *Ljetopisu*, [36] a neznatno izmijenjen (dopunjen) i na njemačkom jeziku četiri godine kasnije u trećem broju časopisa *Archaeologia Iugoslavica* Saveza Arheoloških društava Jugoslavije [54]²⁴ u čijem je uredništvu (br. V do XIV), zamijenivši nakon četvrtog broja Stjepana Gunjaču, i sam sudjelovao u razdoblju od 1964. do 1973. godine. (Sl. 5) Prije ovog u spomenutom glasilu Vinski je prethodno već tiskao dva rada: jedan na temu rijetkoga skupnog nalaza pretpovijesnih Liburna, [47] a drugi o keramici Praškog tipa koju je u naslovu popratio upitnikom. [33] Objavio je tom prigodom i analizirao skupinu keramičkih posuda prikupljenu u zbirkama Arheološkog muzej u Zagrebu (12 posuda), a u potrazi za primjerkom keramike praškog tipa, kojoj je s oprezom pripisao samo poneku posudu s datacijom u 7. stoljeće (Vinkovci-Novo Selo; Bakar, velika posuda),²⁵ komparativno se oslanjao ponajviše na poznato i u godinama neposredno nakon Drugoga svjetskog rata vrlo utjecajno djelo Ivana Borkovskog,²⁶ češkog arheologa porijeklom Ukrajinca izbjeglog iz nekadašnje austrougarske Galicije 1918. godine. Osvrnuo se nadalje i na stanje istraživanja ranoslavenske keramičke ostavštine na području bivše Jugoslavije da bi gotovo uzgredno svemu ovom pridodao dotad još neobjavljen primjerak male slavenske brončane fibule

²³ Demo 1996, 25, bilj. 45.

²⁴ Nalazi s ranosrednjovjekovnog groblja na Lijevoj Bari u Vukovaru u cijelosti su objavljeni tek pedeset godina kasnije, Demo 2009.

²⁵ Atribucija ovih dviju posuda keramici praškog tipa danas nije prihvatljiva, a isto se može tvrditi i za gotovo sve tada objavljene posude s izuzetkom posude s nalazišta Petrovina-Peščenjak (slučajni nalaz) koja je odnedavno vrednovana kao oblikom srodna keramici praško-penkovskog tipa, Bekić 2012, 25, 26 Sl. 5:D, 27 br. 11, 31 Tab. 3:1. Poznavanje naseobinske, pa samim time i keramičke ostavštine ranih Slavena u Hrvatskoj, u posljednjih je petnaestak godina znatno uznapredovalo. Vjerojatno ne onoliko koliko bi bilo potrebno, ali dovoljno da se o ovoj problematici prosuđuje slobodnije i s više sigurnosti u prepoznavanju građe, njezinoj interpretaciji i datiranju. Za ovdašnje radove koji su u tom smislu danas nezaobilazni, v. Sekelj Ivančan, Tkalčec 2006, 141-212; Sekelj Ivančan 2010; Bekić 2016. Za istraživanja u Hrvatskoj poticajna su bila istraživanja i rezultati ostvareni u Sloveniji u Prekmurju ponajprije na Novoj tabli kod Murske Sobote, za koje je svakako najzaslužniji danas umirovljeni slovenski arheolog Mitja Guštin i tim suradnika što ih je svojevremeno oko sebe okupio, Guštin, Tiefengraber 2002, 46-62; Guštin, Pavlovič 2009, 293-303 [engl. 303]; Guštin, Pavlovič 2013, 217-221. Za nova saznanja o ranim Slavenima i njihovu vjerojatnom naseljavanju u Panoniji već u prvoj polovini 6. stoljeća (ne bez reperkusija na naseobinsku situaciju u zapadnim dijelovima kontinentalne Hrvatske), Pavlovič 2015, 65-70. Za „ironičan smiješak“ spram takvih promišljanja, v. Curta 2018, 49.

²⁶ Borkovský 1940.

iz Stenjevca u Zagrebu, podsjetivši i na malobrojne ovoj tipološki srodne primjerke.²⁷ Nekoliko godina kasnije za spomenutu stenjevečku fibulu ustvrdio je da „*potjeće iz uništenog ženskog groba naknadno ukopanog u antičku nekropolu*“, ali ovu tvrdnju nije osnažio ikakvim za takvo što svakako očekivanim podatkom. [60] Na problematiku i nalaze rane slavenske keramike, iako ih je ponekad spominjao i u svojim kasnijim radovima, nije se više opširnije vraćao pa je utoliko zanimljivije njegovo nikad objavljeno predavanje „Značajke slavenske keramike u vrijeme doseljenja na jug“ [124] održano na *Kolokviju o keramici* upriličenom 1963. godine u prigodi redovne skupštine Ogranka Etnografskog društva Jugoslavije za tadašnju Socijalističku Republiku Hrvatsku (danas Etnografsko društvo Hrvatske).²⁸

Pri samom kraju desetgodišnjeg razdoblja intenzivnog bavljenja istraživanjima materijalne ostavštine Slavena, u kojima je prevladavala problematika ovdašnjih gradišta, nalaza s avaroslavenskih i bjelobrdskih globalja, keramike ranih Slavena te nakita i nakitnih oblika ponajviše onih iz starohrvatskog

razdoblja, Vinski je tom svom već poprilično obilnom opusu pridodao predstavljanje odabranih i njemu, po svemu sudeći, zanimljivih djela ili monografskih publikacija tematski vezanih uz pokretnu i nepokretnu arheološku ostavštinu bilo Južnih Slavena bilo Slavena u cjelini. Učinio je to sebi svojstvenom gorljivošću popraćenom minucioznom razradom zanimljivih detalja prema kojima je u pravilu zauzeo kritičan stav kada je u pitanju bilo djelo Jovana Kovačevića²⁹ [31] ili je predstavljajući djela Witolda Hensela³⁰ i Josipa Korošca³¹ radove ovih autora radije dopunjavao komentarom, razmišljanjima, tumačenjima i ponekom kritikom ako je smatrao da je ova uistinu potrebna, dodajući svojim pojašnjenjima potreban znanstveni aparat, pa i korisne foto-ilustracije arheološke građe pretežito ili većim dijelom one iz zbirke Arheoloških muzeja u Zagrebu ili Splitu. [32]

NOVI INTERESI - NOVE TEME: VRIJEME SEOBA NARODA

Iako je, i ranije pišući o temama povezanim s vremenom seobe naroda, analizirao arheološku proble-

²⁷ Werner 1950, 154-155, 172, Taf. 30 (grupa I/J 44-46, tip Novi Banovci-Kellaren). O ovoj fibuli Vinski je slično pisao i kasnije [52]. Mnogobrojne kasnije objave fibule iz Stenjevca i njoj vrlo slične fibule iz Novih Banovaca, Brunšmid 1905, 213 Sl. 32:8, 217-218, obje u Arheološkom muzeju u Zagrebu, na ovom mjestu nema smisla nabrajati. Ipak potrebno je upozoriti na jedan važan i već barem cijelo desetljeće star prilog koji je porijeklo fibula grupe I/J (srodne znatno brojnijim fibulama grupe I/F) stavio u Mazuriju na sjeveroistoku Poljske, a rijetke koliko toliko databilne nalaze iz Mađarske (Oföfdeák, grobni nalaz) i Poljske (Kielary/Kellaren, gr. 6) pripisao razdoblju od kraja 6. do u prvu trećinu 7. stoljeća, odnosno u prvu te približno drugu i treću četvrtinu 7. stoljeća, Curta 2009, 124-134; Curta 2012, 5 (bilj. 37), 34-37.

²⁸ Miličević 1979, 101 = Miličević 2009, 17. Na tom dvodnevnom kolokviju upriličenom 28. i 29. siječnja 1963. godine Vinski je svoje predavanje održao drugog dana kao posljednji od osam predavača, osim njega svi odreda poznati hrvatski etnolozi (Olga Oštrić, Zdenka Lechner, Darija Nazor, Aleksandra Muraj, Marcel Davila, Mario Petrić). Od arheologa kolokviju su osim Vinskog nazočili i svoja predavanja održali prvog dana Ksenija Vinski-Gasparini (O pojavi i kontinuitetu upotrebe pekve prema arheološkim istraživanjima), a drugog dana Šime Batović (Prapovijesna keramika u Dalmaciji). Nemoguće je također ne zapaziti da se sudjelovanje Zdenka Vinskog u radu spomenutog kolokvija dogodilo za predsjednikovanja Branimira Bratanića (1961.-1963.), etnologa i redovnog profesora na Katedri za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, za čiji se rad Vinski zanimao, pratio ga i u svojim radovima koristio, jer su teme kojima se Bratanić jedno vrijeme intenzivno bavio i o njima često pisao usko vezane uz problematiku ratarskih kultura i sprava za oranje posebice onih u upotrebi kod Slavena, Bratanić 1939, 1953 i 1954, a s tim u svezi i s pitanjem doseljenja južnih Slavena, Bratanić 1951.

²⁹ Prilozi rešavanju postanka i razvoja južnoslovenskog zlatarstva i zlatarskih proizvoda u ranom srednjem veku / Contribution à la solution de la question des dépôts et du développement du métier d'orfèvre et d'orfèvrerie chez les Slaves du sud au Haut moyen âge, *Istoriski glasnik* 3-4, Beograd 1950, 3-49, 51-84 [franc. 49-50]. Za iscrpan osvrt na ovaj članak u slovenskoj stručnoj literaturi, v. Korošec 1952, 323-331.

³⁰ *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Polskie Towarzystwo Prehistoryczne, Zeszyty Prehistoryczne 3, Poznań 1952. U vrijeme kada je recenzija Z. Vinskog bila tiskana, Witold Hensel (1917.-2008.) kojeg poljski srednjovjekovci smatraju utemeljiteljem poljske srednjovjekovne arheologije (Kurnatowska 2008), bio je izvanredni profesor i pročelnik Odjeka za arheologiju Sveučilišta u Poznańu (1951.-1955.). Odlaskom u Varšavu započela je njegova dugogodišnja uspješna karijera jednog od najznačajnijih i najutjecajnijih poljskih arheologa druge polovine 20. stoljeća (dugogodišnji direktor Instituta za materijalnu kulturu Poljske akademije nauka, utemeljitelj i urednik časopisa *Slavia Antiqua*, organizator I. kongresa slavenskih arheologije, itd.), Dekówna 2008, 61-62.

³¹ *Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka*, Ljubljana 1952. U vrijeme tiskanja ove svoje knjige Josip Korošec (1909.-1966.) je već u svojstvu redovnog profesora (1951.) predavao pretpovijest i slavensku arheologiju na Filozofskom fakultetu ljubljanskog Sveučilišta te bio dopisnim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (1948.). Bio je i utemeljiteljem arheološke sekcije Znanstvenoistraživačkog centra, današnjeg Instituta za arheologiju Slovenske akademije znanosti i umjetnosti (1948.) te pokretačem i urednikom *Arheološkog vestnika* (1950.-1960.), a iza sebe imao je već velik broj važnih arheoloških istraživanja diljem tadašnje Jugoslavije te niz monografskih djela i članaka na temu pretpovijesne i ranosrednjovjekovne arheologije, Klemenc 1966, 5-7; Novak 1967, 449-450; Novaković 2014, 50-51.

matiku seobe i doseljavanja Slavena i nomadskih Avara, tek će 1954. godine iz tiska izaći prvi radovi Zdenka Vinskog u cijelosti posvećeni materijalnoj ostavštini ranijeg razdoblja vremena seobe naroda 4.-6. stoljeća čiji su nosioci osim Huna bili i istočnogermanski narodi, posebice oni u Karpatskoj kotlini najdominatniji Goti, odnosno Istočni Goti i Gepidi, a potom i zapadnogermanski Langobardi. Taj nov i po mnogo čemu drukčiji istraživački sadržaj od onog prethodnog³² djelovao je poticajno i rezultirao dugogodišnjim intenzivnim bavljenjem problematikom povezanom sa spomenutim germanskim narodima, a kasnije sve češće i intenzivnije i s njihovim suvremenikima, kasnoantičkim starosjedilačkim stanovništvom. Vjerojatno nije bilo slučajno da se sa svojim novim istraživačkim temama oglasio baš u časopisu *Germania*, glasilu Rimsko-germanske komisije Njemačkog arheološkog instituta u Frankfurtu, i da je za tu prigodu odabrao osobito vrijedne predmete otkupljene za Arheološki muzej u

Zagrebu od njihovih dotadašnjih privatnih vlasnika u godinama prije Drugoga svjetskog rata. Riječ je u prvom redu o rijetkom nalazu odlično očuvane kacige tipa Baldenheim iz okolice Batajnice u istočnom Srijemu (Srbija),³³ koju je kao značajan grobni nalaz Vinski pripisao istaknutom gepidskom ratniku-konjaniku pokopanom, smatrao je, tek oko 567. godine zajedno s karičastim okloпом, dugim mačem (*spatha*), kopljem, štitom (*umbo*), konjskim žvalama i posudom ukrašenom žigosanjem [34, 39] te o zlatnom prsnom lancu s privjescima i fibulama u obliku ptice na krajevima iz Potoka kod Mostara (Bosna i Hercegovina) što ga je pripisao Istočnim Gotima i datirao isuviše kasno, tj. u prva četiri desetljeća 6. stoljeća. [35] U naredne dvije godine objavio je još nekoliko reprezentativnih zlatnih nalaza među kojima su: prsten arhitektonskog tipa što ga je pripisao Langobardima dvoumeći se jedino oko datacije u 6. ili u 7. stoljeće [37], tri košaraste naušnice – jedna iz Siska kojoj je uzor pronašao u

Sl. 6 Prigodom 3. Skupštine Arheološkog društva Jugoslavije održane u Splitu od 23. do 26. travnja 1956. godine Zdenko Vinski sa suprugom Ksenijom Vinski-Gasparini u šetnji splitskom rivom (AAMZ 210-2, 5b).

Fig. 6 During the 3rd Meeting of the Archaeological Society of Yugoslavia held in Split from the 23rd to the 26th of April 1956, Zdenko Vinski walking with his wife Ksenija Vinski-Gasparini along the Split waterfront (AAMZ 210-2, 5b).

³² Širenje istraživačkog interesa najvjerojatnije je potakla nastava s kojom započinje 1951./1952. godinu (*Uvod u kronologiju ranog srednjeg vijeka*), a nakon habilitacije 1954. godine (*Prilozi istraživanju arheoloških spomenika ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*) i stvarnost preuzimanja ranosrednjovjekovne arheologije na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (do 1961. godine). O tim godinama u najkraćim crtama, Simoni 1980, IX; Simoni 1988, 50-51; Majnarić-Pandžić 1993, 30-31; Zaninović 1997, 327; Vrsalović 2013, 33-34.

³³ Za preciznije podatke o mjestu i vremenu nalaza iz okolice Batajnice (tumul na Bekića salašu, prigodom kopanja ledare, 1939. god.), v. Kovačević 1960, 31 (tiskarskom pogreškom otisnuta „1959. god.“).

Keszthely u Mađarskoj i dvije iz Dalmacije (Balina glavica kod Drniša; nepoznato nalazište) koje je smatrao importom iz langobardske Italije sve tri datirane u 7. stoljeće, [43] naušnica tipa obrnute piramide iz Velike Kladuše u sjeverozapadnoj Bosni za koju je smatrao da je proizvod radionica u panonskom Podunavlju i da je pripadala ženskom grobu pripadnice vladajućeg sloja Avara što ga je datirao na početak 7. stoljeća [44] te od svih ovih najranije okove ukrašene razmaknutim ćelijama s almandinima iz Zmajevca u hrvatskoj Baranji koje je vlastitim zalaganjem uspio pribaviti za Muzej, s pravom smatrajući da su jedinstveni i bez izravnih analogija – tvrdnja koja vrijedi i danas – te da pripadaju prvoj polovini 5. stoljeća, što je danas zasigurno preširok vremenski raspon. [45] Okovi iz Zmajevca, kasnoantičke utvrde *Ad Novas* na dunavskom limesu, vjerojatno su ti koji su ga potakli na jedan nešto kasniji osvrt na nalaze mačeva 5. i 6. stoljeća iz Arheološkog muzeja u Zagrebu te se Vinski tom prigodom osvrnuo i na primjerke otkrivene na, za svoj kasniji istraživački rad nezaobilanom groblju na Kranj-Lajhu smatrajući ga s pravom najvećim nalazištem vremena velike seobe naroda u tadašnjoj Jugoslaviji. [38] Među važne radove toga razdoblja svakako pripadaju još dva njegova godinama vrlo cijenjena rada, oba tiskana 1957. godine: prvi o nakitnim predmetima u obliku cikade otkrivenima na tlu Jugoslavije (iz muzejskih zbirki u Zagrebu i Splitu, zatim Ljubljani te Somboru i Beogradu) koji je posvetio Ljubi Karamanu (1886.-1971.), vrsnom hrvatskom povjesničaru umjetnosti, konzervatoru i zaslužnom istraživaču ranosrednjovjekovne hrvatske baštine u povodu njegova 70. rođendana [48], a drugi o arheološkim nalazima vremena seobe naroda iz Srijema u najvećem broju pohranjenima u Arheološkom muzeju u Zagrebu i dobrim dijelom već u literaturi analiziranim [49] koji je kao materijalom bogata, ali skromno opremljena monografska publikacija tiskan u drugom

broju časopisa *Situla*, glasilu Narodnog muzeja u Ljubljani pokrenutom upravo te godine. Posljednji u ovom izuzetno plodnom „germanskom“ nizu tiskan krajem pedesetih godina posvetio je dvama jedinim u tadašnjoj Jugoslaviji registriranim orlovskim pojasnim kopčama nađenim u zapadnim krajevima srbijanskog Podunavlja u kojima je, shodno tadašnjim saznanjima struke, prepoznao crnomorski import³⁴ te ih je pripisujući, jednu Gepidima (Kovin) a drugu Gepidima ili Istočnim Gotima (sjev. Srbija, nepoznato nalazište), datirao od završetka 5. stoljeća do u šesto desetljeće 6. stoljeća. [55] S Gepidima u vezi je i osvrt na monografsku publikaciju Heinricha Sevina koja je, osim općih povijesnih zbivanja, prezentirala saznanja o stvaranju, postojanju i slomu gepidske države u Potisju i Daciji te njihovoj kulturi, imenu, jeziku i arheološkim nalazima. [46]

Među značajnijim i sadržajem obimnijim radovima ovog razdoblja nalazi se i jedan posvećen nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji i vremenu prvoga avarskog kaganata [52] što ga je autor, prije nego će krajem 1958. godine u rukopisu biti dovršen, prethodno pročitao na arheološkim skupovima u Sarajevu i Hamburgu u proljeće, odnosno ljeto iste godine.³⁵ U radu je Vinski, osim što je odlučio predstaviti dotad slabo poznatu ranoavarsku arheološku ostavštinu u tadašnjoj Jugoslaviji, uznastojao korigirati, a dijelom i nadograditi neke od svojih ranijih stajališta ne bi li ih prilagodio novim saznanjima mađarskih arheologa glede trodjelne podjele avarodobne prisutnosti u Karpatskoj kotlini³⁶ te upotrebe naziva kesteljska kultura kojem je za razliku od dotadašnjeg već namijenjen svrsishodniji smisao i shodno tomu prihvatljiviji vremenski kontekst.³⁷ Martinovsku kulturu je pak, ne želeći je se odreći, preimenovao u „*martinovski stil*“ starijega avarskog horizonta (prvi avarski kaganat), a od Alföldijeva naziva kesteljska kultura za mlađi avarski horizont (drugi avarski kaganat) odlučio je

³⁴ Četrdesetak godina kasnije obje ove kopče su u tipološkom smislu svrstane u podunavski tip gepidskih orlovskih kopči (tip III) čije je rasprostiranje zasad potvrđeno nalazima iz sjeveroistočne Bugarske (2 kom.) i Krima (1 kom), Nagy 2002, 365, 371 br. 1-2, 392 Abb. 17:III.1-2.

³⁵ U nekom vjerojatno sličnom ili pak još uvijek nedovršenom obliku rad je predstavljen predavanjem održanim 13. svibnja 1958. godine na sastanku Sekcije za Srednji vijek Saveza arheoloških društava Jugoslavije u Sarajevu, a u sažetom obliku ponovno na V. Međunarodnom kongresu za pretpovijesne i protopovijesne znanosti u Hamburgu 28. kolovoza 1958. godine o čemu svjedoči sažetak tiskan u izvješću objavljenom 1961. godine. [62]

³⁶ Csallány 1952, 248-250.

³⁷ Kovrig 1958, 72-74. Za razmišljanja i prosudbe o ovim problemima mađarskih istraživača s kraja 19. i početka 20. stoljeća v. Bollók 2016, 277-304. Isti je tom prigodom s pravom istakao zasluge (o.c., 290) njemačkog arheologa-pretpovjesničara Paula Reinecke (1852.-1958.) zbog znanstveno obrazložene i metodološki primjerene reinterpretacije velikog broja artefakata nađenih diljem Karpatske kotline koje je datirao u 8. stoljeće, Reinecke 1899, 35-52.

395

Ali je odkrito v Arkoni staro slovansko svetišče ?

Pred kratkim je spet bival v naši državi arh. dr. Einar Dyggve, učenjak svetovnega slovesa, na splošno poznani kot neutrudljiv raziskovalec antične in srednjeveške arhitekture v Sredozemlju, zlasti na Jadranu oziroma v Solinu. Ob strani bi pustili njegovo ostalo obilno in plodno dejavnost in si to pot ogledali eno njegovih najnovejših študij in to o problemu obstoja arheoloških ostankov staroslovanskega svetišča v Arkoni na baltičkem otoku Rujan. Ta tema je vzbudila veliko pozornost mnogih strokovnjakov, zbranih na V. mednarodnem kongresu za prazgodovino in zgodnji srednji vek v Hamburgu 1958. leta, na katerem je Dyggve podal rezultate svojega raziskovanja svetišča v Arkoni. To predavanje je Dyggve objavil v razširjeni obliki s potrebno dokumentacijo dvakrat (v publikacijah: Festschrift Joseph Gantner, Formositas Romanica, 1951, str. 109 in dalje, ter Germania, 37, 1-4, 1959, str. 193 in dalje). Mislimo da bi bilo koristno seznaniti našo javnost z najnovejšimi rezultati v zvezi z doslej zelo pogosto imenovanim in obravnavanim spomenikom staroslovanske duhovne kulture.

Slovani so imeli, sodé po zgodovinskih virih, gotovo še pred svojim pokristjanjenjem sakralne stavbne objekte, posvečene svojemu poganskemu kultu, tako n. pr. bogu Svantovidu in drugim božanstvom. To velja za zahodne in vzhodne Slovence, vendar ni virov, po katerih bi lahko sklepali o takih svetiščih južnih Slovanov. Ker so bile te zgradbe v glavnem lesene, se večinoma niso ohranile. Izjema je za vzhodne Slovence samo svetišče v Kijevu, odkrito 1908. leta, ki so ga pa izkopavali brez zadostne dokumentacije. Sovjetski arheologi (n. pr. L. A. Dincev, Sovjetskaja etnografija 2, 1947, str. 74 in dalje) trde, da predstavlja ohranjeni, s kamnom jani objekti samo del večjega svetišča. Sicer je najbolj znano pogansko svetišče bilo svetišče zahodnih Slovanov na Baltiku, in sicer na otoku Rujan v Arkoni, ki so ga občajno omenjali v vseh dosedanjih protočnikih kot primer slovanskega kulturnega spomenika. Domnevni svetišči Retra in Vineta, ki so ju, po virih, iskali v meklenburških in pomeranskih krajih, nista do danes lokalizirani, a dosedanje predpostavke nemškega arheologa C. Schuchhardta o njih so v svetu znanosti zavrnjene kot samovoljne.

Na osnovi vira «Gesta Danorum» danskega kronista Saxa Grammatica, ki je opisal, kako so

obredom pa tudi z rušenjem tega zadnjega slovanskega poganskega oporišča v 12. stoletju Saxo pravi, da je sredi utrdbe izravnanost mesto, kjer stoji prekrasno urejeno leseno svetišče z lesenim kipom božanstva. Zunanja stran svetišča je obložena z rezbarijami in okrašena z grobo izdelanimi slikarjami. V svetišče so lahko prišli samo skozi ena vrata. Svetišče sta sestavljala dva prostora, zunanji, ki je imel rdečo pobarvano steno, in notranji, ki so ga tvorili štirje stebri in zapirale zavese - torej podoben ciboriju - v njem pa lesen kip, po Saxu »precej večji od človeka«. Vsako leto se je v času žetve zbiralo pred svetiščem ljudstvo Rujane, da bi žrtvovalo božanstvu itd. Svečenik je samo tedaj stopil v svetišče in ga pomel, zadržujoč pri tem dih, da ne bi užalil božanstva s človeškim dihanjem. Ko so - po naročilu danskega vladarja in danskega škofa Absalona - rušili svetišče, se je kip boga Svantovida prevrnil in padel z glavo na zunanjo steno svetišča, nakar so ga izvlekli iz svetišča skozi luknjo v prebiti steni. Treba je pripomniti, da Saxo v svojem opisu ne popisuje dimenzij svetišča.

Dyggve je v zgoraj omenjenem predavanju popolnoma na novo tolmačil slovanska svetišča sploh, a posebno ono v Arkoni. Ko je Dyggve analiziral rezultate Schuchhardtovega izkopavanja in jih primerjal po eni strani z dansko sakralno arhitekturo 12. stoletja, a po drugi strani z omenjeno interpretacijo Saxovega opisa, je prišel do zelo pomembnega zaključka: temelji, ki so jih odkrili pri Schuchhardtovem izkopavanju, niso ostanki slovanskega svetišča boga Svantovida, temveč neke trojdišne cerkve pravokotne ali kvadratne oblike z apside ali brez nje, katere del se je zrušil s strme obale v morje.

Dimenzije zgradbe, ki jo je izkopaval in rekonstruiral Schuchhardt, so, kot smo že omenili, 19,5 m x 19,5 m, kar pomeni, da bi moral biti Svantovidov kip visok 9-10 m, da bi, po Saxovem opisu, udaril pri padcu ob steno svetišča. Vendar Dyggve opozarja na Saxov opis kipa božanstva v nekem drugem slovanskem svetišču v Katernu na Rujanu, o katerem pravi Saxo, da je danski škof Absalon, stoječ na prstih božanstva, dosegel s svojo sekirico njegov podbradek. Torej ni mogel biti niti Svantovidov kip višji od približno 3 m, zlasti - ker ga tudi Saxo meri z ozirom na človekovo višino. Dyggve ločeno zaključuje:

Dimenzije svetišča v Arkoni niso mogle biti večje kakor 6-7 m v premeru. To bi se skladalo tudi s konstrukcijskimi možnostmi lesene zgradbe, kot poudarja Dyggve, pa tudi s Saxovim opisom pomenja svetišča z zadržanim dihom, kar bi bilo neizvedljivo v zgradbi s premerom okoli 20 m.

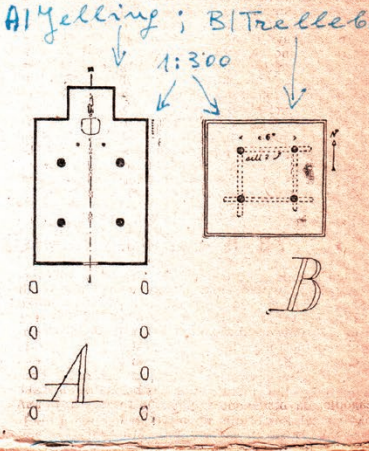
Se bolj odločno govore proti Schuchhardtovi teoriji - kakor nazorno poudarja naš znani strokovnjak Lj. Karaman v svojem prikazu problema Arkone (Vjesti, VIII, 2, 1959, str. 51) - Dyggveovi tehnični argumenti. Temelji, ki jih je izkopal Schuchhardt, so bili 2 m široki, zidani iz plasti kremenovih in granitnih, za pest debelih kamnov. Dyggve je vodil v Jellingu v Danski precizno dokumentirano izkopavanje zgodnjeromanske cerkve iz druge polovice 11. stoletja, ki je imela štiri notranje podporne in iste kamnite temelje kot domnevno Schuchhardtovo svetišče v Arkoni. Dyggve je na osnovi svojih dolgoletnih raziskovanj ugotovil, da so bile vse lesene zgradbe iz poznih poganskih časov kakor tudi vse cerkve iz časa zgodnjega krščanstva na področju Baltika v srednjem veku grajene izključno iz lesa in sicer tako, da so bili hlodi in stebri preprosto vkopani v zemljo, brez kamnitih temeljev. Na ta način je, po Dyggveju, moralo biti grajeno tudi Svantovidovo leseno svetišče na arkonski utrdbi, saj so Dyggveova raziskovanja dokazala, da je šele ustreljeno krščanstvo udomačilo za Baltik revolucionaren način zidave s kamnom. S tem seveda se niso izčrpali vsi Dyggveovi argumenti v zvezi s svetiščem v Arkoni, saj navaja še več zanimivih posameznosti veljnoma tehničnega značaja, pa tudi primere takratne danske cerkvene arhitekture, kar vse govori proti Schuchhardtovemu nekdanjemu avtoritativnemu pripisivanju v Arkoni odkopanih temeljev Svantovidovemu svetišču.

Treba je poudariti, da Dyggve ne dvomi v avtentičnost prvotnega zgodovinskega vira, kakršni je Saxov opis, to je v obstoj slovanskega poganskega svetišča v Arkoni. To svetišče je - po Dyggveju - bilo lesena zgradba kvadratnega tlorisa s premerom okoli 6-7 m, s štirimi notranjimi podporniki in z lesenim kipom Svantovida v središču, visokim okoli 3 m. Temelji, ki jih je odkril Schuchhardt, pripadajo, kot že rečeno, neki zgodnjeromanski trojdišni cerkvi. Ker rezultati dosedanjih arheoloških raziskovanj v Arkoni niso odkrili ostankov lesene zgradbe slovanskega sve-

tišča, predpostavlja Dyggve tri možnosti njegove umikacije: 1. Svetišče je morda izven mesta, kjer leže kamniti temelji zgodnjeromanske cerkve. 2. V času gradnje kamnite zgodnjeromanske cerkve so bili morda uničeni sledovi lesenih ostankov svetišča. 3. Ne moremo zavreči tudi možnosti, da je svetišče stalo ravno na onem delu izbočenega rta otoka, ki se je zrušil v morje.

Ta pomembna Dyggvejeva raziskovanja so dokazala, da domnevno Schuchhardtovo svetišče v Arkoni še ni z arheološko metodo de facto odkrito. Ker so bile že prej v znanosti zavrnjene predpostavke o odkrivanju svetišča Retra in Vineta, je ostalo kot edino do sedaj arheološko dokazano slovansko pogansko svetišče tisto v Kijevu, čeprav je na žalost ohranjeno samo fragmentarno.

Dyggvejeva odkritja nas morajo zanimati toliko bolj, ker smo še do nedavnega mislili, da obstoji v Jugoslaviji - na Ptujskem gradu - slovansko svetišče, baje celo iz 7. stoletja (J. Koro-

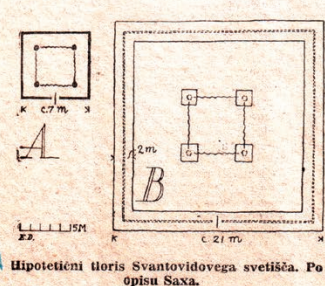

B Rekonstrukcija temeljev, ki jih je izkopal Schuchhardt, (Po Dyggveju) *bez eventualne apside*

sec, Slovansko svetišče na Ptujskem gradu, Dela SAZU 6, 1948). Zgodovina se rada ponavlja, isto usodo kot v Arkoni je doživelo tudi raziskovanje na Ptujskem gradu. Vendar oba slučaja nista v tem oziru povsem analogna. Schuchhardt je sledé Saxovemu opisu iskal slovansko svetišče in našel v Arkoni pravzaprav temelje danske zgodnjeromanske cerkve; Korošec je pri odkrivanju slovanske nekropole, ko je našel na temelje razrušene, verjetno srednjeveške utrdbe na Ptujskem gradu, zapeljal za nekaj let v zmotno jugoslovansko in inozemsko arheološko znanost z lepo tiskano publikacijo o obstoju svetišča južnih Slovanov na Dravi. To nam dokazuje dosedanja kritika v domači in inozemski literaturi, ki je s kulturno-arheološkimi in tehničnimi argumenti jasno zavrgla koroščevo izsiljeno interpretacijo (glej F. Baš, Zgodovinski časopis, II-III, 1948-49, str. 206 in dalje); F. Baš, Zgodovinski časopis, IV, 1950, str. 127 in dalje; D. Bošković, Starinar, n. s. 1, 1950, str. 39 in dalje; B. Seria, Carinthia I, 140, 1950, str. 384 in dalje; R. Marčič, Zveza antiika, 1, 1951, str. 302 in dalje; B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod, Dela SAZU 7, 1952, str. 460 in dalje; W. Hensel, Slowianszczyna weczesnosrednowieczna, 1956, str. 259 in dalje; E. Dyggve, Germania, 37, 1-4, 1959, str. 205, posebno opomba 37). V začetku je Korošec poskušal polemično braniti svoje stališče (Zgodovinski časopis, VIII, 1954, str. 24). Vendar sedaj, ko je Dyggveju uspelo dokazati pravo stanje v Arkoni, tudi vprašanje ptujškega svetišča ni več odprto, se pravi, postalo je znanstveno nemogoče, ker mu je kot osnovni vzgled služilo ravno Schuchhardtovo svetišče v Arkoni, katerega neobstoj je bil tu prikazan. Tudi ta primer nam spet kaže, da je arheološka znanost v svetu danes toliko razvita, da lahko prej ali slej odkrije avtentičnost arheoloških raziskovanj, s tem pa seveda tudi zgodovinsko stvarnost oziroma resnico, ki mora biti temeljem ali vsake znanosti.

dr. Zdenko Vinski
(Zgodovinski časopis, II-III, 1948-49, str. 213 i dalje), ali je kasnije od svoje prvotne kategorične tvrdnje oostao i ostavio pitanje ptujskog svetišta otvorenim

Arkonu
Al
Bik

jekta ni bilo mogoče natančno določiti, ker se je del tega terena zrušil v morje; vendar je Schuchhardt rekonstruiral to zgradbo kot kvadratno. Schuchhardt je poskušal povezati te porušene stavbne ostanke z opisom svetišča Saxa Grammatica, bil je prepričan, da mu je uspelo odkriti ostanke samega Svantovidovega svetišča. Saxo je kot danski kronist opisal vsto podbradek v zvezi z lego in videzom slovanskega svetišča, s kultnim

Sl. 7 [59] Članek s podacima o revizionim iskopavanjima navodno slavenskog svetišta u Arkoni objavljen u ljubljanskom dvotjedniku Naši razgledi 26. srpnja 1960. godine s rukopisnim opaska Zdenka Vinskog.

Fig. 7 [59] An article with information about the revisory excavations of the supposed Slavic temple at Arkona published in the Ljubljana bi-weekly magazine Naši razgledi on the 26th of July 1960 with handwritten notes by Zdenko Vinski.

posve odustati nazvavši ga „zastarjelim“. Tih godina nastala su i dva osvrta na neka Vinskom trajno interesantna pitanja i probleme pa je s tim u vezi aktualizirao tematiku zvjezdolikih naušnica potaknut neočekivanom datacijom u 10. stoljeće poznatoga zlatnog para ranobizantskih zvjezdolikih naušnica iz Golubića u Dalmaciji, [40] a zatim i istraživački intonirao svoju reakciju na nove rezultate terenskih istraživanja mađarske i slovačke ranosrednjovjekovne arheologije na području oko Balatona i u Moravskoj uznastojeći ih usporediti s pojedinim, danas bi ih nazvali elitističkim, ranosrednjovjekovnim nalazima 9. stoljeća (mačevi, ostruge) s područja „*Dalmatinske Hrvatske*“. [50] Osim tema vezanih uz problematiku vremena seobe naroda i ranoga srednjeg vijeka u drugoj polovini pedesetih godina publicirano je i nekoliko tekstova vezanih uz nalaze pretpovijesnih razdoblja u Hrvatskoj [47, 53, 56] i Jugoslaviji. [42, 57]

RAZDOBLJE NAJINTENZIVNIJEGA ZNANSTVENOGA RADA

Pod kraj pedesetih i početkom šezdesetih godina Vinski se vratio Zagrebu i njegovoj okolici odlučivši ponovno upozoriti na niz srednjovjekovnih arheoloških nalaza s užeg gradskog područja, ali i na one iz njegove neposredne okolice. U svom nevelikom, ali dokumentacijom vrlo dobro opremljenom tekstu predstavio je ne samo nalaze u arheologiji, već uglavnom poznate i o kojima je i sam ranije bio pisao (Zagreb-Kruga, Zagreb-Stenjevec, Podsused, Samobor, Petrovina-Peščenjak, Velika Gorica-Visoki brijeg) ponekad s korekcijom svojih ranijih stavova (žare iz Stenjeveca), već je svemu ovom pridodao i nevelik, ali dovoljno zanimljiv broj nepoznatih i neobjavljenih podataka o nepokretnoj baštini (gradišta) i pokretnim arheološkim nalazima iz Zagreba (Trg bana Jelačića, Kuševićeva ulica, Ribnjak i dr.) koje struka dotad nije

uzimala u obzir ili o njima nije imala nikakva saznanja. [60] Ovome je zapravo prethodio rad objavljen u manje od godinu dana na dva različita mjesta: prvo na slovenskom jeziku i s pripadajućim crtežima u *Našim razgledima* (Sl. 7), ljubljanskom dvotjedniku za politička, gospodarska i kulturna pitanja 1960. godine, [59] a godinu dana kasnije na hrvatskom jeziku, bez spomenutih crteža, u *Historijskom pregledu* povijesnom časopisu izdavanom u to vrijeme čas u Zagrebu čas u Beogradu. [61] U tom svom „dvojezičnom“ radu Vinski je, ne časeći časa i u stopu slijedeći Ljubu Karamana,³⁸ uznastojao u jugoslavensku arheološku literaturu žurno prenijeti rezultate revizijskih istraživanja navodnog Svantovidova svetišta u Arkoni na otoku Rügenu (Rujana) danskog arheologa Ejnara Dyggvea³⁹ predstavljajući ih kao temeljne protuargumente tezi o sličnom ranoslavenskom svetištu na Ptujskom gradu čije je postojanje u 7. stoljeću desetak godina ranije strastveno zastupao Josip Korošec.⁴⁰

Unatoč ovom, gotovo bi se moglo kazati pomalo iznuđenom diskursu, Vinski je i dalje ostao čvrsto povezan s arheologijom vremena seobe naroda te se njome nastavio intenzivno baviti i o njoj pisati. Kako ga je na prvom mjestu u pravilu zanimala atraktivna arheološka građa i teme s njom u svezi, a ona je u Arheološkom muzeju već uglavnom bila obrađena i predstavljena stručnoj javnosti, svježju građu i teme trebalo je potražiti drugdje, po mogućnosti u neposrednom susjedstvu. Slučaj je htio da je baš početkom šezdesetih godina iz tiska izašla prva monografska publikacija posvećena arheološkoj ostavštini 4. do 7. stoljeća na području Jugoslavije, da ju je resio pomalo nezgrapno naslov i da joj je pisac bio Jovan Kovačević, profesor srednjovjekovne arheologije na Beogradskom univerzitetu (od 1955. god.), osoba Zdenku Vinskom, čini se, ne osobito prirasla srcu.⁴¹ Kritičko razmatranje „ponajviše germanskog

³⁸ Karaman 1959, 51.

³⁹ Ejnar Dyggve je svoj stav preveden na slovenski da „*ni zadostnih arheoloških dokazov za svetišče*“ izrazio prigodom svojega drugog posjeta iskopavanjima na Ptujskom gradu u jesen 1949. godine, Janžekovič 2017, 242. Svoju analizu starijih arheoloških istraživanja provedenih u Arkoni 1921. godine (Carl Schuchardt) Dyggve je u sažetom obliku predstavio u Hamburgu 1958. godine na V. Međunarodnom kongresu za prethistoriju i protohistoriju (1961, 250-152) te ih iste i naredne godine publicirao u opširnijem obliku na još dva mjesta, Dyggve 1958, 107-128; Dyggve 1959, 193-205. Za dragocjenu analizu i tumačenja mnoštva teško dostupnih arhivskih podataka o iskopavanjima na Ptujskom gradu 1946. i 1947. godine, o njihovim protagonistima i suvremeniciima, o temama i dilemama te događanjima s tim u svezi, v. Janžekovič 2017, 208-245; Janžekovič 2017a, 310-348; Janžekovič 2018, 59-60. Da su život i događanja u predkršćanskoj Arkoni u 9. i 10. stoljeću bili znatno kompleksnijeg karaktera i da nad mnogim ranijim tvrdnjama stoje veliki upitnici pokazuju rezultati djelomično objavljenih iskopavanja iz 1969.-1971. i 1994.-1999. godine, Tummuscheit 2006, 234-237 (s literaturom).

⁴⁰ Korošec 1948.

⁴¹ Da je i s druge strane postojalo slično raspoloženje i stav vidljivo je već u predgovoru Kovačevićeve knjige gdje su zahvale upućene mnogima, ali ne Zdenku Vinskom i Arheološkom muzeju u Zagrebu, Kovačević 1960, 5.

materijala u toj knjizi“ koje je uslijedilo, poprativši sebi svojstvenom akribijom i minucioznošću, prezentirao je u ljubljanskom *Arheološkom vestniku*,⁴² tada glasilo Sekcije za arheologiju Povijesnog instituta SAZU. [64] Težište svoje izuzetno oštre kritike usmjerio je u većoj mjeri prema opisanim ili neopisanim predmetima arheološke ostavštine vremena seobe naroda otkrivenima u Hrvatskoj, posebice na brojnim nalazištima u Dalmaciji (Solin, Mravinci, Sućurac, Studenac, Klapavica, Balina Glavica i dr.) i ponekima u Istri (Brežac) te onima u Sloveniji (groblja Kranj-Lajh i Bled), a uočio ih je i pri obradi arheološke građe iz Srbije, posebice one iz Bačke (Karavukovo) i Banata (Kovin, o. Sapaja kod Stare Palanke). Unatoč zamjerki, kojih je bilo dosta (s pravom), i pohvala, kojima je jedva moguće raspoznati trag (neopravdano), nepobitno je da su i monografija Jovana Kovačevićeva i razmatranja Zdenka Vinskog poslužile svrsi. Drugim riječima, trebalo bi ih, zbog metodike i pristupa razmišljanjima, analizirati i čitati jednako danas kao i jučer jer oslikavaju vrijeme, pristup radu i saznanjima valorizacija kojih uvijek vodi kvalitetnijim rješenjima bez obzira je li se do njih došlo razmjenom mišljenja i stavova ili žestinom prijepora. Zanimljivo je također da je u vrijeme kada su ova razmatranja izašla iz tiska (svibanj 1962. godine) bio pred završetkom, a možda već i dovršen rad na pripremi izložbe *Seoba naroda* i njezinih dvaju kataloga⁴³ u organizaciji i izdanju Narodnog muzeju u Zemunu (od 1968. god. Zavičajni muzej Zemuna) koji je ovaj značajan arheološki i vrlo zahtjevan muzeološki projekt upriličen u povodu desete obljetnice postojanja Narodnog muzeja u Zemunu⁴⁴ ostvario u suradnji s još jedanaest muzeja iz Srbije i četiri muzeja iz Hrvatske. [67] Vinskom je u tom projektu pripala dvostruka uloga suradnika (jedan od osmero) i pisca natuknica s brojnim kataloškim opisima i pripadajućom stručnom literaturom (30) te člana redakcije u kojoj su, osim njega, sudjelovali već spomenuti srednjovjekovci: Jovan Kovačević i Danica Dimitrijević, arheologinja i

ravnateljica zemunskog Narodnog muzeja (do 1967. god.) koja je, bez svake sumnje, podnijela najveći teret realizacije projekta u ono vrijeme zasigurno europskog značaja. Treba podsjetiti da je u vezi s ovom izložbom, tj. „u povodu pripreme za izložbu nalaza seobe naroda jugoslavenskog Podunavlja“, kako je u podnaslovu svog članka izrijekom naveo, Vinski u ljeto 1962. godine, promovirajući naziv i postojanje „nakitne skupine Karavukovo“ u upotrebi kod Istočnih Gota i Gepida nastanjenih u Karpatskoj kotlini sredinom i u drugoj polovini 5. st., opširnije obradio poznati grobni nalaz iz Karavukova (mađ. Bácsordas) u Bačkoj otkriven oko 1905. godine i od tada u posjedu Mađarskog narodnog muzeja u Budimpešti. [66] Uz sav ovaj rad i trud Vinski je uspio osvrnuti se, i to začudo dosta kratko i gotovo odmah nakon izlaska iz tiska, na monumentalno djelo Dezső Csallány, mađarskog stručnjaka za arheologiju vremena seobe naroda, posvećeno arheološkoj ostavštini Gepida koje je ocijenio važnim za arheologiju seobe naroda u jugoistočnoj Europi i za krajeve u jugoslavenskom Podunavlju. [65] Istaknuo je ipak da su gepidski nalazi iz tadašnje Jugoslavije publicirani samo djelomično te je ostatak svog osvrta uglavnom usmjerio u tom pravcu naglašavajući ono s čime se slagao (Karavukovo, Batajnica), ono s čim se nikako nije mogao složiti (Sremski Karlovci-Rovine) ili je pak smatrao da je važno, ali ispušteno i da na tu činjenicu zaista treba upozoriti (numizmatički materijal pripisan Gepidima). Da je ta 1962. godina bila tek jedna od godina u najaktivnijem razdoblju znanstvenog života Zdenka Vinskog govori i njegovo učešće s predavanjem na VI. Međunarodnom kongresu za pretpovijesne i protopovijesne znanosti održanom u Rimu krajem kolovoza i početkom rujna.⁴⁵ (Sl. 8) Tema njegova predavanja predstavljenog na V. sekciji drugog dana skupa bile su lučne fibule 5. stoljeća nađene na tlu Jugoslavije. Predavanje je popratio dijapozitivima analizirane građe koja u aktima skupa objavljenima četiri godine kasnije nije popraćena

⁴² Za razloge tiskanja ove recenzije baš u ljubljanskom *Arheološkom vestniku*, a ne negdje drugdje vidi Guštin 2013, 217-221.

⁴³ Bach 1963, 26-27; Tasić 1963, 23-25. Izložba je otvorena u siječnju 1963. godine i popraćena dvama katalogima: malim popularnim izdanjem džepnog formata s uvodnim tekstom i sumarnim opisom sadržaja 16 izložbenih vitrina u kojima su predmeti raspoređeni prema upotrebi i etničkoj pripadnosti (*Umjetnost Germana*, vitrine 1-5; *Umjetnost Avara*, vitrine 6-16,) te velikim stručnim katalogom s detaljnim opisom, tumačenjima i literaturom za 111 natuknica raspoređenih prema regijama i poredanima abecednim redom koje prate brojne ilustracije (crteži i skice), a pojedine predmete i izuzetno kvalitetne fotografije.

⁴⁴ Girić 1962, 244.

⁴⁵ U radu skupa učestvovalo je oko 1500 sudionika od toga oko 1200 arheologa. Iz tadašnje Jugoslavije je svoje radove na tom skupu pročitao tek sedam sudionika, među njima i Zdenko Vinski kao sudionik V. sekcije u kojoj su podnesena čak 63 izvješća (najviše na skupu) od kojih su tek četiri došla s područja tadašnje Jugoslavije. Za ove i druge detalje, Korošec 1962, 233-236.

adekvatnom slikovnom dokumentacijom (crtežima ili fotografijama) već je predstavljena tek jednom kartom rasprostiranja pojedinih tipova, zbog čega je ovaj nesumnjivo koristan članak postao i ostao slabo percipiran. [73] U narednih nekoliko godina arheološkoj ostavštini Germana Vinski će se posvetiti još samo dva puta. Prvi put ubrzo nakon zemunske izložbe i kataloga kada je u svom radu publiciranom u Beogradu u *Zborniku Narodnog muzeja*, u širem kontekstu razmotrio nalaz zlatnoga ukrasnog okova s korica mača sastavljenog od gustih nizova različito oblikovanih čelija izvorno ispunjenih pločasto brušenim almandinima te je smatrajući ga izrađevinom podunavskih radionica doveo u vezu s Teodorikovim Istočnim Gotima stacioniranim na donjodunavskom limesu u vremenu od ca. 472. do 488. godine. [70] Drugi put se nakon grobnog nalaza orlovske kopče u Kninu na položaju Greblje, prvog takvog nalaza na tlu Hrvatske,⁴⁶ ponovno posvetio ovoj atraktivnoj vrsti arheološkog materijala dopunivši novim saznanjima i literaturom [79] razmišljanja

i zaključke iznesene prije više od pet godina u jednom svom ranijem članku sličnog sadržaja. [55] Istom prigodom, zacijelo izazvan pogrešnim podatkom u jednom rumunjskom, za ovu temu i danas korisnom članku,⁴⁷ ponovno je, ovaj put s nešto malo više riječi i podataka nego je to napravio desetak godina ranije, spomenuo krivotvorinu zlatne orlovske kopče koju još od 1915. godine – ne od 1918. kako je oba puta napisao – posjeduje i čuva Arheološki muzej u Zagrebu.⁴⁸

Usporedo sa svim ovim, već se 1963. godine počeo nazirati, doduše ne još posve jasno artikuliran, ali ipak prepoznatljivo nov znanstveni interes Zdenka Vinskog usmjeren evidentiranju i interpretaciji arheo-

Sl. 8 [73] Ksenija Vinski-Gasparini i Zdenko Vinski na VI. Međunarodnom kongresu za pretpovijesne i protopovijesne znanosti održanom u Rimu od 29. kolovoza do 3. rujna 1962. godine (AAMZ 210-2).

Fig. 8 [73] Ksenija Vinski-Gasparini and Zdenko Vinski at the 6th International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences held in Rome from the 29th of August to the 3rd of September 1962 (AAMZ 210-2).

loške ostavštine kasne antike u smislu prepoznavanja njezinoga etničkog, vjerskog i stvaralačkog kontinuiteta tijekom 6. i 7. stoljeća. Za predstavljanje svojega novog istraživačkog usmjerenja, možda ponajviše i zbog dva za ovu temu izuzetno važna groblja vremena seobe naroda u Sloveniji (Kranj-Lajh i Bled-Pristava I), izabrao je Ljubljano gdje je te godine na VI. kongresu jugoslavenskih arheologa održanom sredinom svibnja mjeseca – tema skupa „O problemu kontinuiteta u arheološkoj nauci“ – pokušao barem za početak, upozoriti na primjere radioničkog kontinuiteta (lučne fibule seobe naroda, otvorene narukvice s proširenim završecima, naušnice s poliedarskim završetkom) za

⁴⁶ Kopča je otkrivena u proljeće 1964. godine u trećem od grobova iskopanih tom prigodom. O kopči i okolnostima njena nalaska, Jelovina 1964, 153-155.

⁴⁷ Rusu 1959, 521 n. 103.

⁴⁸ Demo 2014, 41-44.

koje je smatrao, priklonivši se već iznesenim promišljanjima njemačkog arheologa Joachima Wenera,⁴⁹ da sami po sebi predstavljaju prepoznatljive činjenice i stoga su sigurno polazište za kvalitetno iščitavanje problematskih pitanja (npr. etnicitet groblja). [71] Svoje izlaganje na skupu popratio je „*nizom diapozitiva*“, ali je članak publiciran samo godinu dana kasnije tiskan bez ijednog slikovnog priloga pa je tu prazninu privremeno ispunio jedan njegov donekle sličan, ali primjereno ilustriran članak objavljen te iste godine u Milanu, [72] u zborniku radova posvećenom talijanskom istraživaču, povjesničaru i arheologu Gian Pieru Bognetti (1902.-1963.). U tom su zborniku svojim priložima, osim brojnijih talijanskih arheologa, sudjeleovali uz Zdenka Vinskog i renomirani arheolozi iz Njemačke, Mađarske, Austrije i Češke. Problematiku kontinuiteta nastavio je istraživati i dopunjavati novim saznanjima i usporedbama te se na ovu temu oglašio ponovno na VII. Međunarodnom kongresu za pretpovijesne i protopovijesne znanosti održanom u Pragu u kolovozu 1966. godine. [86] Dvije godine kasnije na temu arheološki prepoznatljive ostavštine kasnoantičkih i ranobizantskih autohtonih populacija na tlu tadašnje Jugoslavije referirao je i na Simpoziju *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena* održanom u Mostaru u organizaciji sarajevskog Centra za balkanološka istraživanja, a članak tiskan u radovima skupa godinu dana kasnije posvetio je Carlu Patschu (1865.-1945.) svom bečkom učitelju i sjajnom poznavatelju rimskodobnih razdoblja Bosne i Hercegovine. [80] Ovdje je Vinski u to vrijeme već prepoznat i jasno definiran problem arheološke ostavštine starosjedilaca predstavio na znatno široj osnovi, zbog čega se to njegovo izlaganje i članak doimaju kao unaprijeđena i snažna nadopuna onome o čemu je prvi puta opširnije progovorio u Ljubljani 1963. godine. U svojim novim razmatranjima precizno je klasificirao nalazišta i grupirao nalaze te ih potom pratio krećući od Istre i Slovenije na zapadu preko južne Hrvatske i Bosne i Hercegovine (rimsko-

dobna Dalmacija) prema bizantskim krajevima središnjeg Balkana. Ovdje je, okrenuvši se jugu, svojim opažanjima pridodao složenu problematiku tzv. komanjske kulture prepoznavši u njoj nesumnjivu arheološku osebujnost od albanskih arheologa datiranu u 7. i 8. stoljeće u što sam, čini se, već ni tada nije bio uvjeren. Dio tih razmišljanja prenio je i temeljito razradio u jednom od svojih značajnijih radova u arheološkim krugovima godinama često citiranom zbog visoke kvalitete analitičkog pristupa raznolikim oblicima krstolikog nakita i njihovim, u to vrijeme već dosta brojnim nalazima na tlu tadašnje Jugoslavije. [78]

O nalazima oružja i bojne opreme s područja starohrvatske kneževine od kraja 8. do ranog 9. stoljeća Vinski je već ranije pisao u nekoliko navrata više-manje uzgredno ili u okviru drugih tema, [31, 38, 50] ali je, čini se, sredinom 60-ih godina odlučio na tom planu okrenuti novu stranicu i ovoj problematici posvetiti se temeljitije i s više istraživačke akribije. Stoga je za I. međunarodni kongres za slavensku arheologiju, koji se od 14. do 18. rujna održavao u Varšavi pod predsjedanjem Witolda Henzla, pripremio izlaganje o nalazima oružja i bojne opreme s područja starohrvatske kneževine, posebice onim najatraktivnijima s nalazišta Biskupija-Crkvina i Koljani uvodno predstavivši svoje tumačenje arheološkog naziva „starohrvatski“. [83] Na povratku u domovinu tjedan dana kasnije u Krakovu je, kao član jugoslavenske delegacije predvođene Đurđem Boškovićem, direktorom Arheološkog instituta Srpske akademije nauka i umjetnosti (1954.-1978.), prisustvovao II. Karpatskom arheološkom simpoziju (24. - 28. rujna 1965. godine)⁵⁰ i odmah prvog dana skupa održao kraće predavanje na temu rendgenskog snimanja ranosrednjovjekovnih mačeva koje je već naredne godine tiskano [74] u krakovskom arheološkom časopisu *Acta Archaeologia Carpathica*.⁵¹ Treba također istaknuti da je za održavanja varšavskog skupa ondje pripremljena izložba *Kultura państw słowiańskich w świetle wykopalisk*⁵² (*Kultura slavenskih zemalja*

⁴⁹ Za dominantu ulogu starosjedilačkog, tj. autohtonog romaniziranog stanovništva nasuprot manje brojnih germanskih ukopa Langobarda i Istočnih Gota na Kranj-Lajhu izravno se i prvi založio Werner 1962, 121-130. Da će diskusija na tu temu i dalje trajati pokazao je nedavno slovenski arheolog Gojko Tica koji je, u svojoj doktorskoj tezi obranjenoj u Kopru 30. lipnja 2016. godine, češljeve s panonskih nalazišta, a slijedom toga i one iz grobova na Kranj-Lajhu, izuzeo iz skupine nalaza pripisanih starosjedilačkom stanovništvu te ih povezo s ostavštinom poglavito germanskih došljaka pristiglih u Panoniju pod kraj 4. stoljeća i kasnije, Tica 2017, 342-346. Na istu temu opetovano, Tica 2018, 401-426.

⁵⁰ Nižik 1966, 445.

⁵¹ Nakon rujanskog referata u Varšavi Vinski je istoimeno izlaganje 3. listopada 1965. godine pročitao u Ljubljani na *Kolokviju o zgodnjem srednjem veku v Sloveniji*, Petru 1967, 315-316.

⁵² Dembińska 1966, 315. U hrvatskoj arheološkoj literaturi naziv ove izložbe varira te se spominje kao *Materijalna kultura Slavena od 6. do 13. stoljeća* [75] ali i kao *Materijalna kultura Slavena u ranom srednjem vijeku*, v. Belošević 1966, 11; Jurić 2014, 303.

u svjetlu iskopavanja) na kojoj je uz izloške iz niza poglavito slavenskih zemalja predstavljena odabrana arheološka građa iz Jugoslavije među kojom i značajan broj nalaza s područja Hrvatske.⁵³ Po povratku iz Varšave Podružnica za Hrvatsku Arheološkog društva Jugoslavije odlučila je hrvatski segment varšavske izložbe dopuniti i drugim značajnim nalazima te organizirati izložbu *Arheološki spomenici 7-11 stoljeća u Hrvatskoj* – izložba je 1966. godine prikazana u Herceg Novom i Puli, a 1967. godine u Zagrebu, Sisku, Zadru i još nekim gradovima⁵⁴ – o čemu svjedoči prigodno tiskan izložbeni letak (deplijan) šesteročlanog odbora za izložbu predvođenog Zdenkom Vinskim. [75] Ipak, najznačajniji rad nastao u tom razdoblju na temu ranosrednjovjekovnog oružja, poglavito mačeva, tiskan je te iste godine u Beogradu u *Vesniku Vojnog muzeja*, gdje je, nakon što je na jednom od mačeva iz grobova u Biskupiji (gr. 1) rendgenskim snimanjem dokazano postojanje natpisa ULFBERHT, tematizirao nalaz tog mača te po prvi put opširnije razmotrio pitanja vezana uz tipološku skupinu kojoj ovaj nalaz nesumnjivo pripada. [76]

Iz tog vremena potječe jedan također nepravedno zapostavljen i rijetko gdje spomenut rad, a bio je, u vrijeme kad je publiciran, ali i nakon toga još nekoliko desetljeća, značajan, koristan i mnogima vrlo upotrebljiv. Doprinos je to Zdenka Vinskog pisanju i prikupljanju podataka koje se odnose na arheologiju, nalazišta i djelatne arheologe s područja Hrvatske predstavljene natuknicama tiskanima u razmaku od tri godine u dva sveska enciklopedijskog priručnika za pretpovijesnu i ranosrednjovjekovnu arheologiju u stručnim krugovima poznatog kao „Filipov Handbuch“ po njegovu uredniku Janu Filipu (1900.-1981.), češkom povjesničaru,

sveučilišnom profesoru, direktoru praškog Arheološkog instituta i akademiku tadašnje Čehoslovačke akademije znanosti. Zasluga je Vinskog što je uspio okupiti i potaknuti na aktivno učešće niz kolega svoje, ali i mlađe generacije hrvatskih arheologa⁵⁵ te je segment koji se odnosi na Hrvatsku u „Filipovu Handbuchu“ opremljen uistinu primjerenom količinom korisnih podataka. Vinski sam, autor je nešto manje od osamdeset natuknica tiskanih u prva dva toma [77, 82] spomenutoga enciklopedijskog priručnika.⁵⁶

Nekako baš u vrijeme kada se navršavalo četvrt stoljeća otkako se Zdenko Vinski zaposlio u Arheološkom muzeju u Zagrebu i započeo život profesionalnog arheologa, tiskan je rad, kao posljednji u dugom nizu djela nastalih tijekom šezdesetih godina, koncipiran kao arheološka sinteza posvećena arheološkoj ostavštini i umjetničkom izričaju vremena seobe naroda na području tadašnje Jugoslavije. [81] Rad je objavljen kao šesto poglavlje izvrsne monografske publikacije opremljene tekstovima renomiranih stručnjaka, s odličnim ilustracijama i sjajnim grafičkim dizajnom. Iako je publikacija imala veliku nakladu i doživjela više izdanja u zemlji i inozemstvu [81a-e] te bila namijenjena širokom čitateljstvu, ubrzo je postala ispitnom literaturom i omiljenim štivom generacija zagrebačkih studenata, posebice onih koji su studirali i pripremali ispite iz povijesti umjetnosti i arheologije, zbog čega su u Zagrebu danas rijetki primjerci ove knjige u posjedu javnih knjižnica pošteđeni raznovrsnih nerijetko i raznobojnih studentskih bilježaka. U tekstu Zdenka Vinskog bilješke, uobičajena podcrtavanja i znakovlje svake vrste posebno su učestali. (Sl. 9) Osim tema vezanih uz problematiku vremena seobe naroda i ranoga srednjeg vijeka tijekom šezdesetih

⁵³ Još iste godine o varšavskoj izložbi i njenom hrvatskom segmentu za koji je pripremio i katalog predmeta budući da je „od strane Arheološkog društva Jugoslavije bio određen za jednog od učesnika u organizaciji ove međunarodne izložbe“ izvijestio je Janko Belošević, tada kustos zadarskog Arheološkog muzeja (1966, 11-15).

⁵⁴ U Zagrebu je izložba prikazana u razdoblju od 1. do 21. 4. 1967. godine, djelomično u vrijeme trajanja Proljetnog Zagrebačkog velesajma (15.-23.4.) koji je upravo te godine (potiho) obilježavao 10. obljetnicu održavanja Prvog Međunarodnog Proljetnog Zagrebačkog velesajma i preseljenja na njegovo današnje mjesto na desnoj obali Save (1956. i 1957. god.). O ovom izložbenom prviljencu ranosrednjovjekovne arheološke baštine Hrvatske malobrojne su i oskudne zabilješke, npr. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 1, Zagreb 1967, 16 (Herceg Novi i Pula, 1966. godine); Drechsler 1968, 11 (Sisak, Gradski muzej, svibanj 1967.); Batović 1970, 265 (Zadar, sv. Donat, 16. 6. do 30. 11. 1967.); Drechsler 1969, 15, osim Zagreba, Siska i Pule napominje da je izložba obišla još „nekoliko gradova u našoj Republici“ te između ostalog navodi „Šibenik (u Gradskom muzeju) i napokon u Kninu“. Izradbu dijela gipsanih odljeva u Muzeju Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu spominje, Jelovina 1968, 186, s mjestima izlaganja („...u Titogradu, Puli, Zagrebu, Sisku i Zadru“), gdje se npr. umjesto Herceg Novog greškom spominje Titograd.

⁵⁵ U tom ne malom broju našli su se: Boris Bačić, Pula; Šime Batović, Zadar; Janko Belošević, Zadar; Ivica Degmedžić, Zagreb; Stojan Dimitrijević, Zagreb; Ružica Dreksler-Bižić, Zagreb; Edo Galić, Zagreb; Štefan Mlakar, Pula; Ivo Petricioli, Zadar; Duje Rendić-Miočević, Zagreb; Mate Suić, Zagreb; Branka Vikić Belančić, Zagreb; Ksenija Vinski-Gasparini, Zagreb; Dasen Vrsalović, Zagreb; Stjepan Vuković, Varaždin; Marin Zaninović, Zagreb.

⁵⁶ Podatak o „više od stotinu njih“ koji se na jednom mjestu navodi (Jelovina 1988, 11) ne odgovara broju natuknica potpisanih njegovim prezimenom.

Sl. 160 obliku ptica grabilica (sokola) sa uložnim almandinima iz langobardskog groba nekropole u Kranju bliži se merovinskiom stvaranju. Polihromija je utjecala na različite oblike ženskog nakita, npr. na luksuzne primjerke naušnice sa poliedrom (zlatu i almandin) kasnoantičkog porijekla, rađene od kasnoantičkih zlatara *ad usum barbarorum* već u V vijeku sa trajanjem i u VI vijeku. Najkasniji su primjerci iz druge polovine VI vijeka iz jednog bogatog groba nekropole u Kranju možda starosjedilačke etničke pripadnosti. Nekolicina nalaza polihromijom ukrašenog nakita V—VI vijeka ne bi se smjela povezati sa germanskom prisutnošću, jer su to križevi sa uložnim almandinima, bilo na prstenju bilo kao privjesci (npr. iz istočnorimskog groba u Gornjem Turbetu), koji su istočnomediteranskog, a ne crnomorskog obilježja.

→ Veoma značajna komponenta u umjetničkom stvaranju seobe naroda je oblikovanje i ukrašavanje fibula kao karakterističnog nakita ponajviše na ženskoj nošnji. Među tzv. lučnim fibulama najstariji su oblici rađeni od iskucanog srebrnog lima, a razvili su se od starijih lučnih fibula sa povijenom nožicom pretežno u crnomorskim i transilvanskim krajevima. U Podunavlju se susreće znatan broj limenih fibula različite veličine, a naročito u istočnogotskim ženskim grobovima. Pod utjecajem zapadnorimskog rovašenog stila primjenjivali su se češće na tim srebrnim limenim fibulama rovašeni ukrasi. Na tlu rimskih provincija postojala je jaka tradicija znalackog umijeća tehnike rovašenja metala, koja se zrcali u čestim nalazima doista kvalitetno ukrašenih okova, kopčica i drugih ukrasa, pretežno kasnocarskog vremena sa motivima spirale trokuta i rombova. Te su radionice u nerazorenim rimskim gradskim centrima u Jugoslaviji, kao što su Salona, Sirmium, Siscia, Poetovio, Emona itd., nastavile sa proizvodnjom nakita ukrašenog rovašenjem u V vijeku, ali u obliku i stilu podešenom zahtjevima hunskih i germanskih došljaka -naručitelja. Spiralno-vitičasti stil rovašenja na metalnom nakitu seobe naroda V vijeka djelovao je zapravo sa panonskog tla na crnomorske radionice, pa su tamošnji primjerci rovašenog nakita seobe naroda nešto mlađi; geometrijsko-uglati motivi rovašenja su kao zajednička tradicija kasnoantičke radioničke baštine približno istovremeni u V vijeku kako u Podunavlju tako i na Crnom moru. Navedeni motivi rovašenja često su zastupljeni na nakitu druge polovine V vijeka u Karpatskoj kotlini sa arheološki značajnim nalazima u Jugoslaviji. Par istočnogotskih fibula iz Zemuna od pozlaćenog srebra rijedak je primjer sjedinjavanja oblika fibula od srebrnog lima, izrađenih tehnikom lijevanja, te geometrijsko-uglatog stila rovašenja.

Sl. 153 Sl. 155, 174 Sl. 154 Sl. 158 Sl. 162

Crtež b
Crtež c
Crtež a

Naj → pr polihrom - Kranj (6 st)

d. Češalj, kost, jednozupčan, po dršci graviran likovni prikaz čovjeka i životinja. Nađen u nekropoli u Kranju. VI vijek. Duž. 13,5 cm. Ljubljana, Narodni muzej

Kukac - cikada →

Zvijerski stil I i II
ponekad na Langobard nakitu u Kranjskoj

148

Sl. 9 [81] Studentske bilješke, podcrtavanja i opaske u članku Zdenka Vinskog „Epoha seobe naroda“ tiskanom u knjizi Umetničko blago Jugoslavije izdanoj u Beogradu 1969. godine.

Fig. 9 [81] Student notes, underlining and comments in the article by Zdenko Vinski “The Migration Period” printed in the book Umetničko blago Jugoslavije [The Artistic Treasures of Yugoslavia] published in Belgrade in 1969.

godina publicirana su i tri teksta vezana uz nalaze pretpovijesnih razdoblja u Hrvatskoj [58] i tadašnjoj Jugoslaviji [63, 69] te jedan nastao u suradnji sa suprugom Ksenijom Vinski-Gasparini. [68]

KOLIKO SE JOŠ TOGA VRIJEDNOG MOŽE KAZATI I NAPISATI

Početak sedamdesetih godina *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* proslavljao je četvrtim brojem svoje poslijeratne treće serije stotu obljetnicu objavljivanja „*Viestnika Narodnog Zemaljskog Muzeja u Zagrebu, prvog stručnog muzejskog časopisa u Hrvata*“ smatrajući se njegovim ponosnim i zahvalnim sljednikom.⁵⁷ Iako se taj četvrti broj *Vjesnika* treće serije od prethodnih razlikovao jedino nadahnutim uvodnim riječima, pripremljeni stručni tekstovi sadržajem su iskazali iskreno štovanje i zahvalno sjećanje „na pionirski pothvat svojih davnih prethodnika.“ Obilježavanju obljetnice prilogom se, između ostalih, pridružio i Zdenko Vinski objavivši, u tom posljednjem radnom desetljeću prije umirovljenja 1979. godine, jedno od svojih posljednjih, iako ne i posljednje istraživačko ostvarenje posvećeno ranosrednjovjekovnoj arheološkoj građi kontinentalne Hrvatske. Pozornost je usredotočio na Sisak, ranosrednjovjekovnu Sisciju iz vremena poslije Ljudevita Posavskog smatrajući da je prepoznao tamošnju radioničku djelatnost i proizvodnju nakita tijekom 10. i u 11. stoljeću. Osobito je pomno analizirao zastupljenost nakitnih predmeta bjelobrdske kulture i njezinu povezanost sa širenjem Mađara u Karpatskoj kotlini i u međuriječju Save i Drave. Za spomenuto međuriječje predložio je diferencijaciju na istočnu i zapadnu skupinu bjelobrdskih groblja, pobrojao je ovdašnja nalazišta, kartirao ih te predstavio odabranu građu u posjedu Arheološkog muzeja u Zagrebu. [85] Iako se činilo da je to tek odlučan i dobro sročeni uvod u neka nova i opsežnija istraživanja koja je zamislio provesti u budućnosti, takvo što nikada kasnije nije pokušao ostvariti.⁵⁸

Naprotiv, uslijedile su objave nekoliko radova na temu arheološke ostavštine autohtonoga romanskog stanovništva, u to vrijeme ili približno od tada sve češće nazivane ranobizantskom. U toj zapravo malobrojnoj skupini – osim jednog manjeg rada posvećena akademiku Grgi Novaku, [84] hrvatskom povjesničaru i arheologu, muzealcu (Arheološki muzej u Splitu), sveučilišnom profesoru (Skopje, Zagreb), dekanu Filozofskog fakulteta i rektoru Zagrebačkog sveučilišta te članu i dugogodišnjem predsjedniku tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1958.-1978.)⁵⁹ – našlo se i jedno od njegovih najopsežnijih, ali i najznačajnijih djela kojemu bi bilo primjerenije da je tiskano kao pregledna monografska publikacija nego kao dominantan segment redovog broja renomiranoga splitskog arheološkog časopisa čije uredništvo očito nije bilo u mogućnosti prepoznati ni trenutak niti vrijednosti koje su mu nekim sretnim slučajem stavljene na stol. [94] Taj važan rad kompleksan sadržajem i prezentacijom obuhvatio je ne samo građu iz kasnoantičke i ranobizantske Salone i salonitanske regije, kako je izričito navedeno u naslovu, već i mnogobrojne srodne nalaze iz drugih dijelova tadašnje Jugoslavije, a u komparativnom smislu i ostalu tematski zanimljivu i na bilo koji drugi način vrijednu arheološku građu: fibulu tipa Emmanuel i njoj srodne oblike, zoomorfne fibule i aplike, krstoliki nakit i ukrase, bizantske kopče raznih tipova (Salona-Histria, Sirakuza, Korint, Bologna, Balgota, Sucidava), fibule s podvijenom nogom, kopče s okovima U-oblika i mnogo toga drugog, a sve ovo prikazano je na čak 50 tabli odličnih crteža. Začudujuće je pak da ovako važan rad nije popraćen, barem za tadašnje prilike uobičajenim sažetkom, već je sažetak na francuskom jeziku tiskan godinu dana kasnije, tj. 1975. godine u zasebnoj publikaciji posvećenoj izlaganjima predstavljenima na znanstvenom skupu *Disputationes Salonitanae – Znanstvene rasprave o Salonu* upriličenom u Splitu u povodu 150. obljetnice tamošnjeg Arheološkog

⁵⁷ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* IV, Zagreb 1979, 1-2.

⁵⁸ Trud ipak nije bio uzaludan jer je već krajem sedamdesetih, a posebice tijekom osamdesetih i devedesetih godina prošlog stoljeća ostvareno nekoliko značajnih terenskih istraživanja, Šmalcelj 1986, 132-133, 139 (Đelekovec-Ščapovo); Tomičić 1996, 99-122 (Popovec-Bregi); Tomičić 1999, 41-60 (Sv. Juraj u Trnju); Tomičić 1997, 17-26 (Josipovo-Mesarna); Tomičić 1999a, 91-120 (Zvonimirovo-Veliko polje); Filipec 2002, 14-32 (Lobor-Majka Božja Gorska). Terenskim istraživanjima svakako treba pridodati i izvjestan broj istraživanja postojeće, ali i novoprikupljene materijalne ostavštine bjelobrdskog kulturnog kruga s područja kontinentalne Hrvatske i iz krajeva u njenom neposrednom susjedstvu na zapadu, istoku i jugu, Demo 1983, 271-301 (dvodijelni privjesci); Tomičić 1991, 95-148 (revizijska istraživanja); Tomičić 1992, 113-130 (tipološko-kronološka evaluacija materijalne kulture bjelobrdskog kulturnog kruga). Značajnijim istraživanjima srednjovjekovnih groblja djelomično bjelobrdskih obilježja svakako pripadaju i ona najopsežnija provedena na prostoru oko župne crkve u Đakovu od 1995. do 1997. godine, zaključena monografskom publikacijom, Filipec 2012.

⁵⁹ Suić 1988, 52-53.

Sl. 10 [87] Pogled na dvoranu i učesnike „Kolokvija o zgodnjem srednjem veku“ održanog u Kranju 12. svibnja 1969. godine. U prednjem planu ravnatelj Narodnog muzeja u Ljubljani Peter Petru (lijevo) i Zdenko Vinski (desno) u razgovoru.

Fig. 10 [87] View of the hall and participants at the “Colloquium on the Early Middle Ages” held in Kranj on the 12th of May 1969. In the foreground the director of the National Museum in Ljubljana Peter Petru (left) and Zdenko Vinski (right) in conversation.

muzeja⁶⁰ gdje je bio pročitan u tom (ili sličnom) obliku još u listopadu 1970. godine. [96] Na sličan način pisao je u to vrijeme i o kasnijim bizantskim kopčama i ukrasima na njihovim okovima kao mogućim utjecajima na ukrase i ukrašavanje kasnoavarskih kopči i jezičaca. [95]

Interes za problematiku i pojedina pitanja vezana uz veliko groblje vremena seobe naroda na Lajhu u Kranju, na koja se već ranije nekoliko puta navraćao, [38, 64, 71] aktualizirao je izlaganjem o tom značajnom arheološkom nalazištu održanom 12. svibnja 1969. godine u Kranju (Sl. 10) prvog dana trodnevnog *Kolokvija o zgodnjem srednjem veku* u organizaciji Slovenskog arheološkog društva.⁶¹

Sažetak spomenutog izlaganja tiskan je također u Sloveniji, u Ljubljani u *Arheološkom vestniku* dvije godine kasnije, [87] ali je cjelovito izlaganje na ovu temu predstavljeno na njemačkom jeziku na VII. sekciji VIII. Međunarodnog kongresa za pretpovijesne i ranosrednjovjekovne znanosti održanom u Beogradu od 9. do 15. rujna 1971. godine te iste godine ondje

i tiskano. [88] To izlaganje nije bio jedini doprinos Zdenka Vinskog spomenutom skupu jer mu je već u pripremi kongresa Jugoslavenski organizacijski odbor, čiji je član i sam bio, namijenilo ulogu autora strukovnog izvješća o stanju i dometima arheoloških istraživanja ranoga srednjeg vijeka na tlu Jugoslavije tiskanom u posebnoj, za tu prigodu pripremljenoj promidžbenoj publikaciji Saveza arheoloških društava Jugoslavije. Bio je to ovome djelomično sličan, sintetski koncipiran, ali i dvije godine ranije tiskan rad [81] u kojem je predstavio različite aspekte arheoloških istraživanja s obzirom na kasnoantički supstrat kao podlogu za sva tadašnja i buduća istraživanja, germanske došljake i njihov suživot s autohtonim stanovništvom kao nadogradnju materijalne kultu-

re u turbulentim razdobljima vremena seobe naroda, a dolazak Slavena u krajeve južno od Drave i Dunava u vrijeme avarske dominacije i u razdoblju nakon sloma avarske države kao kulturološke začetke formiranja prvih slavenskih zajednica na tlu bivše Jugoslavije. [90] U istoj publikaciji, zajedno s Dušanom Jelovinom, predstavio je rezultate višegodišnjih u to vrijeme već završenih zajedničkih iskopavanja Arheološkog muzeja u Zagrebu i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu u Kninu na brdu Spas (položaj Greblje) gdje su još 1964. godine uočeni prvi tragovi groblja autohtonoga romaniziranog stanovništva i germanskih došljaka u upotrebi i s trajanjem tijekom prve i druge polovine 6. stoljeća. [89]

Na muzeološkom planu, približno istovremeno s radom arheologa na pripremi i realizaciji VIII. Međunarodnog kongresa za pretpovijesne i ranosrednjovjekovne znanosti u Beogradu 1971. godine, slične aktivnosti odvijale su se i na pripremi izložbe „koja bi prikazala razvoj likovnih umetnosti u Jugoslaviji od najranijih vremena do naših dana“ potaknute na prijedlog „francuskog ministra za kulturu 1967. Andre

⁶⁰ Proslava 150. obljetnice Arheološkog muzeja u Splitu i trodnevni znanstveni skup pripremljen za tu prigodu održani su od 15. do 17. listopada 1970. godine „u odgovarajućem ambijentu podruma Dioklecijanove palače“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* II/2, Zagreb 1970, 2-6.

⁶¹ Triler 1969, 6.

Malroa“.⁶² U pozadini cijele te zamisli nalazili su se, dakako, i neki ovdašnji poznati ljudi (npr. Miroslav Krleža, Predrag Matvejević i sl.), a Zdenku Vinskom je u tom golemom državnom projektu pripremanom pune tri godine (od 1968. god.), pripalo mjesto u glomaznom organizacijskom odboru (osam članova iz Hrvatske), članstvo u deseteročlanoj arheološkoj sekciji (dvoje iz Hrvatske) te zadatak da bude autor poglavlja „Rani srednji vijek“ (jedan od dvanaest iz Jugoslavije i jedan od tri iz Hrvatske).⁶³ Sve to nije mu pomoglo da za izlaganje uspije osigurati sav ciljani arheološki materijal iako je u Parizu na izložbi *L'art en Yougoslavie de la préhistoire à nos jours* (3. ožujak do 17. svibanj 1971. godine)⁶⁴ uspostavljen prihvatljiv omjer zastupljenosti arheološke građe vremena seobe naroda i one pripisane Slavenima i ranosrednjovjekovnom razdoblju u cjelini.⁶⁵ Suprotno ovom evidentno reduciranom kataloškom dijelu uvodni tekst kojeg je Vinski za tu izložbenu prigodu pripremio čini se da je zadržao i sadržaj i formu kakve mu je autor namijenio i dao. **[91, 91a]** Bila je to sretna kombinacija jednoga njegovog teksta tiskanog 1969. godine pod naslovom „Epoha seobe naroda“ **[81]** i jednog drugog ovom vrlo sličnog, ali proširenog i na ranosrednjovjekovno razdoblje tiskanog na francuskom jeziku za potrebe već spomenutog *VIII. Međunarodnog kongresa za pretpovijesne i ranosrednjovjekovne znanosti*, **[90]** što ga je potom na hrvatskom jeziku pripremio za *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, poprativši to zagrebačko izdanje kartom rasprostranjenosti i adekvatnim popisom nalazišta. **[92]**

Eventualni povratak na teme vezane uz nove, neobjavljene ili slabo poznate arheološke nalaze germanškog porijekla posljednjih desetljeća 5. i prvih desetljeća 6. stoljeća navijestio je rad posvećen malobroj-

nim primjercima tirinških fibula s područja Jugoslavije (Kranj, Salona, Novi Banovci). Rasvjetljavanje njihove pojave daleko izvan same Tiringije i povijesnog konteksta koji je do toga doveo upotpunio je „opširnijim komentiranjem fundusa ostrogotskih fibula u Jugoslaviji“ u kojima je, shodno novim saznanjima, nastojao ili revidirati neke svoje ranije stavove, atribucije i datacije (Sremski Karlovci-Rovine; Pećinska Rika) ili je pak novim opažanjima i saznanjima nastojao poduprijeti tezu o postojanju „*ostrogotskih fibula mlađe skupine*“ koje pripadaju vremenu poslije 530. godine (Ljubljana-Dravljje; Ivoševci-Šupljaja/*Burnum*). **[93]** Slični problemi zanimali su Vinskog i nekoliko godina kasnije kada je na trodnevnom međunarodnom skupu *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini* održanom od 13. do 15. prosinca 1976. godine u Novom Sadu u povodu 150. obljetnice postojanja i rada tamošnje Matice srpske svoje izlaganje usredotočio isključivo na arheološke tragove istočnogotske (ostrogotske) prisutnosti na području Jugoslavije predstavivši tu građu u vrlo skraćenom obliku, ali ipak vremenski proširenom i na razdoblje nakon sloma hunske dominacije u srednjem Podunavlju 454. godine. **[97]**

Zakupljenost arheološkom problematikom seobe naroda bila je krajem 70-ih godina prošlog stoljeća prevladavajući, ali ne i jedini znanstveni interes Zdenka Vinskog jer je u ljeto 1978. godine, samo godinu dana prije umirovljenja i pomalo neočekivano, u Arheološkom muzeju u Zagrebu pripremio izložbu *Slavska nekropola u Vukovaru*⁶⁶ oživjevši njome sjećanja na jedno svoje davno obavljeno arheološko istraživanje. (Sl. 11) Ipak, povratak na problematiku toga ranosrednjovjekovnog groblja bio je tek muzeološki pothvat koji nije rezultirao nikakvim za tu prigodu

⁶² Podatak prema izvješću tadašnje Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom pod naslovom *Izložba Umetnost na tlu Jugoslavije kroz vekove*, Beograd, oktobar 1970, 1.

⁶³ O.c., 8-9. – Pariškom izložbom bavile su se mnoge jugoslavenske tiskovine, struka u daleko manjem broju. Stoga se dragocjenima čine opažanja četvorice renomiranih hrvatskih arheologa (Šime Batović, Nenad Cambi) i povjesničara umjetnosti (Radovan Ivančević, Igor Zidić) okupljena u osamnaestom broju časopisa *Život umjetnosti* (ur. Žarko Domljan) tiskanom u Zagrebu 1972. godine. Za jedno statističkim pozitivizmom obojeno opažanje priređeno prema podacima iz dnevnog tiska, v. *Glasnik slavonkih muzeja* 16, Vukovar 1971, 24-26 (tekst nepotpisan).

⁶⁴ Po zatvaranju izložba je iz Pariza prenesena u sarajevsku Skenderiju gdje je u organizaciji tamošnjeg Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine i pod naslovom *Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas* otvorena za javnost 28. srpnja 1971. godine (do 28. listopada), Rizvanbegović 1975, 80-81. Uz sarajevsku izložbu tiskan je katalog *Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas, Sarajevo - Skenderija, juli - oktobar 1971* (tekst kataloga Lola Savčić).

⁶⁵ „Posebno je loše prošla starohrvatska umjetnost“ – konstatirao je Šime Batović, tadašnji ravnatelj Arheološkog muzeja u Zadru (1966.-1978.) i predsjednik Hrvatskog arheološkog društva (1971.-1973). spominjući uzgredno i izložbeni segment ranosrednjovjekovne sekcije u svom osvrtu na nedostatke i manjkavosti izložbe glede odabira arheološke građe, posebice, naravno, one pretpovijesne kojom se sam bavio kao specijalist za pretpovijesnu arheologiju, Batović 1972, 6.

⁶⁶ Izložba je prikazana u Arheološkom muzeju u Zagrebu (soba na trećem katu) od 26. lipnja do 26. srpnja 1978. godine da bi nakon toga bila prenesena u Vukovar i ponovno predstavljena javnosti u tamošnjem Gradskom muzeju, Batorović 1978, 14.

Sl. 11 Snimak plakata i postava izložbe „Slavska nekropola u Vukovaru“ predstavljene na trećem katu Arheološkog muzeja u Zagrebu 26. lipnja 1978. godine (AMZ i-389).

Fig. 11 Photograph of the poster and layout for the exhibition “The Slavic Cemetery in Vukovar” presented on the third floor of the Archaeological Museum in Zagreb on the 26th of June in 1978 (AMZ i-389).

pripremljenim katalogom jer je takvo što u to vrijeme u hrvatskoj arheologiji još uvijek bilo poprilično teško izvedivo i dosta rijetko. Stoga nije neočekivano da je već u jesen te iste godine (radije) boravio u Donjoj Austriji gdje je u cistercitskom samostanu u Zwettlu na znanstvenom skupu *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, kao jedan od gotovo pedeset učesnika toga skupa, referirao na temu „Zur vorrslawische Völkerwanderungszeit in Kroatien im Widerschein der Grabfunde bis zum ostgotisch-byzantinischen Krieg“. [125] Svoj rad na tu temu, čini se, nikad nije dovršio pa ni pripremio za tisak (?),⁶⁷ a eventualne razloge tome moguće je prepoznati već u siječnju 1979. godine kada je u Zagrebu dovršeno tiskanje dvobroja *Vjesnika Arheološkog muzeja* koji je više nego jasno pokazao što je Vinskog godinu ili dvije godine ranije više zanimalo i čime se u to vrijeme zapravo intenzivnije bavio. Bili su to novi i nadasve značajni ranokarolinški nalazi s područja Jugoslavije, problematika njemu ni strana niti slabo poznata, kojoj se on tom prigodom posvetio temeljitije nego ikad ranije odabravši istraživački pristup kvalitativno daleko rafiniraniji u

odnosu na ono kako je na tu temu dotada bio običavao raditi i pisati. Zvijezda prvog dijela tog uistinu kompleksnog istraživačkog zahvata bio je danas već čuveni pojasni jezičac majstora Tetgisa i ostruga iz Gornjih Vrbljana u Bosni i Hercegovini,⁶⁸ a uz njih analiziran je niz komparativno važne arheološke građe i pojedini ovdašnji otprije već dobro poznati također važni ranokarolinški nalazi poput, primjerice, pojasne garniture iz Mogorjela i kadionice iz Vrlike. U drugom dijelu istog rada predstavio je za ranosrednjovjekovnu arheologiju kontinentalne Hrvatske nezaobilazni grobni nalaz iz Medvedičke, u čijem je spašavanju i sam sudjelovao. Dio nalaza otkriven je posve slučajno u ožujku 1973. godine (mač tzv. posebnog tipa), a preostali predmeti prigodom zaštitnih iskopavanja provedenih pod njegovim vodstvom četiri godine kasnije (pojasni jezičac tipa Rossum i bojna sjekira te ulomci noža i zdrobljenog željeza za koje se tek nakon 2016. godine provedenog restauratorsko-konzervatorskog zahvata ustanovilo da se ne radi o nožu i amorfnim ulomcima željeza već o ostacima okova i drške nesačuvane drvene vjedrice).⁶⁹ Uz obradu ovih predmeta evidentirao je i popisao, tipološki odredio i u osnovnim

⁶⁷ Prema podacima tiskanim u uredničkom predgovoru četverodnevnom skupu u Zwettlu (24.-27. listopada 1978. godine) pristupilo je 49 učesnika, podneseno je 28 referata a u zborniku radova izašlom dvije godine kasnije tiskano ih je tek devetnaest. Referat Zdenka Vinskog naveden je kao petnaesti po redu. Prije njega izlagao je rumunjski arheolog Radu Harhoiu, a nakon Vinskog austrijski povjesničar Herwig Wolfram, Wolfram, Daim 1980, 11.

⁶⁸ Osnovne podatke o nalazištu i prve o tamošnjim ranokarolinškim nalazima objavio je Bojanovski 1974, 245-255, Tab. I-II.

⁶⁹ O detaljima konzervatorsko-restauratorskog zahvata i okolnostima koje su mu prethodile, Latinović 2017, 53-50.

crtama determinirao nalaze ranokarolinških mačeva i kopalja s krilcima s područja tadašnje Jugoslavije. **[98]**

U izvješću o radu djelatnika Arheološkoga muzeja u Zagrebu, koje se u to vrijeme pod nazivom „Kronika“ nalazilo na kraju svake sveske *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu* tiskano je 1979. godine u poglavlju „Terenska istraživanja“ sumarno izviješće Zdenka Vinskog o terenskom istraživanju provedenom u Medvedički 1977. godine, **[99]** u poglavlju „Izložbe“ prikaz izložbe *Natpisi iz doba hrvatskih narodnih vladara* otvorene u Arheološkom muzeju u Zagrebu 14. lipnja 1976. godine u povodu 1000. obljetnice nadgrobnog natpisa hrvatske kraljice Jelene, **[100]** a u poglavlju „Prikazi“ neočekivano sumaran i štur osvrst na nekoliko godina ranije u Grazu tiskanu knjigu Herberta Kühna (1895.-1980.), njemačkog arheologa, povjesničara umjetnosti i sveučilišnog profesora u Kölnu i Mainzu, povećenu karakterističnoj sastavnici germanske ženske nošnje u Porajnju i Južnoj Njemačkoj – germanskim lučnim fibulama iz vremena seobe naroda. **[101]**

RAD I RAZDOBLJE NAKON UMIROVLJENJA 1979. GODINE

Sredinom 1979. godine, nakon trideset i četiri godine provedene radeći u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Zdenko Vinski je umirovljen,⁷⁰ ali s arheologijom i pisanjem o arheologiji nije ni razmišljao prestati. Te prve umirovljeničke godine u svoju nekadašnju radnu sobu, tada već radnu sobu svoje nasljednice i dugogodišnje voditeljice Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu Katice Simoni (1979.-

2008.),⁷¹ redovno je navraćao, zanimao se za rad i događanja u Muzeju, prelistavao novopristiglu literaturu, komentirao i povremeno radio bilješke, a mladim i novouposlenim arheolozima kojih je u to vrijeme u Muzeju bilo troje (Željko Demo, Zoran Gregl, Tihomila Težak) još je mjesecima svakog ponedjeljka održavao svojevrsnu nastavu na neku od arheoloških, muzeoloških ili opće zanimljivih stručnih tema uglavnom prema vlastitom odabiru ili aktualnosti. Na tome je ustrajao gotovo sve do vremena kada je 1980. godine iz tiska izašao njegov izuzetno važan prilog **[102]** u duغو iščekivanom katalogu grobnih nalaza s Kranj-Lajha, arheologinje tadašnjeg Narodnog muzeja u Ljubljani Vide Starè. Djelo je tiskano u 18. svesku izvrsne i već tada visoko rangirane ljubljanske arheološke serije *Katalogi in monografije* kojih je za ravnateljstva Petera Petrua u Narodnom muzeju u Ljubljani (1970.-1983.), uz još dva serijska izdanja tog Muzeja (*Situla* i *Argo*), tiskano čak devetnaest svezaka (br. 5-20).⁷² Prilog Zdenka Vinskog tom značajnom ostvarenju odnosio se isključivo na tipološko-kronološko razmatranje grobnih nalaza kao temeljnog polazišta za eventualnu prosudbu karakternih osobina i vremenskih odrednica ovog groblja koje je označio pretežito starosjedilačkim i datirao u vrijeme od oko 500. do oko 600. godine, tj. u cijelo 6. stoljeće, pokazavši da je groblje na Lajhu zbog svoje veličine i ogromne arheološke građe još uvijek bez presedana i jedinstveno u kasnoantičkom i ranobizantskom predalpskom prostoru, poglavito njezinom istočnom dijelu.⁷³ U travnju te iste 1980. godine zajedno s istarskim arheologom Borisom Bačićem doživio je još jedno posebno zadovoljstvo izborom za počasnog člana Hrvatskoga arheološkog društva.⁷⁴

⁷⁰ Mirnik 2009, 300 („...u Muzeju...do 30. lipnja 1979...“).

⁷¹ Demo 2008, 75-79 [engl. 77] = Demo 2010, 11-18.

⁷² O Peteru Petruu i njegovom izvanrednom doprinosu arheologiji i organiziranoj prezentaciji arheološkog rada u Sloveniji, Šašel 1983, 17-22.

⁷³ Opservacijama koje su na temu ovog groblja svojevremeno izrečene (Ciglencečki 1999, 295-296; Curta 2009, 208-210) potrebno je dodati i neka novija vrlo važna opažanja temeljena na arheološkim istraživanjima provedenima na Lajhu 2004., 2005. i 2007. godine, Lux, Ravnik 2008, 43-58 [engl. 59-69].

⁷⁴ Marušić-Vrsalović 1980, 22-25. Ovdje također treba upozoriti da nije točan podatak o izboru Zdenka Vinskog za počasnog člana spomenutog društva 1978. godine kako je to na jednom mjestu zapisano (Zaninović 1997, 328), ali i na činjenicu da se u popisu počasnih članova Hrvatskog arheološkog društva objavljenom 2009. godine ne spominju imena preminulih počasnih članova pa tako ni ime Zdenka Vinskog (Rendić-Miočević 2009, 28). Na spomenutom mjestu uz Vinskog neistaknuta su začudo ostala i još neka značajna imena hrvatske arheologije druge polovine 20. stoljeća kao što su Boris Bačić (Pula), akademik Stjepan Gunjača (Split) i Danica Pinterović (Osijek) koji se zajedno sa Zdenkom Vinskim kao počasni članovi navode u Popisu članova Hrvatskog arheološkog društva objavljenom u *Obavijestima Hrvatskog arheološkog društva* XII/4, Zagreb 1980, 34. Danica Pinterović i akademik Stjepan Gunjača izabrani su za počasne članove spomenutog društva još 1967. godine zajedno s akademikom Grgom Novakom (Zagreb), akademikom Ljubom Karamanom (Zagreb), Stjepanom Vukovićem (Varaždin) i Josipom Klemencom (Ljubljana), v. Drechsler 1969, 10. Nekoliko godina kasnije popisu počasnih članova Društva dodano je i ime šibenskog arheologa Franje Dujmovića (zaslužan za istraživanja u Danilu), *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* III/1, Zagreb 1971, 22.

Sl. 12 [98] Zdenko Vinski (desno) i ravnatelj Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika Dušan Jelovina (lijevo) u trenucima predaha tijekom iskopavanja srednjovjekovnog nalazišta Gradac-crkva Porođenja Marijina kod Drniša (11.-29. rujna 1981. godine).

Fig. 12 [98] Zdenko Vinski (right) and the director of the Museum of Croatian Archaeological Monuments Dušan Jelovina (left) taking a break during the excavations of the medieval site of Gradac-Church of the Nativity of Mary near Drniš (11-29 September 1981).

Već sljedeće godine, u kojoj je ostvario još jedno terensko istraživanje u Dalmaciji u suradnji s Dušanom Jelovinom, (Sl. 12) svojim dugogodišnjim suradnikom i doktorandom iz sredine sedamdesetih godina prošlog stoljeća,⁷⁵ uslijedio je povratak karolinškim mačevima što ih je Vinski u jednom svom radu nedugo prije tek bio pobrojao i tipološki odredio. [98] Ovog puta odlučio je obraditi ih u cijelosti te svu dostupnu građu s područja tadašnje Jugoslavije objaviti u članku tiskanom 1981. godine u upravo te godine ponovno oživjeloj trećoj po redu seriji časopisa *Starohrvatska prosvjeta* Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika kojoj je od te godine pa do smrti bio i članom uredništva (br. 11/1981 do 21/1996). [103] Istom prigodom uzgredno je najavio kao izvornu i još 1979. godine na njemačkom jeziku napisanu verziju pripremljenu za

tisak u 26. svesku časopisa *Jahrbuch des Romisch-germanischen Zentralmuseums* (za 1979. godinu), no taj se rad ipak nije pojavio već je u višekratno dopunjavanom obliku tiskan tek u 30. svesku izdanom četiri godine kasnije. [109] Zbog toga je uputnije koristiti tu kasnije zgotovljenu njemačku nego ranije tiskanu hrvatsku verziju tog ne posve istog teksta. Iako su komparativnost i analitika u obje verzije vrlo slične i adekvatno predstavljene u njemačkoj verziji, preglednije su opisani i abecednim redom predstavljeni (23 primjerka) te uglavnom prema Petersenovoj tipologiji klasificirani mačevi (posebni tip, tip H i tip K te rijetki tipološki neodređeni primjerci).⁷⁶ Mjerni podaci su nažalost najvećim dijelom i ovdje bili zanemareni, a oni doneseni bili su isuviše šturi i svedeni u pravilu jedino na izmjerene dužine mačeva (ili oštrica) koji su

⁷⁵ O istraživačkom putu Dušana Jelovine, v. Delonga 1992, 78-90 = Delonga 2003, 9-11; Stipčević 2005, 451-452. O poznanstvu i suradnji sa Zdenkom Vinskim koji se u spomenutim životopisima ne navode moguće je dodati: Jelovinin diplomski rad *Biskupija (Topografski smještaj nalazišta)* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1953. godine s područja ranosrednjovjekovne arheologije koju je u to vrijeme ondje predavao Zdenko Vinski i par godina kasnije *Pregled starohrvatskih naušnica u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika* kao rad priložen uz stručni ispit, zajednička arheološka iskopavanja nalazišta Knin-Greblje (1966.-1971.) kojima su predhodila probna iskopavanja Dušana Jelovine 1964. godine te zajedničku preliminarnu objavu rezultata 1971. godine [89], mentorstvo Jelovinine doktorske disertacije *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine* obranjene na Filozofskom fakultetu u Zadru 1975. godine, članstvo u uredništvu časopisa *Starohrvatska prosvjeta* (1981.-1996.) te zajedničko iskopavanje srednjovjekovnog groblja kod crkve Porođenja Marijina u Gradcu kod Drniša (Jelovina 1982, 237-238, ovdje navedeno kao Gradac-Greblje).

⁷⁶ Petersen 1919, 89-101 (tip H), 105-110 (tip K).

pak, uz zaista rijetke izuzetke (Nin-Ždrijac, Zvonigrad, Šoderica) crtani tako da pokazuju jedino gornji dio sječiva, krsnicu i dršku s jabučicom. U njemačkoj verziji je također ostalo nerazjašnjeno zašto su se uopće na tom mjestu pojavili mačevi iz okolice Zvonigrada, područja na granici Like i Dalmacije (mač bez krsnice i jabučice) i Legrad-Šoderice kod Koprivnice u Podravini (mač bez jabučice) s obzirom na to da oštrice tih dvaju mačeva ne pokazuju evidentna ranokarolinška obilježja. Izgled krsnice mača iz Šoderice bio je, a i danas je tek zanimljiv, ali ne i jedini element dostatan za njegovo eventualno nešto kasnije datiranje,⁷⁷ ali i neko drukčije tumačenje. S podacima o spomenuta dva mača u hrvatskoj literaturi oglasio se još dva puta: prvi put 1984. godine, [113] a drugi put 1986. godine [115] ne donijevši ništa novo ni o maču iz okolice Zvonigrada (karolinška spata 9. stoljeća) ni o maču iz Legrad-Šoderice koji je i dalje čvrsto vezao uz 9. stoljeće. Prethodno je svoje evidentiranje i proučavanje nalaza ranosrednjovjekovnih mačeva na tlu tadašnje Jugoslavije proširio i na nešto malobrojnije nalaze mačeva 10. i 11. stoljeća što ih je također klasificirao prema Petersenovoj tipologiji i evidentirao kao mačeve tipa W, X i Z dodajući im kao posebnu skupinu mačeve s lečasto oblikovanim jabučicama klasificirane kao tip α u shemi koju je početkom pedesetih godina prošlog stoljeća predložio poljski povjesničar i arheolog Andrzej Nadolski (1931.-1993.).⁷⁸ Kako je i taj rad koncipiran prema obrascu korištenom već ranije pri obradi nalaza ranokarolinških mačeva, to su prethodno uočene manjkavosti (mjerni podaci) opetovane i ovom prigodom, [110] a prisutne su i u posljednjem radu Zdenka Vinskog na temu karolinškog oružja u kojem je mačevima pridodan selektivan broj primjeraka kopalja s krilcima iz hercegovačkog dijela Bosne i Hercegovine (Mogorjelo, Stolac-Čairi, Hatelj, Mostar-Vukodol) i dalmatinske Hrvatske (Nin-Ždrijac) te izvještaj brojeva isto tako selektivno odabranih i metodom *ad hominem* razmatranih karolinških i poslijekarolinških mačeva iz Hrvatske i Mađarske, tj. primjerci s nalazišta „u Panonskoj nizini“. [115]

Osim mačeva zanimala ga je tih godina i ranokarolinška kadionica iz Cetine kod Vrlike – slučajan nalaz bez raspoznatljivog arheološkog konteksta, a u ranokarolinškim razmjerima jedinstvena – o kojoj je u svojim ranim arheološkim danima opširno bila pisala Ksenija Vinski-Gasparini stavivši izradbu kadionice u „kasno-merovinško vrijeme“ s pojavom u Dalmaciji u vremenskom razdoblju od 803. do 878. godine.⁷⁹ Tri desetljeća kasnije taj izuzetan predmet Vinski je odlučio pripisati isključivo ranom 9. stoljeću i u njemu prepoznati trag prisutnosti franačkih misionara u unutrašnjosti Dalmacije. [114] Taj svoj rad i zaključke posvetio je, u povodu njegova 70. rođendana, Hermannu Vetteru (1915.-1993.), austrijskom arheologu, istraživaču rimske provincijalne arheologije, Magdalensberga, Efeza, katedrale u Salzburgu i niza drugih arheoloških nalazišta, dugogodišnjem ravnatelju Austrijskog arheološkog instituta (1969.-1985.)⁸⁰ i svome dvije godine mlađem kolegi iz studentskih dana zajedno provednih u Beču tridesetih godina 20. stoljeća.

Karolinški mačevi, kao i oni nešto kasniji iz ranijega otoskog vremena a i spomenuta ranokarolinška kadionica nisu bili i jedina znanstvena preokupacija Zdenka Vinskog osamdesetih godina prošlog stoljeća. Naime, na skupu Hrvatskoga arheološkog društva održanom u Sinju početkom lipnja 1980. godine referirao je na temu kaciga razdoblja seobe naroda predstavivši tom prigodom dosta dobro očuvan primjerak otkriven petanestak godina ranije u Sinju. U kratkoj analizi tog nalaza ustvrdio je tada da je ta cjelovita željezna kaciga ranobizantski primjerak justinijanova vremena, „skromni srodnik“ elitnih primjeraka kaciga tipa Baldenheim koje je tom prigodom preimenovao u tip Naron/Baldenheim. [107] Ne čekajući da referat iz Sinja jednog dana ipak bude tiskan (iz tiska izašao tek 1984. godine), odlučio je sinjsku željeznu kacigu staviti u centar pozornosti i, bez obzira na njezinu skromnost, obraditi je opširnije⁸¹ te je, zajedno s 'klasičnim' kacigama tipa Naron/Baldenheim⁸² i još nekim novijim ili neobjavljenim nalazima te vrste, uklopiti u problematiku kaciga vremena seoba naroda

⁷⁷ Demo 1984, 216-218, 228, T. 1 : 1; T. 3: 1.

⁷⁸ Nadolski 1954, 26-30, 35, Tab. VIII-XI. Da su jabučice tipa α već tada zahtijevale dodatnu klasifikaciju pokazali su primjerci na tablama IX:2, X:1, XI:1. Mačeve s takvim jabučicama desetak godina kasnije izdvojio je u zasebnu skupinu, Oakeshoat 1964/1981⁸, 93 (tip B).

⁷⁹ Vinski-Gasparini 1958, 93-103.

⁸⁰ Zaninović 1994, 108-109.

⁸¹ Odnedavno se „skromna“ kaciga iz Sinja zbog svojih srednjoazijskih konstrukcijskih obilježja (ojačano središnje rebro križnih traka) svrstava među srednjoazijske izrađevine (stvarne ili po uzoru) te dovodi u vezu s uspjesima bizantske vojske u ratu sa Sasanidima u vrijeme bizantskog cara Mauricija Tiberija (578.-579.) ili čak kasnije u vrijeme Heraklija (622.-628.), tj. u vremenski raspon od 578. do 628. godine, Kubik 2016, 84 Fig. 6, 88. Za dataciju ove tipološke varijante u nešto širi vremenski raspon (6.-8. st.), Kubik 2017,

evidentiranih na tlu tadašnje Jugoslavije. **[111]** Osim primjeraka te poznate europske skupine (evidentirao ih je tada tek pet), kratko je predstavio i željezne kacige s dvodijelnom kalotom i širokom tjemenom trakom iz Narone (3 kom.), a kao primjerak istočnog tipa „centralnoazijskog ili crnomorskog porijekla“ proglasio je nalaz iz Legrad-Šoderice u koprivničkoj Podravini na sjeveru Hrvatske za kojeg je, prema slici nastaloj u vrijeme nalaska te kacige, pretpostavio da je bila prekrivena lamelama te bi prema tome imala pripadati tzv. lamelarnom tipu kacige „u langobardskoj ili avarskoj upotrebi“, što se kasnije, bar što se tih lamela tiče, pokazalo netočnim.⁸³ Svoju trilogiju na temu kaciga tipa Baldenheim, tj. Narona/Baldenheim, kako ih je u tim svojim posljednjim radovima uporno nazivao, Vinski je zaključio 1986. godine sastavivši pregledan popis dvadeset i devet kaciga s dvadeset pet nalazišta iz dvanaest tadašnjih europskih država poprativši ga kartom rasprostiranja i osnovnom literaturom. S područja tadašnje Jugoslavije tom su prigodom evidentirani nalazi šest kaciga s pet nalazišta: Vid/Narona (2 kom), Solin/Salona, Batajnica (jedini grobni nalaz), Bitola/Heraclea Lyncestis i Caričin grad/Iustiniana Prima, a u dodatku naveo je i slučajne nalaze obraznih pločica kao svjedočanstva postojanje pojedinih nažalost uništenih kaciga. **[115]**

Toj istoj 1986. godini u kojoj je bio izabran za dopisnog člana I. razreda za društvene znanosti tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,⁸⁴ pri-

pada i jedan tematski drukčiji, a sadržajno ne osobito nov pregledni rad na temu arheoloških nalaza vremena seobe naroda s područja Jugoslavije **[116]** kakvih je nekoliko napisao i objavio još tijekom sedamdesetih godina. **[81, 90-92]** Njegov tekstualni pristup sličan spomenutima – tiskan kao prvo poglavlje jedne od dviju posljednjih svezaka široko zamišljene serije *Umjetnost na tlu Jugoslavije* kojoj je cilj bio „da se izvorna kulturna baština ovog podneblja predstavi u perspektivi suvremenog naučnog iskustva“⁸⁵ – unaprijedile su, osim onih već dotad često viđenih, nešto brojnije ilustracije arheološke građe iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, neke na ovakvom mjestu i u ovako reprezentativnom izdanju prezentirane po prvi put (npr. pektoral iz Potoka, ranobizantska košarasta naušnica i jezičac iz Siska, avarodobni jezičac i par naušnica s privjescima od stakla iz Bijelog Brda, jezičac iz Zagreb-Kruga, ranokarolinški jezičac i mač iz Medvedičke).

Samo godinu dana kasnije priveden je kraju i svečano otvoren, pune četiri godine pripreman međunarodni izložbeni projekt *Germanen, Hunen und Awaren – Schätze der Völkerwanderungszeit* usredotočen ponajviše na istraživanje brončanog doba i razdoblje Merovinga. Projekt je bio osmislio Wilfried Mengin (1942.-2013.), njemački arheolog i sveučilišni profesor te autor brojnih monografskih publikacija ali i nekoliko zapaženih, velikih i značajnih arheoloških izložbi.⁸⁶ Ovom prigodom surađivala su i izložbu

96 Fig. 47, 100-101, 111 (grupa K.G. II, tip 1a₁). – Zanimljiva je i tvrdnja o nalazištu kacige (koliko je podatak pouzdan ili ne nije moguće prosuditi jer se izvor podatka ne navodi) prema kojoj bi ova „bila prilog u slučajno otkrivenom grobu na predjelu Kula u Sinju“, Librenjak-Čerina 2005, 273 bilj. 7.

⁸² O kacigi iz Batajnice koju je kao i 30-ak godina ranije Vinski pripisao Gepidima i datirao do u vrijeme zaključno s katastrofom gepidskog vladara Kunimunda 567. godine **[34, 49]** danas se razmišlja drukčije. Kao o nalazu kojeg možda ipak treba pripisati Herulima, datirati ga nešto ranije, ali i pripisati nekoj od bizantskih radionica vojne opreme tog vremena, Bugarski, Ivanišević 2018, 311, 314, 318.

⁸³ Spomenutu tvrdnju riječju i slikom opovrgao je povjesničar Dražen Ernečić viši kustos u Muzeju grada Koprivnice, ne predloživši nažalost adekvatno tumačenje za vrijeme nastanka spomenute kacige, v. Ružić, Škoberne (ur.) 2001, 76-77. Unatoč Ernečićevu upozorenju, ali i fotografiji kacige priloženoj prigodom njene prve objave (Vinski 1982, Tab. XV;1-1a) uvjerenje o postojanju lamelarne kacige s nalazišta Legrad-Šoderica zasnovano na zamučenoj terenskoj snimci nastaloj 1969. godine, neuništivo je (!) i uporno nastavlja živjeti i dalje.

⁸⁴ *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 90, Zagreb 1986, 143, 558-559.

⁸⁵ Serija „Umjetnost na tlu Jugoslavije“ ostvarena je kao zajedničko kulturološki zanimljivo izdanje izdavačkih kuća u Beogradu (Jugoslavija), Zagrebu (Spektar) i Mostaru (Prva književna komuna) kojima su se u radu na pojedinim sveskama pridružili ili su neku od prethodnih zamijenili još neki izdavači (npr. Kršćanska sadašnjost iz Zagreba i Prosveta iz Beograda). Tekstovi i odabir ilustracija i građe bili su pak djelo najistaknutijih stručnjaka iz tadašnje Jugoslavije – povjesničara, arheologa, etnologa, povjesničara umjetnosti, likovnih kritičara i umjetničkih fotografa. U seriji je u razdoblju od 1982. do 1986. godine tiskano 18 naslova: *Praistorija* (1982); *Antika* (1982); *Rani srednji vijek* (1986); *Srpska umetnost u srednjem veku* (1982); *Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj* (1984); *Romanika* (1984); *Stećci* (1982); *Freske i ikone u Makedoniji* (1983); *Minijatura* (1983); *Renesansa u Hrvatskoj i Sloveniji* (1985); *Islamska umjetnost* (1982); *Islamska minijatura* (1983); *Barok* (1985); *Narodna umetnost* (1983); *Osvit novog doba XIX vek* (1982); *Slikarstvo XX veka* (1982); *Skulptura XX veka* (1982); *Arhitektura XX vijeka* (1986).

⁸⁶ „Magisches Gold. Kultgerät der späten Bronzezeit“, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg (26.5.-31.7.1977.); „Römische Paraderüstungen“, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg (15.12.1978.-4.2.1979.), Prähistorische Staatssammlung München - Museum für Vor- und Frühgeschichte München (16.2.1979.-16.4.1979.); „Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh“, Museum für Vor- und Frühgeschichte Frankfurt am Main, (19.7.1985.-18.10.1985.), Germanisches Nationalmuseum Nürnberg (27.11.1985.-19.1.1986.).

Sl. 13 [119] Zdenko Vinski (lijevo) u društvu s arheološkinjama Marijom Šmalcelj (dipl. 1963.; desno) i Marinom Šegvić (dipl. 1968.; u sredini) u predahu arheoloških iskopavanja u Kninu u ljeto 1968. godine.

Fig. 13 [119] Zdenko Vinski (left) with the archaeologists Marija Šmalcelj (right) and Marina Šegvić (in the middle) during archaeological excavations in Knin in the summer of 1968.

zajednički pripremila dva jaka arheološka muzeja tadašnje Savezne Republike Njemačke (Zapadne Njemačke): Njemački nacionalni muzej u Nürnbergu i Muzej za pretpovijest i ranu povijest Grada Frankfurta u Frankfurtu na Majni. Izložba je za razgledanje bila otvorena prvo u Nürnbergu 12. prosinca 1987. godine (do 21. veljače 1988.), a potom u Frankfurtu 13. ožujka 1988. godine (do 15. svibnja 1988.).⁸⁷ O značaju i veličini izložbe svjedoči katalog, tisuće izložaka i suradnja 46 muzejskih institucija iz deset europskih zemalja i Sjedinjenih Američkih Država (The Metropolitan Museum of Art, New York). Iz Hrvatske arheološki materijal za izlaganje osigurali su Arheološki muzej u Zagrebu i Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, a kataloške su jedinice napisali Katica Simoni⁸⁸ i Zdenko Vinski, čiji je prilog u desetom poglavlju te publikacije sadržavao i kraći tekst o nalazima vremena seobe naroda iz Dalmacije. Unatoč obećavajućem naslovu u tom tekstu tek su vrlo sumarno predstavljene nalazište i nalazi s groblja Knin-Greblje te 16 kataloških jedinica u kojima su, osim nalaza s tog groblja, prikazani i neki pojedinačni ili slučajni ali vremenski opredjeljivi nalazi s još nekih

dalmatinskih nalazišta (Unešić-Bogočin, Vrlika, Knin-nepoznato nalazište i Otres) – sve odreda predmeti iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. [118]

Osim spomenutih djela tijekom osamdesetih godina Vinski je napisao i nekoliko, uobičajeno opširnih prikaza: u dva prikaza predstavio je monografske publikacije koje se tiču povijesti Gota [104] i rezultata arheoloških iskopavanja rimskodobnog i ranosrednjovjekovnog groblja u Mačvanskoj Mitrovici [108], u jednom prikazu istovremeno je predstavio, usporedio i razmotrio dvije različito koncipirane monografske publikacije koje su se svaka na svoj način bavile poviješću i arheologijom Istočnih, Zapadnih i Južnih Slavena [117], u jednom prikazu predstavio je, pišući ga na njemačkom jeziku, tematski zbornik austrijskih istraživača glede povijesne, arheološke i lingvističke ostavštine Bajuvara i Slavena na tlu Gornje Austrije, [105] a jedan prikaz posvetio je krajem 1982. godine obnovljenom stalnom postavu srednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. [106] Kasne osamdesete godine prošlog stoljeća obilježilo je i jedno

⁸⁷ Za obavijest o izložbi (identično podacima sadržanima u obavijesnoj pozivnici za otvorenje), Rendić-Miočević 1987, 66. O izložbi nakon njenog predstavljanja u Frankfurtu, Simoni 1988a, 46-48.

⁸⁸ Katica Simoni tadašnja viša kustosica (1982.-1988.) i voditeljica Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu (1979.-2008.) autorica je kataloških jedinica u dvama poglavljima spomenutog izložbenog kataloga: IV. *Ostgermanische Frauengräber* (str. 191 Sl. 8/a, 194-196 br. IV/7a-e do IV/8a-b) i u poglavlju V. *Gepiden* (str. 204-206, 223-231 br. V/10 do V/21a-c). Na ovo je bilo potrebno upozoriti jer u popisu autora kataloških jedinica (o.c., str. 4) neki od ovih podataka uopće nisu navedeni.

vrijedno priznanje – republička nagrada dodijeljena mu u ime tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske za njegov „*istaknut znanstveno-istraživački rad*“.⁸⁹

Početak 1991. godine, u vrijeme kada su se u Jugoslaviji nakon prvih višestranačkih izbora provedenih u Hrvatskoj u travnju i svibnju 1990. godine sve jasnije počele nazirati tendencije krvavog raspada te totalitarne komunističke tvorevine, u Splitu je iz tiska izašao devetnaesti svezak časopisa *Starohrvatska prosvjeta* s posljednjim važnim znanstvenim tekstom Zdenka Vinskog posvećenim rezultatima arheoloških iskopavanja na položaju Greblje u Kninu okončanim dvadesetak godina ranije. Na Greblju smještenom na istočnoj padini brda Spas istraženo je 218 grobova tijekom nekoliko arheoloških kampanja provedenih 1964. godine (probno iskopavanje) i u razdoblju od 1966. do 1971. godine.⁹⁰ (Sl. 13) Nalazi i njihova analiza [119] pokazali su da je ovo značajno groblje vremena seobe naroda i ranobizantskog razdoblja u dalmatinskoj unutrašnjosti bilo pokapalište pretežito romaniziranih i kristijaniziranih starosjedilaca (Romani) tijekom cijelog 6. stoljeća. Germanima, za koje je smatrao da su ograničeno dokazivi, Vinski je pripisao nevelik broj grobova Istočnih Gota, grob s orlovskom kopčom za Dalmaciju rijetkom označio je tek istočnogermanskim kolebajući se između njegove atribucije Gepidima (vjerojatnije) ili Istočnim Gotima (manje vjerojatno),⁹¹ a za jedini tamošnji nalaz S-fibule pretpostavio je da bi mogao biti u vezi s Langobardima i iz vremena njihove panonske faze (prije 568. godine), baš kao i slučajni nalaz mača damasciranog sječiva za koji se zna jedino da je pripadao grobu uništenom prije početka sustavnih arheoloških iskopavanja. Tekstualnom dijelu ovoga njegovog izlaganja pridodan je dokumentacijski dio sačinjen od terenskih fotografija (4 table) i crteža arheološke građe s podacima o njihovoj pripadnosti grobnim cjelinama (20 tabli). Nakon ovog slijedi odvojen od crteža arheološke građe pronađene u grobovi-

ma rad drugog autora s kataloškim opisom grobova i nalaza u grobovima te s crtežima skeleta iz grobova s nalazima prikazanim na popratnim tablama (ne i svi takvi grobovi).⁹²

Nekoliko godina kasnije, a samo dvije godine prije smrti, Vinski je napisao svoj posljednji prikaz jednoga značajnog arheološkog događanja – osvrt na veliku izložbu *I Goti* otvorenu u Milanu u čuvenom Palazzo Reale 28. siječnja 1994. godine (do 8. svibnja i.g.). [120] O samoj izložbi jedva da je kazao koju riječ jer ju vjerojatno nije imao prilike razgledati, ali je na taj događaj ipak odlučio reagirati potaknut novinskim napisom o izložbi i ondje iznesenoj primjedbi o neučestvovanju stručnjaka iz Hrvatske u tom velikom izložbenom projektu uvjeren da je tom prigodom „*ondje bio osobno apostrofirano*“. Napis je objavljen u zagrebačkom dnevnom listu *Vjesnik* zajedno s razgovorom novinara splitskog dnevnika *Slobodna Dalmacija* Šenola Selimovića, aktualnog urednika *Zadarskog lista* s vrhunskim stručnjakom za arheologiju seobe naroda i ranog srednjeg vijeka Jankom Beloševićem, danas nažalost pokojnim zaslužnim (*emeritus*) profesorom Sveučilišta u Splitu i Zadru.⁹³ O razlozima Zdenka Vinskog za vlastito neučestvovanje na izložbi i iznesenim tumačenjima tih razloga bilo je, a i danas je moguće imati različito mišljenje, ali ono što je iza toga ostalo jasno je i vidljivo: na milanskoj izložbi nije učestvovala ni jedna arheološka ili muzejska institucija iz Hrvatske, ni jedan njezin djelatni arheolog ili numizmatičar, ni jedan njezin predmet nije bio uvršten u izložbeni postav, za izložbene potrebe nije pripremljen ijedan znanstveni ili stručni prilog, a u golemi popis stručne literature uvršten je članak tek jednoga jedinog hrvatskog istraživača.⁹⁴ U jesen iste godine tiskan je u *Vjesniku Arheološkog muzeja u Zagrebu* pretisak (reprint) njegova rada na temu starog Irana, Kavkaza, Anta i Bijelih Hrvata objavljen daleke 1940. godine [8=121] što ga je umjesto nekog drugog prethodno obećanog rada⁹⁵ ponudio redakciji

⁸⁹ *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XXI/1*, Zagreb 1989, 58.

⁹⁰ Jelovina 1981, 243-244. Treba podsjetiti da je „*Z. Vinski iznio rezultate četverogodišnjih istraživanja kninske nekropole*“ na jednom od ranih skupova Hrvatsko arheološkog društva održanom u Kninu 1969. godine, Vrsalović 2013, 78.

⁹¹ U novijoj literaturi koja se bavi problemom gepidskih orlovskih kopči primjerak s Knin-Greblja (gr. 50) svrstan je u potiski tip (tip I), Nagy 2002, 367, 371 br. 5, 392 Abb. 17:l.5.

⁹² Simoni 1991, 75-119. Autoričin kataloški opis grobova i grobnih nalaza opremljen tablama grobnih situacija (crteži skeleti s nalazima) tiskan je u istom svesku *Starohrvatske prosvjete* i odmah nakon članka Zdenka Vinskog.

⁹³ Selimović 1994, 34.

⁹⁴ *Milano* 1994, 389.

⁹⁵ Rendić-Miočević 1997, 142-143, gdje se uz još poneku zanimljivost spominje i taj od Zdenka Vinskog obećani ali nenapisani rad (?) „*o novoj valorizaciji jednog zanimljivog nalaza sa zagrebačkog područja*“.

spomenutoga zagrebačkog arheološkog glasila, a ova ga je spremno prihvatila „zbog aktualnosti teme“ i iscrpnog „prikaza ondašnjeg stanja istraživanja u toj aktualnoj problematici“.⁹⁶

Zdenko Vinski preminuo je u Zagrebu u noći 12. na 13. listopada 1996. godine te bio pokopan na zagrebačkom groblju Mirogoj nekoliko dana kasnije, a nepunih deset mjeseci nakon smrti svoje životne suputnice arheologinje Ksenije Vinski Gasparini († 30.VII.1995.). Potkraj te iste 1996. godine posthumno je u dvadeset i prvom broju časopisa *Starohrvatska prosvjeta* objavljeno posljednje djelo Zdenka Vinskog recenzija „zlatnih artefakata iz ženskog groba s nalazišta Trilj kod Sinja“ o kojima je u članku tiskanom u istom svesku spomenutog splitskog časopisa pisala povezujući ih s pripadnicom velikomoravskog vladajućeg sloja 9. stoljeća Paola Korošec (1913.-2006.), slovenska arheologinja i stručnjakinja za slovensku rano-srednjovjekovnu arheologiju. [122] Tri godine kasnije uredništvo *Šepurinskog zbornika* izdana u Šibeniku u povodu stodvadesete obljetnice osnutka Pučke škole u Šepurini na otoku Prviću objavilo je izvod iz njegova članka tiskanog 1949. godine [19] u kojem su, između ostalog, ponovno objavljeni i nakitni predmeti s nepoznatog nalazišta u Prviću Luci.⁹⁷ Uredništvo je na taj način uznastojalo obnoviti sjećanja na te, za povijest otoka Prvića važne rano-srednjovjekovne nalaze, a zatim i revidirati ubikaciju istih dodajući na kraju odabranih dijelova izvornog, ali dijelom modificiranog teksta Zdenka Vinskog (npr. izostavljena numeracija predmeta), intrigantnu napomenu Frane Dujmovića (1902.-1977.), povjesničara i arheologa, profesora povijesti i zemljopisa, prvoga poslijeratnog ravnatelja Muzeja grada Šibenika (1949.-1961.) i počasnog člana Hrvatskoga arheološkog društva (1971.).⁹⁸ Napomena se odnosi na podatak zabilježen u jednom Dujmovićevu izvješću nastalom u travnju 1970. godine u kojem je predmete u inventaru Arheološkog muzeja u Zagrebu evidentirane kao nalaze iz Prviću Luke predstavio kao vjerojatno „nađene na današ-

njem groblju sv. Roka“ u Prviću Šepurinama, nažalost, bez ikakva pojašnjenja za tu neočekivanu i novo pretpostavljenu ubikaciju. [123]

EPILOG

Znanstveni rad Zdenka Vinskog započeo je u Beču, gdje je doktorirao 1937. godine i godinu dana kasnije po povratku u Zagreb, usporedo s nostrifikacijskim postupkom na tadašnjem Filozofskom fakultetu Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, za tisak pripremio svoje bečko, ponešto prerađeno, ali i danas cijenjeno doktorsko ostvarenje. [1] Od tada pa do smrti 1996. godine znanstveno je radio, neprestano istraživao te o tome pisao i objavljivao tako da je iza sebe ostavio više od sto dvadeset⁹⁹ ponajprije znanstvenih, ali i nevelik broj stručnih i publicističkih, uvijek zanimljivih i vrijednih djela – većinom su to bili članci te manjim dijelom, štoviše rijetko kada, monografska ostvarenja.

Vinski je najviše objavljivao u svojoj domovini, a zatim i u drugim zemljama tadašnje Jugoslavije, češće u Srbiji [42, 47, 54, 67, 70-71, 76, 81, 81c-d, 88-90, 97, (116)], rjeđe u Sloveniji [49, 59, 64-65, 87, 102, 104-105] te u Bosni i Hercegovini. [9, 40, 44, 80, 91a, (116)] Izvan Hrvatske znatan broj radova objavio je i u zemljama tadašnje Zapadne Europe, najviše u tadašnjoj Zapadnoj Njemačkoj [22, 34-35, 48, 62, 81b, 109, 118], zatim u Francuskoj [51, 81e, 91], Italiji [72, 73], Austriji [114] i Švicarskoj. [13] U zemljama tadašnje Istočne Europe objavljivao je jedino u Poljskoj [69, 74, 79, 83] i u tadašnjoj Čehoslovačkoj. [23, 77, 79, 82, 86] Izvan Europe tiskan je u Sjedinjenim Američkim Država tek jedan njegov rad. [81a]

Najveći broj pretežno znanstvenih radova Zdenka Vinskog objavljenih u Hrvatskoj tiskano je u dvama arheološkim časopisima u *Vjesniku Arheološkog muzeja u Zagrebu* (13) i *Starohrvatskoj prosvjeti* Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu

⁹⁶ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XXVI-XXVII (1993-1994), Zagreb 1994, 67 bilj. 1.

⁹⁷ Izvodi iz izvornog teksta odnose se na str. 20-24 (br. A1-A17), 30-32, 35, Tab. I, II, III:16-17.

⁹⁸ Maštrović 1977, 359-362.

⁹⁹ U bibliografskom popisu prezentiranom uz ovaj članak zabilježena su 123 rada i dva neobjavljena izlaganja na znanstvenim skupovima u Hrvatskoj [124] i Austriji [125], ali je za vjerovati da je broj objavljenih radova moguće i ponešto veći jer popis nije uključio neke vjerojatno njegove ili pak nepotpisane enciklopedijske jedinice tiskane u izdanjima Leksikografskog zavoda u Zagrebu. Osim ovih spominje se također rad pod nazivom „Nešto o Zagrebu i njegovoj okolici“ navodno tiskan u Zagreb 1940. godine kojem, nažalost, nisam uspio ući u trag. Zanimljivo je da je za svog radnog vijeka Vinski uspijevaio svake godine objaviti najmanje jedan znanstveni rad. U tom smislu jedine iznimke su godine 1965., 1967., 1972. te 1975., 1976. i 1977. godina (izostavljena je ratna 1941. godina i godine nakon umirovljenja).

(11). Osim ovih, veći broj radova tiskan je u još samo tri zagrebačka stručna časopisa: u *Historijskom zborniku* Povijesnog društva Hrvatske danas Društva za hrvatsku povijesnicu (7), u *Vijestima muzealaca i konzervatora Hrvatske* (4) i u *Peristilu* Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske (3), a izvan Hrvatske u arheološkim časopisima tiskanima u Sloveniji (Ljubljana: *Arheološki vestnik*, 4) i Srbiji (Beograd: *Archaeologia Iugoslavica*, 3). Po jedan ili dva rada objavljena su u još barem 34 različita časopisa ili serije pretežno arheološkog, rjeđe povijesnog, etnološkog, prirodoslovnog, književnog, umjetničkog ili općedruštvenog usmjerenja tiskanih u Hrvatskoj (19), Srbiji (4), Sloveniji (3) i Bosni i Hercegovini (1) te u Njemačkoj (4), Češkoj (1), Francuskoj (1) i Poljskoj (1), a dva pregledna rada objavljena su u dnevnim, odnosno tjednim novinama tiskanima u Zagrebu. Ovim brojevima treba pridodati i pojedine radove objavljene u zbornicima znanstvenih skupova, simpozija, kongresa i kolokvija kojima je Zdenko Vinski prisustvovao s izlaganjima, kako onima održanima u tadašnjoj Jugoslaviji (Ljubljana, Sarajevo, Kranj, Split, Beograd, Novi Sad, Sinj),¹⁰⁰ tako i onima održanima u zemljama Zapadne i Istočne Europe u razdoblju od 1958. do 1984. godine (Hamburg, Rim; Varšava, Krakov, Prag).¹⁰¹

Često je, također, s priložima pisanima isključivo na njemačkom jeziku sudjelovao u spomen-izdanjima ili zbornicima posvećenima uvažanim kolegama arheolozima ili stručnjacima srodnih humanističkih struka iz Poljske, Češke, Italije, Austrije i Hrvatske. Prvi takav rad na temu zoomorfne plastike iz južnopanonskog Podunavlja pripremio je za zbornik posvećen češkom znanstveniku svjetskog glasa Bedřichu Hroznom (1879.-1952.), orijentalistu, lingvistu i osnivaču hetitologije [23], a samo nekoliko godina potom, radom posvećenim ranobizantskim košarastim naušnicama iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, pridružio se obilježavanju 25. obljetnice Bečke škole društvene antro-

pologije u čijem je ozračju kao student izrastao i bio usmjeravan. [43] Nakon ovih, slijedila su čak dva rada posvećena obljetnicama proslavljenog poljskog arheologa-prapovijesničara Józefa Kostrzewskog (1885.-1969.). Prvi nastao o pedesetoj obljetnici njegova istraživačkog rada 1963. godine, pisao je na temu ranobrončanodobnih noževa na štapu [69], a zatim o osamdesetoj obljetnici života, pet godina kasnije, pripremio je rad na temu novih nalaza orlovskih kopči vremena Seobe naroda. [79] Talijanskom povjesničaru Gian Pieru Bognettiju (1902.-1963.) – čija su istraživanja langobardske prošlosti i baštine, ali i kasnoantičkog kontinuiteta u ranobizantskoj Italiji vjerojatno doprinjela nastanku „langobardologije“, što je naziv za empatiju talijanskih povjesničara, arheologa i povjesničara umjetnosti spram Langobarda i ostavštine iz vremena njihove prevlasti u Italiji – posvetio je članak o arheološkoj ostavštini autohtonog romanskog stanovništva u sjevernoj Italiji, Istri i Dalmaciji tijekom 6. i 7. stoljeća. [72] Sličnu ranobizantsku arheološku tematiku vezanu uz nalaze sa salonitanskih kasnoantičkih grobalja odabrao je i obradio za zbornik posvećen akademiku Grgi Novaku 1970. godine, [84] a petnaest godina kasnije je za zbornik posvećen austrijskom arheologu Hermanu Vettersu pripremio rad o kadionici iz Vrlike, rijetkom ranokarolinškom predmetu izuzetnog značaja za rane godine povijesnosti starohrvatske kneževine u Dalmaciji. [114]

Osim ovih neke od svojih radova posvetio je isključivo ljudima koje je poznavao i koji su mu iz raznih prvenstveno njemu poznatih razloga zacijelo bili bliškiji od drugih. Svom dvanaest godina starijem prijatelju iz djetinjstva Ivi Hühnu posvetio je rad tiskan 1939. godine, [5] a svom profesoru i bečkom učitelju Carlu Patschu posvetio je čak dva rada: prvi je ubrzo nakon stjecanja svog bečkog doktorata i povratka u Zagreb objavljen 1940. godine u prigodi Patschova 75. rođendana (rad je ponovno tiskan pedesetak godina

¹⁰⁰ Prisustvovanje s izlaganjem (tiskano u zborniku skupa): na VI. kongresu jugoslavenskih arheologa održanom u Ljubljani 1963. godine [71], na Kolokvijima o ranom srednjem vijeku održanima u Ljubljani 1966. godine [83] i Kranju 1969. godine [87], na trećem po redu simpoziju o ilirskoj problematici Centra za balkanološka ispitivanja održanom u Mostaru 1968. godine [80], na znanstvenom skupu organiziranom u povodu 150. obljetnice postojanja i rada Arheološkog muzej u Splitu 1970. godine [96], na znanstvenom skupu organiziranom u povodu 150. obljetnice postojanja i rada Matice srpske u Novom Sadu održanom u Novom Sadu 1976. godine [97], na znanstvenom skupu Hrvatskog arheološkog društva održanom u Sinju 1980. godine [111]. Neobjavljeno je izlaganje na *Kolokviju o keramici* održanom u Zagrebu 1963. godine. [124]

¹⁰¹ Prisustvovanje s izlaganjem (tiskano u zborniku skupa): na V., VI., VII., i VIII. Međunarodnom kongresu za prehistoriju i protohistoriju održanima V. u Hamburgu 1958. godine [62], VI. u Rimu 1962. godine [73], VII. u Pragu 1966. godine [86] i VIII. u Beogradu 1971. godine [88-90], na I. Međunarodnom kongresu za slavensku arheologiju održanom u Varšavi 1965. godine [83] i na II. Simpoziju o arheologiji Karpata održanom u Krakovu 1965. godine [74]. Neobjavljeno je izlaganje na simpoziju *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert* održanom u Zwettlu 1979. godine. [125]

kasnije), [8=121] a drugi, čini se nimalo slučajno, predstavio je baš u Sarajevu, i to u godini u kojoj se navršavalo pola stoljeća od Patschova napuštanja Sarajeva i Bosne i Hercegovine zbog preseljenja u Beč pod kraj rujna 1919. godine. [80] Ljubi Karamanu, povjesničaru umjetnosti, konzervatoru, stručnjaku i vizionaru velikog znanja, ali i kolegi-zaštitniku, o 70. obljetnici života posvetio je izvrstan rad, cijenjen, tražen i još uvijek često citiran a tiskan u Mainzu u čuvenom časopisu tamošnjeg arheološkog Rimsko-germanskog muzeja. [48]

Dvadesetak godina kasnije dvobroj *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, tiskan ubrzo nakon umirovljenja Zdenka Vinskog, bio je posvećen njemu i njegovoj „šezdeset petoj godišnjici života“, a sadržavao je, osim uvodne riječi uredništva s podacima koji se odnose na životopis slavljenika,¹⁰² popratnu, nažalost ne i cjelovitu bibliografiju arheoloških radova nastalih u razdoblju od 1940. do 1980. godine što ju je za tu svečarsku prigodu pripremila njegova muzejska nasljednica, potom dugogodišnja voditeljica Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu, Dubrovkinja Katica Simoni.¹⁰³ Istom je prigodom 1980. godine njegov nekadašnji student i doktorand Janko Belošević, tadašnji izvanredni profesor na Filozofskom fakultetu u Zadru „Profesoru dru Zdenku Vinskom o 65.

obljetnici života“ posvetio svoje prvo, a vjerojatno i najzapaženije monografsko djelo *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*. O 75. obljetnici života i 50. obljetnici znanstveno-istraživačkog rada opširno je i faktografski iscrpno o Vinskom pisao njegov učenik i doktorand Dušan Jelovina,¹⁰⁴ dugogodišnji ravnatelj Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, a u povodu 80. obljetnice rođenja nadahnuto i prisno Željko Tomičić,¹⁰⁵ danas redovni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, kojem je Vinski bio mentor doktorske disertacije tek koju godinu ranije. Isti je po smrti Zdenka Vinskog u jesen 1996. godine svojim radom o najpoznatijim karolinškim nalazima iz hrvatskih krajeva još jednom i s iskrenim uvažavanjem podsjetio upravo na ona istraživanja i teme kojima se Vinski posebice rado bavio te o njima neumorno i često pisao.¹⁰⁶ Ipak, doprinos i zasluge Vinskog u rasvjetljavanju kulturnopovijesnih zbivanja i procesa koji su oblikovali razdoblje kasne antike, vrijeme seobe naroda i rani srednji vijek, opsežniji su, značajniji i veći jer su neprestanim preispitivanjem postojećih saznanja utjecali „in establishing the level of critical apparatus needed for competent and correct understanding of historical and cultural contingencies. The works of Zdenko Vinski (1913-1996) proved essential in establishing these standards not only in Croatian archaeology but also in whole former Yugoslavia“.¹⁰⁷

BIBLIOGRAFIJA ZDENKA VINSKOG

A) MONOGRAFIJE I ČLANCI U ČASOPISIMA, SERIJAMA I U TISKU

- [1] Z. Vinski (1938), *Die südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Grossraum: Ein ethnologischer Beitrag zur Untersuchung des Vaterrechtlich-grossfamilien Kulturkreises*, Zagreb 1938.
- [2] Z. Vinski (1938), M. Ferdinand Linnus: Eesti Rahvarõivad, *Vjesnik Etnografskog muzeja IV*, Zagreb 1938, 222-223.

¹⁰² *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XII-XIII (1979-1980)*, Zagreb 1980, IX-X. Korisne podatke i opažanja o znanstveno istraživačkom radu (manje) i terenskim istraživanjima (više) Zdenka Vinskog donio je i Dasen Vrsalović (2013, 60-65, 69-70, 78), arheolog (kopnena i podvodna), muzealac i konzervator te kratkotrajni predsjednik Hrvatskog arheološkog društva (1980.-1981.). Životopisi ovog vrstnog nažalost prerano preminulog hrvatskog arheologa (Zaninović 1982) ne spominju da je Vrsalović svoj diplomski rad *Nakit starohrvatskih grobova u Dalmaciji* 1955. godine predao Zdenku Vinskom, a da je za svoj stručni ispit pred Zdenkom Vinskim 1959. godine pripremio rad pod naslovom *Nalazi ostruga kasnijeg srednjeg vijeka u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, što ga je, ponešto dopunjenog i s neznatno izmijenjenim naslovom, nekoliko godina kasnije objavio u muzejskom glasilu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (*Starohrvatska prosvjeta* 12, Split 1963, 151-169). Nešto podataka i selektivnu bibliografiju Zdenka Vinskog sadrži i publikacija Matice Hrvatske *Hrvatska arheologija u XX. stoljeću* (ur. J. Balen, B. Čečuk), poglavito rad Maje Petrinec muzejske savjetnice u Muzeju Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (2009, 561, 576, 578, 587).

¹⁰³ Simoni 1980, XII-XV.

¹⁰⁴ Jelovina 1988, 8-15. O 75. obljetnici života pisala je, Simoni 1988, 50-51.

¹⁰⁵ Tomičić 1993, 52-53.

¹⁰⁶ Tomičić 1997, 61-72.

¹⁰⁷ Novaković 2011, 382.

- [3] Z. Vinski (1939), O značenju etnologije za kulturnu historiju slavenskog Juga / Über die Bedeutung der Volkerkunde für die sudslavische Kulturgeschichte, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* XIV, Beograd 1939, 77-81 [njem. 80-81].
- [4] Z. Vinski (1939), Kulturna dobra i suvremeni rat – Prilog zaštiti spomenika i zbirki / La guerre contemporaine et les résultats de la culture. Contribution à la protection civile et des monuments et collections, *Glasnik civilne zaštite* I/5, Zagreb 1939, 144-149 [franc. 148-149].
- [5] Z. Vinski (1939), Naša seoska arhitektura i njena sudbina / Our rural architecture and its destiny, *Hrvatska revija* XII/12, Zagreb 1939, 667-681 [engl. 680-681].
- [6] Z. Vinski (1940), Za potpuniji smisao naše stare povijesti / Vers un sens plus complet de notre ancienne histoire, *Suvremenik* XXVIII/3, Zagreb 1940, 85-86 [franc. 86].
- [7] Z. Vinski (1940), Glavni nosioci euroazijske nomadske umjetnosti / Die Hauptträger eurasiatischer Nomadenkunst, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* XVII (1936), Zagreb 1940, 218-275 [njem. 274-275].
- [8=121] Z. Vinski (1940), *Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata / Zur Problematik des alten Iran und Kaukasus mit Hinblick auf die Herkunft der Anten und Weissen Kroaten / The problem of Old Iran und Caucasus with regard to the origins of Antae and the White Croatsians*, Zagreb. = [121] Z. Vinski (1994).
- [9] Z. Vinski (1942), Zabilješke o desetoj obljetnici izkopavanja nalazišta Dura Europos, *Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu* LIV, Sarajevo 1942, 461-462.
- [10] Z. Vinski = Z.V. (1943), K prievodu Hirschbergove „Etnologije“, *Časopis za hrvatsku povijest* I/3, Zagreb 1943, 285-287.
- [11] Z. Vinski = Dr. Z.V. (1944), Zagonetna kultura Uzkrnog otoka. Osvrt na riedak primjerak idola u zagrebačkom Etnografskom muzeju / La culture énigmatique de l'île de Pâques considérée d'après un exemplaire d'idole du Musée Ethnographique de Zagreb, *Bogoslovska smotra* XXXI/12, Zagreb 1944, 117-139, Sl. 1-22 [franc. 117-119].
- [12] Z. Vinski = Dr. Z.V. (1944), Kronološki pregled europskih predhistorijskih kultura, *Bogoslovska smotra* XXXII/1-4, Zagreb 1944, 146-152.
- [13] Z. Vinski (1945), Une idole moai-kava-kava de l'île de Pâques au Musée ethnographique de Zagreb, *Anthropos* XXXVII-XL (1942-1945), Fribourg 1945, 329-331.
- [14] Z. Vinski (1946), O bjelobrdskoj kulturi, *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1946, 311-313.
- [15] Z. Vinski (1947), Arheologija i rezultati prirodnih nauka, *Priroda* XXXIV/1, Zagreb 1947, 17-18.
- [16] Z. Vinski (1948), Nešto o značenju arheoloških iskopavanja, *Historijski zbornik* I, Zagreb 1948, 194-199.
- [17] Z. Vinski (1949), Prethodni izvještaj o arheološkim značajkama elemenata materijalne kulture nađenim pri iskopavanju nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu u siječnju 1948. godine, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 55, Zagreb 1949, 225-238.
- [18] Z. Vinski (1949), Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini [Resumé], *Historijski zbornik* II/1-4, Zagreb 1949, 223-240, T. II [franc. 240].
- [19] Z. Vinski (1949), Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Anciennes boucles d'oreilles Croates au Musée archéologique de Zagreb, *Starohrvatska prosvjeta* I, Split 1949, 22-36, Tab. I-IX [franc. 37].
- [20] Z. Vinski; K. Vinski-Gasparini (1950), Gradište u Mrsunjskom lugu – Prvo iskopavanje slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj / *Le Burgwall de Mrsunjski lug*, Zagreb 1950.
- [21] Z. Vinski (1950), Jedno načelno objašnjenje [u povodu članka Jovana Kovačevića u časopisu „Muzeji“], *Historijski zbornik* III/3-4, Zagreb 1950, 446-447.

- [22] Z. Vinski (1950), Zwei kahnförmige Ohringe aus Erdut in Kroatien, *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* I/1, Heidelberg 1950, 44-70.
- [23] Z. Vinski (1950), Zoomorphe Kleinplastik aus dem südpannonischen Donauraum, in: *Symbolae ad studia orientis pertinentes Frederico Hrozný dedicatae - Pars quinta*, Eds. Václav Čihař, Josef Klíma, Lubor Matouš, *Archiv orientální* XVIII/4, Praha 1950, 331-342, Pl. VII-IX.
- [24] Z. Vinski (1950), Primjedbe k rezultatima objavljenim u knjizi „Die Burg Vučedol“, *Historijski zbornik* III, Zagreb 1950, 389-395.
- [25] Z. Vinski (1950), Milutin V. Garašanin, „Naselje i stan prvobitnog čoveka neolitskog doba u Srbiji“, *Istoriski glasnik* 2, Beograd, 1949, *Historijski zbornik* III/3-4, Zagreb 1950, 432-433.
- [26] Z. Vinski (1951), K izvještaju o iskopavanju nekropole u Bijelom Brdu, *Historijski zbornik* IV/1-4, Zagreb 1951, 304-311.
- [27] Z. Vinski (1952), Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čađavica / Ohrgehänge mit sternförmigen Ansatzstück und ihre Beziehung zu den Trägern des Silberfundes von Čađavica in Kroatien, *Starohrvatska prosvjeta* II, Split, 29-56 [njem. 53-56].
- [28] Z. Vinski (1952), Nekropola u Vukovaru - Otkriveno groblje iz željeznog doba i ranog srednjeg vijeka, *Vjesnik u srijedu*, god. XII, br. 2344/25 (srijeda, 15. listopada 1952), Zagreb 1952, 5.
- [29] Z. Vinski (1953), Arheološka istraživanja u Vukovaru, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* II/2, Zagreb 1953, 21-23.
- [30] Z. Vinski (1953), Slavenska naselja - Razgovori o izučavanju naše kulturne baštine, *Vjesnik* god. 13, br. 2459 (ponedjeljak, 9. veljače 1953.), Zagreb 1953, 5.
- [31] Z. Vinski (1954), Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza, *Peristil* I, Zagreb 1954, 188-199.
- [32] Z. Vinski (1954), Povodom našeg prvog priručnika slavenske arheologije s osvrtom na još neke novije publikacije s tog područja, *Peristil* I, Zagreb 1954, 199-207.
- [33] Z. Vinski (1954), Gibt es frühslawische Keramik aus der zeit der südslawischen Landhname?, *Archaeologia Iugoslavica* I, Beograd 1954, 71-82.
- [34] Z. Vinski (1954), Ein Spangenhelmsfund aus dem östlichen Syrmien, *Germania* 32/3, Frankfurt a. M. 1954, 176-182.
- [35] Z. Vinski (1954), Ein völkerwanderungszeitliche Goldschmuck aus der Herzegovina, *Germania* 32/4, Frankfurt a. M. 1954, 307-313.
- [36] Z. Vinski (1955), Prethodni izvještaj o iskopavanju nekropole na Lijevoj bari u Vukovaru 1951., 1952. i 1953. godine, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 60, Zagreb 1955, 231-255.
- [37] Z. Vinski (1955), Zlatni prsten nađen u Samoboru i nakit arhitektonskog tipa u VI. i VII. stoljeću / La bague en or de Samobor et le type architectural de l'orfèvrerie aux VIe et VIIe siècles, *Tkalčićev zbornik* I, Zagreb 1955, 31-42 [franc. 42-43].
- [38] Z. Vinski (1955), Osvrt na mačeve ranog srednjeg vijeka u našim krajevima, *Vesnik Vojnog muzeja* 2, Beograd 1955, 34-52.
- [39] Z. Vinski (1955), Značajan arheološki nalaz u Srijemu iz vremena velike seobe naroda, *Vjesnik, Kultura - Vjesnikov tjedni prilog za umjetnost i nauku* 10, god. 16, br. 3349 (petak, 9.12.1955.), Zagreb 1955, 9.
- [40] Z. Vinski (1955), Ponovno o naušnicama zvjezdolikog tipa / Nochmalige Feststellungen zur zeitlichen Zugehörigkeit der Ohrgehänge mit Sternförmigen Ansatzstück, *Glasnik zemaljskog muzeja* X, Sarajevo 1955, 231-237 [njem. 237-238].

- [41] Z. Vinski (1955), Muzeološke bilješke s puta po inozemstvu / Museologische Notizen von einer Auslandsreise, *Muzeji* 9, Zagreb 1955, 142-154 [njem. 154].
- [42] Z. Vinski (1955), „Tračko-kimerijski“ nalaz Adaševci u Srijemu, *Rad Vojvođanskih muzeja* 4, Novi Sad 1955, 27-42.
- [43] Z. Vinski (1956), Körbschenohrringe aus Kroatien, *Die Wiener Schule der Völkerkunde. Festschrift anlässlich des 25-jährigen Bestandes des Institutes für Völkerkunde der Universität Wien (1929-1954)*, Hrsg. Josef Haeckel, Anna Hohenwart-Gerlachstein, Alexander Slawik, Wien 1956, 564-568.
- [44] Z. Vinski (1956), Nalazi iz Velike Kladuše i problem naušnica tipa okrenute piramide / La touaille de Velika Kladuša et le probleme des boucles d'oreilles du type pyramide renversée, *Glasnik Zemaljskog muzej* XI, Sarajevo 1956, 63-95, Tab. I-VII [franc. 82-84].
- [45] Z. Vinski (1956), Zlatne okovice iz vremena Seobe naroda - Rijedak arheološki nalaz u Baranji, *Republika* 2, Zagreb 1956, 20-21.
- [46] Z. Vinski (1956), Heinrich Sevin, „Die Gebiden“, München 1955, *Historijski zbornik* IX-3-4, Zagreb 1956, 229-231.
- [47] Z. Vinski (1956), Ein liburnische Depotfund aus Baška, *Archaeologia Iugoslavica* II, Beograd 1956, 19-30.
- [48] Z. Vinski (1957), Zikadenschmuck aus Jugoslawien, *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 4, Mainz 1957, 136-160.
- [49] Z. Vinski (1957), *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu / Die archäologischen Denkmäler der grossen Völkerwanderungszeit in Syrmien*, Situla 2, Ljubljana.
- [50] Z. Vinski (1957), O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropola s područja Dalmatinske Hrvatske, Blatnog jezera i Moravske u 9. stoljeću, *Peristil* II, 71-80 [njem. 80].
- [51] Z. Vinski (1958), Une collection d'art Haut Moyen Âge provenant des Croates panoniens au Musée archéologique de Zagreb, *Revue archéologique* I, Paris 1958, 44-50.
- [52] Z. Vinski (1958), O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata / Zu den Funden des 6. und 7. Jahrhunderts in Jugoslawien mit besonderer Berücksichtigung der archäologischen Hinterlassenschaft aus der Zeit des ersten awarischen Khaganates, *Opuscula Archaeologica* III, Zagreb 1958, 1-47 [njem. 46-57], Tab. I-XVIII.
- [53] Z. Vinski (1958), Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar / Die bronzezeitlichen Hortfunde von Lovas und Vukovar, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* I, Zagreb 1958, 1-34 [njem. 31-34], Tab. I-X.
- [54] Z. Vinski (1959), Ausgrabungen in Vukovar, *Archaeologia Iugoslavica* III, Beograd 1959, 99-109, Taf. XXXII-XXXIX.
- [55] Z. Vinski (1959), Orlovske kopče iz Jugoslavije / Agraffes en forme d'aigle trouvées en Yougoslavie, *Vijesti muzealaca i konzervatora Jugoslavije* VIII/4, Zagreb 1959, 99-102.
- [56] Z. Vinski (1959), Der Silberfund von Gornje Psarjevo in Kroatien, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LVI-LIX (1954-1957), Split 1959, 74-81.
- [57] Z. Vinski (1959), O prehistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji, *Arheološki radovi i rasprave* I, Zagreb 1959, 207-236 [njem. 232-236], Tab. I-X.
- [58] Z. Vinski (1960), Povodom izložbe „Iliri i Grci“ / On the occasion of the exhibition „The Illyrians and the Greeks“, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* IX/2, Zagreb 1960, 57-61.
- [59] Z. Vinski (1960), Ali je otkriveno v Arkani staro slovansko svetišče, *Naši razgledi* IX/14 (16. julija 1960), Ljubljana 1960, 328.
- [60] Z. Vinski (1960), Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i njegovoj okolici / Die frühmittelalterlichen Bodenfunde in der Stadt Zagreb und deren Umgebung, *Zbornik Muzeja grada Zagreba* II, Zagreb 1960, 47-65 [njem. 64-65], Tab. 11-17.

- [61] Z. Vinski (1961), Dali je u Arkoni otkriveno staroslavensko svetište ?, *Historijski pregled* VII/1, Zagreb 1961, 44-47.
- [62] Z. Vinski (1961), Zu awarenzeitlichen Funden des 6. und 7. Jahrhunderts in Jugoslawien, u: *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte Hamburg 24. bis 30. August 1958*, Hrg. Gerhard Bersu, Wolfgang Dehn, Berlin 1961, 839.
- [63] Z. Vinski (1961), O oružju ranog brončanog doba u Jugoslavije / Zu frühbronzezeitlichen Waffenfunden aus Jugoslawien, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* II, Zagreb, 1-37 [njem. 30-37], Tav. I-IX.
- [64] Z. Vinski (1962), Jovan Kovačević, „Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka“, Vojvođanski muzej, Posebna izdanja II, Novi Sad 1960, *Arheološki vestnik* XI-XII (1960-1961), Ljubljana 1962, 225-238.
- [65] Z. Vinski (1962), Dezsö Csallány, „Archáologische Denkmáler der Gepiden in Mitteldonaubecken (454-468 u.Z.)“, Budapest 1961 (= *Archaeologia Hungarica* s.n. XXXVIII), *Argo* I/2, Ljubljana 1962, 43-44.
- [66] Z. Vinski (1962), O značaju nalaza Seobe naroda iz Karavukova u Bačkoj / Important findings of the migration of nations at Karavukovo in Bačka, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XI/3, Zagreb 1962, 75-79.
- [67] D. Dimitrijević; J. Kovačević; Z. Vinski (1962), *Seoba naroda – Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*, Novi Sad 1962.
- [68] Z. Vinski; Vinski Gasparini, K. (1962), O utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonski-srijemsko Podunavlje / Die Einwirkungen der Ostalpen Hallstattkultur und der balkan-illyrischen Kultur im slawonisch-syrmischen Donauraum, *Arheološki radovi i rasprave* II, 263-293 [njem. 289-293].
- [69] Z. Vinski (1963), Stabdolchfunde aus Jugoslawien, u: *Munera archaeologica Iosepho Kostrzewski: quinquagesimum annum optimarum artium studiis deditum peragenti ab amicis collegis discipulis oblata*, Red. Konrad Jażdżewski, Poznań 1963, 139-145.
- [70] Z. Vinski (1964), Okov Teodorikova vremena s ostrva Sapaja na Dunavu / Ein Beschlag aus der Theoderichzeit von der Donuinsel Sapaja, *Zbornik Narodnog Muzeja u Beogradu* IV, Beograd 1964, 157-178 [njem. 176-178], Sl. 1-13.
- [71] Z. Vinski (1964), Kasnoantička baština u grobovima ranog srednjeg vijeka kao činjenica i kao problem / Das spätantike Erbe in frühmittelalterlichen Gräbern als Tatsachen und als Problem, *Materijali sa Kongresa jugoslavenskih arheologa - VI kongres arheologa Jugoslavije (Ljubljana, 14-18. maja 1963. god.)*, Beograd 1964, 101-115 [njem. 115].
- [72] Z. Vinski (1964), Betrachtungen zur Kontinuitätsfrage des auchtonen romanisierten Ethnikos im 6. und 7. Jahrhundert, u: *Problemi della civiltà e dell'economia longobarda: Scritti in memoria di Gian Piero Bognetti*, cura Amelio Tagliaferri, *Economia e Storia* 12, Milano 1964, 101-116 [tal. 113-115; engl. 115-116].
- [73] Z. Vinski (1966), Zur Deutung der Bügelfibeln des 5. Jahrhunderts in Jugoslawien, u: *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche - Comunicazioni Sezioni V-VIII (Roma, 29 agosto-3 settembre 1962)*, Vol. III, cura Massimo Pallottino, Luigi Cardini, Roma 1966, 147-152.
- [74] Z. Vinski (1966), Zur Röntgenuntersuchung frühmittelalterlicher Schwerter / O rentgenographicznych badaniach mieczów wczesnośredniowiecznych, *Acta Archaeologia Carpathica* VIII/1-2, Kraków 1966, 301-305 [polj. 305].
- [75] Z. Vinski; I. Petricioli; D. Jelovina; Ž. Rapanić; J. Belošević; B. Marušić (1966), *Arheološki spomenici 7-11 stoljeća u SR Hrvatskoj*, Split 1966.
- [75a] Z. Vinski; I. Petricioli; D. Jelovina; Ž. Rapanić; J. Belošević; B. Marušić (1966), *Archäologische Denkmäler des 7. bis 11. Jahrhunderts in Kroatien*, Split 1966.

- [75b] Z. Vinski; I. Petricioli; D. Jelovina; Ž. Rapanić; J. Belošević; B. Marušić (1966), *Archaeological monuments from 7th to the 11th century in Croatia*, Split 1966.
- [76] Z. Vinski (1966), O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva / Zur Röntgeruntersuchung frühmittelalterlicher Schwerter, *Vjesnik Vojnog muzeja* 11-12, Beograd 1966, 70-84 [njem. 85-88].
- [77] Z. Vinski (1966), S.v. - 1. Abramić, Mihovil (4); 2. Atti e Memorie della società istriana di archeologia e storia patria (57-58); 3. Bačić, Boris (75-76); 4. Baška (94); 5. Batajnica (95); 6. Batina (95); 7. Batović, Šime (95); 8. Bihaći (121); 9. Bijelo Brdo (122), 10. Bijelo Brdo-Kultur (122-3), 11. Biograd na moru (124); 12. Biskupija (126); 13. Bošnjaci (152); 14. Brač (155-6); 15. Bribir (166); 16. Brunšmid, Josip (172); 17. Bulat, Mirko (181-2); 18. Bulić, Frane (184); 19. Buzet (190); 20. Čađavica (144); 21. Dalj (263); 22. Dalmatinisch-kroatische Kultur (263-4); 23. Degmedžić, Ivica (274); 24. Dimitrijević, Stojan (287); 25. Dimitrijević-Badalić, Danica (287); 26. Dreksler Bižić, Ružica (304-5); 27. Dubrovnik (309-10); 28. Ercegović, Slavenka (336); 29. Fisković, Cvito (363); 30. Gorenc, Marcel (422); 31. Hoffiller, Victor (491); 32. Horvat, Anđela (505); 33. Ilakovac, Boris (527); 34. Kapitul (576); 35. Karaman, Ljubo (577); 36. Karavukovo (578-579); 37. Katančić, Matija Petar (582-3); 38. Katić, Lovre (583); 39. Koljane Gornje (617); 40. Köttlach Kultur (632-3); 41. Kroatien (644-647), u: Jan Filip et alii, *Enzyklopedische Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas 1 [a-k]*, Prag 1966.
- [78] Z. Vinski (1968), Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji / Kreuzförmiger Schmuck der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3, Zagreb, 103-166 [njem. 151-166], Tab. I-X.
- [79] Z. Vinski (1968), Adlerschnallenfunde in Jugoslawien, u: *Liber Iosepho Kostrzewski Octogenario a veneratoribus dicatus*, red. Konrad Jażdżewski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, 314-325.
- [80] Z. Vinski (1969), Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkanraums / Autohtoni kulturni elementi u doba doseljenja Slavena na Balkan, u: *Simpozijum „Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena“ (Mostar 24-26. oktobra 1968.) / Symposium Elements ethniques preslaves dans les Balkans dans l'ethnologie des Slaves du Sud, 24/26 Octobre 1968. Mostar*, Posebna izdanja Akademije nauka Bosne i Hercegovine XII (= Centar za balkanološka ispitivanja 4), ur. Alojz Benac, Sarajevo 1969, 171-199 [hrv. 193-199].
- [81] Z. Vinski (1969), Epoha seobe naroda, u: *Umetničko blago Jugoslavije*, ur. Oto Bihalji-Merin, Beograd 1969, 143-162.
- [81a] Z. Vinski (1972), Dark ages, u: *Art treasures of Yugoslavia*, ur. Oto Bihalji-Merin, New York 1972.
- [81b] Z. Vinski (1972), *Kunstschatze in Jugoslawien*, Hrsg. Oto Bihalji-Merin, Stuttgart 1972.
- [81c] Z. Vinski (1973), Dark ages, u: *Art treasures of Yugoslavia*, Ed. Oto Bihalji-Merin, Beograd 1973.
- [81d] Z. Vinski (1974), Epoha seobe naroda, u: *Umetničko blago Jugoslavije*, ur. Oto Bihalji-Merin, Beograd 1974, 143-162.
- [81e] Z. Vinski (1976), *Trésors d'art de Yougoslavie*, Grenoble 1976.
- [82] Z. Vinski (1969), S.v. - 1. Ljubić, Šime (725); 2. Lovas (734); 3. Majdan (761); 4. Marović, Ivan (780); 5. Marušić, Branko (784-5); 6. Miroslavljević, Vladimir (826); 7. Mlakar, Štefan (841); 8. Mladin, Josip (841); 9. Mravinci (861); 10. Mrsunjski lug (861); 11. Muć Gornji (862); 12. Narona (884); 13. Nin (915-916); 14. Opuscula Archaeologica, Zagreb (771); 15. Petricioli, Ivo (1020); 16. Prelog, Milan (1090); 17. Pula (1104); 18. Šeper, Mirko (1281); 19. Šibenik (1287-8); 20. Smrdelje 1329; 21. Šopot (1339); 22. Split (1358); 23. Starè, France (1367); 24. Suić, Mate (1411); 25. Svinjarevci (1416); 26. Uzdojke (1558); 27. Vikić Belančić, Branka (1587); 28. Vinski, Zdenko

(1592-3); 29. Vinski Gasparini, Ksenija (1593); 30. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (1596); 31. Vrsalović, Dasen (1606); 32. Vukovar (1607); 33. Vuković, Stjepan (1607); 34. Zadar (1654); 35. Zagreb (1655-6); 36. Knin (1742), u: Jan Filip et alii, *Enzyklopedische Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas 1 [A-K]*, Prag 1969.

- [83] Z. Vinski (1970), Oružje na području starohrvatske države do godine 1000 / Zu den Waffenfunden im Bereich des altkroatischen Staates bis zum Jahre 1000, u: *I. Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej Warszawa 14-18 IX-1965 / 1er Congrès international d'archéologie Slave, T. 3*, red. Witold Hensel, Wrocław 1970, 135-158 [njem. 146-158].
- [84] Z. Vinski (1970), Zur Datierung einiger Kleinfunde aus späten salonitanischen Gräbern, u: *Adriatica Praehistorica et Antiqua - Miscellanea Gregorio Novac dicata*, ur. Vladimir Mirosavljević, Duje Rendić-Miočević, Mate Suić, Zagreb 1970, 699-703.
- [85] Z. Vinski (1970), O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku / Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit in Sisak, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu IV*, Zagreb 1970, 45-81 [njem. 81-91], Tab. I-VIII.
- [86] Z. Vinski (1971), Zur Kontinuitätsfrage des auchtothonen romanisierten Ethnikos und das spätantike Erbgut im frühmittelalterlichen Fundbestand Jugoslawiens, u: *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et protohistoriques, Prague, 21-27 Aout 1966 - Tome 2*, réd. Jan Filip, Prague 1971, 986-991.
- [87] Z. Vinski (1971), Kranj i horizont groblja na redove 6. stoljeća u zapadnoj Jugoslaviji (sažeti izvod) / Kranj et l'horizon de nécropoles en rangées du 6e siècle en Yougoslavie occidentale (Esquisse de conférence), *Arheološki vestnik XXI-XXII (1970-1971)*, Ljubljana 1971, 151-152.
- [88] Z. Vinski (1971), Die völkerwanderungszeitliche Nekropole in Kranj und der Reihengräberfelder-Horizont des 6. Jahrhunderts im westlichen Jugoslawien, *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistorique et protohistorique, Beograd 9-15. septembre 1971 - Tome I*, Réd. Grga Novak / Milutin Garašanin, Alojz Benac, Nikola Tasić, Beograd 1971, 253-265.
- [89] Z. Vinski; D. Jelovina (1971), Greblje, Knin - nécropole de la Migration des Peuples, u: *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie - Reserches et résultats (VIIIe Congrès de l'UISPP)*, Réd. Grga Novak / Milutin Garašanin, Alojz Benac, Nikola Tasić, Beograd 1971, 100-102.
- [90] Z. Vinski (1971), Haut Moyen âge, u: *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie - Reserches et résultats (VIIIe Congrès de l'UISPP)*, Réd. Alojz Benac, Milutin Garašanin, Nikola Tasić, Beograd 1971, 375-397.
- [91] Z. Vinski (1971), Haut Moyen âge, u: *L'Art en Yougoslavie de la préhistoire à nos jours, Paris, Galleries Nationales du Grand Palais, mars - mai 1971*, Paris 1971.
- [91a] Z. Vinski (1971), Rani srednji vijek, u: *Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas*, ur. France Stele, Beograd - Sarajevo 1971, 57-70, Tab. VII-VIII. (str. 65-66, kataloški opis ilustracija: Lola Savčić).
- [92] Z. Vinski (1971), Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu V*, Zagreb 1971, 47-73 (+ karta).
- [93] Z. Vinski (1973), O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni / Zu ostgotischen und thüringischen Fibeln anlässlich eines seltenen thüringischen Fundes in Salona, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu VI-VII (1972-1973)*, Zagreb 1973, 177-227, Tab. I-XIV [njem. 216-227].
- [94] Z. Vinski (1974), Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata / Die altsässige Bevölkerung der Spätantike im salonitanischen

Bereich gemäss der archäologischen Hinterlassenschaft des vorlawischen Supstrats, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXIX (1967), Split 1974, 5-86, Tab. I-L, Prilog A-B.

- [95] Z. Vinski (1974), O kasnim bizantskim kopčama i o pitanju njihova odnosa s avarskim ukrasnim tvorevinama / Zu späten byzantinischen Schnallen und die Frage ihrer Beziehung zu awarischen Ziergebilden, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* VIII, Zagreb, 57-81 [njem. 74-81].
- [96] Z. Vinski (1975), Les autochtones de la Basse Antiquité dans la région salonitane d'après l'héritage archéologique du substratum anteslave, u: *Disputationes salonitanae* 1 (1970), Réd. Željko Rapanić, Split 1975, 102-110.
- [97] Z. Vinski (1978), Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens, u: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini*, Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembar 1976. / Probleme der Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken, *Mitteilungen des Symposiums 13.-16. December 1976.*, red. Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević, Zdenko Vinski, Novi Sad 1978, 33-47, Tab. I-XVIII.
- [98] Z. Vinski (1979), Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji / Frühkarolingische Neufunde in Jugoslawien, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* X-XI (1977-1978), Zagreb 1979, 143-208 [njem. 190-208], Tab. I-XVII.
- [99] Z. Vinski (1979), Kronika - Terenska istraživanja: Terenska istraživanja u Podravini, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* X-XI (1977-1978), Zagreb 1979, 266.
- [100] Z. Vinski (1979), Kronika - Izložbe: Natpisi iz doba hrvatskih narodnih vladara, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* X-XI (1977-1978), Zagreb 1979, 267.
- [101] Z. Vinski (1979), Kronika - Prikazi: U povodu korpusa germanskih lučnih fibula seobe naroda, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* X-XI (1977-1978), Zagreb 1979, 275-279.
- [102] Z. Vinski (1980), Ovrednotenje grobnih pridatkov / Betrachtungen zur Auswertung des Grabbeigabefundstoffes der völkerwanderungszeitlichen Nekropole in Kranj, u: Vida Stare, *Kranj - nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1981, 17-32 [njem. 91-104].
- [103] Z. Vinski (1981), O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta* 11, Split 1981, 9-53 [njem. 54].
- [104] Z. Vinski (1981), Herwig Wolfem, „Geschichte der Goten, Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts, Entwurf einer historischen Ethnographie“, Verlag C.H. Beck, München 1979, 486 str., 6 historijskih karata i 2 geneološka priloga, *Arheološki vestnik* XXXII, Ljubljana 1981, 681-685.
- [105] Z. Vinski (1981), „Baiern und Slawen in Oberösterreich, Probleme der Landnahme und Besiedlung (Symposium 16. November 1978)“, Schriftenreihe des OÖ Musealvereins - Gesellschaft für Landeskunde Bd. 10, Linz 1980 (redigiert von K. Holter), 243 s. zahlreiche Abb., 8°, *Arheološki vestnik* XXXII, Ljubljana 1981, 687-691.
- [106] Z. Vinski (1982), Obnovljena stalna postava srednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* XIV/4, Zagreb 1982, 9-11.
- [107] Z. Vinski (1982), Šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju / Ein völkerwanderungszeitlicher Helm aus Sinj, *Starohrvatska prosvjeta* 12, Split 1982, 7-34 [njem. 30-34].
- [108] Z. Vinski (1982), Slavenka Ercegović-Pavlović, „Le nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica“, Sirmium XII, Recherches archéologiques en Sirmie, édité par Vladislav Popović, Institut archéologique de Beograd, Beograd 1980, str. I-VII, 1-75 (sažetak na srpskohrvatskom, str. 61-69 i opis tabla) + sl. 1-3 + tab. I-XXXIX + planovi I-V, veliki 8, *Starohrvatska prosvjeta* 12, Split 1982, 223-233.

- [109] Z. Vinski (1983), Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien, *Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums* 30, Mainz 1983, 465-501.
- [110] Z. Vinski (1983), Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji / Betrachtungen zu postkarolingischen Schwertern des 10. und 11. Jahrhunderts in Jugoslawien, *Starohrvatska prosvjeta* 13, Split 1983, 7-64 [njem. 53-64].
- [111] Z. Vinski (1984), Šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju / Ein völkerwanderungszeitlicher Helme aus Sinj, u: *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka, Znanstveni skup - Sinj, 3-6. VI.1980. / La région de la Cetina depuis la préhistoire jusqu' à l'arrivée des Turcs, Réunion scientifique - Sinj 3-6., VI 1980.*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 8, Split 1984, 163-167 [njem. 166-167].
- [112] Z. Vinski (1984), Dodatna zapažanja o šljemovima tipa Naron/Baldenheim / Nachbetrachtungen zu den Helmen von Typ Naron/Baldenheim, *Starohrvatska prosvjeta* 14, Split, 77-106 [njem. 95-106].
- [113] Z. Vinski (1984), Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji / Abermals zu karolingischen Schwertern in Jugoslawien, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XVI-XVII (1983-1984)*, Zagreb 1984, 183-210 [njem. 201-210].
- [114] Z. Vinski (1985), Zu einem singulären frühkarolingischen Thuribulum-Fund in Kroatien, u: *Lebendige Altertumswissenschaft - Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von Hermann Vetters dargebracht von Freunden, Schülern und Kollegen*, Wien 1985, 344-347, Taf. XVII:1-2.
- [115] Z. Vinski (1986), Marginalia uz izbor karolinškog oružja u jugoistočnoj Evropi / Marginalia zur auswahl von karolingischen Waffen in Südosteuropa, *Starohrvatska prosvjeta* 15 (1985), Split 1986, 61-117 [njem. 107-117].
- [116] Z. Vinski (1986), Epoha seobe naroda, u: *Umjetnost na tlu Jugoslavije - Rani srednji vijek*, ur. Nataša Tanasijević-Popović, Beograd-Zagreb-Mostar 1986, 7-27, 87-88 br. 1-31, 93-94.
- [117] Z. Vinski (1987), Glose uz dvije novije knjige o prošlosti Slavena / Glossen zu zwei Büchern über die Vergangenheit der Slawen, *Starohrvatska prosvjeta* 16 (1986), Split 1987, 195-235 [njem. 230-235].
- [118] Z. Vinski (1987), Völkerwanderungszeitliche Funde aus Dalmatien, u: *Germanen, Hunnen und Awaren - Schätze der Völkerwanderungszeit*, hrg. Gerhard Bott, Nürnberg-Mainz 1987, 434-437 (Kat. X,5-20).
- [119] Z. Vinski (1991), Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje / Betrachtungen zu den Grabungen in Knin, Fundstelle Greblje, *Starohrvatska prosvjeta* 19 (1989), Split 1991, 5-73 [njem. 34-35].
- [120] Z. Vinski (1994), Povodom svjetske izložbe „I Goti“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XXVI/2*, Zagreb 1994, 81-84.
- [121=8] Z. Vinski (1994), Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XXVI-XXVII (1993-1994)*, Zagreb 1994, 67-84 [njem. 81-82; engl. 83-84].
- [122] Z. Vinski (1996), Paola Korošec. Kronološka i kulturna ocjena triljskog nalaza. Recenzija, *Starohrvatska prosvjeta* 21 (1991), Split 1996, 97-98.
- [123] Z. Vinski (1999), Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Šepurinski zbornik I*, Šibenik 1999, 25-29.

B) NEOBJAVLJENA IZLAGANJA SA ZNANSTVENIH I STRUČNIH SKUPOVA

- [124] Z. Vinski (1963), Značajke slavenske keramike u vrijeme doseljenja na jug. - „*Kolokvija o keramici*“, Zagreb 28. - 29. I. 1963. godine.
- [125] Z. Vinski (1978), Zur vorrslawische Völkerwanderungszeit in Kroatien im Widerschein der Grabfunde bis zum ostgotisch-byzantinischen Krieg. - „*Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und seschsten Jahrhundert*“, Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. - 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich (Hrgs. Herwig Wolfram, Falko Daim), Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 4.; Denkschriften (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse), 145. Bd.

LITERATURA

- Bach 1963 I. Bach, Seoba naroda / Migration of nations, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XII/1/1963, 26-27 [engl. 32].
- Batović 1970 Š. Batović, Rad Arheološkog muzeja u Zadru od 1967. do 1969. godine / Activities of the Archaeological Museum of Zadar, *Diadora* 5/1970, 259-298 [engl. 295-298].
- Batović 1972 Š. Batović, Bilješke uz jugoslavensku izložbu u Parizu, *Život umjetnosti* 18/1972, 4-10.
- Batorović 1978 M. Batorović, Izložbe u našim ustanovama, *Glasnik slavonskih muzeja* 37 (listopad)/1978, 13-16.
- Bartulin 2014 N. Bartulin, *Racial Idea in the Independent State of Croatia: origins and theory*, Central and Eastern Europe regional perspectives in global context 4, Leiden-Boston 2014.
- Bekić 2012 L. Bekić, Keramika praškog tipa u Hrvatskoj / Keramik des Prager Typs in Kroatien, in: T. Šeparović (ed.), *Dani Stjepana Gunjače 2 – Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, Međunarodne teme* (Split, 18.-21. listopada 2011.), Split 2012, 21-35 [njem. 34-35].
- Bekić 2016 L. Bekić, *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana (Ranoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća) / The Early medieval between Pannonia and The Adriatic (Early Slavic Ceramic and other archaeological Finds from the sixth to eighth Century)*, Monografije i katalogi, Arheološki muzej Istre 27, Pula 2016.
- Belošević 1966 J. Belošević, Osvrt na I. internacionalni kongres za slavensku arheologiju u Varšavi i izložbu „Materijalna kultura Slavena u ranom srednjem vijeku“ / Some notes about the 1st Internationale Congress of Slavonic Archaeology in Warsaw and the exhibit „Slavonic objects of Art in the Early Middle Ages“, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XV/1-2/1966, 11-15.
- Berger 1989 K. Berger, Dank an Walter Hirschberg, *Matreier Geschpräche. Walter Hirschberg 85 Jahre. Interdisziplinäre Kulturforschung*, Wien - München 1989, 25-26 + slike.
- Bilogriović 2016 G. Bilogrivić, *Etnički identiteti u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj – materijalni i pisani izvor / Ethnic Identities in Early medieval Croatia – Material, and written Sources*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet / University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, doktorska disertacija, mentori: M. Jarak, N. Budak, Zagreb 2016.

- Bojanovski 1976 I. Bojanovski, Ranosrednjovjekovno utvrđenje u Vrbljanima na Sani / Fortification du haut moyen âge à Vrbljani sur la Sana, *Glasnik Zemaljskog muzeja XXIX* (1974)/1976, 245-255 [franc. 255-256], T. I-II.
- Bollók 2016 Á. Bollók, Excavating Early Medieval Material Culture and Writing History in Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Hungarian Archaeology, *Hungarian Historical Review* 5/2/2016, 277-304.
- Borkovský 1940 I. Borkovský, *Staroslovanská keramika ve střední Evropě (Studie k počátkům slovanské kultury) / Die altslavisches Keramik in Mitteleuropa (Ein Beitrag zur Anfängen der slavischen Kultur)*, Praha 1940.
- Bratanić 1939 B. Bratanić, *Oračće sprave u Hrvata*, Publikacija etnološkog seminara 1, Zagreb 1939.
- Bratanić 1951 B. Bratanić, Uz problem doseljenja Južnih Slavena – Uz problem doseljenja Južnih Slavena. Nekoliko etnografsko-leksičkih činjenica / On the Problem of Imigration of the Southern-Slavs to South-eastern Europe. Some Ethnographic and Lexical Facts, *Zbornik radova - Filozofski fakultet u Zagrebu* 1/1951, 221-250 [engl. 249-250], Sl. 1-9, Karte I-III.
- Bratanić 1953 B. Bratanić, On the Antiquity of the One-Sided Plough in Europe, Especially among the Slavic Peoples, *Laos II* (1952), Uppsala 1953, 51-61.
- Bratanić 1954 B. Bratanić, Nešto o starosti pluga kod Slavena. Uspomeni Lubora Nlederlea (1865-1944) / Etwas über das Alter des Beetpfluges bei den Slawen. Das Andeken von Lubor Niederle (1865-1994), *Zbornik radova - Filozofski fakultet u Zagrebu* 2/1954, 277-306, Karta 1-3, Sl. 11-16 [njem. 302-306].
- Brunšmid 1905 J. Brunšmid, Starine ranijeg srednjeg vijeka iz Hrvatske i Slavonije. Fibule iz doba seobe naroda u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva VIII*/1905, 208-220.
- Bugarski, Ivanišević 2018 I. Bugarski, V. Ivanišević, Sixth-Century Foederati from the Upper Moesian Limes - Weapons in a social context, in: S. Golubović, N. Mrđić (eds.), *Vivere Militare Est. From Populus to Emperors - Living on the Frontier, Vol. I*, Institut of Archaeology - Monographs 68, Beograd 2018, 291-332.
- Ciglencečki 1999 S. Ciglencečki, Results and Problems in the Archaeology of the Late Antiquity in Slovenia, *Arheološki vestnik* 50/1999, 287-309.
- Csallány 1952 D. Csallány, Vizantijske monete v avarskih nahodkah / L'importance de la circulation monétaire byzantine pour le legs archéologique des Avars, *Acta Archaeologica Hungarica II*/1952, 235-250 [franc. 245-250].
- Curta 2009 F. Curta, Medieval archaeology in Southern-Eastern Europe, in: R. Gilchrist, A. Reynolds (eds.), *Reflections: 50 Years of Medieval Archaeology, 1957-2007*, Society for Medieval Archaeology Monographs 30, London 2009, 192-223.
- Curta 2009a F. Curta, A note on the „Slavic” bow fibulae of Werner’s class I J, *Archaeologia Baltica* 12/2009a, 124-136.
- Curta 2012 F. Curta, „Slavic” Bow Fibulae: Twenty Years of Research, *Bericht der Römisch-germanischen Kommission* 93/2012, 235-342.
- Curta 2018 F. Curta, An ironic smile: the Carpathian Mountains and the migration of the Slavs, in: G. Bilavski, D. Aparaschivei (eds.), *Studia mediaevalia Europaea et orientalia: Miscellanea in honorem professoris emeriti Victor Spinei oblata*, București 2018, 47-71.
- Degmedžić 1950 I. Degmedžić, O radu Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Historijski zbornik* III/1-4/1950, 267-273.

- Dekówna 2008 M. Dekówna, Prof. dr hab. Witold Hensel - badacz, organizator, dydaktyk. Zarys działalności / Prof. Dr. Witold Hensel – Scholar, organizer, teacher, outline of activities, *Archeologia Polski* LIII/1/2008, 55-62 [engl. 61-62].
- Delonga 1992 V. Delonga, Uz 65. obljetnicu života Dušana-Duje Jelovina, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* XXIV/3/1992, 78-79. = Dr. Dušan Duje Jelovina, *Starohrvatska prosvjeta* 30/2003, 9-12 [engl. 13-16].
- Dembińska 1966 M. Dembińska, I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, *Przegląd Historyczny* 57/2/1966, 314-315.
- Demo 1983 Ž. Demo, Bjelobrdski dvodijelni privjesci u Jugoslaviji (u povodu nalaza s lokaliteta Đelekovec-Gornji Batijan) / Bijelobrdno Two-Part Pendants in Yugoslavia (In relation to the finds from the site Djelekovec-Gornji Batijan I), *Podravski zbornik* 83/1983, 271-301 [engl. 299-301].
- Demo 1984 Ž. Demo, Srednjovjekovni mačevi u Muzeju grada Koprivnice / Medieval swords in the Muzej grada Koprivnice, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XVI-XVII (1983-1984)/1984, 211-240, Tab. 1-7 [engl. 238-240].
- Demo 1996 Ž. Demo, *Vukovar-Lijeva Bara – Povijest jednog arheološkog nalazišta (tragovi, istraživanja, znamenja) / History of an archaeological site (relics, research, renown)*, Zagreb 1996.
- Demo 2007 Ž. Demo, *Opatovina – tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti (Rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine) / Opatovina - traces of history lost in the present (Results of the archaeological excavations in front of the church of St. Francis in Zagreb in 2002)*, Zagreb 2007.
- Demo 2008 Ž. Demo, Katica Simoni – 60 godina života i 35 godina muzejskog rada / Katica Simoni – 60 years of life and 35 years of museum work, *Informatica Museologica* 39/1-4/2008, 75-79 [engl. 77] = Katica Simoni – Životopis i bibliografija, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XLIII/2010, 11-18 (dopunjeno).
- Demo 2009 Ž. Demo, *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture – Vukovar-Lijeva Bara (X-XI. stoljeće) / An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture – Vukovar-Lijeva Bara (10-11 Century)*, *Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographie* VI/1-2, Zagreb 2009.
- Demo 2013 Ž. Demo, Katalozi i monografije arheoloških nalazišta, in: S. Radovanlija Mileusnić (ed.), *Što je muzejski katalog*, Biblioteka Kako objaviti dobru muzejsku knjigu 1, Zagreb 2013, 127-145.
- Demo 2014 Ž. Demo, *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, Zagreb 2014.
- Drechsler 1968 R. Drechsler, Izvještaj o radu Hrvatskog arheološkog društva od 16. veljače do 1. prosinca 1967. g., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 3/1968, 10-12.
- Drechsler 1969 R. Drechsler, Izvještaj tajnika Hrvatskog arheološkog društva o radu društva u mandatnom periodu od 16. veljače 1967. do 19. listopada 1969., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 5/1969, 5-17.
- Dyggve 1958 E. Dyggve, Heidnisch oder Christlich? Stammen die bekannten, in Arkona ausgegrabenen Mauerreste aus einem romanischen Baudenkmal?, in: J. Garntner (ed.), *Formositas Romanica: Beiträge zur Erforschung der romanischen Kunst*, Joseph Garntner, Frauenfeld 1958, 107-128.
- Dyggve 1959 E. Dyggve, Der slawische Viermastenbau auf Rügen. Beobachtungen zu dem Swantewittempel des Saxo Grammaticus, *Germania* 37/1-4/1959, 193-205.

- Dyggve 1961 E. Dyggve, Der Holztempel Svantevits und der Schuchardische Baubefund zu Arkona, in: G. Bersu, W. Dehn (ed.), *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte Hamburg 24. bis 30. August 1958*, Berlin 1961, 250-251.
- Filipec 2002 K. Filipec, *Lobor – Majka Božja Gorska*, Gornja Stubica 2002.
- Filipec 2012 K. Filipec, *Srednjovjekovno groblje i naselje Đakovo-Župna crkva / The Medieval Cemetery and Settlement of Đakovo-Perish Church*, Istraživanja Katedre za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju, Monografije 1, Zagreb 2012.
- Fillitz 2004 T. Fillitz, From the Dictate of Theories to Discourses on Theories - Teaching and Learning Social Anthropology in Vienna, in: D. Dracklé, I. R. Edgar, T. K. Schippers (eds.), *Educational Histories of European Social Anthropology*, New York - Oxford 2004, 102-112.
- Galjer 1999 J. Galjer, Aladar Vladimir Baranyai. Arhitektura i dizajn / Aladar Baranyai: Architecture and Design, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 21/1999, 167-181 [engl. 181].
- Garašanin 1948 M. Garašanin, Najnoviji rezultati slovenske arheologije u Jugoslaviji, *Istoriski glasnik* 1/1/1948, 49-54.
- Girić 1962 M. Girić, Seoba naroda – Arheološki nalazi jugoslavenskog Podunavlja, katalog, Narodni muzej, Zemun, 1962, 127 strana sa crtežima i 24 table, *Rad Vojvođanskih muzeja* 11/1962, 244.
- Grafenauer 1951 B. Grafenauer, O arheologiji in zgodovini / On archaeology and history, *Zgodovinski časopis* 5/1951, 163-174 [engl. 174].
- Grbić Jakopović 2010 J. Grbić Jakopović, Europski Volkskundleri i hrvatska etnologija: Aleksandar Gahs (Požega, 1891- Zagreb, 1962), teolog, etnolog i... „svestrani uzor jedne sjajne duše“ / Europäische Volkskundler und die kroatische Ethnologie: Aleksandar Gahs (Požega, 1891 - Zagreb, 1962), Theologe, Ethnologe und... „das allseitige Vorbild einer strahlenden Seele“, in: *Zbornik radova 17. Znanstvenog skupa „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“*, Osijek, 06. - 08. 11. 2009., Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice 17, Osijek 2010, 117-128 [njem. 128].
- Guštin, Tiefengraber 2002 M. Guštin, G. Tiefengraber, Oblike in kronologija zgodnjesrednjeveške lončenine na Novi tabli pri Murski Soboti, in: M. Guštin (ed.), *Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp / Die Frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*, Ljubljana 2002, 46-62.
- Guštin, Pavlovič 2009 M. Guštin, D. Pavlovič, Karakteristike najstarije slavenske keramike. Primjer lonca iz objekta SO 11 s nalazišta Murska Sobota – Nova tabla / Characteristics of the Oldest Slavic Pottery. The Example of a Pot from Structure SO 11 from the Murska Sobota-Nova Tabla Site, *Archaeologia Adriatica* III/2009, 293-303 [engl. 303].
- Guštin, Pavlovič 2013 M. Guštin, D. Pavlovič, Die slawische Einwanderung ins Prekmurje- Mura Gebiet (Pannonisches Südostrand) auf Grund der 14C Daten, in: M. Dulnicz, S. Mozdioch (eds.), *The Early Slavic Settlement in Central Europe in the Light of new dating Evidence*, Wrocław 2013, 217-221.
- Haekel 1956 J. Haekel, Die Geschichte des Instituts für Völkerkunde, in: J. Haekel, A. Hohenwart-Gerlachstein, A. Slawik (hg.), *Die Wiener Schule der Völkerkunde. Festschrift anlässlich des 25-jährigen Bestandes des Institutes für Völkerkunde der Universität Wien (1929-1954)*, Horn - Wien 1956, 1-16.
- Der Hazarijan-Vukić 1996 A. Der Hazarijan-Vukić, Arhitektura Aladara Baranyaia / Aladar Baranyai..., *Život umjetnosti* 56-57/1996, 28-43 [engl. 43].

- Henninger 1989 J. Henninger, Arabica varia: Aufsätze zur Kulturgeschichte Arabiens und seiner Randgebiete. Contributions à l'histoire culturelle de l'Arabie et de ses régions limitrophes, *Orbis Biblicus et Orientalis* 90, Saint-Paul 1989.
- Ivaniček 1949 F. Ivaniček, Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 55/1949, 111-144, Tab. I-XLIII, Prilog 1-3.
- Janžekovič 2017 I. Janžekovič, Mnogo hrupa za nič (1. del): Potek in ozadje odkritja „staroslovanskega svetišča“ na ptujskem gradu / Much Ado About Nothing (Part 1): the Course and Background of the „Slavic Sanctuary“ at Ptuj Castle, *Zgodovinski časopis* 71/1-2 (155)/2017, 208-245.
- Janžekovič 2017a I. Janžekovič, Mnogo hrupa za nič (2. del): Staroslovansko svetišče ali srednjeveški stolp na ptujskem gradu / Much Ado About Nothing (2nd part): Slavic Sanctuary or Medieval Tower at Ptuj Castle, *Zgodovinski časopis* 71/3-4 (156)/2017a, 310-348.
- Janžekovič 2018 I. Janžekovič, Mnogo hrupa za mnogo (3. del) - Od antične Petovione do srednjeveškega Ptuja / Much Ado About Much (3rd part): From Ancient Poetovio to Medieval Ptuj, *Zgodovinski časopis* 72/1-2 (157)/2018, 22-61 [engl. 59-61].
- Jelovina 1964 D. Jelovina, Novi arheološki nalaz iz vremena seobe naroda u Kninu / Recent archaeological finding from the period of people's migration in Knin, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XIII/5/1964, 153-156 [engl. 160].
- Jelovina 1968 D. Jelovina, Rad Instituta za nacionalu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu od 1962. do 1967. godine, *Starohrvatska prosvjeta* 10/1968, 181-200.
- Jelovina 1981 D. Jelovina, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od 1968. do 1980. god., *Starohrvatska prosvjeta* 11/1981, 229-250 [engl. 160].
- Jelovina 1988 D. Jelovina, Zdenko Vinski, *Starohrvatska prosvjeta* 17 (1987)/1988, 8-15 [njem. 12-15].
- Jurić 2014 R. Jurić, Janko Belošević, muzealac (1959.-1979.) / Janko Belošević, museum expert (1959-1979), *Diadora* 28/2014, 295-310.
- Karaman 1959 Lj. Karaman, Bilješke / Remarques, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* VIII/2 (travanj)/1959, 51-52.
- Kaser 2010 K. Kaser, Patriarchen, Machos und Beamte: Varianten europäischer Sozialbeziehungen, in: K. Kaser, D. Gramschammer-Hohl, J. Piskorski, E. Vogel (eds.), *Kontinuitäten und Brüche: Lebensformen - Alteingessene - Zuwanderer von 500-1500*, Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens 12, Wien 2010, 527-694.
- Klemenc 1967 J. Klemenc, In memoriam Josipu Korošcu, *Arheološki vestnik* XVII/1967, 5-7.
- Kovačević 1960 J. Kovačević, *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka / L'archéologie et l'histoire de la colonisation barbare des territoires des Slaves du sud IV au VII s.*, Vojvođanski muzej, pos. izd. II, Novi Sad 1960.
- Korošec 1948 J. Korošec, *Slovansko svetišče na ptujskem gradu*, Dela – Slovenska akademije znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske i zemljepisne vede, za filozofiju in filologiju 6, Ljubljana 1948.
- Korošec 1951 J. Korošec, Bijelo brdo / Bijelo brdo (résumé), *Zgodovinski časopis* 5/1951, 179-190 [engl. 190].
- Korošec 1952 J. Korošec, Knjižna in ostala poročila – Jovan Kovačević: Prilozi rešavanju postanka i razvoja južnoslovenskog zlatarstva i zlatarskih proizvoda u ranom srednjem veku

- (Istoriski glasnik, Organ istoriskog društva NR Srbije, 3-4, 1950, str. 3-84, tekst s francoskim povzetkom 49-50, risbe 51-84), *Arheološki vestnik* 3/2/1952, 323-331.
- Korošec 1962 J. Korošec, VI. internacionalni kongres prazgodovinarjev in protozgodovinarjev 1962. leta v Rimu, *Zgodovinski časopis* XVI/1962, 233-236.
- Kovrig 1958 I. Kovrig, Megjegyzések a keszthely-kultúra kérdéséhez / Remarks on the question of the Keszthely Culture, *Archaeologiai Értesítő* 85/1/1958, 66-72 [engl. 72-74].
- Kraljević 1967 G. Kraljević, Dr. Jozo Petrović, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXI-XXII (1966-1967)/1967, 185-186.
- Kubik 2016 A. Kubik, Introduction to studies on late Sasanian protective armour. The Yarysh-Mardy helmet, *Historia i Świat* 5/2016, 77-105.
- Kubik 2017 A. Kubik, *Hełmy Azji Południowo-Zachodniej pomiędzy VI - VIII w.n.e., zarys problematyki*, Siedlce 2017.
- Kudláček 1964 J. Kudláček, K otázce gótskej ríše a pobytu gótv v strednem Podnestří (O genéze antských lúčovitých fibúl) / Zur Frage des Reiches der Goten und ihres Aufenthaltes im mittleren Dnestergebiet (Über die Genesis der Bügelfibeln der Anten), *Študijné zvesti* 14/1964, 5-42 [njem. 36-37].
- Kurnatowska 2008 Z. Kurnatowska, Witold Hensel – twórca polskiej mediewistyki archeologiczne / Witold Hensel – the creator of Polish medieval archaeology, *Nauka PAN* 1/2008, 167-174.
- Latinović 2017 S. Latinović, Poznati nalaz – skriveni predmet, 9. *Susreti Sekcija restauratora i preparatora Hrvatskog muzejskog društva*, Zagreb 2017, 53-58.
- Librenjak, Čerina 2005 A. Librenjak, D. Čerina, Preliminarno izvješće o zaštitnim arheološkim istraživanjima na tvrđavi Grad u Sinju 1998. i 1999. godine / Preliminary Communication - Rescue Archaeological Excavations at the Fortress in Sinj 1998-1999, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 98/2005, 271-282 [engl. 281].
- Lux, Ravnik 2008 J. Lux, J. Ravnik, Poskus rekonstrukcije obsega poznoantičnega grobišča Lajh v Kranju / An Attempt to Reconstruct the Size of the Lajh Late Antiquity Cemetery in Kranj, *Varstvo spomenikov* 44/2008, 43-69 [engl. 59-69].
- Majnarić-Pandžić 1993 N. Majnarić-Pandžić, Uz stogodišnjicu postojanja i djelovanja Odsjeka i Zavoda za arheologiju na Filozofskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu, *Opuscula archaeologica* 17/1993, 27-34.
- Marušić, Vrsalović 1980 B. Marušić, D. Vrsalović, Izbor počasnih članova društva, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* X/3, Zagreb 1980, 20-25.
- Maštrović 1977 V. Maštrović, Između dva grada – Prof. Frane Dujmović (1902-1977), *Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 24/1977, 359-362.
- Milano 1992 *Milano 1992*. V. Bierbrauer, O. von Hessen, E. A. Arslan (eds.), *I Goti - Milano, Palazzo Reale* 28. gennaio - 8. maggio 1994, Milano 1994.
- Milićević 1979 J. Milićević, Dvadeset godina rada Etnološkog društva u Hrvatskoj / Twenty years of the Ethnological society in Croatia, *Etnološka tribina* 2 (god. 9)/1979, 97-116 [engl. 116] = J. Milićević, Dvadeset godina rada Etnološkog društva u Hrvatskoj / Twenty years of the Ethnological society in Croatia, in: T. Rubić, N. Škrbić Alempijević, Ž. Jelavić, Ž. Petrović Osmak (eds.), *50 godina Hrvatskoga etnološkog društva (1959.-2009.)*, Zagreb 2009, 13-32 [engl. 32].
- Mirnik 1995 I. Mirnik, Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisanog vremena / Die Familie Alexander oder kurze Chronik der geloschten Zeit, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 28/1995, 96-127 [njem. 127].

- Mirnik 2002 I. Mirnik, The Alexanders or the history of a Zagreb family in past perfect, in: J. Domaš (ed.), *Familie. Mešpaha*, Eisenstadt 2002, 37-53.
- Mirnik 2009 I. Mirnik, Arheološki muzej u Zagrebu / Archaeological Museum in Zagreb, in: J. Balen. B. Čečuk (eds.), *Hrvatska arheologija u XX. stoljeću*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Palači Matice Hrvatske 24.-26. svibnja 2007., Zagreb 2009, 289-320 [engl. 318-320].
- Nadolski 1954 A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis 3, Łódź 1954.
- Nagy 2002 M. Nagy, Die gepidischen Adlerschnallen und ihre Beziehungen / A gepida sasos csatok és kapcsolataik, *Budapest Régiségei XXXVI/2002*, 363-392 [mađ. 376].
- Najbar-Agičić 2016 M. Najbar-Agičić, Od pravovjernosti do disidentstva – preobrazbe Naprijeda / From (Communist) Orthodoxy to Dissidence – Transformation of the Weekly Naprijed, *Medijska istraživanja* 22/2016, 115-143 [engl. 143].
- Nižnik 1966 J. Nižnik, II Archeologiczne Sympozjum Karpackie, *Wiadomości archeologiczne XXXI/1-4/1966*, 445-446.
- Novak 1967 G. Novak, Josip Korošec, *Arheološki radovi i rasprave IV-V*, Zagreb 1967, 449-450.
- Novaković 2011 P. Novaković, Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective, in: L. R. Lozny (ed.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York 2011, 339-461.
- Novaković 2014 P. Novaković, *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Europe*, Sarajevo 2014.
- Pavlovič 2015 D. Pavlovič, The beginning of Slavic settlement in north-eastern Slovenia and the relation between „Slavic“ and „Lombard“ settlement based on new interpretations of the archaeological material and radiocarbon dating, in: B. Hebert, N. Hofer (eds.), *Spätantikes Fundmaterial aus dem Südostalpenraum, 7. April 2014, Graz (Steiermark)*, Fundberichte aus Österreich Tagungsbände 1, Wien 2015, 59-72.
- Petersen 1919 J. Petersen, *De norske vikingesverd: en typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*, Videnskapselskabet Skrifter II (Historisk-filosofisk Klasse) 1, Kristiania 1919.
- Petrinec 2009 M. Petrinec, Srednjovjekovna arheologija u 20 stoljeću u Hrvatskoj / Medieval archaeology in 20th century in Croatia, in: Jacqueline Balen & Božidar Čečuk (eds.), *Hrvatska arheologija u XX. stoljeću*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Palači Matice Hrvatske 24.-26. svibnja 2007., Zagreb 2009, 555-590.
- Petru 1967 P. Petru, Uvodno poročilo, *Arheološki vestnik XVIII/1967*, 315-316.
- Prelog 1949 M. Prelog, Ocjene i prikazi; Muzeji, časopis za muzeološko-konzervatorska pitanja, br. 1 i 2, Beograd 1948-49, *Historijski zbornik II/1-4/1949*, 354-363.
- Reinecke 1899 P. Reinecke, Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XXIX/1899*, 35-52.
- Rendić-Miočević 1987 A. Rendić-Miočević, Izložba „Germani, Huni, Avari - Blaga iz vremena seobe naroda“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XIX/3/1987*, 66.
- Rendić-Miočević 1996 A. Rendić-Miočević, In memoriam – Zdenko Vinski (1913-1996), *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XXVIII/3/1996*, 141-143.
- Rendić-Miočević 2009 A. Rendić-Miočević, 130. obljetnica osnivanja Hrvatskog arheološkog društva (1878-2008) / On the occasion of the 130th anniversary of the foundation of the Croatian archaeological society (1878-2008), J. Balen, B. Čečuk (eds.) *Hrvatska arheologija XX. stoljeća*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Palači Matice Hrvatske 24.-26. svibnja 2007., Zagreb 2009, 9-30 [engl. 29-30].

- Rizvanbegović 1975 I. Rizvanbegović, Dostignuća i neki rezultati rada u praksi muzeja Bosne i Hercegovine, *Muzeologija* 18/1975, 75-87.
- Rupić 1997 M. Rupić, S.v. „Hühn, Ivo“, in: Z. Dizdar, M. Grčić, S. Ravlić, D. Stuparić (eds.), *Tko je tko u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.-1946.*, Zagreb, 1997, 161.
- Rusu 1959 M. Rusu, Pontische Gürtelschallen mit Adlekopf (VI.-VII.Jh. u. Z.), *Dacia* III/1959, 485-523.
- Ružić, Škoberne 2001 I. Ružić, Ž. Škoberne (eds.), *Kacige u Hrvatskoj*, Zagreb 2001.
- Schmitt 2015 O. J. Schmitt, Balkanforschung an der Universität Wien, in: M. Grandner, T. König (eds.), *Die Universität Wien als Schnittstelle wissenschaftlicher Entwicklungen und gesellschaftlicher Umbrüche*, 650 Jahre Universität Wien – Aufbruch ins neue Jahrhundert 3, Wien 2015, 61-98.
- Selimović 1994 Š. Selimović, Goti u Palazzo Reale - Milansko slavlje rušitelja grada. Zašto zaboravljamo „naše“ Gote ?, *Vjesnik*, god. 55, br. 16738 (nedjelja, 8. svibnja 1994.), Zagreb 1994, 34.
- Sekelj-Ivančan 2010 T. Sekelj-Ivančan, *Podravina u ranom srednjem vijeku – Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu / Podravina in the Early Medieval Period - The Results of the archaeological Excavations of the Early Medieval Sites at Torčec*, Monographiae Instituti Archaeologici 2, Zagreb 2010.
- Sekelj-Ivančan, Tkalčec 2006 T. Sekelj-Ivančan, T. Tkalčec, Slavensko paljevinsko groblje na položaju Duga ulica 99 u Vinkovcima / Slawisches Brandgräberfeld am Standort Duga ulica 99 in Vinkovci, *Prilozi Instituta za arheologiju* 23/2006, 141-212.
- Simoni 1980 K. Simoni, Dr. Zdenko Vinski – Bibliografija arheoloških radova od 1940. do 1980. godine, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XII-XIII (1979-1980)/1980, XII-XV.
- Simoni 1988 K. Simoni, Povodom 75. obljetnice života Zdenka Vinskog, *Obavijesti HAD* XX/1/1988, 50-51.
- Simoni 1988a K. Simoni, „Germani, Huni i Avari - Blaga seobe naroda“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* XX/2/1988a, 46-48.
- Simoni 1991 K. Simoni, Knin-Greblje – Kataloški opis grobova i nalaza, *Starohrvatska prosvjeta* 19 (1989)/1991, 75-119.
- Simonyi 2003 E. Simonyi, Elsőzetes jelentés a Felsőzsolca-Várdombi ásatásról (1992-2001) / Report on the excavations at Felsőzsolca-Várdomb (1992-2001), *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLII/2003, 109-133 [engl. 132-133].
- Solter 2016 A. Solter, *Arheološki muzej u Zagrebu - život od 19. do 21. stoljeća*, Zagreb 2016.
- Stipčević 2005 A. Stipčević, S.v. Jelovina, Dušan [Duje], *Hrvatski biografski leksikon* 6, Zagreb 2005, 451-452.
- Suić 1988 M. Suić, Stoljeće Grga Novaka (1888-1988), *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* XX/1/1988, 52-53.
- Sundhaussen 2007 H. Sundhaussen, *Geschichte Serbiens: 19.-21. Jahrhundert*, Wien-Köln-Weimar 2007.
- Svirac 2006 M. Svirac, Aleksadar Gahs - Drugi Požežanin / D'un deuxième Požežanin, *Studia ethnologica Croatica* 18/2006, 288-311 [franc. 311].
- Šašel 1984 J. Šašel, Peter Petru (1930-1983), *Arheološki vestnik* 34 (1983)/1984, 17-22.
- Šicel 2002 M. Šicel, S.v. „Hühn, Ivo“, *Hrvatski biografski leksikon* 5, Zagreb 2002, 755.
- Šikić 2005 J. Šikić, S.v. „Ivaniček, Franjo“, *Hrvatski biografski leksikon* 6, Zagreb 2005, 131.

- Šlaus, Novak, Vodanović 2011 M. Šlaus, M. Novak, M. Vodanović, Croatia, in: N. Márquez-Grant, L. Fibiger (eds.), *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation: An international guide to laws and practice in the excavation and treatment of archaeological human remains*, London 2011, 83-97.
- Šmalcelj 1986 M. Šmalcelj, Đelekovec-Ščapovo, Koprivnica, in: Balen-Letunić et alii 1986 (eds.), *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj / 40 Jahre archäologischer Untersuchungen auf dem Gebiet des Nordwestlichen Kroatien*, Zagreb 1986, 132-133, 139.
- Tasić 1963 N. Tasić, Seoba naroda – Arheološki nalazi jugoslavenskog Podunavlja (Izložba u Narodnom muzeju u Zemunu), *Spona* 2/1963, 23-25.
- Tica 2017 G. Tica, *Goti med Jadranom i Panonijo / Goths between Adriatic Sea and Pannonia*, doktorska disertacija (mentor: prof. emer. ddr. Mitja Guštin), Univerza na Primorskem, Fakultet za humanistične študije, Koper 2017.
- Tica 2018 G. Tica, The First Late Antique Combs in Western Illyricum: Roman or Barbarian? / Prvi poznoantični sesstavljene glavnički iz Zahodnega Ilirika: rimski ali barbarski?, in: *Nova odkritja med Alpami in Črnim morjem. Rezultati raziskav rimskodobnih najdišč v obdobju med leti 2005 in 2015 (Zbornik 1. mednarodnega arheološkega simpozija, Ptuj, 8. in 9. oktober 2015) / New Discoveries Between the Alps and the Black Sea Results From the Roman Sites in the Period Between 2005 and 2015 (Proceedings of the 1st International Archaeological Conference, Ptuj, 8th and 9th October 2015) - In Memoriam Iva Mikl Curk*, Monografija CPA 6, Ljubljana 2018, 401-426 [slo. 401].
- Tkalčec 2017 T. Tkalčec, Kasnosrednjovjekovna gradišta u široj okolici Križevaca - arheološki prilog poznavanju plemstva srednjovjekovne Križevačke županije / Late Mediaeval Small Fortifications of Gradište Type (Motte) in the Wider Vicinity of Križevci: an Archaeological Contribution to the Knowledge about the Nobility of the Medieval Križevci County, *Cris* XIX/1/2017, 15-33 [engl. 33].
- Tkalčec, Sekelj-Ivančan 2004 T. Tkalčec, T. Sekelj-Ivančan, Primjeri nizinskih srednjovjekovnih gradišta u središnjoj Hrvatskoj - uloga vode u funkciji obrane, *Hrvatske vode* 12/2004, 17-27.
- Todorova 2006 M. Todorova, *Balkan family structure and the European pattern – demographic development in Ottoman Bulgaria*, Pasts Incorporated CEU Studies in the Humanities III, Budapest - New York 2006.
- Tomičić 1991 Ž. Tomičić, Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo brdo II / New Contributions to the Evaluation of the Remains of the Mediaeval Cemetery Bijelo Brdo II, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 8/1991, 95-148 [engl. 110-120].
- Tomičić 1992 Ž. Tomičić, Neure Erforschung der Bijelo Brdo-Kultur in Kroatien / Nova istraživanja bjelobrdске kulture u Hrvatskoj, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 9, Zagreb 1992, 113-130 [hrv. 119-121].
- Tomičić 1993 Ž. Tomičić, U povodu 80. obljetnice rođenja Zdenka Vinskog, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* XXV/2/1993, 52-53.
- Tomičić 1996 Ž. Tomičić, Na tragu bjelobrdске kulture u kalničkom prigorju / Bijelo Brdo Culture in the Kalnik Hills, *Starohrvatska prosvjeta* 21 (1991-1995)/1996, 99-120 [engl. 121-122].
- Tomičić 1997 Ž. Tomičić, *Zvonimirovo i Josipovo - groblja starohrvatskog doba u Virovitičko-podravskoj županiji / Zvonimirovo and Josipovo - Graveyards from the Croatian Early Mediaeval Period in the Virovitica and Podravina County*, Zagreb-Virovitica 1997.

- Tomičić 1997a Ž. Tomičić, Archaeologische Zeugnisse der Karolinger in den von Kroaten besiedelten gebieten - Hommage à Prof. Dr. Sc. Zdenko Vinski, *Hortus Artium Medievalium* 3/1997a, 61-72.
- Tomičić 1999 Ž. Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo – Veliko Polje, prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu Slavonije / Der frühmittelalterliche Friedhof Zvonimirovo. Veliko Polje. Ein Beitrag zu den Erkenntnissen über die BijeloBrdo-kultur in der slawonischen Podravina, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 13-14 (1996-1997)/1999, 91-120 [njem. 103-105].
- Tomičić 1999a Ž. Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Međimurju – prinos datiranju nalazišta / Das frühmittelalterliche Friedhof in Sv. Juraj u Trnju in Međimurje - Ein Beitrag zur Datierung der Fundstelle, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 15-16 (1998-1999)/1999, 41-60 [njem. 49-50].
- Triler 1969 A. Triler, Kolokvij o zgodnjem srednjem veku – Veliko neznank kljub množici novih otkritij, *Glas god. XXI*, br. 37 (sreda, 14. maja 1969), Kranj 1969, 6.
- Tummuscheit 2006 A. Tummuscheit, Pre-Christian cult at Arkona. A short summary of the archaeological evidence, in: A. Andrén, K. Jennberg & C. Raudvere (eds.), *Old Norse Religion in Long-Term Perspectives. Origins, Changes, and Interactions. An International Conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004.*, Vågar till Midgård 8. Lund 2006, 234–237.
- Vinski-Gasparini 1958 K. Vinski-Gasparini, Ranosrednjovjekovna kadionica iz Stare Vrlike / Ein frühmittelalterliches Räuchergefäß aus Stara Vrlika im dalmatinische Hinterland, *Starohrvatska prosvjeta* 6/1958, 93-103 [njem. 101-103].
- Vrsalović 2013 D. Vrsalović, *Srednjovjekovna arheologija u Hrvatskoj: Prvih 100 godina 1878. - 1978.*, Zagreb 2013.
- Werner 1950 J. Werner, Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts, in: G. Behrens, J. Werner (eds.), *Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke am 25. September 1947*, Mainz 1950, 150-172, Taf. 27-43.
- Werner 1962 J. Werner, *Langobarden in Panonien. Beiträge zur Kenntniss der langobardischen Bodenfunde vor 568*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, N.F. 55, München 1962.
- Wernhart 1984 Karl R. Wernhart, Walter Hirschberg 80 Jahre oder „Zum Kanon der Fächer der Anthropologie“, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 114/1984, 1-11.
- Wolfram, Daim 1980 H. Wolfram, F. Daim (eds.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. - 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 4, Wien 1980.
- Zadro 2003 D. Zadro, Ostavština Carla Patscha u Münchenskom Südost-institutu / Der Carl-Patsch-Nachlass im Münchener Südost-Institut, *Bosna franciscana* 18/2003, 250-266 [njem. 266].
- Zaninović 1982 M. Zaninović, Dasen Vrsalović (1928-1981), *Starohrvatska prosvjeta* 12/1982, 245-247.
- Zaninović 1994 M. Zaninović, Hermann Veters, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 26/1/1994, 108-109.
- Zaninović 1997 M. Zaninović, Zdenko Vinski (1913.-1996.), *Ljetopis Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 100/1997, 327-328.

- Zwernemann 1989 Jürgen Zwernemann, Walter Hirschberg: Ethnologe - Afrikanist - Ethnohistoriker, in: *Matreier Geschpräche. Walter Hirschberg 85 Jahre. Interdisziplinäre Kulturforschung*, Wien - München 1989, 7-24.
- ŽBL ŽBL. *Židovski biografski leksikon*, radna verzija, ur. I. Goldstein, http://zbl.lzmk.hr/?page_id=3714 (2. 1. 2019.)

RESEARCH AND TOPICS IN THE SCIENTIFIC WORKS OF DR. ZDENKO VINSKI*

The scientific work of Zdenko Vinski began in Vienna, where he received his doctorate in 1937, and a year later after returning to Zagreb, at the same time as getting it validated at the then Faculty of Arts of the University of the Kingdom of Yugoslavia in Zagreb, he prepared his doctoral thesis from Vienna for press, in a somewhat revised form that today is still considered highly valuable. [1] From then until his death in 1996, he continuously investigated scientifically, and wrote about and published the results, leaving more than one hundred and twenty works, mostly scientific, but also including a not insignificant number of professional and popular texts, always interesting and useful – for the most part these were articles and to a lesser extent, rarely monographic works.

Vinski most often published in his own country and also in the other countries of the former Yugoslavia, more often in Serbia, [42, 47, 54, 67, 70-71, 76, 81, 81c-d, 88-90, 97, (116)] and more rarely in Slovenia, [49, 59, 64-65, 87, 102, 104-105] and Bosnia and Herzegovina. [9, 40, 44, 80, 91a, (116)] Outside of Croatia, he published a considerable number of texts in the countries of what was then Western Europe, mostly in Western Germany, [22, 34-35, 48, 62, 81b, 109, 118] and also in France, [51, 81e, 91] Italy, [72, 73] Austria, [114] and Switzerland. [13] He published articles in what was then Eastern Europe only in Poland, [69, 74, 79, 83] and Czechoslovakia. [23, 77, 79, 82, 86] Outside of Europe only one of his works was published in the United States. [81a]

The greatest number of primarily scientific research works by Zdenko Vinski were published in Croatia in two archaeological journals: the *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*/Archaeological Museum in Zagreb

(13) and *Starohrvatska prosvjeta* of the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split (11). In addition to these, a large number of works were published in only three more professional journals printed in Zagreb: in the *Historijski zbornik* of the Historical Society of Croatia, today the Društvo za hrvatsku povijesnicu (7), in the *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* [Conservators and Museologists News] (4), and in *Peristil*, the journal of the Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske [Society of Art-historians of Croatia] (3), and outside of Croatia in archaeological journals published in Slovenia (Ljubljana: *Arheološki vestnik*, 4) and in Serbia (Beograd: *Archaeologia Iugoslavica*, 3). One or two works were also published in at least 34 different journals or series, primarily concerned with archaeology, and more rarely history, ethnology, natural science, literature, arts, or general social orientation in Croatia (19), Serbia (4), Slovenia (3), and in Bosnia and Herzegovina (1), and also in Germany (4), Czechoslovakia (1), France (1), and Poland (1), while two review articles were published in daily or weekly newspapers printed in Zagreb. To this number should be added individual works published in the collected works of scientific meetings, symposia, congresses, and colloquia where Zdenko Vinski had taken part with a presentation or paper, such as those held in the former Yugoslavia (Ljubljana, Sarajevo, Kranj, Split, Beograd, Novi Sad, Sinj), as well as those held in the countries of Western and Eastern Europe in the period from 1958 to 1984 (Hamburg, Rome; Warsaw, Krakow, Prague).

The subjects that he addressed in the first years of his scientific work were closely related to his days in Vienna and the study of ethnology (today social anthro-

* The bibliography presented along with this article lists 123 works and two unpublished papers given at scientific meetings in Croatia [124] and Austria [125], but it is likely that the number of published works could be somewhat greater, as the list did not include several encyclopedia units that were probably his or were unsigned in the publications of the Leksikografski Zavod in Zagreb. Other than these, a work is also noted „A Note about Zagreb and its Vicinity”, supposedly printed in Zagreb in 1940, which unfortunately I did not succeed in finding. – It is interesting that during his career, Vinski succeeded in publishing at least one scientific work almost every year. The only exceptions are 1965, 1967, 1972, and 1975, 1976, and 1977 (also wartime 1941 and the years after retirement).

pology) along with the prehistory and cultural history of the Balkans, added to when he returned to Zagreb with his volunteer work in the Ethnographic Museum in Zagreb in 1938/1939. **[2-3]** Connected to ethnology were his probable first considerations of the problems of museology at that time, and via this, the first contacts, examination, and considerations of individual questions related to the protection and preservation of the movable and immovable heritage. **[4-5]** The questions and problems of research into national history, included in the aforementioned nostrification process as a written-oral exam „*from another professional subject (part B) National History*“ remained only at the level of research interests covered by the term „cultural history“, **[6-8]** in which archaeology is barely mentioned by name – not even when several years later, during the Second World War, this referred to the realities of archeology and archaeological excavations. **[9]** During the war, which brought pain and suffering to Vinski along with many others in Croatia, he continued to be involved and write about ethnology, achieving valuable research results. **[10-13]**

After the end of the Second World War, upon joining the Archaeological Museum in Zagreb in July 1945, Vinski exchanged ethnology for archaeology, primarily early medieval archaeology, which at that point was the least investigated field in continental Croatia. Research topics that were essential in the first postwar years not only in Yugoslavia but also in other Slavic countries in eastern and southeastern Europe required a focus on the Slavs and their history and legacy. Vinski actively participated in organizing or taking part in reconnaissance and field investigations, writing about this and exploring the collected archaeological material that belonged or could belong to the period of the Slavic settlement of southeastern Europe, **[33]** the Avar-Slavic period of the 7th and 8th centuries, **[17, 26-27]** the Early Croatian legacy of southern Croatia from the 9th and 11th centuries, **[19, 31]** or even the period of the early medieval Bijelo Brdo Culture of continental Croatia in the 10th and 11th centuries. **[14, 28-29, 36, 51]** In fact, the first professionally performed archaeological excavations of medieval lowland fortifications (*gradište*) in continental Croatia were exclusively his results. **[18, 20, 30]** In this first decade of his professional study of archeology, apart from exploring the Slavic archaeological heritage, he investigated and wrote about topics related to prehistoric archeology, **[22-23]** debated with and wrote reviews of professional publications, **[21, 24-25, 32]** and as a staff member of the Archaeological Museum in Zagreb participated in setting up the first post-war permanent exhibition

(1946), advanced in scientific titles (1952), and was director for a brief time of the Archaeological Museum (1951-1953). Individual investigations and themes begun in previous years (Vukovar-Lijevo Bara) were returned to later and discussed in detail, **[50-51, 54]** and he reacted to individual interesting items related to the Slavs in relation to their importance and significance, and sometimes for personal reasons. **[59-61, 64-65]**

The mid-fifties of the 20th century represented yet another of several milestones in the already highly productive research life of Zdenko Vinski. The results achieved through the previous creative work, his scientific advancement, and the reputation of a successful archeologist and museum worker at the Zagreb Archaeological Museum led him to the Department of Archeology at the Faculty of Humanities in Zagreb – then located in the facilities of the Archaeological Museum in Zagreb (1946-1961) – where after habilitation in 1954, he took over teaching medieval archaeology (until 1961). This was preceded, probably not by chance, by work on new research subjects, which predominated in the following two or three decades, or at least remained permanently represented in the archaeological problems related to the Migration Period, particularly those encompassing the archaeological heritage of the period from the 4th to 6th centuries (Huns, Germanic tribes, Romani), and to a considerably lesser extent the later period and heritage from the 6th-7th to the 8th-9th centuries (Avars, Romani, Slavs). At first, he intensively published and studied the archaeological material stored in the Archaeological Museum in Zagreb and that from other museum collections of the former Yugoslavia, but almost always as a rule investigating the origin and chronological framework in which its comparatively interesting and scientifically recognizable creation and use occurred. **[34-35, 37-39, 43-45, 48-49, 52, 55, 62, 66-67, 70, 73, 79]** In the later period of his investigations into the archeological legacy of the Migration Period, the materials and topics were chosen more selectively, but with a particular focus on objects that could be linked or directly attributed to the Germanic peoples, among them primarily to the Ostrogoths. **[93, 97, 104]** Similar reasons probably motivated him to be interested and whenever there were chances and reasons to investigate finds of Baldenheim type helmets, about which he wrote several times after his retirement in the 1980s. **[107, 111-112]**

Even before the mid sixties, the themes and problems of the archaeological material of the Migration period were continuously supplemented by investigations

into the recognizable legacy of the autochthonous population of Late Antiquity from the 5th to the 7th centuries, [71-72, 80, 84, 86] and in this regard, up to the mid seventies, in addition to general articles, he also wrote several particularly important works. [94, 96] Further research is also related to this same theme, and specifically into the archaeological legacy of the large cemetery from the Migration period at Kranj-Lajh, which he began to investigate more intensively during the period when he taught as professor at the Faculty of Arts in Ljubljana (1967-1971), but most thoroughly and comprehensively in 1980. [87-88, 102] The results of his own archaeological excavations of the cemetery at Knin-Greblje in Dalmatia (chronologically similar to the cemetery at Kranj), excavated on several occasions during the second half of the 1960s were first published in summary form in 1971, [89] and fully only twenty years later. [118-119]

In the middle of the sixties, at the First International Congress of Slavic Archaeology held in Poland in 1965, [83] and subsequently in articles published in Krakow and Belgrade, [74, 76] Vinski presented his interest in and knowledge about early medieval weapons at early Croatian sites, about which he had previously only discussed in passing. [38, 50] After this, his interest in this subject remained muted and only reawoke in the middle and second half of the seventies, together with several then sensational finds from the early Carolingian period in Bosnia and Herzegovina and continental Croatia (Vrbljani, Medvedička), which inspired him to serious investigative work on Early Carolingian archaeological material, [98] which he continued to pursue, particularly in terms of the weaponry of the Carolingian and post-Carolingian period, even in the years following his retirement in 1979. [103, 109-110, 113-115]

From this period also comes another also unfairly neglected and rarely cited work, which at the time it was published but also several decades later was quite significant and useful. This contribution by Zdenko Vinski was the and collection and notation of data related to archaeology, sites, and active archaeologists in the area of Croatia, presented with references printed with a gap of three years in two volumes of the encyclopedic manual for prehistoric and early medieval archaeology, known in professional circles as „Filip’s Handbook“ after its editor Jan Filip (1900-1981), the Czech historian, university professor, director of the Archaeological Institute in Prague, and member of the (then) Czechoslovakian Academy of Science. Vinski managed to bring together and encourage the active participation of his colleagues,

as well as younger generations of Croatian archeologists, and the segment relating to Croatia in the „Handbuch“ is equipped with a truly suitable amount of useful information. Vinski himself was the author of somewhat less than eighty entries printed in the first two volumes of this encyclopedic handbook. [77, 82]

At the beginning of the seventies, he somewhat unexpectedly published an extensive work on the subject of the Bijelo Brdo Culture of continental Croatia, [85] about which in the earlier phase of his study of archaeology he had mainly cited the current attitudes, thoughts, and opinions. [14, 51] His attention this time was focused on Sisak, early medieval Siscia from the period after Ljudevit Posavski, considering that he had identified workshop activities and the production of jewellery during the 10th and in the 11th centuries. With particular attention, he analyzed the representation of jewelry objects of the Bijelo Brdo Culture and its connections with the expansion of the Hungarians in the Carpathian basin and in the area between the Sava and Drava Rivers. For this area he suggested a differentiation between the eastern and western groups of Bijelo Brdo cemeteries, listed the sites there, mapped them, and presented selected material in the possession of the Archaeological Museum in Zagreb. Although this seemed to be merely a decisive and well-conceived introduction to some new and more extensive research that he planned to carry out in the future, he never attempted to expand on this later. Nonetheless, the effort was not in vain, because his knowledge and judgment were successfully incorporated into refreshed content, relevant research, and theories for diverse purposes to provide an overview of the archeology of the early Middle Ages in the area of the former Yugoslavia at the beginning of the seventies, [90-92] and again later in the middle of the 1980s. [116]

A significant segment of the professional and scientific work of Zdenko Vinski was occupied by reviews of the works of other authors, which he began to write and publish at the very beginning of the scientific research career in 1938, continuing to write them during the Second World War. The subject of the first two reviews was strictly ethnology, [2, 10] but in terms of style he already exhibited an instructive approach, and a tendency to sharp and uncompromising criticism whenever possible. He also wrote in a similar manner when he exchanged ethnology for archaeology, and the first post-war reviews published in the fifties and early sixties were most often in the nature of a scientific-professional controversy or polemically intoned criticism of a different opinion and attitude or even

a different approach to a problem. [21, 24-25, 26, 32, 40, 46, 62, 64-65] He did not write them for a certain period, but after that multi-year interruption of reviews, he continued to publish them according to the above-mentioned pattern at the end of the seventies and during the eighties of the last century. [104-105, 108, 117] The last review in this renewed series was printed posthumously. [122] In contrast to these less demanding ones, reviews of museological themes included exhibition layouts and thematic exhibitions, [41, 58, 75, 106] as well as mention of an incorrect move and his own poor assessment in relation to the lack of participation on the part of Croatian archaeology at the major „I Goti” exhibition in Milan in 1994. [120]

He also often contributed with reviews written exclusively in German to commemorative publications dedicated to fellow archaeologists, esteemed colleagues, or experts in related humanities from Poland, the Czech Republic, Italy, Austria, and Croatia. The first such work on the subject of zoomorphic sculpture from the southern Pannonian Danube basin was prepared for the festschrift dedicated to the Czech world-famous scientist Bedřich Hrozný (1879-1952), an Orientalist, linguist, and founder of Hittitology, [23] and only a few years later with a work discussing early Byzantine basket-shaped earrings from the Archaeological Museum in Zagreb he joined in celebrating the 25th anniversary of the Viennese School of Social Anthropology in whose atmosphere he grew up as a student and was professionally trained. [43] This was followed by two works dedicated to jubilees of the famous Polish archaeologist-prehistorian Józef Kostrzewski (1885-1969), the first on the occasion of the fiftieth anniversary of his research work in 1963 where he wrote on the theme of early Bronze Age knives on staffs, [69] and later for his eightieth birthday five years later, Vinski prepared a work on new finds of eagle buckles from the Migration Period. [79] For the Italian historian Gian Piero Bognetti (1902-1963), whose investigations of the Lombard past and legacy, but also the continuity of late antiquity factors in early Byzantine Italy, probably contributed to the emergence of „the study of the Lombards”, he dedicated an article about the archaeological heritage of the autochthonous Romanic population in northern Italy, Istria, and Dalmatia during the 6th and 7th centuries. [72] He chose a similar early Byzantine archaeological theme related to finds from the cemeteries at Salona for the collected works dedicated to Academician Grga Novak in 1970, [84] while fifteen years later, for the festschrift dedicated to the Austrian archaeologist Herman Vetters, he prepared a work on the censer from Vrlika, a rare early Carolingian object of excep-

tional importance for the early history of the Early Croatian Principedom in Dalmatia. [114]

In addition to these, some of his works were dedicated exclusively to people whom he knew and for various reasons primarily known to him were closer than others. He dedicated a work printed in 1939 to his twelve year older friend from childhood Ivo Hühn, [5] and he dedicated two works to his professor and teacher in Vienna, Carl Patsch: the first soon after gaining his Viennese doctorate and return to Zagreb published in 1940 on the occasion of Patsch's 75th birthday (it was reprinted fifty years later), [8=121] while the second article, seemingly not at all by chance, was presented in Sarajevo in a year marking half a century from when Patsch left Sarajevo and Bosnia and Herzegovina and moved to Vienna at the end of September 1919. [80] He dedicated to Ljubo Karaman, art historian, conservationist, expert, and a visionary with extensive knowledge, but also a colleague-protector when needed on the occasion of his 70th birthday an excellent work, highly esteemed, sought after, and still frequently cited, published in Mainz in the famous journal of the Römisch-Germanisches Zentralmuseum. [48]

Twenty years later, a double issue of the journal of the Archaeological Museum in Zagreb *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* presented soon after the retirement of Zdenko Vinski was dedicated to his „sixty-fifth year of life“ and it contained other than the foreword by the editors with data about his biography,¹⁰² accompanied with an unfortunately incomplete bibliography of archaeological works written in the period of 1940-1980 prepared for this celebratory occasion by his museum successor and long-term head of the Medieval Department of the Archaeological Museum, Katica Simoni from Dubrovnik.¹⁰³ On the same occasion in 1980, his former undergraduate and doctoral student Janko Belošević, then an associate professor at the Faculty of arts in Zadar, dedicated his first and probably most noted monograph „Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća”/ *The Material Culture of the Croats from the 7th to 9th Centuries* to „Profesoru dru Zdenku Vinskom o 65. obljetnici života”/ „To Professor Zdenko Vinski on his 65th birthday”. On the occasion of his 75th birthday and 50th anniversary of the start of his scientific research work his student and doctoral student Dušan Jelovina, the long-term director of the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split, wrote extensively and thoroughly about Vinski,¹⁰⁴ while on the occasion of his 80th birthday, Željko Tomičić,¹⁰⁵ today a full member of the Croatian Academy of Sciences and Arts, wrote about Vinski, who had been his doctoral mentor only a few

years earlier, in an inspired and intimate manner. After the death of Zdenko Vinski in the autumn of 1996, with his work on the best known Carolingian finds from Croatian regions Tomičić once again and with sincere appreciation reiterated once again the research and themes that Vinski particularly enjoyed discussing, about which he tirelessly and frequently wrote.¹⁰⁶ Nevertheless, the contribution of Vinski to illuminating the cultural and historical events and processes that shaped the period of Late Antiquity,

the Migration Period, and the early Middle Ages were more extensive, more significant, and greater because the constant re-examination of existing knowledge had impact „*in establishing the level of critical apparatus needed for competent and correct understanding of historical and cultural contingencies. The works of Zdenko Vinski (1913–1996) proved essential in establishing these standards not only in Croatian archaeology but also in the entire former Yugoslavia*“.¹⁰⁷

Translation: Barbara Smith Demo

MAJA BUNČIĆ

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU
TRG NIKOLE ŠUBIĆA ZRINSKOG 19
HR – 10000 ZAGREB
mbuncic@amz.hr

MUZEJSKI RAD DR. ZDENKA VINSKOG – TERENSKA ISTRAŽIVANJA, IZLOŽBE I RAD NA ZBIRKAMA

U radu se donosi pregled terenskih istraživanja i izložbenih projekata u kojima je sudjelovao dr. Zdenko Vinski koji je svoj radni vijek (1945.-1979.) proveo kao kustos u Arheološkom muzeju u Zagrebu, gdje je kratko bio i na funkciji ravnatelja (1951.-1953.). Riječ je o arheološkim istraživanjima znamenitih hrvatskih nalazišta koji su danas, svi redom, zastupljeni u stalnom postavu Srednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu (Bijelo Brdo – Bajer, Mrsunjski Lug, Vukovar – Lijeva Bara, Brodski Drenovac – Plana, Medvedička), a surađivao je također i na istraživanjima u drugim Republikama tadašnje Jugoslavije. Upravo su ta intenzivna poslijeratna terenska istraživanja znatno obogatila fondus Muzeja srednjovjekovnim predmetima. Sustavnim radom na obradi građe kustosi su reorganizirali muzejske zbirke, pa je početkom 70-ih godina srednjovjekovni fondus koji je oduvijek činio cjelinu s *prehistorijskim*, izdvojen i inventiran u okviru, nešto ranije ustrojenog, Srednjovjekovnog odjela koji je vodio Zdenko Vinski. U skladu s tim muzejskim obavezama, ali i kao rezultat svojih istraživanja, sudjelovao je također pri organizaciji i postavu nekoliko domaćih i stranih izložbi te stalnog postava.

Ključne riječi: Arheološki muzej u Zagrebu, Zdenko Vinski, muzejska djelatnost, terenska istraživanja, izložbe, zbirka

UVOD

Zdenko Vinski svoj je radni vijek (1. 7. 1945 - 30. 6. 1979.) proveo kao kustos u Arheološkom muzeju u Zagrebu,¹ a kratko je, u razdoblju od 1. rujna 1951. do 3. rujna 1953. godine, naslijedivši Viktora Hoffillera, bio i ravnatelj Muzeja.² (Sl. 1)

Te su ga funkcije dakako vezale ne samo uz znanstveno djelovanje, u kojemu se i najviše istaknuo te

profilirao u vodećeg stručnjaka za razdoblje srednjega vijeka svoga vremena, a čiji se rad i danas iznimno cijeni,³ nego i uz primarne poslove koje podrazumijeva muzejska djelatnost, a to su istraživanje i prikupljanje građe (u ovome slučaju terenska istraživanja), stručna i znanstvena obrada građe, briga o fondusu te prezentacija, odnosno organiziranje i sudjelovanje u postavljanju povremenih izložbi i stalnih postava.⁴ U ovome se radu, stoga, uz popratnu fotodokumentaci-

¹ Bez obzira na njegova napredovanja i kasnije stečena zvanja znanstvenog suradnika 1951. g., višeg znanstvenog suradnika 1961. g. te znanstvenog savjetnika 1967. g., *Uredništvo* (1980, 9) termin kustos koristi kao definiciju čuvara muzejskih zbirki, zaposlenika koji obavlja primarni muzejski posao. Vinski je umirovljen 1. srpnja 1979. g., međutim, zbog nekih nedovršenih radova i obaveza prema Muzeju i znanstvenom projektu, uputio je molbu da i dalje koristi svoju dosadašnju radnu sobu i literaturu. U tome je dopisu već najavio mogućnost da svoju biblioteku oporučno ostavi Muzeju (o toj temi vidi ovdje u Zborniku, Cvitan 2020), AAMZ 145, Muzejski spisi 1979. g., 29. 10. 1979., dopis Z. Vinskog Arheološkom muzeju u Zagrebu.

² AAMZ 117, Muzejski spisi 1951. g., Primopredaja inventara arheološkog muzeja u Zagrebu, 477/51; Mirnik 1996, 29.

³ Detaljan prikaz znanstvenog djelovanja Z. Vinskog s popisom bibliografskih jedinica vidi ovdje u Zborniku Demo 2020.

⁴ Zakon o muzejima, čl. 3.

Sl. 1 Zdenko Vinski u svojoj radnoj sobi u Arheološkom muzeju u Zagrebu (AAMZ 210-2, 3d).

Fig. 1 Zdenko Vinski in his office in the Archaeological Museum in Zagreb (AAMZ 210-2, 3d).

ju,⁵ daje sažeti pregled terenskih istraživanja⁶ te izloženih projekata koji se mogu vezati uz rad dr. Zdenka Vinskog, kao i crtica o radu i njegovom doprinosu na *prehistorijskoj i ranosrednjovjekovnoj* zbirci.

TERENSKA ISTRAŽIVANJA

Muzejska karijera Zdenka Vinskog započinje 1945. godine, po završetku Drugoga svjetskog rata kada se, u muzejskim okvirima, događaju i razne promjene koje donosi novo, poslijeratno razdoblje.⁷ Godina je to i kada se uvodi novi, službeni naziv Arheološki muzej, Zagreb (od 1991. Arheološki muzej u Zagrebu; dalje AMZ). Nastupa vrijeme kada Muzej postaje vodeća ustanova za arheološka istraživanja sjeverne i istočne Hrvatske, koja su između dvaju svjetskih ratova, uglavnom zbog

pomanjkanja novčanih sredstava, bila ograničena na obilasku terena gdje su pronađeni slučajni nalazi.⁸

Zdenko Vinski sudjelovao je na arheološkim istraživanjima u Republici Hrvatskoj, ali i u drugim Republikama tadašnje Jugoslavije, kao voditelj, suvoditelj ili kao suradnik. Kao pozadina toga stajala je strateška odluka postavljena nakon Drugoga svjetskog rata da se planski i sustavno obilazi teren pod nadležnošću AMZ-a.⁹ Istraživanja je Muzej mogao obavljati bez traženja posebne dozvole Konzervatorskog zavoda. Cilj je bio ustanoviti stanje već poznatih lokaliteta te upotpuniti saznanja novim podacima i otkrićima.¹⁰ Posebna je pozornost usmjerena na istraživanje naselja svih razdoblja, od pretpovijesti do srednjeg vijeka, jer su ranija istraživanja uglavnom bila usmjerena na groblja. To je podrazumijevalo i da stručni djelatnici u teoriji i praksi usavrše suvremene tehnike iskopavanja i dokumentiranja arheoloških lokaliteta kako bi se pravilno mogla obavljati zaštitna i sustavna istraživanja. Zbog toga su svi stručni i stručno-tehnički djelatnici radili na istraživanjima u Hrvatskoj i u drugim Republikama. Također, pristup je promijenjen pa je, u slučaju voditelja terena, praksa da voditelj istraživanja može biti i osoba koja nije arheološke struke, napuštena.¹¹ Intenzivnija su istraživanja također potakla i zahtijevala sistematizaciju građe u muzejskim zbirkama (tada zvanima) prehistorije, klasične antike i ranog srednjeg vijeka te se pokazalo da nedostaju važni podaci o nalazištima, okolnostima nalaza i sl. Tada je prioritet dan slavenskoj, odnosno ranosrednjovjekovnoj arheologiji kao nedovoljno istraženom razdoblju,¹² što su u ime Muzeja uglavnom istraživali Zdenko Vinski i Ksenija Vinski-Gasparini.

⁵ Zbog mnoštva sačuvanih arhivskih podataka i terenske dokumentacije, tijekom izlaganja na skupu veći je naglasak dan na fotodokumentaciju, što u ovome, pisanom obliku nažalost nije posve moguće. Sva korištena fotodokumentacija te terenska dokumentacija sastavni su dio Arhiva AMZ-a, Arhiva Vinski, Srednjovjekovnog odjela te Fototeke AMZ-a.

⁶ O terenskim istraživanjima navode se osnovni ili oni jedini poznati podaci te literatura u kojoj je Z. Vinski pisao o dotičnom lokalitetu bez osvrta i/ili analize materijala, datacija te odjeka tih istraživanja u kasnijim razdobljima i na kasnije istraživače. Cilj je ovdje u većoj mjeri pozornost posvetiti podacima iz sačuvane terenske dokumentacije i fotodokumentacije te arhivskim podacima Arheološkog muzeja u Zagrebu.

⁷ Prva muzejska iskustva Vinski stječe u Etnografskom muzeju gdje je 1938. i 1939. g., nešto više od godine dana, volontirao, AAMZ 117, Muzejski spisi 1951., Životopis Zdenka Vinskog, 6. 2. 1951.

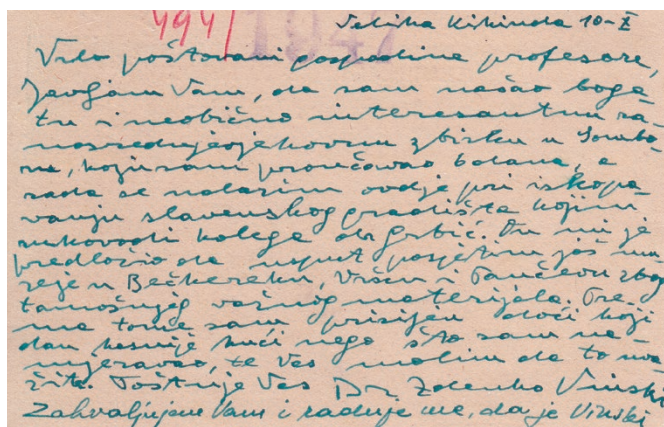
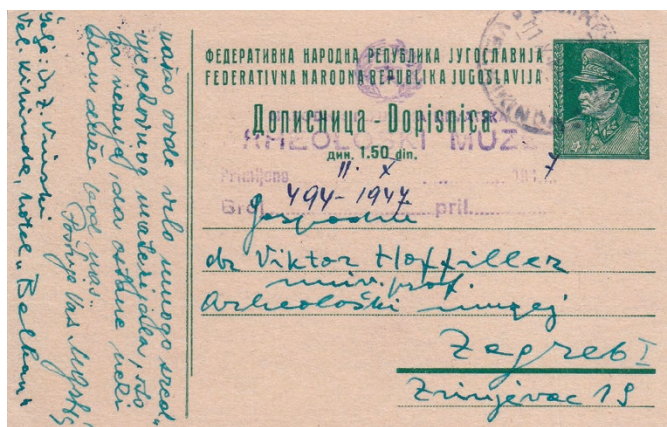
⁸ Solter 2016, 227.

⁹ Prema sporazumu s Konzervatorskim zavodom u Zagrebu, to su područja Slavonije, Međimurja, Hrvatskog zagorja, Korduna, Banije, Like, Gorskog Kotara, Hrvatskog primorja do Triblja s otocima Krkom i Rabom, Solter 2016, 227.

¹⁰ Popis rekognosciranih i reambuliranih lokaliteta od 1945. do 1950. g., Degmedžić 1950, 270, 271.

¹¹ Degmedžić 1950, 267, 268. I sam Vinski oštro je kritizirao što je F. Ivaniček, po struci antropolog, vodio arheološka istraživanja u Bijelom Brdu, Vinski 1951, 304 i dalje.

¹² Degmedžić 1950, 267. Također, pedesete i šezdesete godine 20. stoljeća u znaku su naglog razvoja i osuvremenjivanja hrvatske medievistike, što je rezultat poticaja komunističke ideologije, Budak, Raukar 2006, 16, 17.

Sl. 2 Dopisnica Zdenka Vinskog i Miodraga Grbića iz Velike Kikinde upućena Viktoru Hoffilleru u Zagreb 1947. g. (AAMZ 113, Muzejski spisi 1947., 494/1947).

„Vrlo poštovani gospodine profesore, Javljam Vam, da sam našao bogatu i neobično interesantnu ranosrednjovjekovnu zbirku u Somboru, koju sam proučavao 6 dana, a sada se nalazim ovdje pri iskopavanju slavenskog gradišta kojim rukovodi kolega dr Grbić. On mi je predložio da usput posjetim još muzeje u Bečkereku (op.a. Zrenjaninu), Vršcu i Pančevu zbog tamošnjeg važnog materijala. Prema tome sam prisiljen doći koji dan kasnije kući nego što sam namjeravao, te Vas molim da to uvažite. Poštujte Vas Dr Zdenko Vinski.“ – „Zahvaljujem Vam i raduje me, da je Vinski našao ovdje vrlo mnogo srednjevekovnog materijala, što ga vezuje, da ostane neki dan duže kod nas. Poštujte Vas MGrbić.“ – Šalje: Dr Z. Vinski; Vel. Kikinda, hotel „Balkan“

Fig. 2 Post card from Zdenko Vinski and Miodrag Grbić from Velika Kikinda adressed to Viktor Hoffiller in Zagreb in 1947 (Archives of the AMZ [further AAMZ] 113, Museum documents 1947, 494/1947).

“Highly respected professor, I am writing to inform you that I have found a rich and unusually interesting early medieval collection in Sombor, which I have studied for 6 days, and now I am here at the excavation of a Slavic gradište [fortified lowland site], directed by our colleague Dr. Grbić. He has suggested that I also visit the museum in Bečkerek [Zrenjanin], Vršac, and Pančevo because of the important material there. Accordingly, I am forced to return home a day or two later than I had intended, and would appreciate you noting that. With great respect, Dr Zdenko Vinski.” – “My thanks to you, and I am pleased that Vinski has found so much medieval material here, which requires him to stay a few days longer with us. With respect, MGrbić.” – Sent by: Dr Z. Vinski; Vel. Kikinda, Balkan Hotel.

U tih su prvih nekoliko poslijeratnih godina muzealci više bili usmjereni na (međurepubličke) suradnje, vjerojatno i zbog već spomenutog stjecanja praktičnih znanja, te su 1946. i 1947. godine Z. Vinski, B. Vikić i K. Vinski-Gasparini sudjelovali na istraživanjima ranosrednjovjekovnog groblja u Ptuj u s kolegama iz slovenske Akademije znanosti i umjetnosti.¹³ Godine 1947. i 1948. g. sudjelovao je Z. Vinski na sondiranju srednjovjekovnog gradišta na položaju Gradište kod Velike Kikinde u Banatu (Srbija),¹⁴ koje je otkrio Luka Nadlački, tadašnji ravnatelj Gradskog muzeja u Velikoj Kikindi. Stupivši u kontakt s Miodragom Grbićem, tada kustosom muzeja Matice Srpske, pribavili su

financijska sredstva od Arheološkog instituta Srpske akademije, te su u dvije kratke sezone proveli sondiranje gradišta te rekognosciranje okolice, a u kojima su sudjelovali i mlađi kolege iz drugih vojvođanskih muzeja.¹⁵ (Sl. 2)

O suradnji s ekipom JAZU 1948. u Bijelom Brdu bit će više riječi kasnije, a izvan Hrvatske sudjelovao je Z. Vinski još iduće, 1949. godine, sedam dana u rujnu na iskopavanju groblja u Bledu - Pristava (Slovenija) pod vodstvom J. Kastelica i S. Gabrovca iz Narodnog muzeja Slovenije¹⁶ te 1951. godine zajedno s M. Gorencom, B. Vikić i K. Vinski- Gasparini na iskopavanju ranosrednjovjekovnog (avarodobnog)

¹³ AAMZ 117, Muzejski spisi 1951., Naučni i prosvjetni rad muzeja, 500/1951. U prvoj kampanji 1946. g. iz Zagreba su kao „visoki (arheološki) gosti“ bili pozvani Viktor Hoffiller i Zdenko Vinski, a u ljeto 1947. g., uz Zdenka Vinskog i Branku Vikić iz AMZ-a, sudjelovali su i drugi arheolozi iz Hrvatske i drugih Republika bivše Jugoslavije, Janžeković 2017, 218, 234. Navedeno djelo ne spominje Kseniju Vinski, koja je prema ranije citiranim podacima iz izvješća AMZ-a 1947. g. također sudjelovala na iskopavanjima u Ptuj. Akademija je iskopavanja preuzela 1947. g., Janžeković 2017, 231.

¹⁴ AAMZ 117, Muzejski spisi 1951., Naučni i prosvjetni rad muzeja, 500/1951. Poziv Poverništva za prosvetu, Glavnog izvršnog odbora Narodne skupštine AP Vojvodine Vinskom je upućen za suradnju u vidu pregledavanja zbirke seobe naroda u Somboru, sudjelovanja na „naučnom sondiranju Gradišta kod Kikinde“ te sudjelovanja na skupu muzealaca u Vršcu, AAMZ 113, Muzejski spisi 1947., 462/1947. Poziv za sudjelovanje na terenskim istraživanjima upućen je i iduće godine (listopad/studenj 1948. g.), AAMZ 114, Muzejski spisi 1948., Arheološko otkopavanje na Gradištu kod Kikinde, 511/1948.

¹⁵ Crtica o početku i tijeku iskopavanja Gradišta 1947. g., I. G. 1947; Grbić 1950; Grbić 1951.

¹⁶ AAMZ 117, Muzejski spisi 1951., Naučni i prosvjetni rad muzeja, 500/1951.; AAMZ, br. 115, Muzejski spisi 1949., Izvještaj i plan o službenim putovanjima, 491/1949, 30. 9. 1949. – O povijesti istraživanja na bledskoj Pristavi, vidi Knific 2008, 24-25.

groblja u Bogojevu u Bačkoj (Srbija) koja je vodio Pavle Velenrajter iz Gradskog muzeja u Somboru u suradnji s Mirkom Šulmanom iz Gradskog muzeja u Subotici i drugim kolegama iz vojvođanskih muzeja.¹⁷ Sa slovenskim kolegama suradnja je opet ostvarena i 1957. godine kada su na poziv Gradskog muzeja u Ptuju na istraživanjima brončanodobnog naselja u Ormožu sudjelovali Z. Vinski, S. Ercegović i K. Vinski-Gasparini.¹⁸

U duhu tog istraživačkog zamaha i širenja znanja o iskopavanjima objavio je Vinski 1948. g. rad pod nazivom *Nešto o značaju arheoloških iskopavanja*.¹⁹ U njemu piše o arheologiji kao struci, razmatra periodizaciju te ponajviše govori o važnosti iskopavanja koja su, ustvari, i pridonijela tome da se arheologija kao znanost osamostali (zahvaljujući porastu sustavnih istraživanja tek pred kraj 19. st.). Riječ je o pravom malom priručniku za terenska istraživanja i onome što potom slijedi. U zaključnoj misli podsjeća da arheolozi imaju vrlo odgovoran posao jer svoja istraživanja,

zbog destruktivnih metoda, ne mogu ponoviti te je stoga *dokumentacija zapravo naučni imperativ suvremene arheologije*.²⁰ Istraživanja hrvatskih lokaliteta na kojima je Zdenko Vinski sudjelovao, odnosno vodio ih, svakako su nam u ovom trenutku zanimljivija, ali i bolje dokumentirana raznim izvješćima, terenskim dnevnicima ili raznim drugim bilješkama. Vinski je obišao brojne srednjovjekovne i pretpovijesne lokalitete, putujući sam ili s kolegama, a njegova terenska aktivnost bila je najizraženija tijekom prvih desetak godina zaposlenja. Obilazio je već poznate, ali i neke nove lokalitete o kojima je tek dobio neke informacije. Marljivo je bilježio podatke o raznim nalazištima te je ostavio bogatu dokumentaciju koja daje pregled i uvid u njegove aktivnosti i znanstveni interes. (Sl. 3)

BIJELO BRDO - BAJER, 1948. G.

Bijelo Brdo mjesto je otprije poznato u arheološkoj struci kao eponimni lokalitet gdje je u ulicama Velika i Mala Venecija krajem 19. i početkom 20. stoljeća u

Sl. 3 „Nalazišta varia za istražiti“ – koverta s bilješkama o raznim lokalitetima Like, Podravine, okolice Zagreba, Slavonije i Srijema (AAMZ 42).

Fig. 3 “Various sites to investigate” – envelope with notes about various sites in Lika, Podravina, the Zagreb vicinity, Slavonia, and Syrmia (AAMZ 42).

¹⁷ AAMZ 117, Muzejski spisi 1951., Naučni i prosvjetni rad muzeja, 500/1951. Podatak o pozivu za ovo iskopavanje, AAMZ 113-118, Urudžbeni zapisnik 1947-1952; 28. 5. Bogojevo – Poziv na iskopanje, Gradski muzej Subotica, međutim sam spis nije sačuvan odnosno pronađen na odgovarajućem mjestu; Velenrajter 1952.

¹⁸ AAMZ 123, Muzejski spisi 1957., Izvješća o radu.

¹⁹ Vinski 1948, 194-199.

²⁰ Vinski 1948, 198. Z. Vinski izrazitu je pozornost poklanjao dokumentiranju te je kasnije, u gotovo svakom radu koji donosi rezultate istraživanja, detaljno opisivao metode, odnosno faze dokumentiranja.

nekoliko kampanja istraživano ranosrednjovjekovno groblje.²¹ Obliznji položaj Bajer, uz strmu obalu starog rukavca Drave, obišli su 28. rujna 1947. g., Zdenko i Ksenija Vinski i Branka Vikić koji su tada bili na službenom putu u Osijeku te došli u Bijelo Brdo zbog reambulacije terena na položaju ulica Venecija. Tom su prigodom u zemljanom profilu uočili ljudske kosti i keramiku (latensku i ranosrednjovjekovnu).²² Muzej je tamo namjeravao provesti zaštitna istraživanja te je ubrzo Z. Vinski uputio Komitetu za kulturu i umjetnost pri Vladi FNRJ te Ministarstvu prosvjete molbu da se što prije osiguraju sredstva i krene u istraživanje ovog važnog lokaliteta ugroženog zbog učestalog odronjavanja, misleći da je i ovdje riječ o dijelu bjelobrdskog groblja.²³ No, u međuvremenu je financiranje (ali i autorsko pravo i vlasništvo iskopanih predmeta) preuzela Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (dalje JAZU) te su ubrzo pokrenuta zaštitna iskopavanja, međutim terensko vodstvo bilo je povjereno Antropološkom odjelu Biološkog zavoda Medicinskog fakulteta iz Zagreba. Na čelu stručne ekipe bio je antropolog dr. Franjo Ivaniček, a članovi tima Vitomir Kos, asistent-konzervator, Konstantin Germanov, tehnički asistent te Mihajlo Šćurov, geodet – svi iz Antropološkog odjela. Iz Biološkog zavoda sudjelovao je Pavao Platošek, laborant i fotograf te Branko Briški, student medicine. S Veterinarskog fakulteta sudjelovao je Silvijo Trapan, laborant i fotograf, a iz

Arheološkog muzeja dr. Zdenko Vinski.²⁴ Bilo je to prvo istraživanje na kojemu je Z. Vinski bio angažiran kao arheolog, odnosno kao arheolog promatrač, a ujedno i promatrač Arheološkog muzeja u Zagrebu.²⁵ Istraživanja su trajala od 1. do 30. siječnja 1948. g. na površini od 150 m², a otkopana su 33 ljudska i jedan konjski grob.²⁶ U drugoj, ljetnoj kampanji iste godine, kao arheolog je angažiran prof. dr. J. Korošec iz Ljubljane, izvanredni član JAZU, a iz Arheološkog muzeja u Zagrebu sudjelovao je samo fotograf i preparator Jakov Pavelić.²⁷

Ukupno su istražena 66 groba s nalazima predmeta dnevne upotrebe, oružja, konjske i konjaničke opreme, nakita, dijelova odjeće, keramičkih posuda te vrijednog primjerka glazbenog instrumenta (frula).²⁸ Ovo je istraživanje bilo značajno zbog nekih, prvi puta primijenjenih, metodoloških momenata poput sistema blokovske mreže, korištenja grobnih zapisnika pri dokumentiranju te crtanja uz pomoć profilne mreže.²⁹ Rezultate istraživanja ubrzo su u Ljetopisu JAZU objavili i Ivaniček i Vinski (samo zimsku kampanju).³⁰ Budući da je sondiranjem ustanovljeno da groblje na Bajeru nije povezano s onim (bjelobrdskim) u ulici Venecija, Vinski je predložio da se ovo avarodobno groblje nazove Bijelo Brdo I, a ono bjelobrdsko Bijelo Brdo II.³¹ Nakon brojnih prepiski oko iskopavanja te višegodišnjih pokušaja uprave Muzeja da se arheološki materijal iz Bijelog Brda ustupi, Akademija je tek u

²¹ Brunšmid 1904, 31-76.

²² AAMZ 42, Bijelo Brdo, Izvještaj o službenom putu u Osijek, 12. 10. 1974. Kasnije Vinski kao datum obilaska terena navodi 29. rujan, Vinski 1949, 225. Također, tek naknadno, u kritičkom osvrtu na Ivaničekov izvještaj o iskopavanju, spominje da je dva dana nakon otkrića lokaliteta na Bajeru, ponovo tamo rekognoscirao te pronašao jedan pozlaćeni brončani pojasni jezičac tipa Hohenberg (S-3282), za kojeg smatra da je pripadao kasnije otkopanom grobu br. 33, Vinski 1951, 308.

²³ AAMZ 42, Bijelo Brdo, Predlog za zaštitno iskapanje ranoslavenske nekropole u Bijelom Brdu, 22. 11. 1947.

²⁴ Ivaniček 1949, 113-115. Na terenu su zbog prakse sudjelovale i K. Vinski-Gasparini i I. Degmedžić, Dokumentacija srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Sistematska arheološka iskapanja u SR Hrvatskoj, predavanje Z. Vinskog održano u prosincu 1948. g. na konferenciji muzealaca NRH.

²⁵ Vinski 1949, 225. S Ivaničekom se Vinski već ranije susreo, na istraživanjima u Ptuj, gdje je Ivaniček je bio nadležan za antropološku građu, Janžeković 2017, 217.

²⁶ Ivaniček 1949, 120. Z. Vinski sudjelovao je od 12. do 29. siječnja 1948.g., Vinski 1949, 225.

²⁷ Ivaniček 1949, 122.

²⁸ Ivaniček 1949, 128-133.

²⁹ Ivaniček 1949, 117; Vinski 1949, 226.

³⁰ Ivaniček 1949; Vinski 1949. Nekoliko godina kasnije Vinski objavljuje osvrt i kritiku na spomenuti Ivaničekov izvještaj u kojemu, između ostaloga, kritizira površnost tipološke analize, manjak komparativnog materijala i vremensku klasifikaciju. Ponajviše je nezadovoljan činjenicom što je to arheološko iskopavanje provodio antropolog koji je iskopavanja nazvao „ekshumacijama“ te što, usprkos pravilnom tehničkom iskopavanju, nije bio u mogućnosti dati interpretaciju iskopanog arheološkog materijala; Vinski 1951, 304, 305. Glavni mu je motiv bio *korigirati najkrupnije propuste i nedostatke Ivaničekove interpretacije iskopanog materijala i njegova datiranja nekropole*, Vinski 1951, 306. Napominjući da je izvještaj podnio samo na osnovu terenskih bilješki, jer kasnije nije imao pristup arheološkom materijalu, odbacuje Ivaničekovu dataciju u 7. stoljeće i stavlja ju u početak 9. odnosno prijelaz 8./9. stoljeće, Vinski 1951, 310. Nekoliko godina kasnije istaknuo je da tek manji broj grobova pripada starijem horizontu, tj. srednjoj fazi avarske dominacije (gr. 14 i 49), ali prije sredine i druge polovine 7. stoljeća, Vinski 1958, 26, 27.

³¹ Vinski 1951, 310-311.

Sl. 4 Bijelo Brdo-Bajer, pogled na profile i šator nad sondom, 1948. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 4 Bijelo Brdo-Bajer, view of the tent over the trench and profile, 1948 (Documentation of the Medieval Department [Further DMD AMZ]).

lipnju 1957. g. predala na trajnu pohranu Arheološkom muzeju u Zagrebu građu prikupljenu u obje istraživačke kampanje 1948. godine.³² (Sl. 4, Sl. 5)

Na temelju dojave općinskog službenika u selu **Slabinja** (Hrvatska Kostajnica), obavio je Z. Vinski u rujnu uviđaj te ustanovio i sam iskopao „jame neobičnog oblika“ u kojima su na dnu sporadično pronađene ljudske kosti, kojih je pak bilo i na više mjesta i uokolo jama, no bez ikakvih priloga. Pretpostavio je da je riječ o nekim eventualno pretpovijesnim (opljačkanim?) ili čak novovjekovnih grobovima ili pak nekim spremištima / hambarima.³³

VELIKI BUKOVEC – DVORAC DRAŠKOVIĆ, 1948. G.

Još iz vremena Šime Ljubića (1871.) u Muzeju iz Velikog Bukovca čuvaju se nalazi bjelobrdske kulture 11. stoljeća,³⁴ nažalost, bez sačuvane dokumentacije ili bilo kakvih izvješća iz kojih bi se поближе doznalo

Sl. 5 Bijelo Brdo-Bajer, grob 18/ž, 1948. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 5 Bijelo Brdo-Bajer, grave 18/female, 1948 (DMD AMZ).

o poziciji i tijeku iskopavanja (šest grobova). Nalaze pronađenog nakita u grobovima objavio je J. Brunšmid 1903. g.³⁵ Uz nastojanje da pokuša utvrditi položaj groblja, Z. Vinski uputio se na probna istraživanja³⁶ u park dvorca Drašković čija površina iznosi oko 35000 m². U studenome 1948. g. tamo je boravio 11 dana (12. - 23. 11. 1948.) s muzejskim preparatorom i fotografom Jakovom Pavelićem. Od nekadašnjeg upravitelja imanja grofa Pavla Draškovića, agronoma Vuka Šutlea, Vinski je dobio informaciju o, navodnom, položaju nađenih grobova. Na tom mjestu, pred kućom

³² AAMZ 42, Bijelo Brdo, Popis materijala iskapanom u Bijelom Brdu, 3. 6. 1957.

³³ AAMZ 42, Slabinja, Putni izvještaj Slabinja – Kostajnica Vinski dr. Zdenka, 4. 10. 1948.; Degmedžić 1950, 271.

³⁴ Veliki Bukovec često se spominje u kontekstu prvoga istraživanaog srednjovjekovnog lokaliteta u kontinentalnoj Hrvatskoj, a značajna je i sama godina istraživanja, 1871., kada je i u Dalmaciji (Gornji Muć) pronađen ulomak oltarne grede s natpisom koji spominje kneza Branimira i godinu 888. – spomenik koji je tada pokrenuo lavinu istraživanja na srednjovjekovnim, starohrvatskim nalazištima, Vrsalović 2013, 2, 16.

³⁵ Brunšmid 1904, 83-86. Ovom je bjelobrdskom groblju s početka 11. stoljeća detaljnija pozornost u literaturi posvećena prije dvadesetak godina, Tomičić 2000.

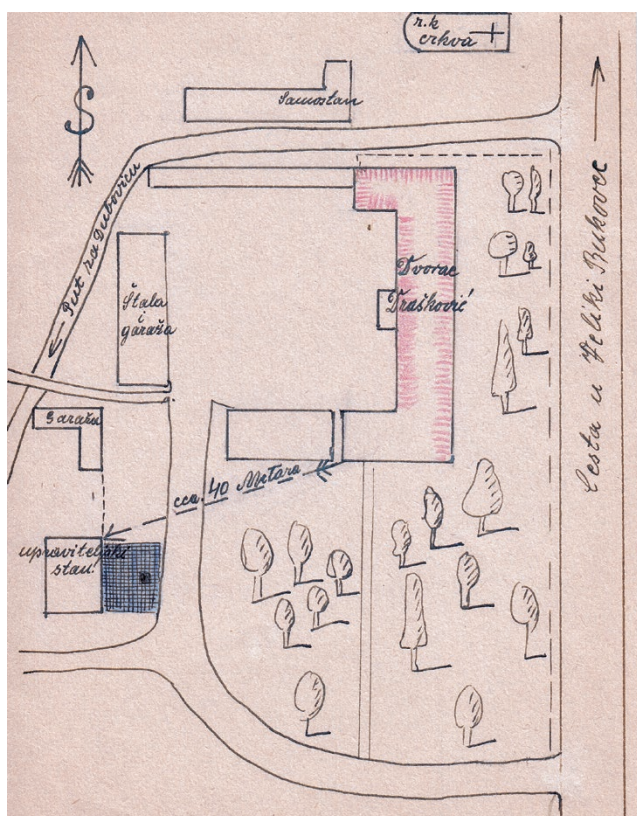
³⁶ Ranije je, u lipnju 1948. g. reambulirao i Veliki Bukovec i Kloštar Podravski, Dokumentacija srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Sistematika arheološka iskapanja u SR Hrvatskoj, predavanje Z. Vinskog održano u prosincu 1948. g. na konferenciji muzealaca NRH. Vinski u izvješću navodi da je „...u planu muzeja da se istraže, uz ostalo, sva važnija ranosrednjovjekovna nalazišta u okviru muzejskog dje-lokruga...“, Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ, Izvješće o sondiranju terena u Velikom Bukovcu i Sv. Petru, 22. 12. 1948.

Sl. 6 Veliki Bukovec, sondiranje u parku dvorca Drašković, 1948. g. (Fototeka AMZ - 1262-IV-395-1).

Fig. 6 Veliki Bukovec, test excavation in the Drašković manor house grounds, 1948 (Photographic archives AMZ - 1262-IV-395-1).

Sl. 7 Tlocrt dvorca Drašković u Velikom Bukovcu, crtež J. Pavelić? (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 7 Plan of the Drašković manor house at Veliki Bukovec, drawing J. Pavelić? (DMD AMZ).

bivšeg upravitelja, započeo je sondiranje 15. studenoga, a kasnije je nastavio i u drugim dijelovima parka. Uz pomoć četvorice do osmorice radnika, iskopane su 23 sonde, sve veličine 4x0,6 m u smjeru sjever-jug, a nadalo se boljim rezultatima jer se očekivala orijentacija grobova u smjeru istok-zapad. Ipak, na ukupnoj površini od 55,2 m² ni u jednoj sondi nije pronašao išta. Učinjene su svega četiri fotografske snimke terena.³⁷ (Sl. 6, Sl. 7)

SVETI PETAR LUBREŠKI, 1948. G.

Tijekom boravka u Velikom Bukovcu (studeni 1948. g.) rekognoscirala se i bliža okolica te je Vinski u Sv. Petru Ludbreškom obišao još nekoliko, ali sondirao dva položaja. Uz cestu sjeverno od sela nalazi se, zbog korištenja i odvažanja zemlje, već tada oštećeni humak, položaj koje mještani nazivaju *staro groblje* ili *rimsko groblje*. Četiri istražene sonde potvrdile su da je riječ o višeslojnom pretpovijesnom lokalitetu (groblje i naselje; brončano i starije željezno doba). Tijekom istraživanja snimljene su svega dvije fotografije.³⁸ Srednjovjekovno se pak gradište nalazi između sela Kapela i Sv. Petar. Zaravnjeni je to humak nepravilno kružnog oblika s opkopom, smješten u ravnici na barovitom terenu u meandru starog korita rijeke

³⁷ Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ, Izvješće o sondiranju terena u Velikom Bukovcu i Sv. Petru, 22. 12. 1948., Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ – terenske bilješke Z. Vinskog o istraživanjima u Velikom Bukovcu; Degmedžić 1950, 270.

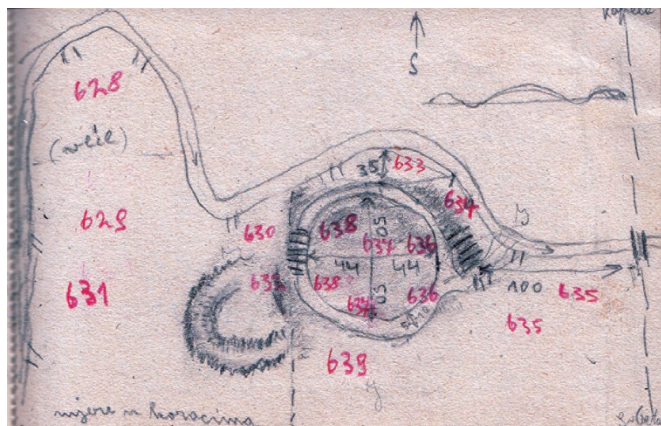
³⁸ Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ, Izvješće o sondiranju terena u Velikom Bukovcu i Sv. Petru, 22. 12. 1948., Z. Vinski; Vinski 1949a, 236.

Sl. 8 Pogled na srednjovjekovno gradište u Sv. Petru Ludbreškom, 1948. g. (Fototeka AMZ, 1266-IV-399, 1266-IV-399-1).

Fig. 8 View of the medieval lowland fortification at Sv. Petar Ludbreški, 1948 (Photo archives AMZ, 1266-IV-399, 1266-IV-399-1).

Sl. 9 Sv. Petar Ludbreški, skica gradišta iz bilježnice Z. Vinskog, 1948. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 9 Sv. Petar Ludbreški, sketch of the medieval lowland fortification from the field diary of Z. Vinski, 1948 (DMD AMZ).

Bednje. Poznat je i pod nazivom *gradišće na selišću* te *gradišće kralja Atila*, a taj je teren (tada bio) u vlasništvu tri mještana Sv. Petra.³⁹ Na tome je položaju napravio pet sonde od kojih su tri bile na humku, a dvije na nasipu. Nalazi su bili relativno oskudni, a učinjena su tri snimka terena. Rezultate istraživanja objavio je u radu posvećenome gradištima u *Historijskom zborniku* već iduće, 1949. g.⁴⁰ (Sl. 8, Sl. 9)

BRODSKI STUPNIK - MRSUNJSKI LUG, 1949. G.

Gotovo je nevjerojatno da se samo nekoliko mjeseci nakon sondiranja u Sv. Petru Ludbreškom, u vrijeme kada se Vinski zainteresirao za lokalitete tipa gradišta, pojavilo kao naručeno ono u Mrsunjskom lugu kod Brodskog Stupnika. Pronalazak tog gradišta, ali i nekih drugih, u proljeće 1949. g., rezultat je sustavnog rada na pregledu i zaštiti terena na brodskom području koje je provodila arheologinja, kustosica Gradskog muzeja u Slavanskom Brodu Katarina Petrović.⁴¹ Nalazilo se u gustoj šumi na vrlo barovitom terenu, oko 15 km zračne linije zapadno od Slavanskog Broda. Budući da je položaj gradišta djelomično bio zahvaćen planiranom trasom autoceste Beograd-Zagreb, točnije na 217.-218. km autoceste, Konzervatorski zavod u Zagrebu obavijestio je Arheološki muzej u Zagrebu o ugroženosti lokaliteta. Stoga je od uprave izvođača radova traženo da se trasa skrene i tako zaštiti nalazište, no kako to nije bilo moguće, jer bi se u tom slučaju trasa morala mijenjati u duljini od oko 15 km, Z. Vinski i glavni inženjer „Autoputa“ Milan Zec dogovorili su u Novoj Gradišci da se hitno pristupi zaštitnom iskapanju, nažalost, s vrlo kratkim rokom izvršenja,⁴² te je

³⁹ Jedan od tih mještana rekao je Vinskome da je tamo prije rata nađena sablja i stremeni koji su odneseni u muzej. Vinski na tu izjavu piše u bilješkama „Klemenc?“, što sugerira da mu je taj nalaz bio nepoznat. Drugi je mještananin tvrdio da je jedan stari seljak prije puno godina našao tamo zlatni prsten i prodao ga zlataru za 1000 dinara, Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a – terenske bilješke Z. Vinskog o istraživanjima u Velikom Bukovcu.

⁴⁰ Vinski 1949a, 236-239. Sondiranja i rekognosciranja u Velikom Bukovcu i Sv. Petru obavljala su se istovremeno. Z. Vinski i J. Pavelić boravili su tamo od 12.-23. 11. 1948. U Velikom Bukovcu sondirali su 15. (3 sonde), 16. (8 sonde), 17. (3 sonde), 19. (6 sonde) i 20. 11. (3 sonde). Uz obilazak terena dan ranije, u Sv. Petru su oba položaja sondirali u jednome danu (18. 11. 1948.) – četiri sonde na *groblju* i tri na *gradištu* (veličina sonde nije poznata). Dvije sonde na bedemu gradišta (zapadni bedem, sonda d veličine 3,5 x 0,5 m i istočni bedem, sonda e veličine 2 x 0,5 m) istražene su naknadno, kada je Z. Vinski u prosincu (15.-18. 12.) iste godine boravio u kotaru Ludbreg te obišao još neke pretpovijesne lokalitete i novovjekonu utvrdju, Dokumentacija srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Terenske bilješke Z. Vinskog o istraživanjima u Velikom Bukovcu; Sistematska arheološka iskapanja u SR Hrvatskoj, predavanje Z. Vinskog održano u prosincu 1948. g. na konferenciji muzealaca NRH.

⁴¹ AAMZ 42, Brodski Stupnik, Iskapanje Mrsunjskog luga naknadno objašnjenje, K. Petrović (12. 2. 1951. – primljeno u AMZ).

⁴² *Narodni list* 1949, 28. 6. 1949. Postavljeni rok od izvođača bio je 15. lipanj. Istraživanja su trajala od 16. svibnja do 14. lipnja 1949. g., Vinski, Vinski-Gasparini 1950 (bez pag.). U izvještaju podnesenom po samom završetku iskapanja Vinski pak piše da je 17. 5.

Arheološki muzej u Zagrebu u suradnji s djelatnicima muzeja u Slavonskom Brodu ubrzo tako i postupio. Iskopavanje je vodio Zdenko Vinski, a sudjelovali su još i tadašnja asistentica muzeja Ksenija Vinski, preparator i fotograf Jakov Pavelić, djelatnici broskog muzeja arheologinja Katarina Petrović i slikar (kustos) Vasilij Antipov, inženjer-geodet Antropološkog zavoda JAZU Mihajlo Šćurov, a kao student arheologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na praksi, sudjelovao je i Stojan Dimitrijević. Prosječno 40–45 radnika koje su izvođači radova stavili na raspolaganje kao dobrovoljnu radnu snagu, pomagalo je stručnoj ekipi svakodnevno.⁴³ Središnje uzvišenje gradišta, površine od oko 600 m², u potpunosti je istraženo, dok je bedem, kao i ulazni dio, na jednome mjestu probno sondiran, ali bez arheološki značajnih podataka. Pronađeni su brojni metalni predmeti – strelice, noževi, brave, okovi, alat, čavli, nakit, a također i brojni keramički ulomci i pećnjaci. Ovo se nalazište, i danas, smatra jednim od značajnijih čija se istraživanja vežu uz velike infrastrukturne radove, prije svega jer je bilo prvo srednjovjekovno naselje toga tipa (gradište nepravilno kružnog oblika s bedemom, plitkim vanjskim jarakom, širokim i dubljim unutarnjim opkopom i centralnim uzvišenjem) u potpunosti istraženo.⁴⁴ Z. Vinski datirao ga je u razdoblje 10.-13. st.,⁴⁵ no, iako još neobjavljeno u potpunosti, danas je jasno da je nešto mlađe i da je život u ovome gradištu trajao od kraja 11. do kraja 14. stoljeća, dok pojedini nalazi upućuju na to da se na samome nalazištu ili u njegovoj neposrednoj blizini život odvijao kako u ranijim (nalazi nakita bjelobrdске kulture) tako i u kasnijim stoljećima (npr. ulomci majolike, pojedini metalni predmeti).⁴⁶ Već iduće godine priređena je izložba koja je predstavila rezul-

Sl. 10 Pogled na gradište Mrsunjski lug tijekom istraživanja (Fototeka AMZ 1433-IV-463).

Fig. 10 View of the medieval lowland fortification of Mrsunjski lug during excavation (Photo archives AMZ 1433-IV-463).

tate iskopavanja, popraćena publikacijom s osnovnim podacima i razmišljanjima o nalazima i nalazištu.⁴⁷ Arheološka građa s ovog iskopavanja većim je dijelom pohranjena u Arheološkom muzeju u Zagrebu, dok su neki nalazi, nakon višekratnog inzistiranja Gradskog muzeja u Slavonskom Brodu te, zbog stava o nedjeljivosti arheološke cjeline, odbijanja Arheološkog muzeja u Zagrebu da prihvati taj zahtjev, ipak predani po komisijskoj odluci broskom muzeju 29. 7. 1953. godine.⁴⁸ (Sl. 10, Sl. 11)

Gradnja ranije spomenute autoceste rezultirala je i slučajnim pronalaskom još jednog, pretpovijesnog nalazišta kod sela **Vrbova (Staro Petrovo Selo)**. Ravnatelj Hoffiller uputio je u rujnu (16. - 19. 9. 1949.) Z. Vinskog na teren kako bi rekognoscirao i, prema mogućnostima, sondirao okolicu Vrbove. Na položaju sjeverno od trase autoceste, na mjestu gdje

otputovao u Slavonski Brod, a da su ostali članovi ekipe stigli na teren 21. 5., AAMZ 42, Brodski Stupnik, Brodski Stupnik – putni izvještaj o zaštitnom iskapanju, 18. 6. 1949.

⁴³ Radnu snagu činile su jedna do dvije čete omladinaca 1. zemunske 5 puta udarne brigade, a poslije njihovog odlaska dvije čete 1. krške 1 put udarne brigade majora Maroka, AAMZ 42, Brodski Stupnik, Brodski Stupnik – putni izvještaj o zaštitnom iskapanju, 18. 6. 1949.

⁴⁴ U jesen iste godine (19. 9.) Vinski je obišao lokalitet preko kojega je već izgrađena autocesta. Uočio je da je cesta pokrila južni dio gradišta, dok je sjeverni dio (cca 60%) ostao izvan trase (s prekopanim središtem i netaknutim sjevernim bedemom). Navodno naknadno nisu pronađeni nikakvi srednjovjekovni objekti, AAMZ 42, Vrbova, Vrbova – putni izvještaj, 22. 9. 1949.

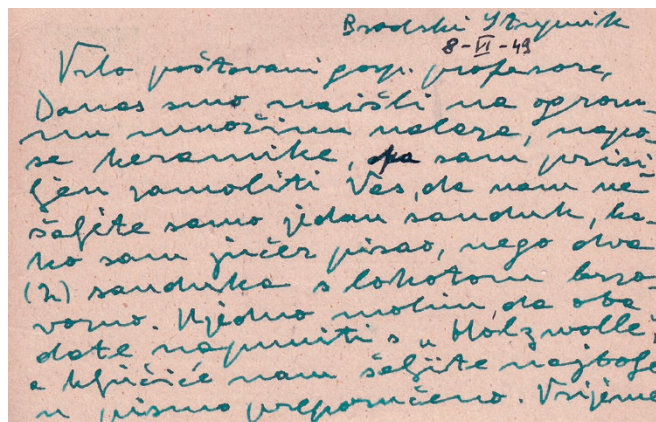
⁴⁵ Vinski 1949a; Vinski, Vinski-Gasparini 1950.

⁴⁶ Također, prilikom istraživanja pronađeni su na samom gradištu te u blizini (istočnije na trasi u istoj šumi), neki pretpovijesni (vjerojatno brončanodobni) nalazi, AAMZ 42, Vrbova, Vrbova – putni izvještaj, 22. 9. 1949.

⁴⁷ Vinski, Vinski-Gasparini 1950; Degmedžić 1950, 270, 273 (Z. V.).

⁴⁸ AAMZ 42, Brodski Stupnik, Zapisnik, br. 369/53, 29. 7. 1953.

Sl. 11 Dopisnica Zdenka Vinskog upućena Viktoru Hoffilleru u Zagreb 1949. g. (AAMZ 42, Brodski Stupnik). „Vrlo poštovani gosp. profesore, Danas smo naišli na ogromnu množinu nalaza, napose keramike, pa sam prisiljen zamoliti Vas, da nam ne šaljete samo jedan sanduk, kako sam jučer pisao, nego dva (2) sanduka s lokotom brzovozno. Ujedno molim da oba date napuniti s „Holzwolle“, a ključice nam šaljite najbolje u pismu preporučeno. Vrijeme je dobro, pa kopamo sada s 40 omladinaca. Pozdrav svima u muzeju. Poštuje Vas Dr Zdenko Vinski. Ksenija Vinski, Jakov Pavelić“

Fig. 11 Postcard from Zdenko Vinski sent in 1949 to Viktor Hoffiller in Zagreb (AAMZ 42, Brodski Stupnik). “Highly respected professor, Today we came across an enormous amount of finds, mostly pottery, so I am forced to request that you send us not just one chest, as I requested yesterday, but rather two (2) chests with a lock quite urgently. I would also request that both be filled with “Holzwolle“, and that the keys be sent in a registered letter. The weather is fine, and we are now excavating with 40 youths. Greetings to everyone in the museum. Sincerely yours, Dr Zdenko Vinski. Ksenija Vinski, Jakov Pavelić.”

se gradio odvodni kanal iz Orljave, u presjeku je uočio kulturni sloj s tragovima (lijep, keramika, životinjske kosti) brončanodobnog naselja. Zbog nedostatka pomoćnih radnika, na drugim mjestima ipak nije sondirao. Usput je Vinski obišao i ruševine starog grada Maglaja, sjeverno od Vrbove.⁴⁹

DILJ GORA, 1949. G.

Tijekom istraživanja u Mrsunjskom lugu Z. Vinski dobio je informacije o položajima još nekih gradišta u okolici Slavnskog Broda. U listopadu iste godine uputio se sa suprugom Ksenijom Vinski-Gasparini na rekognosciranje (obronaka) Dilj gore s ciljem „istraživanja ranosrednjovjekovnog fortifikacijskog sistema“. U dva su dana, zajedno s djelatnicima brodskog muzeja, pregledali dva već otprije poznata gradišta u šumi Pribudovac u blizini Rastušja, i to jedno kod izvora sv. Petke i drugo kod „babe Mare dola“ te gradište Lovčić nedaleko Brodskog Stupnika. Također su obišli i nekoliko srednjovjekovnih crkvice za koje u izvješću napominju da zahtijevaju hitne konzervatorske intervencije (sv. Martin kod Lovčića, sv. Petar jugozapadno

od Glogovice, sv. Stjepan južno od Glogovice te sv. Benedikt kod Podcrkavlja).⁵⁰

Financirani od Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, 1951. g. kustosi AMZ-a, Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, M. Gorenc i B. Vikić reambulirali su i evidentirali brojna nalazišta na području Vukovara, Vinkovaca i Slavnskog Broda. U trajanju od tri tjedna (9. - 30. 6. 1951.) obišli su tako Vukovar, Bogdanovce, Bršadin, Šarengrad, Bapsku, Stare Jankovce, Slakovce, Ostrovo, Nuštar, Gaboš, Privlaku, Vinkovce, Podvinjsko Bukovlje i Klokočevik.⁵¹ U jesen su (16. - 18. 10. 1951.) s istim ciljem obišli nekoliko položaja u okolici Samobora.⁵²

BRODSKI DRENOVAC – PLANA, 1951.-1953. G.

Iako su istraživanja ovoga zanimljivog nalazišta trajala tri sezone, sudjelovanje Zdenka Vinskog veže se samo uz, ne manje važnu, početnu fazu. Naime, može se reći da su zahvaljujući njemu ona i započela. Lokalitet se nalazi južno od sela Brodski Drenovac, na brežuljku Plana, gdje su se, kao posljedica čestog kolnog prometa poljskim putem, kao i djelovanja

⁴⁹ AAMZ 42, Vrbova, vrbova – putni nalog, 13. 9. 1949., Vrbova – putni izvještaj, 22. 9. 1949., Degmedžić 1950, 271.

⁵⁰ Arhiv AMZ 42, Brodski Stupnik, Iskapanje Mrsunjskog luga naknadno objašnjenje, K. Petrović (12. 2. 1951. – primljeno u AMZ); AAMZ 42, Slavnski Brod, Sl. Brod i okolica – putni izvještaj, 2. 11. 1949.; Degmedžić 1950, 270.

⁵¹ AAMZ 117, Muzejski spisi 1951., Naučni i prosvjetni rad muzeja, 1. 11. 1951., Dopis Z. Vinskog Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu; AAMZ 42, Putni izvještaj, 335/51.

⁵² AAMZ 42, Izvještaj, 2. 11. 1951.

vododerina na tome neplodnom i neobrađivanom zemljištu, u profilima pojavili kosturi. Prilikom obilaska crkve sv. Dimitrija 1951. g. s članovima Arheološke sekcije JAZU, koja se nalazi u središtu sela, Z. Vinski je u razgovoru s lokalnim stanovništvom saznao za spomenute kosture. Nakon što je obišao teren ustanovio je da je riječ o ranosrednjovjekovnom groblju. Uz zalaganje Gradskog muzeja u Slavanskom Brodu, Konzervatorskog zavoda u Zagrebu i Arheološkog muzeja u Zagrebu već 1952. g. pristupilo se zaštitnim istraživanjima koja su proveli Zdenko Vinski, Marcel Gorenc i Ksenija Vinski-Gasparini. Tada su istražili 13 grobova uz sam rub strmine, odnosno sve koji su bili direktno ugroženi daljnjim oštećivanjem.⁵³ Iskopavanja su nastavile Ksenija Vinski-Gasparini i Slavenka Ercegović. Na površini od 288 m² istražena su 32 groba u jednostavnim zemljanim rakama, od toga tri s ukopima konja i jedan dvojni ukop. U grobovima su pronađeni predmeti koji upućuju na avaroslavensku kulturnu pripadnost kasnoavarskoga i nadolazećega ranoslavenskog razdoblja, posljednje četvrtine 8. i prve polovine 9. stoljeća.⁵⁴ (Sl. 12)

VUKOVAR - LIJEVA BARA,⁵⁵ 1951.-1953. G.

Iako je lokalitet već krajem 19. stoljeća bio poznat i Josipu Brunšmidu,⁵⁶ ranosrednjovjekovni nalazi s Lijeve Bare počeli su pristizati tek 30-ih godina prošlog stoljeća.⁵⁷ Ustanovilo se dvadesetak godina kasnije da je riječ o vukovarskom položaju na kojemu je sustavno istraženo najveće groblje bjelobrdske kulture u Hrvatskoj. U tri kampanje, od 1951. do 1953. g. istraživanja su vodili Zdenko Vinski, Marcel Gorenc, Ksenija Vinski-Gasparini, a od tadašnjih i kasnijih zaposlenika AMZ-a sudjelovali su i Branka Vikić, Slavenka Ercegović, Ružica Drechler-Bižić, Vera Vejvoda i Valerija Damevski, ali i drugi, kasnije vrlo značajni arheolozi poput Šime Batovića i Aleksandra Stipčevića. Pomoćna ekipa sačinjena od crtača, geodeta i fotografa bila je predvođena uvijek prisutnim Jakovom Pavelićem i Mihajlom Šćurovom. Domaćini,

Sl. 12 Brodski Drenovac, K. Vinski-Gasparini i S. Ercegović (lijevo) i pomoćni radnici, 1952. ili 1953. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 12 Brodski Drenovac, K. Vinski-Gasparini and S. Ercegović (left) and workers, 1952 or 1953 (DMD AMZ).

Gradski muzej Vukovar kao i vukovarska gimnazija znatno su organizacijski pomagali istraživanja.⁵⁸ Broj radnika, istražena površina te broj istraženih grobova svake se godine povećavao, a 1954. g. zbog nedostatka sredstava istraživanja, nažalost, nisu nastavljena. U ukupno tri mjeseca istražena je površina od 3050 m², a otkriveno je 438 bjelobrdskih grobova (druga pol. 10. - prva četvrtina 11. st.). Također, pronađeni su ostaci pretpovijesnih naselja (kostolačka kultura i mlađe željezno doba) i groblja (brončanodobna dalj-

⁵³ Vinski-Gasparini, Ercegović 1958, 129.

⁵⁴ Vinski-Gasparini, Ercegović 1958.

⁵⁵ Iako je ovo opsegom i rezultatima možda i najznačajnije istraživanje kojega je Z. Vinski bio suvoditelj, ovdje mu je posvećeno manje prostora jer je riječ o detaljno objavljenom i izložbom popraćenom nalazištu poznatome širem stručnom-znanstvenom krugu, Demo 1996, 2009. Osobito se to odnosi na povijest i tijek istraživanja, članove terenske ekipe, medijsku zastupljenost i sl., što za okvire ovoga rada predstavlja upravo najvažnije podatke, Demo 1996, 23-28.

⁵⁶ Transkripciju izvještaja J. Brunšmida o putovanju u vukovarski kotar (AAMZ 42, Vukovar, 3. 10. 1896.), gdje se ovaj lokalitet navodi kao Gradac u Jankovićevom vinogradu, donosi Demo 1996, 18.

⁵⁷ Demo 1996, 20, 21.

⁵⁸ Vinski 1955, 231, 232; Demo 1996, 27, 28.

Sl. 13 Pogled na sondu, Vukovar - Lijeva Bara, 1952. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 13 View of a trench, Vukovar - Lijeva Bara, 1952 (DMD AMZ).

Sl. 14 Pogled na sondu, Vukovar - Lijeva Bara, 1952. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 15 View of a trench, Vukovar - Lijeva Bara, 1952 (DMD AMZ).

ska kultura i starije željezno doba),⁵⁹ što ovaj vukovarski položaj u arheološkom kontekstu čini još značajnijim. Vinski je ubrzo po završetku iskopavanja savjesno objavio izvješća i preliminarne rezultate.⁶⁰ Međutim, detaljnoj analizi materijala i svemu onome što je za

arheologe ovaj lokalitet nudio, nikada se kasnije nije vratio. (Sl. 13, Sl. 14)

U jesen 1955. godine (1. - 20. 10.) Vojni muzej JNA iz Beograda, pod vodstvom poručnika Dušana Pribakovića, organizirao je rekognosciranje sred-

⁵⁹ Te su tri kampanje financirane proračunskim sredstvima Arheološkog muzeja u Zagrebu i I. odjela za filozofiju i društvene nauke JAZU, Demo 2009, 18, bilj. 25.

⁶⁰ Vinski 1953; Vinski 1955; Vinski 1959.

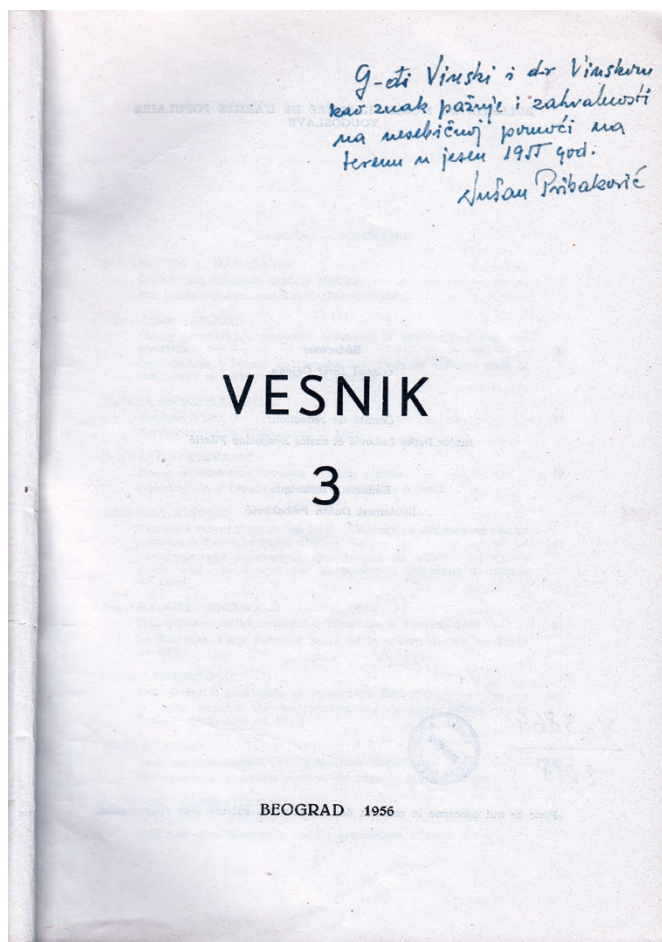
njovjekovnih nalazišta i gradišta u **sjeverozapadnoj Hrvatskoj**.⁶¹ Stručna suradnja ostvarena je s Arheološkim muzejom u Zagrebu, pa su tako kao povremeni članovi ekipe sudjelovali supružnici Vinski. Zdenko Vinski u četiri je dana (3. - 6. 10.) s Pribakovićem obišao Stari grad kod Zeline, Podrute, Belicu, Jalžabet, Martijanec (uključujući i pretpovijesne tumule) i Sv. Petar Ludbreški. Ksenija Vinski sudjelovala je sedam dana (10. - 16. 10.)⁶² tijekom kojih su obišli Gudovac, Letičane, Duište, Dominikovicu, Nove Pavljane, Nevinac, Međuraču, Stare Plavnice, Turski Sto, Plovdin i Mikleušku. Uz stručni kadar, fotograf Vojnog muzeja JNA Dragoslav Elezović, kao i neimenovani vozač terenskog vozila, bili su stalni članovi ekipe. Pregledali su više od 30, uglavnom dotada nepoznatih ili neobrađenih lokaliteta.⁶³ (Sl. 15)

MARTIJANEC, 1957. G.

U razdoblju od 3. do 17. 9. 1957. g. pod vodstvom Zdenka Vinskog provedena su probna istraživanja na dva položaja u Martijancu u Podravini. Članovi terenske ekipe iz AMZ-a bili su K. Vinski-Gasparini, S. Ercegović, M. Šćurov i J. Pavelić, dok je iz Gradskog muzeja Varaždin više puta na terenu boravio Stjepan Vuković. Na položaju Žgališće istraživalo se već oštećeno groblje kulture polja sa žarama, a na tumulu Gamulica pristupilo se zaštitnom istraživanju već opljačkanoga kneževskog groba datiranog u 7. st. pr. Kr., koji je prema interpretaciji K. Vinski-Gasparini, u nekoliko godina kasnije objavljenim rezultatima istraživanja, pripadao tumulima istočnoalpskog halštatskog kruga.⁶⁴

KNIN – GREBLJE, 1966.-1971. G.

S obzirom na broj istraživačkih kampanja i na sačuvanu terensku dokumentaciju, o ovome iskopavanju sačuvano je mnoštvo podataka poput prethodno

Sl. 15 Posveta D. Pribakovića supružnicima Vinski na Vesniku 3 iz 1956. g. (AMZ, Biblioteka Vinski, inv. br. V-3864/2018).

Fig. 15 The dedication by D. Pribaković to the Vinski spouses in Vesnik 3 from 1956 (Biblioteka Vinski, inv. no. V-3864/2018).

predstavljenog na Lijevoj Bari u Vukovaru. Također, detaljno objavljeni rezultati istraživanja svrstavaju Knin – Greblje u najcjelovitiji, ali i posljedni terenski projekt većih razmjera Z. Vinskog. Ovaj izniman lokalitet sustavno je istraživan u pet kampanja, od 1966. do 1971. g. u suradnji Arheološkog muzeja u Zagrebu (Z. Vinski) i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (D. Jelovina).⁶⁵ Na sjeveroistočnoj padini

⁶¹ Cilj projekta bio je proučavanje, rekonosciranje i iskopavanje pojedinih nalazišta (u suradnji sa zainteresiranim ustanovama) kako bi se fundus Vojnog muzeja JNA popunio srednjovjekovnim predmetima s područja Hrvatske. Predviđeno je rekonosciranje bjelovarskog područja, okolice Kutine, Ludbrega, Slavonskog Broda kao i ostalih neistraženih terena oko Požege, Vinkovaca i Broda, u suradnji s AMZ, AAMZ 121, Muzejski spisi 1955. g., 157/55.

⁶² Prema rješenju Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, u radu ekipe trebao je sudjelovati jedan predstavnik nadležnog arheološkog muzeja. S obzirom na to da je Z. Vinski bio spriječen sudjelovati duže, zbog drugih obaveza u muzeju, Ksenija Vinski zamijenila ga je na terenu, AAMZ 121, Muzejski spisi 1955. g., br. 636/1955.

⁶³ Pribaković 1956, 107, 110. Navodno je registrirano 29 gradišta na području Bjelovara, Kutine, Varaždina i Čakovca, Vrsalović 1980, 23.

⁶⁴ AAMZ 123, Muzejski spisi 1957. g., Izvještaj o radu u godini 1957. od 28. 12. 1957., Z. Vinski; Vinski Gasparini 1961.

⁶⁵ U AMZ-u se čuva originalna terenska dokumentacija (terenski dnevni, grobni zapisnici, fotografije, planovi), dok su nalazi pohranjeni u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika – Split, Vinski 1989, 36, bilj. 6. Primopredaja popisanog, restauriranog, signiranog i prema grobnim cjelinama razvrstanog materijala MHAS-u obavljena je u prisustvu voditelja istraživanja, Vinskog i Jelovine 19. 3. 1976. g., AAMZ 132, Muzejski spisi 1966. g., Zapisnik (vezano uz Ugovor 148/1 iz 1966. g.).

brda Spas, podno kninske tvrđave, u proljeće 1964. godine slučajno je prigodom gradnje obiteljske kuće pronađeno groblje (navodno tri groba), a potom je u neposrednoj blizini tih prvih nalaza općina Knin započela sondiranje. Provodila ga je s ciljem ispitivanja tla za gradnju gradskog rezervoara za vodu na istočnom podnožju brda Spas. Zbog vrijednih nalaza (prva orlovska kopča u Hrvatskoj) koji su upućivali na veliki potencijal lokaliteta, Institut za nacionalnu arheologiju u Splitu (tada pod okriljem MHAS-a) obratio se Općini Knin sa zahtjevom da se zemljište, prethodno gradnji, arheološki istraži, za što je općina i odobrila novac.⁶⁶ Dušan Jelovina s organizacijom radova započeo je 11. 9., a dan kasnije pridružio im se konzervator Bartol Petrić.⁶⁷ Uz pomoć četvorice do osmorice radnika iskopavanje je trajalo do 29. rujna, a istraženo je 17 grobova (gr. 1 - 17).⁶⁸ U lipnju 1966. godine istraživanja poprimaju ozbiljnije razmjere te Institut (D. Jelovina) ostvaruje suradnju s Arheološkim muzejom u Zagrebu, što ga zastupa Zdenko Vinski, što možemo smatrati i prvom (sustavnom) kampanjom.⁶⁹ Uz njih dvojicu, kao voditelje istraživanja, stručni tim činili su i Janko Belošević (Arheološki muzej Zadar) te inženjer Mihajlo Šćurov kojemu je supruga (*gđa Šćurov*) kasnije pomagala pri izmjerama terena. Ksenija Vinski-Gasparini povremeno je sudjelovala kao gost. I broj pomoćnih radnika (od 7 do najviše 27) se povećao, što je rezultiralo s 57 istraženih grobova. U studenome iste godine, opet je Jelovina zbog tekućih infrastrukturnih radova sam hitno izašao na teren te istražio još 15 grobova.⁷⁰ Godine 1967. ekipu su činili: Z. Vinski, D. Jelovina, J. Belošević, a „povremeno su surađivali i drugi arheolozi“. Tehnička dokumentacija bila je povjerena M. Šćurovu, a sudjelovala je i Marija

Šmalcelj (Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu) te se naknadno pridružuje i Nenad Cambj (Arheološki muzej u Splitu). Te su godine istražena 32 groba.⁷¹ Kao i dvije godine ranije, 1968. g. istraženo je 57 grobova.⁷² Uz voditelje, ekipu su kao i prethodne godine činili M. Šćurov i M. Šmalcelj, zatim arheologinja Marina Šegvić, a na poziv ekipe kratko je teren posjetio Alojz Bolta iz Pokrajinskog muzeja u Celju. Najkraća kampanja bila je ona 1969. g., a tada se i Z. Vinski kasnije priključio ekipi. Uz M. Šmalcelj i M. Šćurova, ponovno je sudjelovala, sad već diplomirana arheologinja Vjera Zlata, te studentica Ružica Traživuk. Istraženo je 29 grobova.⁷³ Posljednja godina istraživanja bila je 1971., kada je istraženo svega 11 grobova. Uz voditelje, stručnu arheološku ekipu činile su Ružica Traživuk i Romana Becafigo (Menalo), dok su tehničku dokumentaciju vodili arhitektica Vlasta Benić (crtačica) te student geodezije Ivan Živković.⁷⁴

Ravnatelj kninske gimnazije prof. Paško Pajić odigrao je važnu ulogu u ovome istraživanju. Njegova je zasluga što je ono uopće i pokrenuto jer je upravo on obavijestio D. Jelovinu, koji je istoga dana došao na uviđaj, o prvim nalazima što su upućivali na groblje. Kasnije, u svim je istraživačkim kampanjama redovito posjećivao teren i pružao stručnoj ekipi pomoć osiguravajući im prostor za rad, smještaj nalaza i opreme u kninskoj gimnaziji. Teren su povremeno posjećivali i učenici gimnazije koje su članovi ekipe stručno proveli. Uz česte posjete raznih službenika općine, i povremenih posjeta novinara, mnogi su ugledni znanstvenici posjetili svoje kolege tijekom istraživanja, a najviše u prvoj kampanji 1966. g.⁷⁵ Poslijepodnevni sati ili pak nedjelje, koristili su se za izlete i posjete

⁶⁶ Jelovina 1964, 153, 154; Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Knin – Spas „Greblje“, iskopavanje 1966., dnevnik; Jelovina 1968, 192.

⁶⁷ Bartol Petrić (1899.-1974.) hrvatski slikar i grafičar, školovao se kod Emanuela Vidovića u Splitu. Diplomirao je 1929. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu pod vodstvom profesora Tomislava Krizmana, Maksimilijana Vanke, Bele Čikoša Sesije, Ljube Babića i Vladimira Becića. Od 1948. do umirovljenja bio je konzervator i crtač u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, <https://www.mhas-split.hr/izlozbe/arhiva-izlozbi/artmid/918/articleid/55> (pristup 2. 4. 2019.); <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47942> (pristup 2. 4. 2019.).

⁶⁸ Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Zapisnik, Knin-Spas 1964. g.; Jelovina 1968, 192.

⁶⁹ Suradnja je regulirana ugovorom između Instituta za nacionalnu arheologiju u Splitu i Arheološkog muzeja u Zagrebu od 24. svibnja 1966. g., AAMZ 132, Muzejski spisi 1966. g., Ugovor, 148/1.

⁷⁰ Jelovina 1968, 193.

⁷¹ Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Knin – Spas, iskopavanja 1967., dnevnik.; Jelovina 1981, 243. Jelovina navodi pogrešan broj istraženih grobova u sezoni 1967., istraženo je 32 a ne 35 grobova.

⁷² Jelovina 1981, 243. Navodi se pogrešan broj istraženih grobova, 57 a ne 50.

⁷³ Jelovina 1981, 243. Navodi se pogrešan broj istraženih grobova, 29 a ne 44.

⁷⁴ Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Knin – Greblje, dnevnik iskopavanja, 1968., 1969. i 1971. g.

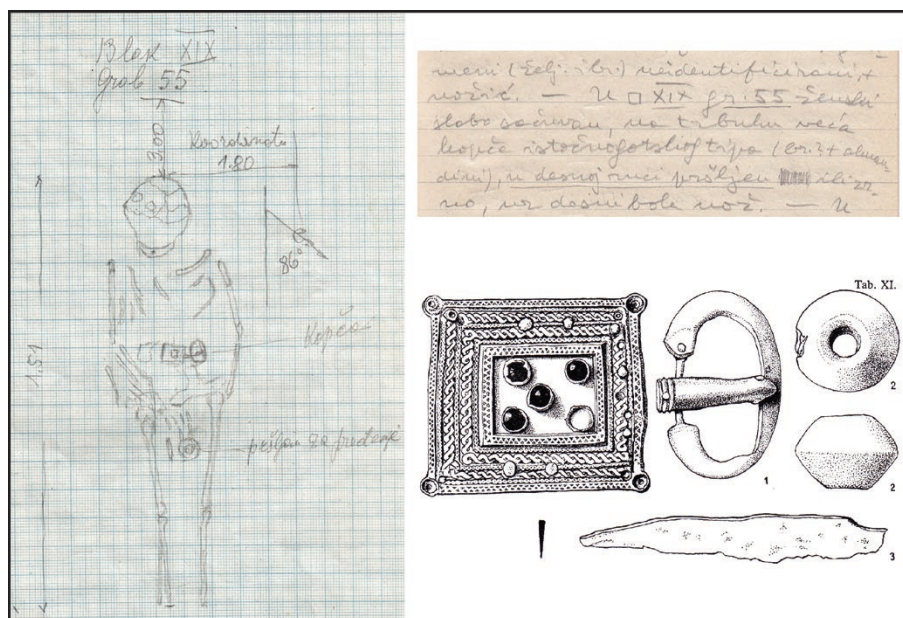
⁷⁵ Bili su to B. Marušić, I. Petricioli, Ž. Rapanić, S. Gunjača, Z. Gunjača, S. Sekulić-Gvozdanović, B. Gabričević, A. Mohorović, M. Kruhek, Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a, terenski dnevnik Knin – Greblje.

Sl. 16 Knin – Greblje, Z. Vinski vodi grupu učenika po lokalitetu, 1966. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ)
 Fig. 16 Knin – Greblje, Z. Vinski showing a group of students the site, 1966 (DMD AMZ).

Sl. 17 Knin – Greblje, Z. Vinski proučava kopču u ženskom grobu br. 55, 22. 6. 1966. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ)
 Fig. 17 Knin – Greblje, Z. Vinski studying a clasp in female grave no. 55, 22 June 1966 (DMD AMZ).

Sl. 20 Knin – Greblje, grob 55 – dokumentacija i objavljeni nalaz (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ; Vinski 1989, 60, T. XI).

Fig. 20 Knin – Greblje, grave 55 – field documentation and the published find (DMD AMZ; Vinski 1989, 60, Pl. XI).

obližnjih arheoloških i prirodnih lokaliteta u cetinskom i vrličkom kraju poput sv. Spasa i okolice, Visovca, Roškog slapa, Biskupije (Crkvina, Stupovi, Lopuška glavica) itd.

Naposlijetku, rezultati su bili iznimni, unatoč tome što se cijelo područje groblja nije moglo istražiti jer je već prethodno bilo uništeno gradnjom kuća i komu-

nalnom infrastrukturom te što su sama su istraživanja, zbog konfiguracije tla obraslog u ponekad visoko raslinje, bila prilično zahtjevna. Na ukupnoj površini od 1712 m² istraženo je 218 skeletnih grobova na redove, bez grobne arhitekture u koje su ukopani romanizirani starosjedioci te pojedini germanski došljaci tijekom 6. stoljeća.⁷⁶ Iako je lokalitet poznat u literaturi već od

⁷⁶ Vinski 1989, 5; Terenska dokumentacija pružila je podatak samo o površini istraženoj 1968. g. a to je 576 m², dok za ostale sezone nije poznata točna istražena površina.

same godine otkrića te je kasnije kroz nekoliko radova i publikacija predstavljen,⁷⁷ cjelokupne rezultate istraživanja objavio je Z. Vinski deset godina po odlasku u mirovinu, 1989. g. u *Starohrvatskoj prosvjeti* 19 pod nazivom *Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje*, dok je kataloški opis grobova i nalaza priredila Katica Simoni.⁷⁸ (Sl. 16, Sl. 17, Sl. 18)

MEDVEDIČKA, 1977. G.

U podravskom selu Medvedička 1973. g. prilikom polaganja vodovodnih cijevi pri ulazu u dvorište k. br. 38 (vl. M. Ptičak), pronađen je mač karolinškog tipa i dopremljen u Arheološki muzej u Zagrebu. Tada je Z. Vinski samo obišao teren, dok su probna istraživanja provedena tek četiri godine kasnije (11. - 19. 7. 1977.). Cilj istraživanja bio je ustanoviti eventualno postojanje ranosrednjovjekovnog groblja i njegov opseg.⁷⁹ Stručna ekipa bila je u sastavu: Zdenko Vinski, Ksenija Vinski-Gasparini, Katica Simoni (AMZ) te Zoran Homen (Gradski muzej Križevci) uz pomoć devetorice radnika. Istražili su osam sonde (2,5 x 4 m u smjeru I-Z) na tri položaja južno od prethodno pronađena uništenoga ratničkog groba, od kojih su samo dvije imale nalaze. Jedna od njih je sonda IV koja je otvorena pred ulazom u dvorište k. br. 38 na mjestu gdje je i bio uništen grob (3x1,5 m), a rezultirala je pronalaskom pojasnog jezičca, željezne bojne sjekire i noža te nekoliko željeznih ulomaka.⁸⁰ U sondi II nađeni su ulomci pretpovijesne i srednjovjekovne keramike. Naposljetku, ustanovljeno je da nema groblja već da je riječ samo o pojedinačnom ukopu ratnika datiranog oko 800. godine.⁸¹ (Sl. 19)

GRADAC KRAJ DRNIŠA – GREBLJE / CRKVA PORODENJA MARIJINA, 1981. G.

Suradnju s Muzejom hrvatskih arheoloških spomenika Z. Vinski njegovao je i dvije godine nakon umirovljenja, kada je u rujnu 1981. g. bio član terenske ekipe na lokalitetu Gradac – Greblje kod Drniša gdje su provedena sondažna istraživanja inicirana na temelju

Sl. 19 Zdenko Vinski u razgovoru s mještanima prilikom sondiranja u Medvedički 1975. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 19 Zdenko Vinski talking with local inhabitants during text excavations at Medvedička in 1975 (DMD AMZ).

otprije poznatih slučajnih nalaza (karolinški mač te starohrvatski nakit), kao i ulomaka starohrvatskog crkvenog namještaja uzidanog u današnju crkvu na istom groblju. U sedam sonde (cca 6x4 m) istraženo je 55 srednjovjekovnih grobova raspoređenih u tri sloja: ranosrednjovjekovni (10.-11. st.), kasnosrednjovjekovni te novovjekovni. Nalaz predromaničkog kapitela, kao i spolije na crkvi, upućivali su na postojanje, a kasnijim je istraživanjima i potvrđeno da je tamo stajala crkva iz 9. st., posvećena sv. Petru. Istraživanja su obavljena u okviru dviju tema čiji su nositelji bili D. Jelovina i Z. Vinski. Članovi stručne ekipe bili su i K. Vinski-Gasparini, Ž. Rapanić, Jordanka Jalić, kustosica Muzeja drniške krajine, Vinko Bakulić i Marko Rogošić, crtači dokumentaristi te Goran Kliškić, pomoćni radnik.⁸²

⁷⁷ Jelovina 1964; Jelovina, Vinski 1971.

⁷⁸ Vinski 1989; Simoni 1989.

⁷⁹ Istraživanje je provedeno u okviru projekta „Istraživanje geneze i kontinuiteta predslavenske i slavenske materijalne kulture u kontinentalnoj Hrvatskoj“ Instituta za arheologiju (Centar za povijesne znanosti Sveučilišta) što ga je vodio Z. Vinski.

⁸⁰ Tijekom konzervatorsko-restauratorskog zahvata koji je prethodio izlaganju ove grobne cjeline u okviru novog stalnog postava Srednjovjekovne zbirke, ustanovljeno je da nije riječ o nožu i amorfnim željeznim ulomcima, nego o dijelovima okova i ručke drvene vjedrice, Latinović 2017.

⁸¹ Vinski 1979, 177-185; Vinski 1979a, 266; Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a- Dnevnik istraživanja – Medvedička.

⁸² Jelovina 1982, 237-238; Zekan 2000.

IZLOŽBENA DJELATNOST

Izložbena djelatnost sastavni je, i jedan od primarnih poslova svakog muzealca. Ona ne predstavlja samo dužnost prema javnosti, već i zadovoljstvo za kustose koji na stručan, znanstven ili popularan način prezentiraju fundus, raznovrsnu i zanimljivu arheološku baštinu, bilo da je riječ o rezultatima terenskih istraživanja ili pak nekoj široj temi. Poslije Drugoga svjetskog rata, poznato je, Muzej se preselio u palaču Vranyczany-Dobrinović na Zrinjercu, a ta je selidba zbirke i ostalog muzejskog inventara trajala sve do pretkraj 1947. godine. Tim su preseljenjem u nove prostorije i stečeni, ne idealni, ali svakako bolji uvjeti za povremeno i trajno izlaganje građe, ali i sveukupno bolji uvid i mogućnost rada na zbirkama.⁸³ Tijekom svoje duge karijere, Zdenko Vinski bavio se i postavljanjem izložbi u matičnom muzeju, a češće je čak bio član većih timova stručnjaka koji su radili na međumuzejskim, odnosno na međunarodnim izložbenim projektima.

Prva izložba u čijoj je realizaciji sudjelovao bila je ujedno i prva izložba u novoj muzejskoj zgradi. Tematizirajući vučedolsku kulturu pod nazivom **Sarvaš i Vučedol – repatrirani materijal**, pripremio ju je 1948. g. zajedno sa suprugom i kolegicom Ksenijom Vinski-Gasparini. Na izložbi je predstavljena građa koju je deset godina ranije (1938.) R. R. Schmidt iskopao na vučedolskom te svega nekoliko godina

ranije (1942. i 1943.) na sarvaškom Gradcu, a koju je već željeznicom poslao i kanio trajno pohraniti u Njemačkoj. Srećom, sanduci s tom, kao i brojnom drugom arhivskom i umjetničkom građom, našli su se u Pragu, te su 1945. g. vraćeni u Jugoslaviju, a arheološki je materijal tada podijeljen između Arheološkog muzeja u Zagrebu i Muzeja Slavonije u Osijeku.⁸⁴ Iako je to bila prva poslijeratna izložba čija je tema bila vrlo bliska prethodnoj, devet godina ranije postavljenoj izložbi (Vukovar, Vučedol; 1939.), očito su tada, bez obzira što je riječ o uvijek atraktivnom materijalu, (ne) sretno okolnosti oko njegove sudbine bile vrlo aktualne i javnosti zanimljive. Izložba je bila otvorena tijekom svibnja i lipnja 1948. g.⁸⁵

Samo godinu dana po završetku istraživanja, u jesen 1950. g. (30. 10.) postavljena je izložba pod nazivom **Iskapanje slavenskog gradišta u Mrsunjskom lugu**, autora Zdenka Vinskog i Ksenije Vinski-Gasparini. Izložba je prikazala glavne rezultate tog zaštitnog istraživanja kod Brodskog Stupnika (1949. g.) na kojoj su bili izloženi planovi, nacrti profila, model utvrde, radne fotografije te, naravno, brojni predmeti iskopani na tome gradištu. Uz izložbu je tiskana manja publikacija (*Gradište u Mrsunjskom lugu: izložba prvog iskapanja slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*) koja je ujedno i predstavljala prethodni izvještaj o tom istraživanju,⁸⁶ te je u svom neobičnom formatu postala i među

Sl. 20 Izložba *Gradište u Mrsunjskom lugu: izložba prvog iskapanja slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*, 1950. g. (Fototeka AMZ, 1389-III-046).

Fig. 20 The exhibition *The Excavation of a Slavic Settlement (gradište-type) at Mrsunjski lug*, 1950 (Photo archives AMZ, 1389-III-046).

Sl. 21 Izložba *Gradište u Mrsunjskom lugu: izložba prvog iskapanja slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*, 1950. g. (Fototeka AMZ, 1390-III-047).

Fig. 21 The exhibition *The Excavation of a Slavic Settlement (gradište-type) at Mrsunjski lug*, 1950 (Photo archives AMZ, 1390-III-047).

⁸³ Solter 2016, 228, 229; Degmedžić 1950, 267.

⁸⁴ Degmedžić 1950, 269; Bunčić, Solter 2016, 169, 170.

⁸⁵ A. A. 1948, 3.

⁸⁶ Degmedžić 1950, 273 (dodatak Z.V.); Vinski, Vinski-Gasparini 1950. Gotovo identičan tekst (bez ilustracija) objavljen je godinu dana ranije u okviru rada posvećenom gradištima, Vinski 1949a, 239-240.

prvim muzejskim katalozima jednoga našeg arheološkog nalazišta.⁸⁷ (Sl. 20, Sl. 21)

Velika izložba **Umetnička obrada metala naroda Jugoslavije** održana je od prosinca 1956. do veljače 1957. godine u Muzeju primjenjene umjetnosti u Beogradu, na inicijativu tog muzeja (Bojana Radojković) i Muzeja za umjetnost i obrt (Ivan Bach) iz Zagreba. Od ukupno izloženih 1252 predmeta, njih 46 bilo je srednjovjekovnih iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. Iako je u katalogu izložbe kao članica odbora izložbe iz Hrvatske navedena Slavenka Ercegović, koja i je izvršila primopredaju nekih predmeta za izložbu u Beogradu, Zdenko Vinski ipak je započeo suradnju s kolegom Bachom, odabrao predmete i izradio 43 kataloške jedinice te pripremio fotografije za izložbu i katalog. No, sačuvani dokumenti daju naslutiti da je Zdenko Vinski od sudjelovanja ili odustao sam ili bio nečijim tuđim odlukama izuzet iz odbora. Naime, pojedine predmete nije bio sklon u originalu ustupiti za izlaganje, što se osobito odnosilo na nakit iz Čađavice, a koji je ipak nakon nekoliko dopisa među ustanovama bio izložen u Beogradu.⁸⁸

Kao suradnik Narodnog muzeja u Zemunu, sudjelovao je Z. Vinski u pripremi dobro poznatog kataloga i izložbe pod nazivom **Seoba naroda – arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja** postavljene u istome muzeju u siječnju 1963. godine, a povodom obilježavanja desetogodišnjice osnutka muzeja. O razmjerima ovog projekta kojime je predstavljena bogata arheološka ostavština germanskih naroda i Avara na području jugoslavenskog Podunavlja u razdoblju od kraja 4. do početka 7. stoljeća, govori činjenica da je prikupljen i izložen materijal iz 13 srpskih (uključujući zemunski) i četiri hrvatska muzeja (Arheološki muzej u Zagrebu, Muzej Slavonije Osijek, Gradski muzej Vukovar i Gradski muzej Vinkovci), a odnosio se na sve do tada poznate i objavljene nalaze tog razdoblja, uključujući i najnovije rezultate. Uredništvo kataloga potpisuju

Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević i Zdenko Vinski uz suradnju drugih kolega iz vojvođanskih muzeja.⁸⁹ Uz ovaj stručni, bogato opremljeni (znanstveni) katalog, tiskan je i manji popularni katalog/vodič namijenjen školskoj i široj zainteresiranoj publici.⁹⁰

Povodom I. Međunarodnog kongresa za slavensku arheologiju u Varšavi 1965. g. u organizaciji Arheološkog instituta poljske Akademije znanosti, postavljena je i izložba **Materijalna kultura Slavena u ranom srednjem vijeku** koju je organizirao Arheološki muzej u Varšavi. Na ovoj su velikoj izložbi bili su zastupljeni nalazi iz Poljske (prvi kat), Čehoslovačke, SSSR-a, Bugarske i Jugoslavije te Istočne Njemačke, Rumunjske i Mađarske (prizemlje), ocrtavajući tako cjelokupnu sliku slavenske kulture i umjetnosti od 6. do 13. stoljeća. Za organizaciju izložbe koja se odnosi na Jugoslaviju, iz Arheološkog društva Jugoslavije bio je, između ostalih, za koordinaciju hrvatskih muzeja angažiran Janko Belošević.⁹¹ Zdenko Vinski, osim što je na kongresu sudjelovao s izlaganjem o nalazima oružja i bojne opreme do 1000. godine,⁹² bio je također angažiran u pripremi izložbe jer se, uz odabrane nalaze s područja cijele Hrvatske, našlo, naravno, i onih iz fundusa AMZ-a. Uz neizostavni natpis s imenom kneza Branimira iz Gornjeg Muća, bili su izloženi i nalazi iz kontinentalnog dijela Hrvatske (nakit iz Čađavice, bjelobrdski nalazi itd.).⁹³ (Sl. 22)

Po završetku izložbe u Varšavi započelo se s pripremanjem dopunjenog izdanja hrvatskog segmenta izložbe koju je organizirala Podružnica za Hrvatsku Arheološkog društva Jugoslavije pod nazivom **Arheološki spomenici 7-11 stoljeća u SR Hrvatskoj**. Članovi odbora za izložbu bili su Z. Vinski, I. Petricioli, D. Jelovina, Ž. Rapanić, J. Belošević i B. Marušić,⁹⁴ koji su izabrali građu iz Arheološkog muzeja u Zadru, Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, Arheološkog muzeja u Zagrebu te Arheološkog muzeja Istre. Uz izložbu je tiskan deplijan u kojem je opisan koncept izložbe ilustriran sa pet foto-

⁸⁷ Demo 2013, 130-132.

⁸⁸ AAMZ, Muzejski spisi 1956. g., Izložba metala u Zagrebu (razni ur. brojevi); *Umetnička obrada metala* I i II 1956.

⁸⁹ Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962.

⁹⁰ Girić 1962, 244; Bach 1963, 26-27; Tasić 1963. Izložbu je Vinski najavio u okviru svog rada o nalazu iz Karavukova u Bačkoj, Vinski 1962, 79.

⁹¹ Belošević 1965; Belošević 1966.

⁹² Vinski 1970.

⁹³ Belošević 1966, 15. Na Sl. 22 vidi se i fotografija gradišta u Svetom Petru Ludbreškom te detalj sonde s Lijeve Bare u Vukovaru.

⁹⁴ O pripremanju izložbe piše Vinski i u dnevniku iskopavanja Knin – Greblje: „*Tog dana arheol. članovi ekipe bili su neko vrijeme odsutni sa terena radi održavanja planirane sjednice odbora Podružnice za Hrv. ADJ u vezi sa pripremanjem izložbe „Arheološki spomenici 7-11. st. u SR Hrvatskoj. ... Nakon završene sjednice posjetili su teren kolege: I. Petricioli, Ž. Rapanić i B. Marušić.*“, Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Knin – Spas „Greblje“, iskopavanje 1966., dnevnik, petak, 10. juni (Z. Vinski).

Sl. 22 Izložba Materijalna kultura Slavena u ranom srednjem vijeku, Varšava, 1965. g. (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 22 The exhibition The Material Culture of the Slavs in the Early Middle Ages, Warsaw, 1965 (DMD AMZ).

grafija predmeta.⁹⁵ Izložba je gostovala u više gradova 1966. g. (Herceg Novi i Pula) te 1967. g. u Zagrebu,⁹⁶ Zadru, Splitu, Dubrovniku, Sisku,⁹⁷ Šibeniku i Kninu.⁹⁸

Prva velika tematska izložba na kojoj su sudjelovali svi muzejski kustosi održana je u rujnu i listopadu 1969. godine (18. 9. - 12. 10.) pod nazivom **Spomenici zlatarstva od prethistorije do srednjeg vijeka iz zbirke Arheološkog muzeja**.⁹⁹ Na izložbi su prikazani mnogobrojni zlatni i srebrni primjerci nakita i dijelova nošnje od pretpovijesti (zlatni idol iz Progara kao najstariji) do kasnoga srednjeg vijeka (ostava nakita i novca iz Mekiša – Zgruti kao najmlađi nalaz), svi iznimno reprezentativni predmeti iz fundusa koji su danas uglavnom izloženi u okviru stalnih postava pretpovijesne, antičke i srednjovjekovne zbirke. U četiri, od ukupno petnaest vitrina, bili su izloženi predmeti iz srednjovjekovne zbirke što ih je odabrao Z. Vinski.¹⁰⁰ (Sl. 23, Sl. 24)

Veliki međunarodni projekt na kojemu je Z. Vinski sudjelovao, kao stručna osoba za rani srednji vijek,

Sl. 23 Izložba Spomenici zlatarstva od prethistorije do srednjeg vijeka iz zbirke Arheološkog muzeja, 1969. g., (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ)

Fig. 23 The exhibition Goldsmiths Monuments from Prehistory to the Middle Ages from the Collections of the Archaeological Museum, 1969 (DMD AMZ).

Sl. 24 Izložba Spomenici zlatarstva od prethistorije do srednjeg vijeka iz zbirke Arheološkog muzeja, 1969. g., (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 24 The exhibition Goldsmiths Monuments from Prehistory to the Middle Ages from the Collections of the Archaeological Museum, 1969 (DMD AMZ).

⁹⁵ *Arheološki spomenici* 1966. U tom se deplijanu prethodna izložba u Varšavi navodi pod neznatno izmijenjenim naslovom „Materijalna kultura Slavena od 6. do 13. stoljeća“. Deplijan je tiskan i na engleskom (*Archaeological monuments from the 7th to the 11th century in Croatia*) i na njemačkom jeziku (*Archäologische Denkmäler des 6. bis 11. Jahrhunderts in Kroatien*), koji su opsegom isti kao i hrvatski, ali su popraćeni sa četiri a ne pet fotografija predmeta.

⁹⁶ O trajanju izložbe u AMZ-u, podaci nisu ujednačeni. Solter 2016, 243 iznosi da je postavljena 1966. g. i da je to prva tematska izložba nakon šesnaest godina u muzeju, a u prilog tome ide i omotnica za fotografije na kojoj je Z. Vinski napisao „Izložba Hrv. arheol. društva o starohrvatskoj mat. kult. održana u AMZ 1966. g. (odlivi, nakon Warszawe)“, a koju čuva Srednjovjekovni odjel AMZ-a. U *Obavijesti-ma HAD-a*, A. A. 1967, 16, navodi se 1967., kao i u izvješću o radu HADA za 1967. g. gdje se navodi da je otvorena u travnju te da su ju postavili K. i Z. Vinski uz pomoć i drugih članova društva, radnika Arheološkog muzeja u Zagrebu, Drechsler 1968, 10-11.

⁹⁷ *ObHAD* 1967, 16; Drechsler 1968, 11.

⁹⁸ Drechsler 1969, 15. Prema navodu u ovom izvješću, stječe se dojam da je izložba u Puli bila nakon Zagreba, a ne 1966. g.

⁹⁹ *Spomenici zlatarstva* 1969. U katalogu nisu pojedinačno navedeni autori, već se u uvodu navodi „kolektiv muzeja“, Solter 2016, 295.

¹⁰⁰ Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ-a, Izložba „Zlato i srebro“, 1969. g. Izložbu je fotografirao M. Grčević.

Sl. 25 Novinski članak o snimanju filma uz parišku izložbu, *Vjesnik?*, 1971. g. (AAMZ 210).

Fig. 25 Newspaper article about filming the Paris exhibition, *Vjesnik?*, 1971 (AAMZ 210).

bila je izložba u Parizu ("pariška izložba") **L'art en Yougoslavie de la préhistoire à nos jours** (2. 3. - 23. 5. 1971., Grand Palais).¹⁰¹ Bila je to (do tada) najpotpunija kulturna manifestacija Jugoslavije u inozemstvu, s ukupno izložena 632 predmeta,¹⁰² najvrjednijih primjeraka koji svjedoče o bogatoj arheološkoj, umjetničkoj i kulturno-povijesnoj baštini na području Jugoslavije, ali i u pariškim okvirima vrlo posjećena i uspješna izložba toga tipa.¹⁰³ O izložbi je „Adria film“ snimao seriju od 14 kratkometražnih filmova, a Z.

Vinski započeo je s njima suradnju na filmu o ranom srednjem vijeku pod režiserskom palicom Dušana Vukotića. Zadaća mu je bila, uz uvodni tekst, sastaviti popis lokaliteta koje bi bilo neophodno snimiti kako bi se bolje oživjeli sami predmeti. Uz one izložene u Parizu, Vinski je dao i popis predmeta za snimanje u muzejima (Split, Pula i Zagreb).¹⁰⁴ (Sl. 25)

Nakon Pariza, Sarajevo je bio jedini jugoslavenski grad koji je ugostio, odnosno predstavio ovu izložbu pod nazivom **Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas** (28. 7. - 28. 10. 1971., Skenderija). Uz parišku i sarajevsku izložbu tiskani su i istoimeni katalogi.¹⁰⁵

Na inicijativu JAZU Arheološki muzej u Zagrebu priredio je 1976. godine izložbu **Natpisi iz doba hrvatskih narodnih vladara – u povodu 1000. obljetnice nadgrobog natpisa kraljice Jelene**. Bila je to prigodna izložba uz znanstveni skup Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti održan tim povodom i posvećen toj tematici. Izložen je izbor fotografija s najznačajnijim natpisima na kamenim spomenicima pisanim latinicom i glagoljicom, među kojima se, naravno, isticao Jelenin nadgrobni natpis s uklesanom godinom 976. Iz fundusa AMZ-a, ovom je prigodom izložen i ulomak oltarne grede iz Muća s natpisom kneza Branimira i uklesanom godinom 888 (jedini izloženi original). S planom da ostane otvorenom samo mjesec dana – izložba je otvorena 14. lipnja – zbog interesa javnosti bila je produžena do 30. rujna 1976. godine.¹⁰⁶

Pred sam kraj svoje muzejske karijere, priredio je Z. Vinski i posljedni, samostalni izložbeni projekt. Posvetio se isključivo fundusu svog matičnog muzeja, i to lokalitetu kojeg je sam i istraživao. Izložba **Slavska nekropola u Vukovaru** postavljena u ljeto 1978. g. (26. 6. - 26. 7.) u Arheološkom muzeju u

¹⁰¹ Članovi arheološke sekcije „Organizacionog odbora za izložbu“ bili su: Milutin Garašanin, Borivoj Čović, Stane Gabrovec, Mate Suić, Đorđe Mano-Zisi, Peter Petru, Zdenko Vinski, Jože Kastelic, Blaga Aleksova, Nada Miletić i Milan Prelog. Jedan (prvi?) sastanak održan je 16. 2. 1968. u prostorijama AMZ-a, AAMZ 136, Muzejski spisi 1970. g. Dopis Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom, 95/1, 12. 2. 1968.

¹⁰² Pripreme za izložbu trajale su više od dvije godine. Narodni muzej u Beogradu i Narodna Galerija u Ljubljani bile su „sabrne ustanove“, odnosno ustanove koje su preuzele brigu o preuzimanju, čuvanju i vraćanju građe iz ostalih, brojnih muzeja i galerija diljem Jugoslavije, AAMZ 136, Muzejski spisi 1970. g., Dopis Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom, Beograd, 01/6-1970., 20. 4. 1970. Svi izložci, izuzev jednog – škrinje sv. Šimuna – bili su originalni primjerci. Maroević 1971, 203. Navedeno djelo prvi je kritički osvrtna na postav izložbe u pariškom Grand Palaisu, dok u idućem broju istoga časopisa, *Život umjetnosti* 18, četiri autora (Batović, Cambi, Ivančević i Zidić) daju mnogo detaljnije prikaze (određenih segmenata) izložbe koji su popraćeni i fotografijama.

¹⁰³ Izložbu su pratili i koncerti i projekcije filmova, a sve je bilo izvrsno marketinški i medijski popraćeno što je utjecalo naravno i na veliki interes publike, AAMZ 137a, Muzejski spisi 1971. g., 632.1-1, 19. 7. 1971., dopis Dušana Vejnovića (predsjednik Savezne komisije za kulturne veze s inostranstvom) s izvješćem o izložbi; A. A. 1971, 25, 26.

¹⁰⁴ AAMZ 210.

¹⁰⁵ *L'art en Yougoslavie* 1971; *Umjetnost na tlu Jugoslavije* 1971.

¹⁰⁶ AAMZ 142, Muzejski spisi 1976. g., 65/76; Vinski 1979b. Iako nema podataka o autorima izložbe, zbog tematike i odabranih predmeta, kao i njegovog prikaza u VAMZ-u, valja pretpostaviti da je i on sudjelovao u organizaciji iste.

Zagrebu, predstavila je rezultate istraživanja groblja bjelobrdske kulture u Vukovaru na Lijevoj Bari, koje je od 1951.-1953. godine s kolegama iz muzeja marljivo istražio. Nakon Zagreba, izložba je gostovala u Gradskom muzeju u Vukovaru.¹⁰⁷

I kao umirovljeni kustos, bio je Vinski suradnik još jednoga velikog međunarodnog izložbenog projekta koji je organizirao Germanisches Nationalmuseum iz Nürnberga u suradnji s Museum für Vor- und Frühgeschichte iz Frankfurta na Majni. Na izložbi **Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit** (Germani, Huni i Avari – blaga seobe naroda) okupljena je gotovo sva značajnija građa (nakit, oružje, keramičko, stakleno i metalno posuđe) 5. i 6. stoljeća iz muzejskih ustanova Njemačke, Francuske, Velike Britanije, Hrvatske (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arheološki muzej u Zagrebu), Srbije, Austrije, Poljske, Švedske, Mađarske te SAD-a. Iako su pripreme za izložbu bile zahtjevne i dugotrajne, bila je postavljena tek nešto više od dva mjeseca u Nürnbergu (12. 12. 1987. - 21. 2. 1988.) i isto toliko u Frankfurtu (13. 3. - 15. 5. 1988.). Naravno, uz izložbu je tiskan i opsežan, dobro opremljen katalog, a doprinos njemu, u obradi građe iz naših muzeja dali su Zdenko Vinski (građa iz MHAS-a) i Katica Simoni (građa iz AMZ-a).¹⁰⁸

Preseljenje Arheološkog muzeja u novu zgradu podrazumijevalo je, dakako, i izradu **stalnoga postava**, a samim time novu sistematizaciju cjelokupnog fundusa, pa ga je Muzej često mijenjao i nadopunjavao (od 1946. do 1966. godine čak šest puta).¹⁰⁹ Prvi stalni postav u novoj zgradi otvoren je za posjetitelje već 1. svibnja 1946. godine. Zbirke su bile izložene na prvom i drugom katu zgrade, a izlagalo se prema načelu arheoloških lokaliteta.¹¹⁰ Srednjovjekovna građa bila je već tada izložena s naglaskom na mate-

rijal iz (bjelobrdskog) groblja u Bijelom Brdu.¹¹¹ Z. Vinski sudjelovao je u izradi svih srednjovjekovnih, a njegova pomoć nije izostala ni prigodom priprema za pretpovijesni dio stalnoga postava.¹¹²

SREDNJOVJEKOVNA ZBIRKA / ODJEL

Iako se često može pročitati da je Zdenko Vinski oformio srednjovjekovnu zbirku,¹¹³ što i je djelomično točno gledajući iz perspektive nekih suvremenih muzejskih smjernica i stanja obrađenosti građe, takva tvrdnja ipak zvuči nespretno i može implicirati da zbirka prije njegovog zaposlenja nije ni postojala. Naime, u skladu s ustrojstvima muzeja 19. i početka 20. stoljeća, osobito u austrougarskoj praksi, arheološke zbirke bile su formirane kao pretpovijesne i antičke. Građa ranoga srednjeg vijeka bila je sastavni dio tih, obično pretpovijesnih zbirki,¹¹⁴ a građa razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka smještala se obično u zbirke povijesnih muzeja, odnosno odjela. Pojedinačni predmeti iz razdoblja srednjeg vijeka počeli su u zagrebački muzej pristizati već u prvoj polovini 19. stoljeća, da bi već 1871. g. započela te se u narednim desetljećima nastavila, prva iskopavanja srednjovjekovnih nalazišta (groblja) u kontinentalnom dijelu Hrvatske, a potom se fundus, uglavnom zahvaljujući mreži muzejskih povjerenika, sve više nadopunjavao.¹¹⁵ Već je na samom početku 20. stoljeća J. Brunšmid objavio nalaze iz nekoliko ranosrednjovjekovnih groblja (Bijelo Brdo, Kloštar Podravski, Veliki Bukovec i Svinjarevci) te kasnosrednjovjekovnu ostavu nakita iz Slakovaca,¹¹⁶ a potom i fibule iz razdoblja seobe naroda.¹¹⁷ U tom smislu, i on, i njegov nasljednik Hoffiller bili su sasvim svjesni količine i vrijednosti *sredovječnih starina* u zbirkama Narodnog muzeja i zasigurno su ih tretirali kao posebne cjeline. No, okolnosti su se tako posložile, da se već spominjanim preseljenjem u

¹⁰⁷ AAMZ 144, Muzejski spisi 1978. g., 569/78, 17. 9. 1978.; Batorović 1978, 14.

¹⁰⁸ *Germanen, Hunnen und Awaren* 1987; Rendić-Miočević 1987; Simoni 1988.

¹⁰⁹ Jedan od osnovnih razloga čestih izmjena i dopuna bio je taj što kvalitetan i potpun postav pretpostavlja visok stupanj obrađenosti muzejskih zbirki, što u tom trenutku iz niza razloga nije bio slučaj, Degmedžić 1950, 267.

¹¹⁰ Solter 2019, 229, 232.

¹¹¹ *Muzeji i galerije Zagreba*, Zagreb 1948, 20.

¹¹² O pripremama i otvorenjima stalnih postava sačuvano je daleko manje podataka, ne samo o pojedincima koji su sudjelovali u priprema, već i u vidu publikacija i medijske zastupljenosti kao što to obično biva u slučaju povremenih izložbi.

¹¹³ *Uredništvo* 1980, 9; Simoni 1988, 50; Jelovina 1988, 9; Balen Letunić 1996, 30; Rendić Miočević 1996, 142; Solter 2016, 228, 229.

¹¹⁴ Primjerice, Kunsthistorisches Museum u Beču još uvijek nalaze iz razdoblja seobe naroda čuva u okviru antičke zbirke (Antikensammlung), <https://www.khm.at/de/besuchen/sammlungen/antikensammlung/>.

¹¹⁵ Demo 2014, 9.

¹¹⁶ Brunšmid 1904.

¹¹⁷ Brunšmid 1905.

današnju zgradu muzeja 1945. g., baš u godini kada se Z. Vinski zapošljava, ne samo nametnula potreba te ostvarili uvjeti (veći depoi, brojnije stručno osoblje) da se sve muzejske zbirke sistematiziraju i sustavno obrađuju, već su upravo smjernice Arheološkog muzeja to nalagale te, općenito, išle u prilog razvoju srednjovjekovne arheologije.¹¹⁸ U srpnju 1945. g. Z. Vinski primljen je na mjesto kustosa *prehistorijske i ranosrednjovjekovne zbirke* Arheološkog muzeja u Zagrebu.¹¹⁹ Fundus muzeja tada je imao sljedeće zbirke: Prehistorijsku, Grčku, Rimsku, Numizmatičku, Ranosrednjovjekovnu i Biblioteku.¹²⁰ Termin srednji vijek (npr. *ekspozicija srednjeg vijeka*), a ne rani srednji vijek u muzejskim se spisima počinje pojavljivati od 1967. godine,¹²¹ a tada se također pojavljuje i termin: Srednjovjekovni odjel.¹²² Dokument pak iz 1969. g. navodi da Muzej ima Prehistorijski, Antički, Srednjovjekovni i Numizmatički odjel te Arheološku stručnu biblioteku, a iako se možda ta podjela i nešto ranije dogodila, iz spisa je prvi puta vidljivo da je Z. Vinski *naučni savjetnik – srednji vijek*, a *Ksenija Vinski naučni saradnik – prehistorija*.¹²³

Značajnu je ulogu imao Vinski naravno u okviru sistematizacije i reorganizacije obje zbirke na kojima je radio,¹²⁴ kao i u planiranju i nadziranju inventarizacije građe,¹²⁵ kojoj se intenzivno pristupilo početkom 1950-ih godina.¹²⁶ Srednjovjekovni je fundus prema zatečenom stanju od 1945. g. inventiran u sastavu *prehistorijske zbirke* i predmeti su uz broj nosili

INVENTARNI BROJ: 839	NAZIV USTANOVE Arheološki muzej, Zagreb	VRJEME: NALAZIŠTE: Dalj, Bogaljevo i blizini ciglane
ZBIRKA: Srednjovjekovna	MATERIJAL I TEHNIKA: bronca, ljevanje i proboj	MJESTO IZVEDBE: MJESTO UPOTREBE: KADA I KAKO JE DOSPIO U MUZEJ: Darovao Emanuel Skiva 1926.g.
PREDMET (autor, naziv, opis, stanje): J e z i č a c s pojasa u obliku slova "U", na jednom kraju zaobljen a na drugob ravan sa po dvije rupe za zakovice. Ukrašen je stiliziranom viticom. Pločica na poledini nedostaje.		NABAVNA CIJENA: KATEGORIJA VRIJEDNOSTI: INVENTARNI OMOT: FOTO, DIA: LITERATURA: Katalog – Seoba naroda, str. 110.
SIGNATURA:		SMJESTAJ: BILJEŠKA:
VELICINA, TEŽINA: vis. 4,3 cm		
BROJ KOMADA: INVENTIRAO		
 TENZ – Narodne novine, Zagreb – (I) Oznaka za narodnu UPORABU		

Sl. 26 Inventarna kartica, S- 839.

Fig. 26 Inventory card, S- 839.

oznaku P. Ta je knjiga (Pretpovijesni inventar, knjiga I), potpisom K. Vinski-Gasparini, zaključena dana 15. 4. 1959. godine, a u nju su upisana ukupno 2082 inventarna broja koja se odnose na srednjovjekovni materijal i otada se više nisu inventirali u okviru te zbirke.¹²⁷

Potom je, po završetku sistematizacije građe i osamostaljanja zbirke, započet rad na reinventarizaciji srednjovjekovnog fundusa (Inventar, Srednji vijek) te su predmeti uz novi broj dobili oznaku S.¹²⁸ Taj dugotrajan i zahtjevan posao započeo 1973., a završen 1979. godine, obavila je tada novozaposlena kustosica Srednjovjekovnog odjela, Katica Simoni. Uz

¹¹⁸ Degmedžić 1950, 267.

¹¹⁹ „Od mjeseca srpnja 1945. do danas stručni sam službenik Arheološkog muzeja u Zagrebu, i to u svojstvu kustosa prehistorijske i ranosrednjovjekovne zbirke.“ Arhiv AMZ, Muzejski spisi 1951. g., Životopis Zdenka Vinskog, 6. 2. 1951. Netočan je stoga navod da su je Z. Vinski prvo radio na pretpovijesnoj pa onda na srednjovjekovnoj zbirci, Balen Letunić 1996, 30. Upravo zbog činjenice da su se *prehistorijska i ranosrednjovjekovna zbirka* dugo vodile u zajedničkom inventaru, tretirale su se kao cjelina te su Zdenko i Ksenija Vinski radili oboje na toj zbirci, a kada se srednjovjekovni odjel osamostalio, sredinom ili krajem 60-ih, raspoređeni su svatko na svoj odjel, Zdenko na srednjovjekovni a Ksenija na prehistorijski.

¹²⁰ AAMZ 114, Muzejski spisi 1948. g., Dopis V. Hoffillera Ministarstvu prosvjete o organizaciji muzeja, 695/1948., 27. 12. 1948.

¹²¹ AAMZ 133, Muzejski spisi 1967. g., Izvještaj o izvršenju programa rada u 1967. godini, 12. 12. 1967., 408/1-1967.

¹²² Z. Vinski se, u podacima vezanima uz projekt „Istraživanje porijekla i razvoja predslavenskih i slavenskih kultura ranoga srednjeg vijeka u kontinentalnoj Hrvatskoj“, navodi kao naučni savjetnik srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu, AAMZ 134, Muzejski spisi 1968. g., 199/1-1968, 3. 5. 1968.

¹²³ AAMZ 135, Muzejski spisi 1969. g., Uputnik Nacionalnog komiteta VIII kongresa UISPP, Beograd, Arheološki institut, 56/1-69. Podaci upućeni Muzejskom dokumentacijskom centru 1971. g. potvrđuju da Z. Vinski „rukovodi srednjovjekovnim odjelom“, a K. Vinski „rukovodi prehistorijskim odjelom“, AAMZ 137a, Muzejski spisi 1971. g., Dopis MDC-u, Svjetski muzejski adresar – podaci, 135/1-1971, 18. 6. 1971.

¹²⁴ AAMZ 123, Muzejski spisi 1951., Uputnik o službenicima, 28. 3. 1951. Također, iz antičke je zbirke izlučen veći broj predmeta, ponajviše iz razdoblja seobe naroda koji su kasnije ušli u sastav ranosrednjovjekovne zbirke i dobili inventarnu oznaku S.

¹²⁵ AAMZ 123, Muzejski spisi 1957., Izvještaj o radu u godini 1957., 28. 12. 1957.

¹²⁶ AAMZ 118, Muzejski spisi 1952., Plan rada Arheološkog muzeja u Zagrebu za 1952. g., 455/52.

¹²⁷ Zahvaljujem kolegici J. Balen na uvidu u Pretpovijesni inventar. U tu su knjigu uvedeni nalazi iz „starog fonda“, ali i novija istraživanja, npr. Bošnjaci koji su kopani 1958. Predmeti pak iz Mrsunjskog luga i Lijeve bare u Vukovaru, koji su ranije istraživani, prvi su puta inventirani tek kasnije, u inventar srednjeg vijeka.

¹²⁸ Stari broj P naveden je pod opaskom u novoj knjizi, ali i u staroj novi (ne uvijek) zbog lakšeg snalaženja kustosima uslijed reinventiranja predmeta, a ti upražnjeni brojevi u pretpovijesnom inventaru nisu se naknadno popunjavali novim predmetima. Kasnije su se

popis u inventarnoj knjizi, napravljena je i kartoteka, a na sličan je način organizirano i snalaženje u depou (abecedno poredane kartice lokaliteta s oznakama polica na kojima se građa nalazi).¹²⁹ (Sl. 28) Do danas je u zbirku upisano 4189 inventarnih brojeva (jedan broj ne podrazumijeva uvijek samo jedan predmet), od kojih je oko 1000 rezultat istraživanja Z. Vinskog ili pak njegovih kolegica K. Vinski Gasparini i S. Ercegović.¹³⁰

Uz terene, izložbe i brigu o fundusu, njegov je muzejski rad uključivao i brojne konzultacije, davanje stručnih podataka o muzejskom materijalu i literaturi brojnim domaćim i stranim kolegama, posjete i uvide u građu, a nerijetko i njihovu klasifikaciju u drugim srodnim muzejima u Hrvatskoj, ali i Srbiji, Sloveniji ili drugim Republikama, gdje je često tijekom godine putovao. Intenzivan rad na proučavanju fundusa rezultirao je bogatim znanstvenim radom upotpunjenim i čestim studijskim putovanjima i boravcima u inozemstvu.¹³¹ Dobro odabrana i planirana istraživanja Z. Vinskog (Bijelo Brdo – Bajer, Mrsunjski lug, Brodski Drenovac, Vukovar – Lijeva bara, Medvedička) obogatala su značajno muzejski fundus, a sva je ta građa i danas zastupljena u (novom) stalnom postavu AMZ-a. Sreća je, dakako, bila i ta što je građa dospjela u Zagreb, u matični muzej, a što danas više u pravilu

nije moguće zbog velikog broja gradskih i županijskih muzeja koji imaju i arheološke zbirke, mahom osnivanja u 50. i 60. godinama 20. st., pa sada, usprkos tome što Muzej provodi neusporedivo više sustavnih i zaštitnih istraživanja nego tada, građa ostaje trajno pohranjena u lokalnim muzejima.¹³²

Kustoski posao dinamičan je i raznolik, pa time često i zahtjevan. Dakako, kada je riječ o visokoprofiliranom, znanstveno iznimno plodnom arheologu poput Zdenka Vinskog, čini se nemogućim ući u trag svakoj njegovoj aktivnosti, pa čak i uz vrlo dobro sačuvan i sistematiziran muzejski arhiv. Dotaknuvši ovdje kratko njegovu djelatnost vezanu uz primarni muzejski posao (prikupljanje, čuvanje i obrada te prezentacija građe),¹³³ a niti spominjući njegov znanstveni i publicistički opus, sudjelovanje na kongresima, rad na sveučilištu, održavanje kontakata sa suvremenim svjetskim stručnjacima itd., o čemu cijenjeni kolege iznose u svojim radovima, ne preostaje ništa drugo nego potvrditi već poznatu činjenicu da je Zdenko Vinski vrlo savjesno i profesionalno obavljao svoj posao te dao trajni doprinos ne samo Arheološkom muzeju u Zagrebu, nego općenito srednjovjekovnoj arheologiji u Hrvatskoj, Jugoslaviji u kojoj je živio, ali i daleko izvan njezinih granica.¹³⁴

---

predmeti upisivali nevezano uz abecedu ili neki drugi ključ, nego po ulasku u zbirku bilo da je riječ o npr.naknadno izlučenim predmetima iz drugih zbirki, darovanim, otkupljenim ili predmetima koji su pristigli kao rezultat iskopavanja.

¹²⁹ AAMZ 141, Muzejski spisi 1975. g., Plan rada za 1975. g., 11. 11. 1974.; Demo 2010, 11, 12.

¹³⁰ Srednjovjekovna zbirka je kao samostalna prvi puta pri Ministarstvu kulture registrirana 31. 12. 1975. Do zabune oko naziva zbirki i odjela lako je doći. Naime i danas se u govoru često služimo pojmom Srednjovjekovna zbirka (posebno kada govorimo o stalnom postavu), iako prema ustrojstvu muzeja u okviru Srednjovjekovnog odjela postoje trenutno dvije zbirke: Zbirka nalaza srednjovjekovnog doba i Zbirka srednjovjekovnih kamenih spomenika.

¹³¹ Spomenimo primjerice samo 1952. godinu kada je dva i pol mjeseca na poziv Njemačkog arheološkog instituta i Instituta za prethistoriju i rani srednji vijek univerziteta u Munchenu, boravio u Beču, Munchenu, Frankfurtu, Stuttgartu, Bonnu, Zurichu, Baselu, Bernu, AAMZ 118, Muzejski spisi 1952., Podaci o boravku službenika u inostranstvu 1951.-1952. g., 294/52, 24. 5. 1952.

¹³² Iznimku predstavljaju nalazi iz Medvedičke (1973., 1975.) koji se čuvaju u AMZ-u.

¹³³ Iako je za potrebe ovoga rada ostvaren uvid u gotovo sve muzejske spise nastale tijekom 34 godine koliko je dr. Vinski bio u radnom odnosu, sasvim je izvjesno da su neka manja istraživanja, rekognosciranja (kojih je zaista bilo mnogo i u koje je bilo uključeno više muzejskih djelatnika) ili pak sudjelovanje u nekom izložbenom projektu, bilo zbog osobnog previda ili zbog nepotpunih informacija u dokumentaciji ili publiciranim radovima, ovdje izostavljena.

¹³⁴ O tome možda najbolje svjedoče njegova priznanja i članstva u uglednim ustanovama, Zaninović 1997, 328. O njegovom ugledu i doprinosu arheološkoj struci također piše Tomičić 1993, 52-53.

ARHIVSKA GRADA

Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu (AAMZ)

Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu

LITERATURA

- A. A. 1948 A. A. (anonimni autor), Izložba predmeta iz kamenog i bakrenog doba, *Narodni list*, god. 4, br. 926, (četvrtak, 3.6.1948.), Zagreb 1948, 3.
- A. A. 1967 A. A. (anonimni autor), Plan rada HAD za 1967. god. i predračun troškova, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 1/1967, 15-17.
- A. A. 1971 A. A. (anonimni autor), Izložba u Parizu, *Glasnik slavonskih muzeja* 16/1971, 24-26.
- Arheološki spomenici 1966 *Arheološki spomenici 7-11 stoljeća u SR Hrvatskoj*, deplijan izložbe, Split 1966.
- Bach 1963 I. Bach, Seoba naroda, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* god. XII/1/1963, 26-27.
- Balen Letunić 1966 D. Balen Letunić (D.B.-L.), Zdenko Vinski, *Muzeopis*, Zagreb 1996.
- Batorović 1978 M. Batorović, Izložbe u našim ustanovama, *Glasnik slavonskih muzeja* 37/1978, 13-16.
- Belošević 1965 J. Belošević, Brojni materijali iz Dalmacije. Osvrt na Prvi međunarodni kongres za slavensku arheologiju u Varšavi i izložbu „Materijalna kultura Slavena u ranom srednjem vijeku“, *Narodni list*, br. 735, 30. 10. 1965., Zadar 1965, 5.
- Belošević 1966 J. Belošević, Osvrt na I internacionalni kongres za slavensku arheologiju u Varšavi i izložbu „Materijalna kultura Slavena u ranom srednjem vijeku“, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. XV, 1-2/1966, 11-15.
- Brunšmid 1904 J. Brunšmid, Hrvatske sredovječne starine, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* VII (1903-1904)/1904, 30-97.
- Brunšmid 1905 J. Brunšmid, Starine ranijeg srednjeg vijeka iz Hrvatske i Slavonije. Fibule iz doba seobe naroda u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* VIII/1905, 208-220.
- Budak, Raukar 2006 N. Budak, T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006.
- Bunčić, Solter 2016 M. Bunčić, A. Solter, Arheološka istraživanja na Vučedolu 1938. godine, in A. Solter, *Arheološki muzej u Zagrebu – život od 19. do 21. stoljeća*, Zagreb 2016, 163-171.
- Cvitan 2020 I. Cvitan, Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“, in: M. Jarak, M. Bunčić (eds.), *Zdenko Vinski - život i znanstveni rad*, Zagreb 2020, 137-146.
- Degmedžić 1950 I. Degmedžić, O radu Arheološkog muzeja u Zagrebu (Prilog općem saveznom referatu “O stanju arheološkog rada u Jugoslaviji od 1945.-1950.” na Savjetovanju arheologa FNRJ u Niškoj Banji svibnja 1950), *Historijski zbornik* 3/1950, 267-273. (+ dodatak Z. V. 273-274).
- Demo 1996 Ž. Demo, *Vukovar-Lijeva Bara – Povijest jednog arheološkog nalazišta (tragovi, istraživanja, znamenja) / History of an archaeological site (relics, research, renown)*, Zagreb 1996.
- Demo 2009 Ž. Demo, *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture – Vukovar-Lijeva Bara (X-XI. stoljeće) / An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture – Vukovar-Lijeva Bara (10-11 Century)*, Musei Archaeologici Zagrabiensis Catalogi et Monographie VI/1-2, Zagreb 2009.

- Demo 2010 Ž. Demo, Katica Simoni – životopis i bibliografija, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XLIII/2010, 11-189.
- Demo 2013 Ž. Demo, Katalozi i monografije arheoloških nalazišta, in: S. Radovanlija Mileusić (ed.), *Što je muzejski katalog*, Zagreb 2013, 127-145.
- Demo 2014 Ž. Demo, *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, Zagreb 2014.
- Demo 2020 Ž. Demo, Istraživanja i teme u znanstvenim djelima dr. Zdenka Vinskog, in: M. Jarak, M. Bunčić (eds.), *Zdenko Vinski - život i znanstveni rad*, Zagreb 2020, 51-106.
- Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962 D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski (eds.), *Seoba naroda – arheološki nalazi jugoslovenskog podunavlja*, Zemun 1962.
- Drechsler 1967 R. Drechsler, Izveštaj o radu Hrvatskog arheološkog društva od 16. veljače do 1. prosinca 1967. g., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* god. II/3/1967, 10-12.
- Drechsler 1969 R. Drechsler, Izveštaj tajnika Hrvatskog arheološkog društva o radu društva u mandatnom periodu od 16. veljače 1967. do 19. listopada 1969., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* god. III/7/1969, 5-17.
- Ercegović 1961 S. Ercegović, Istraživanje srednjovjekovne nekropole u Bošnjacima, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* II/1961, 225-239.
- I. G. 1948 I. G., Gradište kod Kikinde, *Muzeji* 1/1948, 147-148.
- Germanen, Hunnen und Awaren* 1987 *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit.* W. Menghin, T. Springer, E. Wamers (eds.), Nürnberg 1987.
- Grbić 1950 M. Grbić, Gradište kod Kikinde, *Starinar* I/1950, 113-118.
- Grbić 1951 M. Grbić, Gradište kod Kikinde. Nastavak radova u 1948 godini, *Starinar* II/1951, 133-138.
- Girić 1962 M. Girić, Seoba naroda – arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja, katalog, Narodni muzej, Zemun 1962, 127 strana sa crtežima i 24 table, *Rad vojvođanskih muzeja* 11/1962, 244.
- Ivaniček 1949 F. Ivaniček, Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 55/1949, 111-144, Tab.I-Tab. XLIII, Prilog I.-Prilog V.
- Janžeković 2017 I. Janžeković, Mnogo hrupa za nič (1. del): Potek in ozadje odkritja „staroslovanskega svetišča“ na ptujskem gradu / Much Ado About Nothing (Part I): the Course and Background of the Discovery of the “Slavic Sanctuary” at Ptuj Castle, *Zgodovinski časopis* 71/1-2 (155)/2017, 208-245.
- Jelovina 1964 D. Jelovina, Novi arheološki nalaz iz vremena seobe naroda u Kninu, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. XII, 5/1964, 153-155.
- Jelovina 1968 D. Jelovina, Rad Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu od 1962. do 1967. g., *Starohrvatska prosvjeta* 10/1968, 181-200.
- Jelovina 1981 D. Jelovina, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od 1968. do 1980. g., *Starohrvatska prosvjeta* 11/1981, 229-250.
- Jelovina 1982 D. Jelovina, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u godini 1981., *Starohrvatska prosvjeta* 12/1982, 235-243.
- Jelovina 1988 D. Jelovina, Zdenko Vinski, *Starohrvatska prosvjeta* 17 (1987)/1988, 8-15.

- Knific 2008 T. Knific, Zgodovina arheoloških raziskovanj v Blejskem kotu, in: Pleterski, A., *Zgodnjesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi. Najdbe*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 14, Ljubljana 2008, 13-25.
- L'art en Yougoslavie* 1971 *L'art en Yougoslavie de la préhistoire a nos jours*, Paris 1971.
- Latinović 2017 S. Latinović, Poznati nalaz – skriveni predmet, 9. susreti Sekcije restauratora i preparatora Hrvatskog muzejskog društva, Rijeka 2017, 53-58.
- Maroević 1971 I. Maroević, Razmišljanja o izložbi u Parizu „Umjetnost na tlu Jugoslavije od prethistorije do danas“, *Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture* 15/16/1971, 203-207.
- Mirnik 1996 I. Mirnik, Arheološki muzej u Zagrebu, *Muzeopis*, Zagreb 1996, 17-39.
- Muzeji i galerije Zagreba* 1948 *Muzeji i galerije Zagreba*, Gradski turistički ured u Zagrebu, Zagreb 1948, 19-23.
- Pribaković 1956 D. Pribaković, Neki podaci o gradištima severozapadne Hrvatske, *Vesnik* 3/1956, 107-142.
- Rendić-Miočević 1987 A. Rendić-Miočević, Izložba "Germani, Huni, Avari - Blaga iz vremena seobe naroda", *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* XIX/3/1987, 66.
- Simoni 1988 K. Simoni, „Germani, Huni i Avari – blaga seobe naroda“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* XX/2/1988, 46-48.
- Simoni 1989 K. Simoni, Knin-Greblje – kataloški opis grobova i nalaza, *Starohrvatska prosvjeta* 19/1989, 75-119.
- Solter 2016 A. Solter, *Arheološki muzej u Zagrebu – život od 19. do 21. stoljeća*, Zagreb 2016.
- Spomenici zlatarstva* 1969 *Spomenici zlatarstva od prethistorije do srednjeg vijeka iz zbirki Arheološkog muzeja*, katalog izložbe, Zagreb 1969.
- Tasić 1963 N. Tasić, Seoba naroda – arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja (izložba u Narodnom muzeju Zemun), *Spona* 2/1963, 23-25.
- Umetnička obrada metala* 1956 *Umetnička obrada metala naroda Jugoslavije kroz vekove I i II*. I. Bach, B. Radojković, Đ. Comisso (eds.), Beograd 1956.
- Umjetnost na tlu Jugoslavije* 1971 *Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas*. F. Stele (ed.), Beograd, Sarajevo 1971.
- Tomičić 1993 Ž. Tomičić, U povodu 80. obljetnice rođenja Zdenka Vinskog, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* XXV/2/1993, 52-53.
- Tomičić 2000 Ž. Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje u Velikom Bukovcu – uz početke bjelobrdske kulture u Hrvatskoj, *Opuscula Archaeologica* 23-24 (1999-2000)/2000, 285-307.
- Uredništvo* 1980 Uredništvo VAMZ-a, bez naslova, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XII-XIII (1979-1980)/1980, 9-10.
- Velenrajter 1952 P. P. Velenrajter, Slovenska nekropola iz VII-VIII veka u Bogojevu. (Prethodni izveštaj o iskopavanjima u Bogojevu od 28 maja do 10 juna 1951 godine), *Rad vojvođanskih muzeja* 1/1952, 135-143.
- Vinski 1948 Z. Vinski, Nešto o značaju arheoloških iskapanja, *Historijski zbornik* 1-4, godina I/1948, 194-199.
- Vinski 1949 Z. Vinski, Prethodni izvještaj o arheološkim značajkama elemenata materijalne kulture nađenim pri iskapanju nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu u siječnju 1948. godine, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 55/1949, 225-238.

- Vinski 1949a Z. Vinski, Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini, *Historijski zbornik* 1-4, godina II/1949, 223-241.
- Vinski 1951 Z. Vinski, K izvještaju o iskapanju nekropole u Bijelom Brdu, *Historijski zbornik* 1-4, godina IV/1951, 304-311.
- Vinski 1953 Z. Vinski, Arheološka istraživanja u Vukovaru, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* II/2/1953, 21-23.
- Vinski 1955 Z. Vinski, Prethodni izvještaj o iskapanju nekropole na Lijevoj bari u Vukovaru 1951., 1952. i 1953. godine, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 60/1955, 231-255.
- Vinski 1958 Z. Vinski, O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim osvrtom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata, *Opuscula Archaeologica* 3/1958, 13-67.
- Vinski 1959 Z. Vinski, Ausgrabungen in Vukovar, *Archaeologia Iugoslavica* III/1959, 99-109.
- Vinski 1962 Z. Vinski, O značaju nalaza seobe naroda iz Karavukova u Bačkoj. Povodom priprema za izložbu nalaza seobe naroda jugoslavenskog Podunavlja, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. XI/3/1962, 75-79.
- Vinski 1970 Z. Vinski, Oružje na području starohrvatske države do godine 1000 / Zu den Waffenfunden im Bereich des altkroatischen Staates bis zum Jahre 1000, in: W. Hensel (ed.), *I. Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, Warszawa 14-18.9.1965 / Ier Congrès international d'archéologie Slave, T. 3, Wrocław 1970*, 135-158.
- Vinski 1979 Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 10-11 (1977-1978)/1979, 143-208.
- Vinski 1979a Z. Vinski, Kronika, Terenska istraživanja, Terenska istraživanja u Podravini, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 10-11 (1977-1978)/1979, 266.
- Vinski 1979b Z. Vinski, Kronika, Izložbe, Natpisi iz doba hrvatskih narodnih vladara, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 10-11 (1977-1978)/1979, 267.
- Vinski 1989 Z. Vinski, Razmatranja o iskopavanju u Kninu na nalazištu Greblje, *Starohrvatska prosvjeta* 19/1989, 5-73.
- Vinski, Jelovina 1971 Z. Vinski, D. Jelovina, Greblje, Knin - nécropole de la Migration des Peuples, in: G. Novak, M. Garašanin, A. Benac, N. Tasić (eds.), *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie - Recherches et résultats*, Beograd 1971, 100-102.
- Vinski, Vinski-Gasparini 1950 Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Gradište u Mrsunjskom lugu: prvo iskopavanje slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Zagreb 1950.
- Vinski-Gasparini, Ercegović 1958 K. Vinski-Gasparini, S. Ercegović, Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* I/1958, 129-161.
- Vinski-Gasparini 1961 K. Vinski-Gasparini, Iskopavanje kneževskog tumulusa kod Martijanca u Podravini, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* II/1961, 39-66.
- Vrsalović 1980 D. Vrsalović, Izbor počasnih članova društva, Dr Zdenko Vinski, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, god. XII/3/1980, 22-25
- Vrsalović 2013 D. Vrsalović, *Srednjovjekovna arheologija u Hrvatskoj. Prvih sto godina 1878.-1978.*, Zagreb 2013.
- Zaninović 1997 M. Zaninović, Zdenko Vinski (1913.-1996.), *Ljetopis Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 100/1997, 327-328.
- Zekan 2000 M. Zekan, Kratki prikaz rezultata arheološkog istraživanja crkve Porođenja Marijina u Gradcu kod Drniša i groblja uza nju, *Starohrvatska prosvjeta* 27/2000, 273-283.

INTERNETSKI IZVORI

Zakon o muzejima - https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_10_110_2121.html (pristup 4. 2. 2018.)

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika - <https://www.mhas-split.hr/iz-lozbe/arhiva-izlozbi/artmid/918/article-id/55> (pristup 2. 4. 2019.)

Enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža - <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47942> (pristup 2. 4. 2019.).

THE MUSEUM WORK OF DR. ZDENKO VINSKI – FIELD RESEARCH, EXHIBITIONS, AND COLLECTIONS

Zdenko Vinski spent his career (1945-1979) as a curator at the Archaeological Museum in Zagreb (AMZ) and was also director for a brief time (1951 - 1953). [Fig. 1] These functions required not merely undertaking scientific research, to which he was most committed, but also primary museum tasks such as collecting, interpreting, and presenting archaeological material. This paper provides a concise overview of his field research, participation in various exhibition projects, and his work and contribution to museum collections (prehistoric and medieval).

FIELD INVESTIGATIONS

The museum career of Zdenko Vinski began in 1945 in the postwar period, when various changes took place in terms of museums. The museum had become the leading institution for archeological investigations in northern and eastern Croatia. Since earlier research had focused mainly on cemeteries, particular attention was being paid to excavations of settlements from all periods, although priority was given to (Slavic) early medieval archaeology. At the very beginning, other than in Croatia, Vinski also participated in investigations in other republics of the former Yugoslavia, which helped him considerably in gaining practical knowledge in the field. He also participated in several excavations in Slovenia with museum colleagues: in 1946 and 1947 in Ptuj (early medieval cemetery), in 1949 in Bled - Pristava (early medieval cemetery), and in 1957 in Ormož (Bronze Age settlement). In Serbia (Vojvodina), he participated in test excavations at Gradište near Velika Kikinda in the Banat in 1947 and 1948 (medieval settlement) [Fig. 2], and in 1951 in Bogojevo in Bačka (early medieval cemetery).

Excavations at Croatian sites that he directed or participated in are better documented through various reports, diaries, or other notes. Traveling alone or with colleagues, Vinski visited numerous medieval and prehistoric sites throughout Croatia. [Fig. 3] In September 1947, at the well-known and previously

excavated site of Bijelo Brdo, the remains of a cemetery were spotted at the Bajer site. Thinking that this was also part of the Bijelo Brdo Culture cemetery, the Museum intended to conduct rescue excavations. In the meantime, funding had been taken over by the Yugoslav Academy of Sciences and Arts, and excavations started very soon with Dr. Franjo Ivaniček as director (Anthropological Department, Faculty of Medicine). This was the first excavation where Vinski was hired as an archaeologist. In an area of 150 m², one horse and 33 human graves were excavated. In the second (summer) campaign, Prof. Dr. J. Korošec from Ljubljana participated instead of Vinski. The results of the excavations (of an Avar period cemetery) were soon published both by Ivaniček and Vinski. [Fig.4, Fig.5] In the same year, Vinski carried out test excavations in Veliki Bukovec, since material from the Bijelo Brdo culture (11th cent.) found there in the 19th century was stored in the Museum. He tried to locate the position of the cemetery in the park of the Drašković manor house, but unfortunately did not succeed. [Fig. 6, Fig. 7] He then took part in field survey of the surrounding area and visited a few more sites at St. Petar Ludbreški, but did test excavations at just two sites (the *old or Roman cemetery*, in fact a multi-layered prehistoric site, and *King Attila's site*, a medieval *gradište*-type settlement), which resulted in relatively few finds. [Fig. 8, Fig. 9] In 1949, together with K. Vinski-Gasparini and colleagues from the Slavonski Brod museum, Vinski carried out rescue excavations of a medieval moated manor at the site of Mrsunjski Lug near Brodski Stupnik, which was partially threatened by the route of the Zagreb – Belgrade highway. The central elevation of the site (about 600 m²) was fully investigated, while test excavation was carried out on the rampart, as well as the entrance area, but without archaeologically significant finds. Numerous metal objects were found – arrows, knives, locks, various types of tools, nails, jewelry, and numerous pottery fragments and hearths. Even today, this

is considered one of the most important sites related to large infrastructure projects, particularly because it was the first medieval settlement of this type that had been completely excavated. [Fig. 10, Fig. 11] While he was the Museum's director (1951-1953), two very important early medieval cemeteries were excavated. In Brodski Drenovac (Plana), 32 graves dating to the last quarter of the 8th and first half of the 9th centuries were discovered. He participated only in the initial phase, and the excavation was completed and published by K. Vinski-Gasparini and S. Ercegović. [Fig.12] At the previously known site of Lijevo Bara in Vukovar, Z. Vinski, M. Gorenc, and K. Vinski-Gasparini carried out excavations from 1952 to 1955 of the largest cemetery of the Bijelo Brdo culture in Croatia. In a total campaign lasting three months, 438 graves dating to the second half of the 10th-first quarter of the 11th centuries were discovered in an area of 3050 m². Also, remains of prehistoric settlements and cemeteries were found, which makes this site even more significant. [Fig.13, Fig.14]

Considering the number of campaigns and the preserved field documentation, much is known about the excavations at the Knin-Greblje site. Also, the results were thoroughly published, so this site is ranked as the most complete, but also the last large-scale excavation project by Vinski. This remarkable site was systematically excavated from 1966 to 1971 in collaboration between the Archaeological Museum in Zagreb (Z. Vinski) and the Museum of Croatian Archaeological Monuments (D. Jelovina). In an area of 1712 m², 218 skeletal graves without grave architecture were discovered, where the autochthonous population from Late Antiquity and certain Germanic newcomers were buried during the 6th century. [Fig. 16, Fig. 17, Fig. 18] In the Podravina village of Medvedička in 1973, a sword of the Carolingian type was found by chance and brought to the Archaeological Museum in Zagreb. Vinski carried out test excavations only four years later (1977), but since he could not find a cemetery in the vicinity, he concluded the grave was probably only a single warrior burial dating from around 800 AD. [Fig. 19]

EXHIBITION PROJECTS

Throughout his long career, Vinski was also involved in preparing exhibitions at his own museum, but even more frequently he was a member of larger teams of experts working on international exhibition projects. The first exhibition in which he participated was also the first exhibition in the AMZ's new building. An exhibition about the Vučedol Culture, *Sarvaš and*

Vučedol – Repatriated Material, was prepared in 1948 together with K. Vinski-Gasparini. In the fall of 1950, only one year after the excavations, again they together designed an exhibition with a corresponding publication, *The Excavation of a Slavic Settlement (gradište-type) at Mrsunjski Lug*, which presented the main results of this rescue excavation. [Fig. 20, Fig. 21] Several major projects then followed. For the exhibition *Artistic Metalwork of the Yugoslav Peoples Through the Centuries* at the Museum of Applied Arts in Belgrade (Dec. 1956 - Feb. 1957), Vinski selected the items from the AMZ, wrote the catalogue units, and prepared photographs for the catalogue. As an associate of the National Museum in Zemun, he participated in the preparation of the catalogue and exhibition *The Migration Period - Archaeological Finds of the Yugoslav Danube Region* which was on display in the same museum in January 1963. Then, in 1965, the Archaeological Institute of the Polish Academy of Sciences organized a large international exhibition on the *Material Culture of the Slavs in the Early Middle Ages* in the Archaeological Museum in Warsaw. J. Belošević was in charge of coordinating the Croatian museums, and Z. Vinski took part in the conference, but was also involved in the exhibition preparations, selecting items from the AMZ. [Fig. 22, Fig. 23] After Warsaw, the Croatian Branch of the Archaeological Society of Yugoslavia organized the exhibition *Archaeological Monuments of the 7th-11th Centuries in Croatia*, which toured several cities in 1966 and 1967. The first major thematic exhibition in which all AMZ curators participated was held in 1969. *Goldsmiths Monuments from Prehistory to the Middle Ages from the Collections of the Archaeological Museum* displayed gold and silver pieces of jewelry and attire elements from the prehistoric period to the late Middle Ages. [Fig. 24] A major international project that Z. Vinski participated in was the 1971 exhibition in Paris, *L'art en Yougoslavie de la préhistoire à nos jours*. Adria Film made a TV series about the exhibition, so Z. Vinski collaborated on a film about the Early Middle Ages. After Paris, Sarajevo was the only Yugoslav city to host this exhibition, entitled *Art in Yugoslavia from Prehistory to the Present*. [Fig. 25]

In 1976, the Archaeological Museum in Zagreb organized an exhibition of *Inscriptions from the Early Medieval Croatian Rulers – on the occasion of the 1000th anniversary of the Queen Jelena inscription*, which followed a scientific conference on the subject held by the Yugoslav Academy of Sciences and Arts, and was apparently coordinated by Z. Vinski. At the very end of his museum career he prepared his last, solo exhibition project. An exhibition on A

Slavic Necropolis in Vukovar was on display in the summer of 1978 (AMZ), presenting the results of the excavations of the Bijelo Brdo Culture cemetery at Vukovar - Lijeva Bara. As a retired curator, he was an associate on another major international exhibition project, *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*, organized by the Germanisches Nationalmuseum of Nuremberg in collaboration with the Museum für Vor- und Frühgeschichte in Frankfurt am Main. The exhibition was accompanied by major catalogue, to which Z. Vinski and also K. Simoni contributed, publishing material from Croatian museums (AMZ and MHAS). As well as temporary exhibitions, the permanent displays were also an important part of his museum work. Vinski participated in setting up all the medieval displays and also helped in the preparation for the prehistoric part of the permanent exhibition.

MEDIEVAL COLLECTION / DEPARTMENT

The relocation to the present Museum building in 1945 imposed the necessity but also improved conditions for curators to systematize collections and continuously manage them. Also, certain general

guidelines supported the development of medieval archaeology. In July 1945, Vinski started to work as a curator of the prehistoric and early medieval collections of the Archaeological Museum in Zagreb. He played an important role in the systematization and reorganization of both the collections, as well as in the planning and control of the inventory of material, which was intensively acquired in the early 1950s. Today, the collection contains around 6000 items, of which about 1000 were acquired as a result of Vinski's or his colleagues' excavations. In addition to excavations, exhibitions, and care of the collection holdings, his museum work also included consultations, providing expert information on museum material and literature to numerous local and foreign colleagues, visits and insights into the material and often their classification in other related museums where he travelled almost every year. The intensive work on studying the museum's holdings resulted in a wealth of scientific work that was complemented by frequent study trips and stays abroad. Well-chosen and planned field research enriched the museum's collection and most of that material is now presented in the (new) permanent exhibition of the AMZ. [Fig. 26]

IVA CVITAN

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU
TRG NIKOLE ŠUBIĆA ZRINSKOG 19
HR – 10000 ZAGREB
icvitan@amz.hr

BIBLIOTEKA „KSENIJA I ZDENKO VINSKI“

U radu se predstavlja Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“ kao dio knjižničkog fonda knjižnice Arheološkog muzeja u Zagrebu. Knjižničnu su građu početkom 1993. godine supružnici Vinski prodali Muzeju, precizirajući da se radi o više od 10.000 svezaka različitih stručnih publikacija arheološke tematike iz područja pretpovijesti i srednjeg vijeka. Arheološki muzej u Zagrebu obvezao se Biblioteku Vinski tretirati kao zasebnu cjelinu, a knjižničnu građu staviti na raspolaganje svim zainteresiranim čitateljima. Učestalost korištenja knjižnične građe, kao jedan od pokazatelja pri određivanju vrijednosti Biblioteke, dokaz je sadržajne aktualnosti građe. No, osim sadržajne, biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“ posjeduje i dodatnu muzeološku vrijednost svjedočeći o naobrazbi, načinu života i raznovrsnim interesima supružnika Vinski.

Ključne riječi: *privatne knjižnice, Zagreb, Zdenko Vinski, Ksenija Vinski-Gasparini, kulturno dobro, Arheološki muzej u Zagrebu*

UVOD

Knjižnica Arheološkog muzeja u Zagrebu¹ specijalna je knjižnica.² Prvi korak u stvaranju knjižničkog fonda seže u 1836. godinu, kada je objavljen poznati Gajev članak „Društvo izobraženosti ilirske“ u kojem je predložio „*pribavljenje knjigah i rukopisov*“ kako bi se „*složnom voljom i moćom svih prijateljah narodne izobraženosti ilirske velika občinska knjižnica i Narodni muzeum podignuo*“.³ Narodni muzeum se

„*podignuo*“, a s njime i knjižnica, te je 24. kolovoza 1846. godine Muzej otvoren, muzejske zbirke predstavljene javnosti, a prema sačuvanim vijestima „*tik zadnje sobe bijaše smještena knjižnica muzejska*“.⁴

Arheološki muzej u Zagrebu kao jedan od izravnih sljednika Narodnog muzeja, tijekom vremena mijenjao je i status i lokacije,⁵ sve do 1945. godine, tj. do preseljenja u sadašnji prostor – historicističku palaču Vranyczany-Hafner na Zrinskom trgu 19. Promjene lokacija imale su za posljedicu ne samo premješta-

¹ Marović 1996; Marović 1998; Rendić-Miočević 2009, 41-42.

² Prema Prijedlogu Standarda za specijalne knjižnice u RH iz rujna 2011. godine, specijalna knjižnica je samostalna knjižnica ili knjižnica u sastavu te pokriva neku znanstvenu disciplinu ili određeno polje znanja, odnosno područje specijalne djelatnosti. Tu pripadaju knjižnice koje primarno pružaju usluge specifičnoj kategoriji korisnika ili primarno prikupljaju specifične oblike dokumenata ili knjižnice koje sponzorira neka ustanova u cilju zadovoljavanja potreba vezanih uz vlastito područje rada ili djelovanja. To mogu biti javne ustanove ili instituti; tijela državne vlasti ili uprave; javna, mješovita i privatna poduzeća; nevladine udruge; crkvene institucije te druge pravne i fizičke osobe koje obavljaju knjižničnu, dokumentacijsku i informacijsku djelatnost. https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewjZ9Jio9I3WAhVBtRQKHUrfChsQFggqMAA&url=https%3A%2F%2Fwww.hkdrustvo.hr%2Fclanovi%2Falib%2Fdatoteke%2Ffile%2FStandardi%2FSTANDARDI%2520ZA%2520SPECIJALNE%2520KNJI%25C5%25BDNICE1.doc&usq=AFQjCNH_umtLm5J4YwvG2gbGdBeQECF8_w (5. 9. 2017.).

³ Szabo 1998, 28.

⁴ Szabo 1998, 30.

⁵ Balen, Dukat 1996; Solter 2016.

Sl. 1 Čitaonica knjižnice Arheološkog muzeja u Zagrebu (snimio I. Krajcar).

Fig. 1 Reading room of the library of the Archaeological Museum in Zagreb (photo I. Krajcar).

nje, već i podjelu knjiga među sljednicima Narodnog muzeja. Inventarne knjige koje se kontinuirano vode od početka rada Muzeja do danas, pokazuju da Knjižnica Arheološkog muzeja u Zagrebu raspolaže s 59024 jedinice knjižnične građe (25689 monografskih izdanja, sveščića časopisa 33335)⁶ te po veličini svog knjižničkog fonda pripada među vodeće arheološke knjižnice na našim prostorima. Knjižnična građa nabavlja se uobičajenim načinima – kupovinom, razmjenom i darovima te primjercima iz bogate vlastite nakladničke djelatnosti.⁷

Knjižnični fond podijeljen je na nekoliko zbirki od kojih se ističu: *Zbirka starih i rijetkih knjiga tiskanih prije 1800. godine* te *Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“*. Ovom prigodom nastoji se predstaviti *Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“*, kao iznimno vrijedan dio knjižničkog fonda muzejske knjižnice. (Sl. 1)

POVIJESNI PODACI

Kao dragocjen izvor informacija o načinu dolaska *Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“* poslužio je bogati Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu. Prvi trag spome

na *Biblioteke* dopis⁸ je upućen koncem 1992. godine Ministarstvu kulture i prosvjete u kojem se govori o nagađanjima „o mogućim destinacijama jedne od najsadržajnijih privatnih arheoloških biblioteka, onom što je posjeduju dr. Zdenko i dr. Ksenija Vinski, dugogodišnji djelatnici zagrebačkog Arheološkog muzeja“. Kao moguća destinacija spominje se Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, a navodi se i da je zanimanje „spomenutoga splitskog Muzeja preraslou u konkretnu akciju, da je biblioteka popisana i procijenjena te da su od Republike već zatražena i financijska sredstva za njen otkup“. U daljnjem tekstu naglašava se ugled supružnika i njihov doprinos instituciji u kojoj su proveli radni vijek, ali i struci u cjelini. U ovom se tekstu prvi put spominju i brožčani podaci pa se tako navodi: „*Biblioteka obitelji Vinski broji više od 10.000 naslova od kojih se većina odnosi na ranosrednjovjekovno razdoblje, ali je vrlo sadržajna i pretpovijesna literatura s brojnim rijetkim naslovima kojih nemamo u našoj muzejskoj biblioteci*“. Naglašavajući činjenicu da se *Biblioteka* sastoji od ta dva segmenta, pretpovijesnog i ranosrednjovjekovnog, objašnjava se da bi upravo radi te dvojnosti najbolje odgovarala potrebama

⁶ Podaci Odjela stručne biblioteke Arheološkog muzeja u Zagrebu od 31. 12. 2016. godine.

⁷ Ovdje je važno spomenuti Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu koji „hrani“ muzejsku knjižnicu već gotovo 150 godina. Povijesno gledano, najveći dio knjižničkog fonda potječe od razmjene muzejskog glasila, kojem se tek zadnjih desetak godina pridružuje i sve veći broj monografija te kataloga izložbi. Podaci o razmjeni publikacija tijekom 2016. godine govore o 1588 publikacija poslanih ustanovama u zemlji (78) i inozemstvu (227). Uslijed opće financijske krize, koja je neizostavno pogodila i knjižnice, broj partnera za razmjenu i u knjižnici Arheološkog muzeja pao je za oko 20%.

⁸ AAMZ 158, Muzejski spisi 1992. g., Ur. br. 735/92.

Sl. 2 Ormari s knjižničnom građom Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“ (snimio I. Krajcar).

Fig. 2 Cupboards with material from the “Ksenija and Zdenko Vinski” Library (photo I. Krajcar).

Muzeja, unutar kojeg djeluju i ta dva odjela, te da bi „u značajnoj mjeri obogatila postojeći fond muzejske biblioteke koji broji približno 35.000 svezaka i jedan je od najsadržajnijih u Hrvatskoj“.

Očigledno su nastojanja uprave Muzeja urodila plodom jer je 14. siječnja 1993. godine potpisan Ugovor o kupoprodaji stručne biblioteke⁹ kojim obitelj Vinski prodaje¹⁰ Arheološkom muzeju u Zagrebu stručnu biblioteku „s više od 10.000 svezaka različitih stručnih publikacija s arheološkom tematikom s područja prethistorije i srednjeg vijeka. Uz publikacije prodaju se i pripadajući drveni knjižni ormari“. Biblioteka je prodana za tadašnjih 30.000 DEM i Arheološki muzej u Zagrebu obvezao se Biblioteku „Ksenija i Zdenko Vinski“ tretirati izdvojeno od muzejske knjižnice – „ona će predstavljati zasebnu cjelinu“. Iduće godine potpisan je Aneks¹¹ Ugovoru kojim je uprava Muzeja otkupljenu biblioteku do daljnjega ostavila na korištenje obitelji Vinski, a prijenos građe ostavljen je za „povoljan trenutak, a svakako nakon smrti supružnika“.

Slijede dopisi upućeni Gradskom sekretarijatu za obrazovanje, kulturu i znanost – Gradskom fondu za kulturu¹² te Republici Hrvatskoj, Ministarstvu kulture i prosvjete – Fondu za kulturu¹³ u kojem se obrazlaže zainteresiranost Muzeja za otkup *Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“* i moli financijska potpora. Sljedeći dokumenti pronađeni u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu pokazuju nam da su protekle godine prije nego li su knjige stigle u Muzej. Tako u *Izvešću o ostvarenom Programu rada za prvo tromjesečje 1994. godine*,¹⁴ nailazimo na informaciju da su knjige i police spakirane i transportirane do Muzeja, a u *Programu rada za 1996. godinu*¹⁵ spominje se potreba osiguravanja prikladnoga smještajnog prostora.

Otprilike mjesec dana nakon smrti Zdenka Vinskog¹⁶ Arheološki muzej u Zagrebu, kao zainteresirana stranaka, obraća se Općinskom sudu u Zagrebu s molbom „da se iz ostavinske mase izuzme stručna biblioteka s drvenim policama, stručna dokumentacija“,¹⁷ a u veljači iduće godine moli sud da „u što kraćem roku

⁹ AAMZ 210-26-7.

¹⁰ U prethodno spomenutom dopisu navodi se kako je obitelj planirala biblioteku pokloniti Muzeju, ali je uslijed otežanih životnih uvjeta bila prinuđena prodati je.

¹¹ AAMZ 210-26-7.

¹² AAMZ 159, Muzejski spisi 1993. g., Ur. br. 735/92 – 3-26/93.

¹³ AAMZ 159, Muzejski spisi 1993. g., Ur. br. 26-1/93-3.

¹⁴ AAMZ 160, Muzejski spisi 1994. g., Ur. br. 313.

¹⁵ AAMZ 176, Muzejski spisi 1995. g., Ur. br. 619/95.

¹⁶ Zdenko Vinski umro je 13. 10. 1996. godine, a Ksenija Vinski-Gasparini 30. 7. 1995. godine.

¹⁷ AAMZ 162, Muzejski spisi 1996. g., Ur. br. 651-2/96.

omogućiti preuzimanje“.¹⁸ Naposlijetku, u travnju 1997. godine iz stana supružnika Vinski preuzete su knjige i police,¹⁹ kojim činom je ova dragocjena ostavština došla u Muzej.

U dokumentu „Plan preseljenja biblioteke AMZ u novoadaptirane prostorije u prizemlju zgrade Muzeja“²⁰ iz listopada 1997. godine, spominje se *Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“* kao neobrađena zbirka za koju je predviđen izdvojeni prostor u biblioteci. U *Izvešću o radu za 1998. godinu*²¹ navedeno je da je, u sklopu selidbe muzejske knjižnice, preseljeno i oko 10.000 svezaka *Biblioteke*, da je građa razvrstana prema vrstama, i to na: monografije (3600), časopise (1500 svezaka/326 naslova) i separate (oko 4000). U *Izvešću o radu za 2001. godinu*²² spominje se da će obrada *Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“* započeti kad se za to stvore uvjeti. Isti podaci objavljeni su i u članku tadašnje voditeljice muzejske knjižnice Metodije Marović u časopisu *Informatica museologica*.²³ (Sl. 2)

OPĆI IDENTIFIKACIJSKI PODACI

Ime: Prema Ugovoru, zbirka nosi ime „*Biblioteka dr. Zdenko Vinski i dr. Ksenija Vinski-Gasparini*“.

Vrijeme nastanka: Oblikovanje knjižnice kao cjeline, započelo je vjerojatno još za vrijeme studija supružnika, a nastavilo se za vrijeme bogatoga profesionalnog i privatnog zajedničkog života.

Status: posebna zbirka unutar knjižničkog fonda.

Organizacija zbirke: *Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“* podijeljena je na tri cjeline (podzbirke): monografije, časopisi i posebni otisci.

Sadržaj zbirke: isključivo tiskana građa.

Tematika: arheološka (pretpovijest i srednji vijek), povijesna, rječnici, umjetničke monografije, vodiči.

Smještaj: u izdvojenoj prostoriji unutar knjižnice Muzeja. (Sl. 3)

OBRADA I KORIŠTENJE

Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“ trinaest je godina bila „skriveni adut“ knjižnice Arheološkog muzeja u Zagrebu. Obrada građe započeta sredinom 2010. godine odvijala se u dvije faze. Prva faza: čišćenje od prašine i paučine, te druga: inventarizacija, katalogizacija i signiranje (koja kao dugotrajan te zahtjevan proces, traje i danas, a obavlja se uz redovne knjižničarske

Sl. 3 Polica s knjigama u Biblioteci „Ksenija i Zdenko Vinski“ (snimio I. Krajcar).

Fig. 3 Bookshelves containing the “Ksenija and Zdenko Vinski” Library (photo I. Krajcar).

¹⁸ AAMZ 163, Muzejski spisi 1997. g., Ur. br. 142/97.

¹⁹ Zapisnik Općinskog suda u Zagrebu od 8. travnja 1997. godine (ostavina iza pok. Zdenka i Ksenije Vinski).

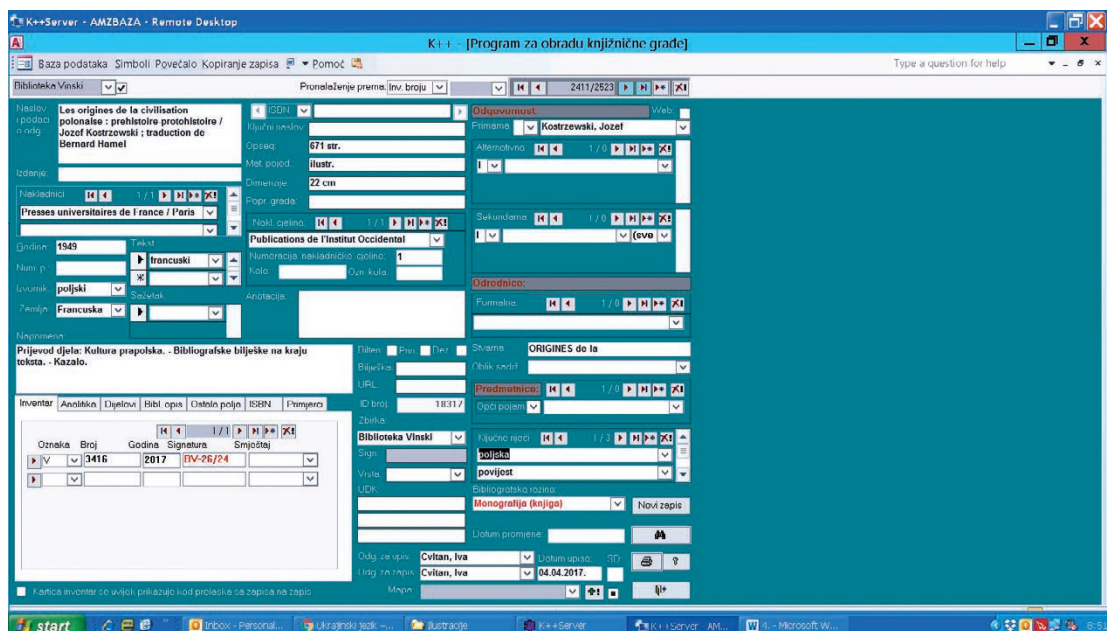
²⁰ AAMZ 163, Muzejski spisi 1997. g., Ur. br. 662/97.

²¹ AAMZ 191, Muzejski spisi 1999. g., Ur. br. 82/1.

²² AAMZ 195, Muzejski spisi 2002. g., Ur. br. 373/02.

²³ Marović 1998, 38.

Sl. 4 Primjer iz elektroničkog kataloga

Fig. 4 An example from the digital catalogue.

poslove). Publikacije se obrađuju prema standardima: *ISBD(M): međunarodni standardni bibliografski opis omeđenih publikacija*, *ISBD(CR): međunarodni standardni bibliografski opis serijskih publikacija* i druge neomeđene građe te Pravilniku i priručniku za izradbu abecednih kataloga Eve Verone. U vrijeme pisanja ovog rada obrađeno je 2866 primjeraka monografskih publikacija te 1324 sveščića časopisa. Posebni otisci su samo popisani i njihov broj iznosi 4183.²⁴

Osim fizičke izdvojenosti koja je dogovorena *Ugovorom o kupoprodaji*, ideja knjižničara je bila da se *Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“* izdvoji kao cjelina i kroz elektronički katalog pa je osmišljena signatura koja se početnim dijelom sastoji od jedinstvene oznake BV (Biblioteka Vinski). Inventarnom broju pridružuje se slovo V, a ime obitelji Vinski unosi se i u kataložni zapis jer je unošenje podataka o izvoru nabave sastavni dio formalne obrade knjižnične građe. (Sl. 4)

Građa se koristi sukladno čl. 21.-24. *Pravilnika o radu knjižnice Muzeja*, a najčešće je koriste muzejski

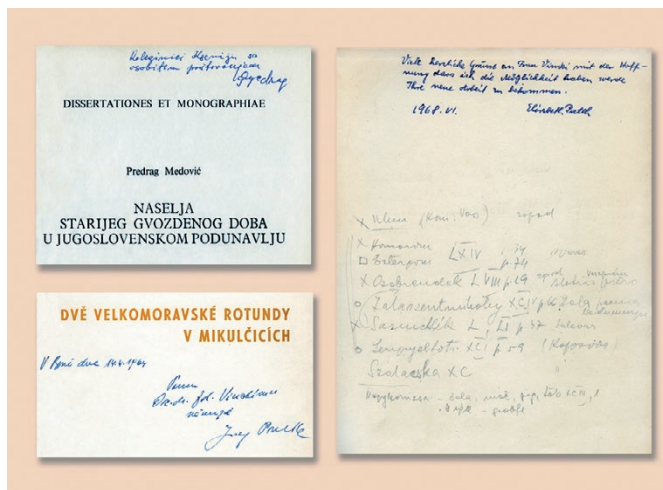
djelatnici, članovi znanstveno-istraživačke zajednice te studenti dodiplomskog i postdiplomskog studija, što je u skladu s *Ugovorom o kupoprodaji* kojim je definirano da će knjižna građa „biti stavljena na raspolaganje svim zainteresiranim čitateljima“.

MUZEOLOŠKA VRIJEDNOST

Osim sadržajne, *Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“*, posjeduje i dodatnu vrijednost. Naime, posvete brojnih kolega (J. Filip, B. Dostál, M. Brozzi, A. Tagliaferri, J. Bouzek, E. Garam, M. Kurelac, E. Patek, D. Csallány, J. Poulík, V. Bierbrauer, A. Benac, N. Fettich, J. Werner, J. Todorović, P. Medović...), zabilješke na marginama (na njemačkom i hrvatskom), sitni tisak među stranicama knjiga, rukopisni *ex libris* vlasnika – sve to knjižničnoj građi donosi i muzeološku vrijednost²⁵ te svjedoči o naobrazbi, načinu života i raznovrsnim interesima supružnika Vinski. Primjerice, brojni vodiči po gradovima, muzejima, zbirkama ne samo da govore o njihovim profesionalnim interesima,

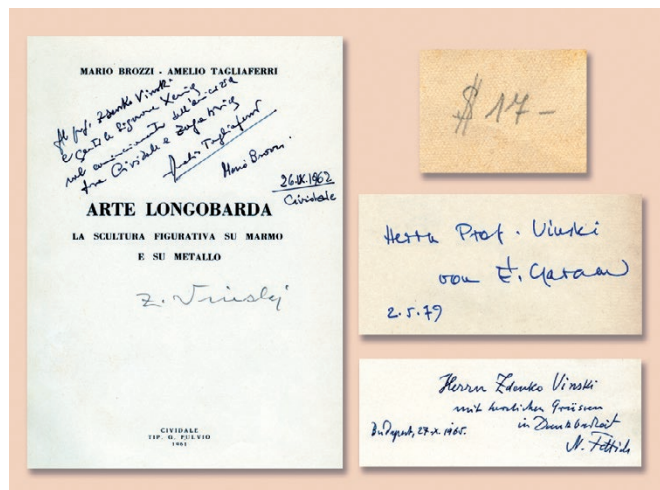
²⁴ Realna je mogućnost da će ovaj broj porasti, budući da se često nalaze primjerci posebnih otisaka umetnuti u ostalu građu.

²⁵ Teoretičar muzeologije Peter van Mensch smatra da se svi predmeti nalaze u jednom od tri stanja – primarnom, arheološkom i muzeološkom, te da se vrijednosti i poruke komuniciraju korisnicima u muzeološkom kontekstu, Maroević 1993, 132-133. Nadalje, navodi da je predmet u muzeološkom kontekstu dominantan i da je to kontekst u kojem se valoriziraju, istražuju i prikazuju vrijednosti svih njegovih identiteta; predmet pritom gubi značenje uporabnog predmeta i dobiva višeznačnost predmeta kulturne baštine, Maroević 1993, 137. Predmet u muzeološkom kontekstu je i svjedok i svjedočanstvo primarnog i arheološkog konteksta. Kao svjedok je izvor podataka za dokumentaciju i proučavanje, a kao svjedočanstvo je primarni dokument određenog vremena, prostora, zbivanja i društva, Maroević 1993, 138. Tako i knjige iz *Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“* donose niz informacija koje se mogu iskoristiti pri različitim istraživanjima.

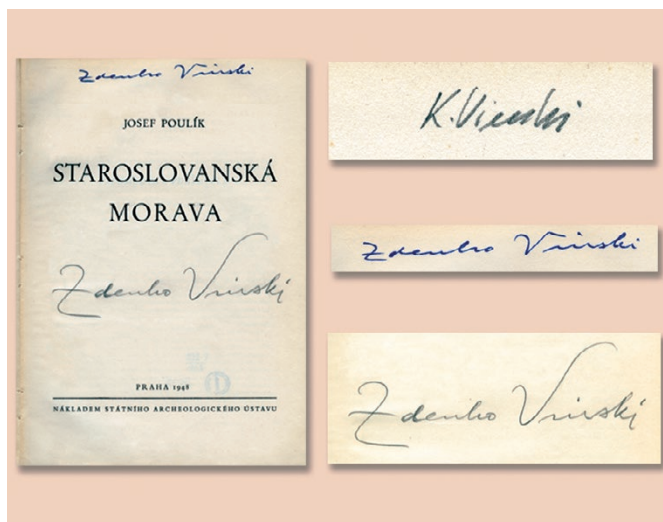
Sl. 5. Bilješke na građi Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“ (snimio i uredio I. Krajcar).

Fig. 5 Notes on the contents of the “Ksenija and Zdenko Vinski” Library (photo I. Krajcar).

Sl. 6 Bilješke na građi Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“ (snimio i uredio I. Krajcar).

Fig. 6 Notes on the contents of the “Ksenija and Zdenko Vinski” Library (photo I. Krajcar).

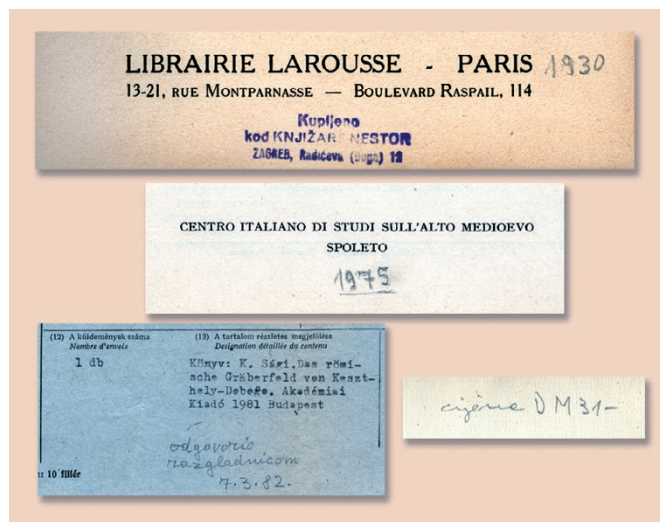

Sl. 7 Bilješke na građi Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“ (snimio i uredio I. Krajcar).

Fig. 7 Notes on the contents of the “Ksenija and Zdenko Vinski” Library (photo I. Krajcar).

već i pružaju uvid u jednu drugu dimenziju, svjedočeci o vremenu, sredini i načinu života Ksenije i Zdenka Vinskog. (Sl. 5, Sl. 6 i Sl. 7)

Povremeno se u knjigama pronalaze bilješke o zahvalama na darovima, bilješke o cijenama knjiga (izražene u njem. markama ili dolarima), bilješke o godinama izdanja (ukoliko su bile pogrešne ili uopće nisu bile otisnute na glavnoj naslovnoj stranici), bilješke koje je Zdenko Vinski upućivao samom sebi – tako bilježeći dodatne izvore za tematiku kojom se bavila dotična knjiga. (Sl. 8)

Sl. 8 Bilješke na građi Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“ (snimio i uredio I. Krajcar).

Fig. 8 Notes on the contents of the “Ksenija and Zdenko Vinski” Library (photo I. Krajcar).

Posebna kategorija građe je literatura na foto papiru (šezdesetak knjiga i članaka), gdje je Zdenko Vinski u spremnik (najčešće originalnu kutiju od foto papira) umetao bilješke s bibliografskim podacima o naslovu. U nekoliko slučajeva na fotografiranim knjigama pronalazi se posveta koju su autori uputili Joachimu Werneru – što dodatno svjedoči o bliskim vezama dvojice kolega.

ZAŠTITA ZBIRKE

Vrijednost i značaj Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“ potvrdio je 1983. godine Regionalni zavod za

Sl. 9 Pisaći stol i polica s knjigama u stanu supružnika Vinski (Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, snimio I. Nikolić).

Fig. 9 Desk and bookcases in the Vinski apartment (Ministry of Culture – Directorate for the Protection of the Cultural Heritage, Conservation Department in Zagreb, photo I. Nikolić).

zaštitu spomenika kulture u Zagrebu svojim Rješenjem o preventivnoj zaštiti zbirke.²⁶ Zaštitu Zbirke pokrenuli su supružnici Vinski koncem 1981. godine, dopisom Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu.²⁷ U dopisu spominju „zaštitu stilskog namještaja, umjetnina i stručne biblioteke“ te mole Zavod da „uputi svog službenika-stručnjaka radi očevida i dogovora u vezi pregleda i rada na popisu predmeta

Sl. 10 Biblioteka u stanu supružnika Vinski (Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, snimio I. Nikolić).

Fig. 10 Library in the Vinski apartment (Ministry of Culture – Directorate for the Protection of the Cultural Heritage, Conservation Department in Zagreb, photo I. Nikolić).

koji se zaštićuju, kao i biblioteke.“ Posebno ističu „veliku stručnu biblioteku pretežno arheološku i kulturno-historijsku s nekoliko tisuća primjeraka knjiga, uz brojne separate, s težištem na prehistorijskoj arheologiji, te arheologiji i povijesti ranog srednjeg vijeka“. Nakon uvida, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu donosi rješenje²⁸ u kojem navodi da se zbirka sastoji „u prvom redu od veoma

²⁶ U vrijeme donošenja Rješenja važeći Zakon o zaštiti spomenika kulture (prečišćeni tekst) (NN 7/1967) čl. 30. st. 4. propisuje da dok se za predmet za koji se pretpostavlja da ima svojstvo spomenika kulture ne donese rješenje o upisu u registar, odnosno dok se spomenik ne upiše u registar, nadležan regionalni zavod može donijeti rješenje o preventivnoj zaštiti. Rok na koji se određuje preventivna zaštita nije određen. Međutim, trenutno važeći Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/1999) u čl. 10. st. 3 i 4 propisuje da rok na koji se određuje preventivna zaštita ne može biti dulji od 3 godine, osim za arheološka i podvodna arheološka nalazišta u slučaju kojih ne može biti dulji od 6 godina od dana donošenja rješenja te da se ako po proteku roka ne bude doneseno rješenje kojim se utvrđuje svojstvo kulturnoga dobra rješenje o preventivnoj zaštiti prestaje važiti. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 44/2017) u čl. 2 donosi izmjenu postojećeg čl. 10. st. 3. i navodi da rok na koji se određuje preventivna zaštita ne može biti dulji od četiri godine u neprekinutom trajanju, osim za arheološka i podvodna arheološka nalazišta u slučaju kojih ne može biti dulji od šest godina u neprekinutom trajanju od dana donošenja rješenja o preventivnoj zaštiti. Dodan je i novi st. 4 koji određuje da se trajanje preventivne zaštite ne može produljiti nakon isteka rokova propisanih stavkom 3. ovoga članka.

²⁷ Dopis se čuva u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode, Odjelu za pokretna i nematerijalna kulturna dobra.

²⁸ Rješenje o preventivnoj zaštiti spomenika kulture, broj: 03-UP/I-458/1, znak ISŠ/BS od 14. 6. 1983. U privitku Rješenja nalazi se popis zbirke datiran 16. 6. 1983., AAMZ 210-26-8.

Sl. 11 Biblioteka u stanu supružnika Vinski (Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, snimio I. Nikolić).

Fig. 11 Library in the Vinski apartment (Ministry of Culture – Directorate for the Protection of the Cultural Heritage, Conservation Department in Zagreb, photo I. Nikolić).

bogate biblioteke od cca 7.000 primjeraka publikacija uglavnom iz oblasti arheologije, povijesti umjetnosti i povijesti kulture“, „među njima je niz rijetkih publikacija čak i unikata u Jugoslaviji te je biblioteka od velike važnosti za proučavanje arheologije jugoistočne Evrope“. (Sl. 9, Sl. 10, Sl. 11)

Osim biblioteke, preventivno su zaštićena i umjetnička djela, predmeti umjetničkog obrta te namještaj, koji se, za razliku od knjižne građe, detaljno navode u popisu koji prati rješenje.

Namjera je zaposlenika knjižnice, po završenoj obradi, pripremiti prijedlog i dokumentaciju za trajnu zaštitu te uputiti zahtjev Ministarstvu kulture RH, budući da se za knjižničnu građu *Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“* predmnijeva da ima svojstvo kulturnog dobra.²⁹ U prilog tome mišljenju, osim sadržajne vrijednosti građe, ide i značaj Ksenije i Zdenka Vinskog za hrvatsku arheologiju³⁰ i kulturu.

Otkup *Biblioteke „Ksenija i Zdenko Vinski“* obogatio je na izniman način knjižnični fond knjižnice Arheološkog muzeja u Zagrebu i ovom prigodom, povodom obilježavanja 20. godišnjice smrti Zdenka Vinskog, podsjećamo na tu dragocjenu ostavštinu.

LITERATURA

Balen, Dukat 1996	D. Balen, Z. Dukat (eds.), <i>Muzeopis... : 1846-1996</i> , Zagreb 1996.
Balen-Letunić 1990	D. Balen-Letunić, [Biografija Ksenije Vinski-Gasparini], <i>Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu</i> XXIII/1990, 9-10.
Balen-Letunić 1990a	D. Balen-Letunić, Dr. Ksenija Vinski-Gasparini: bibliografija arheoloških radova od 1950. do 1987. godine, <i>Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu</i> XXIII/1990, 11-15.
Maroević 1993	I. Maroević, <i>Uvod u muzeologiju</i> , Zagreb 1993.
Marović 1996	M. Marović, Knjižnica Arheološkog muzeja u Zagrebu, in: D. Balen, Z. Dukat (eds.), <i>Muzeopis... : 1846-1996</i> , Zagreb 1996, 148-149.
Marović 1998	M. Marović, Knjižnica Arheološkog muzeja u Zagrebu: preseljenje i revizija, <i>Informatica museologica</i> 29 (1-2)/1998, 35-41.
Rendić-Miočević 2009	A. Rendić-Miočević, Arheološki muzej u Zagrebu, <i>Vijesti muzealaca i konzervatora</i> 1-4/2009, 32-45.
Saračević-Würth 2012	R. Saračević-Würth, O postupku utvrđivanja svojstva kulturnog dobra za knjižničnu građu, <i>Muzeologija</i> 48-49/2011-2012, 27-30.

²⁹ Građa za koju se predmnijeva da ima svojstvo kulturnog dobra može biti i novije provenijencije, primjerice, ako je riječ o privatnim knjižničnim zbirkama uglednika, književnika, znanstvenika, stručnjaka, kolekcionara i sl., Saračević-Würth 2012, 27.

³⁰ Svezak XII-XIII (1980) *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu* posvećen je Zdenku Vinskom uz njegovu šezdeset i petu godišnjicu života, a sv. XXIII (1990) Kseniji Vinski-Gasparini u povodu sedamdesete obljetnice života. Oba sadrže biografiju i bibliografiju radova, Simoni 1980; Simoni 1980a; Balen-Letunić 1990; Balen-Letunić 1990a.

- Simoni 1980 K. Simoni, [Biografija Zdenka Vinskog], *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XII-XIII/1980, IX-X.
- Simoni 1980a K. Simoni, Dr. Zdenko Vinski – bibliografija arheoloških radova od 1940. do 1980. godine, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XII-XIII/1980, XI-XV.
- Solter 2016 A. Solter, *Arheološki muzej u Zagrebu: život od 19. do 21. stoljeća*, Zagreb 2016.
- Szabo 1998 A. Szabo, Osnivanje i razvoj Narodnog muzeja u Zagrebu između 1846. i 1873. godine, in: J. Balabanić et al. (eds.), *Naš museum: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog prigodom proslave 150 godina od utemeljenja hrvatskoga Narodnog muzeja u Zagrebu: 1846-1996, Zagreb, 12.-14. studenoga 1996.*, Zagreb 1998, 27-40.

POPIS KRATICA

AAMZ – Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu

THE “KSENIIJA AND ZDENKO VINSKI” LIBRARY

This paper presents the “*Ksenija and Zdenko Vinski*” book collection, belonging to the Library of the Archaeological Museum in Zagreb. The collection, containing more than 10.000 volumes of scientific and professional publications pertaining to prehistoric archaeology and the Middle Ages, was sold to the Museum by the Vinski spouses at the beginning of 1993.

GENERAL IDENTIFICATION DATA

Name: According to the contract, the collection bears the name “*Biblioteka dr. Zdenko Vinski i dr. Ksenija Vinski-Gasparini*” (*The Library of Zdenko Vinski PhD and Ksenija Vinski-Gasparini PhD*)

Time of creation: The starting point of the collection was likely already during the university studies of the spouses and they continued acquiring books during their rich professional and shared private life.

Status: A separate collection within the library holdings.

Organisation of the collection: The “*Ksenija and Zdenko Vinski*” Library is divided into three units (sub-collections): monographs, journals, and off-prints.

Content of the collection: Exclusively printed matter.

Topics: Archaeology (prehistory and Middle Ages), history, dictionaries, artistic monographs, guides.

Location: In a separate room within the premises of the Museum’s library.

The “*Ksenija and Zdenko Vinski*” Library was a hidden asset of the Archaeological Museum for thirteen years. The processing of the collection started in mid-2010 and was performed in two steps. The first step was basically cleaning, i.e. dusting and removing spider nets, while the second step – accessioning, cataloguing, call numbering, and labelling every publication – being a demanding and time consuming job, still continues today, in addition to the librarians’ everyday tasks. The publications are being processed according to usual standards: *ISBD(M): International Standard Bibliographic Description for Monographic Publications*, *ISBD(CR): International Standard Bibliographic Description for Serials and other Continuing Resources*, as well as Eva Verona’s *Code and Manual for Compiling Alphabetical Catalogues*. By the time this paper was submitted, 2866 monographs had been processed, as well as 1324 serial volumes. The off-prints were only inventoried, and there are 4183 of them.³¹

Besides being physically separated from the rest of the Library, as stipulated by the purchase contract, the librarians wanted to make the “*Ksenija and Zdenko Vinski*” Library a separate entity in the electronic catalogue as well. Thus, a call number starting with the acronym BV was devised. The accession

³¹ One might expect this number to increase since off-prints are quite often found inserted in the other publications.

number is combined with the letter V, while the Vinski family name is mentioned in each cataloguing record, since data concerning the acquisition source always has to be formally noted while cataloguing books.

The collection's publications are used according to paragraphs 21-24 of the *Museum's Library Regulations*. They are most often used by museum employees, researchers, academic staff, as well as undergraduate and postgraduate students, in exact accordance with the purchase contract, which stipulates that "*publications shall be at the disposal of all interested readers*".

In addition to its contents, the "*Ksenija and Zdenko Vinski*" Library has another valuable feature. Many books were given to the spouses by colleagues and well-known archaeologists. Thus, their dedications can be seen on many books and off-prints (J. Filip, B. Dostál, M. Brozzi, A. Tagliaferri, J. Bouzek, E. Garam, M. Kurelac, E. Patek, D. Csallány, J. Poulík, V. Bierbrauer, A. Benac, N. Fettich, J. Werner, J. Todorović, P. Medović, etc...). Many marginalia can also be observed, comments both in German and Croatian, as well as the *ex libris* of the original owners, which altogether gives a certain museological value to the collection and testify to the Vinski spouses'

education, lifestyle, and diverse personal interests. The collection contains, for instance, many tourist and museum guides, which provide both an insight into their professional interests and into their lives and times and the society they lived in.

The value and the importance of the "*Ksenija and Zdenko Vinski*" Library was further acknowledged by the Conservation Department in Zagreb, which declared a preventive protection certificate in 1983.

The Archaeological Museum's librarians intend, once the cataloguing is done, to prepare a proposal for the Ministry of Culture, as well as the necessary documentation, for a permanent protection request, since we consider that the collection has all the requisites for a cultural good, as defined by the law. In addition to the significance of the collection, the importance should be emphasized of both Ksenija and Zdenko Vinski in the history of Croatian archaeology and cultural heritage management.

The purchase of the "*Ksenija and Zdenko Vinski*" Library has certainly enriched the holdings of the Zagreb Archaeological Museum's library, a fact which should be emphasised on the occasion of the anniversary of the death of Zdenko Vinski, who passed away 20 years ago.

MITJA GUŠTIN

PUSTERLA 7

SI – 6300 PIRAN

mitjagustin47@gmail.com

PROFESOR ZDENKO VINSKI U LJUBLJANI – NEKOLIKO PREDMETA POLIKROMNOG STILA I NJIHOVO MJESTO U RIZNICI SEOBE NARODA

Nakon Drugoga svjetskog rata Zdenko Vinski održavao je vrlo bliske stručne kontakte sa slovenskim arheolozima. Oni su kulminirali najprije u raspravi o odnosima između Romana i novih došljaka na osnovi bogate građe iz već poznatog groblja Kranj-Lajh te iskopavanjem kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog groblja na Bledu nakon 1948. godine. Ova tema sasvim je okupirala Z. Vinskog jer je na tim grobljima uočio dodir između autohtonog romanskog stanovništva i germanskih došljaka koji su prelazili zapadni Balkan, Panoniju i istočnoalpsko predgorje na svom putu prema Apeninskom i Iberskom poluotoku. Odnosi između Romana i germanskih Gota i Langobarda te na kraju slavenskih došljaka bili su jedna od njegovih najvažnijih znanstvenih preokupacija. Dobri međusobni odnosi sa slovenskim arheolozima logično su se nadgradili kasnije i u njegovoj profesuri na Odjelu za arheologiju Sveučilišta u Ljubljani u akademskim godinama 1967./68.- 1970./71. Njegova ostavština iz tih godina su seminar-ski, diplomski i postdiplomski radovi vezani uz razdoblje seobe naroda i rani Bizant (materijalna kultura i onovremena arhitektura).

Nekoliko zlatnih predmeta iznimne očuvanosti, s antikvarnog trga, navodno iz okolice Brze Palanke u Srbiji (rimski grad Egeta), pružilo je mogućnost da se u spomen prof. Vinskog ponovno osvrnemo na nalaze polikromnog stila i njihovo značenje na području nekadašnjih rimskih provincija Panonije i Gornje Mezije. Fibula u obliku cikade svrstava se u polikromni stil pojedinačnih ćelija po pravilu s umetnutim almandinima / granatima polukružnog oblika te se po obliku i izradi veže uz krimske radionice. Par fibula u obliku ptice grabljivice (orla) i privjesak u obliku ribe izrađeni su u klasičnom plosnatom polikromnom stilu s ćelijama na zlatnoj limenoj osnovi i umetnutim i ravno brušenim almandinima. Predmeti iz Brze Palanke karakteristični su za tzv. hunske ili posthunske (germanski) horizont 5. stoljeća.

Ključne riječi: *Zdenko Vinski, Brza Palanka / Aegeta, polikromni stil, seoba naroda*

ZDENKO VINSKI I ARHEOLOGIJA SLOVENIJE

Ustavštini prof. Zdenka Vinskog očuvalo se nekoliko seminarskih, diplomskih i magistarskih radova koja bude sjećanja na njegova predavanja na Sveučilištu u Ljubljani.¹ Otkriće tog nasljeđa nakon toliko desetlje-

ća iznenadilo je i ohrabrilu da se prigodom sjećanja na život i rad prof. Vinskog napiše nekoliko riječi o njegovoj plodnoj suradnji sa slovenskim arheolozima. U svom interesu za razdoblje kasne antike i seobe naroda te ranosrednjovjekovne arheologije uopće, bilo je prirodno da je tada mladi doktor arheoloških

¹ Zahvaljujem dr. sc. Željku Demi, umirovljenom muzejskom i znanstvenom savjetniku iz Arheološkog muzeja u Zagrebu za očuvanje rukopisa studentskih radova (Spisak: *Seminarski ili diplomski radovi koje sam spasio 1997. godine prigodom izmještanja radnih prostora, rekonstrukcije i građevinskih radova u Arheološkom muzeju u Zagrebu*) i poticaj kod pripreme ovog teksta, a isto tako i na njegovim konzultacijama na temu polikromije i stručni pregled teksta. Zahvala ide i dr. sc. Timoteju Knificu za stručni pregled teksta, dr. sc. Gojku Tici za upute na literaturu. Za redakciju hrvatskog jezika zahvaljujem Željku Demi; za sken dokumenta na Sl. 1 Barbari Jerin iz Narodnog muzeja Slovenije, za fotografiju (Sl. 3) dr. sc. Slavku Ciglencečkom iz Instituta za arheologiju ZRC SAZU u Ljubljani.

znanosti Z. Vinski među prvima posjetio arheološka iskopavanja na Bledu. Istraživanje ovog velikog groblja Vinskog je sasvim obuzelo te je pitanje dodira između autohtonog stanovništva i slavenskih došljaka postalo jedna od njegovih najvažnijih znanstvenih preokupacija – redovito je upozoravao na isprepletanje autohtonog i germanskog stanovništva na groblju na Bledu i na grobljima u Kranju. Iskreni kontakt sa slovenskim arheolozima pokazuje i objavljivanje monografije Z. Vinskog *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu 1957. godine*, koja je bila realizirana kao drugi broj tada nove i tek ustanovljene serije *Situla*.²

Nekoliko godina kasnije objavljena, za pitanje shvaćanja specifičnosti vremena seobe naroda, značajna je njegova opsežna i analitička recenzija monografije Jovana Kovačevića, *Varvarska kolonizacija južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka* (Novi Sad, 1960.). U toj raspravi, koja je nadrasla običnu dužinu recenzije (Sl. 1),³ publiciranoj u časopisu *Arheološki vestnik*,⁴ Z. Vinski nadopunjuje rad Kovačevića i upozorava na njegov propust neuvažavanja važnosti i značaja groblja iz Bleda, a posebno velikog groblja vremena seobe naroda iz Kranja, poznavanje kojeg je nezaobilazno za razumijevanje kretanja germanskih plemena / naroda u razdoblju seobe naroda. Kovačeviću je osporavao i sam naslov njegova djela jer u analiziranom periodu, prema mišljenju Z. Vinskog, nije bilo prisutno naseljavanje / kolonizacija, nego prije svega prijelaz različitih plemena i naroda preko Balkana i Panonije prema „obećanim zemljama“ Apeninskog i Iberskog poluotoka.

U razdoblju bliskih kontakata Z. Vinskog sa slovenskim arheolozima tijekom 60-ih godina prošlog stoljeća dogodila su se u Ljubljani i Kranju važna stručna savjetovanja. U 1963. godini postavlja J. Kastelic na ljubljanskom kongresu arheologa Jugoslavije koncept istraživanja ranoga srednjeg vijeka. U tom tekstu od izuzetnog značaja je autorovo zalaganje da se pri vrednovanju ranosrednjovjekovnog razdoblja obvezno poštuje i uvažava ostavština populacija nastalih na

Zgb, 26. III. 61.

Dragi Jože,

javljam Ti, kao redakto-
ru Arh. vestnika, da pišem
u ovom tvojemu obećanu
recenziju Kovačevićeve
knjige. Bit će opširna,
vjerojatno 10-12 stranica pi-
sanih mašinom. Nadam
se, da mi produžiš
rok do 3. aprila o.g., bilo
bi mi teško ranije posle-
ti, jer Ti to sada pišem.
Gradimo Tvoj odani
Zdenko

P.S. Hoću li dobiti ostale fotogra-
fije Kovačevića, o kojima sam Ti ve-
ć pisao? Emancove sam primio.

Dr. Jovana Kovačevića

Sl. 1 Pismo ravnatelju Narodnog muzeja u Ljubljani dr. Joži Kastelicu (Arhiv Narodnog muzeja Slovenije).

Fig. 1 A letter to the director of the National Museum in Ljubljana, Dr. Jože Kastelic (Archives of the National Museum of Slovenia).

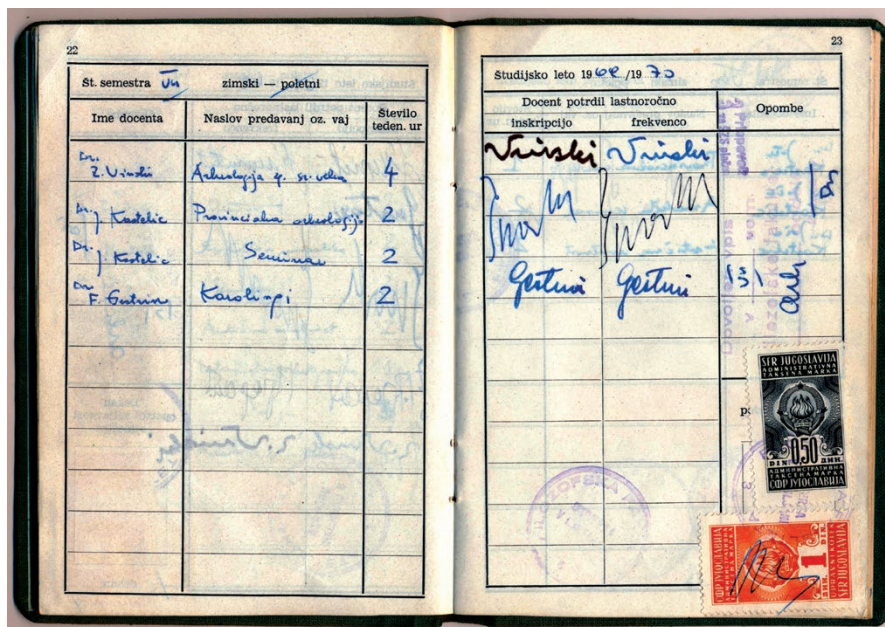
tradijama pretpovijesnog i rimskog doba te da se razmjere kasne antike treba uvažavati ne ograničavajući se okvirima etničkih prostora sadašnjice. Uz konkretne lokacije i rezultate analize popratnoga arheološkog materijala, od posebne važnosti su i buduća antropološka istraživanja unaprijeđena sasvim novim metodama.⁵ U listopadu 1965. godine slovenski su arheolozi u suradnji s povjesničarima, pod rukovodstvom predsjednika Arheološkog društva Slovenije Petra Petrua, organizirali u Ljubljani *Kolokvij o zgodnjem srednjem veku v Sloveniji*. Iz susjedne Hrvatske pozvani su Branko Marušić iz Pule i Zdenko Vinski,

² Ovim izdanjima u *Situli*, a i u seriji *Monografije in katalogi*, prof. Jože Kastelic realizirao je niz važnih publikacija Narodnog muzeja u Ljubljani, koje su slijedile suvremene trendove arheoloških istraživanja i provedbu značajnoga arheološkog iskustva na međunarodnoj znanstvenoj sceni.

³ U pismu Joži Kastelicu od 31. 3. 1961. napominje: „Dragi Jože, nemoj se čuditi, da ti opet pišem, i to kao članu redakcije Arheol. Vestnika. Dakle, recenziju „Varvarske kolonizacije“ dovršavam, ona je prilično opširna, iznositi će 13-14 str. tipkanih mašinom. Molim Te, da se još strpiš, jer ćeš recenziju dobiti sigurno *ultimo* u srijedu 5. aprila o. g. U slučaju, da je to prekasno ili da je recenzija prevelika molim Te, da mi to odmah javiš, jer bi ja tada istu predao ovdje za Hist. Zbornik. Ipak bih više volio, da se recenzija u Ljubljani štampa, već iz kulturno-političkih razloga. Nadam se, da će to biti moguće. Želim ti sretan Uskrs! Srdačno Tvoj odani Zdenko.“

⁴ Vinski 1962.

⁵ Kastelic 1965. Prve rasprave o zadaćama ranosrednjovjekovne arheologije već na I. kongresu jugoslavenskih arheologa 1948. u Beogradu, vidi Korošec 1951; Grafenauer 1951.

Sl. 2 Ime kolegija Arheologija zg.(ranog) sr.(srednjeg) vijeka i potpis prof. Z. Vinskog iz zimskog semestra studijske godine 1969./70. u indeksu studenta Timoteja Knificica, danas stručnjaka za rani srednji vijek, muzejskog savjetnika i profesora u mirovini.

Fig. 2 The name of the course Archeology of the early Middle Ages and the signature of Prof. Z. Vinski for the winter semester of the academic year 1969/70 in the record book of the student Timotej Knific, today an expert for the early medieval period, a museum advisor and professor emeritus.

koji je za tu prigodu pripremio izlaganje na temu „Oružje u starohrvatskoj državi do godine 1000“.⁶ Potom je, ponovno u organizaciji Arheološkog društva Slovenije i u suradnji s kustosom Gorenjskog muzeja Aleksandrom Valičem, u Kranju 1969. godine održan međunarodni Kolokvij o zgodnjem srednjem vijeku u Sloveniji. U prisustvu mnogobrojnih domaćina i arheologa iz inozemstva te vodećih slovenskih povjesničara, Z. Vinski pročitao je referat „Kranj i horizont groblja na redove 6. stoljeća u zapadnoj Jugoslaviji“ kasnije tiskan samo u sažetku,⁷ a cjelovito je bio temom njegovog referata predstavljenog u Beogradu 1971. godine na *Sedmoj sekciji svjetskog kongresa arheologa* u okviru teme *Les peuples de l'époque de migration et du Haut Moyen-Age et leur rapport envers le population autochtone*.⁸

Za shvaćanje tog razdoblja od posebne su važnosti njegove studije „Kasnoantički starosjedioci u saloni-

tanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata“ (iz 1967., tiskano 1974.)⁹ i „Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji“ (1968.),¹⁰ u kojima romanska groblja u Sloveniji imaju vrlo važnu ulogu. Groblju na Lajhu u Kranju je Z. Vinski, uz Knin – Greblje, obratio izričitu pozornost. Materijal s Lajha prezentirao je 1971. godine u Beogradu, a sveobuhvatnu studiju o inventarima grobova iz razdoblja Ostrogota i Langobarda publicirao je u monografiji *Vide Stare*, koja je 1980. godine sastavila pregledan katalog groblja i grobnih nalaza.¹¹ Stoga nije iznenađenje da se Z. Vinski nekoliko godina kasnije, na poziv Sveučilišta u Ljubljani, drage volje odazvao sudjelovati, zajedno s Vladimirom Miroslavljevićem i Marinom Zaninovićem, u pedagoškom procesu na Odjelu za arheologiju Filozofskog fakulteta. Njihovim dolaskom rješavala se, nakon smrti prof. Josipa Korošeca i prof. Josipa Klemenca, kriza nastave arheologije. Z. Vinski

⁶ Vinski 1970, 135-158.

⁷ Kolokvij je bio uspješan i u Arheološkom vestniku 21-22, 1970-71, 5-236, objavljavani su referati i rasprave većine sudionika. Sažetak Z. Vinskog je na stranicama 151, 152. Studenti su bili zaduženi za logističku potporu pojedinima inozemnim gostima, zato smo još pažljivije pratili događanja na kolokviju.

⁸ Vinski 1971. Vidi također Vinski 1974, gdje se uz analizu kasnoantičkih starosjedioca u salonitanskoj regiji i ostavštini predslavenskog supstrata osvrće i na istovremena velika groblja u Sloveniji.

⁹ Vinski 1974.

¹⁰ Vinski 1968.

¹¹ Stare 1980.

je s usvojenim statusom honorarnog profesora (rano-srednjovjekovne) arheologije izvodio redovni nastavni rad u akademskim godinama 1967./68. - 1970./71.¹² Studenti se pak sjećaju dolazaka svog profesora vlakom u Ljubljani. Teško je silazio po visokim stepenicama s teškom torbom knjiga u svakoj ruci. Studentima je želio pokazati originalna izdanja J. Hampela iz 1905. i druga rijetka djela. Skupljanje novih / starih knjiga bio je jedan od njegovih prioriteta prilikom dolazaka u Ljubljani. Na putu od kolodvora do fakulteta redovito je svraćao u još danas poznati *Trubarjev antikvarijat* gdje je tadašnji poslovođa Štefan Tausig pažljivo prikupljao i čuvao arheološka izdanja za profesora iz Zagreba. Tijekom nastave prof. Vinski ponosno je pokazivao svoje nove akvizicije.

Među ostavštinom iz ljubljanskog perioda, očuvali su se pojedini seminarski radovi: Ljubinka Teržan, *Bazilike 6. stol. v rimsko provincu Dalmaciji s poučarkom na Bosni in Hercegovini*, Ljubljana, 1969., Mitja Guštin, *Polihromni stil preseljevanja ljudstev v Jugoslaviji*, Ljubljana, travanj 1969. i Božidar Slapšak, *Pleteninska ornamentika Zgodnjega srednjega veka*, Ljubljana 1971. Uz to još i diplomski rad Marine Plestenjak, *Kötlaška kultura v Avstriji*, Ljubljana, lipanj 1969., a svima je mentorom bio prof. Vinski.

Nakon završetka redovite nastavne karijere u Ljubljani, koju je na katedri za rani srednji vijek kasnije nastavio prof. Branko Marušić iz Pule, drage volje je prof. Vinski povremeno dolazio kao član komisija za obranu magistarskih i doktorskih radova.¹³ Odjel za arheologiju iskoristio je njegov prigodni dolazak da bi istog dana bio članom povjerenstva za obranu i predavač novoj generaciji studenata. Iz tog doba u njegovom pretincu očuvao se i magistarski rad Irene Sivec-Rajterič, *Izbor elementov staroselskega arheološkega horizonta v karantansko-ketlaški kulturi*, Ljubljana, ožujak 1978., kojemu je zbog romanskog horizonta bio najpogodniji mentor.

Prof. Vinski bio je učitelj koji je nastojao sve svoje znanje, životnu energiju i teme koje su mu bile na srcu prenijeti na svoje studente. Osobnim primjerom i svojim raspravama uspijevalo mu je na tadašnje generacije svojih studenata prenijeti „istraživački tip“ studija, smisao za arheološku građu i potrebu za

Sl. 3 Akvileja, lipanj 1970. godine: profesori Zdenko Vinski (lijevo) i Jože Kastelic (desno) sa studentima Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Ljubljani (snimio S. Ciglencečki).

Fig. 3 Aquileia, June 1970: professors Zdenko Vinski (left) and Jože Kastelic (right) with students from the Department of Archaeology of the Faculty of Arts in Ljubljana (photo S. Ciglencečki).

stručnom literaturom. Njegovom radu s nama, generacijom studenata u godinama 1967.-1971., moramo zahvaliti što smo usvojili arheološke alate kao što su npr. tipološka identifikacija i razvrstavanje pojedinih oblika i važnost kartiranja distribucije pojedinih tipova arheološkog materijala. Na njegovim temama seobe naroda suočili smo se i s važnošću usporedbe povijesnih izvora s arheološkim nalazima i obrnuto.

U ime slovenskih arheologa, nekadašnjih studenata, prijatelja i suradnika od prof. Z. Vinskog oprostila se Irena Sivec, kustosica Mestnega muzeja v Ljubljani u nekrologu riječima (u prijevodu na hrvatski): „Važan je bio njegov pedagoški rad kojim smo, zajedno s njegovim predavanjima, stekli uvid u raznovrsno i turbulentno razdoblje Seobe naroda u najširem mogućem kontekstu. Uveo je i arheološki pojam kulturnog prežitka kasne antike u ranom srednjem vijeku: materijalnim ostacima starosjedilačkog (romaniziranog) stanovništva, s njemu svojstvenom preciznošću proučavanja u širokom području Panonije, sjeverne Italije, i preko slovenskog i hrvatskog teritorija do Albanije, dao je mjesto koje im pripada. Njegova studija o toj temi, bila je pročitana (i publicirana) na arheološkom kongresu u Ljubljani 1963“.¹⁴

¹² Novaković 2004, 68-71, 85.

¹³ Prof. Vinski bio je 1983. godine u komisiji, zajedno s prof. B. Marušićem iz Pule (mentor) i J. Kastelicem, za obranu disertacije Timoteja Knifca, *Bled v zgodnjem srednjem veku*.

¹⁴ Sivec Rajterič 1997, 371.

DOPRINOS RIZNICI POLIKROMNOG STILA

Profesor Z. Vinski je u svojim raspravama ozbiljno shvaćao i uzimao svaki arheološki predmet, a jednako tako i one nalaze čije okolnosti pronalaska nisu bile sasvim jasne. Takvi su bili npr. nalazi iz Čačavice i kaci-ga iz Batajnice. Kao izniman poznavatelj arheološke građe prepoznavao je autentičnost arheoloških predmeta i s njima tumačio daljnju prošlost. Svoje znanje o materijalnoj kulturi seobe naroda predano je prenosio na ljubljanske studente, i na mene osobno, time što mi je dodijelio seminarski rad s naslovom *Polihromni stil u Jugoslaviji* (1969). Zato je skup njemu u spomen i priprema moćga referata ona prava prigoda da se osvježe sjećanja na nekadašnje studentske dane i njegovu, odnosno moju temu polikromnog stila. U spomen na

prof. Vinskog želim stručnoj javnosti predstaviti grupu izvanrednih i dragocjenih predmeta ukrašenih polikromnijom ponuđenu za prodaju na sajmu antikviteta u Grazu (Austrija), 28. srpnja 2016. godine.

Porijeklo tih arheoloških predmeta vezano je uz prodavatelje pristigle iz Srbije koji u pravilu kao nalazište obično navode Srijem i okolicu ili pak Viminacij (Kostolac) – krajeve poznate kao arheološke riznice i popularne lokacije koje pobuđuju na tržištu antikviteta interes sakupljača te podižu cijenu.¹⁵ U ovom primjeru riječ je o četiri vrijedna zlatna predmeta ukrašena almandinima: fibula u obliku cikade, privjesak u obliku ribe i dvije fibule (par) u obliku ptica grabljivica (sl. 4). Prema izjavi prodavača, na čijoj tezgi je bilo npr. mnoštvo originalnih rimskih fibula, ali i reprodukcija rimskih predmeta i kopija glinenih figurica vinčanskog

Sl. 4 „Brza Palanka“, Antiquitetenmarkt Graz / sajam starina u Grazu (snimio M. Guštin).

Fig. 4. “Brza Palanka”, Antiquitetenmarkt Graz / antiquities market in Graz, Austria (photo M. Guštin).

Sl. 5 – 1. „Brza Palanka“ (snimio M. Guštin), 2. Györköny (prema Bona 1991), 3. Italija (Museo Nazionale del Bargello u Firenci), 4. navodna izrađevina minhenskog majstora Pirzl-a, oko 1935. (prema Lill 1950, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, München).

Fig. 5 – 1. “Brza Palanka” (photo: M. Guštin), 2. Györköny (from Bona 1991), 3. Italy (Museo Nazionale del Bargello in Florence), 4. A supposed item made by the master forger Pirzl from Munich, ca 1935. (from Lill 1950, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, München).

¹⁵ O arheološkim predmetima iz Srbije na antikvarnim tržištima vidi u Guštin 2017.

tipa, ovi dragocjeni predmeti navodno su pronađeni u okolici Brze Palanke (ant. *Aegeta*). Za „iznimnu arheološku građu“, kako ju je nazvao prodavač, tražena je visoka cijena.

Iznenadna pojava skupocjenih predmeta polikromnog stila podsjetila je na tada već predviđen skup u čast prof. Z. Vinskog u Zagrebu i potakla da se prodavača zamoli za snimak tog lijepog nakita. Njegovom susretljivošću prema objavljivanju, moguće je ovaj rad posvetiti uspomeni na profesora arheologije dr. Vinskog, jednog od najvećih poznavatelja arheološke građe vremena seobe naroda i ranog srednjeg vijeka svog vremena.

Prije više od 60 godina Vinski je u više navrata raspravljao o važnosti, značenju i distribuciji predmeta polikromnog stila na tlu nekadašnje Jugoslavije.¹⁶ Njegove povijesno-arheološke analize ostaju zbog dubine njegovih studija aktualne do danas, jer su polihromni nalazi s tog teritorija iznenađujuće malobrojni; u većem broju bili su otkriveni sustavnim istraživanjima na starokršćanskim utvrđenim naseljima na tlu današnje Slovenije.¹⁷

FIBULA U OBLIKU CIKADE

Zlatna fibula (Sl. 5: 1) izrađena je na način da je površina lima okružena finom filigranskom žicom. Filigranska žica na nekim mjestima dijeli i površinu fibule, na kojoj su simetrično postavljene ćelije za almandin, okružene filigranskom žicom i limenim rubom. Polukružno brušeni granati / almadini imaju okrugli oblik i oblik suze. Po površini fibule raspršeno su raspoređene grupe od po triju većih zrna / granula.¹⁸ Fibule u obliku cikade čest su motiv kasnoantičkoga nakita i stoga predmet brojnih studija i pregleda,¹⁹ ali fibule u obliku cikade izrađene u polikromnom pontsko-podunavskom stilu²⁰ predstavljaju rijetkost.

Istaknut i dug vrat i duga krilca fibulu iz „Brze Palanke“ povezuju sa slično oblikovanim fibulama s nalazišta Györköny,²¹ a donekle se toj grupi može pridodati i fibula iz Italije koju čuva Museo Nazionale del Bargello u Firenci.²² Navedeni primjerci međusobno se razlikuju u rasporedu i orijentaciji ćelija u obliku suze. Almandini su u pravilu polukružno brušeni, a ravno su brušeni jedino kod primjeraka iz Györkönya. Prema stilu polikromnog ukrašavanja s pojedinačno postavljenim ćelijama na površini fibula u obliku cikada s polukružno brušenim granatima / almadinima, bliska je cikadnim fibulama koje nemaju izrazitog vrata i krilca su u pravilu sidrastog oblika. Njihova je koncentracija u Kerču i na sjevernom Kavkazu, a jedan primjerak nađen je daleko na zapadu Europe na nalazištu Beaurepaire (dept. Isère) u Francuskoj.²³ Fibulu u obliku cikade iz „Brze Palanke“ i njoj srodne primjerke (Sl. 5) svrstavamo među skupocjene proizvode tzv. hunsko/gotskog pontsko-podunavskog stila, karakterističnog za brojne elitne grobove 5. stoljeća. Polikromne fibule u obliku cikade izrađene u plosnatom polikromnom stilu s ravno brušenim granatima / almandinima bile su popularne i u zapadno merovinškom kulturnom krugu (npr. Csömör, Domagnano i Tournai s poznatim Hilderikovim grobom).²⁴

PRIVJESAK U OBLIKU RIBE

Fibule u obliku ribe ukrašene u polikromnom stilu pojavljuju se relativno rijetko, a kao privjesak predstavlja se kao jedini poznati primjerak baš privjesak iz „Brze Palanke“ (Sl. 6: 1). Bierbrauer je objavio fibulu s nepoznatog nalazišta u Italiji,²⁵ a iz grobova su poznati još primjerak iz bajuvarskog groba 668 nekropole Straubing-Bajuwarenstrasse (Sl. 6: 2)²⁶ i par fibula iz alamanskog ženskog groba iz Bülacha.²⁷ Zlatni ukras u obliku ribe s motivom ribljih ljuskica iz groba pronađenog 1884. godine u Mezőberény-ju (komitat

¹⁶ Vinski 1954; 1957; 1964; 1978.

¹⁷ Ivanišević, Kazanski, Mastykova 2006; Demo 2014; Šmit et al. 2014; Pavlovič 2017.

¹⁸ U proljeće 2017. g. pojavila se ta ista fibula na internetskoj stranici: <https://www.tumblr.com/search/hunnish> pod naslovom *Hunnish Gold and Garnet Fly Brooch, 4th-5th Century AD*.

¹⁹ Preglednu studiju za područje Jugoslavije napisao je Z. Vinski (1957. sa starijom literaturom); vidi također Fitz 1986; Bona 1991, 196, 197, 232; Knific 1993; Kazanski, Perin 2010.

²⁰ Za tehniku polikromnog stila vidi Arrhenius 1985; Horváth 2013; Šmit et al. 2014; Pavlovič 2017.

²¹ Bona 1991, *Farbtaf.* XXV, 232; Gavrituhin, Kazanski, 2010, 130, Fig. 4.27:63, 133 4.29:3 (Dyerken).

²² Vidi: <https://www.pinterest.com/museoitalia/museo-nazionale-del-bargello/>

²³ Kazanski-Périn 2000, 16 Fig. 1:1, 26; Gavrituhin, Kazanski, 2010, 130, Fig. 4.27:55.

²⁴ Bona 1991, 145 Taf. 95; 287 (Csömör); Nawroth 2000, 90 Abb. 1, 98 Abb. 10a (Domagnano); Quast 2015, 193, Taf. 8, 19-22 (Tournai).

²⁵ Bierbrauer 1975, Taf. II: 3.

²⁶ Geisler 1998, Nr. 668, T. 237: 668/1.

²⁷ Christlein 1997, kat. br. 284, Taf. 53.

Sl. 6 – 1. „Brza Palanka“ (snimio M. Guštin); 2. Bülach (prema Alamannen 1997, Abb. 284).

Fig. 6 – 1. “Brza Palanka” (photo M. Guštin); 2. Bülach (from Alamannen 1997, Abb. 284).

Békés)²⁸ i fibula iz zbirke muzeja u Londonu,²⁹ zajedno s aplikom iz Domagnana,³⁰ dopunjuju listu ovoga motiva u polikromiji.

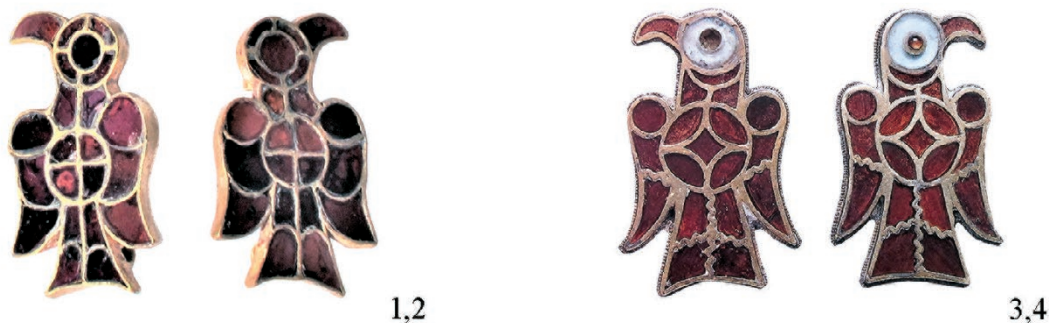
Fibule i privjesak razlikuju se u detaljima. Površina je u pravilu prekrivena karakterističnim uzorkom ribljih ljuski. Takav uzorak s polukružnim lukovima može se naći na primjercima iz groba u Bülachu, fibuli iz Albert Museuma, privjesku iz „Brze Palanke” kao i na nekim drugim predmetima u obliku ptice, npr. na fibuli iz Kerča ili našivki (apliki) iz Concești,³¹ dok fibule u obliku ribe iz Italije i Straubinga imaju sasvim jedinstvenu formaciju ćelija. Glava s okom je vrlo izražena, a broj peraja i njihov položaj su različiti. I u obliku glave kao i rasporedu peraja, polikromne fibule u obliku ribe međusobno se razlikuju.

PAR FIBULA U OBLIKU PTICE GRABLJIVICE

Zlatne fibule u obliku ptica grabljivica, izrađene u klasičnom plosnatom polikromnom stilu s ćelijama

na zlatnoj limenoj osnovi i umetnutim i ravno brušenim granatima / almandinima, bile su popularne dva stoljeća. Fibule iz „Brze Palanke” (Sl. 7: 1, 2) pripadaju istoj grupi malih polikromnih fibula u obliku ptice kao primjerci iz Kerča³² i Čedadada (Cividale)³³ koje u istu grupu svrstava kod obrade nakita iz nalazišta Han Potoci – Vrba već Z. Vinski. Kako bi se utvrdilo područje podrijetla, važna je našivka (aplika) u obliku ptice s nalazišta Concești,³⁴ koja je u izvođenju ukrasa u obliku ribljih ljuski vrlo slična primjerku iz Kerča i fibuli s nalazišta Nove (Novae) kod Svištova.³⁵ U zapadnom dijelu Europe fibulama iz „Brze Palanke” vrlo je sličan par fibula iz Rima (Sl. 7: 3, 4). Na prvi pogled fibule su identične i po veličini i općem izgledu. Razlikuju se pak u pojedinostima izvedbe oka s dodatnom perlicom, podjelom štita i tipično tremoliranim komorama ćelija u donjem dijelu, što je sve karakteristično za mlađe primjerke polikromnog stila.³⁶

Ogrlica sa završecima u obliku ptica grabljivica s nalazišta Potoci – Vrba u općini Mostar³⁷ bila je

Sl. 7 – 1. „Brza Palanka“ (foto M. Guštin), 2. Rim (prema I Goti 1995).

Fig. 7 – 1. “Brza Palanka” (photo: M. Guštin), 2. Rome (from I Goti 1995).

²⁸ Bona 1991, 165 Taf. 104/2, 289; Kiss 1991, 120 Abb. 3:7, 122; Prohászka 2004, 114 Abb. 1:11, 138.

²⁹ The Victoria and Albert Museum u Londonu: <https://www.pinterest.com/vamuseum/>.

³⁰ Bierbrauer 1973, 508 Abb. 4.

³¹ Vinski 1957, 17, T. XV:38. (Kerč); Harhoiu 1998, 47, Taf. XIX:9 (Concești).

³² Vinski 1957, 17, T. XV:38.

³³ Åberg 1923, 85, fig 139.

³⁴ Harhoiu 1998, 47, Taf. XIX:9; Kazanski 2014, 301 Ris. 1:3, 304.

³⁵ Vinski 1957, 17, T. XV:38 (Kerč); Čakarov 2014, 140, Obr. 2:10 (Svištovo).

³⁶ Bierbrauer 1975, Taf. XXXVI; Arrhenius 1985, 63.

³⁷ Vinski 1954, 311-313 (objavljeno pod imenom Han Potoci).

zahvaljujući Z. Vinskom dobro poznata i smještena u gotski kulturni krug, o čemu je opsežnije posljednji pisao Željko Demo u monografiji *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, gdje je predstavio različiti izvor pojedinih dijelova ogrlice i također je smjestio u povijesni kontekst istočnogotske dominacije (490.-537.) u Dalmaciji.³⁸

ZAKLJUČCI

Ukrašena površina s uzorkom ribljih ljuski (*Schuppenmuster*) predstavlja jedan od najpopularnijih motiva na nizu predmeta, kao npr. na fibulama u obliku ptice, ukrasima na sedlima, koricama mačeva ili kacigama tipa Baldenheim. Iznenađujuća kombinacija privjeska u obliku ribe i para malih fibula u obliku ptice grabljivice prilično je čest motiv u tom razdoblju. Riba iznad koje bdiju dva orla jedan je od karakterističnih ukrasa na kacigi tipa Baldenheim iz okoline Batajnice. Pojavljuje se čak dva puta na ojačanju kacige. Riba zajedno s divljim i domaćim životinjama ili s pticama grabljivicama, možemo naći urezane na željeznoj površini kalote kacige iz ostave Montepagano, na kacigi iz Salone, na kacigi iz kneževskog groba iz Krefeld-Gelepa i drugdje. Stilizirane ribe u kombinaciji s glavom grabljivice nalazimo i na ukrasnim polikromnim pločicama u čuvenom, vjerojatno grobnom, inventaru iz Domagnana. Brojni polikromni predmeti pripadaju tzv. hunskom razdoblju, a osobito popularan proizvod ostrogotskih radionica bio je motiv riba s grabljivicama na kacigama tipa Baldenheim kao i dragocjen polikromni nakit, a jedan

od najljepših primjeraka tog nakita je svakako grobni nalaz iz Domagnana. Pojava predmeta iz nepoznatih okruženja, često na tržištu antikviteta budi sumnje u vjerodostojnost ponuđenog arheološkog materijala, osobito zato što se prodaju i vrlo očigledno „svježe” izrađeni „povijesni” artefakti. S površnim pogledom na sajmovima često se pojavljuje nevjerica u ponuđenu visoko ocijenjenu „autentičnost” artefakata od strane prodavača. Dakako, za potvrdu originalnosti potrebna je identifikacija vremena izrade i / ili upotrebe i izvornog prostora kao i temeljita tehnološka analiza artefakta. U tom smislu prisjetimo se proizvođača majstora Pizela iz vremena prije Drugog svjetskog rata, gdje je fibula u obliku cikade (Sl. 5: 4) nevjerojatno slična tada relativno malom broju poznatih primjeraka polikromijom ukrašenih cikada s pojedinačno postavljenim ćelijama na površini fibula i polukružno brušenim almandinima. Sjetimo se i dragocjene orlovske pojasne kopče iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, koja je kupljena već davne 1915. godine. Željko Demo je toj imitaciji gotskog nakita posvetio posebnu pažnju i ukazao na pojavu specijalizirane proizvodnje „antiknih predmeta”, uglavnom iz razdoblja seobe naroda, početkom 20. stoljeća u Berlinu. O porijeklu predmeta iz „Brze Palanke” raspolažemo jedino izjavom (pre)prodavatelja. Po svom obliku ti predmeti odgovaraju tadašnjoj ikonografiji i prema tehnici proizvodnje pripadaju grupi predmeta, karakterističnih uglavnom za tzv. hunske i posthunske (germanski) horizont 5. stoljeća. Prema autorovom mišljenju, vjerojatnost krivotvorenja nalaza iz „Brze Palanke” je mala, ali apsolutno sigurni možemo biti tek kada bude (ako ?) moguća detaljna tehnološka analiza tih nalaza.

LITERATURA

Åberg 1923	N. Åberg, <i>Die Goten und Langobarden in Italien</i> , Arbeten Utgifna Med Understöd Af Vilhelm Ekmans Universitetsfond, Uppsala 29, Uppsala-Haag-Leipzig-Paris 1923.
Arrhenius 1985	B. Arrhenius, <i>Merovingian garnet jewellery</i> , Stockholm 1985.
Bierbrauer 1973	V. Bierbrauer, Die ostgotische Funde von Domagnano, Republik San Marino (Italien), <i>Germania</i> 51/2/1973, 499-523, Taf. 35-40.
Bierbrauer 1975	V. Bierbrauer, <i>Die Ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien</i> , Biblioteca degli Studi medievali VII, Spoleto 1975.
Bona 1991	I. Bona, <i>Das Hunnenreich</i> , Budapest-Stuttgart 1991.

³⁸ Demo 2014, 28-31.

- Christlein 1979 R. Christlein, *Die Alamannen. Archäologie einigés lebendinges Volkes*, Stuttgart 1979.
- Čakarov 2014 K. Čakarov, Germanski fibuli ot nekropolite na kasnoantičnite provincii krajbrežna Dakija i vtorá Mezija, *Izvestija na Regionalen istoričeski muzei XXVIII-XXIX (2013-2014)/2014*, 137-143.
- Demo 2014 Ž. Demo, *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, Zagreb 2014.
- Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962 D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba naroda, arheološki nalazi Jugoslovenskog Podunavlja*, Zemun 1962.
- Fitz 1986 G. Fitz, Römisch-kaiserzeitliche und völkerwanderungszeitliche Zikadenfibeln aus österreichischen Privatsammlungen, *Römisches Österreich 13-14 (1985-1986)/1986*, 25-76.
- Geisler 1998 H. Geisler, *Das frühbairische Gräberfeld Straubing – Bajuwarenstraße. Katalog der archäologischen Befunde und Funde*, Internationale Archäologie 30. Rahden/Westf. 1998.
- Gavrituhin, Kazanski 2010 I. O. Gavrituhin, M. Kazanski, Bosphorus, the Tetraxite Goths and the Northern Caucasus Region during the Second Half of the Fifth and Sixth Century, in: F. Curta (ed.), *Neglected Barbarians*, Turnhout 2010, 83-136.
- Guštin 2017 M. Guštin, Археолошка ризница Србије на пијаци Европе (rez. Archaeological treasury of Serbia on the marketplace of Europe). *Гласник Српског археолошког друштва / Journal of Serbian Archaeological Society* 33/2017, 49-57.
- Harhoiu 1998 R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, Bukarești 1998.
- Horváth 2013 E. Horváth, Gemstone and glass inlaid fine metalwork from Carpathian Basin: the Hunnic and Early Merovingian Period. *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. 3, No. 1*, Budapest 2013, 275-302.
- Ivanišević, Kazanski, Mastykova 2006 V. Ivanišević, M. Kazanski, A. Mastykova, *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des grandes migrations*, 22, Paris 2006.
- Kastelic 1965 J. Kastelic, Nekaj problemov zgodnj srednjeveške arheologije v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 14/15 (1964-65)/1965, 109-124.
- Kazanski 2014 M. Kazanski, Pogrebenie epohi preselenija narodov v Konceštah: inventar, datirovka, pogrebenii obrad, socialnii status i etnokulturnaja atribucija / Погребение эпохи переселения народов в Концештах: инвентарь, датировка, погребальный обряд, социальный статус и этнокультурная атрибуция, *Stratum plus* 4/2014, 299-335.
- Kazanski, P. Perin 2000 M. Kazanski, P. Perin, Les „fibules-mouches“ de l'époque des grandes migrations decouvertes en Gaule, in: M. Kazanski, V. Soupault (eds.), *Les sites archéologiques en Crimeé et aus Caucase durant l'antiquité tardive et le haul moyen-age*, Leiden-Boston-Köln 2000, 15-28.
- Kiss 1991 A. Kiss, Dilemma bei der Interpretation der frühgeschichtlichen Grabfund von Mezőberény (1884), *Folia archaeologica* XLI/1991, 117-143.
- Knific 1993 T. Knific, Hunski sledovi v Sloveniji?, in: B. Lamut (ed.), *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva*, Ptuj 1993, 521-542.

- Lill 1950 G. Lill, Die Adlerfibel von 1936 und andere Fälschungen aus einer Münchner Goldschmiedewerkstatt, *Germania* 28/1-2 (1944-1950)/1950, 54-62.
- Nawroth 2000 M. Nawroth, Der Fund von Domagnano. Republik San Marino. Einflüsse der byzantinischen Herkunft auf Schmuck und Kleidung der Goten, *Anzeiger des germanisches Nationalmuseum* 41/42/2000, 89-101.
- Mrkobrad 1980 D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*. Fontes Archaeologicae Iugoslaviae 6, Beograd 1980.
- Novaković 2004 P. Novaković, *80 let arheologije na Univerzi v Ljubljani*. Ljubljana 2004.
- Pavlovič 2017 D. Pavlovič, Nekaj dragocenosti iz daljne Indije, in: M. Kos et al. (eds), *Preteklost pod mikroskopom: naravoslovne raziskave v muzeju*, Ljubljana 2017, 71-76.
- Prohászka 2004 P. Prohászka, A mezőberényi kora népvándolás kori sír (1884), *Folia archaeologica* LI/2004, 115-138.
- Quast 2015 D. Quast, *Das Grab des fränkischen Königs Childerich in Tournai und die Anastasis Childerici von Jean-Jacques Chifflet aus dem Jahre 1655*, Monographien RGZM 129, Mainz 2015.
- Sivec Rajterič 1997 I. Sivec Rajterič, Zdenko Vinski, *Arheološki vestnik* 48/1997, 371.
- Stare 1980 V. Stare, *Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev s prispevkoma Zdenko Vinski, Ovrednotenje grobnih pridakov in István Kiszely, Antropološki pogledi, Katalogi in monografije* 18, Ljubljana 1980.
- Šmit, Fajfar, Jeršek, Knific, Lux 2014 Ž. Šmit, H. Fajfar, M. Jeršek, T. Knific, J. Lux, Analysis of garnets from the archaeological sites in Slovenia, *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research B* 328/2014, 89-94.
- Vinski 1954 Z. Vinski, Ein völkerwanderungszeitlicher Goldschmuck aus der Herzegowina, *Germania* 32/4/1954, 307-313.
- Vinski 1957 Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu / Die archäologischen Denkmäler der grossen Völkerwanderungszeit in Syrmien, *Situla* 2, Ljubljana 1957.
- Vinski 1957a Z. Vinski, Zikadenschmuck aus Jugoslawien, *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentrariums Mainz* 4/1957, 136-160.
- Vinski 1962 Z. Vinski, J. Kovačević, „Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka“, Vojvođanski muzej, Posebna izdanja II, Novi Sad 1960, *Arheološki vestnik* XI-XII (1960-1961)/1962, 225-238.
- Vinski 1964 Z. Vinski, Okov Teodorikova vremena sa ostrva Sapaja na Dunavu, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu* IV/1964, 157-178, Sl. 1-13 [njem. 176-178].
- Vinski 1968 Z. Vinski, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3/1968, 103-166.
- Vinski 1970 Z. Vinski, Oružje s područja starohrvatske države do godine 1000, *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej Warszawa 14-18 IX-1965 / Ier Congrès international d'archéologie slave, v. 3, Wrocław 1970*, 135-158.
- Vinski 1971 Z. Vinski, Kranj i horizont groblja na redove 6. stoljeća u zapadnoj Jugoslaviji (Sažeti izvod), *Arheološki vestnik* 21-22 (1970-1971)/1971, 151-152.
- Vinski 1971a Z. Vinski, Die völkerwanderungszeitliche Nekropole aus Kranj und die Reihengräberfelder – Horizont des 6. Jahrhunderts in westlichen Jugoslawien, in: G.

- Novak, M. Garašanin, A. Benac, N. Tasić (eds.), *Actes du VIIIe Congrès ISPP*, Beograd 1971, 253-265.
- Vinski 1974 Z. Vinski, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIX (1967)/1974, 5-86, Tab. I-L, Prilog A-B.
- Vinski 1978 Z. Vinski, Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens, in: D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski (eds.), *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini*, Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembar 1976., Novi Sad 1978, 33-47, T. I-XVIII.
- Vinski 1980 Z. Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov, in: V. Stare (ed.), *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1980, 17-32.
- Werner 1950 J. Werner, Zur Herkunft der frühmittelalterlichen Spangenhelme, *Praehistorische Zeitschrift* 34-35 (1949-50)/1950, 178-193.

PROFESOR ZDENKO VINSKI IN LJUBLJANA SEVERAL POLYCHROME STYLE ARTIFACTS AND THEIR PLACE IN THE TREASURY OF THE MIGRATION PERIOD

The contact and relationship between the indigenous Romanic population and the Germanic newcomers who passed through the Western Balkans, Pannonia, and the Eastern Alpine foothills on their journeys to the Apennine and Iberian Peninsulas was a subject that completely occupied the research attention of Z. Vinski. His positive interrelations with Slovenian archaeologists during the excavations at Bled and the analysis of the large cemetery in Kranj were later rewarded by his stint as professor at the Department of Archaeology at the University of Ljubljana in the academic years 1967/68 – 1970/71, where seminar, graduate, and post-graduate works were assigned related to the Migration Period and Early Byzantium.

Several gold objects in an exceptional state of preservation, purchased from a Graz flea market, allegedly from the vicinity of Brza Palanka in Serbia (the Roman camp of Aegeta), provided the opportunity to commemorate Prof. Vinski by once again analyzing finds of the polychrome style, and their significance in the former Roman provinces of Pannonia and Upper Moesia. The cicada-shaped fibula is classified to the polychrome style with single cells, as a rule with inserted garnets of semicircular shape, and in terms of form and workmanship it is related to Crimean workshops. A pair of fibulae depicting birds of prey (eagles) and a fish-shaped pendant were made in the classic flat polychrome style with cells in a gold sheet-metal base with inlaid and flat polished garnets. The objects from Brza Palanka are characteristic for the so-called Hunnic period or post-Hunnic (Germanic) horizon of the 5th century.

A CICADA-SHAPED FIBULA

The prominent long neck and long wings of the fibula from “Brza Palanka” are (Fig. 5: 1) related to similarly shaped fibulae from the Györköny site, and to a certain extent this group can be added to with a fibula from Italy kept in the Museo Nazionale del Bargello in Florence. These specimens differ in the arrangement and orientation of the teardrop-shaped cells. The garnets are as a rule have a polished dome, while they are polished flat only on the example from Györköny. According to the style of polychrome decoration with individually positioned cells on the surface of the cicada-shaped fibulae with semicircularly polished garnets, it is close to cicada fibulae that do not have an emphasized neck and the wings are generally anchor-sha-

ped. Their concentration is in Kerch and the northern Caucasus, while one specimen was found far away in western Europe at the Beaurepaire site (dept. Isère) in France. The cicada-shaped fibulae from “Brza Palanka” and related examples (Fig. 5) can be classified among luxurious products of the so-called Hunnic / Gothic Pontic-Danubian style, characteristic for numerous elite graves of the 5th century. Polychrome cicada-shaped fibulae made in the flay polychrome style with flat polished garnets were also popular in the western Merovingian cultural circle (e.g. Csömör, Domagnano, and Tournai with the famous grave of Hilderic).

A FISH-SHAPED PENDANT

Fish-shaped fibulae decorated in the polychrome style appear relatively infrequently, and the example from “Brza Palanka” (Fig. 6: 1) at present is the only known specimen shaped as a pendant. Bierbrauer published a fibula from an unknown site in Italy, and other known finds come from a Bavarian grave no. 668 at the cemetery of Straubing - Bajuwarenstrasse (Fig. 6: 2), and a pair of fibulae from an Alamannic female grave at Bülach. A gold fish-shaped ornament with a motif of fish scales was found in a grave in 1884 at Mezőberény (Békés County, Hungary), and a fibula from the collection of a museum in London, together with an applique from Domagnano, complete the list of this motif in the polychrome style.

The fibulae and the pendant differ in details. As a rule, the surface is covered with a characteristic pattern of fish scales. Such a pattern with semicircular arches can be found on examples from the grave at Bülach, the fibulae from the Albert Museum, the pendant from “Brza Palanka”, as well as some other bird-shaped objects, e.g. the fibulae from Kerch or appliqués from Concești, while the fish-shaped fibulae from Italy and Straubing have a completely unique formation of the cells. The head with the eye is very prominent, and the number of fins and their positions are different. The fish-shaped polychrome fibulae also differ from one another in terms of the shape of the head as well as the arrangement of the fins.

A PAIR OF FIBULAE SHAPED LIKE BIRDS-OF-PREY

Gold fibulae shaped like birds of prey made in the polychrome style were popular for two centuries. The

fibulae from “Brza Palanka” (Fig. 7: 1, 2) belong to the same group as the examples from Kerch and Cividale, while the jewelry finds from the site of Han Potoci-Vrba had already been assigned to the same group by Z. Vinski. In order to establish the region of origin, the bird-shaped applique from the site of Concești is important, which in terms of the workmanship of the fish-scale decoration was very similar to the example from Kerch and the fibulae from the site of Novae near Svištov. In western Europe, a pair of fibulae from Rome (Fig. 7: 3, 4) are very similar to the fibulae from “Brza Palanka”.

CONCLUSIONS

A decorated surface with a fish scale pattern (Schuppenmuster) represents one of the most popular motifs on a series of objects, such as bird-shaped fibulae, saddle ornaments, sword scabbards, or Baldenheim type helmets. A surprising combination of a fish-shaped pendant and a pair of small bird-shaped fibulae is a fairly common motif during this period. A fish with two eagles above watching is one of the characteristic decorations on helmets of the Baldenheim type, like that from near Batajnica. Fish together with wild or domestic animals and birds-of-prey can be found engraved on the iron surface of the dome of the helmet from the hoard of Montepagano, on the helmet from Salona, on the helmet from the princely grave in Krefeld-Gelep, and elsewhere. Stylized fish in combination with the heads of animals of prey are also located on decorative polychrome surfaces in the famous, probable grave inventory from Domagnano. Numerous polychrome objects belong to the so-called Hunnic periods, and a particularly popular product of the Ostrogothic workshops was the motif of a fish with

a bird-of-prey on the helmets of the Baldenheim type, as well as valuable polychrome jewelry, and one of the most attractive examples of this jewelry was certainly the grave find from Domagnano.

The appearance of objects from unknown backgrounds often raises doubt in the antiquity market about the credibility of the archaeological material offered, especially as very obviously “freshly” made “historical” artifacts are also being sold. Given a cursory glance at antiquity fairs, there is often disbelief at the offered highly rated “authenticity” of artifacts on the part of the sellers. Of course, authentication requires identification of the period of manufacture and/or use and the region of origin, as well as a thorough technological analysis of the artifact.

In this sense, we can recall the products of master forger Pirzl from the time before World War II, where a cicada-shaped fibula (Fig. 5: 4) is unbelievably similar to the then relatively small number of known examples of polychrome decorated cicadas with individually placed cells on the surface of the fibula and rounded polished garnets. Let us also remember the precious eagle belt buckle from the Archaeological Museum in Zagreb, which was purchased in long ago 1915.

The only information we have about the provenience of the objects from “Brza Palanka” is the claim by the (re)seller. In terms of their form, these objects correspond to the iconography of their times, and according to the technique of production they belong to a group of objects characteristic mainly for the so-called Hunnic and post-Hunnic (Germanic) horizon of the 5th century. The author considers that the possibility of the counterfeiting of the finds from Brza Palanka is limited, but we can be absolutely sure only (if) possible detailed technological analyses are carried out.

Translation: Barbara Smith Demo

ŽELJKO TOMIČIĆ

ANTUNA ŠOLJANA 3
 HR – 10090 ZAGREB
 zeljko.tomicic@iarh.hr

DR. ZDENKO VINSKI – MEĐIMURSKA EPIZODA

Autorova je nakana usmjerena prema evociranju uspomena na poneke detalje iz dugotrajnoga znanstvenog druženja s dr. Zdenkom Vinskim. Prilog se dotiče nekolicine primjera iz arheologije ranoga srednjeg vijeka u Međimurju na položaju Prelog – Šljunčara, Cirkovljan – Diven, groblja u Sv. Jurju u Trnju i nepoznatoj lokaciji groblja s inventarom primjerenim obilježjima bjelobrdskoga kulturnog kruga. U prilogu se pridružuju nalazišta na obodu Međimurja u Velikom Bukovcu i Varaždinu, koja su također povezana sa zanimanjem i djelovanjima dr. Zdenka Vinskog.

Ključne riječi: *dr. Zdenko Vinski, Varaždin, Međimurje, Prelog, Cirkovljan, Sv. Juraj u Trnju, Veliki Bukovec, rani srednji vijek*

Izražavamo osobnu zahvalnost organizatorima Znanstvenog skupa *Zdenko Vinski – život i znanstveni rad* na pozivu za sudjelovanje i na pruženoj mogućnosti da, pod pomalo neuobičajenim naslovom – „Dr. Zdenko Vinski – međimurska epizoda“, sažeto ocrta-mo, nama izuzetno drago osobno poznanstvo i podareno iskustvo. Naime, kao član akademske zajednice, ali u prvom redu kao iskreni štovatelj, a mogli bi s ponosom izraziti i dugogodišnji osobni poznavatelj bračnog para naših velikana arheologije dr. Ksenije Gasparini-Vinski i dr. Zdenka Vinskog, pridružujem se krugu kolega koji sa svojih znanstvenih motrišta i užih specijalnosti u ovom Zborniku daruju misli i uratke posvećene životu i znanstvenom djelu dr. Zdenka Vinskog. Činjenica da je organiziran ovaj međunarodni znanstveni skup govori bjelodano o potrebi da se oda duboko poštovanje dr. Vinskom, istaknutom hrvatskom i europskom znanstveniku.¹

Profesorov je životni opus započeo u Beču te se na taj način već tijekom studija uvrstio u vertikalnu hrvatskih znanstvenika koju su obilježili naši pioniri arheologije don Šime Ljubić, don Frane Bulić, Josip Brunšmid, Viktor Hoffiller, Mihovil Abramić i drugi. Unutar okvira njegova plodonosnog znanstvenog zanimanja i djelovanja ističu se teme koje pokrivaju prapovijest, razdoblje seobe naroda, kasnu antiku, baštinu ranih Slavena i Avara te materijalno nasljeđe Franaka i hrvatskog ranog srednjovjekovlja, odnosno posebice fenomena bjelobrdske kulture. (Sl. 1)

Ostao nam je u trajnoj uspomeni kao erudit i polihistor izuzetno temeljitog pristupa, plodonosnog pera koje nas je zadužilo brojnim nezaobilaznim znanstvenim priložima u kojima je do punog izražaja došla njegova analitičnost i vrsnoća spajanja arheologije i etnologije te ponekad i prirodnih znanosti (npr. rendgensko snimanje franačkog oružja). Često

¹ Naglašavamo njegovo dugogodišnje djelovanje kao muzejskog savjetnika i ravnatelja u Arheološkom muzeju u Zagrebu, redovnog profesora na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, potom i znanstvenog savjetnika Instituta za arheologiju (danas javne znanstvene ustanove Republike Hrvatske), od 1986. i Dopisnog člana nekadašnje JAZU, danas Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i višegodišnjeg gostujućeg profesora za srednjovjekovnu arheologiju Univerze u Ljubljani te uvaženog sudionika brojnih inozemnih znanstvenih kongresa i autora velikog broja znanstvenih priloga koji su trajno obilježili humanističko polje arheologije, a usporedno i etnologije.

Sl. 1 Dr. Zdenko Vinski, Zagreb, 1995.

Fig. 1 Dr. Zdenko Vinski, Zagreb, 1995.

smo, uz raznolike naslove iz svih grana arheologije, bili fascinirani njegovim bogatim bilješkama koje su znanstvenike dodatno darivale saznanjima iz onodobne europske usporedne stručne literature.

Dr. Vinskom smo posebice zahvalni na utemeljenim i ustrajnim tumačenjima bjelobrdske kulture od njegovih prvih objava 1946. godine² i međunarodne afirmacije eponimnog nalazišta u Bijelom Brdu kraj Osijeka u enciklopedijskom priručniku Jana Filipa.³ Na međunarodnoj znanstvenoj sceni prepoznato je njegovo dosljedno znanstveno sučeljavanje s nositeljima tzv. *velikomađarske fascinacije* poradi profesora utemeljenog tumačenja sinkretskog karaktera *Bjelobrdskog kulturnog kruga*. Zadužio nas je opsežnim istraživanjima (1951.-1953.) i objavom (1955. i 1959.) velikog kosturnog groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru⁴ te posebice uvjerljivim dokaziva-

² Vinski 1946.

³ Vinski 1966, 122-123.

⁴ Vinski 1959, 99-109.

⁵ Vinski 1970, 45-92.

⁶ Tomičić 1968, 53-61.

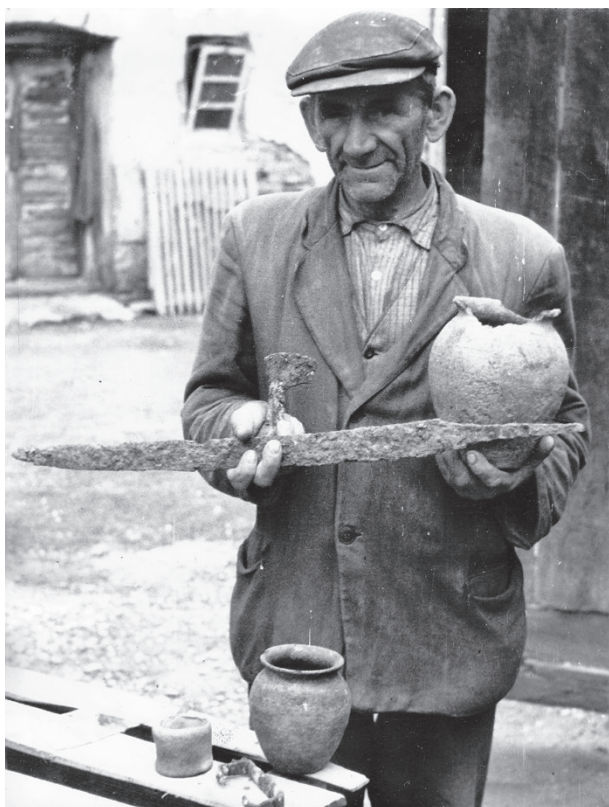
Sl. 2 Varaždin – Stari grad (ulazna kula), franačko koplje s krilcima, oko 800. g. (prema Tomičić 1968. i Tomičić 2000.).

Fig. 2 Varaždin – Stari grad (entrance tower to the castle), Frankish winged spear, ca. AD 800 (from Tomičić 1968 and Tomičić 2000).

njem postojanja umjetničko-obrtnoga radioničkog središta nakita bjelobrdskog obilježja u Sisku.⁵

Vratimo se nakon poduljeg uvoda sadržaju našeg naslova!

Godine 1965., tijekom prvog susreta i upoznavanja dr. Zdenka Vinskog u Gradskom muzeju u Varaždinu, gdje smo tada obnašli dužnost kustosa, predmetom naših razgovora bilo je posebice poznato franačko koplje s krilcima iz fundusa Odjela za arheologiju kojega smo tada crtali.⁶ (Sl. 2)

Sl. 3 Prelog. Nalazi iz uništenog ranosrednjovjekovnog groblja (Dokumentacija Srednjovjekovnog odjela AMZ).

Fig. 3 Prelog. Finds from a destroyed early medieval cemetery (Documentation of the Medieval Department AMZ).

Prigodom boravka u Varaždinu dr. Z. Vinski je 1965. godine u Čakovcu posjetio gospodina Vladimira Kapuna, tadašnjeg ravnatelja Muzeja Međimurja, koji ga obavijestio da je uspio spasiti nekolicinu dragocjenih ranosrednjovjekovnih nalaza iz šljunčare nedaleko Preloga. Tom je prigodom u Arheološki muzej u Zagrebu dospjela kao vrijedan dokument fotografija osobe koja je srećom uspjela spasiti nekolicinu grobnih nalaza iz devastiranoga ranosrednjovjekovnog groblja.⁷ (Sl. 3)

Naime, razumijevanjem mještana koji su pratili eksploataciju šljunčare istočno od Preloga prema Cirkovljanu, prikupljena je dragocjena skupina grobnih nalaza oružja, jahačke opreme (Sl. 4) i glinenih posuda (Sl. 5). Tako prikupljeni predmeti dospijevali su postupno u Muzej Međimurja u Čakovcu,⁸ oblikujući zanimljivu sliku o ranosrednjovjekovnom groblju o kojem su potom učestalo objavljivani znanstveni prikazi.⁹

Premda relativno malobrojni, nalazi s položaja šljunčare istočno od Preloga jasno su upućivali na posto-

Sl. 4 Prelog – Šljunčara. Grobni inventar (oružje) iz uništenog kosturnog groblja 8. stoljeća (prema Tomičić 2000. i Tomičić 2002.).

Fig. 4 Prelog – Šljunčara. Grave inventory (weapons) from a destroyed inhumation cemetery of the 8th century (from Tomičić 2000 and Tomičić 2002).

Sl. 5 Prelog – Šljunčara. Nalazi nekoliko posuda iz ranosrednjovjekovnoga groblja (prema Tomičić 2002: 130-131: 1-8).

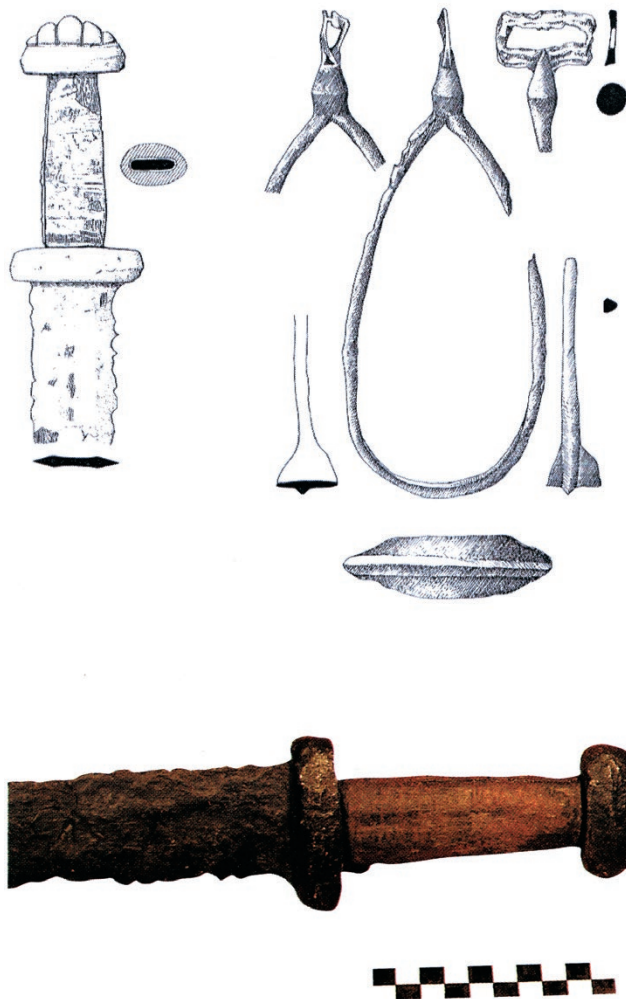
Fig. 5 Prelog – Šljunčara. Finds of several vessels from the early medieval cemetery (from Tomičić 2002: 130-131: 1-8).

⁷ Zahvaljujemo se kolegici Maji Bunčić i upravi Arheološkog muzeja u Zagrebu na ustupljenom pravu korištenja fotografije.

⁸ Pokretne nalaze prikupili su Vladimir Kapun, tadašnji ravnatelj Muzeja Međimurja i Stjepan Leiner, preparator istog muzeja.

⁹ Tomičić 1981, 108, Tab. 93-95; Tomičić 2002, 129-141.

Sl. 6 Prelog – Diven, ranokarolinški mač i stremen, 8. st. (prema Tomičić; crtež M. Gregl)

Fig. 6 Prelog – Diven, early Carolingian sword and stirrup, 8th century (from Tomičić 2000; drawing M. Gregl)

janje uništenog avaro-slavenskog groblja s kosturnim pokapanjem, kakva tijekom 8. stoljeća dosta često susrećemo u međuriječju Drave, Dunava i Save, odnosno diljem Panonske nizine.¹⁰

Tijekom djelovanja na području Međimurja, kao ravnatelj, a ujedno i kustos arheolog Muzeja Međimurja u Čakovcu (1972.-1985.), uspostavio sam daljnju čvrstu povezanost s dr. Vinskim, kojega su tada zanimali osebujni i unikatni ranosrednjovjekovni nalazi iz okolice Preloga. Naime, u ožujku 1974. godine prigodom kopanja šljunka u velikoj šljunčari Šoderica, jugoistočno od Preloga, a južno od sela Cirkovljana na

položaju Diven (kota 149), pronađen je odlično ušćuvani dvosjekli damascirani karolinški mač (*spatha*) s drvenom oblogom rukohvata i tauširanim režnjevima na balčaku, a uz njega i slomljeni željezni stremen izvijene ušice. (Sl. 6) Ti su unikatni nalazi 16. kolovoza 1974. godine pohranjeni u Arheološkom odjelu Muzeja Međimurja u Čakovcu.¹¹

O tom je nalazu objelodanjeno više znanstvenih radova jer je doista riječ o svakako najstarijem primjerku mača franačkog podrijetla na južnom panonskom tlu koji se, uključujući i nalaz iz Medvedičke, stavlja u razdoblje sukoba Avara i Franaka potkraj 8. stoljeća.¹²

Podsjetimo se u našem prilogu, da je to ujedno bilo i doba izuzetno uspješne suradnje Arheološkog muzeja u Zagrebu s Muzejom Međimurja u Čakovcu, koje je poznato i po sjajnim rezultatima istraživanja skupine tumula halštatskog doba u okolici Goričana dr. Ksenije Gasparini - Vinski (1974.-1985.).¹³

Od 1965. pa do 1996. godine, kada je dr. Vinski preminuo, trajao je iskreni znanstveni kontakt s uvažanim profesorom koji nas je trajno usmjerio prema temama iz hrvatskoga ranog srednjovjekovlja. Posebice smo mu zahvalni na odabiru našega doktorskog rada *Arheološka slika međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materijalnih izvora bjelobrdskeg kulturnog kompleksa*, kojemu je bio ne samo idejni poticatelj, već i strpljivi mentor! Na taj je način određen i jedan od glavnih trajnih pravaca našega znanstvenog zanimanja i djelovanja pri pronicanju u materijalno i duhovno nasljeđe *Bjelobrdskeg kulturnog kruga*. Stoga se u nastavku osvrćemo upravo prema bjelobrdskim grobljima u kojima nailazimo na tragove zanimanja Zdenka Vinskog i njegova djelovanja na području Međimurja i bliže okolice.

Zrcalnu sliku ruralnih naselja 10. i 11. stoljeća, točnije duhovne kulture onodobne populacije, razabiremo na temelju arheoloških grobnih nalaza i priloga dokazanih u Međimurju na položajima groblja. Ipak, valja naglasiti da su groblja 10. i 11. stoljeća odražavala fizionomiju ranosrednjovjekovne bjelobrdske kulture za koju je karakteristična pojava rodovskih i župskih groblja s kršćanskim načinom pokapanja

¹⁰ Vinski 1971, 66.

¹¹ Tomičić 1978, 212.

¹² Vinski 1979, 163 i d.; Tomičić 2010, 98, bilj. 23.

¹³ Tomičić 1981, 57, bilj. 106., Tab. 46-54; Vinski-Gasparini 1987, 182-232.

Sl. 7 Don Šime Ljubić.

Fig. 7 Mon. Šime Ljubić.

pokojnika u plitke grobne rake, raspoređene u relativno pravilne redove.

Prije promatranja nalazišta i nalaza s užeg područja našeg zanimanja, tj. Međimurja, valja nam se prije svega ukratko osvrnuti na najranije istraživano bjelobrdsko rodovsko groblje u međuriječju Drave, Dunava i Save koje je u perivoju dvorca grofova Draškovića u Velikom Bukovcu kraj Ludbrega registrirao 1870. godine grof Gundaker Wurmbrandt Stupač, konzervator iz Štajerske. Nakon njegove obavijesti o otkriću četiriju grobova, slijedeće 1871. godine pokusno je istraživao to nalazište pionir naše arheologije don Šime Ljubić, ravnatelj Zemaljskog narodnog muzeja u Zagrebu pod upravom JAZU i od 1867. godine prvi arheolog redovni član akademik tadašnje JAZU. (Sl. 7) Tom je prigodom otkrio daljnjih šest grobova.

Otkriće iz Velikog Bukovca pripada u red najranijih arheoloških otkrića unutar *Bjelobrdskog kulturnog kruga*.¹⁴ Svakako treba naglasiti da je dr. Vinski pokušavao naknadno 1948. godine uporno odrediti položaj groblja unutar perivoja dvorca grofova Draškovića, ali bez pozitivnih rezultata. Ipak, Vinski je 1958. godine upozorio na nalazište u Velikom Bukovcu u inozemnoj

literaturi.¹⁵ (Sl. 8) U novije doba (2000.) znanstveno je protumačena velika vrijednost za povijest promatra-nog prostora te duhovno nasljeđe ranosrednjovjekovne populacije.¹⁶

Na prve bjelobrdске pokretne arheološke nalaze s užeg područja Međimurja upozorila je još 1956. godine vrsna povjesničarka umjetnosti Anđela Horvat u njezinom kapitalnom sinteznom prikazu *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti Međimurja*. Opisujući skupinu grobnih priloga koji su, prema nesigurnom prisjećanju Ladislava Kronasta, pronađeni prigodom iskapanja u Sv. Heleni kraj Čakovca oko 1924. godine, autorica ih je prepoznala kao nalaze bjelobrdске kulture.¹⁷ Tom je prigodom izrazila i osobnu opravdanu sumnju u pouzdanost nalazišta. Nije isključila mogućnost da su nalazi možda ipak otkriveni oko 1925. godine prigodom rigolanja vinograda kraj Donjeg Vidovca.¹⁸ Na brončane narukvice od savijene žice i neke naušnice s tog nalazišta upozorio je Andrija Strbek. Opisujući bjelobrdске nalaze A. Horvat je navela (Sl. 10 i Sl. 11): pet ogrlica od brončane upletene žice (torkves), dva prstena, dva dijela srcolikog privjeska, jednog lijevanog šupljeg praporca, četiri polumjesecolika lijevana privjeska, potom lijevanu naušnicu sa četiri jagode i oštećenu mjese-

Sl. 8 Nalazi iz groblja u Velikom Bukovcu (Fototeka AMZ).

Fig. 8 Finds from the cemetery at Veliki Bukovec (Photo archives AMZ).

¹⁴ Brunšmid 1903-1904, 30-97.

¹⁵ Vinski 1958, 48, Fig. 6.

¹⁶ Tomičić 2000, 285-307.

¹⁷ Horvat 1956, 23, sl. 9.

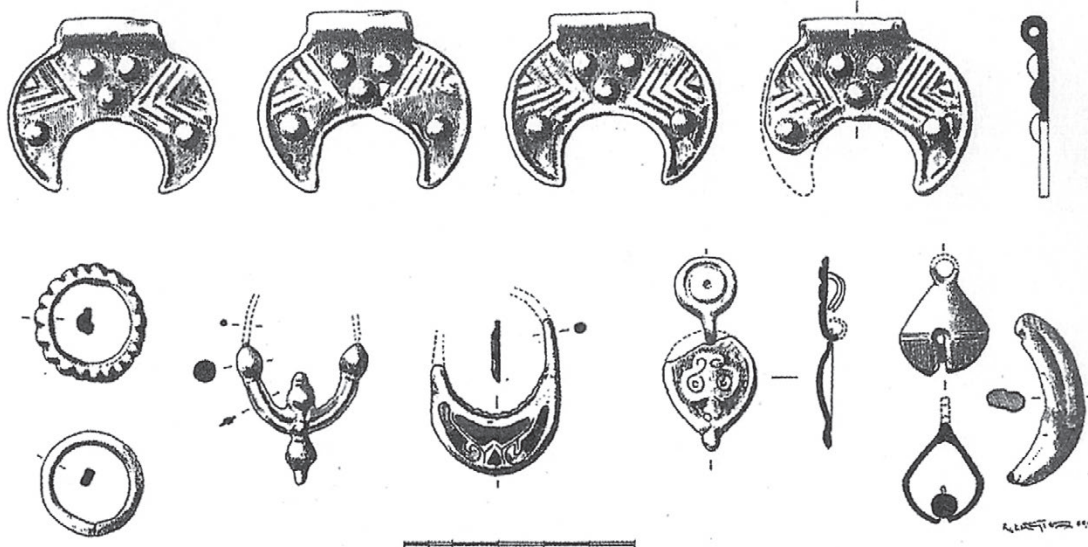
¹⁸ Horvat 1956, 21.

Sl. 9 Veliki Bukovec 1871. – inventar iz groblja
(prema Tomičić, 2000, crtež M. Gregl).

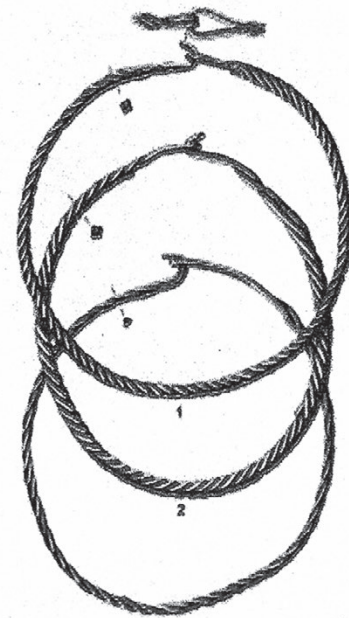
Fig. 9 Veliki Bukovec 1871 – grave goods from the cemetery
(from Tomičić 2000, drawing M. Gregl).

coliku naušnicu s umetnutim emajlom.¹⁹ Mjesecolika naušnica s umetnutim plavim emajlom dokazuje da

Sl. 10 Čakovec - Šenkovec. Grobni nalazi iz ranosrednjovjekovnog groblja (prema Tomičić 1981, crtež K. Rončević).

Fig. 10 Čakovec - Šenkovec. Grave finds from an early medieval cemetery (from Tomičić 1981, drawing K. Rončević).

Sl. 11 Čakovec - Šenkovec, torkvesi
(prema Tomičić 1981, crtež K. Rončević).

Fig. 11 Čakovec - Šenkovec, torcs
(from Tomičić 1981, drawing K. Rončević)

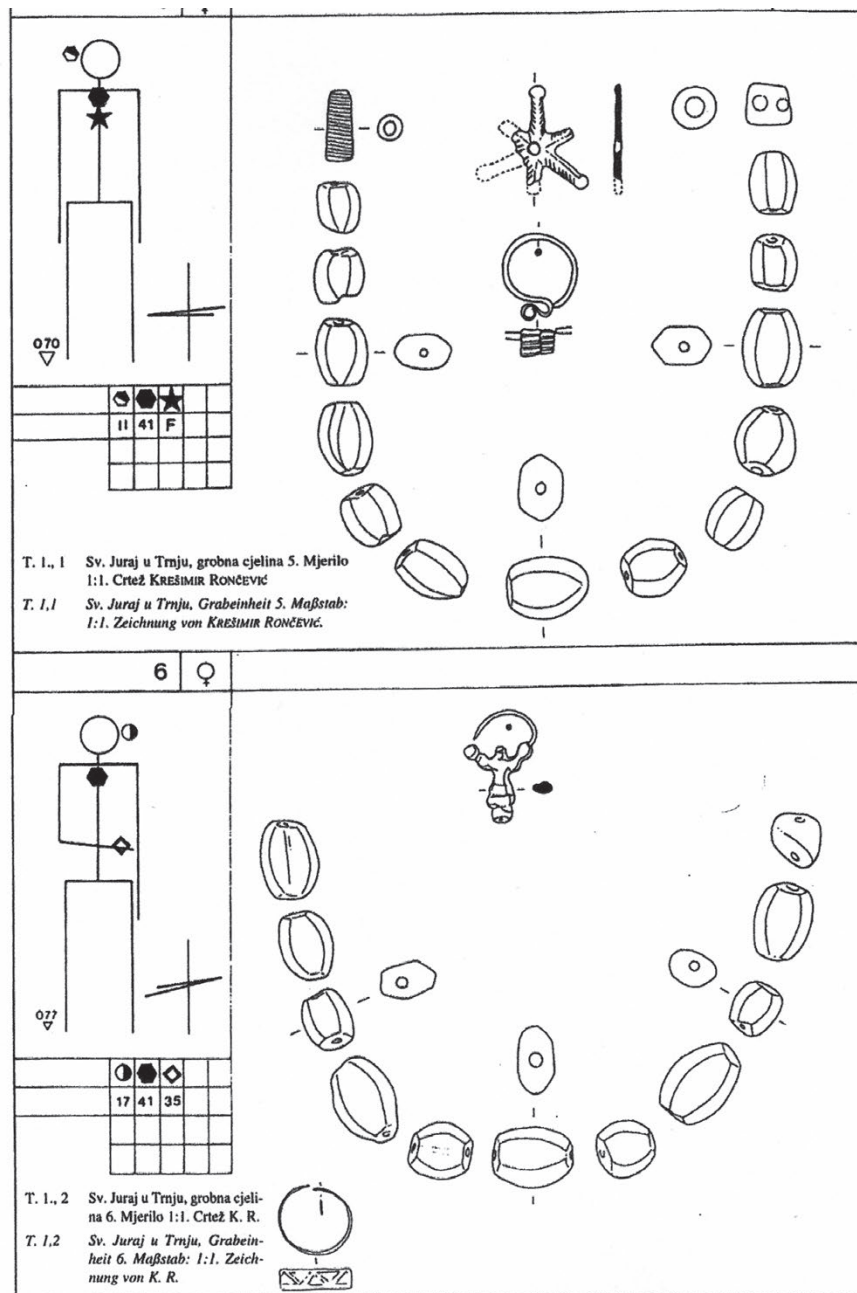
je riječ o nalazu nakita primjerenog karantansko-ke-tlaškom kulturnom krugu, odnosno da je potvrda kulturnih kontakata i isprepletanja koji su se, slično primjerima iz velikog groblja Ptuj-Grad, manifestirali u nakitu s bjelobrdskim grobnim inventarom. Na moguće miješanje sa staromađarskim kulturnim krugom upućuje i nalaz dvodijelnog srcolikog privjeska. Nalazi torkvesa, tj. ogrlica iz upletenih brončanih žica,

¹⁹ Tomičić 1981, 116-117, Tab. 102: 1-10, Tab. 103: 1-5.

Sl. 14 Sv. Juraj u Trnju. Grobne cjeline 5. i 6. (prema Tomičić 1999, crtež K. Rončević).

Fig. 14. Sv. Juraj/St. George in Trnje. Grave units 5 and 6 (from Tomičić 1999, drawing K. Rončević).

na nekoliko inačica prstena te na unikatni perforirani lijevani zvjezdoliki šestokraki privjesak.

Istraživani segment predstavlja vjerojatni južni obodni dio nekoć brojnijeg groblja koje je jamačno još u 10. stoljeću, ali svakako i tijekom 11. stoljeća korišteno kao seosko rodovsko groblje. U istraženom dijelu groblja otkriveni su kosturi žena, djece i muškaraca pa je svakako riječ o groblju naselja. To je groblje vrlo vjerojatno iz seoskog rodovskog, gradnjom crkve, najkasnije na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće, preraslo

u župsko, dakle crkveno groblje. Ta je prva pretpostavljena crkva možda pod temeljima današnje, građene u stilu baroka. Tome u prilog svakako govore kraljevski propisi možda Ladislava I. (1077.-1095.), a posebice dekret ugarsko-hrvatskog kralja Kolomana (1095.-1116.) o obvezi pokapanja „...in atriis ecclesiarum...“ koji se svakako primjenjivao i u međuriječju Mure, Drave, Dunava i Save.²²

Zrcalna slika svijeta mrtvih, tj. groblja, bila je u svijetu živih, tj. ranosrednjovjekovnom selu koje je moglo

²² Bóna 1984, 288; Tomičić 1990, 120, bilj. 18.

biti na lijevoj obali potoka Sratke, gdje je smješteno selo indikativnog otkonima – Pustakovec. Potok je bio razdjelnica dvaju svjetova što je svakako konstanta još u dubini vremena, u mitskim praslavenskim poimanjima duhovnog prostora. Višu razinu života autohtonog stanovništva ranosrednjovjekovnog Međimurja, tijekom 10. i 11. stoljeća, potvrđuje pokretni fundus iz groblja *Bjelobrdskog kulturnog kruga* otkrivenog u Sv. Jurju u Trnju i na još uvijek nepotvrđenom položaju u kojem su otkrivene izrađevine nakita pohranjene u Muzeju Međimurja u Čakovcu. U grobljima razabiremo dominantnu pojavu autohtone slavenske populacije nosilaca sinkretske bjelobrdske kulture, ali i očite kulturne dodire te postojanje trgovačkih kontakata s tzv. karantansko-ketlaškim, staromađarskim, starohrvatskim dalmatinskim krugom, odnosno Bizantom, a vrlo vjerojatno i s udaljenijim regijama – arapskim kalifatima, tj. indijskim oceanskim otočjem Maldivima (kauri pužići). Prostor Međimurja nije u punom smislu tih riječi više *terra incognita*, već primjer stalne sinkrazije, pa u toliko i posebice privlačno polje za interdisciplinarna proučavanja. Pritom nije zanemari-va izražena baština autohtonog supstrata kao bitne i temeljne sastavnice u potpunijoj slici *Bjelobrdskog kulturnog kruga*.

Kako bi pokušali rekonstruirati uvjete života i na području našeg zanimanja valja se poslužiti i paleoklimatskim istraživanjima koja su dala približno pouzdane podatke o općim klimatskim promjenama u Karpatskoj kotlini tijekom srednjega vijeka. Početak srednjovjekovnih klimatskih anomalija u Karpatskoj kotlini mogao se prepoznati između kasnog 7. i ranog 9. stoljeća. Naime, topliji period počinje u 8. stoljeću,

preciznije oko 800., a završava oko 1250. godine, tj. nešto kasnije na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće.²³

Bitno je te pokazatelje imati u vidnom polju i poradi opće pojave porasta pučanstva diljem Europe na svršetku ranoga i početku razvijenog srednjeg vijeka. Taj se demografski rast i pogodna klima morao odraziti i u mursko-dravskom međuriječju, kako u pojavi guste naseljenosti, pretežito poljoprivredno usmjerene populacije, tako i u naznakama relativno mirnoga razdoblja određenog prosperiteta i usvojenih duhovnih okvira života.

ZAKLJUČNE MISLI

Kako bi se potpuno procijenila važnost istraživanja kakvo je djelo dr. Zdenka Vinskog, morala bi se na prvom mjestu istaknuti brojnost podataka koje je upotrebljavao iz arsenala pojmova arheologije, kao i povijesnog te etnološkog zanimanja za podrijetlo ili korijene naših temeljnih koncepcija.

Rijetko kad se nađe osoba koja ima filološku i multidisciplinarnu naobrazbu kakvu zahtijeva kritičko tumačenje i uspoređivanje izvorne građe raspršene kroz stoljeća, a koja istodobno može vrednovati značenje pojmova raspravljajući o znanosti kao cjelini. Uvjereni smo da je dr. Zdenko Vinski kroz svoje životno djelo pokazao da su u njegovom slučaju ti uvjeti u velikoj mjeri zadovoljeni. Njegovo djelo i uzor koji nam je podario i dalje će živjeti kao nadahnuće i blagoslov mnogim generacijama arheologa, ali i znanstvenicima iz arheologiji sve brojnijih komplementarnih polja! Na tim smo darovima trajno zahvalni poštovanom profesoru dr. Zdenku Vinskom!

POPIS LITERATURE I IZVORA

Bóna 1984	I. Bóna, Bemerkungen zum 1. Bd. des Werkes: Das Landnahme- und Früharpadenzeitliche Fundmaterial Ungarns, <i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> 36/1-4/1984, 283-294.
Brunšmid 1903-1904	J. Brunšmid, Hrvatske sredovječne starine, <i>Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva</i> VII (1903-1904)/1904, 30-97.
Horvat 1956	A. Horvat, <i>Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međumurju</i> , Zagreb 1956.
Tomičić 1968	Ž. Tomičić, Važnost nalaza ranosrednjovjekovnog koplja u Varaždinu, <i>Starohrvatska prosvjeta</i> 10/1968, 53-61.

²³ Vadas, Rác 2011, 198-227.

- Tomičić 1978 Ž. Tomičić, Rezultati ranosrednjovjekovnih arheoloških istraživanja u Međimurju i varaždinskoj regiji, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 2 (1975)/1978, 209-222.
- Tomičić 1981 Ž. Tomičić, *Relacije života od prapovijesti do 12. stoljeća na području Međimurja*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Čakovec 1981.
- Tomičić 1985 Ž. Tomičić, Juraj u Trnju – ranosrednjovjekovno groblje na redove, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 17/1/1985, 26-27.
- Tomičić 1985a Ž. Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje na redove u Jurju u Trnju, *Muzejski vjesnik* 8/1985, 59-61.
- Tomičić 1990 Ž. Tomičić, Srednjovjekovni arheološki izvori u međuriječju Mure i Drave. Prikaz rezultata novijih istraživanja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 14/1990/115-129.
- Tomičić 1999 Ž. Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Međimurju – Prinos datiranju nalazišta, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 15-16/1999, 41-60.
- Tomičić 2000 Ž. Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje u Velikom Bukovcu – uz početke bjelobrd-ske kulture u Hrvatskoj, *Opuscula Archaeologica* 23-24/2000, 285-307.
- Tomičić 2002 Ž. Tomičić, Keramika iz (ponekih) ranosrednjovjekovnih groblja kontinentalnog dijela Hrvatske, in: M. Guštin (ed.), *Zgodnji Slovani. Die frühen Slawen*, Ljubljana 2002, 129-141.
- Tomičić 2010 Ž. Tomičić, Der Süden Pannoniens in der Karolingerzeit, *Antaeus* 31-32/2010, 93-112.
- Vadas, Rácz 2013 A. Vadas, L. Rácz, Climatic Changes in Carpatian Basin during the Middle Ages: The State of Research, *Global Environment* 12/2013, 198-227.
- Vinski 1946 Z. Vinski, Bjelobrd-ska kultura, *Hrvatsko kolo*, (poseban otisak) 1946.
- Vinski 1958 Z. Vinski, Une collection d'art Haut Moyen Âge provenant des Croates pannoniens au Musée archéologique de Zagreb, *Revue archéologique* I/1958, 44-50.
- Vinski 1959 Z. Vinski, Ausgrabungen in Vukovar, *Archaeologia Iugoslavica* III/1959, 99-109.
- Vinski 1966 Z. Vinski, Bijelo Brdo u: Jan Filip (ed.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, Prag 1966, 122-123.
- Vinski 1970 Z. Vinski, O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* IV/1970, 45-92.
- Vinski 1971 Z. Vinski, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* V/1971, 47-71.
- Vinski 1977-1978 Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* X-XI (1977-1978)/1979, 143-208.
- Vinski-Gasparini 1987 K. Vinski-Gasparini, Grupa Martijanec-Kaptol, *Praistorija jugoslavenskih zemalja* V, Sarajevo 1987, 182-232.

ZDENKO VINSKI, PHD – EPISODES FROM MEDIMURJE

The author's intent is to evoke memories of some details from his lengthy scientific association with Zdenko Vinski, PhD. The paper touches on a few examples from early medieval archeology in the Međimurje region at the sites of Prelog-Šljunčara, Cirkovljan-Diven, the cemetery of Sv. Juraj/St. George in Trnje, and a cemetery at an unknown location with an inventory corresponding to the characteristics of the Bijelo Brdo Culture. The article also refers to sites on the outskirts of Međimurje, in Veliki Bukovec and Varaždin, which were also related to the interests and activities of Zdenko Vinski.

In order to appreciate to the full the importance of the research performed by Zdenko Vinski, it is necessary to emphasize the abundance of data he used from the arsenal of archaeological concepts, as well as his-

torical and ethnological interest in the origins or roots of our basic conceptions.

It is rare to find a person with a philological and multi-disciplinary background that requires critical interpretation and comparison of original material scattered throughout the centuries, who can at the same time evaluate the meaning of concepts by discussing science as a whole. We are convinced that through his life's work Zdenko Vinski showed that in his case these conditions were largely satisfied. His work and the role model he has given us will continue to live on as an inspiration and blessing to many generations of archeologists, as well as to scientists from the ever more numerous fields complementary to archaeology! We are permanently grateful to the greatly respected Professor Zdenko Vinski for these gifts!

Translation: Barbara Smith Demo

ANITA RAPAN PAPEŠA

GRADSKI MUZEJ VINKOVCI
TRG BANA JOSIPA ŠOKČEVIĆA 16
HR – 32 100 VINKOVCI
anita@muzejvk.hr

ARHEOLOŠKI SPOMENICI VELIKE SEOBE NARODA U SRIJEMU – 60 GODINA POSLIJE

U radu se donose novi podaci kojima arheološka struka raspolaže više od pola stoljeća nakon prve sinteze nalaza i nalazišta u Srijemu iz vremena Velike seobe naroda. Iako članak dr. Vinskog i dalje predstavlja okosnicu za sve istraživače ovog vremena na ovom prostoru, brojne nove spoznaje upućuju na nešto drugačiju sliku života u tom razdoblju na navedenom prostoru.

Ključne riječi: *Velika seoba naroda, nalazišta, nalazi, Srijem, Baranja*

UVOD

Razdoblje koje je uslijedilo nakon raspada dobro organizirane rimske vlasti, i koje predstavlja uvod u „mračni srednji vijek“, u arheološkoj literaturi poznato je pod nazivom Velika seoba naroda. Riječ je o vremenu koje je iznimno turbulentno i povijesnim izvorima slabije zastupljeno, a i arheološki nalazi za sada nisu pokazali svu raskoš ovog razdoblja u našim krajevima (za razliku od svjetski poznatih nalaza iz npr. današnje Mađarske). Iako se u novije vrijeme pojavljuje tendencija izmjene ovog uvriježenog naziva i zamjena istoga s terminom kasna antika ili rani srednji vijek,¹ mišljenja sam da su navedeni pojmovi preširoki i mogu dovesti do zabune kod čitatelja, dok se pod pojmom *Velika Seoba naroda* skriva jedan jasan vremenski i prostorni odsječak koji u samom svom nazivu objašnjava o kojem prostoru, vremenu i nalazima govorimo (posebice u arheologiji slavenskih naroda).

Srijem se kao uvjetno-homogena regija, odnosno geografska cjelina, omeđuje rijekama Savom, Dravom

i Dunavom, a na zapadu se veže linijom koja spaja Vukovar, Vinkovce i ušće rijeke Bosne u Savu.² Prostor Srijema geografski je određen kao mjesto prolaska s istoka na zapad, ali i kao kontaktna točka sjevera i juga. Takvu sliku možemo pratiti od prapovijesti, pa sve do suvremenih razdoblja. Upravo zato, i u vremenu Velike seobe naroda na ovim prostorima, u budućnosti možemo očekivati još niz značajnih nalaza i nalazišta koji će, naravno, ovisiti o stanju istraživanja.

KRATKI OSVRT NA ORIGINALAN ČLANAK

Članak pod nazivom „Arheološki spomenici Velike seobe naroda u Srijemu“,³ s opsežnim sažetkom na njemačkom jeziku,⁴ objavljen je 1957. godine u drugom broju časopisa *Situla*, Glasniku Narodnoga muzeja u Ljubljani. Rad obasiže 77 stranica, sa sljedećom podjelom: str. 3-41 Tijelo rada, str. 42 Popis kratica, str. 43-51 Sažetak, str. 52-54 Popis slika, str. 55-79 Table i Karta. Rukopis je završen 1954. godine, osim naknadno dodanih ekskursa, prema navodima autora.

¹ Škrgulja 2018, 124-125.

² Slukan Altić 2008, 469.

³ Vinski 1957.

⁴ Die archäologischen Denkmäler der grossen Völkerwanderungszeit in Srymien.

Okosnicu rada čini objava kneževskoga ratničkog gepidskog groba iz Batajnice, a dodatak radu čini popis i opis ostalih istovremenih nalaza iz Srijema, ali i Baranje. Za nosioce opisanih predmeta autor pretpostavlja (istočne) Gote i Gepide, a nalaze vremenski smješta u razdoblje između 441. i 570. godine.

Nakon kratke objave J. Brunšmida o nalazima Seobe naroda iz Srijema,⁵ riječ je o prvoj i dugo vremena jedinoj sintezi nalaza iz vremena Seobe naroda na području Srijema, a koja i danas služi kao ishodišna točka za istraživače ovog razdoblja. Objavom ovog rada naravno da nije prestao znanstveni interes dr. Vinskog za ovo razdoblje i područje, pa svoje nove spoznaje objavljuje i u idućim godinama, tako npr. u katalogu izložbe Seobe naroda⁶ ili u sintezi o spoznajama o ranom srednjem vijeku u Jugoslaviji,⁷ ali i brojnim drugima koje na ovom mjestu nećemo spominjati.

U odnosu na spoznaje koje je prikupio i obradio Z. Vinski, naše spoznaje danas, iako se radi o više nego dvostruko većem broju lokaliteta i dalje su prilično oskudne, prije svega zbog slabijeg obima istraživanja, ali i još slabijeg stanja objavljivanja.

NOVE SPOZNAJE: SRIJEM

Iako je geografska cjelina Srijem danas podijeljena između dviju država (Hrvatske i Srbije), u radu će se slijediti koncept jedinstvenosti prostora kakav je bio i u originalnom članku, pisanom za vrijeme SFR Jugoslavije. Sedam Vinskom poznatih lokaliteta (Novi Banovci, Kormadin, Donji Petrovci, Sremska Mitrovica, Rakovac, Neštin, Vinkovci) na ovom prostoru u proteklih 60 godina prerasta u 18 sada poznatih, od koji su na nekim lokalitetima obogaćene i proširene tadašnje spoznaje, a neki su u potpunosti novootkriveni.⁸

Iako su kao nalazište pojedinačnih predmeta Vinkovci bili poznati još od Josipa Brunšmida, u međuvremenu smo došli do niza novih spoznaja. Prvo što je uočeno je sporadično ukopavanje unutar ruševina Kolonije Aurelije Cibala.⁹ Prvu katalogizaciju svih tih ukopa napravio je Marko Dizdar,¹⁰ a ista se redovito nadopunjuje novim spoznajama.¹¹ Najtipičnije za ovu

Sl. 1 Brončana kopča tipa Sucidava, Vinkovci (snimio I. Sokola, GMVK).

Abb. 1 Bronzeschnalle vom Typ Sucidava, Vinkovci (aufgenommen von I. Sokola, GMVK).

Sl. 2 Brončana fibula tipa Ficarolo, Vinkovci (snimila E. Balić, GMVK).

Abb. 2 Bronzefibel vom Typ Ficarolo, Vinkovci (aufgenommen von E. Balić, GMVK).

grupu nalaza je upravo izbor mjesta ukopa (ruševine rimskog grada), a upotpunjeno je repertoarom nalaza koji odgovaraju istovremenim velikim gepidskim grobljima. Osim ukopa u ruševinama rimskog grada, u novije vrijeme se grobovi s nalazima iz vremena Seobe naroda pojavljuju i na Zapadnoj nekropoli Cibala. Od novih i karakterističnih nalaza s tog područja ističemo jednodijelnu pojasnu kopču tipa Sucidava

⁵ Brunšmid 1905.

⁶ Seoba 1962.

⁷ Vinski 1971.

⁸ Za potrebe rada nalazi koji su višekratno objavljivani neće biti slikovno prikazivani.

⁹ Iskra-Janošić 1993.

¹⁰ Dizdar 1997.

¹¹ Rapan Papeša 2011.

(Sl. 1) i brončanu fibulu tipa Ficarolo (Sl. 2). Ovi, ali i neki drugi nalazi otvaraju novi smjer za istraživanje razdoblja Seobe naroda na području Cibala.

Tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja u Vinkovcima u posljednjih desetak godina, uočeni su i tipološki novi nalazi. Riječ je o ulomcima keramičkih posuda, ali i stambenim objektima koji su svojom stratigrafskom pozicijom i načinom izgradnje odudarali od do tada poznatih. Detaljnom obradom novih nalaza¹² dobivena je osnova za detaljnije istraživanje koje je analizom keramičke građe iz starijih i novijih istraživanja, rezultiralo potvrdom nastavka života i keramičarske produkcije u Cibalama sve do druge polovine 6. stoljeća.¹³ Kompletnija slika života u Cibalama dobivena je usporedbom svih do sada poznatih rezultata,¹⁴ a napravljena je i analiza stambenih objekata i pokretnih nalaza.¹⁵ Najznačajnija činjenica u analizi keramičke građe kasnoantičkih Cibala leži upravo u činjenici da se potvrđuje kontinuitet života i radionica.¹⁶

Novi podaci prikupljeni su i donacijama iz privatnih zbirki Arheološkom odjelu Gradskog muzeja Vinkovci, a riječ je o nalazima fibula iz Nuštra i Tordinaca.¹⁷ Riječ je o brončanoj germanskoj fibuli iz 5. stoljeća i ulomku srebrne lučne fibule iz 6. stoljeća. Tijekom rekognosciranja na području između Ivankova i Vođinaca nađen je i ulomak jednodijelne pojasne kopče tipa Sucidava, tako da broj poznatih lokaliteta raste iz dana u dan.

Na višeslojnom lokalitetu Sotin, odnosno pojedinim mikrotoponimima, povremeno na vidjelo dolaze i nalazi iz vremena Seobe naroda – poput, primjerice, ulomka lučne fibule od srebrnog lima iz 5. stoljeća¹⁸ – ali i nalaza koji su poklonjeni vinkovačkom muzeju a sa sotinskog su područja. Tu svakako treba spomenuti brončanu lučnu fibulu s tri trna na glavi (Sl. 3).

Sl. 3 Brončana fibula, Sotin (snimio I. Sokola, GMVK).

Abb. 3 Bronzefibel, Sotin (aufgenommen von I. Sokola, GMVK).

Još jedan potencijalni lokalitet koji je nedavno ušao u literaturu nalazi se u Oroliku iz kojeg potječu dva zanimljiva nalaza: deformirana lubanja žene¹⁹ i aplika u obliku cikade.²⁰ Iako iznimno zanimljiv i značajan nalaz, navedena lubanja potječe iz razorenog groba o kojem nemamo nikakvih drugih podataka, a slična je i situacija s aplikom nađenoj kao površinski nalaz na antičkom lokalitetu Rajterovo brdo.

U današnjem srbijanskom dijelu Srijema također su istraženi i prikupljeni neki novi nalazi. Tako je već na izložbi Seobe naroda (1962.) prezentirana posuda ukrašena žigosanim motivima iz Kuzmina, koja potječe iz razorenog i uništenog groba.²¹

Slično kao i u Vinkovcima, zaštitni radovi u arheološkoj zoni Sremske Mitrovice rezultirali su nizom nalaza koji se mogu vezati uz vrijeme Seobe naroda. Riječ je o tragovima naselja,²² grobovima²³ i slučajnim nalazima²⁴ koji po svojim odlikama odgovaraju istočnogotskoj i gepidskoj, odnosno germanskoj ostavštini 5. i 6. stoljeća.

I arheološki nalazi iz Kupinova, lokaliteta koji je prvi put u literaturi spomenuo J. Kovačević,²⁵ prvi su put prezentirani na izložbi Seoba naroda.²⁶ Međutim,

¹² Roksanđić 2012.

¹³ Roksanđić 2015.

¹⁴ Rapan Papeša, Roksanđić 2017.

¹⁵ Rapan Papeša, Roksanđić *in press*.

¹⁶ Roksanđić 2018.

¹⁷ Rapan Papeša 2012.

¹⁸ Uglešić 1994, 146-147; Ilkić 2007, 279, 284; Rapan Papeša 2012a, 429.

¹⁹ Prema antropološkim analizama određen je spol i starost u trenutku smrti između 40 i 50 godina.

²⁰ Rapan Papeša 2010.

²¹ Seoba 1962, 81.

²² Jeremić 2007, 231.

²³ Pejović, Lučić 2011.

²⁴ Kovačević 1960, 33; Seoba 1962, 91-94.

²⁵ Kovačević 1960, 32.

²⁶ Seoba 1962, 80.

Sl. 4 Posuda i koštani češalj, Kupinovo (snimila T. Cvjetićanin, NMBg).

Abb. 4 Gefass und Knochenkamm, Kupinovo (aufgenommen von T. Cvjetićanin, NMBg).

naknadnim kontaktom s Tatjanom Cvjetićanin,²⁷ kustosicom Zbirke za kasnu antiku i ranovizantijski period i Zbirke Seobe naroda u Narodnom muzeju u Beogradu, zaključeno je kako opisana posuda pripada antičkoj, rimskoj ostavštini, dok je koštani češalj (Sl. 4) vjerojatno germanski.

U Mačvanskoj Mitrovici, na antičkom lokalitetu, istraženi su i grobovi iz vremena Seobe naroda.²⁸ Iznimno je značajan nalaz srebrne pojasne kopče, koja je navodno ukradena iz Arheološkog instituta u Beogradu i prodana Metropolitan museumu u New Yorku.²⁹

Također, na antičkom lokalitetu u Hrtkovcima istražen je grob žene iz vremena Seobe naroda s brojnim priložima.³⁰ Grob je pripisan Ostrogotima i datiran u 5. stoljeće.

Keramička posuda ukrašena žigosanim ukrasima nađena je u Belegišu, a potječe iz ratničkog groba.³¹

NOVE SPOZNAJE: BARANJA

Trima Z. Vinskom poznatim lokalitetima u Baranji (Batina, Beli Manastir, Zmajevac) danas možemo pri-

brojiti još šest, od kojih su tri i dalje slučajni nalazi, a tri su rezultati zaštitnih istraživanja. Riječ je o sljedećim lokalitetima: Kneževi Vinogradi, Dalj,³² Popovac, Hermanov vinograd, Novi Čeminac – JASA i Lug.

I za objavu nalaza lučne fibule od srebrne kovane žice iz Kneževih vinograda zaslužan je Z. Vinski,³³ iako je nakon toga, uglavnom kataloški, spominjana još puno puta.³⁴ Riječ je o slučajnom nalazu, vjerojatno iz uništenog groba, na antičkom lokalitetu Dragojlov brijeg. Fibula se datira u sredinu 5. stoljeća i pripada istočnogotskoj ostavštini.

Još jedan slučajan nalaz potječe s rimskog lokaliteta, Teutoburgija, odnosno današnjeg Dalja. Riječ je o pozlaćenoj pojasnoj kopči ukrašenoj almandinima,³⁵ radu talijanskih radionica prve polovine 6. stoljeća, a pretpostavljeni nositelj je neki Istočni Got.

S lokaliteta Popovac potječu tri slučajna nalaza fibula; jedna je djelomično sačuvana lučna fibula s tri trna na glavi.³⁶ Pripada prvoj polovini 6. stoljeća, vjerojatno istočnim Gotima ili Gepidima. Druge dvije fibule su iz sredine 6. stoljeća i pripadaju tipičnoj langobardskoj ostavštini, a riječ je o srebrnim pozlaćenim S-fibulama sa staklenom pastom.³⁷

²⁷ Ovom prilikom zahvaljujem kolegici na ustupljenim informacijama i fotografijama predmeta.

²⁸ Ercegović-Pavlović 1980.

²⁹ <http://budilnik.rs/metropolitan-muzej-izlaze-ukradeni-ekspozat/>

³⁰ Dautova-Ruševljan 1981; Dautova-Ruševljan 1981a.

³¹ Simoni 1978, 218-219.

³² Iako Dalj geografski ne pripada Baranji niti Srijemu bilo je nelogično preskočiti ga u ovoj obradi građe, budući da čini poveznicu između ove dvije zemljopisne i povijesne regije.

³³ Seoba 1962, 68.

³⁴ Mrkobrad 1980, 15; Bojčić 1984, 214; Radić 1997, 83; Radić 2009, 136; Rapan Papeša 2012a, 424-425; Bojčić 2015, 16.

³⁵ Bojčić 1984, 214-215; Radić 1997, 83, 93; Bojčić 2009, 32; Radić 2009, 137; Rapan Papeša 2012a, 429; Bojčić 2015, 19.

³⁶ Bojčić 2015, 18.

³⁷ Bojčić 2007, 22, 32; Bojčić 2009, 16; Radić 2009, 140; Rapan Papeša 2012a, 434; Bojčić 2015:20-21.

Sl. 5 Germanska keramika, Osijek - Hermanov vinograd (snimila Dž. Los).

Abb. 5 Germanische Töpferware, Osijek – Hermanov vinograd (Aufnahme von Dž. Los).

Prapovijesni lokalitet Hermanov vinograd u Osijeku, u arheološkoj struci kao naselje sopotske kulture, poznat je još od 19. stoljeća.³⁸ Arheološki nalazi iz vremena Seobe naroda zabilježeni su tijekom istraživanja proširenja južne osječke obilaznice, a riječ je o ulomcima germanske keramike ukrašene uglačanim ukrasom (Sl. 5), kao i ulomcima sivozrnate keramike,³⁹ koja ima dobre paralele u vinkovačkom materijalu.⁴⁰

Tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi autoceste A5, dionica Osijek – Beli Manastir, na višeslojnom lokalitetu Novi Čeminac – Jauhov salaš, istraženo je naselje i groblje iz vremena Seobe naroda. U naselju je definirana 21 kuća s pripadajućim jamskim objektima, kanalima i pećima te pokretnim nalazima, uglavnom ulomcima keramike. Kuće, odnosno stambeni objekti, su poluukopane, dimenzija oko 3,00 x 3,00 m. Osim naselja, istraženo je i groblje s ukupno 11 grobova, podijeljenih u dvije skupine po pet grobova, i jedan izdvojeni. Grobovi su orijentirani u smjeru istok – zapad, a izdvajaju se dva ukopa s umjetno

deformiranim lubanjama, muškarca i žene. Muškarac, ratnik, pokopan je s mačem, nožem, kopčom pojasa, pincetom i kopčama cipela. Žena je pak pokopana s parom srebrnih fibula od iskucana lima, zlatnim naušnicama s privjeskom u obliku poliedra, ogrlicom od jantarnih i staklenih perli, pojasnom kopčom i ukrašenim dvostranim koštanim češljem.⁴¹

Na zaštićenom telu u središtu sela Lug, zaštitna arheološka istraživanja provedena su u više navrata (1944., 1987., 2013.,⁴² te 2015.⁴³), ali u samo dvije istraživačke kampanje između bogatih kulturnih slojeva svih razdoblja istraženi su i oni iz vremena Seobe naroda. Tako su dva groba, vjerojatno gotskih federata u rimskom kastelu Albanumu, istraženi tijekom iskopa plinovoda 2013. godine. U jednom grobu, orijentiranom u smjeru istok – zapad, kao prilog nađena je samo jedna lukovičasta fibula, dok je u drugom, orijentiranom u smjeru sjever – jug, nađeno više priloga: spata, bodež, koplje, fibula s podvijenom nogom, novac i pojasna kopča.⁴⁴ Tijekom istraživanja 2015. godine, u neposrednoj blizini prethodno opisanih grobova, istraženi su nadzemni objekti i ulomci germanske keramike u njima, odnosno dio naselja. Djelomično su istražena tri pravokutna nadzemna objekta s podnicama i rupama od stupova, koji su očito nastradali u požaru jer se iznad njih nalazio sloj pepela.⁴⁵ Od pokretnog materijala izdvojeni su tipični ulomci uglačane keramike, tzv. Murga-tipovi,⁴⁶ a paralele se mogu naći i u materijalu iz Vinkovaca.⁴⁷

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Iako rad „Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu“ predstavlja neprocjenjiv doprinos arheološkoj struci, nakon 60 godina od njegova izdavanja raspoložemo s puno više podataka o nalazima i nalazištima iz tog vremena na navedenom prostoru (Graf 1).

³⁸ Celestin 1897, 104.

³⁹ Za (neobjavljene) podatke zahvaljujem kolegici Dženi Los, voditeljici istraživanja.

⁴⁰ Roksandić 2015, 136 ff, 169 ff.

⁴¹ Balen et. al. 2016.

⁴² <http://limescroatia.eu/lug/>

⁴³ Cingeli 2016.

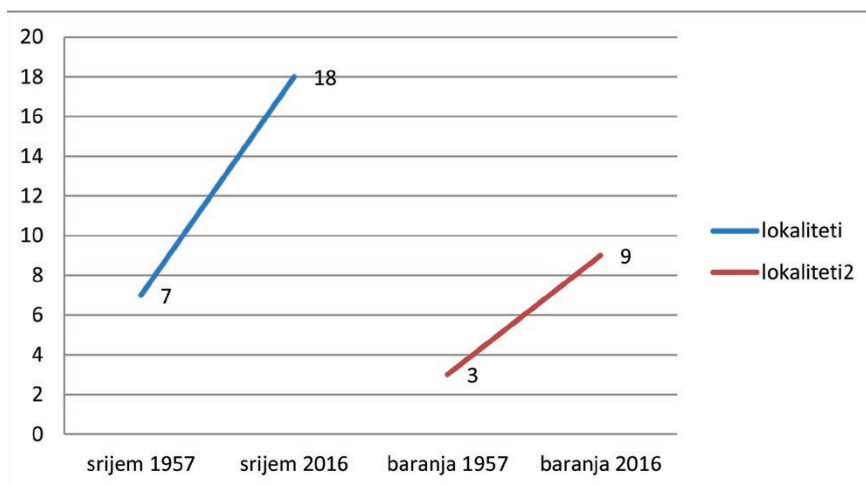
⁴⁴ Vukmanić 2014, 22-23.

⁴⁵ Cingeli 2016, 13.

⁴⁶ Ottományi 2013, 503.

⁴⁷ Roksandić 2015, 169 ff.

⁴⁸ Vinski 1957, 30.

Graf 1. Usporedba broja lokaliteta u razdoblju od 1957. do 2016. g. (izradila A. Rapan Papeša).

Grafik 1. Vergleich der Anzahl der Lokalitaeten im Zeitraum von 1957 bis 2016 (erstellt von A. Rapan Papeša).

Također treba uzeti u obzir i činjenicu da su se naša saznanja o pojedinim nalazima izmijenila, pa se tako za zlatnu naušnicu iz Donjih Petrovaca, koju Vinski pripisuje Gepidima i datira u 5.-6. stoljeće,⁴⁸ u suvremenoj literaturi prihvaća nova datacija i atribucija u kasniji period.⁴⁹

Nažalost, dramatično povećanje broja nalaza i/ili nalazišta nije u znatnoj mjeri promijenilo smjernice koje je Z. Vinski postavio, i svi novi nalazi uklapaju se u postavljene parametre. Do značajnijih pomaka došlo se samo u mjestima sa sustavnom zaštitom

kroz provođenje zaštitnih istraživanja u arheološkim zonama (Vinkovci, Sremska Mitrovica), i to prije svega u smislu produženja života na navedenim lokalitetima. Značajna su i otkrića na drugim zaštitnim istraživanjima, što sve zajedno upućuje na potrebu sustavnijeg istraživanja koje bi nam omogućilo stvaranje nove slike o prostoru Srijema u razdoblju Seobe naroda.

Tragom svega navedenog možemo još dodati da je u pripremi opsežan rad⁵⁰ o nalazima iz ovog vremena koji će omogućiti istraživačima i s drugih govornih područja da se upoznaju s blagom koje posjedujemo.

INTERNETSKI IZVORI

<http://limescroatia.eu> (last accesed: 04. 10. 2017.)

<http://budilnik.rs/metropoliten-muzej-izlaze-ukradeni-eksponat/> (last accesed: 04. 10. 2017.)

LITERATURA

Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962

D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba naroda – arheološki nalazi Jugoslavenskog Podunavlja* (katalog izložbe), Zemun 1962.

Balen, Đukić, Dugonjić, Mađerić 2016

J. Balen, A. Đukić, A. Dugonjić, M. Mađerić, *Položaj Jauhov salaš u Novom Čemincu, Godišnjak ogranka Matice Hrvatske u Belom Manastiru, 12 (2015)*, Beli Manastir 2016, 11-24.

Bojčić 1984

Z. Bojčić, *Pregled istraživanja i rasprostranjenosti ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza u Istočnoj Slavoniji i Baranji, Izdanja HAD-a sv. 9/1984*, 211-222.

Bojčić 2007

Z. Bojčić, *Izgradnja i otvorenje Arheološkog muzeja u Osijeku*, prigodna publikacija, Osijek 2007.

⁴⁹ Demo 2014, 63, 64, posebno bilj. 3.

⁵⁰ O. Heinrich-Tamaska, A. Rapan Papeša, P. Špehar, *Pannonia Secunda and Savia during the Late Antiquity (5th-6th c.) from the archaeological point of view.*

- Bojčić 2009 Z. Bojčić, *Seoba naroda i srednji vijek*, Vodič kroz Stalni postav (ed. Z. Bojčić), Osijek 2009.
- Bojčić 2015 Z. Bojčić, *Zlato i srebro srednjega vijeka u Muzeju Slavonije*, Osijek 2015.
- Brunšmid 1905 J. Brunšmid, Starine ranijega srednjeg vijeka iz Hrvatske i Slavonije, *VHAD VIII/1905*, 208-220.
- Celestin 1896-1897 V. Celestin, Neolitsko naselje kod Osijeka, *VHAD II/1896-1897*, 104.
- Cingeli 2016 N. Cingeli, Izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju u Lugu, Crkvena 2, k.č. br. 638/1, k.o. Lug, Split 2016.
- Dautova-Ruševljan 1981 V. Dautova-Ruševljan, Ein germanisches Grab auf dem Fundort Vranja bei Hrtkovci in Syrmien, *AI XX-XXI/1981*, 146-153.
- Dautova-Ruševljan 1981a V. Dautova-Ruševljan, Rezultati zaštitno-sondažnih iskopavanja na lokalitetu "Vranja" kod Hrtkovaca u Sremu 1979. godine, *RVM 27/1981*, 181-201.
- Demo 2014 Ž. Demo, *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, Zagreb 2014.
- Dizdar 1997 M. Dizdar, Rani srednji vijek, in: S. Jozić (ed.), *Vinkovci u svijetu arheologije*, Vinkovci 1997.
- Ercegović-Pavlović 1980 S. Ercegović-Pavlović, Les Necropoles Romaines Et Medievales De Mačvanska Mitrovica, *Sirmium XII*, Beograd 1980.
- Ilkić 2007 M. Ilkić, Nalazi seobe naroda i ranog srednjeg vijeka iz Sotina, *PIARH 24/2007*, 277-278.
- Iskra-Janošić 1993 I. Iskra-Janošić, Povijesni pregled arheoloških istraživanja u Vinkovcima, *GOMHV 10/1992*, Vinkovci 1993, 61-78.
- Jeremić 2007 M. Jeremić, Сирмијум, „град – острво“ и његова два острва, *Niš i Vizantija 5*, Niš 2007, 227-242.
- Kovačević 1960 J. Kovačević, *Varvarska kolonizacija južnoslovenskih oblasti*, Novi Sad 1960.
- Mrkobrad 1980 D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, FAI III, Monografije 6, Beograd 1980.
- Ottományi 2013 K. Ottományi, A Visegrád-Gizellamajori erőd Ny/l. helyiségének késő római kerámiája (Veränderungen des Töpferhandwerks in der ersten Hälfte 5. Jhs. auf Grund des Keramik von Befestigung Visegrád-Gizellamajor), in: Sz. Bíró, P. Vámos (eds.), *FiRKák II (Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete)*, Győr 2013, 375-418.
- Pejović, Lučić 2011 Z. Pejović, B. Lučić, Nekropola iz perioda seobe naroda sa lokaliteta 1a Sirmijuma, *ZNM-A 20-21/2011*, 389-413.
- Radić 1997 M. Radić, Arheologija seobe naroda i srednjeg vijeka, in: M. Radić (ed.), *Blago Muzeja Slavonije*, katalog izložbe, Osijek 1997, 81-93.
- Radić 2009 M. Radić, Kataloške jedinice 432, 435, 436 i 448, in: B. Biškupić (ed.), *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*, katalog izložbe, Zagreb 2009.
- Rapan Papeša 2009 A. Rapan Papeša, Kataloške jedinice 433, 437-446, in: B. Biškupić (ed.), *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*, katalog izložbe, Zagreb 2009.
- Rapan Papeša 2010 A. Rapan Papeša, Razmatranja uz jedan novi nalaz iz Vinkovaca, *SHP 37/2010*, 7-15.
- Rapan Papeša 2011 A. Rapan Papeša, Sahranjivanje unutar granica antičkih Cibala, *SHP 38/2011*, 7-57.

- Rapan Papeša 2012 A. Rapan Papeša, Fibule seobe naroda s vinkovačkog područja, *SHP* 39/2012, 7-17.
- Rapan Papeša 2012a A. Rapan Papeša, Early Mediaeval Barbarian Elements in Late Antique Southern Pannonia. In: B. Migotti (ed.), *The Archaeology of Roman Southern Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, BAR International series 2393, Oxford 2012, 415-439.
- Rapan Papeša, Roksandić 2016 A. Rapan Papeša, D. Roksandić, Cibalae/Vinkovci during Late Antiquity (fifth to sixth century AD) – new insights about old assumptions, in: I. Bugarski, O. Heinrich-Tamáska, V. Ivanišević, D. Syrbe (eds.), *Grenzübergänge Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as categories in historical-archaeological research on the middle Danube / Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum*, Ruma, 4.-7.11.2015., *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 4, Remshalden : Greiner 2016, 145-159.
- Rapan Papeša, Roksandić *in press* A. Rapan Papeša, D. Roksandić, Cibalae as the Most Western Point of Gepidic Kingdom, *in press*.
- Roksandić 2012 D. Roksandić, *Germanska naseobinska keramika u kasnorimskom sloju Cibala*, *AMC* 5, Vinkovci 2012, 133-158.
- Roksandić 2015 D. Roksandić, *Keramičko posuđe kao pokazatelj života u kasnoantičkim Cibalama* (doktorski rad), Zagreb 2015.
- Roksandić 2018 D. Roksandić, *Vinkovci u kasnorimskom razdoblju – keramika kao pokazatelj života*, *AMC* 8, Vinkovci 2018
- Slukan Altić 2008 M. Slukan Altić, Povijesno-geografska osnova Srijema i pitanje istočnih granica Republike Hrvatske, *Zbornik radova „Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti* (ed. S. Cvikić), Nijemci, 2008, 469-487.
- Škrkulja 2018 J. Škrkulja, Problemi arheologije tzv. Velike seoba naroda u podunavskom dijelu Srijema, *Izdanja HAD-a* 31/2017(2018), 123-134.
- Uglešić 1994 A. Uglešić, Nalazi seobe naroda iz zbirke Mate Ilkića, *RadFFZd* 33(20)/1993/94 (1994), 145-152.
- Vinski 1957 Z. Vinski, Arheološki spomenici Velike seobe naroda u Srijemu, *Situla* 2, Ljubljana 1957.
- Vinski 1971 Z. Vinski, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, *VAMZ* V/1971, 47-73.
- Vukmanić 2014 I. Vukmanić, Redni broj 8: Lug - Gradina, *HAG* 10/2013 (2014), 20-23.

POPIS KRATICA

AI	Archaeologia Iugoslavica, Beograd
AMC	Acta Musei Cibalensis, Vinkovci
FAI	Fontes Archaeologici Iugoslavici, Beograd
GOMHV	Godišnjak ogranka Matice Hrvatske, Vinkovci
HAG	Hrvatski arheološki godišnjak
Izdanja HAD-a	Izdanja Hrvatskog arheološkog društva
PIARH	Prilozi Instituta za arheologiju, Zagreb

RadFFZd	Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar
RVM	Rad vojvođanskih muzeja, Novi Sad
SHP	Starohrvatska prosvjeta, Split
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
ZNM-A	Zbornik Narodnog muzeja – Arheologija, Beograd

DIE ARCHÄOLOGISCHEN DENKMÄLER DER GROßEN VÖLKERWANDERUNGSZEIT IN SYRMIE – 60 JAHRE SPÄTER

Fast 60 Jahre nach der Publizierung des Artikels „Die archäologischen Denkmäler der großen Völkerwanderungszeit in Syrmien“ von Z. Vinski bringt dieser Artikel einen Rückblick und neue Angaben. Zuvor erwähnter Artikel war die erste Zusammenfassung damals bekannte Funde und Fundstelle aus der Zeit der großen Völkerwanderungszeit in Syrmien und Baranya. Der Fokus lag an einem Grabfund aus Batajnica, besonders an Helm des Typus Baldenheim. Im Folgenden waren übrige Funde aus Syrmien und Baranya vorgestellt. Selbstverständlich das Interesse an diese Funde hat dr. Vinski mit dieser Bekanntgabe nicht beendet, auch in zukünftiger Arbeit hat er immer wieder diese Funde, aber auch neue, genutzt. Insgesamt waren ihm im Jahr 1957 10 Fundorte bekannt.

In den letzten 60 Jahren unseres Wissen über Funde und Fundstellen der großen Völkerwanderungszeit in Syrmien und Baranya bringt zwar neue Angaben,

aber die Ethnizität (Ostgoten, Gepiden) und Zeitspanne (441.-570.) die von dr. Vinski festgestellt sind, blieben dasselbe. Zurzeit sind uns 27 Fundstellen bekannt, aber jeden Tag, mit neuen Ausgrabungen, kommen auch neue Daten ans Licht. Einige davon sind Zufallsfunde, die wahrscheinlich aus gestörten Gräbern stammen, andere davon sind aber Resultat, in meisten Fällen, der Schutzausgrabungen. Besonders wichtig sind Funde von Vinkovci, römischer Cibalae, und Sremska Mitrovica, römisches Sirmium, die auf Lebenskontinuität wiesen, aber auch die Funde von Novi Čeminac – JASA in Baranya, wo ein Dorf und Familiengräberfelder erforscht sind. Zufallsfunde, auch wenn sie schön sind, geben nur das Ansiedlungsbild.

Was uns in der Zukunft erwartet sind mehrere geplante Forschungen die möglichst weise noch einige offene Fragen beantworten werden. (Anita Rapan Papeša)

GOJKO TICA

TICA SISTEM D.O.O.
 PLANINA 45
 SI – 6232 PLANINA
 tica.sistem@gmail.com

BOW BROOCHES WITH THREE OVAL GEMSTONE SETTINGS ON A SEMI-CIRCULAR HEAD FROM NARONA, HEMMINGEN, COLLEGNO AND AVIGLIANA¹

At the cemeteries in Hemmingen, Naroná and Collegno (also single chance find from Avigliana), three pairs of bow brooches with three oval gemstone settings on a semi-circular head were found, which can be classified in the same type. Their origins of named brooches were sought by the authors in the West as a product of Frankish workshops (Zrinka Buljević), in the Middle Danube region (Hermann Friedrich Müller) and in the East, in the area that was inhabited by Gepids at the end of the 5th and 6th centuries (Ante Uglešić). In my opinion, these brooches originated in the area of Central Europe, which was inhabited by various Alemannic and Thuringian groups at the end of the 5th and the first half of the 6th centuries. Evidence for such thesis are some elements on the brooches, above all the straight legs, which end in the shape of a stylized animal heads, and the way of decorating the brooches themselves. Apart from a pair of brooches from Hemmingen, all others are found in the area that was ruled by Ostrogoths in the last decades of the 5th and the first half of the 6th centuries. The appearance of such brooches in the Late Antique West Illyricum can be interpreted in various ways, such as gifts, loot or merchandise, but the fact that in addition to the brooches from Naroná, in the Late Antique West Illyricum numerous finds originated from the aforementioned Central European region, must be considered also the possibility about actually physical presence of the Alemanni and / or the Thuringians, who could flee during the conflicts with the Franks to the area controlled by Ostrogoths.

Keywords: *Bow brooches with three oval gemstone settings on a semi-circular head, Late Antiquity, West Illyricum, Ostrogoths, Alemmani, Thuringians, Gepids*

In 1994, archaeological investigations were conducted by the Split Archaeological Museum at the Njive-

Podstrana site in Naroná (Vid near Metković).² The opinion of Zrinka Buljević in the publication of the site

¹ This article was sent to the editors in March 2018. The article is based on the paper given at the international scientific meeting *Zdenko Vinski – His Life and Scientific Work*, which was held on the 8th of November 2016 in Zagreb, Tica 2016a; 2016b, 27-28, and part of my dissertation titled *The Goths Between the Adriatic and Pannonia*, which I defended on the 30th of May 2017 at the *Univerza na Primorskem/University of Primorska* in Koper, Tica 2017, 228-229; 242-247. Last year (2019) a paper was published by Luisella Pejrani Baricco, Caterina Giostra, Elena Bedini, and Emmanuela Petiti about the small Gothic cemetery at Collegno near Turin, Pejrani Baricco et al. 2019, which was presented at the *34th International Days of Merovingian Archaeology, in Toulouse in 2013*, Pejrani Baricco et al. 2013. The publication does not represent a synthetic overview of the site, rather merely presents it, so that other than a somewhat more extensive description of the fibulae that were the subject of this article and a short note about their possible origin, no data is offered that would significantly change the information that I noted in the article prior to the appearance of the above publication. In the same year, 2019, the publication by Ágnes Tóth was issued about the small fibulae of the Szarvas type, where the author also cited the fibulae that I have listed here, Tóth 2019. Given that her and my conclusions about the origins of the above fibulae are diametrically opposed, and additionally Tóth utilizes totally different elements for her conclusions, I have decided that there is no need for changes to my text (other than a few cosmetic corrections) despite the cited recent publications.

² Buljević 1999, 201, f.n. 1.

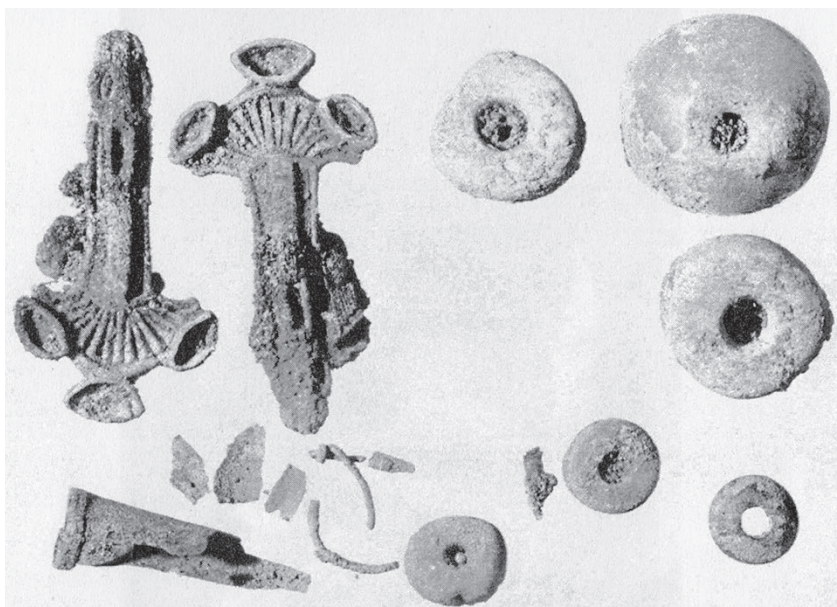

Fig. 1 Njive-Podstrana (Narona), finds from Grave 2 (Buljević 1999, Pl. 10: 1).

Sl. 1 Njive-Podstrana (Narona), nalazi iz groba 2 (Buljević 1999, Pl. 10: 1).

is that it was most likely a small Gothic (Germanic) cemetery.³ There are several arguments to support the view that this is a small cemetery that belonged to a single community. The finds from two female graves indicate a Germanic origin.⁴ All graves were constructed in a similar fashion: they were built with *tegulae* with identical stamps, and oriented west-east, with only a few minor deviations. It should furthermore be noted that it has not been possible to identify any male Ostrogothic burials (*argument ex silentio*). The presence of the Goths in *Narona* is further confirmed by helmets of the *Narona* / *Baldenheim* type. Contemporary indigenous burials without Germanic elements were discovered in various parts of *Narona*.⁵ Seven out of eleven burials – including the burial at the “*Prušćev vrt*” site – contained no finds.⁶

Particularly interesting is Grave 2, which contained a pair of cast silver bow brooches with three oval

Fig. 2 Njive-Podstrana (Narona), pair of brooches from Grave 2 (Manenica 2007, 58).

Sl. 2 Njive-Podstrana (Narona), par fibula iz groba 2 (Manenica 2007, 58).

gemstone settings on the head instead of knobs.⁷ The grave was heavily damaged; the *tegulae* covering it had collapsed onto the bones and crushed the skeleton. In addition to the above-mentioned pair of bow brooches on the chest, the grave contained glass and amber beads, a finger ring, and a bent conical silver object. A chamois horn was discovered under the *tegulae*.⁸ (Fig. 1, Fig. 2)

Both Zrinka Buljević⁹ and Ante Uglešić¹⁰ came to the conclusion that there are no direct analogies to the brooches from Grave 2. Buljević turned to the West for potential analogies, and Uglešić to the Gepids in the East. A direct analogy to the two brooches from *Narona* could, however, be seen in the pair of brooches from Grave 14 in the Alemannic cemetery at Hemmingen. The brooches lay at waist level on the

³ Buljević 1999.

⁴ The first grave is from the “*Prušćev vrt*” site, excavated unprofessionally by the locals themselves. Among other things it contained a pair of gilded silver bow brooches with a rhomboid foot and 5 ribbed knobs on the head, which dates it to the first third of the 6th century, Buljević 1999, 245-246, Pl. 18; Uglešić 1995; 2003, 204-206, Fig. 3, 4. The publication of the grave is based on photographs, “poor” drawings, and notes, Uglešić 1995. The second burial (Grave 2) is one of the 10 graves excavated in the vicinity of “*Prušćev vrt*” in 1994 by a team from the Split Archaeological Museum under the direction of Emilio Marin, Buljević 1999. While Grave 4 contained only modest finds (an unidentifiable iron artefact, probably a coin of Constantine, six symmetrically placed iron nails – two above the head, two above the shoulders, and two near the femur), it also contained what is probably a Gothic coin, Buljević 1999, 208; Uglešić 2003, 206.

⁵ Buljević 1999, 202-203.

⁶ A single *tegula*, which served as the bottom of the grave, and some bone fragments were the only surviving elements of Grave 8. A glass fragment and a fragment of a bone pin were discovered north of the *tegula*, but they did not necessarily belong to that grave, Buljević 1999, 211.

⁷ Buljević 1999, 205, Pl. 9: 2; 10: 1.

⁸ Buljević’s publication does not provide the position of all the finds in the grave.

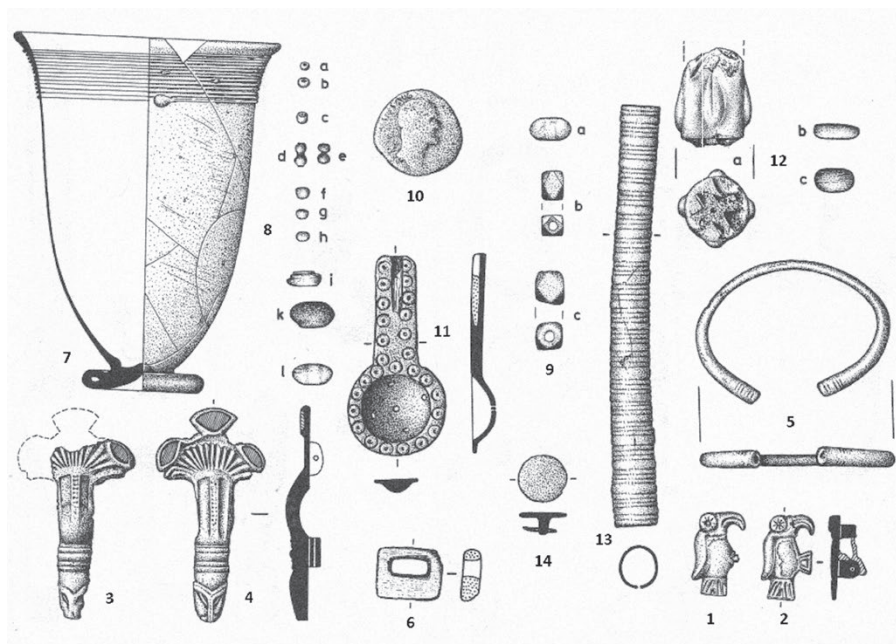

Fig. 3 Hemmingen, finds from Grave 14 (Müller 1976, Pl. 4/A).

Sl. 3 Hemmingen, nalazi iz groba 14 (Müller 1976, Pl. 4/A).

Fig. 4 Hemmingen, pair of brooches from Grave 14 (Stuttgart, Landesmuseum Württemberg).*

Sl. 4 Hemmingen, par fibula iz groba 14 (Stuttgart, Landesmuseum Württemberg).

left side of the deceased, one above the other, heads facing down (Fig. 3, Fig. 4).¹¹ The grave in Hemmingen furthermore contained a pair of small brooches shaped like birds of prey, which date the burial to the late 5th century;¹² they lay one above the other; the first brooch just under the jaw bone and the second one in the middle of the chest. Müller's publication of the grave was referenced in some later works.¹³

A pair of similar brooches was found in a small Gothic cemetery in Collegno near Turin (Fig. 5),¹⁴ while another similar brooch from Avigliana¹⁵ (Fig. 6) was published by Bernhard Salin¹⁶ and Nils Åberg.¹⁷

While the brooches from *Narona* differ from the brooches from Hemmingen in some details, the two pairs are still more similar to each other than to the brooches from Collegno or to the one from Avigliana.¹⁸

* I extend gratitude to Klaus Georg Kokkotidis from Landesmuseum Württemberg for the photograph. According to him, the brooches (inv. no. F67, 11-7) were photographed for internal purposes. For this reason the photograph is of poor quality, and until further notice it is not possible to get better photograph of the brooches.

⁹ Buljević 1999, 241.

¹⁰ Uglešić 2000, 94.

¹¹ Müller 1976, Pl. 4: A/3, 4; 19: 2.

¹² Müller 1976, 34, 109.

¹³ E.g. Losert, Pleterski 2003, Fig. 26: 6; Straub 2008, Fig. 3; Tejral 2008, Fig. 17: 12.

¹⁴ Pejrani Baricco 2017, 197, cat. no. I. 6; Pejrani Baricco et al. 2013, Fig. 8; 2019, Fig. 5.

¹⁵ Without more precise data about site, Åberg 1923, 160, lost at the present time, Pejrani Baricco et al. 2019, 376.

¹⁶ Salin 1904, Fig. 467.

¹⁷ Åberg 1922, Fig. 153; 1923, Fig. 61.

Fig. 5 Collegno, finds from Grave 6 (Pejrani Baricco et al. 2013, Fig. 8).

Sl. 5 Collegno, nalazi iz groba 6 (Pejrani Baricco et al. 2013, Sl. 8).

With the *Narona* brooches, the foot features a rectangular gemstone setting, while the feet of the two German brooches are ribbed. The ends, shaped as stylised animal heads, differ slightly, and there are some further differences in the decoration of the bow. The only decoration on the pair of brooches from Hemmingen is a double series of niello triangles on the central rib, while the two brooches from *Narona*

that form the palmette are smooth on the Hemmingen brooches, every second rib of the *Narona* brooches is ribbed. In the Straubing – Bajuwarenstraße cemetery, some bow brooches with a semi-circular head with five knobs and a straight rectangular foot were found. Generally dated to the end of the 5th century, these brooches often feature fragments of spirals, ribs, semi-circular decorative borders of the heads,

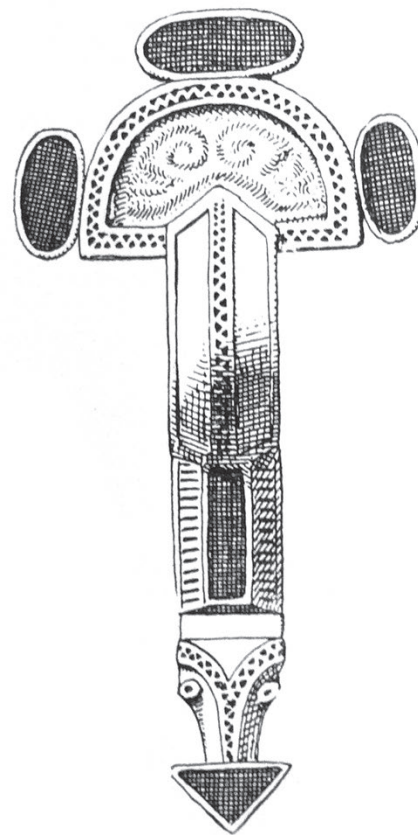

Fig. 6 Brooch from Avigliana (Salin 1904, Fig. 467).

Sl. 6 Fibula iz Avigliane (Salin 1904, Fig. 467).

also display incised concentric semicircles on both sides of the rib. Similar decoration was found on a pair of the so-called Thuringian pincer brooches from *Salona*, whose bows featured double series of dotted – not concentric – semicircles on both sides of the central rib.¹⁹ Further differences can be found in the decoration of a fan-shaped palmette on the head. While the ribs

¹⁸ See the end of this article for the descriptions of the brooches.

¹⁹ Piteša 2009, 22-23, cat. no. 21-22; 2014, 23-24, cat. no. 1.a.-1.b.

and similar ornaments. Some of the ribs – sometimes every second rib – are ribbed. The ornaments on the heads are always executed in chip-carving technique (*Kerbschnitttechnik*), and ribbing never appear on all elements.²⁰

An Alemannic grave from the end of the 5th or the beginning of the 6th century was discovered in a cemetery at Weingarten near Ravensburg. The grave contained a pair of bow brooches with a semi-circular head with five knobs and a straight rectangular foot; some of the ribs forming the decorative border of the head were ribbed themselves. The remaining surface of the head is covered with slanted incisions that form ribs (in the shape of the letter V), two of which are ribbed themselves.²¹

A bow brooch from the 6th century was discovered in Rittersdorf in southwestern Germany; it has a semi-circular head with five knobs shaped like the heads of birds of prey, and a straight rectangular foot of the Laon type. The decorative border of the head is ribbed and the surface of the head is covered with slanted incisions that form ribs (in the shape of the letter V), some of which - but only on the one side - are ribbed themselves.²²

In the Praha-Kobylisy cemetery, a 5th century grave contained, in addition to a ribbed conical glass cup, a bow brooch with a semi-circular head with 3 button-like knobs and a narrow straight foot that ends with a stylised animal head. The head is decorated with parallel vertical ribs and, like the brooches from *Narona*, every other rib is ribbed.²³ When it comes to

the territory that is believed to have been populated by Gothic or Gepidic groups in the second half of the 5th and the first half of the 6th century, I was unable to find any bow brooches with ribbing on various decorative elements (ribs) on their heads.

According to Müller, who was at the time of the publication of the Hemmingen cemetery understandably unaware of the brooches from *Narona*, the pair of brooches from Hemmingen originated in the Danube region.²⁴ Müller found a similar brooch in Grave 12 in Šaratice, Moravia: its head is decorated with a fan-shaped palmette and a narrow straight foot ends with a stylised animal head. The bow brooch with three knobs is dated to the second third of the 5th century.²⁵ As further proof that the fan-shaped palmette decoration on the head originated in the Danube region, Müller mentions a pair of big silver bow brooches from Zemun,²⁶ a small silver brooch with a semi-circular head with three knobs and a triangular foot from Grave 25/1953 in Lauriacum near Enns,²⁷ and a brooch with a semi-circular head with three knobs and a swallow-tail foot from Grave 102 in the Basel – Kleinhüningen cemetery.²⁸ Müller emphasizes that the fan-shaped palmette decoration should not be mistaken for later degenerated forms of fan-shaped palmettes on the heads of different types of “Frankish” brooches, which are decorated with lines and have straight rectangular foot (according to Koch: *Fibeln mit strichverzierter Kopfplatte*).²⁹ While Kühn dates them to the second quarter/second half of the 6th century and the first half of the 7th century,³⁰ Alexander Koch claims that they appear as early as

²⁰ Geisler 1998, Pl. 16: 1, 2; 37: 5, 6; 59: 1, 2; 90: 1, 2; 100: 1, 2; 107: 1, 2; 108: 1, 2; 111: 1, 2; 118: 1, 2; 131: 1, 2; 150: 1; 166: 1, 2.

²¹ Roth, Theune 1995, Pl. 249: 2a, 2b.

²² Kühn 1965, Pl. 50: 180. For the dating of the Laon Type brooches see A. Koch 1998, 94.

²³ Svoboda 1965, Pl. 27: 4; Zeman 1987, 536, cat. no. XII,5.b.

²⁴ Müller 1976, 31, 109.

²⁵ Tejral 1982, Fig. 40: 3, Pl. 20: 5; 2005, Fig. 3: B/3. A similar brooch – except for the fact that the upper part of the foot had four and not two ribs like in Šaratice – was found in Grave 11 in the Lower Austrian cemetery of Schletz, which is dated to the same time as the grave from Šaratice, Tejral 2005, Fig. 3: A/11; Windl 1996, Pl. 5: 5082.

²⁶ The two brooches from Zemun are dated to the second third of the 5th century or the time between the middle of the 5th century and the year 473, e.g. Bierbrauer 1975, Pl. 76: 1, 2; Demo 2014, 24-26, which is the most recent publication of the two brooches; Siedlungs- und Grabfunde 1987, Fig. V,21.a; Tejral 2007, Fig. 20: 5, 8. Kühn is often referenced with regard to the pair from Zemun, but he wrongly claims that the brooches were discovered in Sisak and even uses the term “Sisak Type” – named after the brooches from Zemun – for one of the types of the so-called Gothic brooches with chip-carved decoration, Kühn 1965, Fig. 12: 1. The type is also incorrectly dated to the first half of the 6th century, Kühn 1974, 742-749. As a consequence, Müller incorrectly includes Sisak in analogies, Müller 1976, 109, f.n. 646.

²⁷ Kloiber 1957, Pl. 51: 3a, 3b.

²⁸ Kühn 1965, Pl. 83: 20,1.

²⁹ A. Koch 1998, 77-89, Pls. 8: 7-9; 9; 10; 11.

³⁰ Kühn 1965, 129-134, Westhofen type, 209-217, *Gleichbreiter Fuß mit Strichmuster*; 1974, 684-689, Westhofen type, 913-933, *Gleichbreiter Fuß mit Strichmuster*.

the end of the 5th century and are most common in the first half of the 6th century.³¹

The fan-shaped palmette decoration on a head with three knobs furthermore appears on some bow brooches with variously shaped feet from the Pannonian Plain, dated to the second half of the 5th and first half of the 6th centuries.³² However, since similar decoration occurs on some contemporary bow brooches of various forms in Central Europe,³³ it cannot be claimed that in that period such decoration was characteristic exclusively of the Danube area.

Müller discovered a further connection with the Danube region: a bow brooch with three knobs from the site of Oradea (Hungarian: Nagyvárad, German: Großwardein) in West Romania,³⁴ which has a ribbed foot that ends with a stylised animal head. The brooch is also interesting because of three almandines organized in the shape of a fan, but even more so because of a rectangular gemstone setting on a much longer foot, which resembles the pair of brooches from *Narona*, but even more – due to some horizontal incisions on both sides of the gemstone setting – the pair of brooches from Collegno and the brooch from Avigliana. The brooch, which is now in the Walters Art Gallery in Baltimore, was supposedly found in 1876, together with some glass beads and a tripartite belt buckle with a rectangular fitting.³⁵ In the Pannonian Plain, such belt buckles are dated to the second half/last third of the 5th century.³⁶

The best analogy, however, according to Müller, is a brooch from Szarvas in the Békés County,³⁷ which,

like the pair from Hemmingen, is believed to have had three settings for almandines on the head.

According to Uglešić, the brooches from *Narona* originated in the area populated by the Gepids.³⁸ With respect to decoration, Uglešić mentions similar brooches from Oradea and Szarvas, and a foot fragment from the vicinity of Gyöngyös in the Heves County³⁹. The brooch from Szarvas and an almost identical brooch from Bernhardtsthal⁴⁰ in Lower Austria have three almandines arranged like a fan instead of knobs on the head. Like the brooch from *Narona* they have a rectangular gemstone setting on the foot. Rather similar is a fragment of a brooch from Gradina near Gornji Bakinci in the southeastern foothills of the Kozara mountain in northern Bosnia, which could be classified in the same group. The fragment from Bosnia is a chance find and it seems that the brooch with a narrow straight foot, which ends with a stylised animal head, has a square setting with a surviving red glass inlay on the foot, as well as a setting for a narrow rectangular inlay on the bow.⁴¹ Based on their decoration – but not the form – a pair of gilded cast silver brooches from a female grave in Domoszló-Víztárol in the Heves County could be classified in the same group. Each of these brooches has five knobs that end with round almandines. The heads are decorated each with three fields of inlaid almandines, and each foot is decorated with two perpendicular inlaid almandines, while small circular almandines represent the eyes of the stylised animals at the end of each foot.⁴²

³¹ A. Koch 1998, 77-89.

³² E.g. Bóna, Nagy 2002, 121-122, Fig. 59.

³³ E.g. Амент (Ament) 2007, 525, cat. no. VII.47.6; Kühn 1974, 605-610, some brooches with swallow-tail foot (Wiesloch Type) have the fan-shaped palmette decoration on the head; 742-749, most of the brooches of the Sisak (Zemun) type have the fan-shaped palmette decoration on the head. These brooches occur from the Black Sea coast to Western Europe; 784-789, Sindelfingen Type; Svoboda 1965, Pl. 19: 7, 8; Tejral 2002, Fig. 6: 5, 9.

³⁴ Csallány 1961, Pl. 208: 4; Hampel 1905, 696; Harhoiu 1997, Pl. 100: 3; Ross, Verdier 1961, 50, cat. no. 13b.

³⁵ Csallány 1961, Pl. 208: 2; Hampel 1905, 696; Harhoiu 1997, Pl. 100: 6; Ross, Verdier 1961, 50, cat. no. 13a.

³⁶ Bierbrauer 1975, 151-152; Harhoiu 1997, 109-110.

³⁷ While Müller claims that this is a yet-unpublished brooch from Szomód in the Komárom-Esztergom County, kept in the Magyar Nemzeti Múzeum under Inv. No. 94/1903, Müller 1976, 31, f.n. 110), the brooch is actually from Szarvas and has been published several times. It is kept in the same museum under Inv. No. 94/1903.21, e.g. Bóna 1976, Pl. 27; Csallány 1961, Pl. 216: 11; Hampel 1903, 432, the first mention of the brooch from Szarvas; Rácz, Koncz 2015, 412, cat. no. VII.22; Tóth 1999, a study on the brooch from Szarvas. I am grateful to Zsuzsanna Hajnal and especially to László Schilling from the Magyar Nemzeti Múzeum in Budapest for all the information and help in order to establish the origin of Müller's "Szomód" brooch. For confusion about brooch from Szomód / Szarvas see also Tóth 2019, 177, note 28.

³⁸ Uglešić 2000, 95.

³⁹ Csallány 1961, Pl. 216: 10. But the specimen from Gyöngyös is in the fact the footplate fragment of the Szarvas brooch, which Csallány presents in his monograph twice under two different sites of discovery, Tóth 2019, 177, note 28.

⁴⁰ Allerbauer, Jedlicka 2001, Fig. 931.

⁴¹ Вујиновић (Vujinović) 2013, 46, cat. no. 17.

⁴² Bóna, Nagy 2002, 27, Pl. 4: 7, 8; 64: 1.

Uglešić claims that on the *Narona* brooches, gemstone settings on the head were replaced by three oval settings in place of the usual knobs. He believes that brooches with three knobs on the head are characteristic of the Gepids, and he cites numerous analogies published by Csallány.⁴³ But with the exception of the above-mentioned brooch from Oradea and another brooch from Izvin near Timișoara (Hungarian: Ószény, German: Jeswin),⁴⁴ which is similar in form, all those brooches, which belong to different types and are dated to the second half of the 5th century and to the first two thirds of the 6th century, have rhomboid feet – unlike the brooches from *Narona* and Hemmingen, which have straight feet. Furthermore, the fan-shaped palmette decoration is believed to be a frequent feature of Gepidic brooches.⁴⁵ For all these reasons, Uglešić claims that the two brooches from Grave 2 in *Narona* were a product of a workshop in the middle Danube region, and that the deceased woman was a Gepid.⁴⁶

Zrinka Buljević, on the other hand, found some analogies for the pair of brooches from *Narona* in another part of Europe.⁴⁷ The closest analogy was the silver brooch from *Avigliana* (Fig. 6). The elements it shares with the pair of brooches from *Narona* are the basic form of the head and the foot, size, a double series of niello triangles on the bow, and a rectangular gemstone setting of the foot. Other analogies from Central and Western Europe, which Buljević found in Åberg, are interesting because they are often the same brooches that Uglešić used to prove a Gepidic identity.

Brooches of the Eisleben-Stoßen type occur in the two eponymous sites,⁴⁸ but also in Izvir, which is the only such site in the Pannonian Plain, in Belluno in Italy, in Altenerding in Bavaria, and in Montbéliard in the eastern French province of Franche Comté.⁴⁹ A gilded silver brooch from La-Rue-Saint-Pierre in Picardy in northern France⁵⁰ and silver specimen from Uppåkra in Scania in Sweden⁵¹ are similar to the brooches from Szarvas and Bernhardtsthal. Brooch from La-Rue-Saint-Pierre also features a double series of niello triangles, like the brooches from *Narona*. The series of triangles runs along the central rib on the bow and is complemented on both sides by various decorations and rectangular gemstone settings on the feet of the brooches.

Some elements that occur on the brooches from *Narona* and Hemmingen are characteristic of the brooches from Central Europe as well as for those from the Pannonian Plain. These common elements are the already mentioned fan-shaped palmette decoration, stylised animal heads at the end of the foot,⁵² and series of niello triangles decorating various parts of the brooches.

Several elements support the view that the pair of brooches from *Narona* originated in either Western or Central Europe. Bow brooches with a semi-circular head, which can have different numbers of knobs, and a narrow straight foot, which ends with a stylised animal head, are typical of the Frankish-Alemannic-Thuringian area⁵³ and are mostly classified as the Krefeld or the Heilbronn-Böckingen types.⁵⁴ Only

⁴³ Uglešić 2000, 95, f.n. 11.

⁴⁴ Csallány 1961, Pl. 207: 4. The brooch from Izvin has a semi-circular gemstone setting on the head, and on the bow and foot there are two rectangular settings, which face opposite directions.

⁴⁵ Uglešić 2000, 95.

⁴⁶ Uglešić 2000, 96; 2003, 209.

⁴⁷ Buljević 1999, 241-244. In her analysis of the analogies, Buljević fully followed Åberg's publications.

⁴⁸ These are the brooch from Grave 1 in Eisleben, Schmidt 1976, 69, Pl. 49: 2b, and the brooch from Grave 49 in the Stoßen cemetery, which was dated by Schmidt to the second part of his Phase IIb / the beginning of Phase IIIa, i.e. roughly to the first third of the 6th century, Schmidt 1961, Pl. 33a; 1970, 29-30, Pl. 19: 3c. Both sites are in federal state Saxony-Anhalt.

⁴⁹ Losert, Pleterski 2003, 121-122, Distribution Map 11.

⁵⁰ Åberg 1922, 110, Fig. 154; A. Koch 1998, 645, No. 485, Pl. 50: 16. By opinion of Ágnes Tóth brooches from Szarvas and La-Rue-Saint-Pierre originally formed the same pair, but because of the antique market in the 19th century brooches found itself in two different places in Europe, Tóth 1999, 262-263; 2019, mostly 182.

⁵¹ Sundberg 2013, Fig. 1.

⁵² These are supposed to have had a symbolic significance over the entire so-called Merovingian area, Theune 2014, 279-280.

⁵³ E.g. A. Koch 1998, Pl. 1: 2, 5, 7; 2: 12; 3: 1-7; 19: 9; 21: 1, 3-5; 50: 13, 14, 16; U. Koch 1998, Fig. 200; 202; Losert, Pleterski 2003, Fig. 12: 1, 2, 7; 13: 1-9 (while this is a Bavarian site, the mentioned brooches are classified together with the Thuringian and Frankish types of brooches); Müller 1976, Pl. 1: A/1, 2, B/1,2; 4: A/3, 4; 9: C/2; 17: 1-4; 19: 2, 4; Schmidt 1961, Pl. 32: c, d; 33: a, d; 36: a, c-g, k-n, p-v; 37: a-e, g, h, l, m; etc.

⁵⁴ Kühn 1965, 73-87; 1974, 587-595, 596-605; Martin 2011, 147 (557)-148 (558).

Fig. 7 Brgud, bow brooch with a straight foot (Uglešić 2011, Fig. 1).

Sl. 7 Brgud, lučna fibula s ravnom nogom (Uglešić 2011, Sl. 1).

rarely are they found in the Pannonian Plain,⁵⁵ where a brooch from the Hegykő-Mező Street cemetery, a pair of brooches from Várpalota, and a brooch from the destroyed burial in Tulln can be attributed to the Lombards, who probably adopted such brooches in the area of present-day Central Germany or the Czech Republic, even before they reached the Middle Danube region.⁵⁶ Some of the authors who analysed the finds from the Pannonian Plain claim that these types of brooches originated in the areas of the

Franks and the Alemanni, though it is also possible that they were produced locally.⁵⁷

As regards brooches with a straight foot that ends with a stylised animal head, a chance find of a cast bronze brooch from Brgud in northern Dalmatia should be mentioned.⁵⁸ (Fig. 7)

The brooch has a semi-circular head with three knobs and is decorated with punched circles, which more or less follow the shape of the head. The head and the foot are connected by a bow that is thickened in the middle, while the lower side it is decorated by punched circles: four circles in two lines of two circles each. The tongue-shaped foot is of an even width, decorated with three groups of two concentric circles; the first group on the upper and the other two groups on the lower half of the foot. Slanted incisions can be seen on the foot, though according to Uglešić they are not decoration but rather traces of a poor quality casting process. The foot has an inclined end, which creates the impression of imitating the schematized animal heads that occur on bow brooches. Uglešić dated the brooch to the time of the Gothic occupation of Dalmatia, but since the decoration is by him typically Gepidic, he attributed it to the Gepids, not the Goths. He cited a series of analogies from Gepidic sites in the Pannonian Plain and from sites in the Crimea and the Dnieper region.⁵⁹ While the Gepids did use punched circles decoration on different types of bow brooches, it was always the entire head/foot surface that was decorated⁶⁰ – with the exception of two brooches that do not belong to the typical Gepidic brooches.⁶¹ As it has been demonstrated, the brooches from the area that is believed to have been in the second half of the 5th and first half of the 6th centuries (i.e. until 568) populated by the Gepids, do not have straight feet – with rare exceptions that are not typical for the Gepids.

⁵⁵ E.g. Bóna 1956, Pl. 28: 1, 2; Bóna, Horváth 2009, Pl. 4: 4/4; 114: 2; Bóna, Nagy 2002, Pl. 25: 105/2a-2c; 44: 114/3; 77: 3; 102: 1; Tejral 1990, Fig. 2: 6. These are analogies for the pair of brooches from *Narona* in addition to those cited by Uglešić. Among the numerous artefacts published by Csallány there are no other similar brooches – with the exception of the above-mentioned specimens from Szarvas, Gyöngyös (which is in the fact the footplate fragment of the Szarvas brooch; see note 39), Oradea, and Izvin, which can be classified into two types with direct analogies in Central and Western Europe.

⁵⁶ Tejral 1990, 234-237; 2005, 141-142.

⁵⁷ E.g. Bóna, Nagy 2002, 121; Tejral 1982, 106-108.

⁵⁸ Uglešić 2011.

⁵⁹ Uglešić 2011, 185.

⁶⁰ For examples see e.g. Nagy 2005, Fig. 9; 10.

⁶¹ Csallány 1961, Pl. 215: 5; 260: 2, 3. The burial from Erdőkövesd is the earliest burial since the beginning of the Gothic occupation of Dalmatia, dated to the second third of the 5th century, Tejral 2007, Fig 21: 1-4, i.e. still the Hunnic period.

Conversely, brooches of similar form, particularly when it comes to the feet, and brooches decorated with punched circles, are known in Central Europe, in the areas populated by groups of Bavarians, Alemanni, Thuringians, and Franks. Decoration with dots, semi-circles, and punched circles, which more or less follow the shape of the head of the brooches with a narrow and sometimes ribbed foot, can be found on brooches of the Niederflorstadt–Wiesloch⁶² and Drösing–Beograd⁶³ types, as well as the Groß–Umstadt type, which most closely resembles our specimen.⁶⁴ The feet of some of the brooches have either an inclined end or punched circles, placed in such a manner that the end of the foot creates the impression of a stylised animal head.⁶⁵ All three types are dated to the second third of the 5th century, i.e. the proto-Merovingian period (or the so-called MD 1⁶⁶ or D2/D3 phases), which is dated between approximately 430 and 460.⁶⁷

The decoration with punched circles, which usually more or less follow some element of the brooch, also occurs on several types of later bow brooches in the same geographical territory.⁶⁸ It is believed that in the 6th century the indigenous population in the southeastern Alps followed certain Gothic patterns and imitated the Germanic bow brooches made of sheet metal and decorated with typical punched circles. In addition to that, decoration with punched circles can be found on indigenous round brooches.⁶⁹ The brooch from Brgud is certainly not of Gepidic origin, and it probably even dates to a much earlier time than the arrival of the Goths in Italy. Even though there are no direct analogies for this brooch, it displays certain features that are characteristic of earlier brooches, especially those from the Central European area, and can be therefore dated to the second third of the 5th century, which corresponds to the Hunnic Period in the Pannonian Plain.

In the Pannonian Plain there are also no brooches with three oval gemstone settings instead of knobs on the head. I am aware of only two brooches from that territory that have five knobs with gemstone settings. In addition to the already mentioned pair of brooches from Domoszló–Víztaórol, where knobs on the head end with gemstone settings for small round semi-precious stones, there is a bow brooch from the cemetery in Szentes-Berekhát, which has a semi-circular head with five knobs ending with gemstone settings for triangular semi-precious stones. This brooch, however, has a rhomboid foot.⁷⁰

Gemstone settings instead of knobs is, however, an element that occurs in some types of brooches in West and Central Europe. Grave 901 in Straubing contained a pair of large gilded silver brooches with a long straight foot that ends with a stylised animal head. The brooches are decorated in chip-carving and niello techniques and have five oval gemstone settings instead of knobs.⁷¹ A similar brooch with five oval gemstone settings instead of knobs, but also with three oval semi-precious stones on the head, is known from Romans near Grenoble.⁷² Bow brooches with a straight rectangular foot, with the entire surface decorated with semi-precious stones and glass inlays in the cloisonné technique, and with five (rarely seven) knobs with differently shaped gemstone settings on the head are known in the area from the northern Italy across the Lower Rhine region and Switzerland to northwestern France. While knobs are usually oval, they can be also shaped like arrows, clubs, or the heads of birds of prey. Such brooches are generally dated to the last two decades of the 5th century and to the first third of the 6th century.⁷³ Three crescent-shaped knobs on the heads of a pair of gilded silver brooches with a rhomboid foot from

⁶² Böhme 1989, Fig. 2: 1, 2, 6–8, 10, 13; 3: 6.

⁶³ Bemann 2008, Fig. 3. Some authors classify the brooches of the Drösing–Beograd type together with the Niederflorstadt–Wiesloch types, e.g. Böhme 1989, Fig. 3: 9; Tejral 2005, Fig. 2: B/3.

⁶⁴ Böhme 1989, Fig. 3: 1–3, 6, 9, 10, 13.

⁶⁵ E.g. Böhme 1989, Fig. 2: 2, 7, 9; Jiřík 2012, Pl. 1: 11; Quast 1998, Fig. 175; Reichmann 1999, Fig. 6.

⁶⁶ The so-called Mitteldonauländische Phase.

⁶⁷ Bemann 2008, 146–149; Böhme 1989, 398, 400; Jiřík 2012, Pl. 1: D2b; Quast 1998, 174; Tejral 2005, 118–121.

⁶⁸ E.g. Geisler 1998, Pl. 161: 470/1; Kühn 1965, Pl. 16: 55; 20: 68, 68a; 1974, Pl. 1: 1; 21: 59; 58: 177; 113: 352; Schmidt 1970, Pl. 104: 1a; 1976, Pl. 54: 1k; 66: 3c; 73: 1c; 101: 1: d/e.

⁶⁹ E.g. Knific 2005, 342, Fig. 9: 1, 3.

⁷⁰ Csallány 1961, Pl. 75: 4.

⁷¹ Geisler 1998, Pl. 311: 1, 2; Koch 1968, Pl. 84: 2, 3.

⁷² Åberg 1922, Fig. 167.

⁷³ A. Koch 1998, 125–128, 147–147; Marti 1990, 44–49.

Grave 282 in the Saint-Martin-De-Fontenay cemetery in Lower Normandy, which is dated to the end of the 5th century, slightly resemble the oval gemstone settings on the heads of the brooches from *Narona*.⁷⁴ Gemstone settings on feet / heads are particularly characteristic of small “Thuringian brooches” of various forms. Such decoration was the most common (but not as a rule) on three variously shaped knobs on heads/feet.⁷⁵

I believe that Buljević is correct in her claim that the brooches from *Narona* originate from Central European workshops and can be dated to the first third of the 6th century⁷⁶ or – in the light of the dating of the brooches from Hemmingen – perhaps even as early as the end of the 5th century. It cannot, however, be claimed that they are, as Buljević believes, Frankish products – it is more likely they are either Thuringian or Alemannic.

When it comes to the form, and particularly to three oval gemstone settings instead of knobs on the head, the closest analogy for the brooches from *Narona* and Hemmingen is the pair of gilded silver brooches from the small Gothic cemetery in Collegno near Turin, and the brooch from Avigliana.⁷⁷ Notwithstanding their basic form, the Italian brooches do differ slightly from the pairs of brooches from *Narona* and Hemmingen. In addition to the shape of the oval gemstone settings, the decoration of the heads, the additional gemstone settings on the stylised animal heads at the end of the foot, all three Italian brooches have a vertical cell with two almandines on the upper part of the foot, whose longer sides are both delineated by horizontal incisions across the entire width of this part of the foot. This element is not present or not so pronounced on the brooches from *Narona* and Hemmingen and provides a connection between the Italian brooches and the above-mentioned brooch-

es of the Eisleben-Stoßen Type, the group of three brooches from Szarvas, Bernhardtsthal, and La-Rue-Saint-Pierre, and with the brooches from Oradea and Domoszló-Víztárol.

As far as I am aware, the Collegno cemetery has not been fully published. A part of the settlement, the small Gothic cemetery with 8 graves, and a large part of the cemetery with more than 150 Lombard graves have been presented several times, especially general information and outstanding graves, which were featured in the catalogues of various Lombard-related exhibitions,⁷⁸ in the poster of the 34th International Days of Merovingian Archaeology (Toulouse 2013), which is available on the internet and features the Gothic part of the cemetery,⁷⁹ and in the article, also with general information and outstanding graves, from the same presentation in Toulouse.⁸⁰

Grave 6, which was partly destroyed (especially the upper part of the skeleton), was most likely the burial of a young woman.⁸¹ Among the surviving finds are a necklace of amber beads, 3 (probably) glass beads, a big two-piece belt buckle of gilded silver at waist level on the right side of the skeleton, and the above-mentioned pair of bow brooches, one approximately at elbow level on the right side of the skeleton, and the other one above the left shoulder. (Fig. 5) Radiocarbon analysis of a wood sample indicated that the cemetery was used between the 5th and the middle of the 6th century.⁸² The grave itself can be dated by the belt buckle, classified as Bierbrauer’s A3 Group, which consists of two-piece buckles with a rhomboid fitting.⁸³ The form of the buckle, the prong with a round widened base, the shape of the fitting and its decoration are most similar to the buckles from Vecchiazzano near Forlì in Emilia Romagna,⁸⁴ from Gyula in the Békés County in southeast Hungary,⁸⁵ and from Konarzewo in Greater

⁷⁴ Pilet 1994, Pl. 37: 282/2a, 2b; Pilet, Pilet Lemière 1994, Fig. 52.

⁷⁵ E.g. Bemmann 2008, Fig. 42, 43; Менгин (Menghin) 2007, Fig. 3; 384, cat. no. V.3.3.2, 386, cat. no. V.3.4.1, 391, cat. no. V.3.7.1, 394, cat. no. V.3.10.1, 399, cat. no. 399, 399-400, cat. no. V.3.3.2.

⁷⁶ Buljević 1999, 243.

⁷⁷ For the descriptions of the brooches see below.

⁷⁸ E.g. Pejrani Baricco 2007; 2017.

⁷⁹ 34e journées d’archéologie mérovingienne. Du Royaume goth au Midi mérovingiené, Pejrani Baricco et al. 2013.

⁸⁰ Pejrani Baricco et al. 2019.

⁸¹ Barbiera 2010, Pl 2.

⁸² Pejrani Baricco et al. 2013.

⁸³ Bierbrauer 1975, 133-142.

⁸⁴ Bierbrauer 1975, Fig. 40, Pl. 47: 1, 1a.

⁸⁵ Bierbrauer 1975, Pl. 80: 2; Csallány 1961, Pl. 192: 2, 2a; Nagy 2007, Pl. 39.

Poland in western Poland.⁸⁶ All these buckles, including the one from Collegno, have the edges of their fittings decorated with the so-called Animal Style I according to Salin. On the buckles from Collegno, Gyula, and Konarzewo, the central part of the fitting is decorated with series of horizontal letters S or with small horizontal double spirals, which is believed to be characteristic of the workshops of the Danube region.⁸⁷ On the basis of their style and the coin of the emperor Zeno, which was found in the Konarzewo hoard, the buckles are dated to the last third of the 5th century⁸⁸ / the end of the 5th and the first third of the 6th century.⁸⁹

In spite of their differences, all three above-mentioned pairs of brooches with three oval gemstone settings on a semi-circular head share so many common elements that they can be classified as the same type and dated to the last decades of the 5th century. Although I do believe that they originated in Central Europe, the ethnic identity of the deceased that were buried with them cannot be determined. The generally accepted view among archaeologists is that the East Germanic female costume in the 5th and 6th centuries was characterized by a pair of bow brooches on the shoulders, which were used to fasten a *peplos*-like garment,⁹⁰ while among the West Germanic peoples bow brooches never had a practical function and were attached to the belt. The cloak was fastened by a pair of small brooches, which are usually found in graves together with the

pair of bow brooches.⁹¹ The brooches from Narona, Hemmingen, and Collegno, however, demonstrate that the same type of brooches could be worn in different ways. It becomes even more complicated if we consider another generally accepted view, i.e. that different types of bow brooches were associated with different Germanic groups. According to this view, East Germanic groups are characterized by cast bow brooches with a semi-circular head with up to five knobs, and a rhomboid foot, which is from the mid-5th century onwards decorated with chip-carving.⁹² Groups of Franks-Alemanni-Bavarians are characterized by bow brooches with a semi-circular head with three, five, or even seven (the latest specimens) knobs, and a narrow straight foot, which ends with a stylised animal head.⁹³ Groups of Franks-Alemanni are from the mid-5th century onwards – and especially in the early 6th century – believed to be characterized by brooches with a semi-circular head with 3-5 knobs and a straight rectangular foot,⁹⁴ and the Thuringians by the so-called pincer brooches (*Zangenfibeln*) and brooches with bird heads (*Vogelkopffibeln*).⁹⁵ Grave 2 in Narona and Grave 6 in Collegno thus contained a pair of West Germanic brooches worn in the East Germanic fashion. In the area of the Late Antique Western Illyricum,⁹⁶ some female graves, for example, contained East Germanic brooches worn in the West Germanic fashion, i.e. found at waist level or attached to a strap that hung from the belt, but without the pair of small brooches for fastening the cloak.⁹⁷

⁸⁶ Bierbrauer 1975, Pl. 80: 1; Mączyńska 1999, Fig. 14: 1; Nagy 2007, Pl. 42: 1.

⁸⁷ The buckle from Vecchiuzzano was later changed by adding the pin and the central part of the fitting, Bierbrauer 1975, 138.

⁸⁸ According to Margit Nagy, the products with the combination of Animal Style I, which is of Scandinavian origin, and horizontal letters S / horizontal spirals, allegedly characteristic of Gepidic workshops, are earlier than Lombard products with the Animal Style I decoration, which are dated to around AD 500, Nagy 2007, 95, 85-88, Animal Style I and the Gepids, 89-95, Animal Style I and the Lombards.

⁸⁹ Bierbrauer 1975, 138-142; Mączyńska 1999, 159.

⁹⁰ E.g. Martin 2011, 135(545)-139(549).

⁹¹ E.g. Martin 2011, 139(549)-146(556); 2014, 245.

⁹² E.g. Martin 2011, 135(545)-137(547).

⁹³ E.g. Martin 2011, 148(558); 2014, 248.

⁹⁴ E.g. Martin 2011, 148(558)-149(559); 2014, 253.

⁹⁵ E.g. Martin 2011, 152(562); 2014, 253-257; Theune 2014, 276-277.

⁹⁶ Here, the Late Antique Western Illyricum encompasses the Pannonian diocese, which was comprised of the Late Antique provinces of *Pannonia Prima*, *Pannonia Valeria*, *Pannonia Savia*, *Pannonia Secunda*, *Noricum Mediterraneum*, *Noricum Ripensis*, *Dalmatia*, and also the easternmost edge of Italy, i.e. Istria and the west and central parts of what is now Slovenia, Horvat, Šašel Kos 1999, Šašel Kos 2003, i.e. the territory that belonged to the Italian *Regio X (Venetia et Histria)*. For a more detailed description of the Late Antique administrative organization in this area see Bratož 2014, 58-75.

⁹⁷ E.g. Hács-Béndekpuszta, Straub 2006, Fig. 3: 2; 2008, Fig. 3: 2, Budapest-Névtelen Str., Straub 2006, Fig. 3: 4, only one brooch, Ljubljana-Dravilje, Slabe 1975, Pl. 20: Grave 1; 21: Grave 15, Kranj-Lajh, Knific, Lux 2010, Fig. 6; Urek et al. 2016, Pl. 100: Grave 34/2009, only one brooch; 109: Grave 49-1/2009, only one brooch.

Fig. 8 Čalma near Sremska Mitrovica (Sirmium), selection of various brooches (photo J. Koledin).

Sl. 8 Čalma kraj Sremske Mitrovice (Sirmium), izbor različitih fibula (snimio J. Koledin).

In the part of the Late Antique Western Illyricum that was at the end of the 5th and in the first half of the 6th century under Gothic jurisdiction,⁹⁸ there are other sites – in addition to Grave 2 in *Narona* and the pair of brooches from *Salona* – with small or large numbers of finds, mostly brooches, whose origin is believed to have been in Central Europe (Map 2). Among them are the very “cosmopolitan” *Kranj (Carnium)* with a settlement and a cemetery,⁹⁹ the cemeteries of *Ljubljana-Dravlje*,¹⁰⁰ *Čalma* near Sremska Mitrovica

(Fig. 8),¹⁰¹ and *Knin-Greblje*,¹⁰² some brooches from *Novi Banovci (Burgena)* in the Syrmian part of the Danube limes,¹⁰³ two brooches from *Sisak (Siscia)* without any further information concerning their discovery,¹⁰⁴ some brooches from *Gradina* near *Gornji Bakinci*,¹⁰⁵ a brooch in the form of a bird of prey and a brooch in the form of a horse-rider from the post on *Korinjski hrib* above *Veliki Korinj*,¹⁰⁶ a lead cast in the form of a bird of prey from *Vipota* above *Pečovnik*,¹⁰⁷ a “Thuringian” pincer brooch from *Puštal* above *Trnje*

⁹⁸ In Western Illyricum, the Goths ruled over the province of *Dalmatia*, the larger part of *Pannonia Secunda*, *Pannonia Savia*, and a part of the province of *Noricum Mediterraneum*. It seems that the northern border of these provinces ran along the Drava Valley, Tica 2017, 352-353.

⁹⁹ Bitenc, Knific 2001; Knific 2005; Knific, Lux 2010; 2015; Pflaum 2016; Podobnik 2016; Urek et al. 2016; Vinski 1980. Many brooches from the *Kranj-Lajh* cemetery undoubtedly originated in Central Europe. Furthermore, military gear discovered in one of the towers of the Late Antique *Carnium* is believed to be of Alemannic origin.

¹⁰⁰ Slabe 1975. It is believed that some brooches from female graves are of Central European origin. Grave 19 contained a man with a short sword and since the Goths did not bury their deceased with weapons, he could have been a member of some other Germanic group that was buried in the cemetery, which undoubtedly dates to the period of Gothic rule over a part of the Late Antique Western Illyricum.

¹⁰¹ Tica 2017, 365-369. All the finds that can be attributed to various Germanic groups were discovered with a metal detector. They include a number of brooches that undoubtedly originated in Central Europe.

¹⁰² Simoni 1991; Vinski 1991. An S-brooch from Grave 14 and a fragmented bow brooch from Grave 154 can be counted among Central European brooches. Furthermore, one of the graves contained a long double-edged sword – *spatha*, and the Goths did not put weapons in graves.

¹⁰³ Brunšmid 1905, Fig. 32: 7; Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962, 83, nos. 11-13.

¹⁰⁴ Brunšmid 1905, Fig. 32: 9; Rapan Papeša 2012, Fig. 61; Simoni 1989, Pl. 3: 6, 9.

¹⁰⁵ Вујиновић (Vujiновиć) 2013, 46: cat. no. 17; 48: cat. no. 22, 24; 49: cat. no. 27; 50, cat. no. 33 (?). All the finds that can be attributed to different Germanic groups were discovered with a metal detector.

¹⁰⁶ Bitenc, Knific 2001, 72-73, cat. no. 232, 233; Ciglenečki 1994, Pl. 9: 5, 6.

¹⁰⁷ Bitenc, Knific 2001, 73, cat. no. 239.

near Škofja Loka,¹⁰⁸ a round brooch with touching stylised heads of birds of prey from Svete gore above Bistrica ob Sotli,¹⁰⁹ an S-brooch, similar to the brooches of the Várpalota 34-Vinkovci type, and a brooch in the form of a horse-rider from Sv. Lambert near Pristava above Stična,¹¹⁰ a bow brooch with a semi-circular head with five knobs and a straight rectangular foot and an S-brooch of the Várpalota 34-Vinkovci type, both of them found under the pavement of the church at Hemmaberg in Carinthia in Austria,¹¹¹ a javelin (*angon*) head from Gradec near Velika Strmica,¹¹² and two chance finds – S-brooches of the Várpalota 34-Vinkovci type from Vinkovci¹¹³ and Popovac.¹¹⁴

The above-listed finds, as well as the two brooches from *Narona*, are among the artefacts that indicate a strong connection between the Ostrogoths on the one and the Alemanni and Thuringians on the other side. In the second half of the 5th and the first decades of the 6th century, the finds discovered in Western Illyricum but originating in the areas populated by the Alemanni and the Thuringians almost surpass the number of “typical” Ostrogothic finds (particularly brooches and belt buckles), and their number is still increasing. All the above-mentioned finds could reach the Late Antique Western Illyricum as gifts, via family ties, or as loot, as Zdenko Vinski claims for one of the brooches from *Salona*.¹¹⁵ Nevertheless, considering their number, the possibility should not be neglected that they indicate a real physical presence of the above-mentioned groups – and not merely personal, commercial, or other connections.

Could the above-mentioned finds be associated with the defection of a part of the Alemanni to the Goths after their defeat against the Franks at Tolbiac in AD 506 and with a similar defection of a part of the Thuringians in the time of their conflicts with the Franks between AD 529 and 534, when the Thuringians were ultimately defeated and their kingdom occupied by the Franks?

Descriptions of the Brooches:

1 *Narona* (Vid near Metković), the Njive-Podstrana site, Grave 2 (Figs. 1-2)¹¹⁶

Both brooches are of the same size; their length is 5.8 cm, the maximum width of the head-plate is 2.85 cm, the width of the bow and the foot is 0.9 cm, the length of the head is 1.7 cm, the length of bow and the foot is 3.8 cm, the length of the animal-shaped end 1.2 cm. They are made of gilded cast silver, decorated with chip-carving and niello. The heads are of an irregular triangular shape, the head-plates are decorated with ribs in the form of a fan-shaped palmette. The ribs, every second of which is ribbed, are executed in chip-carving technique. Each of the heads is decorated with three oval gemstone settings. The central setting may be described as an irregular triangle and it is attached to the head with its narrow part. All the edges of the brooches are reinforced, a thin rib separates the head from the foot and another rib separates the end of the foot from the part with a rectangular vertical gemstone setting.¹¹⁷ The rib that separates the foot from the stylised animal head at the end of the brooch is covered with small vertical incisions. There is a similar trim around the eyes on the animal heads, while the ribs flanking the rectangular inlay are decorated with small horizontal incisions. The central rib on the bow of each brooch and the rib down the middle of the simple U-shaped animal head, which forms the snout at the end, are decorated with double lines of niello triangles. The two central ribs on the bow are flanked by series of impressed concentric semicircles. On the back side of each brooch there survives a hinge mechanism with a corroded iron pin.

2 Hemmingen, Grave 14 (Figs. 3-4)¹¹⁸

Despite the fact that one of the brooches is not fully preserved, it can be surmised that both artefacts are identical. The length of the first brooch, which is

¹⁰⁸ Knific, Lux 2015, Fig. 12.

¹⁰⁹ Bitenc, Knific 2001, 74, cat. no. 241.

¹¹⁰ Bitenc, Knific 2001, 73, cat. no. 231; 81, cat. no. 262.

¹¹¹ Ladstätter 2000, Pl. 23: 5, 11.

¹¹² Bitenc, Knific 2001, 72, cat. no. 228.

¹¹³ Brunšmid 1905, Fig. 37; Rapan Papeša 2012, Fig. 81.

¹¹⁴ Bojčić 2015, 19, cat. no. 3.2.

¹¹⁵ Vinski 1972-1973, 187. When Vinski was writing this article, the other brooch was yet unpublished.

¹¹⁶ Description of the brooches after Buljević 1999, 241-242.

¹¹⁷ None of the inlays survive, neither on the head nor on the foot.

¹¹⁸ Description of brooches after Müller 1976, 30-31.

entirely preserved, is 5.8 cm, the maximum width of the head-plate is 3.0 cm, the surviving length of the second brooch is 4.87 cm, and the surviving width of its head-plate is 2.3 cm. Both brooches are made of gilded cast silver, decorated with chip-carving and niello. The heads are of irregular triangular shape, the head-plates are decorated with ribs in the form of a fan-shaped palmette, executed in chip-carving. Each of the heads is decorated with three oval gemstone settings. The central setting may be described as an irregular triangle and is attached to the head of the brooch with the narrow part. The edges of the brooches are reinforced, the transition from head to bow is without a narrow rib that was present on the brooches from *Narona*. Similarly, there is no sharp boundary between the lower part of the foot and the end of the brooch in the form of a stylised animal head. The upper part of the foot is ribbed and the ribs separate the bow from the end in the form of a stylised animal head. The central rib on the bow is decorated with double lines of niello triangles. The stylised animal heads are made of three straight bands and their eyes are marked by pointed oval incisions. On the back side of the brooches there are the brackets for the narrow axis of the spring, while the pins have not survived.

3 Collegno, Grave 6 (Fig. 5)¹¹⁹

Gilded silver brooches. The length of the brooches is 6.6-6.7 cm, the maximum width of the head-plates is 2.6-2.8 cm. The heads are of semi-circular shape.

Both heads are surrounded by a single series of niello triangles, while the field inside features chip-carved decoration in the form of a wide letter W, above which there is an arc that ends with small spirals. The settings for semi-precious stones or glass inlays are attached to the head with their wider part. An inlay on one brooch has survived; it is red glass. The central rib on the bow is decorated with a series of triangles. Each foot features a rectangular gemstone setting; one of the gems, probably a green emerald, has survived. On both sides of the inlay, there is a series of horizontal incisions. The stylised animal heads are made with incised bands and end with another colourless glass settings, which are semi-circular in shape and represented the snout of the animal. It survives on one of the brooches.

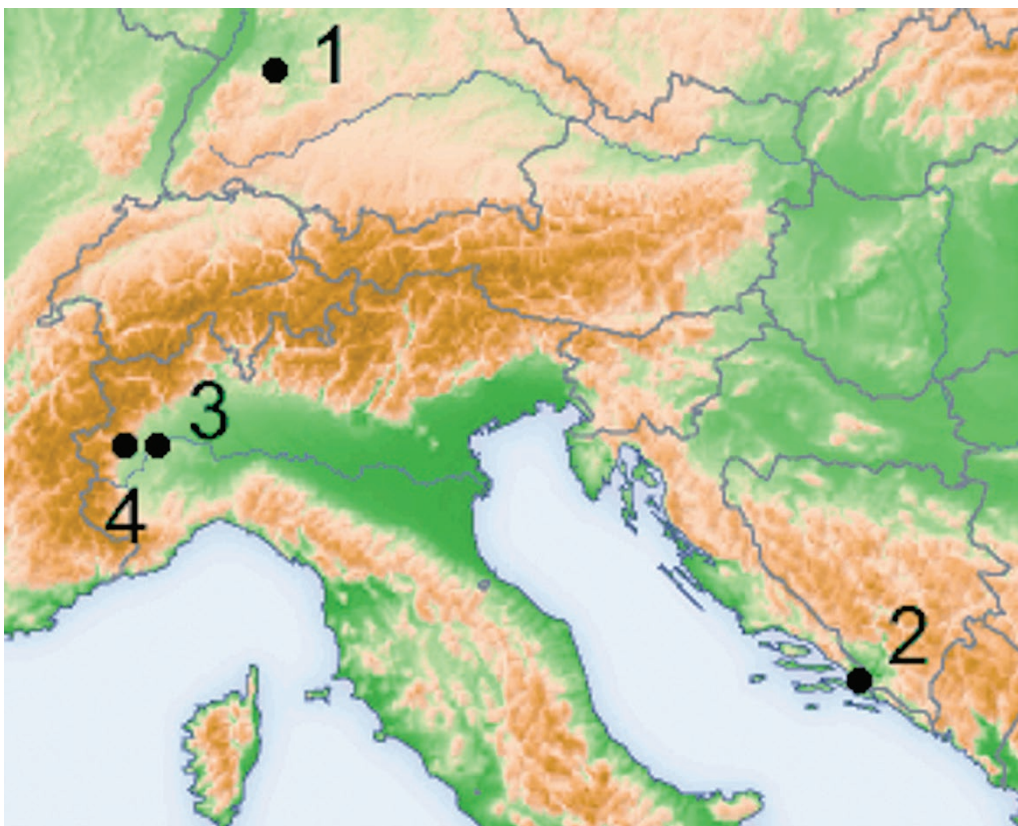
4 Avigliana (Fig. 6)¹²⁰

Silver brooch, the length is 5.8 cm, the maximum width of the head-plate is 2.8 cm. The brooch has a semi-circular head with chip-carved tendril decoration, surrounded by a double series of niello triangles. Another series of niello triangles runs along the central rib on the bow and along the Y-shaped rib down the middle of the animal head. The snout ends in a triangular cell with an almandine stone. The vertical cell with an almandine on the upper part of the foot is delimited by horizontal incisions along its longer sides.

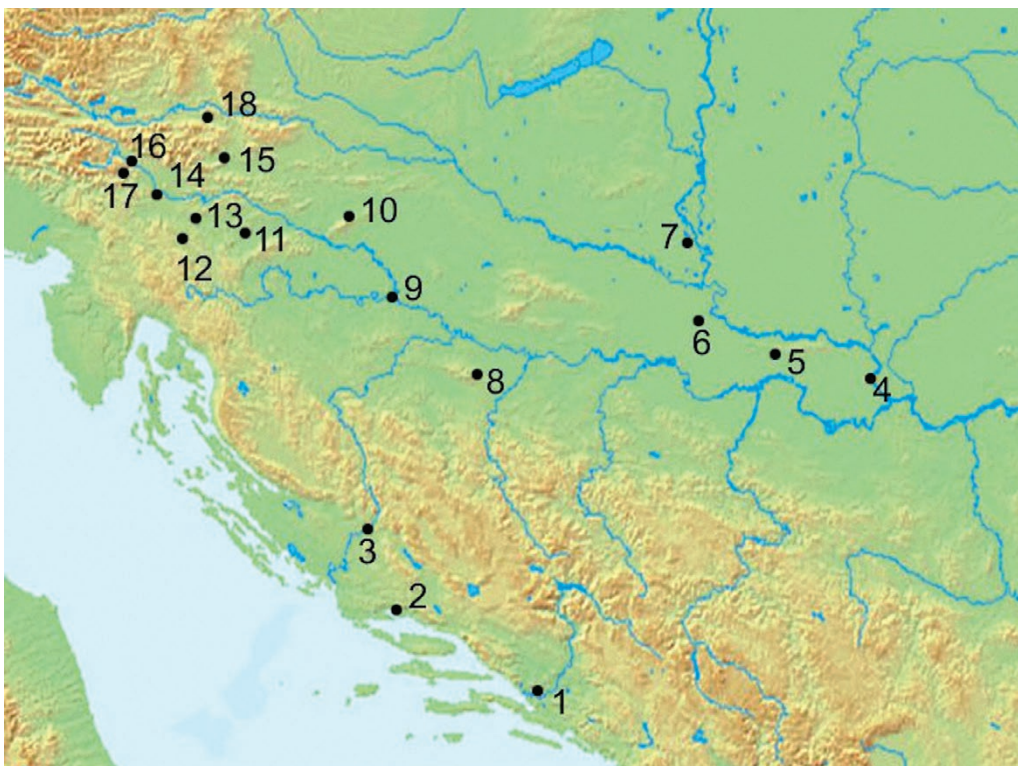
Translated from Slovenian by Meta Osredkar

¹¹⁹ The description of the brooches is based on their photographs and short description of the brooches; the measurements are approximate, based on the scale at the bottom of one of the published photographs from Grave 6 in Collegno, after: Pejrani Baricco 2017, Fig. I.6; Pejrani Baricco et al. 2013, Fig. 8; 2019, 376, Fig. 5).

¹²⁰ The description of the brooch is based on Åberg's publication, Åberg 1922, 109-110, Fig. 153.

Map 1 Sites where brooches with three oval gemstone settings on a semi-circular head were found (1 Hemmingen; 2 Narona; 3 Collegno; 4 Avigliana)

Map 2 Thuringian and Alemannic finds from sites in the part of Western Illyricum that was ruled by the Ostrogoths (1 Narona; 2 Salona; 3 Knin-Greblje; 4 Novi Banovci (Burgenaë); 5 Čalma; 6 Vinkovci or vicinity; 7 Popovac; 8 Gradina near Gornji Bakinci; 9 Sisak (Siscia); 10 Svete gore above Bistrica ob Sotli; 11 Gradec near Velika Strmica; 12 Korinjski hrib above Veliki Korinj; 13 Sv. Lambert near Pristava above Stična; 14 Ljubljana-Dravlje; 15 Vipota above Pečovnik; 16 Kranj (Carnium); 17 Puštal above Trnje near Škofja Loka; 18 Hemmaberg)

LITERATURE

- Åberg 1922 N. Åberg, *Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit*, Arbeten Utgifna Med Understödet Af Vilhelm Ekmans Universitetsfond, Uppsala 28, Uppsala, Leipzig, Paris 1922.
- Åberg 1923 N. Åberg, *Die Goten und Langobarden in Italien*, Arbeten Utgifna Med Understödet Af Vilhelm Ekmans Universitetsfond, Uppsala 29, Uppsala, Haag, Leipzig 1923.
- Allerbauer, Jedlicka, KG Bernhardsthal, MG Bernhardsthal, VB Mistelbach 2001 S. Allerbauer, F. Jedlicka, KG Bernhardsthal, MG Bernhardsthal, VB Mistelbach, *Fundberichte aus Österreich, Herausgegeben vom Bundesdenkmalamt* 39, 2000, Wien 2001, 695.
- Амент (Ament) 2007 Г. Амент (G. Ament), Франки в Рейнско области / Die Franken im Rheinland / The Franks in the Rhineland, in: W. Menghin (ed.), *Эпоха Меровингов – Европа без границ. Археология и история V–VIII вв / Merowingerzeit – Europa ohne Grenzen. Archäologie und Geschichte des 5. bis 8. Jahrhunderts / The Merovingian Period – Europe without Borders. Archaeology and history of the 5th to 8th centuries*, Berlin 2007, 212-226, cat. 509-544.
- Barbiera 2010 I. Barbiera, Le dame barbare e I loro invisibili mariti: le trasformazioni dell'identità di genere nel V secolo, in: P. Delogu, S. Gaspari (ed.), *Le trasformazioni del V secolo. L'Italia, I barbari e l'Occidente romano. Atti del Seminario di Poggibonsi, 18-20 ottobre 2007*, Seminari internazionali del centro interuniversitario per la storia e l'archeologia dell'alto medioevo II, Turnhout 2010, 123-155.
- Bemmann 2008 J. Bemmann, Mitteldeutschland im 5. Jahrhundert – Eine Zwischenstation auf dem Weg der Langobarden in den mitleren Donaauraum?, in: J. Bemmann, M. Schauder (eds.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008*, Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11, Bonn 2008, 145-227.
- Bierbrauer 1975 V. Bierbrauer, *Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde aus Italien*, Biblioteca degli »Studi medievali« 7, Spoleto 1975.
- Bitenc, Knific 2001 P. Bitenc, T. Knific (eds.), *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*, Ljubljana 2001.
- Böhme 1989 H. W. Böhme, Eine elbgermanische Bügelfibel des 5. Jahrhunderts aus Limetz-Villez (Yvelines, Frankreich), Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. *Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter* 19 (4)/1989, 397-406.
- Bojčić 2015 Z. Bojčić, *Zlato i srebro srednjega vijeka u Muzeju Slavonije*, Osijek 2015.
- Bóna 1956 I. Bóna, Die Langobarden in Ungarn, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1)/1956, 183-244.
- Bóna 1976 I. Bóna, *A l'aube du Moyen Age. Gépides et Lombards dans le bassin de Carpates*, Hereditas, Budapest 1976.
- Bóna 2009 I. Bóna, J. B. Horváth, *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*, Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 6, Monumenta Langobardica, Budapest 2009.
- Bóna, Nagy 2002 I. Bóna, M. Nagy, *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*, Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1, Monumenta Gepidica, Budapest 2002.
- Bratož 2014 R. Bratož, *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*, Dela I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 39. Zbirka zgodovinskega časopisa 46, Ljubljana 2014.

- Brunšmid 1905 J. Brunšmid, Starine ranijeg srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije, *Vjesnik Hrvatskog arheološkoga društva* VIII/1905, 208-220.
- Buljević 1999 Z. Buljević, Njive-Podstrana: Groblje iz vremena seobe naroda u Naroni, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 90-91 (1997-1998)/1999, 201-293.
- Ciglencečki 1994 S. Ciglencečki, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arheološki vestnik* 45/1994, 239-266.
- Csallány 1961 D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.)*, *Archaeologia Hungarica* s. n. 38, Budapest 1961.
- Demo 2014 Ž. Demo, *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu (s prilogom Maje Bunčić)*, Zagreb 2014.
- Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962 D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*, Zemun 1962.
- Geisler 1998 H. Geisler, *Das frühbairische Gräberfeld Straubing – Bajuwarenstraße. Katalog der archäologischen Befunde und Funde*, *Internationale Archäologie* 30, Rahden/Westf. 1998.
- Hampel 1903 J. Hampel, A M. N. Muzeumi régiségosztály gyarapodása az 1903-ik évben, *Archaeologiai Értesítő* 23/1903, 425-447.
- Hampel 1905 J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn in drei Banden. Zweiter Band. Fundbeschreibung*, Braunschweig, 1905.
- Harhoiu 1997 R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, *Archaeologia Romanica* 1, Bukarest 1997.
- Horvat, Šašel Kos 1999 J. Horvat, M. Šašel Kos, Emona – mesto na robu Italije, in: B. Aubelj (ed.), *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana 1999, 202-207.
- Jiřík 2012 J. Jiřík, Böhmen in der Spätantike und der Völkerwanderungszeit unter besonderer Berücksichtigung der Beziehungen zu Baiern und Thüringen, in: H. Fehr, I. Heitmeier (eds.), *Die Anfänge Bayerns. Von Raetien und Noricum zur frühmittelalterlichen Baiuvaria*, Bayerische Landesgeschichte und europäische Regionalgeschichte herausgegeben vom Institut für Bayerische Geschichte – LMU München Band 1 in Verbindung mit dem Bayerische Landesamt für Denkmalpflege, St. Ottilien 2012, 360-402.
- Kloiber 1957 Ä. Kloiber, *Die Gräberfelder von Lauriacum. Das Ziegelfeld*, *Forschungen in Lauriacum* 4/5, Linz/Donau 1957.
- Knific 2005 T. Knific, Gospe iz mesta Karnija, *Kranjski zbornik* 2005, Kranj 2005, 331-345.
- Knific, Lux 2010 T. Knific, J. Lux, Otroci iz mesta Karnija, in: B. Jenčič (ed.), *Jubilejni Kranjski zbornik 2010*, Kranj 2010, 26-36.
- Knific, Lux 2015 T. Knific, J. Lux, Kranj z okolico v pozni antiki – zapis geografa iz Ravene in arheološki podatki, in: B. Jenčič (ed.), *Kranjski zbornik 2015*, Kranj 2015, 29-41.
- Koch A. 1998 A. Koch, *Bügel fibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankenreich. Teil 1; Teil 2*. Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Monographien 41 (1); 41 (2). Mainz, Bonn 1998.
- Koch U. 1968 U. Koch, *Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg*, *Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A, Band 10*, Berlin 1968.
- Koch U. 1998 U. Koch, Etnische Vielfalt im Südwesten. Beobachtungen in merowingerzeitlichen Gräberfeldern an Neckar und Donau, in: K. Fuchs, M. Kempa, R. Redies, B. Theune Großkopf, A. Wais (eds.), *Die Alamannen. Begleitband zur Ausstellung »Die Alamannen«* (1. edition 1997), Stuttgart 1998, 219-232.

- Kühn 1965 H. Kühn, *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz* (2nd edition), Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit I. Teil, Graz 1965.
- Kühn 1974 H. Kühn, *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland*, Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit II. Teil, Graz 1974.
- Ladstätter 2000 S. Ladstätter, *Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen. Eine Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg*, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Wien 2000.
- Losert, Pleterski 2003 H. Losert, A. Pleterski, *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und "Ethnogenese" der Bajuwaren*, Berlin, Bamberg, Ljubljana 2003.
- Maćczyńska 1999 M. Maćczyńska, La fin de la culture de Przeworsk, in: J. Tejral, C. Pilet, M. Kazanski (eds.), *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 13, Brno 1999, 141-170.
- Manenica 2007 H. Manenica (ed.), *Arheološki muzej Narona*, Zagreb 2007.
- Marti 1990 R. Marti, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Saint-Sulpice VD*, Cahiers d'archéologie romande 52, Lausanne 1990.
- Martin 2011 M. Martin, Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent, in: *Fibel und Fibeltracht. Mit neuen Vorworten von Rosemarie Müller und Heiko Steuer* (2nd edition) (unchanged reprint: *Fibeln und Fibeltracht*, in: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 8*, 411-607, 1994), De Gruyter Studium, Berlin, Boston 2011, 131(541)-172(582).
- Martin 2014 M. Martin, Ethnic Identities as Constructions of Archaeology (?): The Case of the Thuringi, in: J. Fries Knobloch, H. Steuer, J. Hines (ed.), *The Baiuvarii and Thuringi. An Ethnographic Perspective*, Studies in Historical Archaeoethnology 9, San Marino 2014, 243-270.
- Менгин (Menghin) 2007 В. Менгин (W. Mehghin), Королевство тюрингов / *Das Reich der Thüringer / The Thuringian kingdom*, in W. Menghin (ed.), *Эпоха Меровингов – Европа без границ. Археология и история V–VIII вв / Merowingerzeit – Europa ohne Grenzen. Archäologie und Geschichte des 5. bis 8. Jahrhunderts / The Merovingian Period – Europe without Borders. Archaeology and history of the 5th to 8th centuries*, Berlin 2007, 158-167, cat. 377-402.
- Müller 1976 H. F. Müller, *Das alamannische Gräberfeld von Hemmingen (Kreis Ludwigsburg)*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 7, Stuttgart 1976.
- Nagy 2005 M. Nagy, Magyarcsanád–Bökény (Kom. Csongrád), in: J. Cseh, E. Istvánovits, E. Lovász, K. Mesterházy, M. Nagy, I. M. Nepper, E. Simonyi, *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*, Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2, Monumenta Gepidica, Budapest 2005, 97-116.
- Nagy 2007 M. Nagy, *Állatbrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3-6.század) / Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau (3.-6. Jahrhundert n. Chr.)*, Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 5, Budapest 2007.
- Pejrani Baricco 2007 L. Pejrani Baricco, Il Piemonte tra Ostrogoti e Longobardi, in: G. P. Brogiolo, A. Chavarría Arnau (eds.), *I Longobardi. Dalla caduta dell'Impero all'alba dell'Italia, La biblioteca di Palazzo Bricherasio*, Milano 2007, 255-265.

- Pejrani Baricco 2017 L. Pejrani Baricco, Collegno (Torino), necropoli e insediamenti goti e longobardi (cat. I.4–7 e II.9–10), in: G. P. Brogiolo, F. Marazzi, C. Giostra (eds.), *Longobardi. Un popolo che cambia la storia*, Milano 2017, 82-83, 196-198, 218-219.
- Pejrani Baricco, Giostra, Bedini, Petiti 2013 L. Pejrani Baricco, C. Giostra, E. Bedini, E. Petiti, Les Goths de Collegno, *AFAM 2013 Toulouse. 34e journées d'archéologie mérovingienne. Du Royaume goth au Midi mérovingiené* (conference poster), Toulouse 2013. https://www.academia.edu/5273416/Les_Goths_de_Collegno [access 30. Oct. 2016].
- Pejrani Baricco, Giostra, Bedini, Petiti 2019 L. Pejrani Baricco, C. Giostra, E. Bedini, E. Petiti, The Gothic family group from Collegno (Piedmont, province of Turin), in: E. Boube, A. Corrochano, J. Hernandez (eds.), *Du Royaume goth au Midi mérovingiené. Actes des 34e Journées d'archéologie mérovingienne de Toulouse, 6, 7, et 8 novembre 2013*, Ausonius Editions, Mémoires 56; T. 35 coll. Mémoires de l'AFAM, Bordeaux 2019, 373-379.
- Pfllaum 2016 V. Pfllaum (ed.), *V blesku kovinske oprave. Poznoantična lamelna oklepa iz Kranja / Gleaming in armour. Late Antique lamellar armours from Kranj*, Kranj 2016.
- Pilet 1994 C. Pilet (ed.), *La nécropole de Saint-Martin-de-Fontenay (Calvados). Recherches sur le peuplement de la plaine de Caen du Ve siècle avant J.-C. au VIIe siècle après J.-C.*, 54e supplément à *Gallia*, Paris 1994.
- Pilet, Pilet Lemière 1994 C. Pilet, J. Pilet Lemière, Les notables de la deuxième génération, in: C. Pilet (ed.), *La nécropole de Saint-Martin-de-Fontenay (Calvados). Recherches sur le peuplement de la plaine de Caen du Ve siècle avant J.-C. au VIIe siècle après J.-C.*, 54e supplément à *Gallia*, Paris 1994, 112-118.
- Piteša 2009 A. Piteša, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu / Catalogue of finds from Migration Period, Middle Ages and Early Modern Period in the Archaeological Museum in Split*, Split 2009.
- Piteša 2014 A. Piteša, *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu / Medieval gold and silver in the Archaeological Museum in Split*, Split 2014.
- Podobnik 2016 T. Podobnik, *Arheološke raziskave grobišča Kranj – Lajh v letih 2004 in 2005*, master's thesis, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana 2016.
- Quast 1998 D. Quast, Vom Einzelgrab zum Friedhof. Begin der Reihengräbersitte im 5. Jahrhundert, in: K. Fuchs, M. Kempa, R. Redies, B. Theune Großkopf, A. Wais (eds.), *Die Alamannen. Begleitband zur Ausstellung »Die Alamannen«* (1. edition 1997), Stuttgart 1998, 171-190.
- Rácz, Koncz 2015 Z. Rácz, I. Koncz, Germánok. Kora középkori germán királlyságok a Kárpát-medencében (5. sz. utolsó harmada – 6. sz. vége), in: Á. Vágó (ed.), *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*, Budapest 2015, 396-431.
- Rapan Papeša 2012 A. Rapan Papeša, Early Medieval Barbarian Elements in Late Antique Southern Pannonia, in: B. Migotti (ed.), *The Archaeology of Roman Southern Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, BAR International Series 2393, Oxford 2012, 415-439.
- Reichmann 1999 C. Reichmann, Germanen im spätantiken Gelduba (Krefeld-Gellep), in: T. Fischer, G. Precht, J. Tejral (eds.), *Germanen Beiderseits des spätantiken Limes. Materialien des X. Internationalen Symposiums »Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet«*, Xanten vom 2. – 6. Dezember 1997, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 14, Köln, Brno 1999, 129-144.
- Ross, Verdier 1961 M. C. Ross, P. Verdier, *Arts of the Migration Period in the Walters Art Gallery. Hinnish, Gothic, Ostrogothic, Frankish, Burgundian, Langobard, Visigothic, Avaric, Irish and Viking*, Baltimore 1961.

- Roth, Theune 1995 H. Roth, C. Theune, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld bei Weingarten (Kr. Ravensburg). 1. Katalog der Grabinventare*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden- Württemberg 44/1, Stuttgart, 1995.
- Salin 1904 B. Salin, *Die altergermanische Thierornamentik, Typologische Studie über germanische Metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer Studie über irische Ornamentik*, Stockholm 1904.
- Schmidt 1961 B. Schmidt, *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 18. Halle (Saale) 1961.
- Schmidt 1970 B. Schmidt, *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Katalog (Südteil)*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 25, Berlin 1970.
- Schmidt 1976 B. Schmidt, *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Katalog (Nord- und Ostteil)*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 29, Berlin 1976.
- Siedlungs- und Grabfunde 1987 Siedlungs- und Grabfunde aus der Pannonia Sirmiensis, in: W. Menghin, T. Springer, E. Wamers (eds.), *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis*, Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg 1987, 223-233.
- Simoni 1989 K. Simoni, Funde aus der Völkerwanderungszeit in der Sammlungen des Archäologischen Museums in Zagreb, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 22/1989, 107-134.
- Simoni 1991 K. Simoni, Knin-Greblje – Kataloški opis grobova i nalaza, *Starohrvatska prosvjeta* 19 (1989)/1991, 75-119.
- Slabe 1975 M. Slabe, *Dravlje. Grobišče iz časov preseljevanja ljudstev*, Situla 16, Ljubljana 1975.
- Straub 206 P. Straub, Bemerkungen zum germanischen Grab von Répcelak, in: Z. Székely (ed.), *Ünnepi kötet a 65 éves Tomka Péter tiszteletére*, Arrabona 44 (1) 2006, Győr 2006, 441-454.
- Straub 2008 P. Straub, Adalékok a Balaton környéki 5. századi temetők Felső-Duna vidéki kapcsolatahoz, *Zalai múzeum* 17/2008, 189-207.
- Sundberg 2013 I. M. Sundberg, En praktfull kontinental silverfibula, B. Hårdh, L. Larsson (eds.), *Folk, fä och fynd*, Acta Archaeologica Lundensia s. in 8°, No. 64. Uppåkrastudier 12, Värnamo 2013, 51-56.
- Svoboda 1965 B. Svoboda, Čechy v době stěhování národů, Monumenta archaeologica. Acta praehistorica, protohistorica et historica 13, Praha 1965.
- Šašel Kos 2003 M. Šašel Kos, Emona was in Italy, not in Pannonia, in: M. Šašel Kos, P. Scherre (eds.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien*. Pannonia I, Situla 41, Ljubljana 2003, 11-19.
- Tejral 1982 J. Tejral, *Morava na sklonku antiky*, Monumenta archaeologica. Acta praehistorica, protohistorica et historica 19, Praha 1982.
- Tejral 1990 J. Tejral, K chronologii spon z langobardských pohřebišť v Podunají, in: V. Nekuda (ed.), *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*, Brno 1990, 231-250.
- Tejral 2002 J. Tejral, Beiträge zur Chronologie des frühmerowingischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau, in: J. Tejral (ed.), *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum, Spisy Archeologického ústavu AV ČR* Brno 19, Brno 2002, 313-358.

- Tejral 2005 J. Tejral, Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-lan-gobardischen Nachlasses, in: W. Pohl, P. Erhart (eds.), *Die Langobarden. Herrschaft und Identität, Österreichische Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 329. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9, Wien 2005, 103-200.
- Tejral 2007 J. Tejral, Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen "gentes" im Mitteldonauroaum aus der Sicht der Archäologie, in: J. Tejral (ed.), *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 26, Brno 2007, 55-119.
- Tejral 2008 J. Tejral, Ein Abriss der frühmerowingerzeitlichen Entwicklung im mittleren Donauroaum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts, in: J. Bemmann, M. Schmauder (eds.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11, Bonn 2008, 249-283.
- Theune 2014 C. Theune, Signs and symbols in archaeological material finds, in: J. Fries Knoblach, H. Steuer, J. Hines (eds.), *The Baiuvarii and Thuringi. An Ethnographic Perspective*, Studies in Historical Archaeoethnology 9, San Marino 2014, 271-288.
- Tica 2016 G. Tica, *Bow brooches with three oval cells for semi-precious stones (garnets) on semicircular heads from Narona, Hemmingen and Collegno* (PowerPoint presentation), Presentation on International scientific conference "Zdenko Vinski - život i znanstveni rad" (Zdenko Vinski - life and scientific work) in Zagreb (Croatia), Planina 2016 (https://www.academia.edu/29739309/Bow_brooches_with_three_oval_cells_for_semi-precious_stones_garnets_on_semicircular_heads_from_Narona_Hemmingen_and_Collegno [access 21. Oct. 2019]).
- Tica 2016a G. Tica, Lučne fibule sa tri ovalna ležišta za poludrago kamenje na polukružnim glavicama iz Narone, Hemmingena i Collegna, in: M. Bunčić, Ž. Demo, M. Jarak (eds.), *Zdenko Vinski – život i znanstveni rad. Knjiga sažetaka Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Arheološkom muzeju u Zagrebu 8. studenog 2016. godine*, Zagreb 2016, 27-28.
- Tica 2017 G. Tica, *Goti med Jadranom in Panonijo*, PhD thesis, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Koper 2017.
- Tóth 1999 Á. B. Tóth, A szarvasi gepida fibula és köre. A szarvasi gepida leletek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 5, Szeged 1999, 261-277.
- Tóth 2019 Á. B. Tóth, Traditions nad innovation in fine metalwork in the Middle Danube region in the second half of the 5th and the early 6th centuries A.D. Once more on the 'Szarvas' brooch group: new finds, new hypotheses, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 70/2019, 167-202.
- Uglešić 1995 A. Uglešić, Istočnogotski ženski grob iz antičke Narone, *Radovi. Razdio povijesnih znanosti* 34 (21) (1994/1995)/1995, 145-150.
- Uglešić 2000 A. Uglešić, O etničkoj pripadnosti groba 2 s položaja Njive – Podstrana u Naroni, *Radovi. Razdio povijesnih znanosti* 38(25) (1999)/2000, 93-100.
- Uglešić 2003 A. Uglešić, O Naroni u istočnogotsko doba na temelju arheoloških nalaza, *Diadora* 21, Zadar 2003, 201-212.
- Uglešić 2011 A. Uglešić, Nalaz fibule seobe naroda iz Brguda kod Benkovca, *Archaeologica Adriatica* 3 (2009)/2011, 183-190.
- Urek, Podobnik, Tomažič, Djokić 2016 M. Urek, T. Podobnik, Š. Tomažič, S. Djokić, *Končno strokovno poročilo o arheoloških raziskavah grobišča v Lajhu in prazgodovinske poselitve na območju Savske ceste in Sejmišča v Kranju (EŠD 5145, Kranj – Arheološko najdišče Lajh; EŠD 274, Kranj – Mestno jedro)*, Kranj 2016 (unpublished paper).

- Vinski 1972-1973 Z. Vinski, O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirižana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6-7/1972-73, 177-227.
- Vinski 1980 Z. Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov, in: V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljavanja ljudstev (s prispevkoma Zdenko Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov in István Kiszely, Antropološki pogledi)*, Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1980, 17-32.
- Vinski 1991 Z. Vinski, Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje, *Starohrvatska prosvjeta* 19 (1989),/1991, 5-73.
- Вујиновић (Vujinović) 2013 Б. Вујиновић (B. Vujinović), *Накит рановизантијског града Балкис / Jewelry From the Early Byzantine City Balkis*, Градишка 2013.
- Windl 1996 H. J. Windl, Weitere völkerwanderungszeitliche Gräber aus Schletz, MG Asparn an der Zaya, VB Mistelbach, Niederösterreich, *Fundberichte aus Österreich, Herausgegeben vom Bundesdenkmalamt* 35, Wien 1996, 377-387.
- Zeman 1987 J. Zeman, Böhmen im 5. und 6. Jahrhundert, in: W. Menghin, T. Springer, E. Wamers (eds.), *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis*, Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg 1987, 515-527, cat. 534-543.

LUČNE FIBULE S TRI OVALNA LEŽIŠTA ZA POLUDRAGO KAMENJE NA POLUKRUŽNIM GLAVICAMA IZ NARONE, HEMMINGENA, COLLEGNA I AVIGLIANE

Na lokalitetu Njive-Podstrana u Naroni 1994. godine provedena su arheološka istraživanja kasnoantičke nekropole iz vremena ostrogotske vlasti u provinciji Dalmaciji prilikom kojih je u ženskom grobu 2, između ostalog materijala, na prsima pokojnice pronađen i par lučnih fibula sa tri ovalna ležišta za poludrago kamenje na polukružnim glavicama. Prigodom objave rezultata iskopavanja, Zrinka Buljević je analogije za navedeni par fibula tražila u srednjoeuropskom prostoru i pripisala ih franačkim radionicama vjerojatno iz prve trećine 6. stoljeća. Nedugo nakon objave naronske nekropole, Ante Uglešić je iznio teoriju o gepidskom podrijetlu navedenog para fibula, prije svega zbog čestog pojavljivanja tri dugmeta na glavicama gepidskih fibula i zbog pojavljivanja nekoliko fibula s ravnom nožicom, koja se završava u obliku stilizirane životinjske glavice i uložaka za poludrago kamenje na samim glavicama fibula na području, koje bi trebali u drugoj polovini 5. i prvoj polovini 6. stoljeća naseljavati Gepidi. Pritom, oba autora navode da za naronske fibule nema izravnih analogija, a obama je promakla objava Hermanna Friedricha Müllera iz 1976. godine o alamanskoj nekropoli iz Hemmingena.

Par fibula iz ženskog groba 14 u Hemmingenu bio je pronađen u visini struka, s tim da su fibule ležale jedna iznad druge s glavicama okrenutim prema dolje.

Lučne fibule iz Hemmingena se u nekoliko detalja razlikuju od naronskog para, ali se bez oklijevanja mogu svrstati u isti tip. Sve četiri fibule naime imaju na glavici tri ovalna ležišta za ulaganje poludragog kamenja, na polukružnoj ploči glavice se kod svih nalazi rovašen ukras lepezaste palmete, sve imaju ravan luk a nožice im se završavaju u obliku stilizirane životinjske glavice. Müller razumljivo, u vrijeme svoje objave, nije našao izravne analogije za par lučnih fibula. I on je tražio analogije na temelju detalja na različitim fibulama, a prema njemu, zbog oblika nožica i ukrasa lepezaste palmete na glavicama fibula, hemmingenske fibule su najbližnje primjercima iz srednjeg Podunavlja, tako u Barbariku kao i na području rimskih provincija. Müller je grob 14 na temelju analogija za lučne fibule, kao i para ptičjih fibula, datirao u vrijeme posljednje trećine 5. stoljeća, a lučne fibule označio kao proizvod srednje-podunavskih radionica.

Prije dobrog desetljeća, talijanski arheolozi su u Collegnu blizu Torina istraživali veliku langobardsku nekropolu unutar koje se nalazila i manja grupa od osam grobova iz vremena ostrogotske vlasti u Italiji. Nekropola još nije bila opsežnije objavljivana. Uglavnom su objavljeni pojedinačni grobovi ili opći zaključci. U grobu mlađe ženske osobe (grob 6) pronađen je i par lučnih fibula sa tri ovalna ležišta za poludrago

kamenje na polukružnim glavicama. Jedna je pronađena iznad lijevog ramena, druga kod desne ruke u visini iznad pojasa. Fibule iz Collegna se poprilično razlikuju od primjeraka iz Narone i Hemmingena. Ležišta za poludragi kamen kao i sama glavica na talijanskim primjercima pravilnijeg su polukružnog oblika, a ležišta su za razliku od ostale četiri fibule na glavicu pričvršćena sa širim, a ne užim dijelom čelije. Glavica talijanskih fibula je ukrašena slovom W iznad koga se nalazi vitica. I ravne nožice fibula iz Collegna završavaju u obliku stilizirane životinjske glavice, ali se razlikuje od ostalih primjeraka po tome što životinjske glavice završavaju s još jednim ležištem za poludragi kamen. Fibulama iz Collegna sličan je primjerak fibule iz Avigliane, objavljen još početkom 20. stoljeća, koji se pak ponajprije razlikuje u završetku nožice.

Ali unatoč razlikama između fibula iz Narone i Hemmingena na jednoj, te fibula iz Collegna i Avigliane na drugoj strani, možemo sve navedene fibule uvrstiti u isti tip kome izvorni prostor treba na osnovu nekih karakteristika tražiti na srednje-europskom području, ali ne na franačkom, nego na alamanskom ili tirižanskom prostoru. Na području cijelog kasnoantičkog zapadnog Ilirika, t.j. panonske dijeceze, pojavljuje se sve više arheoloških nalaza koji sa svojom brojnošću upućuju ne samo na osobne, diplomatske ili trgovačke kontakte između Gota i drugih germanskih grupa, nego i na vrlo moguću brojniju fizičku prisutnost određenih germanskih grupa koje su osobito poslije vojnih poraza od Franaka i Langobarda svoje preživljavanje i sigurnost tražile unutar ostrogotske „države”.

SLAVKO CIGLENEČKI

INŠTITUT ZA ARHEOLOGIJO, ZRC SAZU

Novi TRG 2

SI – 1000 LJUBLJANA

Slavko.Ciglencecki@zrc-sazu.si

ARHEOLOGIJA PRESELJEVANJA LJUDSTEV V JUGOVZHODNOALPSKEM OBMOČJU¹ PRED LETOM 1980 IN NOVEJŠI IZSLEDKI

V članku so najprej kratko predstavljeni rezultati arheologije preseljevanja ljudstev do leta 1980 v slovenskem prostoru, leta torej, v katerem je izšla temeljna publikacija o grobišču Lajh v Kranju in v kateri je prof. Zdenko Vinski podal tudi obsežno interpretacijo tamkajšnjega gradiva kot tudi političnega in vojaškega dogajanja v jugovzhodnoalpskem območju. Za obdobje do leta 1980 so značilna predvsem izkopavanja grobišč (poleg Kranja še Pristava na Bledu, Rifnik in Dravljje). V zadnjih desetletjih smo prepoznali mnoga nova poznoantična najdišča, ki dokumentirajo obstoj staroselskega prebivalstva vse do začetka 7. st. Na nekaterih utrjenih višinskih naselbinah je bilo deloma odkrito tudi značilno barbarsko gradivo, ki kaže razpršeno prisotnost vzhodnogotskega in langobardskega etnosa, v posameznih primerih tudi bizantinske vojske.

Ključne besede: *Arheologija preseljevanja ljudstev, poznoantična arheologija, Kranj, Vzhodni Goti, Langobardi, Bizantinci, Slovenija*

Delovanje profesorja Zdenka Vinskega v Sloveniji nikakor ni bilo omejeno zgolj na štiriletno obdobje predavanj na Oddelku za arheologijo Univerze v Ljubljani (1967-1971), ampak se je že mnogo prej kot tudi pozneje posvečal interpretaciji bogatega arheološkega gradiva iz obdobja preseljevanja ljudstev iz Kranja in posredno tudi nekaterih drugih manjših najdišč. Svoje raziskave te problematike je povzel leta 1980 v zgoščeni, a temeljni interpretaciji nekropole Lajh (Na Lajhu), kjer je strnil svoja spoznanja o materialni kulturi in determinaciji etnosa v času pozne antike v širšem jugovzhodnoalpskem območju.² V naslovu omenjena letnica 1980 je bila torej kot ločnica izbrana zato, ker pomeni objava grobišča Lajh v Kranju pomemben mejnik v razumevanju obdobja preseljevanja v obravnavanem območju, po drugi strani pa zato, ker so kmalu po njej sledila odkritja

večjega števila barbarskih najdb na deloma raziskanih staroselskih utrjenih višinskih naselbinah. Pomeni zaključek nekega obdobja, v katerem so poznavanje etničnih struktur in naselbinske slike omogočala predvsem grobišča.

Razumevanje zapletene problematike preseljevanja v obravnavanem območju je bilo do objave knjige J. Wernerja o Langobardih in Vinskijevih raziskav parcialno in enostransko. Raziskavam so se posvečali le redki arheologi in še ti večinoma le na robu svojega zanimanja. Kar največji del starejših raziskav in objav je bil osredotočen na kranjsko nekropolo Lajh, ki je s svojim bogastvom zbudila zanimanje širše strokovne kot tudi laične javnosti. Poleg amaterskih raziskovalcev so se ji že v zgodnejšem obdobju odkritja posvečali tudi posamezni arheologi, ki pa so v njej prepoznali

¹ Termin »jugovzhodnoalpsko območje« sem izbral namenoma, da lahko opozorim tudi na pomembne novejše raziskave v bližnjih predelih Avstrije in Italije, ki dobro dopolnjujejo predstavljeno problematiko.

² Vinski 1980.

Sl. 1 Karta v tekstu omenjenih najdišč.

Fig. 1 Map with marked archaeological sites mentioned in text.

predvsem takrat bolje poznane langobardske najdbe, zato je najdišče kmalu dobilo pečat povsem germanškega grobišča iz časa preseljevanja.³

Z. Vinski se je v svojih številnih znanstvenih študijah z veliko erudicijo posvečal problemu staroselcev in občasni prisotnosti barbarov.⁴ V jugovzhodnoalpskem območju ga je posebej pritegnilo prav etnično izpovedno gradivo iz kranjske nekropole Lajh, najpomembnejšega grobišča 6. st. z dokazano prisotnostjo barbarov v tedanji Jugoslaviji.⁵ V svojih sintetičnih delih je sicer v manjši meri obravnaval tudi druga najdišča jugovzhodnoalpskega območja, kot so Čedad (Cividale), Dravljje, Rifnik, Zidani gaber, ali pa se je predmetov z njih dotaknil kot analogij za svoje študije posameznih zvrsti materialne kulture. Temeljni rezultat njegovih študij o jugovzhodnoalpskem območju je bila potrditev večinske prisotnosti romanskih staroselcev, ki pa

so se jim na nekaterih strateško pomembnejših najdiščih občasno pridružile manjše skupine germanskih barbarov.

KRATEK PREGLED RAZISKAV DO LETA 1980

Starejše raziskave obdobja velikega preseljevanja v obravnavanem območju je določalo predvsem raziskovanje v furlanskem Čedadu (Cividale) in Kranju. V času po drugi svetovni vojni je nabor grobišč iz tega obdobja pomembno dopolnilo izkopavanje na blejski Pristavi, kjer so poleg kasnejših slovanskih odkrili tudi starejše grobove, ki jih v začetku niso ustrezno ovrednotili. To sta v svojih delih uspela napraviti šele J. Werner in Z. Vinski.⁶

Ob sporadičnih najdbah, ki so bile odkrite na nekaterih višinskih naselbinah, kot so Rifnik, Zidani

³ Podroben pregled raziskav in izsledkov pri Knific 1995, 23-33.

⁴ Omenimo tu le nekaj najvažnejših, ki zadevajo problematiko preseljevanja v jugovzhodnoalpskem območju: Vinski 1963; isti 1968; isti 1971a; isti 1971b; isti 1972/73; isti 1976.

⁵ Prvi zgoščeni prikaz grobišča Lajh je Vinski predstavil leta 1968 na Kolokviju o zgodnjem srednjem veku v Kranju, Vinski 1970-71.

⁶ Werner 1962, 127-129; Vinski 1971a, 151.

gaber, Vinji vrh, Zasavska Sveta gora in Svete gore na Bizeljskem, so bile tu še slabo razumljene najdbe iz dveh jamskih najdišč, tako naselbinske iz Predjame kot tudi grobne iz Levakove jame pri Podbočju.⁷ Za večino teh skromno poznanih najdb so domnevali, da predstavljajo sled trgovskih ali socialnih vezi med staroselci in barbari in ne tudi fizično prisotnost tujih etničnih skupin. (Sl. 1.)

Prvo pomembnejše grobišče z znatnejšimi barbar-skimi elementi, ki ga je z zaščitnimi, a dobro izvedenimi izkopavanji uspelo deloma rešiti, je bilo Dravlje pri Ljubljani. Odkrito leta 1968 je bilo uspešno predstavljeno v monografiji leta 1975.⁸ V njej je avtor M. Slabe pokazal na obstoj nekropole iz prve polovice 6. st., ki je povsem sovpadala z obdobjem vzhodnogotske prisotnosti v obravnavanem območju. Slabe je predstavil nekatere elemente vzhodnogermanske noše in hkrati opozoril na kompleksnost raziskav tovrstnih grobišč: primeri deformacij lobanj, ki jih je ugotovil antropolog, so takrat nakazali nov vidik prepoznavanja pestre etnične mešanice v tem prehodnem območju.

Obstojata tudi dva podrobnejša pregleda german-ske prisotnosti: prvega je pripravil B. Saria še v sklopu širšega jugoslovanskega prostora,⁹ slovensko ozemlje pa je natančneje predstavil M. Slabe.¹⁰

Kot nakazano že zgoraj, je bila zato publikacija nekropole Lajh v Kranju z uvodno Vinskijevo interpretacijo gradiva in posredno etnične strukture širšega območja jugovzhodnih Alp temeljno delo, ki je za tisti čas predstavljalo izhodišče za razumevanje tega kompleksnega obdobja. Vinski je s svojimi študijami in izsledki pokazal na važnost detaljnega poznavanja drobne materialne kulture, ki omogoča v zapletenih razmerjih dinamičnih dogajanj v času velikega preseljevanja ljudstev prepoznavo nekaterih zanesljivih izhodišč.

RAZISKAVE IN NOVI IZSLEDKI PO LETU 1980

V tem pregledu se zdi smiselno predstaviti najprej prvo prisotnost barbarov, federatov iz druge polovice 4. in prve tretjine 5. st., ki so na osnovi pogodbe pristali na službo v imperiju. Arheološki drobci, ki pričajo o prisotnosti prvih barbarov, so skromni in so bili prepoznani postopoma. Prve znake je ob koncu 4. in začetku 5. st. mogoče opaziti v mestih. Najštevilnejši so sledovi na Ptuj (Petoviona) in v Ljubljani (Emona).¹¹ Prisotnost federatov je mogoče s posameznimi značilnimi predmeti potrditi tudi na poznoantičnih višinskih postojankah (npr. Čepna nad Zagorjem, Sv. Lambert, Polhograjska gora, Ančnikovo gradišče pri Jurišni vasi).¹² Kot posebnost je potrebno omeniti njihove sledove iz Predjame, kjer je mogoče sklepati na manjšo vojaško postojanko, umeščeno v dobro zavarovano jamo ob važni cesti proti Italiji.¹³

Del tovrstnih najdb nakazuje podobnosti s krogom vzhodnoevropske kulture Černjahovo – Sintana de Mures, druge pa povezanost s srednjim Podonavjem in svebskim ljudstvom.¹⁴ V teh prebivalcih je mogoče videti barbore, ki so v ediktih Teoderika poimenovani *antiqui barbari*.¹⁵

Posebno hud udarec je temu območju zadal vpad Hunov leta 452 v Italijo. Čeprav viri eksplicitno ne omenjajo uničenja mest ob glavni vpadnici v Italijo, pa mnogo elementov vendarle nakazuje prav to možnost. Tako bi glede na zadnje najdbe v žganinski plasti smeli s tem vdorom povezati uničenje zgodnje-krščanskega središča v Emoni.¹⁶ Temu pritrjuje tudi v vzhodnem delu emonskih žganinskih plasti najdena značilna triroba puščična konica.¹⁷ V čas prisotnosti Hunov bi sodil pred nedavnim odkopani, le preliminarno objavljen grob bojvnika z deformirano lobanjo iz petovionske nekropole pri Srednješolskem centru, v bližini pomembne rimske ceste.¹⁸ (Sl. 2) Morda je s prisotnostjo Hunov ali katerih drugih federatnih sku-

⁷ Pregledno pri Slabe 1978.

⁸ Slabe 1975.

⁹ Saria 1958.

¹⁰ Slabe 1975; Slabe 1978.

¹¹ Jevremov, Tomanič-Jevremov, Ciglencečki 1993; Žizek 1995; Vuga 1985; Knific, Tomanič-Jevremov 1996, 371-374, 380-384.

¹² Knific, Tomanič-Jevremov 1996, 374, 377-378, 384-386; Modrijan 2017 (v tisku).

¹³ Korošec 1983.

¹⁴ Knific, Tomanič-Jevremov 1996, 378.

¹⁵ Šašel 1992.

¹⁶ Plesničar-Gec 1983, 31.

¹⁷ Knific 1993, 528-529.

¹⁸ Lubšina Tušek 2004, 76-78; Knific, Nabergoj 2016, 22.23, 219.

Sl. 2 Grob bojevnika z deformirano lobanjo (foto autor).

Fig. 2 Excavated grave of the warrior with a deformed skull (photo by author).

pin v rimski vojski potrebno povezati tudi del refleksnega loka, odkritega pri starejših izkopavanjih Josipa Korošca na območju t. i. turnirskega prostora?¹⁹

Raziskave kranjskega grobišča Lajh kažejo številne nove izsledke: sistematičen pregled z dodatno analizo predmetov je v leksikalni objavi grobišča Lajh podala U. Ibler, kjer je predstavila tudi celovit, prej neznan načrt starejših izkopavanj.²⁰ Pri raziskavah starejšega gradi-va je potrebno omeniti analizo moških grobov s saksii in pasovi iz 6. st. kot tudi celovito rekonstrukcijo groba

Sl. 3 Panoramska slika Kranja, v ospredju Lajh (foto autor).

Fig. 3 Panoramic view of Kranj, Lajh in the foreground (photo by author).

lokostrelca.²¹ V devetdesetih letih 20. st. kot tudi še v začetku 21. st. je prišlo do večjih zaščitnih izkopavanj v Kranju tako v območju nekropole Lajh, kot tudi v notranosti naselbine na naravno zavarovanem platoju nad grobiščem. (Sl. 3, Sl. 4) Rezultati zaščitnih del so zgolj preliminarno objavljeni, zato je mogoče podati le nekaj prvih opažanj. Novejše raziskave omogočajo rekonstrukcijo že prej izkopanih delov grobišča, nakazujejo smeri širjenja kot tudi njegove meje.²² Poleg zanesljivih in dobro dokumentiranih sestavov grobnih celot je bilo izkopanih nekaj bogatih in izpovednih grobov, ki bodo po opravljeni konservaciji in sistematični analizi omogočili v dobršni meri dopolnjeno vrednotenje značaja nekropole.²³ Z novejšimi najdbami se potrjuje tudi Vinskijeva domneva o občasni frankovski prisotnosti, ki jo je pred desetletji na osnovi nekaterih najdb lahko le slutil.²⁴ Del bogastva novoizkopanih grobov je bil že predstavljen na priložnostni razstavi.²⁵ (Sl. 6)

Številna zaščitna dela v notranosti utrjene naselbine *Carnium* omogočajo tudi prve zaključke o njenem izgledu in značaju.²⁶ Tako so že pred leti odkrili pod današnjo župno cerkvijo ostanke velike zgodnjekršćanske cerkve z baptisterijem, ki je sedaj tudi že v celoti objavljena.²⁷ Od bivalne arhitekture je mogoče omeniti nekaj parcialno ohranjenih lesenih zgradb, v katerih je bilo odkrito gradivo iz preseljevanja, kjer je

Sl. 4 Zaščitno izkopavanje na grobišču Lajh leta 2009 (foto avtor)

Fig. 4 Rescue excavation at the necropolis of Lajh in 2009 (photo by author).

¹⁹ Na najdbo me je opozoril kolega Janez Dular, ki je pregledal starejše gradivo izkopavanj na Turnirskem prostoru. Ta element refleksnega loka je bil pri Korošču sicer objavljen, a njegova funkcija ni bila prepoznana (Korošec 1951, 160).

²⁰ Ibler 2001.

²¹ Martin 2000; Odar 2006.

²² Sagadin 2006; Lux 2008.

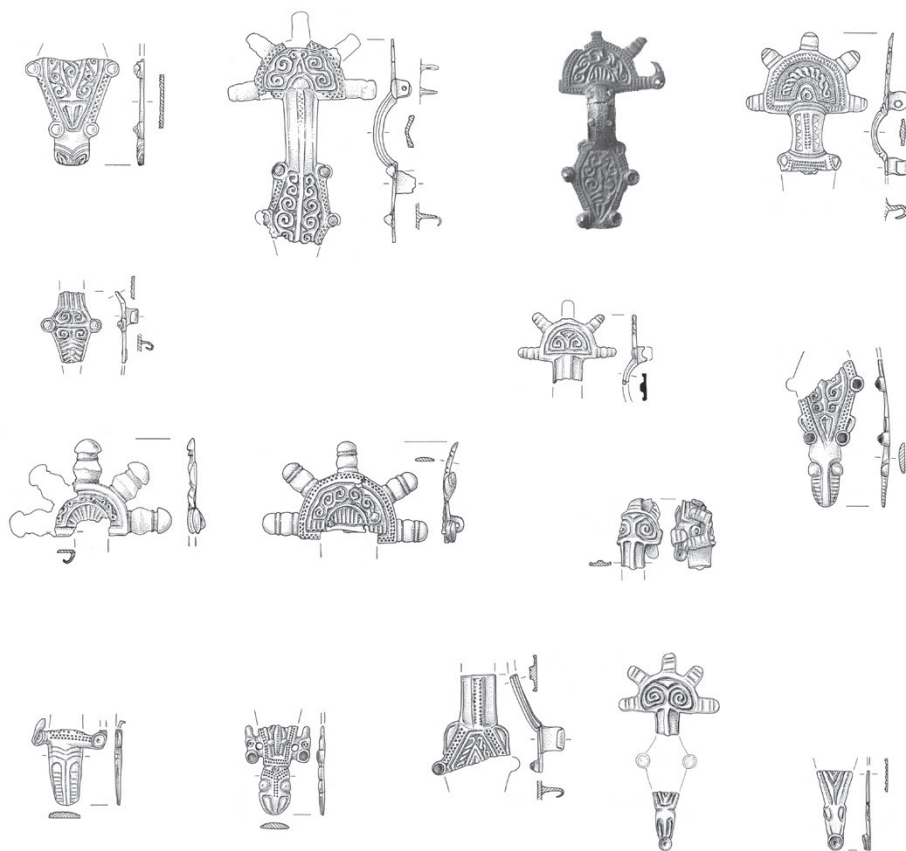
²³ Knific 2005, 331; Knific, Lux 2010, 27-31; Perko 2011, 40-41.

²⁴ Vinski, 1980, 19, 21.

²⁵ Vidrih-Perko et al. 2006.

²⁶ Knific, Lux 2015, 30-31.

²⁷ Sagadin 1991; Sagadin 2017.

Sl. 5 Izbor vzhodnogotskih fibul iz višinskih utrjenih naselij v Sloveniji (po Bitenc, Knific 2008).

Fig. 5 Some Ostrogothic brooches from hilltop settlements in Slovenia (after Bitenc, Knific 2008).

potrebno izpostaviti dokaj številno glajeno in žigosano germansko keramiko (najverjetneje langobardsko).²⁸ Izkopali so ostanke poznoantičnega obzidja in na lokaciji Knedlov vrt tudi temelje zidane zgradbe.²⁹ Iz nje izvira tudi ena izmed najbolj spektakularnih najdb zadnjega časa v Sloveniji, najdba dveh skoraj v celoti ohranjenih lamelnih oklepov in značilnega frankovskega orožja anga.³⁰ Na lokaciji ob gradu Khislstein so odkrili domnevno steklarsko delavnico.³¹

Pomembno dopolnitev razumevanja preostankov barbarskega in staroselskega etnosa so dale raziskave višinskih utrjenih naselbin, kjer novejša dela in velikokrat tudi nepooblašчени posegi kažejo marsikje tudi bolj določljivo germansko komponento. Poleg že prej omenjenih zgodnejših najdb iz preseljevanja gre tu predvsem za gradivo etničnih drobcev iz časa vzhodnogotske zasedbe kot tudi za elemente iz časa langobardske prisotnosti. (Sl. 5, Sl. 7) Sicer so bile te posto-

Sl. 6 Nakit iz bogatih ženskih grobov odkritih leta 2004 na grobišču Lajh (foto T. Lauko, dokumentacija Gorenjskega muzeja v Kranju).

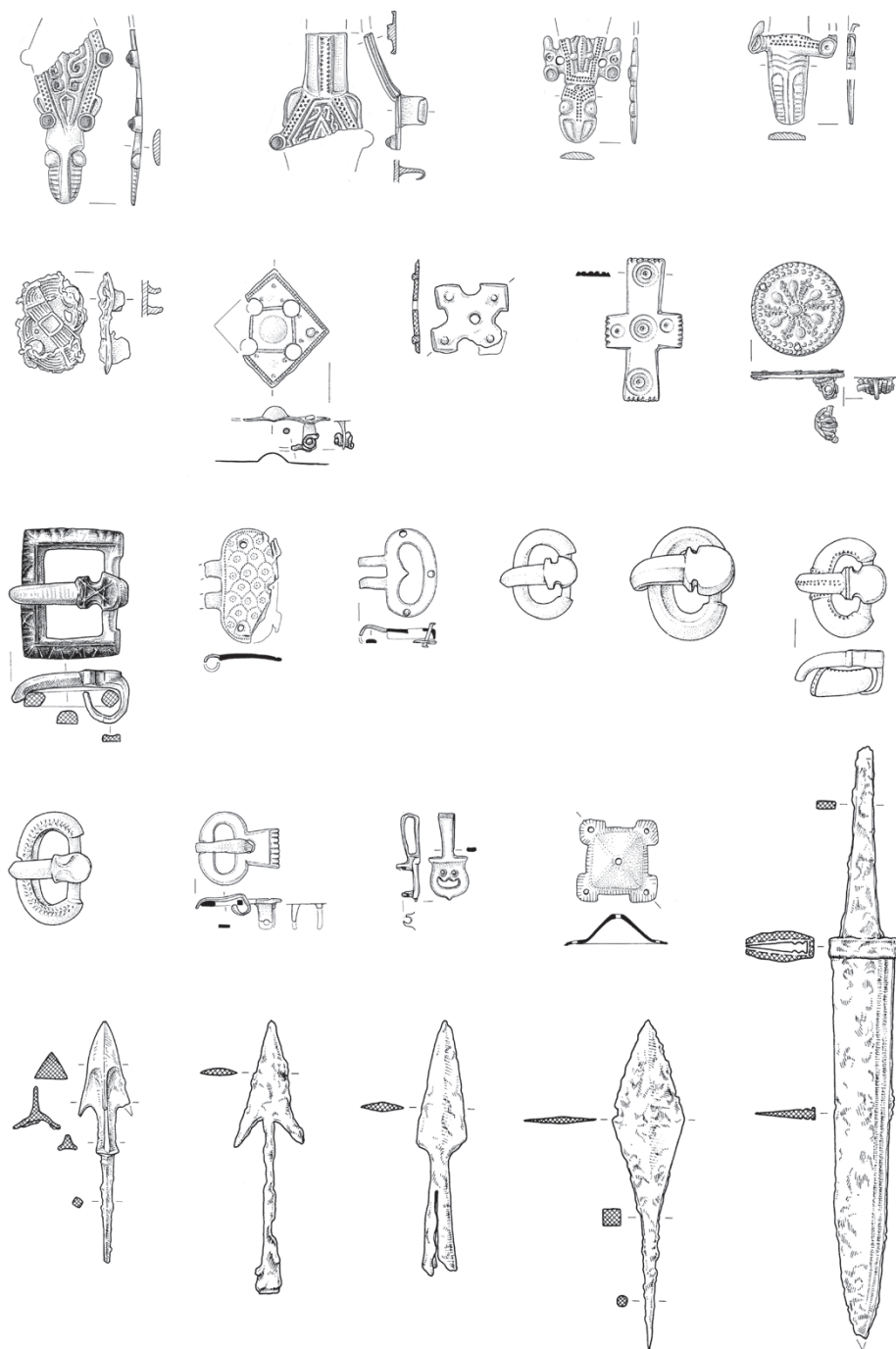
Fig. 6 Jewellery from rich female graves revealed in 2004 at the Lajh necropolis (photo T. Lauko, Documentation of the Kranj Museum).

²⁸ Rismondo 2008, 115; Urek 2013, 106.

²⁹ Sagadin 2006; Rozman 2008, 116.

³⁰ Sagadin et al. 2016.

³¹ Sagadin 1999.

Sl. 7 Izbor kovinskih najdb s poznoantične višinske naselbine Zidani gaber nad (po Ciglenečki 2008).

Fig. 7 A selection of metallic finds from the late antique hilltop settlement of Zidani gaber above Mihovo (after Ciglenečki 2008).

janke delno poznane že v sedemdesetih letih, a se je številnejše barbarsko gradivo začelo pojavljati šele v novjšem času. Artefakti iz vzhodnogotskega obdobja so najprezentativneje zastopani na utrdbah Zidani gaber, Sveti Lambert in Gradec pri Veliki Strmici, če

izpostavimo le najpomembnejše.³² Na njih so odkrili po več fragmentov (kot tudi celih kosov) odlično ohranjenih vzhodnogotskih fibul, pasnih spon in na Gradcu pri Veliki Strmici že v preteklosti depo zlatih vzhodnogotskih novcev.³³ Kratkotrajno prisotnost

³² Pregledno pri Ciglenečki 2006; Bitenc, Knific 2008, kjer so predstavljena tudi ostala najdišča.

³³ Božič, Ciglenečki 1995, 248-249.

vzhodnogotskih posadk v staroselskih utrjenih naselbinah potrjujejo tudi posamezni vzhodnogotski novci, odkriti največkrat prav na naselbinah, od koder so znani tudi drugi vzhodnogotski predmeti.³⁴

Vzorec poselitve višinskih utrjenih naselbin s sledovi izrazito romanskega etnosa, ki ga dopolnjujejo izbrani elementi vzhodnogotske noše, se nakazuje v enaki meri tudi v Avstriji, predvsem na Koroškem in na Tirolskem. Kot primer je mogoče navesti najdišče Ampass, kjer so na vznožju in na pobočju poznoantične naselbine z zgodnjekrščansko cerkvijo ob številnih poznorimskih najdbah našli odlomke fibul vzhodnogotske provenience. Celoten nabor najdb 6. st. kaže enak spekter kot ga poznamo iz prej navedenih utrjenih naselbin v Sloveniji.³⁵

Za razumevanje kronologije višinskih utrdb je posebno pomembna Sveta Hema (Hemmaberg) v Podjuni na avstrijskem Koroškem, kjer prisotnost alamanske fibule, najdene kot del inventarja pripravljene za pretopitev pod temelji dvojne cerkve, dobro datira in opredeljuje fazo pred gradnjo obeh velikih dvojnih cerkva.³⁶ Opozarja na možno prisotnosti tujege etničnega elementa in ni nujno le objekt menjave.

Na strmem hribu s cerkvijo San Giorgio nad Attimisom v Furlaniji so odkrili utrjeno naselbino, katere obstoj je izpričan z najdbami le v prvi polovici 6. st. Glede na vzhodnogotske kove Teoderika, Atalarika in Vitigesia domnevajo vzhodnogotsko posadko.³⁷

Če se je še pred kratkim zdelo, da prisotnosti vzhodnogotskih posadk v utrjenih višinskih naselbinah ni mogoče zanesljivo potrditi, pa prav ti vedno številnejši elementi dobro potrjujejo njihovo prisotnost.³⁸ Podobno kot pri poznejših langobardskih najdbah, ki so osredotočene zgolj okoli pomembnejše stavbe v notranjosti, se tudi tu nakazujejo majhne barbarske posadke, dovolj velike, da so kontrolirale večinsko staroselsko prebivalstvo. Tako smo na primer pri raziskavi največje in najugodnejše umeščene

bivalne stavbe na Tonovcovem gradu v neposredni bližini vhoda v naselbino odkrili kar 5 vzhodnogotskih novcev iz sredine 6. st., pa tudi langobardsko fibulo in v bližini langobardsko spatho.³⁹ Naštete postojanke opozarjajo na slabo poznan segment poselitve v času vzhodnogotske dominacije, ki je zaradi pomanjkljivih raziskav v večinoma težje dostopnih lokacijah zelo slabo poznan.

Pomembna nova spoznanja ponuja tudi velika nekropola iz Globasnice v Podjuni (Globasnitz), kjer so na grobišču s preko 400 pokopi pri nekaterih skeletih odkrili deformacijo lobanj in posamezne okrasne elemente vzhodnogotskega obdobja. Grobišče še ni v celoti objavljeno in interpretirano, vendar že preliminarna poročila posredno kažejo na močno nižinsko naselbino s posadko iz prve polovice 6. st., torej iz obdobja vzhodnogotske oblasti.⁴⁰

Manjše grobišče iz tega časa so odkrili pred kratkim pri zaščitnih raziskavah v Mirnu, blizu sotočja Soče in Vipave, torej v bližini območja, kjer sta se leta 489 spopadla Odoaker in Teoderik.⁴¹ V skupini grobov neke manjše, verjetno sorodstveno povezane skupnosti so pri dveh ženskih skeletih opazili deformacijo lobanj in značilno vzhodnogermansko nošo, pri moških pa zgolj pasove s torbicami, napolnjenimi z drobnimi predmeti. Pripadajoča naselbina ni znana, kot zelo verjetna možnost zanjo pa se ponuja še neraziskan, naravno odlično zavarovan Mirenski hrib, s katerega je lahko posadka, okrepljena z vzhodnogotskimi vojščaki, kontrolirala pomembno strateško mesto pri vhodu v Italijo.

Prisotnost langobardskih elementov v višinskih naselbinah je bila s posameznimi predmeti langobardskega porekla nakazana že v preteklosti.⁴² Novost predstavlja ugotovitev, da je kar pri nekaterih najdiščih opaziti zgoščevanje langobardskega gradi-va v pomembnejši zgradbi znotraj utrjene naselbine ali v njeni neposredni okolici. Tako je bilo na Rifniku pomembno predvsem identificiranje langobardskih

³⁴ Demo 1994, 175.

³⁵ Mair 2009, 275-277, 389; Bierbrauer 2009, 405-406.

³⁶ Ladstätter 2000, 174-176.

³⁷ Villa 2006, 164-168.

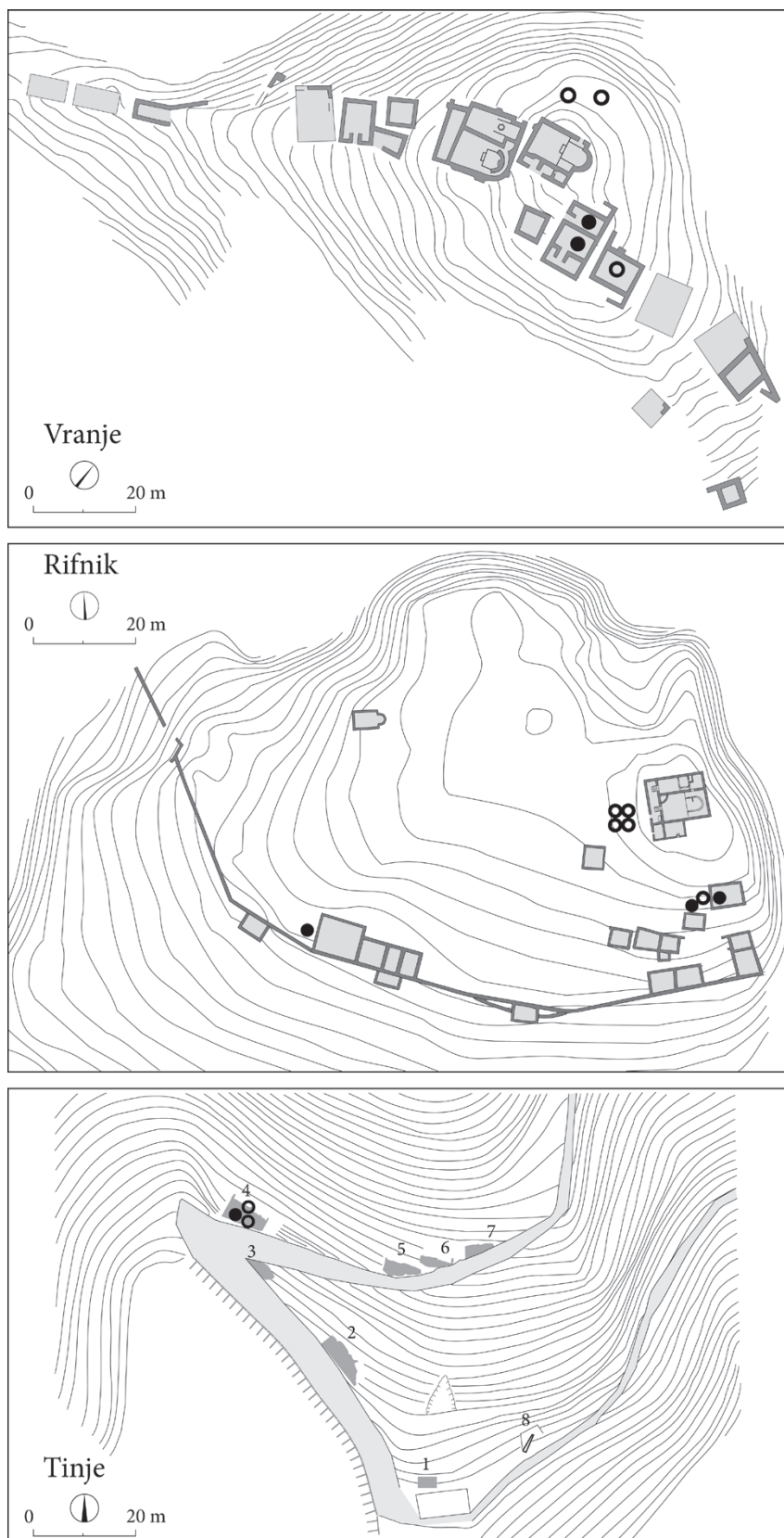
³⁸ Bierbrauer 2009, 403-404.

³⁹ Ciglencečki 1997, 16-17.

⁴⁰ Glaser 2006, 89-103; Eitler 2009, 89-91.

⁴¹ Tratnik, Karo 2017.

⁴² Prim. pri Werner 1962, 124-125, 59; Slabe 1978, 385-388.

Sl. 8 Razprostranjenost langobardske lončenine na poznoantičnih utrjenih naselbinah Rifnik, Vranje in Tinje (po Ciglenečki 2008).

Fig. 8 The distribution of Lombard pottery at the settlements of Rifnik, Vranje and Tinje (after Ciglenečki 2008).

keramičnih fragmentov z značilnim pečatnim in glajenim okrasom, ki so bili odkriti v večjem številu ob

najvišje locirani hiši v naselbini: ob štirih S-fibulah zanesljivo dokazujejo manjšo langobardsko posad-

ko v naselbini.⁴³ Podobno situacijo je bilo mogoče ugotoviti tudi na Ajdovskem gradcu nad Vranjem in Tinju nad Loko pri Žusmu, kjer so bili langobardski kosi keramike odkriti znova v dveh najpomembnejših zgradbah v naselbini: v prvem primeru v veliki stanovanjski zgradbi poleg cerkve povsem na vrhu hriba in na Tinju v osrednjem delu naselbine, v doslej največji odkriti bivalni zgradbi.⁴⁴ (Sl. 8) Na pomen neke izpostavljene osebe germanskega porekla, najverjetneje Langobarda, kaže tudi delno uničeni grob na Svetih gorah, odkrit na vrhu naselbine, razprostrte po južnem pobočju hriba.⁴⁵

Manjše skupine langobardskih grobov drugod po Sloveniji so bile odkrite pretežno pri naključnih delih. Takšno je grobišče v Solkanu z značilnimi bojevniki langobardskimi grobovi iz 7. st., kot tudi ostaline podobnega, a nekoliko starejšega grobišča iz Bilj v Vipavski dolini.⁴⁶ Grob z značilnimi langobardskimi S-fibulami na Sveti gori v Zasavju odlično pritrjuje tezi o obstoju majhnih langobardskih posadk na ključnih strateških mestih, saj je bil med več desetimi grobov edini, ki ga je mogoče izdvojiti iz skromnega starejšega gradi-va.⁴⁷ Manj zanesljivi sta dve grobni celoti z Vinjega vrha nad Belo cerkvijo.⁴⁸ Tudi posamezni kovinski predmeti ob številnejših najdbah germanske lončenine znotraj

nekaterih višinskih utrjenih naselbin dodatno krepijo to tezo: S fibula na Sv. Lambertu, polizdelek S-fibule na Zidanem gabru, svinčena predloga ptičje fibule na Vipoti in okrogla pozlačena srebrna fibula kot tudi langobardska spatha na Tonovcovem gradu.⁴⁹

Z novo pridobljenimi izsledki se je tako v nekaterih segmentih močno izpopolnila podoba poselitve v času preseljevanja ljudstev: če so bila prej poznana le grobišča in posamezne najdbe v mestih, se danes kažejo tudi druge oblike prisotnosti barbarskih elementov v okolju romaniziranih staroselcev. Zаметke te slike je opaziti že v času druge polovice 4. in prve tretjine 5. st., ko imamo izolirane skupine prišlekov razmeščene po mestih in tudi že nekaterih višinskih utrdbah. V drugi polovici 5. st. in v 6. st. v mestih ni zaslediti več intenzivnejšega življenja in zato tudi barbarski elementi tam umanjajo, pojavijo pa se v novih središčih takratnega življenja, v manjših, a naravno dobro zavarovanih in dodatno močno utrjenih višinskih naselbinah. Izpostavljena strateška lega jugovzhodnoalpskega prostora na križišču pomembnih komunikacij in najlažjem dostopu v Italjo se je izrazila v dinamičnem sosledju barbarske prisotnosti v natančno odmerjenih in zgodovinsko potrjenih segmentih, kar odlično odražajo prav novejšje najdbe.

LITERATURA

- Bierbrauer 2009 V. Bierbrauer, *Das Nordtiroler Inntal zur Ostgotenzeit aus archäologischer Sicht (Internationale Archäologie, Studia honoraria 30)*, Rahden/Westf. 2009, 399-424.
- Bitenc, Knific 2008 P. Bitenc, T. Knific, *Oggetti di origine ostrogota e ceramiche domestiche di epoca gota rinvenute in Slovenia*, in: M. Buora, L. Villa (eds.), *Goti dall'oriente alle Alpi*, Udine 2008, 98-108.
- Božič, Ciglencečki 1995 D. Božič, S. Ciglencečki, *Zenonov tremis in poznoantična utrdba Gradec pri Veliki Strmici*, *Arheološki vestnik* 46/1995, 247-277.
- Ciglencečki 1997 S. Ciglencečki, *Tonovcov grad near Kobarid. An Archaeological Site. A Guide*, Ljubljana-Kobarid 1997.
- Ciglencečki 2000 S. Ciglencečki, *Tinje nad Loko pri Žusmu, Poznoantična in zgodnjerednjeveška naselbina = Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu, Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung* (Opera Instituti archaeologici Sloveniae 4), Ljubljana 2000.

⁴³ Ciglencečki 2005, 269.

⁴⁴ Ciglencečki 2000, 148; isti 2005, 270.

⁴⁵ Ciglencečki 2005, 270.

⁴⁶ Knific, Svoljšak 1984; Osmuk 1978.

⁴⁷ Vuga 1974, 437-439.

⁴⁸ Werner 1962, 125, 159; Božič, Ciglencečki 1995, 275.

⁴⁹ Ciglencečki 2005, 268, 269, 270, 271.

- Ciglenečki 2005 S. Ciglenečki, Langobardische Präsenz im Südostalpen im Lichte neuer Forschungen, in: W. Pohl, P. Erhart (eds.), *Die Langobarden, Herrschaft und Identität (Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 329), Forschungen zur Geschichte des Mittelalters, Bd. 9*, Wien 2005, 265-280.
- Ciglenečki 2006 S. Ciglenečki, Insediamenti ostrogoti in Slovenia, in: M. Buora, L. Villa (eds.), *Goti nell'arco alpino orientale (Archeologia di frontiera 5)*, Udine-Trieste 2006, 107-122.
- Ciglenečki 2008 S. Ciglenečki, Castra und Höhensiedlungen vom 3. bis 6. Jahrhundert in Slowenien, in: H. Steuer, V. Bierbrauer, M. Hoepfer (eds.), *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 58)*, Berlin-New York 2008, 481-532.
- Ciglenečki, Modrijan, Milavec 2011 S. Ciglenečki, Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu, Naselbinski ostanki in interpretacija = Late antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid, Settlement remains and interpretation (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 23)*, Ljubljana 2011.
- Demo 1994 Ž. Demo, *Ostrogothic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1994.
- Eitler 2008 J. Eitler, Ausgrabungen im ostgotischen Gräberfeld von Globasnitz abgeschlossen, *Rudolfinum* 2008 (2009), 89-92.
- Glaser 2006 F. Glaser, L'epoca ostrogota nel Norico (493-536). Le chiese sull' Hemmaberg e la necropoli nella valle, in: M. Buora, L. Villa (eds.), *Goti nell'arco alpino orientale (Archeologia di frontiera 5)*, Udine-Trieste 2006, 83-105.
- Ibler 2001 U. Ibler, Krainburg, in: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 17*, Berlin-New York 2001, 290-295.
- Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglenečki 1993 B. Jevremov, M. Tomanič Jevremov, S. Ciglenečki, Poznorimsko grobišče na Ptujskem gradu, *Arheološki vestnik* 44/1993, 223-234.
- Knific 1993 T. Knific, Hunski sledovi v Sloveniji?, *Ptujski arheološki zbornik*, Ptuj 1993, 521-542.
- Knific 1995 T. Knific, Vojščaki iz mesta Karnija, *Kranjski zbornik* 1995, Kranj 1995, 23-40.
- Knific 2005 T. Knific, Gospe iz mesta Karnija, *Kranjski zbornik* 2005, Kranj 2005, 331-343.
- Knific, Svoljšak 1984 T. Knific, D. Svoljšak, Grobovi langobardskih vojščakov iz Solkana (Nove Gorice), *Arheološki vestnik* 35/1984, 277-292.
- Knific, Tomanič-Jevremov 1996 T. Knific, M. Tomanič-Jevremov, Prva znamenja velikega preseljevanja ljudstev v Sloveniji, *Ptujski zbornik* 6/1996, 369-393.
- Knific, Lux 2010 T. Knific, J. Lux, Otroci iz mesta Karnija, *Kranjski zbornik* 2010, Kranj 2010, 26-36.
- Knific, Lux 2015 T. Knific, J. Lux, Kranj z okolico v pozni antiki – zapis geografa iz Ravene in arheološki podatki, *Kranjski zbornik* 2015, Kranj 2015, 29-41.
- Knific, Nabergoj 2016 T. Knific, T. Nabergoj, *Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov*, Ljubljana 2016.
- Korošec 1951 J. Korošec, *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu (Dela 1. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 6)*, Ljubljana 1951.
- Korošec 1982 P. Korošec, Predjama konec 4. do sredine 5. st. = Predjama vom Ende des 4. Bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts, *Arheološki vestnik* 33/1982, 84-114.
- Ladstätter 2000 S. Ladstätter, *Die Materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 35)*, Wien 2000.

- Lubšina Tušek 2004 M. Lubšina Tušek, Izročilo preteklosti med Potrčevo in Volkmajerjevo cesto na Ptujju, in: T. Pevec (ed.), *Zbornik splošne bolnišnice dr. Jožeta Potrča Ptuj*, Ptuj 2004, 73-91.
- Lux 2008 J. Lux, Kranj – grobišče Lajh, *Varstvo spomenikov* 44/2008, 117-118.
- Lux, Ravnik 2008 J. Lux, J. Ravnik, Poskus rekonstrukcije obsega poznoantičnega grobišča Lajh v Kranju, *Varstvo spomenikov* 44/2008, 43-53.
- Mair 2009 D. Mair, Grenzgebiet und Zentrum: Funde von der römischen Kaiserzeit bis in das frühe Mittelalter, in: G. Grabherr, B. Kainrath (eds.), *Archäologische Topographie der Siedlungskammer Ampass (Ikarus : Innsbruckner klassisch-archäologische Universitätschriften 4)*, Innsbruck 2009, 245-500.
- Martin 2000 M. Martin, Mit Sax und Gürtel ausgestattete Männergräber des 6. Jahrhunderts in der Nekropole von Kranj (Slowenien), in: R. Bratož (ed), *Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese (Situla 39)*, Ljubljana 2000, 141-198.
- Modrijan 2017 Z. Modrijan, New military finds from Ančnikovo gradišče, in: I. Dörfler, P. Gleirscher, S. Ladstätter, I. Pucker (Hrsg.), *Ad amussim. Festschrift zum 65. Geburtstag von Franz Glaser*. Kärntner Museumsschriften 82, Klagenfurt a. W. 2017 (in press).
- Odar 2006 B. Odar, The archer from Carnium = Lokostrelec iz Karnija, *Arheološki vestnik* 57/2006, 243-275.
- Osmuk 1978 N. Osmuk, Nove najdbe iz časov preseljevanja narodov v spodnji Vipavski dolini, *Arheološki vestnik* 29/1978, 464-476.
- Perko 2011 V. Perko, *Železna nit. Sprehod skozi arheološko preteklost Gorenjske*, Kranj 2011.
- Plesničar-Gec 1983 L. Plesničar-Gec, *Starokrščanski center v Emoni (Katalogi in monografije 21)*, Ljubljana 1983.
- Rismondo 2008 H. Rismondo, Kranj – arheološko najdišče Kranj, *Varstvo spomenikov* 44/2008, 114-115.
- Sagadin 1991 M. Sagadin, Najstarejša cerkvena stavba v Kranju, in: S. Zidar (ed.), *Pod zvonom Sv. Kancijana*, Kranj 1991, 31-44.
- Sagadin 1999 M. Sagadin 1999, Late Antique Glass Workshop in Kranj, *Instrumentum* 9/1999, 27.
- Sagadin 2006 M. Sagadin, Kranj – srednjeveško mestno obzidje, *Varstvo spomenikov* 39-41/2006, 72-74.
- Sagadin 2006 M. Sagadin, Kranj – grobišče Lajh, *Varstvo spomenikov* 39-41/2006, 77-78.
- Sagadin 2017 M. Sagadin, Prva cerkev v luči arheoloških raziskav, in: *Župnijska cerkev Sv. Kancijana v Kranju*, Ljubljana 2017, 35-57.
- Sagadin, Pflaum, Virag, Milić 2016 M. Sagadin, V. Pflaum, A. Virag, Z. Milić, *V blesku kovinske oprave : poznoantična lamelna oklepa iz Kranja = Gleaming in armour : Late Antique lamellar armours from Kranj*, Kranj 2016.
- Saria 1958 B. Saria, Germanische Bodenfunde aus dem westlichen Südosten, *Südostdeutsches Archiv* 1/1958, 76-87.
- Slabe 1975 M. Slabe, *Dravlje. Grobišče iz časov preseljevanja ljudstev (Situla 16)*, Ljubljana 1975.
- Slabe 1978 M. Slabe, Govorica arheoloških ostalin o času selitve ljudstev na Slovenskem, *Arheološki vestnik* 29/1978, 379-391.
- Šašel 1992 J. Šašel 1992, *Antiqui Barbari, Opera selecta (Situla 30)*, 1992, 745-760.

- Tratnik, Karo 2017 V. Tratnik, Š. Karo, *Miren. Grobišče iz obdobja preseljevanja ljudstev*, Monografije CPA 3, Ljubljana 2017.
- Urek 2013 M. Urek, Kranj – mestno jedro, *Varstvo spomenikov* 48/2013, 105-106.
- Vidrih-Perko, Ravnik-Toman, Robežnik 2006 V. Vidrih-Perko, B. Ravnik-Toman, N. Robežnik, *Zlata doba Karnija, Arheološka raziskovanja ZVKDS OE Kranj v Lajhu leta 2004 in 2005*, Kranj 2006.
- Villa 2006 L. Villa, Le tracce della presenza Gota nell' Italia nord-orientale e il caso dell insediamento di S. Giorgio di Attimis (UD), in: M. Buora, L. Villa (eds.), *Goti nell'arco alpino orientale (Archeologia di frontiera 5)*, Udine-Trieste 2006, 147-173.
- Vinski 1964 Z. Vinski, Kasnoantička baština u grobovima ranog srednjeg vijeka kao činjenica i kao problem, *VI Kongres arheologa Jugoslavije, Ljubljana 1963*, Beograd 1964, 101-114.
- Vinski 1968 Z. Vinski, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji = Kreuzförmiger Schmuck von Völkerwanderungszeit in Jugoslawien, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3/1968, 104-166.
- Vinski 1970-1971 Z. Vinski, Kranj i horizont groblja na redove 6. stoljeća u zapadnoj Jugoslaviji, *Arheološki vestnik* 21/22/1970-1971, 151-152.
- Vinski 1971a Z. Vinski, Die völkerwanderungszeitliche Nekropole in Kranj und der Reihengräberfelder-Horizont des 6. Jahrhunderts im westlichen Jugoslawien, *Actes VIII Congrès internationales sciences prehistorique et protohistoriques 1*, Belgrade 1971, 253-265.
- Vinski 1971b Z. Vinski, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400 do 800 godine, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5/1971, 47-73.
- Vinski 1972 Z. Vinski, O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6-7/1972, 178-227.
- Vinski 1978 Z. Vinski, Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens, in: D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski (eds.), *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini, Saopštenja sa naučnog skupa, 13.-16. decembra 1976*, Novi Sad 1978, 33-47.
- Vinski 1980 Z. Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov, in: V. Stare (ed.), *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1980, 17-32.
- Vuga 1974 D. Vuga, Sveta gora v Zasavju (Rovišče), *Arheološki vestnik* 25/1974, 424-445.
- Vuga 1985 D. Vuga, Moški grob z vrta Narodnega muzeja v Ljubljani. Poznorimske in barbarske ledvičaste pasne sponse z ovalnim okovom, *Arheološki vestnik* 36/1985, 237-254.
- Werner 1962 J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568 (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Neue Folge 55)*, München 1962.
- Žižek 1995 I. Žižek, Iz ptujskega arheološkega depoja, *Argo* 38/1995, 42-43.

ARCHAEOLOGY OF THE MIGRATION PERIOD IN THE SOUTHEASTERN ALPS BEFORE 1980 AND RECENT DISCOVERIES

Earlier research into the southeastern Alpine region focused on the necropolis V Lajhu in Kranj, which drew the attention of the wider professional public due to the rich finds discovered in the graves. At the time, the better-known Lombard finds were the first to be recognized, so the site was soon characterised as a purely Germanic necropolis from the Migration Period. After WWII, the Bled-Pristava necropolis was excavated, which yielded many graves from Late Antiquity, in addition to Slavic ones. In 1968, a cemetery from the first half of the 6th century with more pronounced barbarian elements was investigated at Dravlje near Ljubljana during rescue excavations. Along with sporadic barbarian artefacts discovered on certain fortified hilltop settlements, finds from two cave sites were also known. For most of these finds, scholars assumed they merely represented traces of trade or social connections between the autochthonous population and the barbarians.

The first signs of actual barbarian presence can be traced to the end of the 4th and the beginning of the 5th centuries in towns such as Poetovio or Emona. Certain characteristic artefacts from late antique hilltop sites also confirm this presence. These people can be interpreted as the *antiqui barbari* known from the edicts of Theodoric. The Hunnic invasions are indirectly reflected in the burnt layers of the Early Christian centre in Emona and more definitively in the recently discovered grave of a warrior with an artificially deformed skull from Poetovio.

Investigations in Kranj have yielded many new discoveries: apart from studies of material from earlier excavations, new rescue investigations have been carried out at the Kranj necropolis and within the settlement in the past 20 years. They have made possible the reconstruction of previously excavated parts

of the necropolis, showing how the cemetery spread temporally and spatially, but they also yielded several new rich graves with finds of barbarian character. The ground plan of an early Christian church with a baptistery, some partially preserved wooden buildings with Germanic material, and late antique defence walls with a stone-built structure were found within the fortified settlement of *Carnium*. In this latter building, two almost complete lamellar sets of armour and an *ango*, a typical Frankish weapon, were discovered.

An important addition to our knowledge is represented by elements of Ostrogothic and Lombard presence discovered at fortified hilltop sites (especially Zidani gaber, Sv. Lambert, Gradec near Velika Strmica, Tonovcov grad). The settlement pattern, consisting of fortified hilltop sites with distinct traces of Romanic ethnicity, complemented by selected elements of Ostrogothic attire, is equally well-represented in Austria (Ampass, Hemmaberg) and Friuli in Italy (Attimis). Two recently discovered cemeteries, an exceptionally large one in Globasniz and a smaller one in Miren, also belong to this period.

The presence of Lombard elements in the hilltop settlements had already been discussed in the past, while more recent observations indicate that several sites show a concentration of Lombard material in more prominent buildings within a fortified settlement (Rifnik, Vranje, Tinje). Lombard presence is additionally indicated by the growing number of corresponding-metal finds.

The exposed strategic position of the southeastern Alpine region on the crossroads of important routes representing the easiest access to Italy is reflected in the dynamic succession of barbarian presences in precisely defined and historically confirmed segments, which are illustrated by the recent discoveries.

MIRJA JARAK

ODSJEK ZA ARHEOLOGIJU
 FILOZOFSKI FAKULTET
 SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
 I. LUČIĆA 3
 HR-10000 ZAGREB
 mjarak@ffzg.hr

CRTICE IZ HRVATSKOGA RANOG SREDNJEG VIJEKA – KAROLINŠKI NALAZI IZ KRAJA 8. I PRVE POL. 9. STOLJEĆA

Karolinški nalazi na području ranosrednjovjekovne Hrvatske predstavljaju istaknutu temu kojom se Z. Vinski često bavio unutar rasprava o ranosrednjovjekovnom razdoblju (osobito od ranokarolinškog vremena do kraja 9. st.). U radu je posebno analizirano Vinskijevo pisanje o grobovima s karolinškim nalazima na Crkvini u Biskupiji kod Knina. To je pisanje vrednovano sa stajališta suvremenih arheoloških spoznaja i predstavlja najveći dio članka. Kraće razmatranje posvećeno je anglokarolinškom životinjskom stilu, za čiju razradu Z. Vinski ima posebne zasluge.

Ključne riječi: *Z. Vinski, karolinški nalazi, ostruge i ostružne garniture, Dalmacija, Biskupija kod Knina, anglokarolinški životinjski stil*

Baveći se kasnoantičkim i srednjovjekovnim temama Zdenko Vinski je u svojim radovima interpretirao i određene tipove nalaza s područja ranosrednjovjekovne hrvatske države.¹ U tom kontekstu najopsežnije se bavio ranosrednjovjekovnim mačevima, koje je sustavno proučavao u nizu još i danas temeljnih radova za tu problematiku. Doprinosom Vinskoga u proučavanju ranosrednjovjekovnih mačeva, u skladu s opsegom i značenjem teme u njegovom znanstvenom opusu, bavi se zaseban članak² te ovdje problematika mačeva neće biti posebno razmatrana. Ona se, budući da je veći broj karolinških mačeva pronađen unutar zatvorenih grobnih cjelina zajedno s drugim karakterističnim materijalom, barem dijelom može iščitati iz rasprave o obilježjima karolinškog materijala u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, čemu je posvećen ovaj članak.

Istraživanja kojima je Vinski dao poseban doprinos tiču se prvenstveno nalaza iz ranokarolinškog raz-

doblja. Tu je moguće razlikovati dva glavna, stilski, a dijelom i vremenski različita tipa nalaza. Brojniju skupinu čine nalazi iz grobova odličnika na Crkvini u Biskupiji kod Knina te s njima povezani nalazi na brojnim lokalitetima u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, ali i na drugim prostorima u Europi gdje postoji analogna građa koju je Vinski prepoznavao i povezivao s obzirom na radioničko ishodište i dataciju. Druga skupina ranokarolinških nalaza izrazito je malobrojna, ali to je u skladu sa zastupljenošću istovrsnih predmeta na europskim lokalitetima općenito, pri čemu se nalazi iz ranosrednjovjekovne Hrvatske ističu izuzetnom kvalitetom. U ovu drugu skupinu ulaze predmeti tzv. inzularnog karolinškog stila ili stila Tasilova kaleža, koji načelno pripadaju nešto ranijem vremenu u odnosu na karolinške nalaze iz biskupijskih grobova.

Osim karolinškim nalazima Vinski se dosta opsežno bavio ranosrednjovjekovnim nakitom te je pisao o starohrvatskim naušnicama rasprostranjenima i izvan

¹ Sintagma hrvatski rani srednji vijek u naslovu rada ima značenje prostornog i vremenskog okvira odnosno upućuje na prostor unutar granica ranosrednjovjekovne Hrvatske, koji će biti promatran u svjetlu istraživanja Zdenka Vinskog.

² Usp. rad G. Bilogrivića u ovome Zborniku.

najužeg teritorija ranosrednjovjekovne Hrvatske. Ta je zasebna tema logično proizašla iz njegovog interesa za slavenski nakit općenito, koji je, i u najluksuznijem vidu poput čađavičkog nakita, brojno zastupljen u inventaru zagrebačkoga Arheološkog muzeja. U usporedbi s tek naznačenim drugim temama iz problematike ranosrednjovjekovne Hrvatske, poput nekih objecka koje se tiču predromaničke arhitekture i skulpture, bavljenje nakitom predstavlja cjelovitije istraživanje kojemu se Vinski vraćao tijekom svoga znanstvenog rada. U ovom osvrtu ta je tema, koja bi zahtijevala opširniju analizu i koja izlazi iz okvira karolinške problematike, izostavljena, i rad je posvećen prikazu Vinskijevog zanimanja za karolinšku komponentu i značenje predmeta karolinške provenijencije u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.

KAROLINŠKE OSTRUGE I OSTRUŽNE GARNITURE

Izlaganje o karolinškim nalazima u Hrvatskoj u opusu Z. Vinskog najuže je vezano uz jedan, posebno važan lokalitet. Riječ je o Crkvini u Biskupiji kod Knina, lokalitetu koji je do danas najvažniji za proučavanje ranokarolinških nalaza. Kako je, vezano uz tu temu, Vinski najčešće polazio od navedenog lokaliteta, i u ovom osvrtu on predstavlja polazište kao i njegovo mjesto u radovima Vinskoga.

O grobovima na Crkvini u Biskupiji Vinski je više-kratno pisao. Ta se tema, poput lajtmotiva, pojavljuje u nizu njegovih radova. Za zaključke o utjecaju Vinskog u obradi ove tematike i o njegovom posredovanju podataka znanstvenicima izvan Hrvatske korisno je ukratko prenijeti bitne točke njegovih osvrtu na biskupijske grobove u pojedinim radovima.

U članku iz 1954., objavljenom u *Peristilu*, biskupijski grobovi promatraju se kao cjelina, s nalazima datiranim od kraja 8. do kasnijeg 9. stoljeća.³ Postoji, dakle, razlika u dataciji pojedinih grobova, argumentirana i različitim bizantskim novcem i različitim obilježjima priloga. Vinski je u ovome ranom radu bizantski

zlatnik iz sarkofaga naveo kao novac Bazilija I., iz čega je slijedio zaključak o kasnijoj dataciji ukopa u sarkofagu u odnosu na druge grobove sa zlatnicima Konstantina V. Kopronima. I raskošne ostruge pronađene u sarkofagu govorile su u prilog nešto kasnijoj dataciji, u drugu pol. 9. stoljeća. Nasuprot tome, druge grobove s mačevima, ostrugama i Konstantinovim zlatnicima, Vinski datira u prijelaz 8. u 9. st., a zbog povijesnih okolnosti najprihvatljivija datacija je početak 9. stoljeća.⁴ Možemo zaključiti da je u radu datacija grobova dobro utemeljena te proizlazi iz karaktera nalaza i podataka koji su tada bili mjerodavni.

U sljedećem broju *Peristila*, iz 1957. g., biskupijskim grobovima posvećena je znatna pozornost.⁵ Pozivanje na numizmatičke nalaze, odnosno određenje i datacija bizantskih zlatnika iz grobova, u skladu je s mišljenjem u prethodnom radu. Uz ranije navedeni grob u sarkofagu sa zlatnikom Bazilija I., Vinski spominje i grob mladića u sarkofagu, pozivajući se na objavu L. Maruna.⁶ Ostruge iz drugoga sarkofaga opisuje kao srebrne s oštećenim željeznim trnom.⁷ Dataciju grobova u drvenim ljesovima s karolinškim nalazima ograničava na rano 9. stoljeće, te se čini da grobovi predstavljaju jedan poseban horizont na lokalitetu.⁸

Datiranje biskupijskih grobova s mačevima, ostrugama i zlatnicima Konstantina V. Kopronima u rano 9. stoljeće navedeno je i u sljedećem radu, posvećenom panonskim nalazima.⁹ U kratkom pak enciklopedijskom osvrtu na lokalitet, grobovi odličnika južno od crkve sv. Marije datirani su u kraj 8. do početka 9. stoljeća. Grob u sarkofagu unutar crkve datiran je u kasno 9. st., na što bi izričito upućivao numizmatički nalaz zlatnika Bazilija I.¹⁰

Za problematiku biskupijskih grobova vrlo je važan rad Z. Vinskog iz 1970. g.¹¹ Pišući o oružju na području starohrvatske države, Vinski u središte zanimanja stavlja grobove u drvenim ljesovima južno od crkve sv. Marije. Smatra da pripadaju istom vremenu i datira ih u kraj 8. st., do godine 800. Datacija je, dakle, nešto

³ Vinski 1954, 194-199.

⁴ Ibid., 197.

⁵ Vinski 1957, 71-80.

⁶ Ibid., 72-73.

⁷ Ibid., 73.

⁸ Ibid., 76.

⁹ Vinski 1960, 53.

¹⁰ Vinski 1966, 126.

drugačija nego u prethodnim člancima. Sada presudnu važnost imaju numizmatički nalazi, a ne povijesni okvir. Biskupijski grobovi s oružjem jasno su izdvojeni kao pripadni posebnom horizontu koji se vrlo precizno uže datira.¹² Vinski je ovdje jasno definirao horizont Biskupija – Crkvina. Čine ga grobovi u drvenim ljesovima koji se datiraju u isti, kraći vremenski period do godine 800. Grobovi odličnika u sarkofazima i presvođenoj grobnici odvojeni su od navedenoga ranog horizonta.¹³ Vinski ih, na temelju raskošnijeg tipa ostruga i zlatnika pripisanog Baziliju I., datira u drugu pol. 9. stoljeća. Ostruge, koje su masivnije i imaju duži trn, pripadaju, po njegovom mišljenju, kasnijem 9. stoljeću.¹⁴

Slična interpretacija nalazi se i u sintetičkom radu o ranom srednjem vijeku između 400. i 800. g.¹⁵ Uz Biskupiju navedena su novootkrivena groblja 8. st. u Kašiću i Ninu, s nešto drugačijim prevladavajućim tipom nalaza (keramika).

U nešto kasnijim opsežnim radovima o karolinškim nalazima ponovno je riječ i o biskupijskim grobovima. U radu o novim ranokarolinškim nalazima Vinski izričito prihvaća poseban horizont Biskupija – Crkvina. Citira datiranje U. Giesler, koja je biskupijskim grobovima posvetila posebnu pozornost te navodi da bi to datiranje trebalo malo modificirati. Umjesto datacije u zadnju trećinu 8. st. predlaže dataciju oko 800. godine.¹⁶

U radu o karolinškim mačevima tri biskupijska groba s mačevima datirana su u prvu pol. 9. stoljeća. Između njih postoji mala kronološka razlika. Grobovi 1 i 6 određeni su kao nešto raniji i datirani početkom 9. st., dok je grob 8 određen kao kasniji s datacijom oko sredine 9. stoljeća.¹⁷ Ovakva datacija grobova s

mačevima K-tipa rezultat je i očigledne ranije datacije groba s mačem iz Medvedičke koji je sadržavao i jezičac ukrašen u karolinškom inzularnom stilu te Vinski taj grob datira u završetak 8. st. i smatra najstarijim ranosrednjovjekovnim slavenskim grobom ratnika s karolinškim mačem na razmatranom području.¹⁸ Izostanak predmeta ukrašenih karolinškim inzularnim stilom na Crkvini u Biskupiji posebice je zapažen kao pokazatelj kronološkog položaja biskupijskih grobova unutar širih relacija europskog ranog srednjeg vijeka. To je pitanje posebno razradila U. Giesler: na temelju izostanka karolinškog inzularnog stila predložila je dataciju horizonta Biskupija – Crkvina te suzila raspon trajanja inzularnog stila do posljednje trećine 8. stoljeća.¹⁹ Kako predmeti ukrašeni karolinškim inzularnim stilom (ili anglokarolinškim životinjskim stilom) ipak nisu tako mnogobrojni da bi se neizostavno nalazili na svim važnim lokalitetima iz druge pol. 8. i početka 9. st., njihov izostanak u Biskupiji ne mora nužno upućivati na relativno-kronološki položaj biskupijskih grobova u odnosu na vrijeme trajanja inzularnog stila. Upitno je koliko je prihvatljivo strogo vremensko razgraničenje pojedinih stilova u ukrašavanju predmeta iz 8. i prve pol. 9. stoljeća. Relativno-kronološki slijed svakako se može pratiti, ali starije stilske manifestacije ne moraju u potpunosti nestati s pojavom novoga stila. U ovu problematiku uklapaju se nalazi iz biskupijskih grobova odličnika koji su u arheološkoj literaturi često interpretirani, i koji se razmatraju ne samo u vezi s karolinškim inzularnim stilom nego i s kasnijim karolinškim biljnim stilom, o čemu će, barem okvirno, biti riječi i u ovom osvrtu, posebice s obzirom na obradu i doprinos Z. Vinskog.

Iako Vinski o biskupijskim grobovima, s nekim izuzecima, uglavnom nije opširnije pisao, često ih se

¹¹ Vinski 1970, 135-158.

¹² Vinski 1970, 138: „Ističu se barem 7 muških grobova južno uz starohrvatsku crkvu sv. Marije, svi redom sahranjeni na dubini od preko 3 m, tj. u najdubljem sloju, u jednostavnoj zemljanoj raci, u drvenom ljesu, s obolusom u ustima, i to bizantskim solidusom Konstantina V Kopronima i njegova sina Lava IV (752-775). Ovdje je uočljiv horizont najstarijih starohrvatskih grobova datiranih prilozima novca. Pojava istoga novca u ustima nekoliko mrtvaca zakopanih usporedo istim načinom sahrane, popraćenih tipološki međusobno srodnim grobnim prilozima, signifikantnima za vladajući sloj, kao što su mačevi i ostruge, jasno dokazuje da su ti mrtvaci sahranjeni u isto vrijeme“.

¹³ Vinski vjeruje u postojanje dva sarkofaga s nalazima ostruga u predvorju crkve sv. Marije, a u vrijeme pisanja članka još nije bio otkriven grob u presvođenoj grobnici ispod zida predvorja.

¹⁴ Vinski 1970, 140-143.

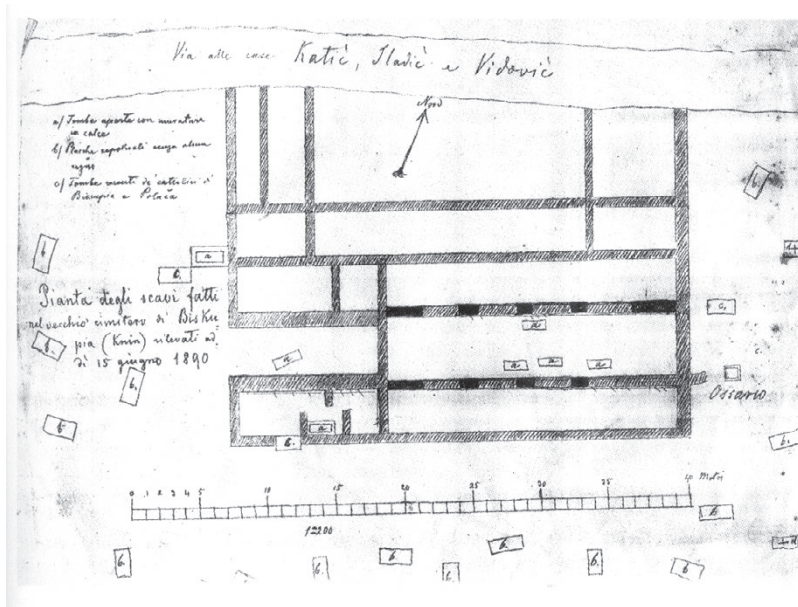
¹⁵ Vinski 1971, 67.

¹⁶ Vinski 1977/78, 160, bilj. 109.

¹⁷ Vinski 1981, 20-22. Isti podaci nalaze se u njemačkoj verziji članka objavljenoj 1983. godine. Istu dataciju grobova 1, 6 i 8 Vinski donosi i u sljedećem članku o mačevima. Usp. Vinski 1983-84, 189.

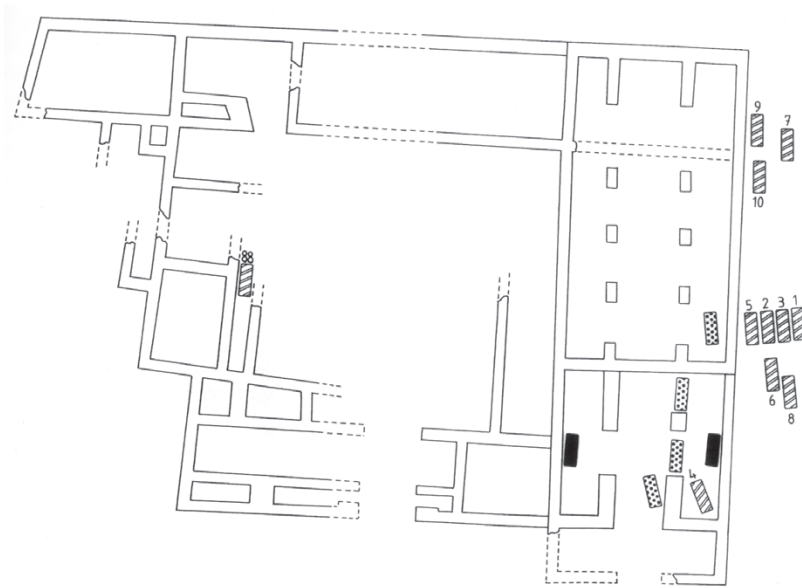
¹⁸ Ibid., 32.

¹⁹ Giesler 1974, 521-543.

Sl. 1 Biskupija – Crkvina, tlocrt crkve sv. Marije iz 19. st. (prema Milošević 2011, 87).

Fig. 1 Biskupija – Crkvina, plan of the Church of St. Mary from the 19th century (from Milošević 2011, 87).

Sl. 2 Biskupija – Crkvina, tlocrt crkve sv. Marije s položajem grobova odličnika (prema Petrinc 2006, 35).

Fig. 2 Biskupija – Crkvina, plan of the Church of St. Mary with the position of the noble graves (from Petrinc 2006, 35).

doticao i datirao s određenim manjim varijacijama. U njegovom razmišljanju o tim grobovima uvijek je prisutno razlikovanje između grobova južno od crkve i grobova unutar crkve – predvorja (Sl. 1 i 2). Grobove unutar crkve smatra kasnijima, pri čemu presudno značenje imaju masivnije i raskošnije ostruge iz tih grobova.

U ranijim radovima kao potkrijepa takvom datiranju služio je i zlatnik iz sarkofaga, navođen kao zlatnik Bazilija I. U kasnijim radovima iz 80-ih godina, Vinski navodi nove spoznaje vezane uz zlatnik iz sarkofaga koji je identificiran kao zlatnik Konstantina V Kopronima.²⁰ Prihvaćajući, međutim, tezu o obiteljskom blagu iz kojega su potjecali zlatnici, Vinski je zadržao svoje mišljenje o kasnijoj dataciji grobova unutar crkve.²¹ Oni se datiraju u drugu pol. 9. st., osobito grob u sarkofagu s posebno masivnim ostrugama i zlatnikom te grob dječaka u presvođenoj grobnici (Sl. 3, 4).²² Za tzv. grob mladića u oštećenom sarkofagu, također s vrlo kvalitetnim ostrugama, smatra da je neznatno raniji odnosno datira ga između grobova s oružjem južno od crkve i navedenih kneževskih grobova unutar crkve.²³

Z. Vinski je svojim pisanjem o biskupijskim grobovima posredovao spoznaje o dragocjenim karolinškim nalazima u Hrvatskoj stručnjacima diljem Europe. Na njemačkom objavljeni tekst izlaganja na I. međunarodnom slavenskom kongresu neposredno je poslužio U. Giesler pri njezinoj razradi materijala iz biskupijskih grobova. Autorica je prvenstveno željela definirati pojavu i dataciju pticolikih jezičaca koji se javljaju unutar ostružnih garnitura ranokarolinškog vremena. Kako su takvi jezičci pronađeni na Crkvini u Biskupiji, a javljaju se u znatnom broju i na

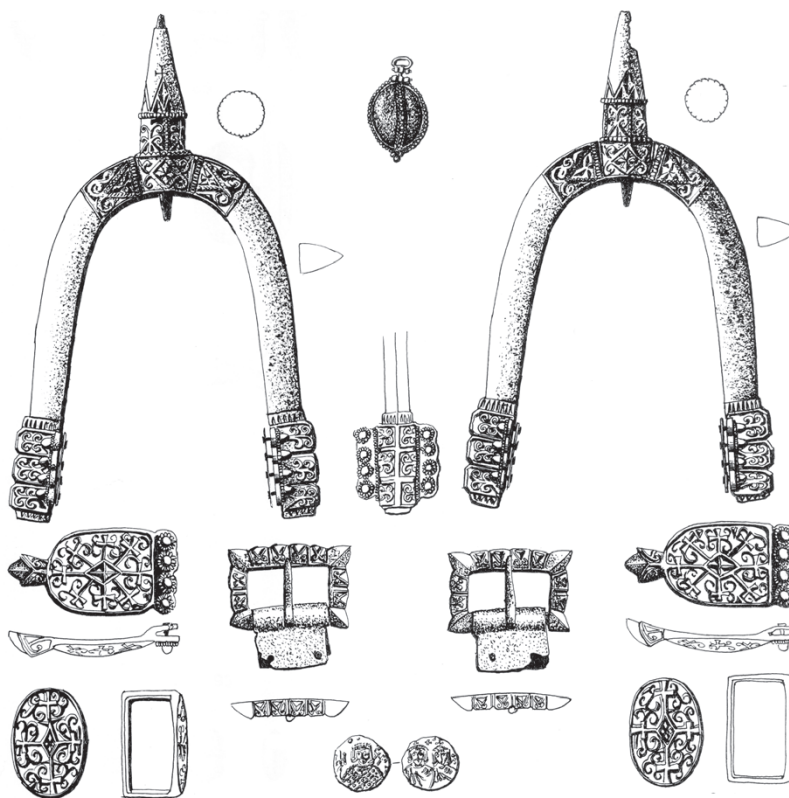
²⁰ Od radova u kojima se opširnije razmatra problematika numizmatičkih nalaza u biskupijskim grobovima usp. Werner 1978-1979, 227-237; Delonga 1981, 201-228; Mirnik 2004, 205-250; Šeparović 2008, 1-7; Šeparović 2015, 1008-1012.

²¹ Vinski 1981, 22.

²² Ibid., 26.

²³ Ibid., l.c. U vezi s datacijom težih, raskošno ukrašenih ostruga karolinške provenijencije, Vinski iznosi i mišljenje o njihovoj izradi pretežno u prvoj pol. 9. stoljeća. Usp. Vinski 1985, 74. Takva datacija bliska je datacijama raskošnih biskupijskih ostruga u novijoj hrvatskoj literaturi.

Sl. 3 Biskupija – Crkvina, nalazi iz groba u sarkofagu u sjevernoj prostoriji narteksa crkve sv. Marije (prema Jelovina 1986, T. VI).

Fig. 3 Biskupija – Crkvina, finds from the grave in a sarcophagus in the northern room of the narthex of the Church of St. Mary (from Jelovina 1986, Pl. VI).

Sl. 4 Biskupija – Crkvina, nalazi iz groba u presvođenoj grobnici ispod južnog broda crkve sv. Marije (prema Jelovina 1986, T. VII).

Fig. 4 Biskupija – Crkvina, finds from the grave in a vaulted tomb below the southern nave of the Church of St. Mary (from Jelovina 1986, Pl. VII).

drugim ranosrednjovjekovnim lokalitetima u Dalmaciji, najčešće bez poznatog konteksta, dok su drugdje u Europi izuzetno rijetki i pojedinačni nalazi, U. Giesler je u središte svoga rada stavila grobove iz Biskupije, uz osvrt na druge dalmatinske nalaze.²⁴ Budući da je u radu definirala horizont Biskupija – Crkvina i tako istaknula važnost dalmatinskog lokaliteta u okvirima europske ranosrednjovjekovne arheologije, bitno je naglasiti da su u tom radu analizirani samo grobovi u drvenim ljesovima južno od crkve sv. Marije. Ti grobovi pripadali bi ranom vremenu horizonta Biskupija – Crkvina, odnosno posljednjoj trećini 8. stoljeća.²⁵ Do 70-ih godina 20. st. svi grobovi u drvenim ljesovima još nisu bili niti poznati stranim istraživačima, tako da se U. Giesler ograničila na grobove koje je objavio Z. Vinski.²⁶ Ona ističe ranu dataciju Z. Vinskog jezičaca iz groba br. 1, što joj je, između ostalog, predstavljalo oslonac za dataciju cijele skupine pticolikih jezičaca, ali i horizonta Biskupija – Crkvina, u posljednju trećinu 8. st.²⁷ Autorica je, vjerojatno kako bi naglasila postojanje posebnog horizonta Biskupija – Crkvina, na više mjesta istaknula njegovu izdvojenu dataciju u posljednju trećinu 8. st. i kronološko mjesto iza horizonta s anglokarolinškom ornamentikom. Međutim, navodi i zajedničke tipove nalaza i dekorativne motive, kao i mješoviti inventar groba 326 u Dunumu, što upućuje na dodir i barem određeno vremensko podudaranje dvaju horizonata. Njezin je zaključak da bi trebalo preispitati datiranje anglokarolinškog stila sve do kraja 8. stoljeća. Taj je zaključak u najvećoj mjeri utemeljen na inventaru biskupijskih grobova koji pripadaju ranom karolinškom vremenu, a nemaju predmete ukrašene anglokarolinškim životinjskim stilom.²⁸

Horizont Biskupija – Crkvina ima veliko značenje u kasnijoj arheološkoj literaturi. M. Schulze Dörrlamm nalaze horizonta Biskupija – Crkvina uzima kao uporište za dataciju nekoliko važnih crkava i grobalja u Mikulčicama. Faze ukopavanja oko crkve br. 1-2 dovedene su u vezu s nalazima iz horizonta Biskupija – Crkvina. Za dataciju crkve br. 3, trobrodne bazilike, veliko značenje ima jedan jezičac ukrašen motivom akantusa u tehnici rovašenja. Taj jezičac, prema autoričinom mišljenju, stoji na završetku horizonta Biskupija – Crkvina za koji je karakteristično rovašenje, ali bez motiva akantusa. Motiv akantusa tipičan je za poslijebiskupijski horizont, odnosno za sredinu 9. stoljeća. Autorica zaključuje da jezičac iz groba unutar crkve br. 3 govori o dataciji crkve na prijelazu iz prve u drugu trećinu 9. stoljeća.²⁹ I kod obrade drugih lokaliteta ističe se značenje horizonta Biskupija – Crkvina. Tako je groblje na lokalitetu Břeclav – Pohansko datirano nakon horizonta Biskupija – Crkvina.³⁰ Kod velikomoravskih lokaliteta usporedbe s biskupijskim nalazima odnose se prvenstveno na tzv. kasnu fazu horizonta Biskupija – Crkvina. Tu je fazu M. Schulze-Dörrlamm datirala u prvu trećinu 9. st., do približno 830.-840. godine.³¹ Kako u radu nisu navedeni svi biskupijski grobovi odličnika, nego se samo načelno poziva na način ukrašavanja i tipološka obilježja predmeta iz Biskupije, nije posve jasno obuhvaća li kasna faza horizonta Biskupija – Crkvina sve grobove unutar crkve ili je možda moguće i nešto kasnije datiranje nekih grobova.³²

Isticanje horizonta Biskupija – Crkvina susreće se i kod drugih autora. J. Kleemann u svojoj obradi nalaza iz kasnomerovinškog i karolinškog vremena

²⁴ Giesler 1974, 521-543. U radu autorica navodi podatak Z. Vinskog o postojanju jednog pticolikog jezičca u zagrebačkom Arheološkom muzeju. Usp. Giesler, o. c., 521, bilj. 4., 523, bilj. 6. Vinski u svojim radovima nigdje ne spominje takav podatak, a djelatnici AMZ nemaju spoznaja o pticolikom jezičcu u zagrebačkom muzeju. Ili je nalaz vrlo brzo zagubljen, pa ga zato Vinski nije objavio i nigdje ga ne spominje ili je riječ o pogrešnom navodu u članku U. Giesler.

²⁵ O ranom vremenu horizonta Biskupija – Crkvina usp. Giesler 1974, 535. Ovdje se podrazumijeva da neki grobovi odličnika pripadaju kasnom vremenu horizonta Biskupija – Crkvina. Kasnije je M. Schulze Dörrlamm grob 7 u drvenom ljesu jasno pripisala kasnijoj fazi horizonta Biskupija – Crkvina, koja traje do početka druge trećine 9. stoljeća. Usp. Schulze Dörrlamm 1993, 564-565.

²⁶ U citiranom radu iz 1970. godine.

²⁷ Giesler 1974, 527. Autorica tek na kraju članka spominje rano vrijeme horizonta Biskupija – Crkvina, dok inače u radu govori samo o horizontu Biskupija – Crkvina koji datira u posljednju trećinu 8. stoljeća.

²⁸ O različitim nazivima za taj stil ukrašavanja s prevladavajućom datacijom u drugu pol. 8. stoljeća usp. Žvanut 2002, 273-288.

²⁹ Schulze-Dörrlamm 1993, 565-573.

³⁰ Ibid., 597-601.

³¹ Ibid., 568.

³² Grobovi unutar crkve, osim groba br. 4 u drvenom ljesu, načelno se razlikuju ukopavanjem u sarkofage i presvođene grobnice. I sami nalazi unutar tih grobova raskošniji su od onih u drvenim ljesovima južno od crkve sv. Marije. Te činjenice od početka su upućivale na moguću kronološku razliku, o čemu je pisao i Z. Vinski. Kao prilog ovoj problematici usp. datiranje M. Petrincec groba u presvođenoj grobnici ispod pregradnog zida narteksa – Petrincec 2009, 176. Datacija u sredinu ili početak druge trećine 9. st. ipak govori o širem rasponu datiranja grobova odličnika na Crkvini i ukazuje na teškoće preciznog vremenskog definiranja horizonta Biskupija – Crkvina, ukoliko obuhvaća i grobove u presvođenim grobnicama i sarkofazima.

znatnu pažnju poklanja karolinškom materijalu iz Hrvatske.³³ Horizont Biskupija – Crkvina, u skladu s datiranjem J. Wernera i uzimajući u obzir kronološke sisteme J. Beloševića i D. Jelovine, datira približno do sredine 9. stoljeća.³⁴ Biskupijski nalazi podupiru kronološku razradu materijala na istraživanom sjeverno-germanskom području, kao što su bili važan oslonac za datiranje nalaza na velikomoravskom području. Jedan od Kleemannovih rezultata jest pomicanje gornje kronološke granice za istraživano područje u odnosu na kronološki sistem F. Stein.³⁵ Vidljivo je da dalmatinski, posebno biskupijski nalazi, imaju važno mjesto u razradi kronologije karolinškog vremena u Europi. Za razliku od ranoga datiranja U. Giesler horizonta Biskupija – Crkvina u posljednju trećinu 8. st., J. Kleemann inzistira na datiranju poslije 800. godine.³⁶ Pritom bogato ukrašene ostruge iz grobova unutar crkve datira oko 850. godine.³⁷

Izloženi kronološki prijedlozi za drugu pol. 8. i 9. st. (U. Giesler, M. Schulze-Dörrlamm, J. Kleemann) uz doprinose i drugih autora, pokazuju izuzetno značenje karolinških nalaza iz Hrvatske za poznavanje opće kronologije karolinškog doba.³⁸ Nalazi horizonta Biskupija – Crkvina, s predloženom datacijom između anglokarolinškog životinjskog stila i kasnijeg stila s biljnom ornamentikom, još uvijek upućuju na neka otvorena pitanja čija bi razrada doprinijela preciznijem poznavanju međuočnosa između navedenih stilskih manifestacija.³⁹ Uz to, postoji i gledište da ukrašene biskupijske ostruge pripadaju već karolinškom stilu s biljnom ornamentikom. Zaista, budući da su izdvojene biskupijske ostruge nesumnjivo proizvodi karolinških radionica, logično je da je primijenjeni stil ukrašavanja karakterističan za karolinšku produkciju pa je upitno izdvajanje horizonta Biskupija – Crkvina

kao jednog međustupnja između jasno definiranih karolinških stilova ukrašavanja metalnih predmeta (inzularni životinjski stil i stil s biljnom ornamentikom). Ovo posebno vrijedi za problematiku raskošnih, težih ostruga iz Biskupije, koje su bogato ukrašene ornamentalnim motivima. Njihova datacija varira u novijoj hrvatskoj literaturi, gdje je uz same ostruge istaknuta i problematika konteksta nalaza, odnosno datiranje na temelju ukopa u sarkofagu ili presvođenoj grobnici, što se dovodi u vezu s vremenom izgradnje crkve i nartekse. Dok su strani autori gotovo isključivo usmjereni na tipološka obilježja i način ukrašavanja predmeta iz biskupijskih grobova te datacijsku vrijednost numizmatičkih nalaza, u hrvatskoj literaturi raspravljalo se i o dataciji na temelju specifičnih tipova ukopa i zapaženih stratigrafskih odnosa.⁴⁰

Ostavljajući zasada pitanje tzv. sarkofaga mladića u predvorju crkve sv. Marije te sarkofag u južnoj prostoriji nartekse koji je, na temelju jednojagodnih sljepoočničarki, pouzdano datiran u vrijeme oko ili nakon 850. g., ostaje spomenuti ukop u sarkofagu u sjevernoj prostoriji nartekse crkve i dva ukopa dječaka u presvođenim grobnicama.

Poznati sarkofag s hipokampima u novijoj je hrvatskoj literaturi pripisan istom horizontu ukapanja kao i grobovi u drvenim ljesovima južno od crkve sv. Marije.⁴¹ Sarkofag je pronađen orijentiran kao i navedeni grobovi, ukopan duboko ispod kasnijeg nartekse. Njegova izrada pripisana je radionici majstora koljanskog pluteja, po čemu bi se datirao u prvu pol. 9. stoljeća.⁴² Povezivanje sarkofaga s radionicom koja je izradila crkveni namještaj za novoizgrađenu crkvu sv. Marije djelomično je prihvatljivo s obzirom na ustanovljenu praksu izdvojene radionice reupotrebe antičkih

³³ Kleemann 2002, osobito 288-295.

³⁴ Ibid., 290-295.

³⁵ Ibid., 295.

³⁶ Kleemann 2010, 81-91. U ovom kasnijem članku autor ponavlja stavove iz citirane knjige i izričito datira horizont Biskupija – Crkvina u 9. stoljeće. Navodi da u ranokarolinškom horizontu IV u sjeverozapadnoj Njemačkoj, koji je datiran u posljednju trećinu 8. st., nema nalaza koji bi odgovarali horizontu Biskupija – Crkvina. U grobovima u Dunumu i Bendorfu bili su doduše pticoliki jezičci, ali drugačije forme od onih u Dalmaciji.

³⁷ Vidljivo je oslanjanje na objave i datacije J. Beloševića i D. Jelovine. Nema podataka o novim objavama i interpretacijama u hrvatskoj literaturi.

³⁸ U tom smislu pisao je primjerice K. Wachowski, koji ističe dataciju biskupijskih grobova s mačevima K-tipa. Usp. Wachowski 1983, 163-167.

³⁹ O međuočnosu stilova na prijelazu iz 8. u 9. st. usp. primjerice Steuer 2010, 53-80.

⁴⁰ Podaci o tipovima ukopa i položaju pojedinih grobova nisu bili sistematski i jasno izloženi u starijoj literaturi, što je onemogućilo argumentiranu raspravu.

⁴¹ Petrinc, Jurčević 2015, 347-355.

⁴² Ibid., 342-355; Jakšić 2001, 45; Jurčević 2009, 66-67; Jurčević 2014, 136.

ulomaka kod izrade crkvenog namještaja. Također i postojanje slično izrađenih sarkofaga u Galovcu, gdje je također djelovala ista radionica, moglo bi govoriti u prilog navedenoj tezi.⁴³ Ipak, povezivanje sarkofaga izrađenih od antičkih spolija uz djelatnost radionice majstora koljanskog pluteja nije u potpunosti prihvatljivo. O tome govori podatak da su slični sarkofazi, izrađeni od antičkih spolija, pronađeni i na lokalitetima gdje nije ustanovljeno djelovanje navedene radionice. U Zadru su tako poznata dva sarkofaga izrađena od antičkih polustupova, oba datirana u rano predromaničko razdoblje.⁴⁴ Čini se da je uvjerljivije mišljenje kako je riječ o specifičnoj izradi sarkofaga tijekom prijelaznih stoljeća 7. i 8., barem kada je riječ o antičkim gradovima i lokalitetima u njihovoj blizini kao što je Galovac.⁴⁵ Dublje u dalmatinskom zaleđu izrada sarkofaga od antičkih spolija mogla se nastaviti i kasnije, za vrijeme trajanja predromanike. Stoga je, na temelju načina izrade, sarkofag s hipokampima moguće šire datirati i nije neophodno njegovo pripisivanje koljanskoj radionici. Novija proučavanja točnog položaja sarkofaga ukazuju na vrijeme ukopa odličnika s karolinškim materijalom u odnosu na izgradnju narteksa crkve na Crkvini. Sarkofag je na svoje mjesto duboko ispod podnice narteksa postavljen svakako prije izgradnje narteksa uz crkvu sv. Marije. Osim ukopavanja duboko ispod poda narteksa, važna je i činjenica da je sarkofag bio položen na dobro izabranom mjestu koje je uvjetovalo otklon sarkofaga od pravca pružanja kasnijih zidova narteksa.⁴⁶

Ante Jurčević je u novije doba povezao ostatke arhitektonske skulpture koji su mogli pripadati narteksu Sv. Marije na Crkvini sa skulpturom iz Branimirova

doba.⁴⁷ Time bi gradnja narteksa bila datirana u Branimirovo doba, a to bi bila i gornja vremenska granica za ukopavanje sarkofaga koji se, nakon izgradnje narteksa, našao ispod njegove sjeverne prostorije. Sarkofag je tu mogao biti položen u nekom razdoblju 9. st. do vremena kneza Branimira, uključujući i to vrijeme. Iz svega proizlazi da preciznija datacija ukopa u sarkofagu, na temelju izrade i stilskih karakteristika sarkofaga kao i na temelju njegova položaja, nije moguća, i da preciznija datacija ovisi o mogućnosti datacije nalaza unutar sarkofaga.⁴⁸

Dok je za sarkofag vjerojatna ranosrednjovjekovna izrada, za presvođene grobnice u kojima su nađeni raskošni karolinški nalazi, takva datacija je upitna. M. Petrinc i A. Jurčević, koji su u posljednje vrijeme, zahvaljujući poduzetim revizijskim istraživanjima na lokalitetu, došli do novih vrijednih spoznaja, ističu pripadnost presvođenih grobnica istom horizontu kojemu pripadaju i grobovi u drvenim ljesovima južno od crkve.⁴⁹ Ovdje bi trebalo napomenuti da bi bilo potrebno detaljnije analizirati sve dostupne podatke koji govore o vremenu izgradnje presvođenih grobnica na Crkvini. Treba li zaista potpuno isključiti gradnju grobnica u kasnoj antici, budući da su takve grobnice specifičnost kasnoantičkog razdoblja? Neki podaci o grobnicama na Crkvini govore u prilog njihovoj ranijoj izgradnji. U opisu novije otkrivene presvođene grobnice izričito se navode njezine velike dimenzije u odnosu na dječji ukop i nalazi kasnoantičke keramike i stakla, iz čega proizlazi da je ranosrednjovjekovni ukop uslijedio u ranijoj kasnoantičkoj grobnici.⁵⁰ Grobnica ispod južnog broda crkve, otkrivena u istraživanjima L. Maruna, također je velikih dimenzija, a zatečeni

⁴³ Oba argumenta spominju se u prethodno citiranoj literaturi.

⁴⁴ Jedan je sarkofag pronađen uz crkvu sv. Marije (Stomorica), a drugi uz Sv. Lovru. Prvi se danas nalazi u lapidariju Arheološkog muzeja, a drugi je još uvijek na lokalitetu, u kutu ulaznog dijela crkve sv. Lovre. Sarkofage obrađuje Petricioli 1968, 250, T. 12; Petricioli 1987, 60. Kasnije ih spominje A. Milošević u članku o sarkofagu iz Biskupije. Usp. Milošević 2009, 555-570.

⁴⁵ Usp. dataciju J. Beloševića sarkofaga iz Galovca, Belošević 1996, 327-341.

⁴⁶ Petrinc, Jurčević 2015, 352. Podaci o odnosu sarkofaga i narteksa izričit su doprinos u raspravi o dataciji biskupijskih grobova. Ovdje je potrebno upozoriti da podrobni podaci o položaju sarkofaga ne moraju nužno upućivati na istovremeno ukopavanje sarkofaga i grobova u drvenim ljesovima južno od crkve. M. Petrinc i A. Jurčević ističu da su navedeni grobovi bili na istoj dubini i da su imali istu orijentaciju. Međutim, do te je podudarnosti možda došlo slučajno, jer je kod ukopa sarkofaga izabrano mjesto koje mu je osiguravalo stabilnost, a slučajno se dubinom i orijentacijom podudaralo s položajem grobova južno od crkve. Sarkofag je, naime, bio smješten u pukotini između stijena. Takav smještaj sarkofaga govori da je sličnost u orijentaciji sarkofaga i grobova južno od crkve zapravo slučajna i ne mora biti rezultat ukopavanja u istom vremenu.

⁴⁷ Jurčević 2016, 132-135, 248-249.

⁴⁸ Datacija A. Miloševića, zasnovana na obliku križa na poklopcu sarkofaga, sama po sebi nije uvjerljiva, iako je načelno moguća datacija sarkofaga u Branimirovo doba.

⁴⁹ Petrinc, Jurčević 2015, 352-355.

⁵⁰ Milošević 2000, 221-224.

ukop zauzimao je samo jedan dio prostora.⁵¹ Zašto bi ranosrednjovjekovni graditelji gradili velike grobnice kasnoantičkog tipa, koje su samo djelomično iskorištene? I zastupljenost tri različita tipa grobova – sarkofazi, presvođene grobnice, drveni ljesovi u običnim zemljanim rakama, za sahranu odličnika u relativno kratkom vremenskom periodu, upućuje na vjerojatnost korištenja već postojećih presvođenih grobnica. Inventar dva dječja groba u presvođenim grobnicama mogao bi se datirati u razmaku od nekoliko desetljeća, što bi, uz pretpostavku o ranosrednjovjekovnoj izgradnji presvođenih grobnica, značilo da su zidane u dva navrata ili da jedna nije odmah poslužila za ukop, nego tek nakon nekoliko desetljeća. Pritom je grobnica sa starijim nalazima ona novije otkrivena, opisana kao prevelika za ukop dječjaka, što upućuje na njezinu sekundarnu upotrebu u ranome srednjem vijeku.⁵² Na lokalitetu je bilo još nekoliko presvođenih grobnica, ali uz njih nisu vezani raskošni karolinški nalazi. Ako se u svjetlu ovih podataka razmotri argument za pripisivanje izgradnje grobnica ranosrednjovjekovnom periodu, njihova orijentacija i dubina, može se primijetiti da je orijentacija svih grobova odličnika na Crkvini uvjetovana željom da se, barem približno, slijedi pravac istoka.⁵³ Takvu orijentaciju mogli su preferirati graditelji grobnica već u kasnoj antici, a zatim nezavisno od njih, i ranosrednjovjekovni, prema nalazima, već kršćanski stanovnici područja.

U suvremenoj arheološkoj literaturi biskupijski grobovi s karolinškim nalazima nisu isključivo datirani u kraj 8. i prva desetljeća 9. stoljeća. Pored istaknutih mišljenja nekolicine autora koji su pisali o posebnom horizontu Biskupija – Crkvina i datirali ga načelno između anglokarolinškog životinjskog stila i karolinškog biljnog ornamentalnog stila, biskupijske ukrašene ostruge i ostružne garniture interpretirane su i drugačije. U velikom radu o karolinškoj biljnoj orna-

mentici na metalnim predmetima, M. Lennartsson došla je do drugačijih zaključaka o kronološkom položaju biskupijskih ukrašenih ostruga i ostružnih garnitura i o mjestu biskupijskih nalaza u odnosu na dva velika stilska kompleksa – anglokarolinški stil i karolinški stil s biljnom ornamentikom.⁵⁴ Kao i u mnogim drugim radovima o karolinškim nalazima, biskupijske izrađevine imaju vrlo važno mjesto unutar cjelokupne analizirane produkcije metalnih predmeta. Autorica se pozabavila samo onim ostrugama i ostružnim garniturama koje su bogato ukrašene. Kod ostruga to podrazumijeva ukras ne samo na bazi trna, nego i na ramenima i duž krakova s većim ili manjim pružanjem ornamenata. Od grobova južno od crkve uključen je stoga samo grob br. 7, a od grobova unutar crkve obrađeni su grob br. 4, tzv. ukop mladića, ukop muškarca u sarkofagu i ukop u presvođenoj grobnici ispod južnog broda crkve. Novije otkriveni grob u drugoj presvođenoj grobnici, također s bogato ukrašenim ostrugama i zanimljivim pticolikim jezičcima, u radu nije analiziran. Bitno je za cijelu problematiku biskupijskih grobova i definiranje horizonta Biskupija – Crkvina, da su pojedini grobovi, u zaista vrlo detaljnoj i argumentiranoj analizi M. Lennartsson, različito datirani u rasponu od ranijeg 9. do sredine 9. stoljeća.⁵⁵

Rana datacija u početak 9. st. predložena je za ostruge iz groba 7.⁵⁶ Također su u ranije 9. st. datirane ostruge iz groba 4 i one iz tzv. groba mladića.⁵⁷ Stilske grupe unutar karolinške biljne ornamentike kojima pripadaju predmeti iz navedenih biskupijskih grobova okvirno se datiraju od 800./810. – 840./850. godine. Ostruge iz presvođene grobnice ispod južnog broda crkve pripadaju stilskoj grupi I, ali datirane su u sam završetak trajanja te grupe odnosno oko sredine 9. st., kao vjerojatno posljednja izrađevina.⁵⁸ Stilska grupa I javlja se s izradom aachenske brončane rešetke još u posljednjem desetljeću 8. stoljeća. Raskošne ostruge

⁵¹ Marun 1898, 114. Fra L. Marun navodi da su u toj prostranoj grobnici sigurno mogla biti sahranjena dva ili više pokojnika.

⁵² Ibidem., l. c. A. Milošević iznosi mišljenje da je ukop u novije otkrivenoj presvođenoj grobnici povezan (rodbinski) s tzv. grobom 1, dok bi drugi povezani par grobova, prema obilježjima nalaza, činili ukopi u sarkofazima s raskošnim ostrugama.

⁵³ Iz novijih tlocrta položaja grobova odličnika M. Petrincec, vidljiva je orijentacija u smjeru zapad-istok ili s otklonima prema sjeveru i jugu. Usp. Petrincec 2006, 35; Petrincec, Jurčević 2015, 351. Plan položaja grobova prema M. Petrincec prvi put je objavljen 2000. g. u raspravi A. Miloševića u *Hrvati i Karolinzi*. Stari izvještaji o otkrićima grobova potvrđuju očekivani položaj pokojnika s glavom na zapadu i s pogledom prema istoku. Usp. Radić 1896, 5; Radić 1896 a, 71; Radić 1897, 31.

⁵⁴ Lennartsson 1997/98, 431-619.

⁵⁵ Ibid., passim.

⁵⁶ Ibid., 497.

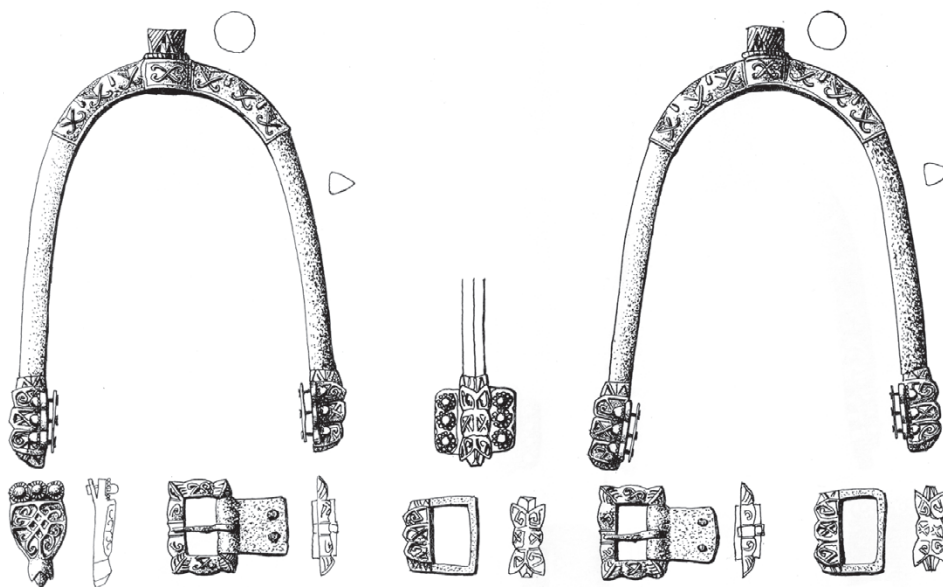
⁵⁷ Ibid., 496.

⁵⁸ Ibid., l.c. Kasnu dataciju tih ostruga u zadnju trećinu 9. st., na osnovi posve drugačije, tipološke analize, daje Wachowski 1986-1987, 75.

dječaka s cizeliranim rozetama ubrajaju se među najljepše proizvode karolinškog umjetničkog obrta. I posljednje analizirane ostruge, one iz sarkofaga muškarca, u radu M. Lennartsson datirane su u sredinu 9. stoljeća.⁵⁹

Osim pomicanja datacije od prvih desetljeća 9. st. prema sredini stoljeća, M. Lennartsson drugačije sagledava položaj biskupijskih nalaza u kontekstu razvoja stilova ukrašavanja metalnih predmeta. Dok je kod većeg broja autora izdvojen posebni horizont Biskupija – Crkvina koji pripada vremenu između anglokarolinškog životinjskog stila i stila s biljnom ornamentikom, M. Lennartsson biskupijske ukrašene ostruge promatra u kontekstu karolinške biljne ornamentike. Ona pomiče dataciju stila biljne ornamentike za nekoliko desetljeća i stavlja početak toga stila oko 800. g.

U pogledu biskupijskih raskošno ukrašenih ostruga, njihovo pripisivanje stilu s biljnom ornamentikom u skladu je s karolinškim radioničkim porijeklom ostruga. Ovdje je osobito zanimljivo pojavljivanje motiva koji su karakteristični za približno istovremeni, ali nedovoljno definiran, stil Blatnica – Mikulčice – Brestovac. Ovaj stil kasnoavarsko-bizantskih obilježja pojavljuje se nešto ranije, u kasnom 8. st., i traje u prvim desetljećima 9. stoljeća.⁶⁰ Motiv vitica koji se pojavljuje na ostrugama i ostružnim garniturama iz Biskupije prisutan je, u vrlo sličnom obliku, na brojnim predmetima iz kruga Blatnica – Mikulčice – Brestovac, među kojima su i predmeti s eponimnih lokaliteta.⁶¹ Ipak, nije riječ o potpuno identičnom motivu. Na predmetima iz kruga Blatnica – Mikulčice – Brestovac vitice imaju naglašeni prstenasti spoj, dok na biskupijskim ostrugama

Sl. 5 Morpolača, nalazi ostruga i dijelova ostružne garniture (prema Jelovina 1986, T. VI).

Fig. 5 Morpolača, finds of spurs and parts of spur sets (from Jelovina 1986, Pl. VI).

i ostružnim garniturama nema takvog spoja. To ne isključuje pojavu različitih tipova vitica s prstenastim spojem na predmetima ukrašenim karolinškim biljnim ornamentima.⁶² Jedan te isti motiv može pripadati različitim radioničkim sredinama i biti dominantan na predmetima koji sigurno ne proizlaze iz iste kulturne sredine. Blago Nagyszentmiklós ili zlatni dijelovi pojašne garniture iz Brestovca nisu proizvodi karolinških radionica, a imaju motive usporedive s onima na predmetima karolinške provenijencije. Usporedbu između karolinškog biljnog stila i stila Blatnica – Mikulčice – Brestovac dala je i M. Lennartsson, naglašavajući da je riječ o različitim stilovima.⁶³ U slučaju biskupijskih ostruga jasno je da ih ne treba povezivati s blatničkim stilom, nego sa umnogome sličnim karolinškim biljnim stilom. Slično bi trebalo vrijediti za motiv povezanih vitica na novootkrivenim predmetima s lokaliteta Brekinjova Kosa.⁶⁴ Motiv vitica na ostrugama i dijelovima ostružne garniture iz Brekinjove Kose ima prstenasti spoj i po izvedbi je vrlo blizak blatničkom stilu, što su uočili autori objave nalaza.⁶⁵ Ipak, vjerojatna

⁵⁹ Ibid., 497. Wachowski i te ostruge datira još kasnije, u posljednju trećinu 9. st. Usp. Wachowski 1986-1987, 76. Nešto raniju dataciju različitih ostruga iz Biskupije – Crkvine, od kraja 8. do polovice 9. st., daje Kind 2007, 554.

⁶⁰ Petrinc 2009, 155.

⁶¹ Benda 1963, 213; Bühler 2014, passim; Jarak 2016, 15-19.

⁶² Lennartsson 1997/98, T. 1-27.

⁶³ Ibid., 539.

⁶⁴ Madiraca et alii 2017, 145-215.

⁶⁵ Ibid., 170-174.

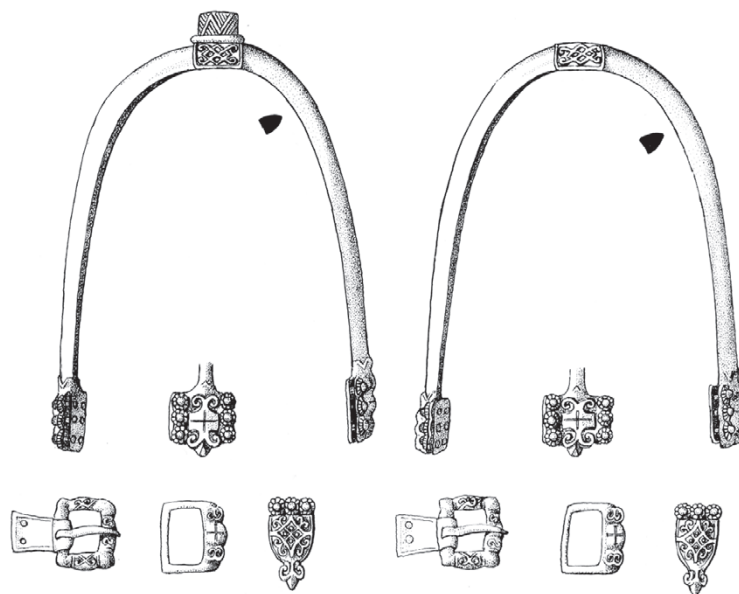

je pripadnost karolinškom biljnom stilu, na što upućuje kvaliteta ostruga i ostružnih garnitura, o kojima će sigurno uslijediti daljnje rasprave u literaturi.⁶⁶

Često spominjani grob mladića s lijepo ukrašenim ostrugama Z. Vinski pripisivao je Crkvini u Biskupiji, a u novijoj hrvatskoj literaturi povezuje se s lokalitetom Morpolača (Sl. 5).

O pripadnosti groba Morpolači pisala je M. Petrinec, dok je izvadak iz Marunovih Starinarskih dnevnika s opisom grobova u Morpolači već nešto ranije objavio M. Zekan.⁶⁷ Osim što se ostruge iz Morpolače prema Marunovom opisu potpuno podudaraju s ostrugama iz tzv. biskupijskog groba mladića, već L. Marun spominje njihovu veliku sličnost s ostrugama iz sarkofaga muškarca u Biskupiji.⁶⁸ Kada uz to usporedimo vijesti u starim tekstovima o biskupijskim grobovima, gdje je spomenuto postojanje oštećenog sarkofaga iz kojega su potjecale ostruge, ostaje zaključak da razmatrane ostruge potječu iz Morpolače.⁶⁹ Činjenica da je Z. Vinski ostruge pripisivao Biskupiji sasvim je razumljiva u svjetlu njihove izrazite srodnosti s ostrugama iz sarkofaga muškarca, ali i sa ostrugama iz groba 4 u drvenom lijesu (Sl. 6).

Za vrednovanje Vinskijevog pisanja o biskupijskim grobovima, mnogo važnije od pitanja pripadnosti pojedinačnih ostruga određenim lokalitetima, jest njegovo datiranje i radioničko određenje ukupnoga karolinškog materijala iz Biskupije. Iz ranije u ovom radu predloženog osvrta na pisanje Vinskog o biskupijskim grobovima vidljiva je konstanta u datiranju grobova unutar crkve sv. Marije u 9. stoljeće. Pojedini od grobova unutar crkve datirani su s određenim razlikama. Oni ne pripadaju jedinstvenom vremenskom horizontu, nego se datiraju u rasponu od prve pol. 9. st. do kasnijeg 9. stoljeća. Iako je u novijoj hrvatskoj

Sl. 6 Biskupija – Crkvina, nalazi iz groba 4 u drvenom lijesu (prema Vinski 1983, 492).

Fig. 6 Biskupija – Crkvina, finds from grave 4 in a wooden coffin (from Vinski 1983, 492).

literaturi istaknuto mišljenje o pripadnosti navedenih grobova kasnijoj fazi horizonta Biskupija – Crkvina, datiranoj u prvu trećinu 9. st., u relevantnim novijim radovima o karolinškim ostrugama i stilovima ukrašavanja metalnih predmeta, daju se i kasnije datacije za pojedine nalaze iz biskupijskih grobova odličnika, posve u skladu s kasnijim datiranjima Z. Vinskog. U pogledu, pak, grobova u drvenim lijesovima južno od crkve sv. Marije, prevladavajuće mišljenje Vinskog o njihovoj dataciji oko 800. g. i danas je općenito prihvaćeno, kao i datacija ranoga horizonta Biskupija –Crkvina kojemu pripadaju ti grobovi.

Osim o ostrugama iz Biskupije, Z. Vinski je pisao i o drugim nalazima ostruga u Hrvatskoj i susjednim područjima. Razlikovao je između izvorno karolinških i ostruga iz domaćih radionica.⁷⁰ U usporedbi s obradom mačeva koja je vrlo sistematična s težnjom

⁶⁶ Budući da je par ostruga i ostružnih garnitura iz groba br. 4 s novoga lokaliteta vrlo sličan raskošnim biskupijskim nalazima iz sarkofaga s hipokampima, a u oba groba nađeni su i drugi identični nalazi, jasno je da bi precizno datiranje novih nalaza imalo izrazite konzekvencije za konačne zaključke o dataciji biskupijskih raskošnih ostruga. Zasad, u prvoj objavi nalaza, još nije dana njihova posve precizna datacija, ali se ističe vrijeme prve pol. 9. st. kao najvjerojatniji kronološki okvir. Usp. Madiraca et alii 2017, 188-192. O karolinškom porijeklu različitih ornamentalnih motiva na ostrugama i drugim metalnim izradevinama iz Hrvatske raspravljao je u novije doba A. Jurčević. Usp. Jurčević 2011, 111-147.

⁶⁷ Petrinec 2006, 27; Zekan 1990, 138, bilj. 24.

⁶⁸ Zekan 1990, l.c.

⁶⁹ Osobito su važni navodi iz Starinarskih dnevnika fra L. Maruna. Ti navodi citirani su u kataložskoj objavi iz 2000. Usp. Petrinec 2000, 226. L. Marun spominje nalaz mramornih ulomaka sarkofaga među kojima su bili ostaci skeleta s ostrugama i ostružnim garniturama. Mjesto nalaza je u središnjem dijelu nartekse crkve sv. Marije. Kako ostruge nisu pobliže opisane, dok je za one iz Morpolače navedeno da su vrlo slične biskupijskim ostrugama iz sarkofaga s hipokampima, ostruge iz središnjeg dijela nartekse nije moguće sa sigurnošću identificirati, a možda su i izgubljene.

⁷⁰ Usp. primjerice Vinski 1985, 73-74. Navedeno razlikovanje ističu i drugi autori. Usp. Belošević 1980, 106-109.

da se uvrste i analiziraju svi poznati nalazi, ostruge Vinski nikada nije cjelovito obradio. Zanimljivo je da je taj vrlo opsežan materijal do danas ostao nedovoljno obrađen.⁷¹ Kao da je neko ograničenje koje je vidljivo kod Vinskoga ostalo prisutno do današnjih dana jer je nedostajanje sistematskih studija, uz očito veliko bogatstvo ranosrednjovjekovnih ostruga u Hrvatskoj, prilično upadljivo.

Kao prilog budućoj sintezi o ranosrednjovjekovnim ostrugama u Hrvatskoj, a na tragu podataka Z. Vinskog, donosim ovdje dva nalaza dijelova ostružnih garnitura iz novoga stalnog postava Arheološkog muzeja u Zagrebu.⁷² Riječ je o brončanim petljama ostružnih garnitura iz Siska i Vukovara. Povod za njihovu objavu podaci su Z. Vinskog o postojanju karolinških nalaza iz Siska u zagrebačkom Arheološkom muzeju.⁷³

Brončana petlja iz Siska (inv. br. S – 3076) ima sljedeće dimenzije: širina 1,9 cm, visina 1,9 cm. Teška je 8,558 g i izlivena u bronci (Sl. 7). U Arheološkom muzeju nema nikakvih drugih podataka, primjerice o vremenu i točnom mjestu nalaza. Također, nema podataka o eventualnim drugim dijelovima ostružnih garnitura iz Siska. Kod sačuvane petlje ističe se vrlo lijepo oblikovana prednja pločica, za koju nedostaju potpune analogije među poznatim objavljenim nalazima u Hrvatskoj. Pločica na sredini ima prstenasti pojas, od kojega se na obje strane pruža isti simetrično postavljen motiv pupoljkastog izdanka. Riječ je svakako o tročlanom motivu koji podsjeća na stilizirani motiv ljiljana na kamenim spomenicima. Preostale stranice petlje tvore pravilan pravokutni oblik.

Brončana petlja iz Vukovara, s lokaliteta Lijeva Bara (inv. br. S – 2405) ima dimenzije: širina 2,1 cm, visina 1,8 cm. Teška je 6,45 g i izrađena lijevanjem (Sl. 8). Petlja je, prema podacima u Arheološkom muzeju, pronađena 1935. g. kao slučajan nalaz. Petlja ima specifično oblikovanu prednju pločicu u formi paralel-

Sl. 7 Sisak, brončana petlja ostružne garniture (Arheološki muzej u Zagrebu, snimio I. Krajcar).

Fig. 7 Sisak, a bronze loop from a spur set (Archaeological Museum in Zagreb, photo I. Krajcar).

Sl. 8 Vukovar, Lijeva Bara, brončana petlja ostružne garniture (Arheološki muzej u Zagrebu, snimio I. Krajcar).

Fig. 8 Vukovar, Lijeva Bara, a bronze loop from a spur set (Archaeological Museum in Zagreb, photo I. Krajcar).

nih zaobljenih triju dijelova. Njezina specifičnost je i u tome što nije posve zatvorena, nego joj se stražnja stranica razdvaja u obliku lagano suženih završetaka koji se tek neznatno dodiruju osiguravajući zatvorenost petlje potrebnu za njezinu funkciju u sklopu ostružne garniture.

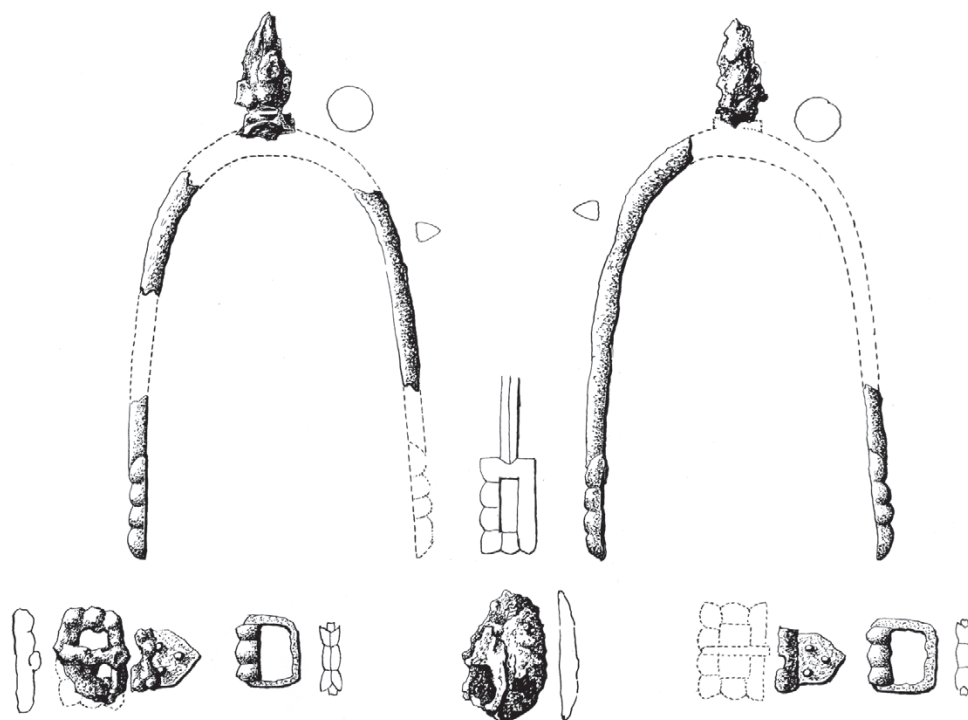
Čini se da su oba nalaza ostala neobrađena u suvremenoj literaturi. U radovima o Sisku i karolinškim nalazima u kontinentalnoj Hrvatskoj, nedostaje obrada sisačke brončane petlje iz Arheološkog muzeja.⁷⁴ Također u opsežnim monografijama o vukovar-

⁷¹ Nakon cjelovite objave ostruga iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od strane D. Jelovine i osvrta na tipologiju ostruga nekoliko autora, posebno J. Beloševića, A. Miloševića, M. Petrincec, A. Jurčevića, bila bi potrebna suvremena sinteza zasnovana na svim poznatim nalazima ostruga.

⁷² Na suglasnosti za objavu i fotografijama te podacima o nalazima zahvaljujem kolegama iz Arheološkog muzeja, dr. Željku Demi i Maji Bunčić.

⁷³ Vinski 1970a, 46: „...zatim spominjemo iz AMZ (sve neobjavljeno) niz trokrilnih strelica 7.-8. stoljeća i pojedine primjerke jezičaka i okova avarsko-slavenske kulture 8. stoljeća, te ostatke dijelova garnitura od nesačuvanih ostruga karolinškog tipa završnog 8. i 9. stoljeća (inače veoma brojno zastupanih u Dalmatinskoj Hrvatskoj); po svoj prilici su ovi posljednji nalazi iz vremena vladanja kneza Ljudevita Posavskog.“

⁷⁴ Usp. Burkowsky 1999, 88-89; Tomičić 2001, 93. Oba autora ponavljaju podatke Z. Vinskog o dijelovima ostružnih garnitura iz Siska. Usp. također Tomičić 2010, 93-112; Filipec 2001, 89-107; Filipec 2015.

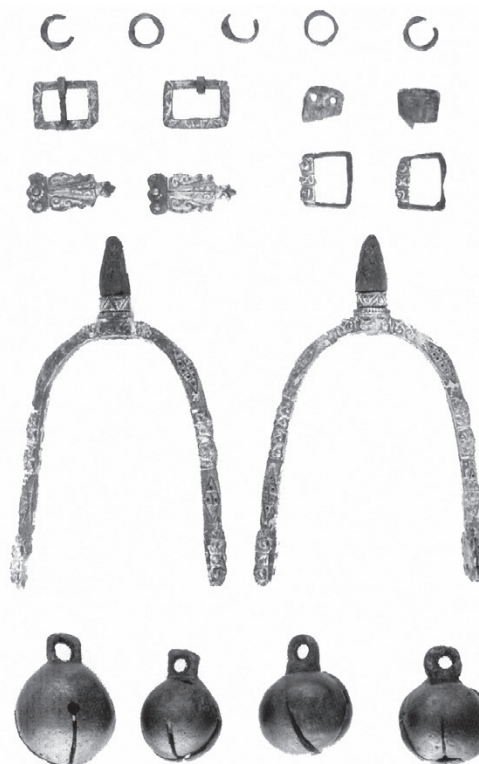
Sl. 9 Biljane Donje, Begovača, grob 253 (prema Jelovina 1986, T. XII).

Fig. 9 Biljane Donje, Begovača, grave 253. (from Jelovina 1986, Pl. XII).

skoj Lijevoj Bari, nije objavljena petlja iz Vukovara.⁷⁵ Oba nalaza zanimljiva su posebno zbog odstupanja od tipične forme prednje pločice na karolinškim petljama iz Hrvatske.

Prednja pločica petlje iz Siska pokazuje donekle bliskost s oblikovanjem prednje pločice više primjerala petlji iz Dalmacije, među kojima su primjerci iz Morpoloče, Crkvine u Biskupiji, Biljana Donjih i s Putalja (Sl. 5, Sl. 9, Sl. 10).⁷⁶ Sličnost se ogleda u oblikovanju proširenja na prednjoj pločici, koja ipak nisu identična sisačkom primjerku koji ima izrazito sužen srednji segment. Najsličnije su prednje pločice petlje s Putalja i petlji iz presvođene grobnice dječaka na Crkvini u Biskupiji. Te pločice imaju sužen središnji segment na koji se nastavljaju nasuprotne postavljene vitice. Također je, s obzirom na suženi središnji segment, usporediva jedna brončana petlja s Crkvine s prednjom pločicom u obliku broja osam, objavljena u katalogu *Hrvati i Karolinzi*.

Za oblikovanje prednje pločice petlje iz Vukovara teže je pronaći analogije. Rastavljeno oblikovanje stražnje strane alke može se usporediti s petljama kasnokarolinške ostružne garniture iz Oldenburga. Te petlje imaju ovalni oblik, bez izražene prednje ploči-

Sl. 10 Biskupija – Crkvina, nalazi iz presvođene grobnice ispod južnog zida nartekse (prema Milošević 2011, 89).

Fig. 10 Biskupija – Crkvina, finds from a vaulted tomb beneath the southern wall of the narthex (from Milošević 2011, 89).

⁷⁵ Demo 1996; Demo 2009.

⁷⁶ Jelovina 1986, T. I, 11,12; T. VI, 69, 71; T. XII, 151, 154; Petrinc 2010, 53-59.

⁷⁷ Wiczorek, Hinz 2000, 161.

Sl. 11a Gardun, brončana petlja ostružne garniture (prema Piteša 2009, 58).

Fig. 11a Gardun, a bronze loop from a spur set (from Piteša 2009, 58).

Sl. 11b Solin, brončana petlja ostružne garniture (prema Piteša 2009, 59).

Fig. 11b Solin, a bronze loop from a spur set (from Piteša 2009, 59).

ce.⁷⁷ Zasada datacija vukovarske petlje ostaje otvorena, dok sisački primjerak ima jasna ranokarolinška obilježja.

Vezano uz specifičnosti oblikovanja prednje pločice petlji iz Siska i Vukovara, treba napomenuti da postoje i drugi primjerci nestandardnih oblika prednje pločice. Ovdje navodimo primjerke iz splitskog Arheološkog muzeja, za koje autor objave nije spomenuo analogije (Sl. 11 a i b).⁷⁸

ANGLOKAROLINŠKI ŽIVOTINJSKI STIL

U obradi značajne problematike specifičnog životinjskog stila, okvirno datiranog u drugu pol. 8. stoljeća, Z. Vinski dao je, među hrvatskim arheolozima, osobito značajan doprinos. To je svakako povezano s okolnošću da je imao priliku interpretirati vrlo važan, nezaobilazni metalni rad ukrašen anglokarolinškim ili stilom Tasilova kaleža,⁷⁹ pojasni jezičac iz Gornjih Vrbljana (Sl. 12). Jezičac je, kako je poznato, pronađen tijekom istraživanja kastruma u Vrbljanima na Sani u zapadnoj Bosni, a uz njega pronađena je i poznata ranokarolinška ostruga. O nalazu je vrlo brzo, približno u isto vrijeme kada i Vinski, pisao voditelj istraživanja u Gornjim Vrbljanima, I. Bojanovski.⁸⁰ On je opisao ornamentalne motive na jezičcu, ali nije se detaljnije bavio stilom ukrašavanja. U njegovoj objavi naglasak je na paleografskoj analizi natpisa na jezičcu, pri čemu dolazi do datacije u kraj 8. ili početak 9. stoljeća. Važno je spomenuti da u opisu ornamenta na jezičcu, Bojanovski naglašava motiv vitice kao temeljno obilježje ukrasa.⁸¹

O vitici na obje strane jezičca iz Vrbljana piše i Z. Vinski u svojoj opsežnoj analizi motiva. Pored analize pet kompozicija sa životinjskim ornamentom, koje su komparirane sa srodnim prikazima na drugim djelima, osobito na Tasilovom kaležu, motivi vitica imaju također veliko značenje.⁸²

Vinski navodi nekoliko predmeta koji imaju motiv voluta, odnosno vitica sa sitnim listićima na rubnim dijelovima. Na tim predmetima vitice nisu tako izrazite i smještene u središnjem polju, kao na jezičcu iz Vrbljana. Vitice na našem jezičcu imaju realistička obilježja i jasno se povezuju s antičkom vegetabilnom ornamentikom. Takva vitica nalazi se i unutar bogate ornamentike na Tasilovom kaležu. Vinski svoja razmatranja zaključuje vrlo suvremenim navodom: „Biljni ornament na jezičcu iz Gornjih Vrbljana po našem mišljenju nesumnjivo ranokarolinški, bez obzira na to da li potječu od sredozemnih prethodnika ili od inzularnih northumbrijskih biljnih prototipova“.⁸³

⁷⁸ Piteša 2009, 58, 59.

⁷⁹ Oba naziva najčešće se koriste u suvremenoj njemačkoj arheološkoj literaturi, koja je za problematiku stila iz druge pol. 8. st. posebno značajna. Na fotografiji jezičca iz Gornjih Vrbljana zahvaljujem ravnatelju Zemaljskog muzeja BiH, dr. Mirsadu Sijariću i voditeljici Arheološkog odjela, dr. Ani Marić.

⁸⁰ Bojanovski 1974, 245-256.

⁸¹ Razmatranja Bojanovskog ne bi trebala biti zanemarena, što se ipak događa ne samo u stranoj nego i u hrvatskoj literaturi.

⁸² Vinski 1977-78, 144-157. O svim motivima na Tasilovu kaležu usp. Haseloff 1951.

⁸³ Vinski 1977-78, 154. U novijim radovima dosta se pažnje posvećuje vegetabilnim viticama unutar anglokarolinškog životinjskog stila. U tom kontekstu konstantno je istaknut jezičac iz Gornjih Vrbljana, o čemu usp. Wamers 1999, 452-464. Blisku

Sl. 12 Gornji Vrbljani, jezičac (Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, snimio Z. Gafić, ©ZMBiH).

Fig. 12 Gornji Vrbljani, strap end (National Museum of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, photo Z. Gafić, ©NMBH).

Vinski je jezičac iz Gornjih Vrbljana, s obzirom na sakralni sadržaj natpisa, prihvatljivo pripisao franač-

kim misionarima, kojima pripisuje i kadionicu iz Stare Vrlike.⁸⁴ Kako lokaliteti nisu odviše udaljeni, mogli su služiti kao postaje na misionarskom putu istih franačkih misionara. Inače, u nekoliko svojih radova Vinski je uz misionare i proces kristijanizacije povezo nalaze karolinških mačeva i ostruga s lokaliteta u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Smatrao je da misionare prate, vremenski vjerojatno nešto kasnije, majstori obrtnici i trgovci, jer se s kristijanizacijom novih područja otvara i novo tržište. To objašnjenje za pojavu karolinških nalaza u Hrvatskoj u svojoj jednostavnosti čini se prihvatljivim, posebno u svjetlu kristijaniziranog karaktera grobova odličnika na Crkvini u Biskupiji. Kao najranije kristijanizirani dio društva, pripadnici ranosrednjovjekovne elite u Hrvatskoj sahranjeni su s karolinškim izrađevinama, koje su možda stizale iz istih područja iz kojih su u Hrvatsku dolazili karolinški misionari.

U istom radu s objavom jezičca iz Gornjih Vrbljana Vinski je objavio novi nalaz jezičca iz grobne cjeline u Medvedički. To je bio prvi nalaz predmeta ukrašenog anglokarolinškim životinjskim stilom na području današnje Hrvatske. Jezičac iz Medvedičke predstavlja jednostavniji, čak završni stupanj u razvoju inzularnog stila. Unatoč razlici u kvaliteti, dragocjen je pokazatelj prisutnosti djela iz kruga karolinških radionica završnog 8. stoljeća.

Kako se broj predmeta ukrašenih anglokarolinškim životinjskim stilom na našim prostorima nije bitno povećao od vremena djelovanja Z. Vinskog, upravo nalazi koje je on detaljno obradio imaju važno mjesto u suvremenim osvrtima i sintezama. Njegovi radovi se neprestano citiraju i uzimaju u obzir kod novih razmatranja anglokarolinškog stila. Iako postoje određene razlike u interpretiranju vremenskih granica i pojedinačnih motiva anglokarolinškog životinjskog stila, taj stil ukrašavanja pojedini autori ipak ne tumače bitno različito. Vezano uz rasprave o obilježjima anglokarolinškog životinjskog stila druge pol. 8. i ranoga 9. st., možemo izdvojiti posebno mjesto Vinskoga među hrvatskim arheolozima, budući da je sistematski analizirao i objavio vrlo važne nalaze i omogućio njihovo uvrštavanje u suvremenu literaturu.

analogiju predstavlja jezičac iz karolinškog dvora u Ingelheimu, koji nema natpis, ali je po obliku i stilu vrlo srodan našem jezičcu. Usp. primjerice Schulze-Dörrlamm 2009, 153-215; Wamers 2013, 434.

⁸⁴ Oba proizvoda umjetničkog obrta, jedan na temelju natpisa, a drugi po svojoj evidentnoj funkciji, vjerojatno su bili u vlasništvu ranih franačkih misionara u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. O njihovom posebnom značenju u toj kategoriji predmeta usp. primjerice Wamers 2005, 86-94.

LITERATURA

- Belošević 1980 J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, Zagreb 1980.
- Belošević 1996 J. Belošević, Dva kamena sarkofaga s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *ARR* 12/1996, 327-341.
- Benda 1963 K. Benda, Karolinská složka blatnického nálezu, *Slov. arch.*, XI-1/1963, 199-220.
- Bojanovski 1974 I. Bojanovski, Ranosrednjovjekovno utvrđenje u Vrbljanima na Sani, *GZM* 29/1974, 245-256.
- Bühler 2014 B. Bühler, *Der „Schatz“ von Brestovac, Kroatien. Seine kulturellen Beziehungen und technologischen Aspekte*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 85, Mainz 2014.
- Burkowsky 1999 Z. Burkowsky, *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*, Sisak 1999.
- Delonga 1981 V. Delonga, Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *SHP* n. s. 11/1981, 201-228.
- Demo 1996 Ž. Demo, *Vukovar – Lijeva Bara (katalog izložbe)*, Zagreb 1996.
- Demo 2009 Ž. Demo, *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar – Lijeva Bara (X-XI. stoljeće)*, Katalozi i monografije Arheološkoga muzeja u Zagrebu, Vol. VI/1, Zagreb 2009.
- Filipec 2001 K. Filipec, Nekoliko novih ranosrednjovjekovnih nalaza iz Siska i kratak osvrt na druge istovremene nalaze, *Godišnjak GMS* II/2001, 89-107.
- Filipec 2015 K. Filipec, *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, Sarajevo 2015.
- Giesler 1974 U. Giesler, Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen, in: G. Kossack, G. Ulbert (eds.), *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie, Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag, Münchner Beiträge zur vor- und Frühgeschichte, Ergänzungsband 1/II*, München 1974, 521-543.
- Haseloff 1951 G. Haseloff, *Der Tassilokelch*, München 1951.
- Jakšić 2001 N. Jakšić, Klesarstvo u službi evangelizacije, in: V. Delonga, N. Jakšić, M. Jurković, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Split 2001, 32-53.
- Jarak 2016 M. Jarak, Arheološko-kulturna određenja u interpretaciji ranosrednjovjekovnih grobnih nalaza iz Čadavice i Požeškog Brestovca, in: S. Krznar, T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, J. Belaj (eds.), *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske. Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju*, Zagreb, 2016, 7- 21.
- Jelovina 1986 D. Jelovina, *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, Split 1986.
- Jurčević 2009 A. Jurčević, Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina, *SHP* n. s. 36/2009, 55-84.
- Jurčević 2011 A. Jurčević, Nalazi ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme u doba formiranja Hrvatske Kneževine, *SHP* n. s. 38/2011, 111-147.
- Jurčević 2014 A. Jurčević, O klesarskim radionicama koje su djelovale na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina, *SHP* n. s. 41/2014, 127-160.
- Jurčević 2016 A. Jurčević, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, neobjavljeni doktorski rad, Zagreb 2016.

- Kind 2007 T. Kind, Westliche Einflüsse auf der östlichen Balkanhalbinsel im Spiegel der früh- und hochmittelalterlichen Reitausrüstung, in: J. Henning (ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement*, Berlin – New York 2007, 543-612.
- Kleemann 2002 J. Kleemann, *Sachsen und Friesen im 8. und 9. Jahrhundert: eine archäologisch-historische Analyse der Grabfunde*, Oldenburg 2002.
- Kleemann 2010 J. Kleemann, Karolingisches Fundgut im Südosten und das Verhältnis lokaler Eliten zum Karolingreich, *Antaeus* 31-32/2010, 81-91.
- Lennartsson 1997/1998 M. Lennartsson, Karolingische Metallarbeiten mit Pflanzenornamentik, *Offa* 54-55/1997-1998, 431-619.
- Madiraca et alii 2017 V. Madiraca, V. Koprivnjak, M. Miletić, T. Zubin Ferri, L. Bekić, Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta Brekinjova Kosa (rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine), *Arch. Adr.* 11/2017, 145-215.
- Marun 1898 L. Marun, O najznamenitijim starohrvatskim grobovima na groblju otkrivene biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, *SHP* god. IV, br. 3-4/1898, 113-118.
- Milošević 2000 A. Milošević IV.51, in: A. Milošević (ed.), *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split 2000, 221-224.
- Mirnik 2004 I. Mirnik, Novac iz starohrvatskih grobova, *VAMZ* 37/2004, 205-250.
- Petricioli 1968 I. Petricioli, Crkva Stomorica (S. Maria de Pusterla) u Zadru, *Diadora* 4/1968, 247-267.
- Petricioli 1987 I. Petricioli, Crkva sv. Lovre u Zadru, *SHP* n.s., 17/1987, 53-73.
- Petrinec 2000 M. Petrinec IV.54, in: A. Milošević (ed.), *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split 2000, 226-227.
- Petrinec 2006 M. Petrinec, Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina, *SHP* n. s. 33/2006, 21-36.
- Petrinec 2009 M. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split 2009.
- Petrinec 2010 M. Petrinec, Brončana petlja ranokarolinške ostružne garniture s Putalja iznad Kaštel Sućurca, *Arch. Adr.* 4/2010, 53-59.
- Petrinec, Jurčević 2015 M. Petrinec, A. Jurčević, Crkvina – Biskupija, Insights into the Chronology of the Site from Late 8th to 15th Century, in: M. Vicelja-Matijašić (ed.) *Swords, Crowns, Censers and Books, Francia Media – Cradles of European Culture*, Rijeka 2015, 327-372.
- Piteša 2009 A. Piteša, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkome muzeju u Splitu*, Katalozi i monografije 2, Split 2009.
- Radić 1896 F. Radić, Srebrne ostruge i saponi iz staro-hrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina, *SHP* God. II, br. 1/1896, 5-9.
- Radić 1896a F. Radić, Grobna raka iz starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina i u njoj nađeni mrtvački ostanci, *SHP* God. II, br. 2/1896, 71-86.
- Radić 1897 F. Radić, Mrtvački ostanci iz triju starohrvatskih grobova uz ruševine biskupske bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina, *SHP* God. III, br. 1/1897, 31-38.
- Schulze-Dörrlamm 1993 M. Schulze-Dörrlamm, Bestattungen in den Kirchen Großmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts, *Jahrb. RGZM* 40/1993, 557-620.
- Schulze-Dörrlamm 2009 M. Schulze-Dörrlamm, Zeugnisse der Selbstdarstellung von weltlichen und geistlichen Eliten der Karolingerzeit (751-911), in: M. Egg, D. Quast (eds.), *Aufstieg und Untergang*, Mainz 2009, 153-215.

- Steuer 2010 H. Steuer, Zur archäologischen Korrelation von Awarenzeit, Karolingerzeit und Wikingerzeit, *Antaeus* 31-32/2010, 53-80.
- Šeparović 2008 T. Šeparović, Coin Finds of Emperor Constantine V Copronymus in southern Croatia, in: M. Wołoszyn (ed.), *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century*, Moravia Magna, vol. V, Kraków 2008, 1-7.
- Šeparović 2015 T. Šeparović, Notes on Byzantine Coins from the 7th to 9th century found in Croatia, *Proceedings – XV. International Numismatic Congress*, Taormina 2015, 1008-1012.
- Milošević, Rapanić, Tomičić 2001 A. Milošević, Ž. Rapanić, Ž. Tomičić, *Arheološki nalazi karolinškog obilježja u Hrvatskoj*, Split 2001.
- Tomičić 2010 Ž. Tomičić, Der Süden Pannoniens in der Karolingerzeit, *Antaeus* 31-32/2010, 93-112.
- Vinski 1954 Z. Vinski, Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza, *Peristil* 1/1954, 188-199.
- Vinski 1957 Z. Vinski, O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropola s područja Dalmatinske Hrvatske, Blatnoga jezera i Moravske u 9. stoljeću, *Peristil* 2/1957, 71-80.
- Vinski 1960 Z. Vinski, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i u njegovoj okolini, *Iz starog i novog Zagreba II*, Zagreb 1960, 47-65.
- Vinski 1966 Z. Vinski, Biskupija, in: J. Filip (ed.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, Prag 1966, 126.
- Vinski 1970 Z. Vinski, Oružje na području starohrvatske države do godine 1000, Zu den Waffenfunden im Bereich des altkroatischen Staates bis zum Jahre 1000, in: W. Hensel (ed.) *I. międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej*, T. III, Wrocław 1970, 135-158.
- Vinski 1970a Z. Vinski, O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *VAMZ* 4/1970, 45-92.
- Vinski 1971 Z. Vinski, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, *VAMZ* 5/1971, 47-71.
- Vinski 1977/78 Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, *VAMZ* 10-11/1977-1978, 143-190.
- Vinski 1981 Z. Vinski, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *SHP* n.s. 11/1981, 9-53.
- Vinski 1983 Z. Vinski, Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien, *Jahrb. RGZM* 30/1983, 465-501.
- Vinski 1983/1984 Z. Vinski, Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji, *VAMZ* 16-17/1983-1984, 183-210.
- Vinski 1985 Z. Vinski, Marginalia uz izbor karolinškog oružja u jugoistočnoj Evropi, *SHP* n. s. 15/1985, 61-107.
- Wachowski 1983 K. Wachowski, Das Problem der Chronologie der karolingischen Einflüsse auf das Gebiet von Jugoslawien, *ZAM* 11/1983, 163-167.
- Wachowski 1986-1987 K. Wachowski, Merowingische und karolingische Spuren auf dem Kontinent, *ZAM* 14-15/1986-1987, 49-79.
- Wamers 1999 E. Wamers, Insulare Kunst im Reich Karls des Großen, in: C. Stiegemann, M. Wemhoff (eds.) *799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. In Paderborn, Mainz 1999*, 452-464.

- Wamers 2005 E. Wamers, *Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden*, Regensburg 2005.
- Wamers 2013 E. Wamers, Tassilo III. Von Baiern oder Karl der Große? Zur Ikonographie und Programmatik des sogenannten Tassilokelch-Stils, in: H. R. Sennhauser (ed.) *Wandel und Konstanz zwischen Bodensee und Lombardei zur Zeit Karls des Grossen*, Zürich 2013, 427-448.
- Werner 1978-1979 J. Werner, Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunde von Biskupija – Crkvina (Marienkirche), *Schild von Steier 15-16/1978-1979*, 227-237.
- Wieczorek, Hinz, 2000 H. Wieczorek, M. Hinz (eds.), *Europas Mitte um 1000, Katalog*, Stuttgart 2000.
- Zekan 1990 M. Zekan, K novoj atribuciji nalazišta mačeva karolinškoga obilježja iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, in: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini, Izdanja HAD-a 15*, Zagreb 1990, 131-139.
- Žvanut 2002 K. Žvanut, The Tassilo Chalice Style: Problems of Interpretation and Definition, *HAM 8/2002*, 273-288.

POPIS KRATICA

Arch. Adr. Archaeologia Adriatica, Zadar

ARR Arheološki radovi i rasprave, Zagreb

Godišnjak GMS Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, Sisak

GZM Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo

HAM Hortus Artium Medievalium, Zagreb

Jahrb. RGZM Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz

SHP Starohrvatska prosvjeta, Split

Slov. Arch. Slovenská archeológia, Nitra

VAMZ Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb

ZAM Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Köln

ITEMS FROM THE CROATIAN EARLY MIDDLE AGES – CAROLINGIAN ARTEFACTS FROM THE END OF THE 8TH AND FIRST HALF OF THE 9TH CENTURIES

This article discusses the contribution of Zdenko Vinski to archaeological research into the Carolingian heritage from the territory of the early medieval Croatian state. His research into the important finds of Carolingian swords is omitted, as it has been analyzed in a separate article in this book. Among other types of Carolingian artefacts, special attention is devoted to the finds of spurs. Regarding the Carolingian horizon in early medieval Croatia, the article throws some light on the following, particularly important, subjects: the Carolingian grave-finds from Crkvina in Biskupija near Knin and the Anglo-Carolingian animal style.

Z. Vinski continuously investigated the Carolingian grave-finds from Crkvina in Biskupija near Knin. The finds had originally been the property of members of the ruling class of early medieval Croatian society, i.e. the Croatian nobility. Z. Vinski wrote about the noble graves from Crkvina in a great number of articles, from 1954 to the 1980s. As common features of the grave inventory, he separated and interpreted the following types of finds: swords, spurs, and Byzantine gold coins. The spurs are the most frequent finds, than come the coins of emperor Constantine V Copronymus, while three graves contained swords of the so-called K-type. Two groups of graves could be discerned – those south of the church building and those inside the narthex, with certain differences in the grave inventory, and Vinski differentiated between these two groups. The southern group of graves he dated approximately around the year 800, in some works to the end of the 8th century, in others to the early 9th century. The graves inside the church structure – in the narthex and below the southern aisle – were determined to be later, especially on the basis of the more massive and ornate spurs from the graves. In earlier works, the dating was additionally supported by a gold coin from a sarcophagus, thought to be a coin of emperor Basilius I. In later works from the 1980s, Vinski accepted a new determination of the gold coin as having been minted by Constantine V Copronymus. As an adherent of the thesis by J. Werner of a family treasure that had been the source of the coins of emperor Constantine V Copronymus in Croatia, Vinski also retained his opinion about the later dating of the graves inside the church structure. He dated them to the second half of the 9th century, especially the grave in the sarcophagus that contained very rich, massive spurs, and the child grave in the vaulted tomb below the south aisle.

The author of this article has particularly emphasized the major contribution made by Vinski's works to extending knowledge of the Biskupija site into archaeological circles outside Croatia. In foreign archaeological literature, the noble graves from Biskupija – Crkvina hold a very important place and they have often been separately cited as the Biskupija – Crkvina horizon. Z. Vinski many times contributed to such importance of the Biskupija – Crkvina graves in the archaeological literature on Carolingian artifacts and the Carolingian period in Europe. His work presented at the 1st International Slavic Congress, published in 1970, has a special place in this context, as it served U. Giesler in her analysis of the material from the Biskupija – Crkvina graves. U. Giesler particularly wanted to define the appearance and dating of the bird-form strap ends of spur sets from the early Carolingian period. As such strap ends appear in the Biskupija – Crkvina graves, and they are also known from other early medieval sites in Dalmatia, while outside of Croatia they are extremely rare and singular finds, U. Giesler concentrated on the Biskupija and other Dalmatian examples of the bird-form strap ends. She defined the Biskupija – Crkvina horizon and underlined its importance in the framework of European early medieval archaeology.

In terms of other authors who have discussed the Biskupija – Crkvina material, Mirja Jarak in this article emphasizes M. Schulze Dörrlamm, J. Kleemann, and M. Lennartsson. Croatian archaeologists were also noted, particularly the contributions of M. Petrinec and A. Jurčević, who in recent years have conducted revisory archaeological excavations at Crkvina. Regarding the date of the noble graves from Biskupija, certain differences in current texts can be discerned. While several authors consider there to have been a very short duration of the Biskupija – Crkvina horizon, during the last decades of the 8th and first decades of the 9th centuries (U. Giesler, M. Schulze Dörrlamm, M. Petrinec, A. Jurčević), others support a broader period from the end of the 8th to the second half of the 9th centuries (J. Kleemann, M. Lennartsson, A. Milošević).

This broader dating is quite similar to the earlier suggestions by Z. Vinski, especially in view of the somewhat later dating of the luxurious spurs from the graves inside the church. Regarding the graves in wooden coffins south of Church of St. Mary at Crkvina, the opinion of a date around the year 800 suggested

by Z. Vinski has prevailed in the contemporary archaeological literature, as well as the date of the early phase of the Biskupija – Crkvina horizon to which the above-mentioned graves belong.

In the article, the author pointed out certain facts that speak in favor of a broader date for the noble graves at the Biskupija – Crkvina site. The depth of the graves and their similar orientation should not necessarily indicate the same date, because the position of individual graves (e.g. the position of the sarcophagus in the northern chamber of the narthex) was determined by the natural features of the land. The opinion of modern Croatian researchers that the graves in the narthex were buried before it was built has been accepted, as well as the dating of the construction of the narthex to the reign of Duke Branimir, in the second half of the 9th century. The building of the church proper has been connected, on the basis of the earliest group of church furnishings, to the workshop of the Koljani *pluteus*, dated to the middle of the 9th century at the latest, which indicates a possibility of dating the vaulted tomb below the southern aisle of the church up to the middle of the 9th century. Later use of the vaulted tomb below the church floor is less probable.

With regards to their morphology and manner of decoration, the Carolingian objects from the graves inside the church and narthex are very developed and rich examples of Carolingian artistic manufacture, and in comparison with the objects from the graves south of the Church of St. Mary, they could be dated to somewhat later decades, around the middle of the 9th century.

The central discussion in the article involves Carolingian spurs and their sets. As a contribution to further discussion of early medieval spurs and their equipment, two unpublished parts of the spur sets kept in the Archaeological Museum in Zagreb have been analyzed. The objects are bronze loops of spur

sets from Sisak and Vukovar. Both have unusual features indicating the rich heritage of the Carolingian artefacts from Croatian territory. The loop from Sisak has a very nicely shaped front plate, for which precise analogies are lacking among the known published finds from Croatia. The plate has a middle strip from which a bud-like motif extends on both sides. It is a tripartite motif, similar to depictions of lilies on stone monuments. Although without exact analogies, the front plate of the Sisak loop shows similarities with the shape of the front plate on several finds from Dalmatia (examples from Morpolača, Biskupija – Crkvina, Biljane Donje, Putalj). They are all early Carolingian objects, and the loop from a spur set from Sisak could be dated to the same time, to the first half of the 9th century.

A loop of a spur set from Vukovar, from the site of Lijeva Bara, also has a specifically shaped front plate divided into three parallel segments. It is also specific in terms of the back, which is left open. Some analogies are known among Carolingian objects (e.g. the Carolingian loops from Oldenburg), but the precise dating of the Vukovar loop still remains open. Both loops, from Sisak and Vukovar, testify to the existence of interesting Carolingian items in the continental parts of present-day Croatia.

In the framework of the second “Carolingian” thematic unit, the so-called Anglo-Carolingian animal style, the extraordinary place of the strap end from Gornji Vrbljani, which was published and interpreted by Z. Vinski, has been emphasized. The strap end has beautiful decoration and the animal figures are very similar to the ones on the Tassilo chalice. Its inscriptions are also very important, especially because of the liturgical formula of a three-fold Sanctus. The strap end occupies a special place among artifacts with the Anglo-Carolingian animal style, and the writing of Z. Vinski on this subject occupies the same important place in contemporary literature.

GORAN BILOGRIVIĆ

ODSJEK ZA POVIJEST
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
SVEUČILIŠNA AVENIJA 4
HR-51000 RIJEKA
goran.bilogrivic@uniri.hr

RANOSREDNJOVJEKOVNI MAČEVI POD LUPOM ZDENKA VINSKOG

Zdenko Vinski je neupitno jedan od najvažnijih hrvatskih arheologa koji su se bavili ranim srednjim vijekom. Od neprojenih nalaza i mnogih tema koje je obradio, u ovome je radu sagledano jedno područje kojemu se uvijek iznova vraćao kroz tridesetak godina pisanja – ranosrednjovjekovni mačevi, osobito karolinški. Kako bi se ovaj opus lakše valorizirao, kronološki su predstavljeni njegovi tekstovi o toj temi uz isticanje najznačajnijih doprinosa, glavnih smjerova razmišljanja te zaključaka. Upravo prema promjenama i pomacima u tim kategorijama autorovi su radovi uvjetno podijeljeni u tri razdoblja između 1954. i 1985. godine. Na kraju se u svjetlu jedne novopronađene fotografije preispituje problematika navodnog mača tipa X iz Koljana kod Vrlike.

Ključne riječi: Zdenko Vinski, mačevi, rani srednji vijek, tipologija, Gornji Koljani

UVOD

I mati priliku pisati o djelu Zdenka Vinskog u ovoj obljetničkoj prigodi svakako je čast¹ jer je riječ o čovjeku koji je svojim višedesetljetnim radom neupitno zadužio hrvatsku arheologiju ranoga srednjeg vijeka. Ujedno je to, međutim, i nimalo lagan zadatak, djelomično iz istog razloga. Ovaj rad je posvećen tek jednom segmentu njegova velikog opusa, no usudio bih se reći da je upravo na tome području ostavio najdublji trag u struci. Ranosrednjovjekovnim mačevima, osobito karolinškima, Zdenko Vinski se uvijek iznova vraćao, kroz više od trideset godina rada te brojne članke i rasprave. Tijekom toga perioda postao je neosporan autoritet, a njegovi radovi nezaobilazne reference za sva kasnija proučavanja ovih tema u nas, pa i šire. S druge strane, prije njega sustavno i temeljito proučavanje ranosrednjovjekovnih mačeva

u Hrvatskoj nije praktički ni postojalo.² U svakom je pogledu Vinski bio pionir njihove obrade. Osim što je koristio brojnu aktualnu europsku literaturu pri klasificiranju i analizi, prvi je objavio cjelokupni tada poznati fundus karolinških mačeva s ovoga područja i predstavio ih u europskome kontekstu. Prvi je kod nas koristio i suvremene metode poput rendgenskog snimanja. Bio je u stalnom kontaktu s kolegama diljem Europe i objavljiivao u stranim publikacijama te je na taj način upoznao širu medievističku publiku s ovom bogatom baštinom. U ovome radu cilj je ukratko predočiti razmišljanja i osnovne zaključke Zdenka Vinskog o ranosrednjovjekovnim mačevima, njihov razvoj i mijene kroz desetljeća, neke temeljne dvojbe i probleme. Valja još napomenuti kako se neću osvrtni na mačeve ranije od 8. stoljeća. Oni, naravno, također pripadaju pod ranosrednjovjekovne, no iz ovog pregleda su izostavljeni zato što se, s jedne strane, Vinski

¹ Ovdje bih stoga zahvalio organizatorima skupa *Zdenko Vinski – život i znanstveni rad*, osobito Željku Demu iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, na pozivu da održim izlaganje koje je i osnova ovoga teksta.

² V. primjerice Karaman 1930, 124-125; 1943, 124-126; 1952, 87-88, 101; Šeper 1944, 205-209, gdje se o mačevima raspravlja ili vrlo općenito ili ponajviše po pitanju njihova podrijetla.

njima ipak bavio u manjoj mjeri nego kasnijima, a s druge strane, zato što su oni neodvojivo vezani uz njegove radove o ostalim nalazima vremena seobe naroda te time pripadaju drugoj temi. Uzevši u obzir navedeno i sagledavajući njegovo pisanje o mačevima u cjelini, mogla bi se uvjetno izdvojiti dva glavna i jedno prijelazno razdoblje. Prvome razdoblju pripadali bi rani radovi, pisani 1950-ih godina, prijelaznome dva članka iz sredine 1960-ih, dok se u posljednje mogu ubrojiti njegovi najcitiraniji radovi, napisani uglavnom 1980-ih, kad je već bio u mirovini. U daljnjem tekstu postat će jasno zašto ističem ovakvu podjelu.

PRVO RAZDOBLJE

Prvi se puta Zdenko Vinski opširnije bavio ranosrednjovjekovnim mačevima u članku iz prvoga sveska *Peristila*, 1954. godine.³ Taj je članak prvenstveno reakcija na jedan rad Jovana Kovačevića u kojemu su, između ostaloga, grobovi s mačevima s Crkvine u Biskupiji potpuno pogrešno datirani u kraj 12. stoljeća. Pobijanje takvih Kovačevićevih navoda nije bilo težak posao, no Vinski je temeljito pristupio opisu i obradi nalaza iz biskupijskih grobova. Za početak, mačeve je tipološki odredio prema shemi norveškoga arheologa Jana Petersena,⁴ koja je i danas još uvijek najčešće korištena. Također ih je stavio u kontekst s ostalim nalazima iz grobnih cjelina te tako jasno kulturološki i vremenski pozicionirao. Uz mačeve iz Biskupije predstavio je i srodni primjerak iz Podsuseda te nešto kasniji nalaz iz Brodskog Drenovca, a zatim se osvrnuo i na mačeve koji stvarno pripadaju 12. pa i kasnijim stoljećima.

Sljedeće godine, 1955., Vinski je objavio svoj prvi sintetski članak posvećen isključivo mačevima, *Osvrt na mačeve ranog srednjeg vijeka u našim krajevima*.⁵ U tome radu prvo donosi osnovne podatke o razvoju srednjovjekovnih mačeva općenito, potom pregled

nalaza iz vremena seobe naroda i saxeve, a zatim detaljniju obradu karolinških mačeva i pokojeg „poslijekarolinškog“. Za razliku od prethodnoga članka, u ovome je znatno više prostora posvećeno pojedinačnim primjercima. Također, navedene su i analogije s različitim europskim nalazišta, a posebnu je pozornost posvetio i suvremenim likovnim prikazima mačeva – na crkvenoj kamenoj plastici te u iluminacijama rukopisa. Nakon ovoga, uslijedila su ubrzo još dva članka. Godine 1957. rasprava o nekim zajedničkim značajkama grobalja 9. stoljeća s područja Dalmacije, Balatona i Moravske, u kojoj se ponovno osvrnuo i na mačeve,⁶ te 1960. rad o ranosrednjovjekovnim nalazima iz Zagreba i okolice, u kojemu je detaljno obradio grob s mačem iz Podsuseda.⁷ Opći zaključci su uglavnom ostali nepromijenjeni.

Pokušavajući okarakterizirati ove najranije tekstove Zdenka Vinskog o mačevima, valja za početak svakako istaknuti da je učinio važan osnovni korak tipološkog određivanja nalaza. Pri tome se poprilično ravnao prema knjizi Holgera Arbmana *Schweden und das Karolingische Reich*,⁸ više nego li prema Petersenovoj. Već u prvome članku Vinski je iz Arbmanove knjige reproducirao shematski crtež 12 tipova mačeva 8. do 10. stoljeća te na taj način u hrvatsku arheološku literaturu definitivno uveo Petersenovu tipologiju.⁹ Doduše, već ju je dvije godine prije njega koristio i Ljubo Karaman, no on je tek površno u jednome članku spomenuo kako nalazi iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine „odgovaraju tipu A, B, H, K i Sondertypu Petersenove klasifikacije“.¹⁰ Vinski se, očito, nije poveo za Karamanom, ali jest za Arbmanom. Naime, Arbman je mačeve iz Dalmacije, osobito one iz Biskupije, odredio kao tipove K i O,¹¹ a Vinski se s time uglavnom složio, navodeći kako biskupijski mačevi pripadaju tipu K, donekle možda i prijelazu na tip O.¹² Ipak, čini se da nije sam bio posve siguran u to, što se može iščitati iz njegovog različitog atribuiranja istih

³ Vinski 1954, 193, 196-198.

⁴ Petersen 1919.

⁵ Vinski 1955.

⁶ Vinski 1957, 72-76.

⁷ Vinski 1960, 53-54, 58.

⁸ Arbman 1937.

⁹ Vinski 1954, 193, sl. 3.

¹⁰ Karaman 1952, 101. Na navedenom mjestu Karaman ne navodi o kojim je točno primjercima mačeva riječ, niti se poziva izravno na Petersenovu knjigu. U bilj. * poziva se jedino na Arbmanovo djelo, odnosno mjesta u njemu gdje se nalazi shematski crtež pojedinih tipova mačeva prema Petersenu i gdje se spominju nalazi iz Dalmacije.

¹¹ Arbman 1937, 226-227.

¹² Vinski 1954, 196-197.

mačeva u različitim radovima tijekom narednih godina. Tako primjerice u pregledu iz 1955. navodi kako većina dalmatinskih mačeva pripada tipu K, onaj iz groba 6 u Biskupiji je tip O, a pozlaćeni primjerak iz Orlića tip D.¹³ Mač iz Mogorjela bio bi, pak, blizak tipu X, kojemu pripada i mač iz Brodskog Drenovca.¹⁴ Već u sljedećem radu mač iz biskupijskoga groba 6 označava međutim kao prijelazni tip K – O, jednako kao i onaj s lokaliteta Kninsko polje – Gugine kuće, dok bi Mač iz Gradca kod Drniša bio „vjerojatno prelaznog tipa D – H?“. ¹⁵ U članku o zagrebačkim nalazima primjerak iz groba 6 u Biskupiji označava sada kao mač „tipa O (ili K– O?)“. ¹⁶

Što se datacije tiče, bio je ipak sigurniji, uvjeren da su velikim dijelom ovi mačevi kovani krajem 8. stoljeća, no da su u Hrvatsku stigli tek nakon 803. godine, kada bi se, prema tadašnjoj historiografiji, počeo osjećati jači karolinški utjecaj u ovim krajevima.¹⁷ Takvo se razmišljanje, međutim, pomalo kosi s tvrdnjom koju je iznio u članku iz 1955., da bi nedostatak franačkih signatura na sječivima ukazivao na lokalnu izradu mačeva na području ranosrednjovjekovne Hrvatske.¹⁸ Dvije godine potom donekle je promijenio stav, navodeći kako domaće radionice nisu dokazane, ali ih se ne može ni negirati te bi dio mačeva svakako bio franački import, no dio možda i rezultat lokalne proizvodnje po franačkim uzorima.¹⁹

Rani radovi Zdenka Vinskog o ranosrednjovjekovnim, prvenstveno karolinškim, mačevima, obilježeni su, dakle, djelomično i svojevrsnim tipološkim i drugim lutanjima u razmišljanjima i zaključcima. Tako nešto i ne treba čuditi, s obzirom da nije imao neposredan uvid u sve nalaze, već ih je obrađivao prema često neadekvatnim crtežima. Također, nije raspola-gao ni kvalitetnim i temeljitim ranijim obradama ovoga materijala jer one u nas naprosto nisu postojale. Unatoč navedenim nedostacima, učinio je neophodne prve korake za njihovu sustavnu obradu.

GÖTTINGENSKI UTJECAJI

Velik utjecaj na daljnji njegov rad nesumnjivo je imao boravak u Göttingenu. Naime, u ljetnom semestru 1963. godine Vinski je kao gostujući profesor kraće vrijeme boravio na tamošnjem sveučilištu. Tada je, između ostaloga, prikupio i brojnu literaturu o mačevima koja mu ranije nije bila dostupna te se očito upoznao s novim metodama njihova proučavanja. Osobito mu je koristio rad u arhivu Herberta Jankuhna, njegova literatura, bilješke, komparativni materijal. U ostavštini bračnog para Vinski u arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu (dalje: AMZ) čuvaju se, primjerice, bilješke Zdenka Vinskog nastale tada uz čitanje Petersenove knjige.²⁰ Na pojedinačnim papirima sažeto je prikazan svaki tip mača, s crtežom, kratkim opisom i osnovnom literaturom. Na isti način je obrađen i niz drugih mačeva iz različitih dijelova Europe, pretežno tipova K i X. Utjecaji ovog studijskog boravka jasno su vidljivi već u sljedećim njegovim člancima.

Prvi je objavljen 1966. godine i njime je Vinski učinio znatan metodološki napredak u proučavanju mačeva u nas.²¹ U ovome članku donosi rezultate rendgenskog snimanja 16 ranosrednjovjekovnih mačeva iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Srbije, no detaljnije se osvrće tek na njih tri. Tako je, primjerice, analiza mača iz Mogorjela donijela bitne promjene. Naime, sam Vinski kaže kako je tek u jesen 1963. uživo vidio ovaj mač, što mu je izazvalo sumnje, a rendgenski snimak i potvrdio, da se radi o tipu K, a ne o mnogo mlađem tipu X.²² Također, na maču tipa X iz Vršca jasno je dokazao reparaturu na sječivu. Ipak, vjerojatno najzanimljiviji rezultat dalo je snimanje mača iz groba 1 s Crkvine u Biskupiji, na čijem je sječivu otkrivena franačka radionička signatura ULFBERHT. S time je Vinski definitivno postao uvjeren da su ovi mačevi ipak pretežno franački importi. Također, sada je promijenio i dataciju biskupijskih grobova s mačevima, ističući kako je mač iz groba 1 najstariji poznati

¹³ Vinski 1955, 42-44. Kako bi se izbjegla moguća zbrka valja svakako imati na umu da su u radovima Z. Vinskog nalazišta pojedinih mačeva pogrešno navedena. Tako je primjerice kao nalazište spomenutog mača iz Orlića (danas grob A) sve do 1990-ih godina redovito navedena Biskupija – Crkvina. U ovome radu navodim samo lokalitete pronalaska prema novoj atribuciji, kako je utvrđena u: Zekan 1990.

¹⁴ Vinski 1955, 44.

¹⁵ Vinski 1957, 72-73.

¹⁶ Vinski 1960, 53.

¹⁷ Vinski 1954, 196-197; 1957, 75-76; 1960, 53.

¹⁸ Vinski 1955, 42.

¹⁹ Vinski 1957, 74.

²⁰ AAMZ 210-3.

²¹ Vinski 1966.

²² Vinski 1966, 80, 82.

primjerak sa signaturom ULFBERHT uopće.²³ Naime, prema novom mišljenju pokojnici su u ovim grobovima pokopani u kasnom 8. stoljeću, odnosno do ili oko 800. godine.²⁴

Isti zaključak donosi i u sljedećem članku, izlaganju s konferencije o slavenskoj arheologiji iz Varšave 1965., objavljenom 1970. godine.²⁵ Tamo jasno iznosi tvrdnju kako su zlatnici Konstantina V. Kopronima i Lava IV. s dalmatinskih nalazišta bili u optjecaju pa su grobovi s njima mogli biti i kasniji od vremena njihova kovanja (760.-775.), ali ne mnogo, odnosno ne poslije 800. godine.²⁶ Također, od ovoga članka nadalje mač iz groba 6 s Crkvine u Biskupiji definitivno smatra tipom K, a ne više O, dok onaj iz Podsuseda sada označava kao prijelazni tip K – O, ne više izraziti tip K.²⁷ U ovome su članku donesene još neke važne promjene i novine. S jedne strane, još uvijek koristi shematski crtež mačeva (iako nešto precizniji nego ranije), no doneseni su i detaljniji crteži nalaza iz biskupijskih grobova 1, 6 i 7 te s položaja Vukovića most u Koljanima. Također, prvi puta je objavljena i karta rasprostranjenosti mačeva, kao i tipološka atribucija svakoga pojedinog primjerka. Važno je svakako i to što je ovaj članak objavljen dvojezično, paralelno i na njemačkome, tako da je i šira europska akademska zajednica od tada napokon bolje upoznata s ovdašnjim nalazima mačeva.

DRUGO RAZDOBLJE

Nesumnjivo, ova dva članka označila su prilično važan pomak u pisanju Zdenka Vinskog o rano-srednjovjekovnim mačevima. Ipak, svrstao sam ih u uvjetno rečeno prijelazno razdoblje jer su u njima tek naznačene neke promjene koje će u potpunosti

biti očite u posljednjoj skupini njegovih radova, objavljenih uglavnom 1980-ih godina. Toj skupini, međutim, svakako pripada i članak objavljen u *Vjesniku Arheološkog muzeja u Zagrebu* za 1977. i 1978. godinu,²⁸ budući da već u njemu Vinski iznosi brojne nove zaključke, koje će ponavljati i kasnije. Ovdje je objavljen novi nalaz mača, iz Medvedičke kod Đurđevca, koji je odredio kao posebni tip 1 i koji mu je poslužio kao povod za novu analizu ostalih primjeraka iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, pa je tako sada sve mačeve koje je ranije smatrao tipom D (oba primjerka iz Orlića te onaj iz Morpolače), odredio također kao posebni tip 1.²⁹ Isto tako i novopronađeni mač iz Cirkovljana kod Preloga navodi kao „posebnog tipa (I ?), i to prethodnog oblika spate tipa K“.³⁰ Osim tipoloških, donosi i nova razmatranja datacije pa tako zaključuje kako su svi primjerci posebnog tipa 1, dva mača tipa H te oni tipa K iz biskupijskih grobova 1 i 6 nešto stariji od drugih, nastali prije 800. godine. Ipak, kako sada smatra, i oni su, kao i svi ostali nalazi karolinških mačeva, importirani na područje ranosrednjovjekovne Hrvatske tek nakon 800. godine, pojedini još i u drugoj polovini 9. stoljeća. Tako, primjerice, mač s Vukovića mosta iz Koljana pozicionira oko 850. godine, a onaj iz Zadvarja u drugu polovinu 9. stoljeća.³¹ S panonskim primjercima je situacija nešto drugačija pa tako nalaze iz Medvedičke i Cirkovljana veže uz ratove Karla Velikoga protiv Avara i datira u sam kraj 8. stoljeća, a grob iz Podsuseda pak uz borbe za vrijeme ustanka donjopanonskoga kneza Ljudevita, s vrlo preciznom datacijom između 820. i 822. godine.³²

Sljedeći rad, *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji*, objavljen 1981., vjerojatno je i najznačaj-

²³ Vinski 1966, 76, 78.

²⁴ Vinski 1966, 71-72. Pri ovoj promjeni mišljenja Vinski se ne osvrće na svoje drugačije tvrdnje u ranijim radovima, niti navodi osobiti razlog za nju. Možda ne bi bilo presmjelo pomišljati da ga je upravo mogućnost postavljanja mača iz biskupijskog groba 1 na početak niza sječiva sa signaturom ULFBERHT potaknula na takav obrat. Za kritički osvrt na navedene zaključke Z. Vinskog v. Geibig 1991, 122-123, a za problematiku sječiva mačeva iz Hrvatske sa signaturom ULFBERHT v. Bilogrivić 2009, 152-154 i tamo citiranu literaturu.

²⁵ Vinski 1970.

²⁶ Vinski 1970, 138.

²⁷ Vinski 1970, 140.

²⁸ Vinski 1977-1978, 165-185.

²⁹ Vinski 1977-1978, 170-171.

³⁰ Vinski 1977-1978, 176, bilj. 192. Pripisivanje navedenih mačeva Petersenovom posebnom tipu 1 potom je sasvim nekritički općeprihvaćeno u hrvatskoj arheološkoj literaturi, kao što su uglavnom bili prihvaćani i drugi zaključci Zdenka Vinskog o mačevima. U tadašnjoj stranoj literaturi primjetna je stanovita zadržka oko takve atribucije (primjerice Menghin 1980, 246; Müller-Wille 1982, 133-134), ali i nazivanje cijele ove skupine mačeva „tipom Biskupija – Medvedička“ (Müller-Wille 1982, 145). U novije se vrijeme takvo tipološko određenje, međutim, pokazalo neodrživim, v. Bilogrivić 2011; 2013, 72-75 i tamo navedenu ostalu literaturu.

³¹ Vinski 1977-1978, 169-176. Ni ovdje nisu navedeni razlozi za ponovnu promjenu datacije.

³² Vinski 1977-1978, 176-177 i bilj. 192.

niji članak Zdenka Vinskog o ovim temama.³³ U njemu je detaljno predstavljeno i obrađeno cjelokupno do tada poznato fundus karolinških mačeva iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, njih ukupno 21. Za razliku od ranijih radova, u ovome je pobliže opisan i kontekst svakog nalaza, a također su doneseni i detaljni crteži balčaka. Što se tiče tipološke atribucije, ona je ista kao i u prethodnome članku. Dakle, šest je mačeva posebnog tipa 1, četiri su tipa H, a preostali tipa K. Jedino mačeve iz Podsuseda i Koljana označava kao prijelazni tip K-O, odnosno „donekle tip O III“.³⁴ Datacija je također ostala ista – dio mačeva bi bio kovan u drugoj polovini 8. stoljeća, većina ipak u 9., no svi osim dva podravska primjerka pristigli bi ovamo tek nakon 800. godine.³⁵ Vinskoga je u takvom razmišljanju još više učvrstilo novo vrednovanje zlatnika Konstantina V. Koprornima i Lava IV., kojima je Joachim Werner zaničavo datacijsku vrijednost, smatrajući ih svojevrsnim „obiteljskim blagom“ koje bi bilo razdjeljivano za pogrebne svrhe i stotinu godina nakon vremena kovanja.³⁶ Isti tekst o karolinškim mačevima objavljen je 1983. na njemačkome jeziku uz tek neznatne razlike, odnosno s dodatkom još dva obrađena mača iz Hrvatske, novih slučajnih nalaza s lokaliteta Zvonigrad i Legrad – Šoderica.³⁷ Zaključci izneseni u njemu u potpunosti su jednaki onima iz prethodnoga članka. Njemačka verzija ostat će pak do danas temeljni rad za proučavanje ovdašnjih nalaza ranokarolinških mačeva brojnim stranim znanstvenicima.

Iste godine, 1983., objavljen je i članak u kojemu je Vinski opet otišao korak dalje, barem kronološki.³⁸ Sada se, naime, posvetio mačevima 10. i 11. stoljeća s područja bivše Jugoslavije, koje naziva poslijekarolinškima. Ovih je nalaza znatno manje od ranijih, svega 12 komada. Većinom je riječ o tipovima X i α , po jednom označenom kao tip W i tip Z te neko-

liko nedefiniranih primjeraka. I ove je nalaze Vinski postavio u širi europski kontekst, donoseći brojne paralele i analogije. Također je popriličnu pozornost posvetio prikazima na kamenoj plastici i u rukopisnim iluminacijama, kako zapadnima, tako i bizantskima. U raspravi je definirao i dva nova prijelazna tipa mačeva: W – X te X – α .³⁹

Nakon ovoga, tijekom naredne je dvije godine objavio još dva članka. Prvi je svojevrsna sažeta rekapitulacija dotadašnjeg autorova pisanja o karolinškim mačevima, uz dodatak dva gore spomenuta mača objavljena na njemačkome, ovdje prvi put na hrvatskom.⁴⁰ Osim toga, u ovome je radu Vinski veću pozornost posvetio radioničkoj signaturi ULFBERHT, polazeći od dvaju nalaza iz hrvatske prema raspravi o širem europskom kontekstu. Sami zaključci su pak uglavnom isti kao i u njegovim ranijim radovima. U posljednjem svojem tekstu o mačevima, onome iz *Starohrvatske prosvjete* iz 1985. godine,⁴¹ Zdenko Vinski je obradio dvije glavne teme. U prvom dijelu je, potaknut novim pronalaskom starog nalaza karolinškog mača iz Humca kod Ljubuškog, obradio sve tada poznato karolinško oružje iz Hercegovine, dok u drugom dijelu prilično žustro polemizira s mađarskim arheolozima koji su pisali o mačevima 8.-10. stoljeća u Karpatskoj kotlini i koji najveći dio tih nalaza stavljaju u isključivi kontekst novodoseljenih Ugara. Vinski se tome suprotstavlja, smatrajući da je nezanemariv dio tih mačeva bio u upotrebi panonskih Slavena.

Iako je potonji rad doista bio posljednji o mačevima što ga je Zdenko Vinski objavio u stručnoj literaturi, njegovo zanimanje za njih nije prestajalo praktički sve do smrti. Naime, u sklopu obilne korespondencije sačuvane u arhivu AMZ nalazi se i koncept pisma namijenjenoga Michaelu Müller-Willeu sa Sveučilišta

³³ Vinski 1981.

³⁴ Vinski 1981, 22, 48-49, bilj. 85, 90.

³⁵ Vinski 1981, 20, 22, 26, 32.

³⁶ Werner 1978-1979, 228-229, 237.

³⁷ Vinski 1983a.

³⁸ Vinski 1983.

³⁹ Vinski 1983, 16, 27-28. Kao vjerni pristaša stroge tipološke metode, Zdenko Vinski je osobito volio definirati različite prijelazne tipove (K – O, posebni tip 1 prema tipovima H ili K, W – X, X – α), za koje su pojedini primjeri navedeni ovdje i na prethodnim stranicama. Takvo tipološko određenje ostavilo je dubok trag ponajviše u hrvatskoj arheološkoj literaturi, sve do današnjih dana. Ipak, osnovana kritika je u međuvremenu pokazala kako je ono kod ranokarolinških tipova zapravo neosnovano i nepotrebno te da se ti mačevi mogu bez problema pripisati već postojećim „glavnim“ tipovima, v. Geibig 1991, 42-43, 46-47. Kasnije prijelazne tipove (W – X, X – α) Alfred Geibig također pripisuje po jednom od svojih kombinacijskih tipova (11, odnosno 15), no ističe kako „tip X – α “ dobro ukazuje na problematičnost kod tipološkog određivanja jednodijelnih jabučica, Geibig 1991, 56, 69.

⁴⁰ Vinski 1983-1984.

⁴¹ Vinski 1985.

u Kielu, s nadnevkom 27. 7. 1994.⁴² U njemu Vinski opširno piše o ratu u Hrvatskoj, osobito u Vukovaru i Kninu. Nije riječ, međutim, tek o prenošenju aktualnih ratnih događaja, razaranja i drugih strahota. Cijelo pismo prožeto je brojnim povijesnim i arheološkim podacima, osobito o spomenutim gradovima. Na kraju pisma Vinski, pak, moli Müller-Willea da mu pribavi i pošalje poštom tada novu knjigu o mačevima Alfreda Geibiga,⁴³ uz opasku – „Benötigte dies notwendig.“ Müller-Wille je uskoro odgovorio pismom u kojemu izražava svoju zabrinutost zbog rata, zahvaljuje Vinskome na mnogim knjigama koje je on njemu bio poslao te navodi kako je Geibigovu knjigu poslao poštom.⁴⁴ Naposljetku Vinski zahvaljuje još jednim pismom, u kojemu navodi kako ga ta knjiga iznimno zanima te da je suvišno isticati kako će mu biti od velike koristi.⁴⁵ Doista, dakle, do posljednjih godina svojega života nije prestajao tražiti i pratiti najnovija izdanja o ranosrednjovjekovnim mačevima. Dapače, iz načina na koji je pisao u ovim pismima možda se može naslutiti i da je namjeravao jednoga dana napisati i kakav novi prilog. Teško je reći.

MISTERIJ MAČA IZ KOLJANA

Nakon ovog pregleda kratko ću se osvrnuti na jednu zamršenu situaciju vezanu uz objave mačeva od strane Zdenka Vinskog, koja se nedavno učinila razjašnjenom, no sada se iznova komplicira. Riječ je o slučaju mača tipa X iz Gornjih Koljana, navodno s

Crkvine. Naime, već u članku iz *Peristila* 1954. godine Vinski donosi crtež toga mača (Sl. 1a), iako ga u tekstu ne spominje.⁴⁶ Isti crtež ponavlja i 1955.,⁴⁷ no u tekstu opet ne navodi lokalitet s kojega mač potječe, nego tek da se približava „manje ili više tipu X“.⁴⁸ U članku iz 1957. nije, pak, priložen nikakav crtež, no navodi se jedan neobjavljeni mač iz Gornjih Koljana, a kao referenca upravo spomenuti crtež iz 1955. godine.⁴⁹ Ponešto izmijenjen crtež reproduciran je ponovno 1970. (Sl. 1b), a mač iz Koljana jasno naveden kao tip X.⁵⁰ Potom je 1976. godine ovaj mač spomenuo i Dušan Jelovina u svojoj monografiji o ranosrednjovjekovnim nekropolama,⁵¹ a onda ga je 1983. napokon objavio Zdenko Vinski, doduše opet uz relativno shematizirani crtež (Sl. 1c).⁵² Uz određenu zadržku naveo je i dataciju u kasnije 10. stoljeće.⁵³ Zanimljivo je da je na crtežima u člancima iz 1950-ih godina prikazan mač prilično niske zaobljene dvodijelne jabučice, dok je na kasnijima jabučica istog oblika, ali jednodijelna. Detaljniji podaci o prva tri crteža nisu poznati,⁵⁴ dok je posljednji po svemu sudeći nastao prema fotografiji koju je Vinski dobio iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (dalje: MHAS).

Naime, taj je mač poklonjen etiopskome caru Haileu Selassieu prigodom njegova posjeta Splitu 1954. godine pa je zato bio poznat tek po naknadnom crtežu. Prije nekoliko godina pronađena je, pak, u MHAS-u fotografija ovoga mača snimljena prigodom njegove prezentacije za darivanje (Sl. 2), a prema kojoj je prilično očito da se ne radi o tipu X, nego

⁴² AAMZ 210-15, koncept Z. Vinskog za pismo M. Müller-Willeu, 27. 7. 1994. Korespondenciju s M. Müller-Willeom Vinski je održavao barem od 1974. godine, kada mu se Müller-Wille obratio s pitanjima o mačevima tipa K iz Hrvatske te Bosne i Hercegovine (AAMZ 210-15, pismo M. Müller-Willea, 15. 8. 1974.). U arhivu AMZ sačuvano je tridesetak godina korespondencije i na temu ranosrednjovjekovnih mačeva između Zdenka Vinskog te brojnih tada velikih imena europske arheologije, kao i onih autorica i autora koji su to tek kasnije postali. Samo neki od njih su primjerice G. C. Dunning, E. Garam, A. N. Kirpičnikov, L. Kovács, W. Menghin, W. Modrijan, M. Schulze (-Dörrlamm), E. Szameit, V. Tovornik (AAMZ 210-15, 210-17, 210-18).

⁴³ Geibig 1991.

⁴⁴ AAMZ 210-17, pismo M. Müller-Willea, 9. 9. 1994.

⁴⁵ AAMZ 210-17, koncept Z. Vinskog za pismo M. Müller-Willeu, 3. 10. 1994: „Es interessiert mich ausserordentlich; es ist wohl überflüssig zu betonen dass es für mich von recht grossem Nutzen sein wird.“ U pismu Vinski također obavještava Müller-Willea o nedavnom posjetu pape Ivana Pavla II. Zagrebu, nedugo prije održanom XIII. međunarodnom kongresu za starokršćansku arheologiju u Poreču, na kojemu je bilo pročitano i njegovo izlaganje, kao i o svojim zdravstvenim poteškoćama.

⁴⁶ Drugi mač zdesna u: Vinski 1954, str. 193, sl. 4.

⁴⁷ Vinski 1955, str. 45, T. V/8.

⁴⁸ Vinski 1955, 42.

⁴⁹ Vinski 1957, str. 73 i bilj. 29. Nešto dalje je ovaj mač spomenut kao približno srodan tipu X (str. 74, bilj. 37).

⁵⁰ Vinski 1970, 137, sl. 2 (sasvim desno u donjem redu), 140.

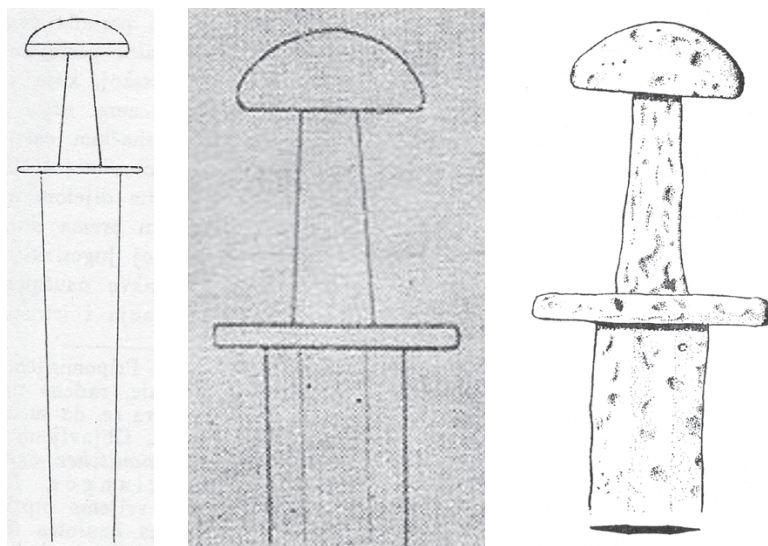
⁵¹ Jelovina 1976, 116-117, 140, bilj. 173a.

⁵² Vinski 1983, 42, 44, bilj. 17, T. III/1.

⁵³ Vinski 1983, 25.

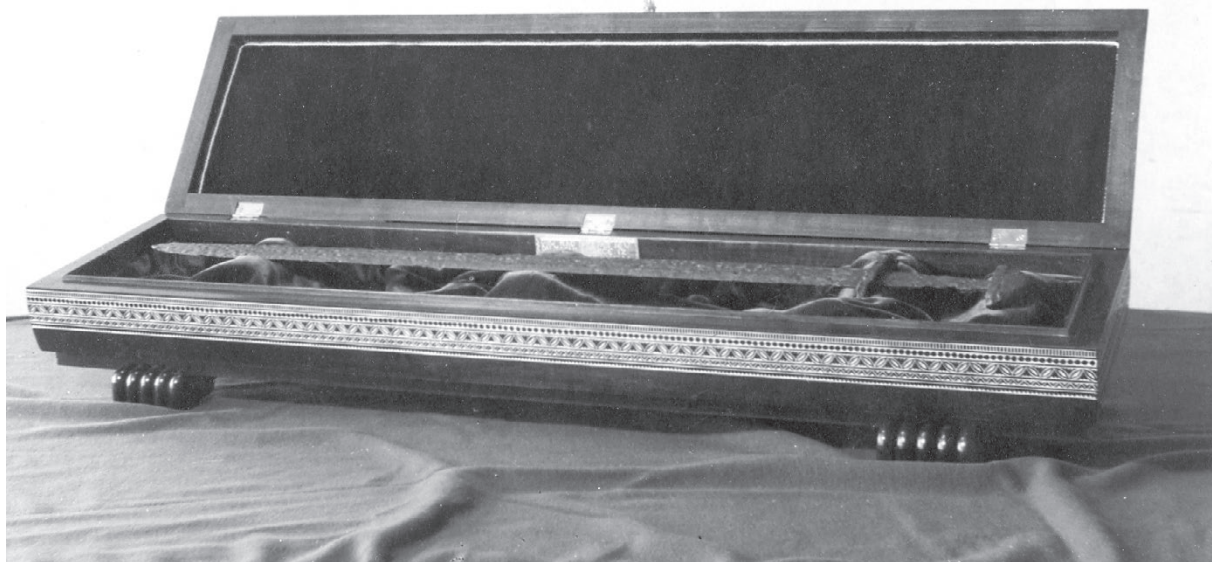
⁵⁴ U radu Vinski 1955, 42, bilj. 28, navodi se tek zahvala Stjepanu Gunjači „na ljubaznoj dozvoli objavljivanja shematskog crteža svih osam mačeva Muzeja hrvatskih starina“, jedan od kojih je i ovdje razmatrani koljanski primjerak.

Sl. 1 Mač „tipa X“ iz Koljana na crtežima u člancima Z. Vinskog (a: Vinski 1954, 193, sl. 4; b: Vinski 1970, 137, sl. 2; c: Vinski 1983a, T. III/1).

Fig. 1 Drawings of the “type X” sword from Koljane in Z. Vinski’s articles (a: Vinski 1954, 193, fig. 4; b: Vinski 1970, 137, fig. 2; c: Vinski 1983a, Pl. III/1).

Sl. 2 Mač iz Koljana kod Vrlike kao poklon za etiopskog cara (Fototeka MHAS).

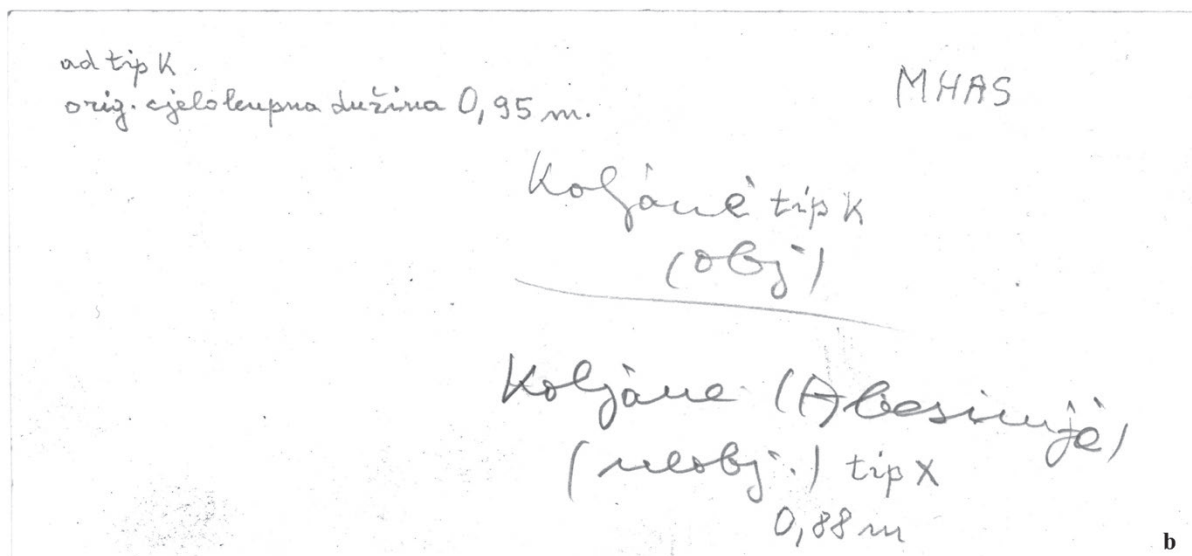
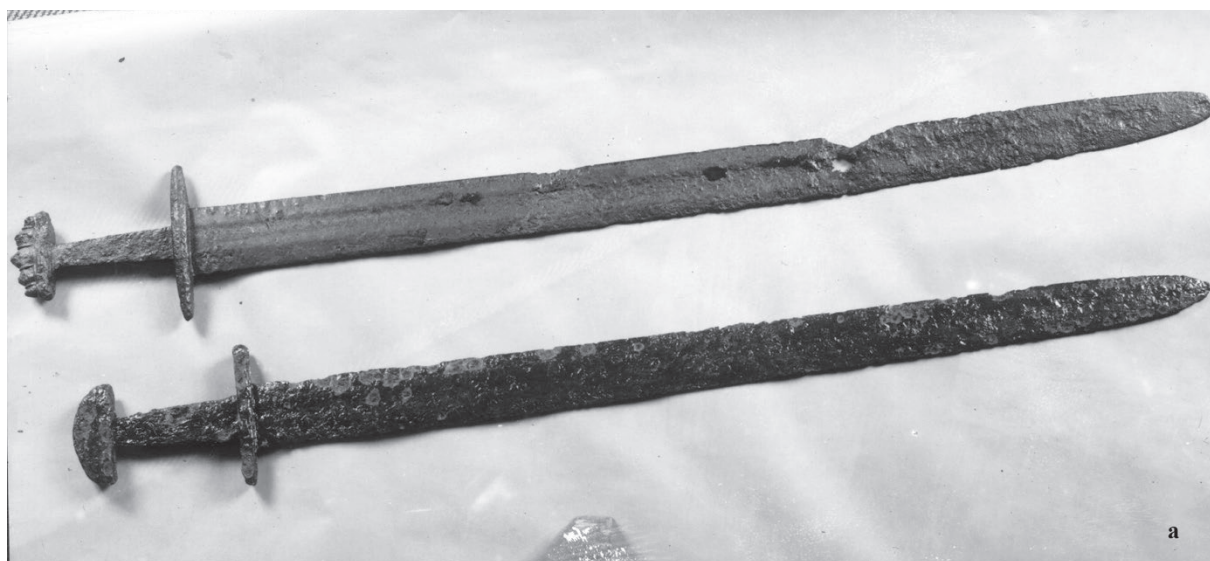
Fig. 2 The sword from Koljane near Vrlike as a gift for the Ethiopian emperor (Photo: MHAS).

možda radije tipu H.⁵⁵ Time bi on pripadao u uobičajeni kontekst ranijega karolinškog razdoblja, kao i druga dva mača iz Koljana, oba tipa K. Međutim, za rada na ostavštini Zdenka Vinskog u Arhivu AMZ naišao sam na jednu zanimljivu fotografiju (Sl. 3),⁵⁶ na čijoj je poleđini njegovom rukom napisano da se radi o dvama mačevima iz Koljana – jedan je dobro

poznati tip K s Vukovića mosta, a drugi je sada u Abesiniji, što će reći da bi upravo to trebao biti mač poklonjen H. Selassieu. Po svemu sudeći, ovo je i fotografija prema kojoj je nastao crtež iz 1983. U svakom slučaju, potonji mač nije tipa X, a niti tipa H. Koliko se može zaključiti iz fotografije, njegova jabučica je dvodijelna te na prvi pogled više djeluje

⁵⁵ Na takvu mogućnost upućuje naizgled trokutasta jabučica. Duže bočne strane nakrsnice i jabučice doimaju se, doduše, prilično ravnima, a ne zaobljenima, kakve bi se očekivale kod mača tipa H, v. također Milošević 2012, 460, 462, sl. 4.

⁵⁶ AAMZ 210-4.

Sl. 3 Mačevi iz Koljana kod Vrlike (AAMZ 210).

Fig. 3 The swords from Koljane near Vrlika (AAMZ 210).

kao Petersenov tip N,⁵⁷ odnosno Geibigov kombinacijski tip 8,⁵⁸ premda se ne može sasvim isključiti ni mogućnost da se radi o tipu K korozijom znatno oštećene krune jabučice.

Pitanje koje se nameće jest: radi li se na ovim dvjema fotografijama o istome maču? Njihova usporedba upućuje, čini se, na negativan odgovor, prije svega zbog, koliko je vidljivo, različitog oblika jabučice. Ipak, samo prema fotografijama, a bez neposrednog proučavanja mača, nemoguće je donijeti definitivni zaklju-

čak. Jedino što je sigurno jest to da nema govora o maču tipa X iz Koljana.

ZAKLJUČAK

Naposlijetku se može bez daljnjega reći kako radovi Zdenka Vinskog otkrivaju pedantnog i sistematičnog arheologa. Isti pristup vidljiv je i u njegovim bilješkama i materijalima na temelju kojih su ti radovi nastajali. Jasno, dosljedno i pregledno organizirani

⁵⁷ Petersen 1919, 126; Androshchuk 2014, 69-71. Usp. primjerice mač toga tipa iz groba 425 s lokaliteta Mikulčice – Valy u: Košta, Hošek 2014, str. 111-123, 248-249.

⁵⁸ Geibig 1991, 48-50.

zapisi, crteži, fotografije. Takav pristup omogućio mu je da obavi velik i zahtjevan posao sustavne objave do tada tek djelomično obrađenog materijala. S vremenom je postao i autoritet u tome području, ne samo na lokalnoj razini. Njegove su radove citirali i zaključke navodili s uvažavanjem suvremenici poput Wilfrieda Menghina, Michaela Müller-Willea, Joachima Wenera, Jaapa Ypeya i drugih. Još se više Vinski oslanjao na njihove zaključke, nerijetko prema njima u potpunosti prilagođavajući svoje. I često bi pritom naveo punu titulu pa i radno mjesto njemačkog autoriteta prema kojemu se ravnao.⁵⁹ Uopće se izrazito oslanjao na autoritete. Možda bi se moglo reći da je trebao biti kritičniji, kao što je nerijetko s godinama korigirao i vlastita razmišljanja. Otvorenija, pak, kritika pojedinih njegovih zaključaka stigla je tek nešto kasnije, od 1990-ih godina nadalje, i to prvo iz Njemačke. Uputio ju je Alfred Geibig, a odnosi se ponajviše na tipološku atribuciju, različite prijelazne tipove i dataci-

ju. Međutim, upravo ova, kao i poneka kasnija kritika omogućuju realnije sagledavanje i vrednovanje cjelokupnog djela Zdenka Vinskog.

A on će neosporno ostati jedan od najznačajnijih hrvatskih arheologa koji su se bavili ranim srednjim vijekom i njegovo je djelo nezaobilazno za arheologe i druge medieviste koji su ga naslijedili. Moglo bi se govoriti o još mnogim aspektima njegova rada, i iz pozitivnog i iz manje pozitivnog gledišta, no završio bih s jednom rečenicom Marina Zaninovića, koju je povodom njegove smrti napisao u *Obavijestima HAD-a*: „Možda je njegovo njemačko obrazovanje učinilo da je predmet na prvome mjestu, te se ponekad gubio čovjek, ali građa je uvijek tako dana da svatko može raščlanjivati i poći dalje.“⁶⁰ Doista, uz tek poneki neriješeni slučaj, Zdenko Vinski nam je ostavio gotovo u potpunosti obrađene i detaljno objavljene predmete, tako da se danas možemo više posvetiti onome čemu on nije uspio – ljudima iza tih predmeta.

LITERATURA

Androshchuk 2014	F. Androshchuk, <i>Viking Swords. Swords and Social Aspects of Weaponry in Viking Age Societies</i> , Stockholm 2014.
Arbman 1937	H. Arbman, <i>Schweden und das Karolingische Reich. Studien zu den Handelsverbindungen des 9. Jahrhunderts</i> , Stockholm 1937.
Bilogrivić 2009	G. Bilogrivić, Karolinški mačevi tipa K / Type K Carolingian Swords, <i>Opuscula Archaeologica</i> 33/2009, 25-182.
Bilogrivić 2011	G. Bilogrivić, O mačevima posebnog tipa u Hrvatskoj, <i>SHP</i> 38/2011, 83-110.
Bilogrivić 2013	G. Bilogrivić, Carolingian Swords from Croatia – New Thoughts on an Old Topic, <i>Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica X/2013</i> , 67-83.
Geibig 1991	A. Geibig, <i>Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland</i> , Neumünster 1991.
Jelovina 1976	D. Jelovina, <i>Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine</i> , Split 1976.
Karaman 1930	Lj. Karaman, <i>Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima</i> , Zagreb 1930.
Karaman 1943	Lj. Karaman, <i>Živa starina. Pedeset slika iz vremena hrvatskih narodnih vladara</i> , Zagreb 1943.
Karaman 1952	Lj. Karaman, Osvrti na neka pitanja iz arheologije i povijesti umjetnosti, <i>SHP</i> 2/1952, 81-104.

⁵⁹ Primjerice Vinski 1977-1978, 145, bilj. 7, 146, bilj. 10; 1981, 50, bilj. 96, 53, bilj. 123.

⁶⁰ Zaninović 1996, 144.

- Košta, Hošek 2014 J. Košta, J. Hošek, *Early Medieval Swords from Mikulčice (Studien zum Burgwall von Mikulčice X)*, Brno 2014.
- Menghin 1980 W. Menghin, Neue Inschriftenschwerter aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Spathen auf dem Kontinent, in: K. Spindler (ed.), *Vorzeit zwischen Main und Donau. Neue archäologische Forschungen und Funde aus Franken und Altbayern (Erlanger Forschungen A 26)*, Erlangen 1980, 227-272.
- Milošević 2012 A. Milošević, Novi mač iz Koljana u svjetlu kontakata s nordijskim zemljama u ranom srednjem vijeku, *Histria Antiqua* 21/2012, 459-472.
- Müller-Wille 1982 M. Müller-Wille, Zwei karolingische Schwerter aus Mittelnorwegen, *Studien zur Sachsenforschung* 3/1982, 101-154.
- Petersen 1919 J. Petersen, *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*, Kristiania 1919.
- Šeper 1944 M. Šeper, Dva neobjelodanjena starohrvatska nalaza iz Posavske Hrvatske, *Hrvatska smotra* XII,5/1944, 200-209.
- Vinski 1954 Z. Vinski, Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza, *Peristil* I/1954, 188-199.
- Vinski 1955 Z. Vinski, Osvrt na mačeve ranog srednjeg vijeka u našim krajevima, *VVM* 2/1955, 34-52.
- Vinski 1957 Z. Vinski, O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropola s područja Dalmatinske Hrvatske, Blatnoga jezera i Moravske u 9. stoljeću, *Peristil* II/1957, 71-80.
- Vinski 1960 Z. Vinski, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i u njegovoj okolici, *Iz starog i novog Zagreba* II/1960, 47-65.
- Vinski 1966 Z. Vinski, O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva, *VVM* 11-12/1966, 70-88.
- Vinski 1970 Z. Vinski, Oružje na području starohrvatske države do godine 1000 / Zu den Waffenfunden im Bereich des altkroatischen Staates bis zum Jahre 1000, in: W. Hensel (ed.) *I. międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej*, T. III, Wrocław 1970, 135-158.
- Vinski 1977-1978 Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, *VAMZ* X-XI/1977-1978, 143-208, T. I-XVII.
- Vinski 1981 Z. Vinski, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *SHP* 11/1981, 9-54.
- Vinski 1983 Z. Vinski, Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji, *SHP* 13/1983, 7-64.
- Vinski 1983a Z. Vinski, Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 30/1983, 465-501.
- Vinski 1983-1984 Z. Vinski, Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji, *VAMZ* XVI-XVII/1983-1984, 183-200.
- Vinski 1985 Z. Vinski, Marginalia uz izbor karolinškog oružja u jugoistočnoj Evropi, *SHP* 15/1985, 61-117.
- Werner 1978-1979 J. Werner, Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunde von Biskupija-Crkvina (Marienkirche), *Schild von Steier* 15-16/1978-1979, 227-237.
- Zaninović 1996 M. Zaninović, In memoriam Zdenko Vinski, *Obavijesti HAD-a* XXVIII,3/1996, 143-145.

Zekan 1990

M. Zekan, K novoj atribuciji nalazišta mačeva karolinškoga obilježja iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Izdanja HAD-a* 15/1990 [1992], 131-139.**KRATICE**

HAD – Hrvatsko arheološko društvo

SHP – Starohrvatska prosvjeta, Split

VAMZ – Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu

VVM – Vesnik Vojnog muzeja, Beograd

EARLY MEDIEVAL SWORDS UNDER THE MAGNIFYING GLASS OF ZDENKO VINSKI

Zdenko Vinski is undoubtedly one of the most important Croatian archaeologists to have studied the Early Middle Ages. Out of the innumerable finds and many topics that he investigated, this paper looks at a field to which he always returned throughout some 30 years of writing – early medieval swords, especially Carolingian. It presents his thoughts and main conclusions on the subject, their development and changes through the decades, and some basic doubts and problems. Observing his writing on swords as a whole, two main periods and a transitional one could be defined. The first period encompasses his early works, written in the 1950s, then two transitional articles from the middle of the 1960s, followed by the second period, with his most cited articles, written mostly during the 1980s, when he had already retired.

THE FIRST PERIOD

The first time that Zdenko Vinski wrote about early medieval swords in more detail was in a 1954 article in the first volume of the journal *Peristil*, and in it Jan Petersen's typology was introduced for the first time in Croatian scholarly literature. Already in the following year, he published his first synthesis dedicated exclusively to swords, and unlike the previous article, in this one substantially more space was dedicated to individual examples. He also cited analogies from various European sites, and gave special attention to contemporary visual representations. Several other articles followed this one, but the conclusions were mostly the same.

In trying to characterize these earliest texts on swords by Zdenko Vinski, it is necessary in the first place to emphasize that he made an important basic step in typological determination of the finds. Regarding their

dating, he was strongly convinced that the majority of swords had been produced at the end of the 8th century, but that they arrived in Croatia only after AD 803, when, according to the historiography generally accepted in his time, stronger Carolingian influence started to appear in these areas. Viewed as a whole, his early papers on early medieval, mostly Carolingian, swords are partly also marked by certain typological and other wanderings in thoughts and conclusions. That, however, isn't strange, considering that he didn't have first-hand insight into all of the finds, but instead analyzed them according to often inadequate drawings. He also didn't have high quality or thorough earlier analyses of the material at hand, since they simply didn't exist here at the time. In spite of the stated shortcomings, he took the necessary first steps for their systematic interpretation.

THE GÖTTINGEN INFLUENCES

A big influence on his future work undoubtedly came from a visit to the University of Göttingen, where he spent some time as visiting professor in the summer term of 1963. Among other things, he was able to gather a large amount of literature on swords, which had previously been inaccessible to him, and he obviously became familiar with new methods in their studying. Of special significance was the work he carried out in the archives of Herbert Jankuhn, his literature, notes, and comparative material, while the influences of this research visit are already clearly visible in Vinski's next articles.

The first was published in 1966, and with it he made significant methodological progress in the study of swords within former Yugoslavia by X-ray scanning of 16 examples from Croatia, Bosnia and Herzegovina,

and Serbia. This analysis enabled him to come to new conclusions on their typology, manufacture, and origin. Besides becoming definitely convinced that these swords were predominantly Frankish imports, he also changed the dating of the warrior graves from Biskupija – Crkvina, placing them in the late 8th century, i.e. up to or around the year 800. The same conclusion is also presented in his following article, a conference paper from the Warsaw Slavic Archaeology Conference of 1965, published in 1970. Here he is more assured in the typological attribution, and also gives more detailed drawings of certain finds. Likewise, a distribution map of sword finds is published here for the first time and it is also worth noting that this paper was published together with a parallel German translation, so that the wider European academic community finally became better acquainted with the sword finds from this area.

THE SECOND PERIOD

These two articles marked a very important advancement in Vinski's writing on early medieval swords. Still, I placed them in the transitional period, so to speak, because they only hint at some of the changes that were to become completely obvious in the last group of his works. The article published in the *VAMZ* for 1977-78 also belongs to this period, since Vinski already presents numerous new conclusions there, which he will also repeat later. Among other things, all of the swords that he had previously considered to be of type D, he now determined as the distinctive type 1. Along with typological changes, he also put forward new considerations of dating, placing the graves with swords once more after the year 800.

The next article, *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji* [Finds of Carolingian Swords in Yugoslavia] from 1981, is probably Vinski's most significant text on these topics. In it, he thoroughly presented and analysed the entire then known corpus of Carolingian swords from Croatia and Bosnia and Herzegovina, 21 examples in total. The context of each find was now more closely described, and detailed drawings of the hilts were also presented. In terms of typological attribution, it remained the same as in the previous article with 6 swords of the distinctive type 1, 4 of type H, and the others of type K. The dating also remained the same – some of the swords would have been produced during the second half of the 8th century, but the majority in the 9th century, while all but the two examples from Podravina would have arrived here only after 800. The same text was published in German in Mainz two years later, with only a few insignificant differences

and the same conclusions. The German version has remained a fundamental text for numerous foreign scholars studying Carolingian swords from these parts.

In the same year, 1983, another article was published in which Vinski once more went a step further, at least chronologically. Now he turned to 10th and 11th century swords from the territory of the former Yugoslavia, labelling them post-Carolingian. These finds are comparatively fewer in number, with only 12 examples. Mostly they are of types X and α , one attributed as type W, another one of type Z, and several undefined examples. After this one, he published a further two articles during the following two years. The first is a sort of abridged recapitulation of the author's previous work on Carolingian swords, while in his last text on the subject, the one from 1985, he analyzed all then-known finds of Carolingian weaponry from Herzegovina and vehemently polemicized with Hungarian archaeologists who had written about 8th – 10th century swords from the Carpathian basin.

THE MYSTERY OF THE KOLJANI SWORD

After this overview, I must briefly turn to an entangled situation connected with Zdenko Vinski's publications of swords, one that had recently seemed resolved, but is now once again complicated. This is the case of the type X sword from Gornji Koljani, supposedly from Crkvina. Ever since the 1954 *Peristil* article, a schematic drawing of that sword had appeared in several of his texts, without any more detail. The sword was finally published in 1983, albeit again with a relatively schematic drawing. Interestingly enough, in the 1950s articles, the hilt is drawn with a fairly low two-part pommel with a rounded crown, while in the later ones it's of the same shape, only one-part. Details about the first three drawings are unknown, while it seems that the last one was made from a photograph that Vinski had received from the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split (MHAS).

This sword was in fact given as a gift to the Ethiopian Emperor Haile Selassie on the occasion of his visit to Split in 1954, and was thus known only from a later drawing. Several years ago, however, a photograph of this sword taken during its presentation was found in the MHAS, and it is fairly obvious that the sword is not of type X, but possibly of type H. Then again, while working on the heritage of Zdenko Vinski in the archives of the Archaeological Museum in Zagreb, I came across another interesting photograph. On its back is a text in his own handwriting stating that these are two swords from Koljani – one is the well-known type

K from the site of Vukovića Most, and the other is now in Abyssinia, meaning that precisely this one would be the sword that was given to Haile Selassie. The latter is neither type X, nor is it type H. As far as it can be deduced from the photograph, its pommel is two-part and at first sight looks more like Petersen's type N, i.e. Geibig's combination type 8, although I would not completely rule out the possibility that it might also be type K, but severely damaged by corrosion. The arising question, of course, is do these two photographs show the same sword? Their comparison, it seems, points to a negative answer. It is still impossible to come to a definitive conclusion based only on the photograph and without a first-hand analysis of the sword. The only sure thing, according to these photographs, is that there is no type X sword from Koljani.

CONCLUSION

In conclusion, one can without restraint say that the works of Zdenko Vinski show a meticulous and systematic archaeologist. Such an approach enabled him to manage the extensive and demanding work of systematically publishing what was only partly analyzed material at the time. With time, he also became an authority in the field, and not only on the local level. His works were cited and conclusions conveyed with esteem by contemporaries such as W. Menghin,

M. Müller-Wille, J. Werner, J. Ypey, and others. It was Vinski who relied even more on their conclusions, often completely adjusting his opinions in accordance. More open criticism of some of his conclusions came only some years later, from the 1990s onwards, pertaining mostly to typological attributions, various transitional types, and dating. However, it is precisely such and later critiques that enable us to create a more realistic overview and evaluation of Vinski's entire opus. He will undisputedly remain one of the most significant Croatian archaeologists to have studied the Early Middle Ages and his work is unavoidable for archaeologists and other medievalists who have, and will, come after him. One could say quite a lot more about various aspects of his work, from a positive, as well as from a less positive point of view, but I would like to finish with a sentence by Marin Zaninović, written in the bulletin of the Croatian Archaeological Society on the occasion of Vinski's death: "Maybe his German education made the object come first, thus sometimes losing the man, but the material is always presented in a manner so that everyone can analyze it and go further." Indeed, with only a few unsolved cases, Zdenko Vinski left us almost completely analyzed and thoroughly published objects, so that today we can commit ourselves more to the aspect he was less successful in, studying the people behind those objects.

KREŠIMIR FILIPEC

ARHEOLOŠKI ZAVOD
 FILOZOFSKI FAKULTET
 SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
 I. LUČIĆA 3
 HR – 10000 ZAGREB
 kfilipec@ffzg.hr

ZDENKO VINSKI I RANI SREDNJI VIJEK U SAVSKO-DRAVSKOM MEĐURIJEČJU S POSEBNIM OSVRTOM NA DIFERENCIRANJE BJELOBRDSKE KULTURE U REGIONALNOM SMISLU

Tijekom 20. stoljeća, a posebice u njegovoj drugoj polovini, vodile su se rasprave oko postojanja i definiranja tzv. bjelobrdске kulture. U toj je raspravi sudjelovao i Zdenko Vinski. On je iznio više teza o bjelobrdskoj kulturi, a jedna od njih odnosi se i na mogućnost izvjesnog diferenciranja groblja bjelobrdске kulture u dravsko-savskom međuriječju u, kako je on napisao, donekle regionalnom smislu: i to na istočnu skupinu u Srijemu i istočnoj Slavoniji te na zapadnu skupinu od zapadne Slavonije kroz hrvatsko i slovensko dravsko-savsko međuriječje. U radu se u kratkim crtama želi naznačiti u kojoj mjeri se podjela Vinskoga i diferenciranje groblja bjelobrdске kulture u donekle regionalnom smislu može danas prihvatiti, odnosno je li ona naznačila prostor koji se može interpretirati u okviru historijske geografije.

Ključne riječi: *Zdenko Vinski, bjelobrdска kultura, panonska Hrvatska, dravsko-savsko međuriječje*

Tijekom 20. stoljeća, a posebice u njegovoj drugoj polovini, vodile su se rasprave oko postojanja i definiranja tzv. bjelobrdске kulture u Karpatskoj kotlini od 10. do 12. stoljeća. Čini se da je do kraja drugog desetljeća 21. stoljeća palo zanimanje za nju. Možemo se zapitati je li to u svezi s konačnim rješenjem te problematike ili u svezi s novim strujanjima koja su zahvatila arheologiju, posebice novih interpretacija koje pokušavaju dati novu sliku prošlih zbivanja, pa i općenito niječući stare koncepcije arheoloških kultura. Na okretu šezdesetih u sedamdesete godine 20. stoljeća pojavila se znamenita rasprava Zdenka Vinskog o bjelobrdskoj kulturi, o njezinim karakteristikama i specifičnostima, povodom objave kamenog kalupa za lijevanje naušnice i križa iz Siska.¹ Tada je on, naspram novih „socioloških“ interpretacija, prije svega mađarskih kolega, branio postojanje bjelobrdске kulture.

O tome što je bjelobrdска kultura napisao je nešto ranije u sažetom članku za Jan Filipov enciklopedijski priručnik.² Tada je jasno naznačeno da je to specifična kultura Slavena te drugih skupina nastanjenih u Panonskoj nizini od 10. do 12. stoljeća. Čini se da je tako oblikovana definicija bjelobrdске kulture zaživjela i da se ona prenosi namjerno ili posredno do današnjih dana. Kad su pisane te rasprave, arheolozi su uobičajeno koristili pojam kultura ne samo za prehistorijsko već i za srednjovjekovno doba. Tako je bjelobrdска kultura, u nedostatku tada istraženih naselja i predmeta iz svakodnevice, opisana kao arheološka kultura sa specifičnim načinom pokopa mrtvih te određenom materijalnom kulturom. Već devedesetih godina činile su se te definicije anakrone, ali su se ipak nastavile ponavljati, posebno u hrvatskoj arheološkoj literaturi, sve do današnjeg dana. Mađarski arheolozi tu kulturu

¹ Vinski 1970, 45-92.

² Vinski 1966, 122-123.

Sl. 1 Grozdolika naušnica i s-karičica, Popovec (Kalnički), nađeno 1950.-1960. g., vl. Mirko Funtak. (Fototeka Katedre za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju Odsjeka za Arheologiju FFZG).

Fig. 1 Raceme earring and s-circlet, Popovec (Kalnički), found 1950-1960, owner Mirko Funtak. (Photo Library of the Chair of General Medieval and National Archeology, Department of Archeology, University of Zagreb).

i njezine opise nisu nikada do kraja prihvatili smatrajući da su je nametnuli „slavenski“, prije svega češki i slovački arheolozi. Hrvatski arheolozi su je djelomično ili uvjetno priznavali ili su je prihvatili, s ili bez tzv. ispred naziva, poput Mirka Šepera, Ljube Karamana, Slavenke Ercegović Pavlović, Josipa Korošca ili Zdenka Vinskoga, jer se činila pogodna za opisivanje jednog vremena koje stoji između doba s vrlo malo arheoloških predmeta (druga polovina 9. - prva polovina 10. st.) i doba kad se pojavljuju prvi pisani izvori (9., 10. i 11.-13. st.) i više predmeta.³ Pokušaji da se hijat od više od stotinu godina, od sredine 9. do sredine 10. stoljeća, popuni i objasni doživio je tada neuspjeh.⁴ Danas se bjelobrdskoj kulturi pristupa nešto „ležernije“. Ona nije više, barem se prema literaturi stječe takav dojam, kamen spoticanja arheologa, iako još mnoge stvari nisu riješene, pa se u arheološkoj znanstvenoj literaturi mogu još naći stereotipi i nekorektnosti u interpretaciji pripadnika te kulture i toga vremena. Čini se da je uz Zdenka Vinskoga i Slavenku Ercegović Pavlović Željko Tomičić učinio znatan prinos u istraživanju bjelobrdске kulture, različitih lokaliteta i objavljivanju arheološke građe osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća.⁵

Željko Demo dao je veliki prinos istraživanjima, posebno prilikom objave groblja Vukovar-Lijeva bara.⁶ Tu su na kraju i moji prinosi rješavanju navedene problematike, kao i mnogih drugih.⁷ Interes arheologa u novije doba krenuo je također u istraživanje onih dionica koje su bile najmanje poznate, prije svega naselja i utvrda. Tu je velika zasluga Tajane Sekelj Ivančan, kao i drugih suradnica i suradnika u zagrebačkom Institutu za arheologiju te mnogih drugih istraživača okupljenih oko njih ili s njima ili neovisno o njima koji su mnogo učinili za poznavanje najranije povijesti nakon seobe Slavena u nova sjedišta.⁸ Upravo ta komponenta najviše je nedostajala u ranijim istraživanjima i interpretacijama.

U radu „O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku“, objavljenom u *Vjesniku Arheološkog muzeja u Zagrebu* 4/1 (1970.), Zdenko Vinski iznio je više teza o bjelobrdskoj kulturi.⁹ Jedna od njih odnosi se i na mogućnost izvjesnog diferenciranja groblja bjelobrdске kulture u, kako je on napisao, donekle regionalnom smislu:

a) na istočnu skupinu u Srijemu i istočnoj Slavoniji (otprilike: od Starog Gradca (Virovitica) na zapadu do Batajnice-Velika humka i Novih Banovaca na istoku),

b) na zapadnu skupinu od zapadne Slavonije kroz hrvatsko i slovensko dravsko-savsko međuriječje (uključivši i sjeverozapadni predio današnje Bosne, možda od ušća Vrbasa u Savu, a sigurno od rijeke Sane na zapad) do gornje Podravine u južnoj štajerskoj (Slovenija), tj. u predalpski prostor tadašnje Karantanije (otprilike od Ptuj-grada do Kloštra Podravskog).

Na gore navedenom području prostiru se groblja obilježena izrazitim značajkama bjelobrdске kulture. Uz ta područja periferni njezini utjecaji pružaju se i na balkanskom gorskom području (npr. na grobljima u okolici Knina, Sarajeva itd.).¹⁰

Na ovome mjestu ne želimo ulaziti u problematiku historijata, interpretacije i tumačenje vremena od 10. do 12./13. stoljeća kad dominiraju groblja na redove te grobovi sa specifičnim predmetima, već želimo

³ Filipec 2012, 220-232; Filipec 2015.

⁴ Vinski 1949, 225-238.

⁵ Tomičić 1989.

⁶ Demo 2009.

⁷ Filipec 2009, 113-124; Filipec 2012.

⁸ Sekelj Ivančan 2010.

⁹ Vinski 1970, 45-92.

¹⁰ Vinski 1970, 71.

samo u kratkim crtama naznačiti u kojoj mjeri se podjela Vinskoga i diferenciranje groblja bjelobrdske kulture u donekle regionalnom smislu može danas prihvatiti, odnosno je li ona naznačila prostor koji se može interpretirati u okviru historijske geografije. Vinski kritizira mađarsku „sociološku“ konstrukciju prema kojoj se groblja u Karpatskoj kotlini diferenciraju prema ostavštini na „otmjenije“ i „obični puk“, pri čemu se starosjedilačko, pretežno slavensko, stanovništvo arheološki ne bi moglo bliže odrediti. Isto tako kritizira mogućnost ukidanja pojma bjelobrdska kultura kao zastarjelog i netočnog.¹¹ Za mogućnost izvjesnog diferenciranja groblja bjelobrdske kulture u donekle regionalnom smislu Vinski je iznio nekoliko teza.¹² Ovdje skiciramo one najrelevantnije:

a) mađarska etnička prisutnost i mađarski neposredni kulturni utjecaj dokazan je samo u istočnoj skupini;

b) optjecaj mađarskog novca 11. i ranijeg 12. stoljeća prisutan je samo u funkciji obola u grobljima istočne skupine;

c) u odnosu na grobove sa s-karičicama u istočnoj je skupini, u odnosu na zapadnu, manje lijevanih grozdolikih naušnica;

d) u Panonskoj Hrvatskoj pokope Mađara moguće je, prema historijskim podacima, očekivati najranije nakon 1091. u završnom 11. stoljeću, ali to nije moguće dokazati jer uglavnom prestaju groblja na redove bjelobrdske kulture zapadne skupine u dravsko-savskom međuriječju. Nema dokumentiranog mađarskog utjecaja u 10. i 11. stoljeću;

e) u zapadnom dijelu postoje radionice (npr. Sisak u starohrvatsko doba) za izradu lijevanih grozdolikih naušnica, one su se u grobljima zapadne skupine sačuvale do druge polovine 11. stoljeća;

f) volinjske naušnice nisu donijela staromađarska plemena oko 900., već krajem 10. ili realnije početkom 11. stoljeća one su posljedica transkarpatskoga trgovačkoga puta.¹³

Prigodom objave srednjovjekovnog groblja u Đakovu u završnom VIII. poglavlju iznio sam svoje mišljenje o bjelobrdskoj kulturi.¹⁴ Tada sam napisao, a toga se

Sl. 2 Grozdolika naušnica iz Siska, našao Josip Sekulić na obali rijeke Kupe kod zidanog mosta u Sisku (signatura: 17. 9. 1990.; snimio K. Filipec).

Fig. 2 Raceme earring from Sisak, found by Josip Sekulić on the bank of the Kupa River by the walled bridge in Sisak (signed: "17. 9. 1990."; photo K. Filipec).

držim još i danas, da je ona arheološki konstrukt nastala u vremenu, u prvoj polovini 20. stoljeća, kada nije bilo moguće bolje opisati zajednice i etnike u Karpatskoj kotlini. S boljim poznavanjem pojedine regije u datom vremenu taj konstrukt možemo zamijeniti preciznijim pojmom ili barem možemo naznačiti da nije moguće preciznije etničko opredjeljivanje grobalja i grobova prema dostupnim predmetima. Tada sam jasno naznačio da se u poslijekarolinškom dobu s pojavom „vidljivih“ grobalja na redove manifestira nova moda te da se oblikuje ono što se nazvalo „bjelobrdska kultura“. Ona ne opisuje jednoznačno način pokopa i nalaze u grobljima na teritoriju na kojem se navodno prostire, još manje je primjenjiva na naselja te druge sastavine što jednu kulturu čine potpuno oblikovanom. Tada sam jasno iznio tezu da je tu, kad su u pitanju groblja, ali i naselja, riječ o nastavku procesa započelih u prvoj polovini 9. stoljeća, a ti su procesi neposredni nastavak ranijih procesa iz vremena avarske dominacije. Iznio sam više teza o kontinuitetu tih procesa prije svega citirajući najnovija

¹¹ Vinski 1970, 61.

¹² Vinski 1970, 71-79.

¹³ Vinski 1970, 62-71.

¹⁴ Filipec 2012, 220-232.

Sl. 3 Grozdolike naušnice (1, 4), tzv. volynska naušnica (5), s-karičica (2) i prsteni (3, 6) iz Lobora, Majka Božja Gorska, arheološka istraživanja 2002. Gornji red: grob 119 (1-3); donji red: grob 153 (4-6). (Fototeka Katedre za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju Odsjeka za Arheologiju FFZG, snimio K. Filipec).

Fig. 3 Raceme earrings (1, 4), a so-called Volynska earring (5), s-circlet (2), and rings (3, 6) from Lopor, Church of Our Lady of the Mountainins, archeological excavations in 2002. Upper row: grave 119 (1-3); lower row: grave 153 (4-6) (Photo Library of the Chair of General Medieval and National Archeology, Department of Archeology, University of Zagreb, photo K. Filipec).

istraživanja u Loboru, komentirajući stara iskopavanja u Ptuj-gradu te analizirajući istraživanja u Zalaváru koja pripadaju istome miljeu, istome kulturnom krugu i, sve do početka 11. stoljeća, istoj političkoj državnoj tvorevini kao Lopor i cijelo zapadno međuriječje. Ne ulazeći u ranije doba, prije 8. stoljeća, napisao sam da se u 8. i u 9. stoljeća nalazi više priloga u grobovima, a nakon toga doba samo pokoja sitnica, ponajviše predmeti kao dijelovi nošnje. Vremenom su se pojavili novi predmeti (naušnica, ogrlica, narukvica, prsten, gumb, itd. ili kakav predmet iz svakodnevne upotrebe), a među njima i predmeti staromađarskog porijekla, dotad strani ovome području. Možemo zaključiti da su očito do početka 10. stoljeća, a češće od sredine 10. stoljeća, uslijed nove mode počeli pokopi mrtvih

u nošnji s metalnim dijelovima, s pojedinim ukrasnim predmetima. Takva se moda s jačim ili slabijim intenzitetom održala sve do razvijenoga srednjeg vijeka. Navedene procese povezujemo s (tzv.) bjelobrdskom kulturom ili bjelobrdskim kulturnim krugom. Slični procesi, odnosno pojave naušnica i drugih ukrasnih predmeta, ponajviše u ženskim grobovima, odvijali su se u cijeloj srednjoj Europi. Datacija tih najstarijih grobova i predmeta u njima često nije dovoljno dokumentirana i obrazložena apsolutnokronološkim shemama. Pojava nakita, nekog uporabnog ili kakvoga drugog predmeta u grobu nikako ne znači da je riječ uvijek o bogatijim pripadnicima pojedinog naselja, pojedine zajednice, već je često riječ samo o tome da su pojedinci u grob unijeli svakodnevne predmete,

dijelove nošnje, možda još upotrebnii predmet ili nešto drugo. Broj predmeta, kakvoća, odabir predmeta često ovise o geografskom položaju te o običajima, kulturi ponašanja pojedinih grupa. Često su vezani uz njihovo etničko porijeklo, ali isto tako ovise i o blizini radioničkih središta te jačim kulturnim utjecajima okoline. Predmeti u grobovima mogu, ali i ne moraju biti socijalni pokazatelji. O njihovom položaju u društvu više bi govorili drugi elementi primjereniji za vrijeme njihova nastanka, kao na primjer kod groblja u Loboru, a to je blizina grobnog mjesta crkvi ili pokop u crkvi. O procesu premještanja grobalja uz crkve još uvijek ne znamo dovoljno. No, nesumnjivo je on krenuo na cijelom području zahvaćenom misijskom djelatnošću franačkih misionara, a od početka 11. stoljeća i na ugarskom području uslijed novopokrenute kristijanizacije. Istovremena kršćanska groblja na redove su česta i održala su se sve do učvršćenja nove crkvene organizacije povezane sa stalnim biskupom u Zagrebačkoj (prije Sisačkoj) biskupiji u drugoj polovini 12. stoljeća. Tek od druge polovine 12. stoljeća očekuje se veći broj grobalja uz crkvu, a to se danas već može utvrditi na više mjesta, uz istovremeni nestanak grobalja na redove.¹⁵ Isti ili slični procesi odvijaju se i na području „istočne skupine“ gdje nesumnjivo postoji mađarska etnička prisutnost. Mađarski neposredni kulturni utjecaj sve je vidljiviji od početka 11. stoljeća, kao i izgradnja crkvene organizacije. O tome sam više pisao u knjizi *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*.¹⁶ Nije do kraja jasno zašto se Vinski opirao napisati da u Vukovaru-Lijevoj bari postoje nedvojbeno staromađarski grobovi, pa je u prvom izvještaju pisao o nesumnjivom slavenstvu grobova koji po svojim značajkama pripadaju tzv. bjelobrdskoj kulturi.¹⁷ On spominje u Srijemu staromađarske grobne cjeline u Batajnici-Velika Humka, navodi još jedan lokalitet s preostacima staromađarskog načina pokopa nedaleko od Batajnice kod sela Vojka na lokalitetu Humka, dok groblje u Vukovaru-Lijeve bara opisuje kao veliko slavensko naseobinsko groblje gdje zapa-

ža izvjesno staromađarski kulturni utjecaj.¹⁸ Ako se igdje u međuriječju moglo tada govoriti o mađarskim grobovima, to je bio upravo taj lokalitet. Danas mi se čini da to više nitko ne spori.¹⁹ Najjasniji je Željko Demo kad piše da svi pronađeni primjerci pripadaju oblicima uobičajenim za grobne nalaze Mađara.²⁰ U članku objavljenom u *Archaeologia lugoslavica* Vinski je opet napisao da je riječ o starohrvatskom lokalitetu u Vukovaru i slavenskom groblju.²¹ Očito je svojim člancima odašiljao određenu poruku. Ona se možda može rekonstruirati samo proučavanjem njegovog životnog djela kao muzealca te nesumnjivo vrlo istaknutog i omiljenog profesora, o čemu ponajviše svjedoči broj upisanih studenata na njegovim kolegijima, broj seminara i klauzurnih te diplomskih radova na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pedesetih godina 20. stoljeća. U njegovo doba Srednjovjekovna arheologija jedan je od najbiračnijih kolegija na studiju arheologije, a njegovi znanstveni i stručni radovi često su bili pisani upravo za studente arheologije pa su upravo stoga često preopširni, *ex cathedra*, s puno bilježaka. Kao hrvatski intelektualac čini se da je želio pokazati da se do Vukovara, hrvatskoga grada na Dunavu, protežu starohrvatska nalazišta i ranosrednjovjekovna Panonska Hrvatska te da se sva ta nalazišta mogu opisati kao nalazišta starohrvatskog doba. U tome smislu, obračunavajući se s negativnim trendovima u mađarskoj arheologiji, s njihovim „sociološkim“ teorijama, pokušao je dokazati nedokazivo: objavljujući članak u tadašnjoj *Archaeologia lugoslavica*, želio je naglasiti da je nalazište u Vukovaru samo slavensko i starohrvatsko. To se može promatrati kao nastavak polemike povodom objave Muzejskog priručnika (*Pregled materijalne kulture južnih Slavena*) Milutina Garašanina i Jovana Kovačevića te članka Jovana Kovačevića u *Istorijskom glasniku* 3-4 (Beograd 1950.).²² Upravo je jedna od zamjerki tim radovima bila što je Kovačević nijekao postojanje spomenika starohrvatske kulture u 9. i 10. stoljeću.²³ Karaman je tada također s Vinskim

¹⁵ Filipec 2015, 313-335.

¹⁶ Filipec 2015.

¹⁷ Vinski 1955, 239.

¹⁸ Vinski 1970, 73-74.

¹⁹ Demo 2009.

²⁰ Demo 2007, 131.

²¹ Vinski 1959, 99-109.

²² Vinski 1954, 188-199.

²³ Vinski 1954, 193-194.

kritizirao oba rada.²⁴ Već je ranije Vinski u enciklopedijskom priručniku Jana Filipa napisao da je bjelobrdská kultura pretežito slavenska kultura 10.-12. stoljeća, da su u njoj nomadski elementi imali manji utjecaj naspram kasnoantičko-bizantskog nasljeđa te nije zaboravio spomenuti da mađarski istraživači sumnjaju u pretežito slavenski karakter bjelobrdské kulture.²⁵ Staromađarski nalazi iz Vukovara dugo su bili jedini iz sjeverne Hrvatske, danas ih postoji već više.²⁶ U članku iz 1970. g. o starohrvatskim radionicama iz Siska također govori o nakitu starohrvatskog doba, što se za Sisak kao dijelu Panonske Hrvatske, kako se tada smatralo, čini također logično. To je sve u skladu s tadašnjim stanjem istraživanja u arheologiji i historiografiji.²⁷

Ugarske kovanice iz 11. i ranog 12. stoljeća pronađene su u funkciji obola do danas samo u Slavoniji i Srijemu. Tako je potvrđena teza Z. Vinskoga da se one kao grobni prilozima nalaze samo na grobljima istočne skupine. U zapadnoj skupini također su se pojavile kovanice, što je bilo očekivati jer se kovanice mogu način izvan političkih tvorevina koje su ih kovale. To je u članku naznačio Vinski. One nisu bile u funkciji obola, ali ipak u vrlo zanimljivom kontekstu, kao da su nekome ispale ili su izgubljene u vrijeme rušenja drvene karolinške crkve u Loboru. Kovanice u istočnoj skupini ipak nesumnjivo govore u prilog kolanju novca kao redovnog platežnog sredstva, kao i u preostalim dijelovima Ugarske od sredine 10. stoljeća. U zapadnom dijelu on može biti posljedica utjecaja, političkog djelovanja i neposredne uspostave ugarske političke vlasti, posebice početkom 11. stoljeća kad slabe stare političke strukture koje međuriječje uvode u novo razdoblje jače vezanosti s Ugarskom. Istina je također da se grozdolike lijevane naušnice više pojavljuju u zapadnom dijelu, no to može biti regionalna osobitost i sigurno nema veze s političkom pripadnošću. Tako su, na primjer, dvodijelni privjesci našli svoju upotrebu daleko izvan granica Ugarske. Proizvodnja lijevanih grozdolikih naušnica može biti posljedica starih kao i novostečenih trendova. Svjesni smo da groblja i grobovi ne oslikavaju apsolutnu modnu situaciju toga doba, iako upućuju na glavne trendove.

Što se pak tiče etničke pripadnosti grobalja u međuriječju, tu također valja biti vrlo oprezan. Ovdje bih ponovio ono što sam napisao već ranije, posebice u knjizi o Donjoj Panoniji. Nitko dosad nije dao jasnu definiciju kulture Slavena u vrijeme njihove velike ekspanzije tijekom 6. stoljeća te je danas izvjesno da ne postoji jedinstveni nazivnik za sve njih jer im, budući da su već u njihovoj pradomovini zabilježeni u pojedinim zajednicama pokopi tijela mrtvih, ne možemo pripisati samo spaljivanje mrtvih. Kako Slaveni nisu od početka isti, već se u mnogo čemu razlikuju, ne možemo očekivati da ti Slaveni ili slavenski narodi u novoj domovini, gdje su se pomiješali s mnogim drugim novim etnicima, imaju ista svojstva, istu kulturu. Valja očekivati, što se i događa na terenu, preoblikovanje njihove kulture pod utjecajem nove sredine. Isto se zbiva s Hrvatima na području nekadašnje rimske provincije Dalmacije. Oni su bolje istraženi te o njima više znamo. Nisu svi Hrvati isti već postoje znatne razlike među njima. Stoga nije moguće očekivati jedinstvenu slavensku kulturu ni u Karpatskoj kotlini od druge polovine 10. do 12. stoljeća, gdje su nesumnjivo prisutni različiti etnici. Većina njih vjerojatno govore slavenskim jezicima, a mnogi drugi su bili slavenizirani (ili germanizirani) do početka 10. stoljeća. Različiti strani utjecaji – bizantski, franački, moravski i političkih tvorevina u okviru kojih su se našli – morali su utjecati na njihov razvoj i kulturu, pa i na način ophođenja prema mrtvima. Važna je nomadska, avarska komponenta: Avari su obilježili ove prostore i njima dominirali nekoliko stoljeća. Panonski Slaveni u međuriječju sve do pojave Franačkoga Carstva i do jačanja kršćanstva uglavnom spaljuju svoje mrtve, možda više na području zapadne nego na području istočne skupine. No, tu moramo biti oprezni i precizirati vrijeme o kojem pišemo jer nije isto pisati o drugoj polovini 10. i o 11. stoljeću te o kraju 11. i o prvoj polovini 12. stoljeća. Kršćanstvo, kao i blizina područjima na kojima strujaju različiti kulturni utjecaji morali su promijeniti njihove običaje. Čini se ipak da postoji određeno područje na kojem postoji sličan ukus, što je možda posljedica života sličnih ljudi na sličnom geografskom području pod sličnim kulturnim utjecajima okoline. Ono što je uspjelo Avarima tijekom 7. do 9. stoljeća, uspjelo je ponovno Mađarima tijekom

²⁴ Karaman 1954, 15-21.

²⁵ Vinski 1966, 123.

²⁶ Filipec 2012, 154.

²⁷ Filipec 2015, 15-20, sl. 1.

10. do 12. stoljeća – staviti veći dio Panonske nizine pod svoju vlast. Stoga je njihova uloga nesumnjivo znatna jer su zasigurno utjecali na ostale zajednice i etnike na tome području, jednako kao što su starosjedioci, među njima pretežito Slaveni, utjecali na njih. Od 9., a osobito od sredine 10. stoljeća prisutna je masovna kultura nošenja naušnica (sljepoočničarki), što je vidljivo u mnoštvu grobova žena i djevojčica. Ovo posredno govori o njihovoj velikoj rasprostranjenosti, a posljedica je preuzimanja i konstantnog mijenjanja mode. Slični procesi odvijali su se i među Germanima u srednjoj Europi, kao i među različitim zajednicama od Jadranskog i Crnog do Baltičkog mora u različito doba.

Danas, nakon gotovo pedeset godina od pisanja rada, možemo reći da se osjeća regionalna osobitost u međuriječju naznačena u radu Vinskoga. Ona se može objasniti kulturološkim promjenama i povijesnim zbivanjima. Granica između istočne i zapadne

skupine ocrtava granicu područja koje su zauzeli Mađari od sredine 10. stoljeća. Ono je u ranije doba, od 7. do 9. stoljeća, bilo jače naseljeno nomadskim grupama, a u kasnijem dobu (od dvadesetih godina 9. stoljeća) nalazilo se izvan franačke jurisdikcije. U istočnoj skupini valja očekivati više staromađarskih elemenata, ali su oni sasvim mogući i u zapadnoj skupini. Političke tvorevine utječu na procese poput kristijanizacije ili premještanja groblja oko crkve, što je u svezi s upravnom organizacijom i kretanju prema uređenom srednjovjekovnom feudalnom društvu. U grobljima, ali i u naseljima, razvidno je da u objema skupinama kolaju slični predmeti, prisutna je slična moda ukrašavanja. Ono što još nedostaje, uz više dobro istraženih naselja kako bi se mogli donijeti cjeloviti zaključci, dobro su istražena groblja uz crkvu jer bi takva istraživanja pružila više informacija o vodećem sloju, čime bismo dobili bolju i kompletniju informaciju o svim staležima.

LITERATURA

- Demo 2007 Ž. Demo, Ranosrednjovjekovni predmeti od kosti i roga u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Starohrvatska prosvjeta* 34/2007, 123-149.
- Demo 2009 Ž. Demo, Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar – Lijeva Bara (X. – XI. stoljeće), *Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu* vol. VI/1-2, Zagreb 2009.
- Karaman 1954 Lj. Karaman, Osvrt na neke novije publikacije i tvrdnje iz područja historije umjetnosti Dalmacije. Kritike i metodološka razmatranja, *Peristil* 1/1954, 15-46.
- Filipec 2009 K. Filipec, Problem kronologije groblja 9. i 10. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj, *Starohrvatska prosvjeta* 36/2009, 113-124.
- Filipec 2012 K. Filipec, *Srednjovjekovno groblje i naselje Đakovo - Župna crkva*, Istraživanja Katedre za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju, Monografije 1, Zagreb 2012.
- Filipec 2015 K. Filipec, *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, Sarajevo 2015.
- Sekelj Ivančan 2010 T. Sekelj Ivančan, *Podravina u ranom srednjem vijeku, Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu*, Monographiae Instituti archaeologici 2, Zagreb 2010.
- Tomičić 1989 Ž. Tomičić, *Arheološka slika međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materijalnih izvora bjelobrdskeg kulturnog kompleksa*, doktorska disertacija (neobjavljeno), Zagreb 1989.
- Vinski 1949 Z. Vinski, Prethodni izvještaj o iskapanju ranosrednjovjekovne nekropole u Bijelome Brdu u siječnju 1948. g., *Ljetopis JAZU* 55/1949, 225-238.
- Vinski 1954 Z. Vinski, Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza, *Peristil* 1/1954, 188-199.

- Vinski 1955 Z. Vinski, Prethodni izvještaj o iskopavanju nekropole na Lijevoj bari u Vukovaru 1951., 1952. i 1953. godine, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 60/1955, 231-255.
- Vinski 1959 Z. Vinski, Ausgrabungen in Vukovar, *Archaeologia Iugoslavica* III/1959, 99-109, Taf. XXXII-XXXIX.
- Vinski 1966 Z. Vinski, Bijelo Brdo-Kultur, in: J. Filip (ed.), *Enziklopädisches Handbuch zur Ur - Frühgeschichte Europas*, Prag 1966, 122-123.
- Vinski 1970 Z. Vinski, O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 4/1970, 45-92.

ZDENKO VINSKI AND THE EARLY MEDIEVAL PERIOD IN THE AREA BETWEEN THE SAVA AND DRAVA RIVERS WITH PARTICULAR ATTENTION TO DISTINGUISHING THE BIJELO BRDO CULTURE IN A REGIONAL SENSE

During the 20th century, and especially in its second half, Zdenko Vinski participated in discussions about the existence and definition of the Bijelo Brdo Culture. He put forward several assumptions about the Bijelo Brdo culture. One of them relates to the possibility of a differentiation of the Bijelo Brdo in a regional manner. Therefore, he divided Bijelo Brdo cemeteries into two groups: an eastern group in Syrmia and Eastern Slavonia and a western group in western Slavonia and parts of Slovenia between the Sava and Drava Rivers.

This paper intends to indicate to what extent his assumptions could be accepted within historical geography today. The currency of Hungarian coins dated in the 11th and early 12th centuries confirmed Vinski's theories that they could be only found in the cemeteries of the eastern group (functioning as obol). Coins also appeared in the western group, derived from the political formations that issued them, which was mentioned by Vinski in his article. They were not in the function of an obol, but still in a very interesting context, they could have been lost, for instance, when the wooden Carolingian church in Lobar was demolished.

However, coins in the eastern group suggest that the circulation of coins existed in the eastern group and in Hungary since the mid-10th century. In the western part, that could be a consequence of the influence and the political activity and establishment of Hungarian

political authority in the 11th century. The old political structures were weakened and a new period of stronger relations with Hungary began. It is also true that types of cast raceme earrings are more likely to appear in the western part, but this may be a regional feature not connected with a political affiliation. It could be explained by cultural changes and historical events.

The boundary between the eastern and western groups depicts the boundaries of areas occupied by Hungarians since the middle of the 10th century, in the earlier period, from the 7th to the 9th centuries, strongly populated by nomadic groups, and in the later period outside of the Frankish state. In the eastern group, more early Hungarian elements should be expected, but they are also present in the west. Political structures influence processes such as the Christianization or the relocation of a church cemetery, which is related to administrative organization and the movement towards a medieval feudal society. In cemeteries and settlements, it is clear that both are similar in both groups with a similar pattern of decoration. We are still missing well-researched church cemeteries, along with more well-researched settlements, to be able to make full conclusions, because such research would provide more information on the ruling class, which would provide better and more complete information about their society.

TATJANA TKALČEC

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
 UL. LJ. GAJA 32
 HR – 10000 ZAGREB
 ttkalcec@iarh.hr

ZDENKO VINSKI I ISTRAŽIVANJA GRADIŠTA RAZVIJENOGA I KASNOGA SREDNJEG VIJEKA U HRVATSKOJ

Dr. Zdenko Vinski pokrenuo je prva arheološka istraživanja gradišta u Hrvatskoj. Njegovi pionirski radovi na toj istraživačkoj temi, započeti sredinom 20. stoljeća probnim iskopavanjem gradišta kod Svetog Petra Ludbreškog i Mrsunjskog luga kod Brodskog Stupnika, pobudili su daljnji interes arheologa za ovom vrstom lokaliteta.

U radu se daje pregled svih arheološki istraživanih gradišta i nove spoznaje koje je arheologija polučila o ovom tipu lokaliteta na prostoru sjeverne Hrvatske. Prvobitne postavke dr. Zdenka Vinskoga o ranosrednjovjekovnoj dataciji gradišta u Hrvatskoj možda su promijenjene, no znanstveni ciljevi su ostvareni: istraživanja dr. Vinskoga otvorila su put našim novim spoznajama o tome da je pojava lokaliteta tipa gradište u Hrvatskoj karakteristična za razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka.

Ključne riječi: Zdenko Vinski, iskopanje gradišta, utvrde, razvijeni i kasni srednji vijek, sjeverna Hrvatska

UVOD

Na prvi pogled ne baš bliska poveznica između doajena hrvatske ranosrednjovjekovne arheologije i arheologije kasnoga srednjeg vijeka, izražena u naslovu ovoga rada, ustvari predstavlja zanimljivu povjesnicu o razvoju jedne uže znanstvene teme unutar arheologije kasnoga srednjeg vijeka – teme koja danas ponekad proturječnim zapisima u stručnoj literaturi zbunjuje čitatelje zainteresirane za specifičnu vrstu arheoloških nalazišta – gradišta – na području današnje sjeverne Hrvatske.

Pod arheološkim nalazištima tipa „gradište“ podrazumijevamo u ovome radu sve srednjovjekovne lokalitete, visinske i nizinske, koji se sastoje od središnjeg uzvišenja utvrđenog obrambenim jarkom i zemljanim bedemom ili više jaraka i bedema. Mahom su objekti na njima bili građeni od drveta, no nije isključena i

gradnja čvrstim materijalom (kamenom ili opekam). Upravo je dr. Zdenko Vinski bio prvi arheolog koji je upozorio hrvatsku znanstvenu zajednicu na ovaj tip lokaliteta. Prikupivši saznanja europskih arheologa za gradišta uglavnom Zapadnih te Istočnih Slavena, dr. Vinski je predložio hrvatski stručni termin „gradište“ za ranosrednjovjekovne zemljano-drvene utvrde okružene obrambenim jarcima i zemljanim bedemima, dok je za prapovijesne lokalitete sličnog tipa predložio termin „gradina“, koji se već i otprije koristio.¹ Takva terminologija duboko se uvriježila u stručnoj literaturi te i do danas enciklopedijske natuknice, uz opći opis da je gradište „naziv za mjesto gdje je nekad bila utvrda ili grad“, donose pojašnjenja da je to u „hrv. arheologiji naziv za slav. utvrde ranoga sr. vijeka, podignute u nizinama, vrlo često u močvarnim područjima ili na vodi...“.² Pokazat ćemo, međutim, kako je i sam Zdenko Vinski, čini se, došao do spoznaje

¹ Prema Vinskome, pojam *gradište* je terminološki pogodan za srednjovjekovna utvrđenja već po Eisnerovoj podjeli ranoga srednjeg vijeka na starije, srednje i mlađe gradišno doba (*doba hradištni*), Vinski 1949, 223.

² Primjer preuzet iz *Hrvatska enciklopedija* 4, Fr-Ht, A. Kovačec (ur.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2012, 304, natuknica „Gradište“.

da je ovaj tip lokaliteta u Hrvatskoj ustvari karakterističan za razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka jer je, kao ranosrednjovjekovničar, nakon početnog intenzivnog interesa za gradišta, otpočeta manjim istraživanjem gradišta Gradišće kod Svetog Petra Ludbreškog³ te opsežnim istraživanjem gradišta Gradina u Mrsunjskom lugu kod Brodskog Stupnika zajedno s dr. Ksenijom Vinski-Gasparini,⁴ narednih godina izgubio zanimanje za nastavak istraživanja gradišta u Hrvatskoj. Na neki način to posredno možemo iščitati i u kasnijoj objavi dr. Ksenije Vinski-Gasparini o rezultatima istraživanja Gamule u parku Ribnjak kod zagrebačke katedrale, u kojoj autorica segemente palisada, zida i pokretne nalaze s lokaliteta morfoloških obilježja gradišta opredjeljuje u razdoblje samog početka ranoga novog vijeka, odnosno u početak 16. stoljeća.⁵

U katalogu izložbe o prvim sustavnim istraživanjima gradišta u Hrvatskoj, istraživanjima u Mrsunjskome lugu, autori slikovno donose niz nalaza koja ćemo današnjim poznavanjem tipološko-kronoloških značajki opredijeliti u kasni srednji vijek – tek dva nalaza ranosrednjovjekovnih naušnica (srebrna grozdolika naušnica tokajskog tipa i brončana lijevana grozdolika naušnica) upućuju na starije razdoblje. Međutim, izostanak ikarih drugih (osobito keramičkih) ranosrednjovjekovnih nalaza na Mrsunjskome lugu, ne daje nam dovoljno dokaza za konstataciju da gradište potječe iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka. Slično možemo reći i za gradište u Svetom Petru Ludbreškome, o čemu će biti riječi u daljnjem tekstu. Istraživanja gradišta kod Sv. Petra Ludbreškog ustvari su prethodila onima u Mrsunjskome lugu, a bila su sondažnog karaktera te je u objavi izneseno manje podataka o samim nalazima i njihovome kontekstu. Međutim, Vinski je prigodom objave toga lokaliteta upoznao hrvatsku znanstvenu javnost s ovom zasebnom vrstom srednjovjekovnih nalazišta te predstavio tadašnja saznanja o ranosrednjovjekovnim gradištima kroz brojnu citiranu stranu literaturu. Tu dr. Vinski donosi toliko podataka

o slavenskim gradištima, citirajući izuzetno velik broj bibliografskih jedinica,⁶ da čitatelj uviđa kako je dr. Vinski pomno i ažurno pratio onodobnu stručnu inozemnu arheološku literaturu te imao zavidnu biblioteku radova do koje sredinom 20. stoljeća zasigurno nije bilo lako doći kao u današnje vrijeme. Kako ćemo kasnije vidjeti, na prostoru koji su u ranom srednjem vijeku zaposjedali Zapadni Slaveni uz gradišta uglavnom velikih površina iz kojih se kasnije razvijaju i urbane cjeline (npr. poput Krakova, Praga, Varšave itd.), postojao je i manji broj gradišta manjih površina, kojima kasnosrednjovjekovna gradišta rasprostranjenja u međuriječju Drave, Save i Dunava svojim oblikom (središnji humak, opkop, bedem) uvelike nalikuju. Ta činjenica, kao i pojedini opisi slavenskih gradišta i tehnika njihove gradnje u djelima pisaca suvremenih ranosrednjovjekovnim gradištima, a o čemu dr. Vinski također upoznaje hrvatsku arheološku zajednicu,⁷ te potom i podaci i razmišljanja koja su do sredine 20. stoljeća iznosili i hrvatski povjesničari o zamijećenim utvrdama toga tipa na području sjeverne Hrvatske,⁸ nagnala su dr. Vinskoga ka datacijski vrlo ranome opredjeljenju Svetog Petra Ludbreškoga i Mrsunjskoga luga. Doktor Zdenko Vinski je ustvari postavio temelje za istraživanje gradišta u Hrvatskoj, a slika se tijekom vremena pokazala možda drugačijom u pogledu njegovih prvobitnih postavki o ranoj dataciji, međutim cilj znanstvenika i jest da svojim istraživanjima otvaraju putove budućim znanstvenim spoznajama. U svome pionirskome radu dr. Vinski se prvi u Hrvatskoj posvetio sumiranju ukupnih saznanja stranih arheologa o (ranosrednjovjekovnim) gradištima. Nakon njega, u dugom razdoblju od više od pola stoljeća, hrvatski arheolozi nisu pristupili problematici gradišta na takav sintetički, niti analitički način. Međutim, uslijedila su arheološka iskopavanja niza lokaliteta, koja su tijekom desetljeća pružila potpuniju sliku o karakteru i dataciji brojnih gradišta na širokom panonskom prostoru međuriječja Drave, Save i Dunava.

³ Vinski 1949.

⁴ Vinski, Vinski-Gasparini 1950.

⁵ Vinski-Gasparini 1958.

⁶ Z. Vinski citira preko 150 knjiga i članaka s područja Češke, Slovačke, Poljske, Rusije, Njemačke i Austrije te oko 30 izvora.

⁷ To su opisi Ibrahima ibn Jakuba koji je putovao slavenskim zemljama 965. godine, a njegovi podaci sadržani su u spisima Al-Bekrija iz 11. st., zatim su tu podaci o gradištima i o načinu stanovanja Slavena koje su dali Gurdezi, Jordan, Prokopije i Konstantin Porfirogenet, Vinski 1949, 223-236.

⁸ Primjerice, Stjepan Pavičić je upozorio na gradišta oko Vuke smatrajući da ona pripadaju slavenskim i hrvatskim plemenima te da predstavljaju ranosrednjovjekovni sistem utvrđivanja protiv Mađara, Pavičić 1940, 1-3.

HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Prva istraživanja gradišta u Hrvatskoj Zdenko Vinski je pokrenuo 1948. godine otvaranjem tri arheološke sonde na središnjem uzvišenju i dvije na bedemu gradišta kod Svetog Petra Ludbreškog, pri čemu je pronašao ulomke keramike, kamenje, ostatke željeza, drozge, olova, pougljenjenog drveta i ljudskih kostiju [sic].⁹ (Sl. 1)

Sonde na središnjem uzvišenju nisu istražene do zdravice zbog nadiranja vode te zbog neadekvatnog alata kojime se nije mogao istražiti tvrdi sloj nabijene zemlje i kamenja. Vinski je lokalitet datirao „negdje u doba Arpadovića“ naglasivši da je taj kraj u vladavi-

Sl. 1 Sveti Petar Ludbreški, pogled s juga na očuvanu zapadnu stranu obrambenog jarka (lijevo) i sniženo središnje uzvišenje (desno) nizinskog kasnosrednjovjekovnog gradišta (snimila T. Tkalčec, 2003.).

Fig. 1 Sveti Petar Ludbreški, view from the south of the preserved western side of the defensive ditch (left) and the lowered central elevation (right) of the late medieval lowland gradišta site (photo: T. Tkalčec, 2003).

ne Arpadovića i poslije njih bio u posjedu feudalaca Opojevića i nekih feudalnih crkvenih viteških redova.¹⁰ U objavljenom članku se ne donosi nacrtana dokumentacija konteksta nalaza, međutim publicirana je slika četrnaest pronađenih ulomaka keramičkih posuda,¹¹ iz koje, na osnovi današnjih tipološko-kronoloških spoznaja o keramičkom srednjovjekovnom materijalu, možemo sa sigurnošću reći kako niti jedan od tih objavljenih nalaza ne možemo datirati prije 14. ili, čak prije, 15. stoljeća.¹² Konkretno zaključke temeljene na arheološkoj građi, ostavio je dr. Vinski za kasnije, u nadi da će biti provedena sustavna istraživanja. Nažalost, ona nikada nisu provedena. No, već sljedeće 1949. godine, s dr. Ksenijom Vinski-Gasparini dr. Vinski provodi opsežna istraživanja Gradine u Mrsunjskom lugu kraj Brodskog Stupnika, ugrožene gradnjom autoceste Zagreb-Beograd.

Iskopavanja na Gradini u Mrsunjskom lugu, gradištu nepravilno kružnog oblika (77 x 77 m), provedena su na osnovi sustava koordinatne mreže (5 x 5 m) i istraženo je čitavo središnje uzvišenje, dio bedema i ulaz.¹³ To su bila prva sustavna istraživanja gradišta u Hrvatskoj, s preciznim iskopavanjima po kvadrantima te detaljno vođenom dokumentacijom. Na čitavom nalazištu nisu evidentirani nepokretni nalazi – tragovi nastambi ili ognjišta, vjerojatno radi naknadne devastacije lokaliteta, dok je iskopani kulturni materijal bio obilan. Pronađeni su ulomci keramičkih posuda, čašasti i turbanasti pećnjaci, željezne masivne brave, ključ, vrhovi strelica i sulica, potkove, ulomak konjskih žvala, okovi, utezi, ostruga,¹⁴ dvije

⁹ Vinski 1949, 237.

¹⁰ Vinski 1949, 238.

¹¹ Usporediti fotografiju keramičkih nalaza sa Sv. Petra Ludbreškog na Tabli II, bez paginacije u Vinski 1949. Dr. Z. Vinski nalaze potpisuje „Fragmenti slavenske gradišne keramike“. Ipak, slika ulomaka kuhinjskih lonaca, rubova istaknuto raščlanjenih na tri rebra, prikazuje nalaze koje valja datirati najranije od 14., a vjerojatnije tek od 15. pa do 16. stoljeća.

¹² Autorica je u nekoliko navrata obavila reambulaciju lokaliteta prigodom koje su na površini lokaliteta zamijećeni ulomci kuhinjskih posuda iz 15. stoljeća, a pronađen je i ulomak majoličkog vrča koji je kasnije objavljen i datiran u kraj 15. stoljeća s opredjeljenjem da je produkt radionica na području Emilije Romagne, Čimin 2008, 106, 125, T. 1: 3. Površinski nalazi, naravno, ne moraju dati cjelovitu sliku stratigrafije lokaliteta, međutim indikativno je i to što se među Vinskijevim objavljenim nalazima nije pronašao niti jedan ulomak ranosrednjovjekovne keramike ili ranosrednjovjekovni metalni nalaz.

¹³ Vinski 1949, 239-240; Vinski, Vinski-Gasparini 1950, bez paginacije.

¹⁴ U katalogu se osim dviju ranosrednjovjekovnih naušnica kao artefakti iz ranog srednjeg vijeka posebno ističu i brončani prsten, ostruga te donji dio keramičke posude obojane crvenim i bijelim ukrasom. Za ostrugu i posudu se navodi karolinški ukus, Vinski, Vinski-Gasparini 1950, bez paginacije. Ipak, danas znamo da je ta posuda karakteristična za stolnu kasnosrednjovjekovnu keramiku,

ranosrednjovjekovne naušnice, koštana igla, nešto životinjskih kostiju te brojni čavli i klamfe, kao i nalazi kućnog lijepa koji govore o postojanju nastambi – kuća čiji konstrukcijski elementi nisu očuvani. Gradište je vjerojatno bilo spaljeno jer je kulturni sloj bio izrazito crne boje, pun paljevine i ugljena. Zaključeno je da drveno-zemljano utvrđenje pripada srednjovjekovnom razdoblju, da dio arheološkog materijala ima i antička obilježja te da prapovijesni nalazi nisu u vezi s lokalitetom.¹⁵ Mrsunjski lug Vinski je preliminarno datirao od 10. do 13. st., stavljajući težište datacije tek od 11. stoljeća. Gornju granicu Vinski je postavio oslanjajući se na tezu Gjüre Szabe kako su zemljane i drvene utvrde u Hrvatskoj nestale negdje poslije provale Tatara, međutim u daljnjem tekstu ostavlja otvorenu mogućnost da je gradište kasnije korišteno kao feudalni posjed. Uvidom u materijal iz iskopavanja koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a dio je izložen i u stalnome postavu, danas možemo konstatirati da svi nalazi pripadaju kasnijem razdoblju, izuzev nalaza dviju ranosrednjovjekovnih naušnica, čiji kontekst iz dostupne objave nije u potpunosti poznat.¹⁶

U daljnjim godinama, istraživanja gradišta u sjevernoj Hrvatskoj svela su se na manja sondiranja ili pokusna iskopavanja sa skromnim rezultatima koji nisu davali dovoljno podataka za neke sigurnije zaključke, međutim svako to istraživanje potvrdilo je dataciju gradišta u kasnija razdoblja srednjeg vijeka, te čak i u sam početak novog vijeka.

Tako je 1950-ih godina S. Vuković, kustos Gradskog muzeja

u Varaždinu na desnoj obali Bednje kod Ludbrega, na lokalitetu koji vjerojatno predstavlja gradište na barovitom terenu, očistio profil i našao veći broj ulomaka keramike sa značajkama 14. i 15. stoljeća (oko tridesetak lonaca, poklopac i tri kupe na nozi) i jednu staklenu čašu datiranu u vrijeme oko polovine 15. stoljeća.¹⁷ Već spomenuta iskopavanja K. Vinski-Gasparini 1951. godine na položaju Gamula u Parku Ribnjak kod zagrebačke katedrale pružila su i neke od podataka o načinima organiziranja fortifikacijskih elemenata. Na Gamuli je pronađena konstrukcija koja se sastojala od dva reda drvenih palisada i središnjeg zida, o koji su se upirali drveni potpornji vertikalno postavljenih balvana i činili palisadu.¹⁸ Autorica je čitavu konstrukciju povezala s razdobljem poslije srednjega vijeka, prema nalazima sitnog materijala iz slojeva (keramike i stakla) kao i prema nalazima

Sl. 2 Tomašica – Gradina, središnje uzvišenje nizinskog gradišta i obrambeni jarak ispunjen vodom (snimila T. Tkalčec, 2003.).

Fig. 2 Tomašica – Gradina, the central elevation of the lowland gradište site and the defensive ditch filled with water (photo: T. Tkalčec, 2003).

jednostavni brončani prsten D presjeka koristi se do u novi vijek, a ostruga može pripadati tipu ostruga na šiljak razvijenog srednjeg vijeka 12. stoljeća, koje su se mogle koristiti još i u 13. stoljeću kada ih u potpunosti zamjenjuje tip ostruga s kotačićem. Vršci strelica koji se u katalogu donose također se mogu datirati u vrijeme razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Autori i sami navode kako sav ostali keramički i metalni materijal više slični mlađem razdoblju, odnosno „ne izgledaju starije od XII. st., pa je moguće, da je ovo gradište bilo u upotrebi kroz nekoliko stoljeća u srednjem vijeku, i to isprva sa skromnim kulturnim materijalom, a kasnije s raznovrsnijim“, Vinski, Vinski-Gasparini 1950, bez paginacije. S obzirom na nedostatak keramičkih nalaza iz vremena prije 12./13. stoljeće, to nam se ne čini vjerojatnim, prije bismo dva nalaza naušnica mogli promatrati kao slučajni nalaz na gradištu, vjerojatno u sekundarnom kontekstu u mlađim slojevima. Keramički nalazi iz Mrsunjskog luga mogu se datirati od 13. pa do 16. stoljeća.

¹⁵ Vinski, Vinski-Gasparini 1950.

¹⁶ Godine 2015. u suradnji Muzeja Brodskog Posavlja i Instituta za arheologiju načinjena je reambulacija lokaliteta (terenska ekipa: Josip Lozuk, Lidija Miklik Lozuk, Tajana Sekelj Ivančan i Tatjana Tkalčec) s ciljem uvida u mogućnost otvaranja kontrolnih sondi. Tom prigodom su na površini zamijećeni isključivo ulomci kasnosrednjovjekovne keramike, kako na gradištu, odnosno njegovom sjevernom rubnom dijelu (preko većeg dijela danas se nalazi autocesta), tako i na okolnim zapadnijim oranicama.

¹⁷ Šimek 1993, 30-35, T. 1., Sl. 1 i 2; Šimek 1999, 31, 56.

¹⁸ Vinski-Gasparini 1958, 43-46, sl. 3-4.

gotičkih kamenih profilacija koje su kao *spolia* bile ugrađene u strukturu spomenutoga zida, držeći da je riječ o dijelu dodatnog fortifikacijskog sustava uokolo Katedrale, vjerojatno iz početka 16. stoljeća.

Šezdesetih godina prošlog stoljeća Muzej Moslavine Kutina proveo je više manjih pokusnih istraživanja na nizinskim (Kutina – Plovdin grad 1963. g., Sokolovac – Turski grad 1964. g. i Tomašica – Gradina 1966. g.) (Sl. 2) i visinskim gradištima (Mikleuška – Šanac Gradina 1963. g., Selište – Kutinec grad 1966. g. i Kutina – Turski stol 1966. g.).

U istraživanjima su pronađeni ulomci kasnosrednjovjekovne keramike i željeznih predmeta.¹⁹ Kasnije objave tih nalaza te tlocrta samih gradišta ukazuju na karakteristična nizinska i visinska sjedišta plemića, a nalazi su se mogli datirati uglavnom u 15. stoljeće.²⁰

Veća zaštitna istraživanja provedena su 1970. g. na očuvanom južnom dijelu gradišta barovitog tipa Virgrad kraj Županje, velikim dijelom uništenog početkom 1940-ih godina. Sonde su postavljene na središnje uzvišenje (13 kvadranta) i bedem, a spomenuto je istraživanje, uz mnoštvo keramike i nešto metalnih nalaza, dalo i prve nepokretne arheološke nalaze. Ustanovljeno je postojanje četverokutnog ognjišta (1 x 1 m) i tragova rupa od kolaca poredanih u dva reda. Oni ukazuju na ostatke drvene palisade koja paralelno slijedi izohipsu središnjeg zaravanka na njegovom istočnom (dvostruki red kolaca), južnom i zapadnom dijelu.²¹

Muzej grada Koprivnice je 1976. na gradištu Budrovac – Gradina otvorio manju plitku sondu a pronađena keramika datirana je u kraj 15. st.²²

Osamdesetih godina 20. stoljeća uslijedio je pojačani interes za istraživanje gradišta. Manje arheološko sondiranje obavljeno je 1982. g. na gradištu Javorovac – Poljan grad. Pronađeni su dijelovi dviju jama iz razdoblja 13.-14. st., odnosno dijelova plitko

ukopane nadzemne kuće. Orani sloj pak ukazuje na kontinuitet korištenja lokaliteta u 15. i 16. stoljeću.²³

Iste godine provedeno je probno istraživanje na lokalitetu Staro Čiče – Gradišće u suradnji Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta i Muzeja Turopolja iz Velike Gorice, a nastavljeno je 1985. i 1986. g.²⁴ Riječ je o višeslojnom nalazištu s kontinuitetom naseljavanja od srednjeg neolitika kroz čitavo razdoblje brončanodobnih kultura sve do završne faze kulture polja sa žarama. Gornjih 60 cm slojeva oštećeno je rigolanjem za vinograd. U tim slojevima pronađena je kasnosrednjovjekovna keramika te je zaključeno da je položaj vjerojatno u kasnom srednjem vijeku korišten kao feudalni posjed. Specifičan položaj nalazišta na povišenom terenu u polukružnom meandru potoka Siget ujedno ima i stratešku, odnosno obrambenu funkciju. Obrana naselja pojačana je i bedemom na sjevernom dijelu čiju gradnju arheolozi datiraju još u kasno brončano doba. Prema pričanju mještana, na sjevernom dijelu nalazišta izoravani su grobovi. To su potvrdili i nalazi ljudskih kostiju prigodom arheoloških iskopavanja. Arheološkim istraživanjima nije pronađeno dovoljno elemenata za potvrdu pretpostavljenog smještaja posjeda viteza-redovnika ivanovaca upravo na položaju Gradišće.²⁵

Muzej Međimurja u Čakovcu provodio je pokusna istraživanja dva gradišta na kojima su registrirani i nepokretni nalazi. Na lokalitetu Gradišće kod Nedelišća 1984. g. unutar otkrivene površine od 90 m² otkrivene su tlocrtne osnove nastambi, tj. podovi nabijeni glinom i kamenjem te jama kružnog tlocrta unutar jedne od nastambi s nekoliko čitavih posuda.²⁶ Pronađeni su brojni ulomci lonaca, vrčeva, zdjela, tanjura, lampi i pećnjaka (upućuju na stalni oblik naseljavanja), brojne životinjske kosti, željezne strelice, pojasne kopče, noževi, ulomci dviju ostruga te nekoliko potkova, grumeni željezne rudače, ostaci drozge. Površinski nalazi ukazivali su na 13. i 14. st.,²⁷ a analiza građe nakon

¹⁹ Iveković 1968.

²⁰ Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002; Bobovec 2003.

²¹ Minichreiter 1970. Tlocrt iskopanih sondi na lokalitetu s prikazom rasporeda palisada iz rukopisa izvješća o rezultatima istraživanja dr. sc. Kornelije Minichreiter objavljen je u Sekelj Ivančan 2000, 82, sl. 8a.

²² Marković 1980, 35-39.

²³ Marković 1985.

²⁴ Težak-Gregl, Vojvoda 1987.

²⁵ Težak-Gregl, Vojvoda 1987, 45.

²⁶ Tomičić 1985a, 61-63; 1990, 127.

²⁷ Tomičić 1982, 48.

provedenih arheoloških iskopavanja upućivala je na korištenje gradišta u vremenskom razdoblju od sredine 13. do sredine 15. stoljeća.²⁸ U novije vrijeme Muzej je nastavio arheološka istraživanja lokaliteta koja su potvrdila stratigrafiju na središnjem uzvišenju te postojanje barem dva horizonta glinenih podnica, a sondažno je potvrđen i zemljani bedem, dok nalazi uglavnom ukazuju na intenzivno korištenje u 14. i 15. stoljeću.²⁹

Iste, 1984. godine Muzej Međimurja u Čakovcu proveo je i sondažno iskopavanje (30 m²) gradišta Močvare 2 ili Popov dol u Dvorišću u blizini Turčišća. Od nepokretnih nalaza registrirana su tri kružna ognjišta te dijelovi podova i bočnih stijena nastambi.³⁰ Pronađeni su ulomci keramike, dio staklenog pehara te kućni lijep s tragovima otisaka pruća. Tragovi gara ukazuju na to da je gradište stradalo u požaru. Tipološkom valorizacijom pokretnog materijala Željko Tomičić je lokalitet datirao od kraja 11. do prijelaza 13. u 14. stoljeće.³¹ Nastavak istraživanja tog položaja uslijedio je tridesetak godina kasnije, 2014. g., pod nazivom Gradišće u Turčišću kod Domašince.³² Tom su prigodom pronadjeni i ostaci drvenog zdanja na središnjem uzvišenju gradišta. Provedene su i radiokarbonske analize uzoraka ugljena, pri čemu su dobiveni datumi i za 11. stoljeće, no ta se situacija objasnila tzv. „old wood“ efektom te je početak izgradnje gradišta datiran u 12. stoljeće.³³

Nadalje, manje sondažno iskopavanje (4 m²) gradišta Sigetec Ludbreški – Marof 1, četvrtastog tlocrta oko 27 x 23 m, koje je 1987. g. proveo Gradski muzej Varaždin, nije dalo nalaza na temelju kojih bi se moglo nešto поближе reći o lokalitetu.³⁴

I devedesetih godina prošlog stoljeća nastavljena su istraživanja gradišta. Krajem 1990. god. obavljeno je probno iskopavanje visinskog gradišta Špišić Bukovica – Gradina u suradnji Instituta za arheologiju i Gradskog muzeja Virovitica. Probnom sondom zahvaćen je „dio kamenog popločenja i dio palisade, obrambenog sustava uz rub platoa, te rupa od kolca“, a utvrda je datirana u 13. i 14. st.,³⁵ no prema povijesnim izvorima kao i drugim podacima o nalazima evidentno je da lokalitet ima kontinuitet i u 15. i 16. stoljeće.³⁶ Ta se visinska utvrda istaknutog središnjeg uzvišenja te manje sjeverne terase, okružena nizom od tri duboka jarka i visoka zemljana bedema povezuje uz srednjovjekovni *Bokoja*, jedan od posjeda šomoškog i varaždinskog župana magistra Moysa.³⁷ (Sl. 3)

Godine 1998. i 1999. Gradski muzej Križevci proveo je zaštitna istraživanja oko gotičke crkve Uznesenja Bl. Djevice Marije u Donjoj Glogovnici, „podignute na gra-

Sl. 3 Pogled s prvog, unutrašnjeg bedema na središnje uzvišenje visinskog gradišta Špišić Bukovica – Gradina (snimila T. Tkalčec, 2013.).

Fig. 3 View from the first, interior bank on the central elevation of the elevated upland gradište site of Špišić Bukovica – Gradina (photo: T. Tkalčec, 2013).

²⁸ Tomičić, Vidović 1985, 14; Tomičić 1985a, 63; 1990, 123-127.

²⁹ Kovačić 2008; Marcijuš 2009.

³⁰ Tomičić 1985b, 63-64; Tomičić, Vidović 1985, 15.

³¹ Tomičić 1985b, 64.

³² Krmpotić et al. 2017.

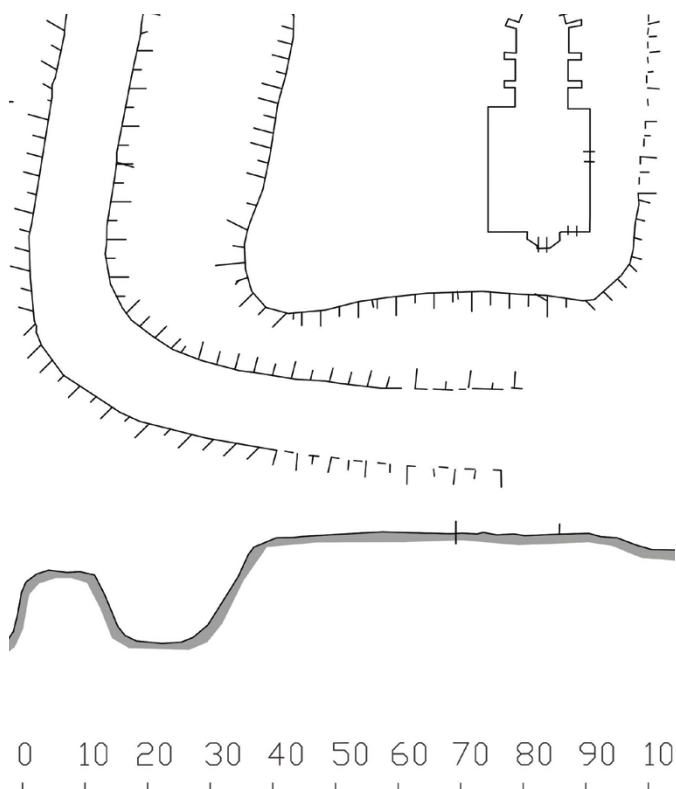
³³ Krmpotić et al. 2017, 10-11, Tab. 1.

³⁴ *Registar* 1997, 128, no. 394.

³⁵ Salajić 2001, 30.

³⁶ Lovrenčević 1985, 177.

³⁷ Tkalčec, Kostešić 2014.

Sl. 4 Gradište oko crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Donjoj Glogovnici (Tkalčec 2017, 28, sl. 12).

Fig. 4 The gradište site around the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Donja Glogovnica (Tkalčec 2017, 28, fig. 12).

Sl. 5 Mala Črešnjevica, pogled sa sjeverozapada na jarak i središnje uzvišenje s crkvom (snimila T. Tkalčec, 2009.).

Fig. 5 Mala Črešnjevica, view from the northwest with the ditch and central elevation with a church (photo: T. Tkalčec, 2009).

dištu“, u kojima su otkriveni temelji romaničke crkve, zatim temelji kasnosrednjovjekovnog kaštela i novovjekovni grobovi.³⁸ Preoblikovanje položaja u lokalitet tipa *gradište* dogodilo se na izmaku kasnog srednjeg vijeka, krajem 15. stoljeća, kada je uz crkvu dozidan i kaštel, povezan s djelatnošću zagrebačkih biskupa Osvalda i Andrije Alfonza Thuza ili se utvrđivanje lokaliteta može datirati i nekoliko desetljeća ranije, za vrijeme posljednjeg sepulkralskog prepozita Tome.³⁹ (Sl. 4)

U novom su tisućljeću arheološka istraživanja gradišta intenzivirana. Godine 2001. Institut za arheologiju proveo je manja zaštitna arheološka istraživanja u Maloj Črešnjevici kraj Pitomače oko današnje pravoslavne crkve 318 Bogonosnih otaca, a u srednjem vijeku gotičke crkve sv. Martina koja se nalazi na gradištu većih dimenzija. (Sl. 5) Ni ovdje nije ustanovljen ranosrednjovjekovni horizont.⁴⁰

Iste je godine Samoborski muzej pokrenuo arheološka istraživanja gradišta u Farkaševcu Samoborskom, računajući da se radi o prapovijesnome tumulu, kako su postojale naznake iz starije literature. Ovo nizinsko gradište, nepravilnog kružnog oblika promjera 34 m, visine oko 2,5 m, okruženo jarkom i danas jedva vidljivim bedemom, u cjelini je u narednih par godina arheološki istraženo te je ustanovljen bogat horizont 12./13. st., s kontinuitetom do izmaka kasnoga srednjeg vijeka.⁴¹

U istoj godini Konzervatorski odjel u Zagrebu i Muzej Turopolja započeli su višegodišnja istraživanja Starog grada Lukavca u kojima je ustanovljeno postojanje drvenog *Wasserburga* iz 15.-17. st. koji je predstavljao stariju fazu današnjeg dvorca iz 18. stoljeća.⁴²

Institut za arheologiju proveo je 2002. i 2003. g. i istraživanja nizinskog gradišta Gradić ili Turski brijeg u Torčecu kraj Koprivnice. Lokalitet predstavlja tipično srednjovjekovno gradište i danas s jasno uočljivim bedemom istaknutih uglova te opkopom koji se punio vodom iz obližnjih

³⁸ Homen 1998; 2000a; 2000b.

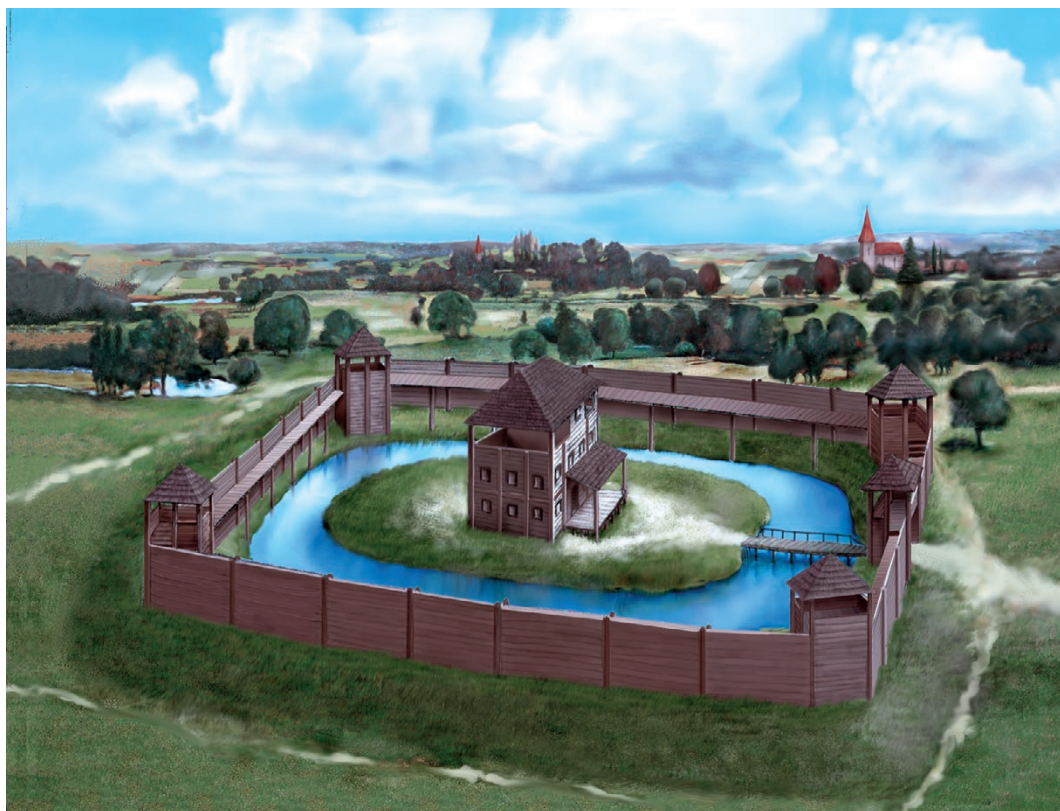
³⁹ Oroz 2017, 81.

⁴⁰ Tkalčec 2002.

⁴¹ Kalafatić 2001; Kušer 2004.

⁴² Lolić 2003; Knezović 2006a; 2006b; 2007; 2008.

Sl. 6 Idealna rekonstrukcija izgleda gradišta Torčec – Gradić, Turski brijeg u 15. stoljeću (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 98, sl. 14).

Fig. 6 A reconstruction of the appearance of the gradište site of Torčec – Gradić, Turski brijeg in the 15th century (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 98, fig. 14).

potoka. Arheološkim istraživanjem ustanovljeno je da je ovaj oblik gradište poprimilo u svojoj drugoj fazi u 14. ili vjerojatnije 15. stoljeću (Sl. 6), dok je utvrđeno postojanje još jednog unutrašnjeg zemljanog bedema i jarka na zapadnoj strani lokaliteta koji su danas izniveirani s centralnim uzvišenjem i neprepoznatljivi u konfiguraciji terena.

Unutar novootkrivenog bedema pronađeni su pri samoj zdravici ostaci trupaca koji su C14 metodom datirani u drugu polovinu 12. i 13. stoljeće. Dendrokronološka analiza potvrdila je dataciju prvobitnog gradišta iz predmongolskog razdoblja.⁴³ Sitni nalazi su iz tog perioda izuzetno sporadični, dok je život bujao u kasnijoj fazi koja je za sobom ostavila brojne nalaze pećnjaka i keramičkih posuda, uglavnom odbačene u obrambenom jarku.⁴⁴

U Novim Pavljanima je Gradski muzej Bjelovar 2002. g. proveo manja zaštitna istraživanja uz samu crkvu smještenu na uzvišenju četvrtastog oblika s istaknutim zaobljenim uglovima (31 x 39 m), okruže-

Sl. 7 Novi Pavljani, pogled s juĝa na istočni segment obrambenog jarka (snimila T. Tkalčec, 2002.).

Fig. 7 Novi Pavljani, view from the south to the eastern segment of the defensive ditch (photo: T. Tkalčec, 2002).

nom dubokim jarkom i zemljanim bedemom, međutim obim istraživanja bio je premali da bi se dobio bitniji pomak u osvjetljivanju pitanja vremenskog odnosa izgradnje crkve i gradišta.⁴⁵ (Sl. 7)

⁴³ Čufar, Korenčić, Trajković 2006, 69, 71-73; Čufar, Sekelj Ivančan 2013.

⁴⁴ Tkalčec 2003; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003; 2004; 2007.

⁴⁵ Jakovljević 2012, 23.

Sl. 8 Gudovac-Gradina, pogled na ostatke drvene građe, istraživanja Gradskog muzeja Bjelovar i Instituta za arheologiju 2004. g. (snimila T. Tkalčec, 2004.).

Fig. 8 Gudovac-Gradina, view of remains of wooden structural material, excavations by the Municipal Museum of Bjelovar and the Institute of Archaeology in 2004 (photo: T. Tkalčec, 2004.).

Od 2003. do 2004. g. Gradski muzej Bjelovar i Institut za arheologiju proveli su tri kampanje arheoloških istraživanja nizinskog gradišta Gudovac – Gradina kraj Bjelovara iz 15., i početka 16. stoljeća. (Sl. 8)

Lokalitet je u kasnom srednjem vijeku bio sjedište plemića *magister* Petra čije su se veze s kraljevskim dvorom u Budimpešti jasno ocrtale i u bogatstvu pokretnih arheoloških nalaza, osobito nataloženih u dubokom obrambenom jarku – pećnjaci, kalupi

za pećnjake, majolika, nalaz koplja, novac, cjelovito očuvani brojni lonci, ulomci staklenih posuda, nalazi kožne obuće, dijelovi tekstila itd. Na lokaciji je funkcionirala radionica za izradu pećnjaka po uzoru na tzv. *Ritterfiguren* kaljeve peći koje su se originalno proizvodile u Budi sredinom druge polovine 15. st., a koje su se kasnije proširile u raznim inačicama i kopijama diljem Europe.⁴⁶ Gradski muzej Bjelovar je istraživanja nastavio i 2005. godine⁴⁷ te ponovno 2018. godine s nadom da će se stvoriti uvjeti za intenzivnije istraživanje ovog lokaliteta koji to svojim značajem i očuvanošću nalaza svakako zaslužuje.

Godine 2006. Muzej Valpovštine provodi probno istraživanje lokaliteta Zvizdan-grad kod Soljana, koji bi se prema opisima opkopa i nasipa uklopio u tip lokaliteta gradišta. Nalazište se vezuje s posjedima plemićke obitelji Gut-Keled, a pronađeni su i zidovi obloženi opekom.⁴⁸ Već naredne 2007. godine Muzej Valpovštine provodi još jedno probno istraživanje mogućeg gradišta⁴⁹ – Kraljevo brdo u Petrijevcima koji je prije bio evidentiran kao antički, no arheološko istraživanje ukazalo je na kasni srednji i novi vijek. Iako autorica ne spominje bedem, navodi opkop oko istaknutog središnjeg platoa te je moguće da je riječ o kasnosrednjovjekovnome gradištu.⁵⁰

Godine 2008. provedena su i zaštitna istraživanja nizinskog gradišta Gradina u Starim Plavnicama gdje je, na osnovi oskudnih kasnosrednjovjekovnih nalaza, zaključeno da se radi o refugiju ili privremenom borištu, za razliku od istovremenog Gudovca.⁵¹

Iste godine Muzeji Hrvatskog zagorja pokreću sustavna istraživanja lokaliteta Stari grad Donja Stubica koja se odvijaju do danas. Brojni pokretni nalazi, kamenom zidani objekti te povijesni izvori upućuju na to da je lokalitet, koji oblikom pripada nizinskim gradištima imao dug kasnosrednjovjekovni i novovjekovni kontinuitet.⁵²

Tijekom jedanaest sezona istraživanja srednjovjekovnoga sakralnog lokaliteta Crkvari – Sv. Lovro kod

⁴⁶ Tkalčec 2001; 2005; Tkalčec, Jakovljević 2003; 2005; Jakovljević 2006b; 2009, 113-117, T. I-1, T. II-8; T. IV-11, T. VII-17; Jakovljević, Tkalčec 2004.

⁴⁷ Jakovljević 2006a.

⁴⁸ Paušak 2007.

⁴⁹ Autorica ovog teksta obišla je sva u tekstu spominjana gradišta, izuzev lokalitete Zvizdan grad kod Soljana i Kraljevo brdo u Petrijevcima, stoga opredjeljenje ovih lokaliteta u tip gradišta ostaje nesigurno.

⁵⁰ Paušak 2008a; 2008b.

⁵¹ Drašković 2009.

⁵² Škiljan 2009; 2010; 2011a; 2011b; 2012; 2013; 2014.

Sl. 9 Crkvari – Sv. Lovro, ostaci drvene palisade na istočnom rubu središnjeg uzvišenja, pogled od sjeverozapada (snimila T. Tkalčec, 2006.).

Fig. 9 Crkvari – Sv. Lovro, remains of the wooden palisade on the eastern edge of the central elevation, view from the southwest (photo: T. Tkalčec, 2006.).

Orahovice sa stoljetnim kontinuitetom pokopavanja i nekoliko sakralnih graditeljskih faza, a oko kojeg još danas stoji duboki obrambeni jarak te se naziru tragovi zemljanog bedema, Institut za arheologiju je u sezona 2006. i 2011. godine načinio probne sonde preko padine središnjeg uzvišenja gdje su pronađeni ostaci drvene palisade i nalazi koji su datirali utvrđivanje sakralnog kompleksa u 15. stoljeću, u vremenu opasnosti od Osmanlija. (Sl. 9)

Graditeljske preinake se povezuju i s aktivnostima iločkih knezova koji su u svom posjedu imali nedaleki burg Ružicu.⁵³

Mogli bismo konstatirati da su posljednjih deset godina gradišta izazvala još veći interes arheologa. Institut za arheologiju je 2010. godine proveo i probna istraživanja visinske utvrde Gradina u Svetoj Ani kod Đurđevca. (Sl. 10)

Pronađena su dva arheološka horizonta s ostacima drvenog zdanja u starijem, a lokalitet je na osnovi pokretnih nalaza i apsolutnih radiokarbonskih datuma datiran od 13. do kraja 14. ili samog početka 15. stoljeća.⁵⁴

Institut za arheologiju je, nadalje, 2009. i 2010. godine poduzeo i arheološka istraživanja Starog grada Dubovca, pri čemu je istraživana i starija srednjovjekovna faza ovog renesansnog kaštela. Ustanovljeno je postojanje danas u terenu neprepoznatljivog jarka i bedema iz 14. stoljeća, čime bismo mogli pomišljati da je u starijoj srednjovjekovnoj fazi (nakon bogate prapovijesne stratigrafije) ovaj lokalitet odgovarao tipu visinskih gradišta.⁵⁵

Godine 2012. Muzej Moslavine proveo je probno istraživanje visinskog gradišta Kutinica – Bedem, a pronađeni su ulomci kasnosrednjovjekovne keramike kao i ostaci kamene arhitekture.⁵⁶

Hrvatski restauratorski zavod provodi 2014. godine veća arheološka istraživanja lokaliteta Gradišće u Turčišću kod Domašineca, kao što je već spomenuto,⁵⁷ Muzej grada Koprivnice pokreće istraživanje nizinske utvrde u Kloštru Podravskom, srednjovjekovnog Gorbonoka, s izvanrednim nalazima kako opekom zidane arhitekture tako i očuvane drvene građe unutar fortifikacija utvrde.⁵⁸

Godine 2014. Gradski muzej Nova Gradiška pokrenuo je istraživanja nizinskog gradišta u Gornjim Bogičevcima, koja se sustavno odvijaju do danas. Ustanovljeno je da je to bila ivanovačka utvrda iz 14. i 15. stoljeća koja se u povijesnim izvorima spominje kao Sveti Ivan Trnava.⁵⁹ Daljnje istraživanje i

⁵³ Tkalčec 2007a, 22-23, fig. 2; 2012b, 26. fig. 3.

⁵⁴ Tkalčec 2011.

⁵⁵ Tkalčec et al. 2011.

⁵⁶ Bobovec 2013, 68-69.

⁵⁷ Krmpotić et al. 2017.

⁵⁸ Čimin 2014, 12-14; 2017.

⁵⁹ Ivanušec, Mihaljević 2015, 87-90.

Sl. 10 Sveta Ana-Gradina, pogled sa zapada na visinsko gradište (snimila T. Tkalčec, 2009.).

Fig. 10 Sveta Ana-Gradina, view from the west to the upland fortification - gradište (photo: T. Tkalčec, 2009).

Sl. 11 Mala Peratovica-Gradina, pogled od sjevera na istočni segment prvog (unutrašnjeg) obrambenog jarka (snimila T. Tkalčec, 2014.).

Fig. 11 Mala Peratovica-Gradina, view from the north to the eastern segment of the first (interior) defensive ditch (photo: T. Tkalčec, 2014).

objava pronađenih nalaza pružit će nam zasigurno niz vrijednih podataka o načinima gradnje te funkcioniranju života na srednjovjekovnim drveno-zemljanim utvrdama tipa gradište.

Institut za arheologiju 2015. godine provodi istraživanja gradišta Grubišno Polje – Šuma Obrovi 1 datiranog u kraj 15. stoljeća,⁶⁰ pri čemu je otvorena i manja probna sonda na nedalekom gradištu Mala Peratovica – Šuma Obrovi datiranom u 14. ili do sredine 15. stoljeća.⁶¹ (Sl. 11)

U neposrednoj blizini gradišta nalaze se još dva položaja na kojima je Institut za arheologiju arheološkim istraživanjima otkrio crkvu s grobljem (položaj Grubišno Polje – Šuma Obrovi 2) te dijelove naselja iz 14. stoljeća (položaj Grubišno Polje – Šuma Obrovi 3), što kompleks u Šumi Obrovi sjeverno od Grubišnoga Polja čini jedinstvenu očuvanu srednjovjekovnu cjelinu.⁶²

U 2016. godini uslijedila su arheološka istraživanja lokaliteta Lovčić – Slatinsko Brdo – Gradina Turski grad (još neobjavljeno), kojima je Muzej Brodskog Posavlja polučio vrijedne podatke o funkcioniranju jednog visinskog gradišta.

Institut za arheologiju je u 2018. godini, nadalje, proveo istraživanja na visinskom gradištu unutar srednjovjekovnog arheološkog kompleksa Osijek Vojakovački-Mihalj⁶³ te na

⁶⁰ Tkalčec 2016.

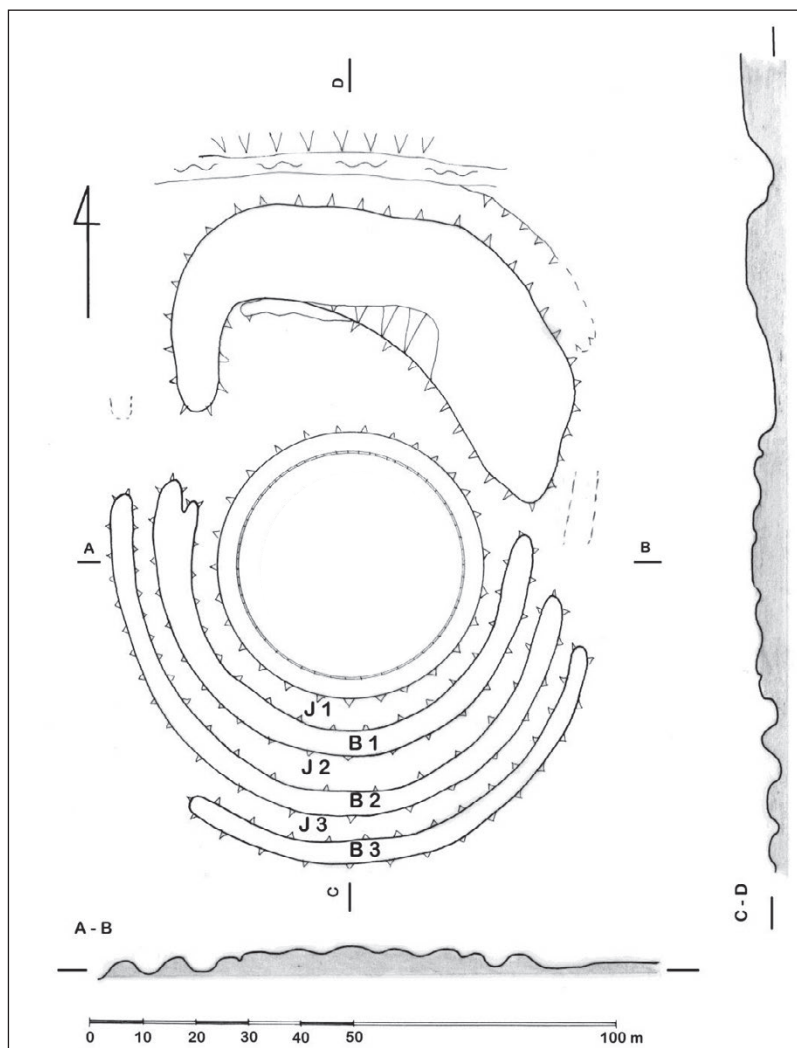
⁶¹ Tkalčec 2016, 110-112.

⁶² Tkalčec, Krznar 2017.

⁶³ Tkalčec 2019a.

⁶⁴ Tkalčec 2019b.

Sl. 12 Gradište Veliki Zdenci-Crni lug, Gradina (crtež: T. Tkalčec).

Fig. 12 The gradište site of Veliki Zdenci-Crni lug, Gradina (drawing: T. Tkalčec).

nizinske gradine Veliki Zdenci – Crni Lug. (Sl. 12)⁶⁴

Oba su istraživanja pokazala kako je riječ o kasno-srednjovjekovnim utverdama plemića. Prva je datirana u 14./15. stoljeće, dok se druga podiže već u 13. stoljeću. Na oba lokaliteta život zamire početkom 16. stoljeća.

RASPRAVA

Pregled arheoloških istraživanja gradišta, predstavljen u prošlom ulomku, upućuje na činjenicu da su na

svima njima arheološki potvrđeni nalazi iz razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Time bi se i njihovo podizanje moglo povezati s općim trendom podizanja utvrda krajem 12. te osobito od 13. stoljeća, a što možemo dovesti u vezu s afirmiranjem feudalizma i plemstva na prostoru Međuriječja. U tom kontekstu očekivana je i datacija njihovog prestanka funkcioniranja na izmaku kasnoga srednjeg vijeka, a što nam potvrđuju i arheološka istraživanja, dakle do prijelaza s 15. na 16. stoljeće kada su ili napuštena ili su iz plemićkih utvrda i rezidencija preinačena u protuosmanlijske vojne utvrde, a tek poneka su preinačena i u novovjekovne dvorce.

Osim arheoloških istraživanja, arheolozi su proveli i niz rekognosciranja u kojima su zabilježena i dokumentirana neka gradišta, međutim u ovome radu ih ne navodimo, već smo se usredotočili na prikaz rezultata samih arheoloških iskopavanja. Spomenut ćemo još i sintezni rad o gradištima iznesen u neobjavljenom magistarskom radu u kojem je na osnovi svih spoznaja iz dotad provedenih arheoloških istraživanja, kao i rekognosciranja, proučavanja kartografskih i povijesnih izvora, na osnovi 91 gradišta na prostoru sjeverozapadne Hrvatske načinjena tipologija gradišta prema njihovom smještaju i obliku, te je zaključeno da sva pripadaju razdoblju razvijenog i kasnog srednjeg vijeka te da su to utvrđena plemićka sjedišta.⁶⁵ Sve

su to utvrde koje se nalaze na području srednjovjekovnog Kraljevstva Slavonije (*Regnum Sclavonia*) unutar Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. To područje pripada među tzv. „zemlje brojnog plemstva“, u kojima je za razliku od kršćanskog zapada postotak plemstva organiziranog u rodove puno viši, odnosno čini od 1,5 pa čak do 10 % udjela plemstva u cjelokupnom stanovništvu⁶⁶ te je plemstvo imalo jednu od najvažnijih uloga u društvenom i političkom životu srednjovjekovne Slavonije.⁶⁷ Stoga ne začuđuje tolika gustoća gradišta razvijenog i kasnog srednjeg vijeka na području sjeverne Hrvatske.

⁶⁵ Magistarski rad je dostupan u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Tkalčec 2004. Skraćeni prikaz tih istraživanja za inozemnu akademsku zajednicu predan je u tisak 2014. godine, međutim još nije objavljen, Tkalčec 2019c.

⁶⁶ Karbić 1998, 73

⁶⁷ Miljan 2014, 104

O tome kako su izgledali centri i sjedišta prvih slavenskih županata ili *slavenskih plemenskih župa*,⁶⁸ koje utemeljeno valja očekivati na ovome području, za sada nemamo pouzdanih arheoloških pokazatelja. Arheolozi i drugi stručnjaci (lingvisti, etnolozi, povjesničari, povjesničari umjetnosti i dr.) danas raznim istraživačkim metodama naslućuju pozicije na kojima su mogla stajati ranosrednjovjekovni važni punktovi poput slavenskih svetišta, pa možda i sjedišta županata, međutim arheologija za sada nije pružila jasne materijalne dokaze o postojanju utvrđenih sjedišta ili utvrđenih ranih slavenskih gradova tipa gradište na našem području. Arheološki su iskopavana brojna ranosrednjovjekovna nalazišta, ni jedan, međutim, ne odgovara tipu gradišta, bilo u smislu manje ranosrednjovjekovne utvrde tipa gradišta, bilo u smislu veće protourbane sredine poput velikih ranosrednjovjekovnih gradišta Zapadnih Slavena. Utvrđenih ranosrednjovjekovnih slavenskih gradišta na prostoru međurječja Drave, Save i Dunava, međutim, moralo je biti (to potvrđuju povijesni izvori, npr. spomeni *castella* u Franačkim analima u vrijeme Ljudevita Posavskog), no o tome kako su ona izgledala, arheologija još nema pouzdane podatke.⁶⁹ Možda će objave novijih istraživanja, primjerice na lokalitetu Brekinjova kosa kod Gline, pružiti nove spoznaje po tome pitanju,⁷⁰ a i zagrebački Kaptol predstavlja potencijalan lokalitet za daljnja istraživanja te problematike.⁷¹ Valja računati i s (arheološki potvrđenom) činjenicom da su prvi slavenski doseljenici svoja uporišta postavljali na već postojeće antičke ili kasnoantičke punktove te možda i nisu imali potrebe (isprva ni mogućnosti) graditi vlastita utvrđena sjedišta. Jednako tako nemamo nikakvih arheoloških materijalnih ostataka ranosrednjovjekovnih gradišta iz 10. stoljeća, tako da konstatacije o tome da je sjeverna Hrvatska bila napučena utverdama protiv Mađara, kako se to ponekad može naći u literaturi, uglavnom

ne arheološkoj, nisu utemeljene na arheološkim nalazima. S arheološkog gledišta ne možemo govoriti o organiziranome sustavu obrane gradištima u vrijeme provala Mađara u ove prostore. Za to područje ne postoje niti povijesni izvori o postojanju utvrda, osim podatka iz 12. st. anonimnog notara Bele III. o utverdama Zagreb, Požega i Vukovo u 10. stoljeću.⁷²

Uzrok izostanku ranosrednjovjekovnih gradišta na našem području dakako može biti i njihova loša očuvanost i istraženost, ali i mogućnost da su fortifikacijski sistemi ondašnjih uporišta građeni od drvenih palisada, bez obrambenih opkopa i bedema te stoga arheološki teže prepoznatljivi.

Nasuprot tomu, izvan Hrvatske, na području Zapadnih Slavena, uz uobičajenija ranosrednjovjekovna gradišta velikih površina postoje i manja nizinska gradišta koja svojom veličinom i morfološkim značajkama zaista podsjećaju na naša nizinska gradišta, pa tako i ona u Svetom Petru Ludbreškom i Mrsunjskom lugu, a koja su datirana u razdoblje ranog srednjeg vijeka i to od 9. pa do 11. stoljeća, odnosno 12. stoljeća.⁷³ Međutim, još je učestalija pojava takvih tipova lokaliteta upravo u razdoblju razvijenog (druga polovina 12. i prva polovina 13. stoljeća) i kasnoga srednjeg vijeka (od sredine 13. do kraja 15. st.).⁷⁴

Na našem području je (za sada), međutim, arheološki dokazano podizanje gradišta utvrđenih sustavom opkopa i bedema tek u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, usporedno s podizanjem kamenih burgova. Brojna provedena arheološka iskopavanja gradišta u međurječju Drave, Save i Dunava utvrdila su da su ona predstavljala utvrđena sjedišta plemićkih posjeda. Vrijeme njihova funkcioniranja je od 12. stoljeća, učestalije od 13. pa do u početak 16. stoljeća, s time da poneka nastavlja egzistenciju i u novome vijeku u smislu pregradnji u novovjekovne dvorce i kurije.

⁶⁸ Klaić 1882, 48-49.

⁶⁹ Nikad cjelovito od arheologa objavljeni podatak o dataciji bedema na položaju današnjeg Muzeja grada Zagreba C14 metodom u 679. godinu, a za koji saznajemo iz objava povjesničara koji su takve podatke prikupili usmenim putem od voditelja istraživanja, Goldstein 1995, 288 i bilj. 68, (iako mi imamo saznanja da je bila riječ o dendrokronološkoj analizi), ne možemo smatrati pouzdanim podatkom o postojanju tako moćne ranosrednjovjekovne utvrde u vremenu kad se slavenski doseljenici još nisu mogli niti konsolidirati u novome prostoru. Niti na prostoru Zapadnih Slavena nemamo arheološki dokazana takva moćna gradišta u 7. stoljeću. No to je tema koja će se razmotriti u nekome drugome radu.

⁷⁰ Madiraca et al. 2018.

⁷¹ Željko Demo otvara mogućnost da je kaptolski brežuljak bio pogodan za smještaj ranosrednjovjekovnog gradišta, a dio nalaza palisade koju je K. Vinski-Gasparini pronašla u iskopavanjima položaja Gamule tumači ranosrednjovjekovnim stepeničastim bedemom, Demo 2007, 30-31.

⁷² Nada Klaić citira Kroniku anonimnog notara kralja Bele III, *Scriptores rerum hungaricum* I, str. 87, Klaić 1982, 19.

⁷³ Usp. npr. Henning 1998; Ettl 2002.

⁷⁴ Primjerice: Měřínský 1981; Klápště 1991; Ruttkay M. 1993; Ruttkay A. 1998; 2006; Měřínský, Plaček 2004.

ZAKLJUČAK

Od vremena pionirskih istraživanja gradišta u Hrvatskoj dr. Zdenka Vinskoga prije gotovo sedamdeset godina, pa do danas došlo je do vrlo velikih promjena i produbljenih saznanja na polju naše teme, stečenih ne samo arheološkim nego i suvremenim multidisciplinarnim istraživanjima.

Osnovne terminološke (i kronološke) odrednice gradišta odredio je Zdenko Vinski nakon probnih iskopavanja gradišta u Svetom Petru Ludbreškom i opsežnih zaštitnih istraživanja gradišta u Mrsunjskom lugu kod Brodskog Stupnika. Prijedlog dr. Zdenka Vinskoga da se termin „gradište“ koristi za ranosrednjovjekovne, a „gradina“ za prapovijesne opće je prihvaćen u hrvatskoj arheologiji. Dok je Vinski, po uzoru na inozemna iskustva, termin gradište dodijelio isključivo ranosrednjovjekovnim lokalitetima, arheolozi kasnijih generacija tim su terminom označili i lokalitete sličnih oblikovnih značajki iz razdoblja kasnoga srednjeg vijeka te se termin „gradište“ počeo koristiti s užom vremenskom specifikacijom – „kasnosrednjovjekovno gradište“. Uz to i dalje se koriste termini poput „grad“, „srednjovjekovni grad“, „plemički grad“ ili opći termin „utvrda“, a u novije vrijeme hrvatski arheolozi preuzimaju i termin „mota“.⁷⁵

I dok danas hrvatski arheolozi uviđaju da su sva dosad iskopavana gradišta, a riječ je o gotovo četrdeset lokaliteta. što je vrlo velik broj, ukazala na razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka te da ranosrednjovjekovne utvrde valja očekivati u manjem broju i vjerojatno u drugačijem obliku, enciklopedijske natuknice i dalje pod terminom „gradište“ prenose njegovo značenje kao da je riječ o gradištima isključivo iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka.

Možemo samo pretpostaviti da je i sam dr. Vinski već prigodom iskopavanja na Sv. Petru Ludbreškom naslutio da tu postoje nalazi i iz kasnijih vremena, s obzirom na to da je istaknuo plemiće Opojeviće i crkvene viteške redove koji su kasnije u svetopetro-ludbreškom kraju imali svoje posjede, međutim usredotočen na razdoblje ranoga srednjeg vijeka te na to da je gradište u Sv. Petru Ludbreškom svojim oblikovnim značajkama zaista nalik jednom dijelu manjih ranosrednjovjekovnih gradišta, lokalitet je datirao u starije razdoblje nego što bismo to učinili danas na osnovi suvremenih spoznaja o nalazima i ovom tipu lokaliteta u Hrvatskoj i srednjoj Europi. Svakako moramo računati s time da je ovaj članak bio jedan od prvih radova dr. Zdenka Vinskoga, kada još možda nije imao dovoljno iskustava s keramičkim materijalom. U njegovim kasnijim radovima je razvidno da je dr. Vinski apsolutno ovladao i poznavanjem ranosrednjovjekovne keramografije, no upravo u tim kasnijim razdobljima dr. Vinski više se nije vraćao problematici hrvatskih gradišta. Na Mrsunjskome lugu, koji također predstavlja jedan od njegovih ranijih arheoloških radova, pojedinačni nalazi ranosrednjovjekovnih naušnica doktoru Vinskome su vjerojatno potkrijepili vjerovanje o ranijoj dataciji nalazišta te je na neki način zemenario spomen prepoznatljivih majoličkih nalaza iz kasnoga srednjeg vijeka, danas prezentiranih u stalnom postavu srednjovjekovne zbirke u Arheološkome muzeju u Zagrebu.⁷⁶ Ranosrednjovjekovnom i kasnosrednjovjekovnom keramikom se u hrvatskoj arheologiji u vrijeme ranijeg djelovanja Zdenka Vinskoga nitko nije specijalizirano bavio, istraživanja su bila usmjerena na tipologiju metalnih nalaza. Ipak, čini nam se da je dr. Zdenko Vinski naslutio da Sveti Petar Ludbreški i Mrsunjski lug treba datirati u kasni-

⁷⁵ Npr. usporediti u Krmpotić et al. 2017: 17. Termin je preuzet iz francuskog *Château à motte* (utvrda na zemljanom nasipu), odnosno latinskome *mota*. Detaljnije o terminologiji u Tkalčec 2004, 16-17, 20-26 ili skraćeno o problematici termina *mota* u Tkalčec 2018, 16. Valja naglasiti, po nama, važnu razliku između izvorno zapadnoeuropskih *mota* i naših gradišta, a to je da gradišta na području Međuriječja u pravilu uz opkop uvijek imaju zemljani bedem ili više njih, dok su *mote* na zapadu uglavnom bez bedema – istaknuti humak je branjen opkopom i drvenim palisadama, ponekad i kamenim zidom, no bez zemljanog bedema. Međutim, termin „mota“ prihvaćen je u međuvremenu i od nekih arheologa i na istočnosrednjoeuropskom prostoru za gradišta koja u svom fortifikacijskom sustavu sadrže i zemljane bedeme. U tom smislu nam se i termin „mota“ i „gradište“ čini pogodnijim terminom od „plemički/feudalni“ ili „srednjovjekovni grad“ pod kojim se podrazumijeva i burg, kao složenija srednjovjekovna utvrda. Općenito terminologija predstavlja složenu problematiku europske akademske zajednice. Teško je uspostaviti jezični konsenzus i u zemljama istog govornog područja iz razloga što postoje različita tumačenja funkcije pojedinih lokaliteta. Termin „gradište“ čini se pogodnim u smislu što je vezan na morfološke karakteristike srednjovjekovnih utvrda okruženih obrambenim opkopima i zemljanim bedemima. Njihova funkcija u razvijenom i kasnom srednjem vijeku većinom je bila utvrđeno sjedište plemića. No to bez arheoloških iskopavanja ustvari pouzdano ne možemo tvrditi.

⁷⁶ Ulomak majoličkog vrča s Mrsunjskog luga, datiran u drugu polovinu 15. do u početak 16. stoljeća, predstavljen je i na muzejskoj izložbi *Let u prošlost, ptice u arheološkoj baštini* te publiciran u katalogu izložbe, Bunčić 2013, 24, kat. br. 26.

je razdoblje jer se nakon tih iskopavanja više nije vraćao istraživanjima gradišta. Vjerojatno je u kasnijim obilascima i rekognosciranjima gradišta stekao dojam kako je riječ o lokalitetima karakterističnima na tlu sjeverne Hrvatske za kasnija srednjovjekovna razdoblja. O tome da je dr. Vinski obilazio gradišta sjeverne Hrvatske i nakon iskopavanja Svetog Petra Ludbreškog i Mrsunjskog luga, donosi podatak poručnik Dušan Pribaković koji je u ime Vojnog muzeja JNA (Beograd) tijekom listopada 1955. godine proveo dvadesetodnevno rekognosciranje srednjovjekovnih nalazišta i gradišta na području sjeverozapadne Hrvatske. U rekognosciranjima je, kao stručni suradnik, od 3. do 6. listopada 1955. sudjelovao i Zdenko Vinski, a od 10. do 16. listopada Ksenija Vinski-Gasparini.⁷⁷

Možemo zaključiti da se duže razdoblje u arheološkoj literaturi, a u pojedinoj povijesnoj čak i do danas, velika gustoća lokaliteta tipa gradište u sjevernoj Hrvatskoj tumačila time da je taj prostor bio napučen ranosrednjovjekovnim gradištima. Novija su arheološka istraživanja pokazala da je ovakav tip lokaliteta karakterističan na našem području za razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Uz kamenom zidane burgove na brdima i *Wasserburgove* u nizinama, javljaju se brojna manja drveno-zemljana utvrđenja – gradišta (koja ponekad mogu sadržavati i zidane objekte), a koja su prvenstveno mogla biti sjedištima srednjeg i nižeg plemstva. Čak i rezultati istraživanja koja je dr. Vinski provodio na gradištima u Mrsunjskom lugu kraj Brodskog Stupnika i u Svetom Petru Ludbreškom ustvari potvrđuju dataciju ove vrste arheoloških nalazišta u Hrvatskoj u razvijeni i kasni srednji vijek. Ne možemo isključiti da na kojem lokalitetu tipa gradište u sjevernoj Hrvatskoj postoji

kontinuitet i od 11. stoljeća, međutim za sada o tome imamo indicije samo na dva lokaliteta – Mrsunjski lug kod Brodskog Stupnika i Gradišće u Turčišću kod Domašince. Istraživači potonjeg gradišta lokalitet ipak prema tipološkoj analizi keramičkog i drugog materijala datiraju od 12. stoljeća, tumačeći pojedine rezultate dobivenih radiokarbonskih datuma mogućim „old-wood efektom“. Za Mrsunjski lug pak, kao jedino gradište s pronalaskom metalnih ranosrednjovjekovnih predmeta, moramo istaknuti da je izuzetno neobična pojava izostanak ranosrednjovjekovne keramike, odnosno materijala kojeg ćemo očekivati u mnogo većim količinama od kovinskih nalaza. Stoga otvaramo pitanje sigurnosti konteksta tih metalnih ranosrednjovjekovnih nalaza koji su se na gradištu mogli naći i u sekundarnom kontekstu.

Iako ne isključujemo mogućnost postojanja utvrđenih lokaliteta (tipa gradišta ili nekog drugačijeg oblika ustroja i organizacije) na tlu današnje sjeverne Hrvatske i u ranome srednjem vijeku, ipak držimo kako valja ispraviti zastarjelo mišljenje kakvo ne počiva na rezultatima arheoloških istraživanja, o tome da je prostor sjeverne Hrvatske napučen ranosrednjovjekovnim gradištima (neovisno o kojem isječku ranoga srednjeg vijeka je riječ). Posebno valja upozoriti na to da hrvatski arheolozi pod „gradištem“ danas ne podrazumijevaju isključivo razdoblje ranoga srednjeg vijeka, dapače ustanovljeno je da lokaliteti tipa gradište zasigurno potječu iz vremena razvijenog i/ili kasnog srednjeg vijeka, a o njihovom kontinuitetu iz ranog srednjeg vijeka nemamo sigurne pokazatelje. O tome kako su mogla izgledati utvrđena sjedišta ranoga srednjeg vijeka na našem prostoru, tek će možda buduća arheološka istraživanja pružiti pouzdanije podatke.

LITERATURA

- Bobovec 2003 A. Bobovec, Tragom arheoloških nalazišta Moslavine, in: D. Pasarić (ed.), *Kutina: povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, Kutina 2003, 63–85.
- Bobovec 2013 A. Bobovec, *Arheologija u Moslavini: uz 50. obljetnicu rada Arheološkog odjela Muzeja Moslavine Kutina 1963.-2013.*, Muzej Moslavine Kutina, Kutina 2013.
- Bunčić 2013 M. Bunčić (ed.), *Let u prošlost, ptice u arheološkoj baštini*, katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb 2013.

⁷⁷ Pribaković 1956, 110. Pojednostosti o tome u obilascima kojih lokaliteta je sudjelovao dr. Vinski saznajemo u bilješci 3. Stari grad kod Zeline, Podrute, Belica, Jalžabet, Martijanec, Sveti Petar, gradište na koti 150. K. Vinski Gasparini sudjelovala je u obilascima sljedećih lokaliteta: Gudovac, Letičan, Duište, Dominkovica, Novi Pavljani, Nevinac, Međurača, St. Plavnice, Turski Sto, Plovdin, Mikleuška, Pribaković, 107, bilj. 3.

- Čimin 2008 R. Čimin, Glazirano stolno posuđe na području sjeverozapadne Hrvatske od 15. do 18. st., in: M. Guštin (ed.), *Miscellanea Aetatis Mediae, Studia universitatis hereditati 1*, Koper 2008, 95–135.
- Čimin 2014 R. Čimin, Prilagodbe u arhitekturi podravskih utvrđenja, *Podravina* 13/2014, no. 26, 5–19.
- Čimin 2017 R. Čimin, *Vlastelinstvo Gorbonok*, katalog izložbe, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2017.
- Čufar, Korenčić, Trajković 2006 K. Čufar, T. Korenčić, J. Trajković, Drvo s tri arheološka nalazišta u Hrvatskoj i mogućnosti njegova istraživanja / Wood from three archaeological sites in Croatia and its research potential, *Drvna industrija* 57/2/2006, 67–73.
- Čufar, Sekelj Ivančan 2013 K. Čufar, T. Sekelj Ivančan, Dendrokronološko datiranje drva s lokaliteta Torčec-Gradić u sjevernoj Hrvatskoj - The dendrochronological dating of wood from the site of Torčec - Gradić i Northern Croatia, *Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja* 7/13/2013, 30–40.
- Demo 2007 Ž. Demo, *Opatovina – tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti. Rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine*, Zagreb 2007.
- Drašković 2009 N. Drašković, Stare Plavnice – Bjelovar, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5(2008)/2009, 178–179.
- Goldstein 1995 I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.
- Ettel 2002 P. Ettel, Der Befestigungsbau im 10. Jahrhundert in Süddeutschland und die Rolle Ottos des Großen am Beispiel der Burg von Roßtal, in: J. Henning (ed.): *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit, Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung «Otto der Große, Magdeburg und Europa»*, Mainz am Rhein 2002, 365–379.
- Henning 1998 J. Henning, Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropas im frühen Mittelalter, in: J. Henning & A. T. Ruttkay (eds.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996, Bonn 1998, 9–29.
- Homen 1998 Z. Homen, Rezultati prve etape arheoloških istraživanja u Glogovnici pokraj Križevaca, *Vjesnik muzealaca i konzervatora Hrvatske* 3/4/1998, 22–26.
- Homen 2000a Z. Homen, Rezultati arheoloških istraživanja tijekom 1998. i 1999. godine u Glogovnici, *Cris* 2/2000, 50–53.
- Homen 2000b Z. Homen, Glogovnica pokraj Križevaca – rezultati arheoloških istraživanja tijekom 1998. i 1999, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 32/1/2000, 80–86.
- Ivanušec, Mihaljević 2015 R. Ivanušec, M. Mihaljević, Lokaliteti križarskih utvrda Račeša, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogićevci), *Godišnjak zaštite spomenika kulture* 39/2015, 77–93.
- Iveković 1968 D. Iveković, Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine, *Zbornik Moslavine* 1/1968, 349–378.
- Jakovljević 2006a G. Jakovljević, Gudovac - Gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2(2005)/2006, 100–101.
- Jakovljević 2006b G. Jakovljević, Gudovac, in: A. Durman (ed.), *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2006, 132–133.
- Jakovljević 2009 G. Jakovljević, Srednjovjekovna konjanička oprema i naoružanje s područja Bilogore, *Opuscula archaeologica* 32/2009, 101–131.

- Jakovljević 2012 G. Jakovljević, *Registar arheoloških nalaza i nalazišta Bjelovarsko-bilogorske županije*, Bjelovar 2012.
- Jakovljević, Tkalčec 2004 G. Jakovljević, T. Tkalčec, Srednjovjekovno Gradište Gudovac-Gradina kraj Bjelovara u svjetlu prvih arheoloških istraživanja, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 36/3/2004, 148–150.
- Kalafatić 2001 Z. Kalafatić, Arheološko istraživanje tumula u Farkaševcu, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 33/3/2001, 132–135.
- Klaić 1982 N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb 1982.
- Klaić 1882 V. Klaić, *Slavonija od X.-XIII. stoljeća*, Zagreb 1882.
- Karbić 1998 D. Karbić, Hrvatski plemićki rod i običajno pravo, *Zbornik Odsjeka za povijesna istraživanja Zavoda za povijest i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 16/1998, 73–117.
- Klápště 1991 J Klápště, Bedřichův-Světec and early feudal residences in NW Bohemia, in: P. Vařeka (ed.) *Archaeology in Bohemia 1986-1990*, Praha 1991, 64–67.
- Knezović 2006a I. Knezović, Stari grad Lukavec, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2(2005)/2006, 155–157.
- Knezović 2006b I. Knezović, Zaštitno arheološko istraživanje starog grada Lukavca godine 2005., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 38/3/2006, 148–155.
- Knezović 2007 I. Knezović, Zaštitno arheološko istraživanje starog grada Lukavca godine 2007., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 39/3/2007, 104–112.
- Knezović 2008 I. Knezović, Stari grad Lukavec, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4(2007)/2008, 193–195.
- Kovačić 2007/2008 B. Kovačić, Nedelišće–Gradišće, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4(2007)/2008, 153–155.
- Krmpotić, Janeš, Sekulić 2017 M. Krmpotić, A. Janeš, P. Sekulić, Gradišće u Turčišću, Međimurje, gradište/mota iz razvijenog srednjeg vijeka, *Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 8/2017, 7–19.
- Kušer 2004 Z. Kušer, Istraživanje srednjovjekovnog nalazišta u Farkaševcu 2002. i 2003., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 36/2/2004, 128–132.
- Lolić 2003 T. Lolić, Lukavec: Zaštitna arheološka istraživanja, in: *Lukavec, katalog izložbe*, Velika Gorica 2003.
- Lovrenčević 1985 Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji, *Podravski zbornik* 85, 1985, 168–199.
- Lovrenčević 1990 Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne gradine u Bilogori, in: *Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja HAD-a* 14/1989, Zagreb 1990, 139–141.
- Madiraca et al. 2018 V. Madiraca, V. Koprivnjak, M. Miletić, T. Zubin Ferri, L. Bekić, Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta Brekinjova kosa (rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine) / Early medieval finds from the Brekinjova kosa archaeological site (Results of excavations in 2011 and 2015), *Archaeologia Adriatica* 11(2017)/2018, 145–215.
- Marcijuš 2009 B. Marcijuš, Nedelišće-Gradišće, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5(2008)/2009, 193–194.
- Marković 1980 Z. Marković, Bilješke o rekognosciranju arheoloških terena oko Koprivnice i Đurđevca 1979. godine, *Muzejski vjesnik* 3/1980, 35–39.

- Marković 1985 Z. Marković, Poljograd, Javorovac, Koprivnica – pokusno iskapanje srednjovjekovnog naselja, *Arheološki pregled* 24/1985, 148–150.
- Měřínský 1981 Z. Měřínský, Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikaci 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), *Archaeologia historica* 6/81 (*Sborník příspěvků přednesených na XII. celostátní konferenci k problematice historické archeologie s hlavním zaměřením na hrady a hrádky v ČSSR, Košice-Zlatá Idka 6.-10. října 1980*), Brno 1981, 147–197.
- Měřínský, Plaček 2004 Z. Měřínský, M. Plaček, Der Feudalsitz in der Siedlungsstruktur des mittelalterlichen Mährens, *Castrum Bene* 7 (*Burgen und Siedlungsstruktur*), Nitra 2004, 159–170.
- Miljan 2014 S. Miljan, Opaske o istraživanju županijskog plemstva i mogućnosti usporedbe s plemićkim društvom Zagrebačke županije u kasnom srednjem vijeku, u: K. Jovanović – S. Miljan (eds.), *Zbornik radova s Prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci*, Filozofski fakultet Rijeka, Rijeka 2014, 101–109.
- Minichreiter 1970 K. Minichreiter, Virgrad, Županja - srednjovjekovno gradište, *Arheološki pregled* 12/1970, 173–176, T. LIV.
- Oroz 2017 A. Oroz, Analiza pokretnih nalaza iz arheoloških istraživanja kod crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Donjoj Glogovnici, *Cris* 19/2017, 73–90.
- Paušak 2007 M. Paušak, Izvješće o probnom iskopavanju na nalazištu Zvizdan-grad kod Soljana, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 39/1/2007, 113–117.
- Paušak 2008a M. Paušak, Petrijevcu – Kraljevo brdo, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4(2007)/2008, 36–37.
- Paušak 2008b M. Paušak, Probno istraživanje lokaliteta Kraljevo brdo k. o. Petrijevcu, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 40/1/2008, 133–136.
- Pavičić 1997 S. Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od 13. do 18. stoljeća*, Zagreb 1940.
- Registar 1997 *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Bjelovar 1997.
- Ruttkay 1998 A. T. Ruttkay, Zur frühmittelalterlichen Hof-, Curtis- und Curia regalis- Frage in der Slowakei, in: J. Henning, A. T. Ruttkay (eds.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn 1998, 405–417.
- Ruttkay 2006 A. T. Ruttkay, Befestigte Anlagen aus dem 11. –17. Jh. in den ebenen Teilen der Slowakei, in: *Burg und ihr Bauplatz, Castrum Bene* 9, Praha 2006, 377–408.
- Ruttkay 1993 M. Ruttkay, Kleine mittelalterliche Befestigungen in der Südwestslowakei, in: *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Bratislava, 1-7 septembre 1991, Bratislava 1993, 132–139.
- Salajić 2001 S. Salajić, *Arheologija virovitičkog kraja*, Virovitica 2001.
- Sekelj Ivančan 2000 T. Sekelj Ivančan, Slučajni nalaz ognjišta na lokalitetu Borovljani – Srednje brdo kraj Koprivnice i slični srednjovjekovni nalazi evidentirani na području sjeverne Hrvatske, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 17/2000, 67–88.
- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Kasnosrednjovjekovna stolna keramika s nekih gradišta iz okolice Kutine i Garešnice / Spätmittelalterliche Töpferware von einigen Wallburgen aus der Umgebung von Kutina und Garešnica, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19/2002, 165–194.
- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Istraživanje srednjovjekovnog gradišta Torčec – Gradić 2002, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/1/2003, 143–145.

- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Arheološko nalazište Torčec-Gradić, *Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja* 3/6/2004, 71–106.
- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, The Earth and Wood Fortification in the Podravina Region and its Relationship to the Settlement and Cemetery, in: *Ruralia VI, Arts and Crafts in Medieval Rural Environment*, Szentendre-Dobogókő, 22-29.09.2005, Turnhout 2007, 39–51.
- Šimek 1993 M. Šimek, Kasnosrednjovjekovni nalaz iz Ludbrega, *Muzejski vjesnik* 16/1993, 30–35.
- Šimek 1999 M. Šimek, Arheologija srednjega vijeka, Toponimi, Arheološka topografija, in: S. Težak, M. Šimek, T. Liplijn, *Županija Varaždinska u srednjem vijeku*, Varaždin 1999.
- Škiljan 2009 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5(2008)/2009, 227–228.
- Škiljan 2010 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6(2009)/2010, 215–217.
- Škiljan 2011a I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 7(2010)/2011, 260–262.
- Škiljan 2011b I. Škiljan, Arheološka istraživanja utvrde Donja Stubica – Stari grad, in: *Zbornik, 800 godina Stubice*, Donja Stubica 2011, 71–140.
- Škiljan 2012 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8(2011)/2012, 243–244.
- Škiljan 2013 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 9(2012)/2013, 279–280.
- Škiljan 2014 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 10(2013)/2014, 211–212.
- Težak–Gregl, Vojvoda 1987 T. Težak–Gregl, P. Vojvoda, Staro Čiče, Gradišće - višeslojno naselje, *Arheološki pregled* 27(1986)/1987, 46.
- Tkalčec 2001 T. Tkalčec, Gotičke keramičke čaše iz Glogovnice i Ivanca Križevačkog kraj Križevaca i Gudovca kraj Bjelovara / Gotische Keramikgefäße aus Glogovnica und Ivanec Križevački bei Križevci und Gudovac bei Bjelovar, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18/2001, 213–234.
- Tkalčec 2002 T. Tkalčec, Arheološko istraživanje crkve Sv. Martina u Maloj Črešnjevici kraj Pitomače u godini 2001, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/3/2003, 117–121.
- Tkalčec 2003 T. Tkalčec, Nastavak istraživanja srednjovjekovnog gradišta Torčec-Gradić u 2003. g. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/3/2003, 117–121.
- Tkalčec 2004 T. Tkalčec, Srednjovjekovna gradišta u Hrvatskoj, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2004.
- Tkalčec 2005 T. Tkalčec, Gudovac-Gradina 2004, *Annales Instituti Archaeologici* 1/2005, 50–55.
- Tkalčec 2007 T. Tkalčec, Crkvari – crkva Sv. Lovre u 2006. godini, *Annales Instituti Archaeologici* 3/2007, 21–25.
- Tkalčec 2011 T. Tkalčec, Probna arheološka istraživanja visinskog gradišta Sveta Ana – Gradina 2010., *Annales Instituti Archaeologici* 7/2011, 45–49.
- Tkalčec 2012 T. Tkalčec, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari – crkva sv. Lovre 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici* 8/2012, 23–28.

- Tkalčec 2016 T. Tkalčec, Kasnosrednjovjekovni arheološki kompleks Grubišno Polje – Šuma Obrovi – probna arheološka istraživanja u 2015., *Annales Instituti Archaeologici* 12/2016, 99–112.
- Tkalčec 2017 T. Tkalčec, Kasnosrednjovjekovna gradišta u široj okolini Križevaca: arheološki prilog poznavanju plemstva srednjovjekovne Križevačke županije, *Cris* 19/2017, 15–33.
- Tkalčec 2019a T. Tkalčec, Arheološka istraživanja na arheološkome nalazištu Osijek Vojakovački – Mihalj u 2018. godini, *Annales Instituti archaeologici* 15/2019, 153–166.
- Tkalčec 2019b T. Tkalčec, Arheološka istraživanja na lokalitetu Veliki Zdenci–Crni Lug 2018. godine, *Annales Instituti archaeologici* 15/2019, 107–116.
- Tkalčec 2019c Tkalčec, T., Small feudal residences in the North-Western Croatia: medieval hill forts and lowland moated fortifications, *Castrum Bene* 13, *Burg und Dokumentation*, 12. –16. Juni 2013, Krems an der Donau, Österreich 2019 (in press).
- Tkalčec, Jakovljević 2003 T. Tkalčec, G. Jakovljević, Prva sezona istraživanja srednjovjekovnog gradišta Gudovac-Gradina, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/3/2003, 85–89.
- Tkalčec, Jakovljević 2005 T. Tkalčec, G. Jakovljević, Gudovac-Gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak* 1(2004)/2005, 57–59.
- Tkalčec, Kostešić 2014 T. Tkalčec, I. Kostešić, Izrada digitalnog modela reljefa arheološkog nalazišta na primjeru Gradine kod Špišić Bukovice, *Annales Instituti Archaeologici* 10/2014, 85–94.
- Tkalčec, Krznar 2017 T. Tkalčec, S. Krznar, Druga sezona arheoloških istraživanja kasnosrednjovjekovnog arheološkog kompleksa Grubišno Polje – Šuma Obrovi, *Annales Instituti Archaeologici* 13/2017, 64–72.
- Tkalčec, Karavanić, Kudelić 2011 T. Tkalčec, S. Karavanić, A. Kudelić, Zaštitna arheološka istraživanja na Starom gradu Dubovcu 2009–2010., *Annales Instituti Archaeologici* 7/2011, 74–80.
- Tomičić 1982 Ž. Tomičić, Rezultati arheoloških terenskih rekognosciranja Međimurja u 1981. god. (antika i rani srednji vijek), *Muzejski vjesnik* 5/1982, 48–54.
- Tomičić 1985a Ž. Tomičić, Gradišće kod Nedelišća – rezultati pokusnih arheoloških istraživanja, *Muzejski vjesnik* 8/1985, 61–63.
- Tomičić 1985b Ž. Tomičić, Rezultati pokusnih arheoloških istraživanja kraj Dvorišća u Međimurju, *Muzejski vjesnik* 8/1985, 63–64.
- Tomičić 1990 Ž. Tomičić, Srednjovjekovni arheološki izvori u međuriječju Mure i Drave – prikaz rezultata novijih istraživanja, in: *Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja HAD-a* 14/1989, Zagreb 1990, 115–129.
- Tomičić, Vidović 1985 Ž. Tomičić, J. Vidović, *Rezultati arheoloških istraživanja u Međimurju 1974–1985*, Čakovec 1985.
- Vinski-Gasparini 1958 K. Vinski-Gasparini, Noviji arheološki nalazi s područja grada Zagreb. Arheološka istraživanja na položaju “Gamula” u perivoju Ribnjaka u Zagrebu, *Tkalčićev zbornik* II/1958, 35–48, figs. 1–8.
- Vinski 1949 Z. Vinski, Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini, *Historijski zbornik* 2/1–4/1949, 223–241.
- Vinski, Vinski-Gasparini 1950 Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Gradište u Mrsunjskom lugu. Prvo iskapanje slaven-ske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*, Zagreb 1950.

ZDENKO VINSKI AND RESEARCH INTO THE *GRADIŠTE* SITES OF THE HIGH AND LATE MIDDLE AGES IN CROATIA

Zdenko Vinski was the first archaeologist in Croatia to commence investigation of *gradište*-type sites, fortifications similar to a motte-and-bailey. His pioneering work on this subject began in the mid-20th century through excavations at the *gradište* site near Sveti Petar Ludbreški and the *gradište* site of Mrsunjski Lug near Brodski Stupnik, which inspired further interest by archaeologists into this type of site.

In this paper, the term *gradište*-type signifies all medieval sites, both in highland as well as in lowland areas, that consist of a central elevation defined by a defensive ditch and earthen rampart or multiple ditches and ramparts. Buildings on these sites were mostly made of wood, but construction with solid materials was not excluded (stone or brick).

Zdenko Vinski was the very first archaeologist to suggest the term *gradište* for medieval sites of this type. He collected the knowledge of foreign archaeologists, mainly about the Western Slavic *gradište* or *Burgwall* type sites, and used the same term for the early medieval earthen-wooden forts surrounded by defensive trenches and earthen ramparts. Since the first research into *gradište* sites in Croatia by Zdenko Vinski, almost seventy years ago, there have been major changes, and knowledge about the northern Croatia *gradište* sites has increased, with the help not only of archaeological investigations, but also contemporary multidisciplinary research. While Vinski, following foreign models, utilized the term *gradište* exclusively for early medieval sites, later generations of archaeologists used this term for sites of similar design features from the Late Middle Ages as well. Consequently, the term *gradište* was used combined

with a more limited time specification, i.e. "late medieval *gradište* sites".

Archaeological excavations of a number of sites has been carried out, and over a decade they have offered a different view of the character and dating of numerous *gradište* sites in the broader Pannonian area between the Drava, Sava, and Danube Rivers. No early medieval horizon has been established at any of the *gradište* sites, suggesting that this type of site is characteristic in our region for the period of the High and Late Middle Ages.

These fortified aristocratic residences can be linked to the affirmation of feudalism and nobility in the area of northern Croatia. They appear at the same time as stone castles. The period during which they were in function is dated to the 12th century, more frequently to the 13th century, and continued until the beginning of the 16th century, while some also existed in the post-medieval period as well, in terms of adaptations into post-medieval castles and manor houses. The emergence of such medieval sites is common in this period throughout a wide European area.

To summarize, Zdenko Vinski in fact laid the foundations for research into the *gradište*-type sites in Croatia. Over time, our knowledge of the *gradište* sites in Northern Croatia has been shown to be different from his original early dating. However, the aim of science and scientists in general is to open doors with their research to future scientific discoveries. In this regard, we can conclude that Zdenko Vinski's academic and scientific mission in the field of *gradište*-type fortifications research was completely fulfilled.

IVANA ŠKILJAN

MUZEJI HRVATSKOG ZAGORJA
SAMCI 64
HR-49245 GORNJA STUBICA
ivana.skiljan@mhz.hr

STANJE ISTRAŽENOSTI, TIPOLOGIJA I TERMINOLOGIJA SREDNJOVJEKOVNIH I RANONOVOVJEKOVNIH PEĆNJAKA SJEVERNE HRVATSKE

Autorica u tekstu definira pojam kaljeva peć, njezine sastavne dijelove i osnovne funkcije, donosi pregled stanja istraženosti kasnogotičke, renesansne i ranobarokne pećarske proizvodnje s prostora središnje i istočne Hrvatske, s naglaskom na područje nekadašnje srednjovjekovne Slavonije, te predlaže terminologiju i tipologiju pećnjaka i sastavnih dijelova kaljevih peći na temelju analize nalaza pećnjaka sa spomenutog područja. Također se osvrće na dosadašnje spoznaje o pojavi i razvoju zagrijavanja prostora uz pomoć kaljevih peći u Europi.

Ključne riječi: kaljeva peć, pećnjak, tipologija, stanje istraženosti, kasni srednji vijek, rani novi vijek, srednjovjekovna Slavonija

UVOD

U raznim povijesnim razdobljima ljudi su na različite načine osiguravali toplinu svojega životnog prostora. U razdoblju srednjega i ranoga novog vijeka razlikuju se četiri osnovne vrste peći za grijanje: glinena,¹ kamena, željezna i kaljeva.² Kaljeva peć se može definirati kao zatvoreno ognjište čija je osnovna funkcija zagrijavati okolni prostor isijavajući toplinu. Razlikuje se od grijaćih sistema koji su funkcionirali slično *hipokaustu*, smještenih ispod ili uz prostor u kojem se živjelo, indirektno isijavajući toplinu uz pomoć zagrijanog zraka. S obzirom na svoju glavnu funkciju, kaljeve peći svrstavamo u skupinu peći za grijanje i razlikujemo ih od skupine peći za proizvodnju i oplemenjivanje. Budući da peć za grijanje

zagrijava okolinu isijavanjem, uvijek mora postojati unutarnja prostorija (spavaonica, soba, odaja) kako bi kaljeva peć ispunila svoju osnovnu funkciju. Peći za proizvodnju,³ naprotiv, s proizvedenom i pohranjenom toplinom tope gorivo, odnosno materijal koji treba gorjeti ili se treba promijeniti. Stoga je osnovna razlika prigodom konstrukcije peći za proizvodnju u odnosu na peć za grijanje usmjerenost potonje na postojanost topline i izolaciju u odnosu na vanjski prostor.⁴ Kaljeve peći nisu korištene isključivo za grijanje, mogle su se koristiti i kao mjesto za kuhanje, sušenje, štednjak ili peć za pečenje, kako to potvrđuju uglavnom peći poznate u etnologiji, odnosno brojni sačuvani minijturni modeli kaljevih peći, koji upućuju na mogućnost kuhanja s pretincima za pečenje i držačima za toplu vodu („kotić za kuhanje vode“).⁵

¹ Glinena peć sastoji se potpuno ili djelomično od nepečene gline koja je od slučaja do slučaja armirana snopom šiblja, drvenim okvirom ili lomljenim kamenom ili opekom. Tipični primjeri za takve peći su poznate sobne peći iz Tirola, a slične peći prisutne su i u Švicarskoj, Roth Heege 2012, 25. One su se povremeno, sve do novog vijeka, kombinirale s pojedinačnim zdjelastim pećnjacima.

² Roth Heege 2012, 25.

³ Proizvodne peći (npr. lončarske peći, pećnice ili peći za varenje) istovremeno su mogle imati i funkciju grijanja ako su bile smještene u unutrašnjosti kuća za stanovanje, Roth Heege 2012, 24.

⁴ Roth Heege 2012, 24.

⁵ Rosmanitz 2012, 168-178.

Još jedna funkcija peći za grijanje svakako je i njezina reprezentativna uloga, posebice kada je riječ o kaljevim pećima kasnoga srednjeg vijeka i novog vijeka. Reljefno ukrašavanje prednjih ploča pojedinih pećnjaka javlja se rano te s vremenom postaje sve složenijim uporabom naprednijih tehnika glaziranja i pojavom figuralnih ciklusa na pećima koje čine jednu likovnu cjelinu. Lončarski zanat, iz kojeg se potom specijalizira pećarski, nije smatran umjetnošću, već obrtom ili cehom, a ulomci pećnjaka, koji se otkrivaju sve brojnijim arheološkim istraživanjima, važan su segment u proučavanju kasnogotičke, renesansne i barokne primijenjene umjetnosti.

RAZVOJ, OBLICI I SASTAVNI DIJELOVI KALJEVIH PEĆI

Porijeklo i prva pojava kaljevih peći na prostoru središnje Europe, s obzirom na današnje stanje istraživanja, još uvijek nije sasvim rasvijetljena. Vrlo poznati i u literaturi često navođeni najraniji keramički nalazi pronađeni u pokrajini Alzase, koji oblikom podsjećaju na ostatke kaljevih peći, datiraju se u razdoblje od 8. do 11. stoljeća. Nalazi iz Strasbourga, s lokacije „Place des Bateliers”, pronađeni su u otpadnoj jami s 1646 ulomaka keramičkih posuda koje su s obzirom na oblik tipološki determinirane kao čašasti pećnjaci. Nalazi su pronađeni u horizontu koji je radiokarbonskom analizom datiran u karolinško razdoblje.⁶ Pećnjaci su izrađeni od svijetle gline na lončarskom kolu. Međutim, stručnjaci nisu sasvim usuglašeni predstavljaju li spomenuti keramički nalazi, koji oblikom odgovaraju čašastim pećnjacima, zaista jednostavan oblik pećnjaka kakav je sačinjavao najstarije poznate kaljeve peći u Europi.⁷ Navodi se nekoliko mogućih funkcija spomenutih nalaza. Ponajprije, nalazi mogu predstavljati tzv. tehničku keramiku, koja je sukladno kasnoantičkoj tradiciji korištena pri izgradnji stjenki peći za proizvodnju keramike, odnosno, keramika je također mogla činiti dijelove sistema indirektnog zagrijavanja prostora toplim zrakom, ispod zemlje s ugrađenim „keramičkim

dijelovima“, poput poznatih analogija iz Ulma (Baden-Württemberg), Pfalz Ingelheima (Rheinland-Pfalz) ili iz samostana Breitenau (Heese).⁸

U literaturi se često navodi i preispituje podatak iz povijesnog izvora – zakon langobardskog kralja Liutpranda (712.-744.), namijenjen zidarima, u kojem se spominju peći (*furnus*) izrađene uz pomoć lonaca (*caccabus*).⁹ Nije jasno na koji su se način upotrebljavali lonci u tim langobardskim pećima. Budući da se spominje 250 i više lonaca, prije se može pomisliti da se radi o nadsvođivanju s vijencima lonaca. Upitno je i jesu li se te peći doista koristile za grijanje ili uglavnom za pečenje i proizvodnju. Lonci su kod kaljevih peći centripetalno postavljeni u lukove i virili su iz stijene peći, a 250 lonaca se uz takav način izrade prostorno nema kamo smjestiti na jednoj peći.¹⁰ Ako se kod svih gore navedenih primjera ranih nalaza tzv. pećnjaka zaista radi o pećnjaku/kaljevoj peći, ostaje veliko pitanje kako protumačiti prekid kontinuiranog razvoja „izuma kaljeve peći“ između prve navodne pojave u 7. ili 8. stoljeću te najranijih sigurnih dokaza kaljeve peći, kako se donedavno smatralo, u 12. stoljeću (oko 1200.).¹¹ Bitno je ovdje naglasiti važnost nedavno objavljenih nalaza jednostavnih pećnjaka pronađenih u napuštenom srednjovjekovnom selu Bettenach u blizini Lausena u današnjoj sjeverozapadnoj Švicarskoj. To je područje kontinuirano naseljeno od razdoblja antike do okvirno 1200. godine i tamo su iskopani trenutno najstariji sigurni ostaci kaljeve peći koja se datira u razdoblje oko 950. godine.¹² Ulomci pećnjaka i ostaci jednostavne peći pronađeni su u kamenom zidanoj zgradi datiranoj u 10. st. koja se sastojala od dodatnih prostorija izrađenih od drveta u kombinaciji s tvrdom zidanom građom u kojoj je otkrivena spomenuta peć. Peć se zagrijavala iz druge, zidom odvojene prostorije, što je vidljivo na prijedlogu rekonstrukcije peći s plitčastim pećnjacima s okruglim otvorom i ravnim dnom.¹³ Donedavno su se najraniji arheološki nalazi što se sa sigurnošću mogu kategorizirati kao ostaci kaljevih peći datirali u razdoblje od 1100. na dalje, a iskopani su na prostoru

⁶ Châtelet, Schwein 2000, 15-31.

⁷ Roth Heege 2012, 30.

⁸ Roth Heege 2012, 30-31.

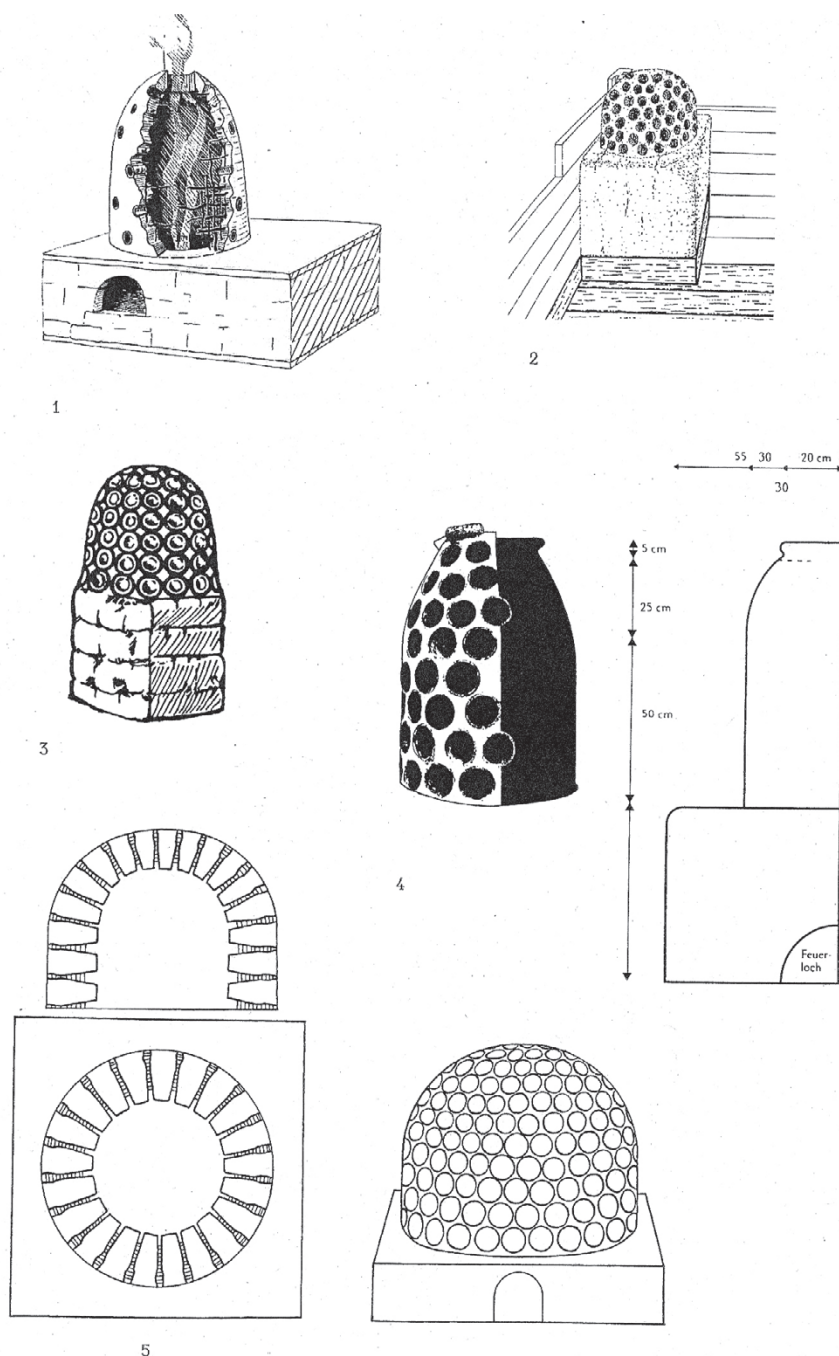
⁹ Franz 1981, 16.

¹⁰ Franz 1981, 16.

¹¹ Roth Heege 2012, 31.

¹² Marti 2018, 93-111.

¹³ Marti 2018, 100, Abb. 9.

Sl. 1 Rekonstrukcije ranih primjera kaljevih peći: 1. Zürich, Münsterhof, druga četvrtina 13. st.; 2. Winterthur, Metzgasse, 1208. – 1300.; 3. Neuneburg, Freyburg/Unstrut, 13. st., 4. Straubing, Schmidlgasse, druga pol. 13. st.; 5. Wiprechtsburg bei Grotzch, 12. st. (prema: Hellenkamp-Lumpe 2006, T. 155).

Fig. 1 Reconstruction of early examples of tile stoves: 1. Zürich, Münsterhof, second quarter of the 13th cent.; 2. Winterthur, Metzgasse, 1208 – 1300; 3. Neuneburg, Freyburg/Unstrut, 13th cent., 4. Straubing, Schmidlgasse, second half of the 13th cent.; 5. Wiprechtsburg bei Grotzch, 12th cent. (from: Hellenkamp-Lumpe 2006, Pl. 155).

ru današnje Švicarske, na utvrdi Frohburg u kantonu Solothurn i u Winterthuru (Sl. 1). Na oba lokaliteta nalazi predstavljaju tzv. dvostruke peći ili dvostruka ognjišta gdje je kaljeva peć postavljena u jednom prostoru grijana iz drugog prostora – kuhinje.

Vrlo slični oblici ranih kaljevih peći datiranih u 12. i 13. stoljeće javljaju se ne samo na švicarskim

lokalitetima, već i na prostoru Baden-Württemberga, Bavorske i rurske regije, sve do Lübecka na sjeveru današnje Njemačke. Proizvodnja kaljevih peći polako se širi od 1100. godine na dalje, a poslije 1200. godine većina stručnjaka se slaže kako su kaljeve peći prisutne u pokrajinama čitavoga njemačkog govornog područja. Tako se, primjerice, na prostoru Tirola, u

Sl. 2 Najraniji grafički prikaz kaljeve peći. Würzburg, Bavarska, 1250.-1259. (prema: Roth Heege 2012, 153, sl. 245).

Fig. 2 The earliest graphic depiction of tile stoves. Würzburg, Bavaria, 1250-1259 (from: Roth Heege 2012, 153, fig. 245).

Innsbrucku, kaljeve peći javljaju od 13. stoljeća na dalje. Termin „Kachelofen“ se od 14. st. pojavljuje u gornjonjemačkim, a tek od 1405. godine u donjonjemačkim povijesnim izvorima, pa se tako na računu za grad Hüldeheim pojavljuje riječ „kachelenovan“.¹⁴ Međutim, s obzirom na današnje stanje istraženosti, još uvijek se ne može sa sigurnošću tvrditi kako je tekao razvoj i prva pojava kaljevih peći u Francuskoj (izvan Alzasa) i u sjevernoj Italiji, a o sigurnim počecima uporabe kaljevih peći u sjevernoj Hrvatskoj možemo tek nagađati. Iako je dugogodišnji istraživački rad Imre Holla uvelike pridonio poznavanju razvoja kaljevih peći u ugarskim pokrajinama, bitno je napomenuti kako će suvremena sustavna istraživanja srednjovjekovnih lokaliteta zasigurno bolje rasvijetliti razvoj najranijih oblika pećnjaka u Kraljevini Ugarskoj, pa tako i u srednjovjekovnoj Slavoniji.

Najraniji poznati slikovni izvor na kojem je prikazan čovjek koji grije noge sjedeći uz kaljevu peć koja je gotovo u cijelosti prikazana (Sl. 2), datira se u godine 1250.-1259. te potječe s iluminacije na

minijaturi pohranjenoj u Bayerische Staatsbibliothek u Münchenu.¹⁵

Među najranije slikovne prikaze, na čije se reprodukcije gotovo redovito nailazi u sve opsežnijoj literaturi o pećnjacima i kaljevim pećima, pripadaju prikazi peći s ciriškoga heraldičkog svitka, zatim, također iz Züricha, prikaz peći na freski u sceni koja sugerira mjesec prosinac u „Haus zum Langen Keller“ te na freski iz Konstanze.¹⁶ U svitku s grbovima iz Züricha iz prve trećine 14. st. shematski su prikazane dvije peći.¹⁷ Prema autorici R. Franz, činjenica da najstariji prikazi peći potječu iz Züricha i Konstanze također opravdava pretpostavku da je kaljeva peć nastala u području Alpa. Iz tog dijela je putovala na sjever i bila umjetnički oblikovana, najčešće za potrebe plemićkih rezidencija i stanova bogatih građana.

Sastavne elemente kaljevih peći,¹⁸ osim vanjskog plašta izrađenog od pećnjaka i gline, čine i konstruktivni dijelovi unutrašnjosti peći, postolje te dekorativni elementi. Sastavni elementi kaljevih peći izrađeni su od pečene keramike i gline, a djelomično i od kamena, crijepa, opeke, drva ili metala, dakle, dijele se na keramičke i ne-keramičke sastavne dijelove. Pećnjaci primarno imaju funkciju poboljšati davanje topline, pohraniti toplinu i dalje je direktno proširiti na zrak prostorije. Oni isto tako služe i za zaštitu od požara. Njihova sekundarna funkcija ispunjava dekorativno-reprezentativne svrhe. Za razliku od toga, ostali keramički sastavni dijelovi peći nemaju neposrednu funkciju grijanja, nego uglavnom imaju dekorativni ili statični karakter (npr. krunište, letvičasti pećnjaci, podnožje peći, čepovi za zatvaranje). Kaljeva peć uvijek stoji na podu, na masivnom postolju (šljunčane podloge, glinene podloge ili kamene ploče) ili na potpornoj konstrukciji od temeljnog okvira (npr. od metala ili drva) s lakšim keramičkim podnožjem peći ili pak s masivnim podnožjem od kamena, drva ili metala. Na postolju odnosno na temeljnoj ploči i na podnožju stoji tijelo peći koje se uglavnom sastoji od pećnjaka i glinenog plašta peći. Često se sastoji od dva dijela: donji dio (ložište) i gornji dio (toranj) (Sl. 3).

Kako bi se postigla dobra stabilnost peći, često su se s unutrašnje strane peći ugrađivali i obluci i/ili smrv-

¹⁴ Franz 1981, 38.

¹⁵ Cod. Lat. 3900 fol. fv; prema Hallenkamp-Lumpe 2006, T. 153, 1.

¹⁶ Hallenkamp-Lumpe 2006, 32; Henkel 1999, 45.

¹⁷ Franz 1981, 17, sl. 4.

¹⁸ Više o sastavnim elementima kaljevih peći vidi u: Roth Heege 2012, 129.

Sl. 3 Dvor Veliki Tabor, rekonstruirana kaljeva peć, oko 1600. (snimila I. Škiljan).

Fig. 3 Veliki Tabor Castle, a reconstructed tile stove, ca. 1600 (photo: I. Škiljan).

ljena opeka između pećnjaka u glini peći, međusobno spojeni metalnim sponama (Sl. 3a), poput nalaza iz Velikog Tabora.¹⁹ Za povećanje stabilnosti i kapaciteta pohrane, *tubus* pećnjaka punio se glinom i kamenjem za punjenje. Ovisno o modi i ukusu vlasnika peć može imati jednostavni,²⁰ četvrtasti, okrugli, poligonalni itd. oblik, ali zabilježene su i razne kombinacije navedenih oblika. Osim toga kod pojedinih kaljevih peći iz 16. pa sve do 20. stoljeća postoje priključeni *sporedni dijelovi* koji se u njemačkoj literaturi javljaju pod pojmovima koji bi se dosta nespretno mogli prevesti kao „zid peći“²¹ („Ofenwand“, „Ofenkunst“, „Kunst“).²² Kod starijih kaljevih peći od 16. pa sve do 18. stoljeća

Sl. 3a Dvor Veliki Tabor, rekonstruirana kaljeva peć, oko 1600., unutrašnji dio peći prilikom izgradnje (snimila S. Antony Čekalova).

Fig. 3a Veliki Tabor Castle, a reconstructed tile stove, ca. 1600, the interior part of the stove during reconstruction (photo: S. Antony Čekalova).

spomenuti *sporedni dio* sastoji se uglavnom od nadograđenog stepeništa, odnosno sjedišta peći koje se nalazi između peći i zida, tzv. funkcionalna stepenica peći/sjedište peći.²³ Stepenice stepeništa peći izrađene su na vertikalnim dijelovima u pravilu od pećnjaka, a na površinama od ploča od pješčenjaka ili od horizontalnih, keramičkih ploča za pokrivanje/pločica za peći. Izuzev pećnjaka, navedene pločice i cjelokupni fundus ostalih konstruktivnih sastavnih elemenata peći do danas nije sistematiziran. Naime, sve do razvoja specijalnih pećnjaka vijenca peći i kasnijih keramičkih kutnih rješenja, odnosno kutnih pećnjaka morali su se raditi prijelazi od gline između gornjeg i donjeg dijela peći i isto tako između pojedinih strana peći.²⁴ Međutim, osobito na području prijelaza donjeg dijela peći u toranj peći nastale su horizontalne površine koje se nisu mogle konstruirati s pojedinačnim pećnjacima. Te zone prijelaza izvana nisu vidljive, a konstruirane su djelomično kamenim pločama ili (u novom vijeku) ravnim crijepom, željeznim šipkama ili metalnim okvirima.²⁵ Površina ovih horizontalnih zona prekrivala se od prve polovice 16. stoljeća sa spome-

¹⁹ Škiljan 2007, kat. 135, 136.

²⁰ Stoljećima su vrlo omiljene bile i sasvim jednostavne kubične četvrtaste kaljeve peći, ponekad sa zaobljenom frontalnom stranom, a u ruralnim regijama od 18./19. stoljeća često su bile zamijenjene stepeničastim pećima koje su služile i za sjedenje (Roth Heege 2012).

²¹ Dalje u ovoj knjizi za navedeni dodatak peći koristit će se termin „peći sa sporednim dijelom“.

²² Roth Heege 2012, 133.

²³ Roth Heege 2012, 133.

²⁴ Roth Heege 2012, 129.

²⁵ Roth Heege 2012, 130.

nutim keramičkim pločicama za peć,²⁶ a iste ploče za pokrivanje mogle su se koristiti za zaštitu od požara kao pločice na podu ispod peći, odnosno mogle su služiti za oblaganje zida iza i pored kaljeve peći.²⁷

Unutrašnjost peći može sadržavati i unutrašnje konstrukcije, iako najjednostavnije može biti izvedena u obliku nepodijeljene šupljine koja se sastoji od pećnjaka na čijem dnu gori vatra. Tek od 18./19. stoljeća postoji sve više znakova da su se i u unutrašnjost peći ugrađivali svodovi i cjevasti odvodi za dim kako bi se što više racionalizirala potrošnja goriva.²⁸ Kaljeva peć zagrijava se iz prostora koji se mora zagrijati (punjenje sprijeda) ili iz sporednog prostora (punjenje straga), što je puno učestalije. Kao odvod dima mogao se koristiti gornji dio otvora za vatru ili odvojena rupa iznad otvora za vatru. Već od kasnoga srednjeg vijeka postoje u raznim regijama keramičke cijevi za odvod dima.²⁹ Na vrhu kaljeva peć može imati keramičko krunište (dodatak peći). Uz pomoć posebnih ukrasnih pećnjaka gornjeg reda vijenca peći i krunišnih pećnjaka, a ponekad i uz pomoć nekog individualnog rješenja oblikovanog uz pomoć gline koja čini tzv. plašt peći na brojnim poznatim primjerima kaljevih peći napravljen je u pravom smislu riječi okrunjeni završetak peći.

POVIJEST ISTRAŽIVANJA KALJEVIH PEĆI – MEDUNARODNA DOSTIGNUĆA

Kaljeve peći brzo su se proširile i ostale su u uporabi u svim europskim zemljama s kontinentalnom klimom, tako da ih nalazimo na prostoru od zapadne Europe, preko Skandinavije, srednje Europe, do istočno i jugoistočnoeuropskih zemalja, te je bibliografija o izabranoj temi iznimno obimna. Prema tome, kaljeve su peći, sačuvane *in situ* po brojnim europskim utverdama, zbog estetski zanimljivih figuralnih prikaza i glazura na prednjim pločama pećnjaka, vrlo rano pobudile interes stručne javnosti, ponajprije povjesničara umjetnosti. Već od početka prošloga stoljeća

postoje radovi o kaljevim pećima određenih manjih ili većih regija, poput sinteze o tipološkom razvoju kaljevih peći S. Ambroisiani, *Zur Typologie der älteren Kacheln*, izdane u Stockholmu 1910. godine.³⁰ U prvim pokušajima sistematiziranja pećnjaka karakteristično je da povjesničari umjetnosti pećnjake i kaljeve peći proučavaju isključivo na temelju stilskih karakteristika te se ponajprije uzimaju u obzir estetski zanimljivi primjerci. U tom smislu, uvid u europske pećarske proizvode pruža i djelo autora K. Straussa objavljeno u tri toma: *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich und der Schweiz*, izdanom u Strassburgu 1966. godine, zatim *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, Schweiz und Skandinavien*, izdanom u Baselu 1972. godine te *Die Kachelkunst des 15. und 17. Jahrhunderts in europäischen Ländern* izdanom u Münchenu 1983. godine.³¹ Dakle, spomenuti autor objedinio je reprezentativne, likovno najbolje izvedene pećarske proizvode pohranjene u europskim muzejima i dvorcima te ih analizirao isključivo na temelju likovnih prikaza na njihovim prednjim pločama, bez detaljnije analize njihovog razvoja ili tipologije. Iako je spomenuti autor izdvojen jer je pokušao obuhvatiti gotovo sve europske zemlje u kojima postoje pećarski proizvodi, sličnih monografija koje, rekli bismo, gotovo kataloški obuhvaćaju pećnjake određene geografske cjeline, ima izuzetno veliki broj. Dakako, spomenuti način objavljivanja pećnjaka logičan je, uzevši u obzir kako su takve brojne publikacije zaista katalozi muzejskih zbirki, poput nešto kasnije izdanih kataloga *Stredoveké kachlice* Arheološkog muzeja u Bratislavi,³² zatim kataloga *Pražské kachle doby gotické a renesanční*, izdanog u Pragu,³³ i mnogih drugih.

Osnove suvremenoj tipologiji kaljevih peći postavila je Rosemarie Franz opsežnim djelom *Der Kachelofen* izdanim u Grazu 1969. godine,³⁴ odnosno 1981. godine u proširenom izdanju u kojem su analizirane

²⁶ Tzv. oplatne pločice peći.

²⁷ Roth Heege 2012, 129.

²⁸ Roth Heege 2012, 132.

²⁹ Te cijevi na unutrašnjim stranama često imaju čađu, a na vanjskim stranama ostatke gline za peći, Roth Heege 2012, 135.

³⁰ Ambroisiani 1910.

³¹ Strauss 1966; Strauss 1972; Strauss 1983.

³² *Stredoveké...* 1993.

³³ Brych 1990.

³⁴ Franz 1969.

tehnike pečenja, slaganja i razvoja pećnjaka i kaljevih peći te su opsežno dokumentirani pećnjaci iz srednjoeuropskih zemalja. Rad je podijeljen u dvije osnovne cjeline: prvu koja se odnosi na tehnike, materijal i razvoj pećarstva te drugu u kojoj su objavljeni srednjoeuropski pećnjaci i kaljeve peći karakteristični za pojedina razdoblja.³⁵ U prvom dijelu autorica objašnjava tipove pećnjaka, donosi njihovu terminologiju i predstavlja razvoj pećnjaka od jednostavnih zdjelastih formi do pećnjaka s prednjom dekorativnom pločom i pećnjaka u obliku niše, podijelivši ih u određene skupine koje su popraćene crtežima, odnosno na isti način objašnjava razvoj oblika samih peći. Drugi dio podijeljen je prema stilskim razdobljima i potkrijepljen primjerima pećnjaka i podacima o glavnim radionicama s čitavoga srednjoeuropskog prostora koje se uglavnom prepoznaju u kasnogotičkom periodu ili je riječ o istaknutim pećarima iz renesanse i baroka poput Georga i Johannes Vesta, ili majstora s pseudonimima HGD, M. F. itd. Ovi majstori su izvršili znatan utjecaj u pojedinom razdoblju. Na taj način obrađene su sljedeće cjeline: pećnjaci i peći 14. i 15. st., zatim pećarstvo 16. st., pećarstvo 17. st., pećarstvo 18. st. te su kratko prikazane klasicističke i industrijske peći. Kroz tako opsežan materijal predstavljene su osnovne karakteristike peći i pećnjaka za svako razdoblje. Nadopunjeno izdanje završava prikazom salzburške keramičke proizvodnje u 16. i 17. st. te djelovanjem pećara Virgila Solisa i Henricha Aldegrevera. Iako su u novije vrijeme saznanja o najranijim primjerima pećnjaka u srednjovjekovnoj Europi uvelike obogaćena brojnim arheološkim istraživanjima, pa je i tipologija R. Franz danas nedostatna jer su uzeti u obzir samo dobro poznati i reprezentativni produkti srednjoeuropskog pećarstva, ovaj rad nudi izvrstan pregled najkvalitetnijih pećarskih proizvoda iz Švicarske, Njemačke, Češke, Mađarske i Austrije te stoga ne iznenađuje činjenica da je djelo doživjelo svoje drugo, nadopunjeno izdanje 1981. godine, te predstavlja osnovnu literaturu o razvoju europskog pećarstva i kaljevih peći.

Slične monografije na njemačkom govornom području javljaju se od osamdesetih godina na dalje

sve češće, poput djela J. Taubera pod nazivom *Herd und Ofen im Mittelalter*, izdanog u Baselu 1980. godine³⁶ te knjige T. Gebharda pod nazivom *Kachelöfen, Mittelpunkt häuslichen Lebens; Entwicklung, Form, Technik*.³⁷ Tauber u svojem pristupu čini golem iskorak jer srednjovjekovni materijal s prostora njemačkog dijela Švicarske pokušava sistematizirati i tipologizirati uzimajući u obzir arheološki kontekst. Gebhard izdaje svoje djelo u Münchenu 1988. godine, i sam naslov upozorava kako se proučavanje kaljevih peći sve više udaljuje od pukog katalogiziranja pojedinačnih pećnjaka ili pak stvaranja tipologija, već se počinje analizirati značenje peći kao centralnog motiva oko kojega se organizira život u kući i cjelokupna unutrašnja dekoracija, a sve se veća pažnja posvećuje ikonografskom značenju likovnih prikaza na pećnjacima. Tako u Češkoj skupina autora izdaje ikonografski leksikon motiva koji se javljaju na prednjim pločama kasnogotičkih i renesansnih pećnjaka pod nazivom *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*. Leksikon, dakako, pruža ikonografsku analizu reljefnih ukrasa koji su podijeljeni na biblijske motive, mitologiju, alegoriju i fantastiku, zatim svjetovne motive, pa heraldiku, arhitekturu i konačno ornament.³⁸ Danas se suvremeni pristup ikonografskoj analizi prikaza na pećnjacima pomalo približava pristupu antropologije povijesti umjetnosti i historijske antropologije, o čemu nam svjedoče radovi rumunjske autorice A. Gruie,³⁹ koja se ujedno bavila i analizom motiva na prednjim pločama pećnjaka s prostora kasnosrednjovjekovne Slavonije. Ipak, bitno je naglasiti kako su već tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća spomenuti, danas već u literaturi često nazivani *klasični autori*,⁴⁰ prvi učinili velik pomak u izučavanju ikonografskih prikaza i arhitekture kaljevih peći.

Razvojem srednjovjekovne i novovjekovne arheologije otkriva se sve više materijala sa sigurnim stratigrafskim podacima, tako da se objavljuju monografije o pećnjacima koji su pronađeni na određenim lokalitetima, često urbanim cjelinama, gdje se može pratiti razvoj pećarstva kroz duži vremenski period te, zbog

³⁵ Franz 1981.

³⁶ Tauber 1980.

³⁷ Gebhard 1988.

³⁸ Čeněk et al. 2004.

³⁹ Gruia 2006; Gruia 2006a; Gruia 2007; Gruia 2013.

⁴⁰ Blümel 1965; Franz 1981; Gebhard 1981; Strauss 1966; Strauss 1972; Strauss 1983.

sve preciznije arheološke dokumentiranosti i metodologije, stvarati zasebne kronologije i sigurniji zaključci o najranijim oblicima pećnjaka i kaljevih peći, poput djela *Spätmittelalterliche reliefierte Ofenkeramik in Bern* koje detaljno obrađuje arheološki dokumentirane nalaze pećnjaka iz Berna⁴¹ u kojem se najjednostavniji oblici pećnjaka sigurno datiraju u kraj 11. i početak 12. st., zatim rada autora H.G. von Stephana *Kacheln aus dem Werraland: Die Entwicklung der Ofenkacheln vom 13. bis 17. Jahrhundert im unteren Werra-Raum*, izdanog u Göttingenu 1991. godine⁴² te rada W. Endresa pod nazivom *Ein Kachelofen aus Straubings fruher Zeit* u kojem autor, zbog dobre arheološke dokumentiranosti jednostavnih zdjelastih pećnjaka pronađenih *in situ* u staroj gradskoj jezgri Straubinga, a na kojima su bili vidljivi ostaci glinenog plašta, donosi najraniju poznatu idealnu rekonstrukciju kaljeve peći koju datira najranije u 12. st.⁴³

Također, autori se sve češće specijaliziraju za pojedina razdoblja u razvoju pećarstva, tako da radovi poput djela *Verwandte Typen im schweizerischen und ungarischen Kachelfundmaterial in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* autorice J. Tamasí⁴⁴ postaju sve češćom pojavom. Također, muzejske zbirke i katalogi sve su manje rezervirani za isključivo lijepo reljefno ukrašene pećnjake, tako da muzejske publikacije u kojima se prikazuju detaljna arheološka istraživanja⁴⁵ u kojima su glavni nalazi jednostavni pećnjaci u obliku zdjela i čaša postaju redovita pojava, poput kataloga izložbe *Aus dem Wirtshaus zum Wilden Mann – Funde aus dem Mittelalterlichen Nürnberg*, kojeg izdaje Germanisches Nationalmuseum u Nürnbergu.⁴⁶

Radovi o ugarskim pećarskim proizvodima izuzetno su važni za analizu materijala s prostora srednjovjekovne Slavonije, a neupitno je najznačajnije sinteze o spomenutom materijalu donio Imre Holl. Monografiju o pećnjacima proizvedenim u kraljevskim radionica-

ma Budima pod nazivom *Old Hungarian stove tiles*, objavljuje zajedno s P. Voitom još 1963. godine.⁴⁷ U njoj autori analiziraju djelatnost budimske radionice na ugarskom povijesnom prostoru, ponajprije popularnu „peć s vitezom“, uključivši i do tada objavljene nalaze spomenute peći u Hrvatskoj. Međutim, Holl, koji se koristi arheološkim metodama prigodom analize srednjovjekovnog i novovjekovnog materijala, već 1958. godine u časopisu *Budapest Régiségei* broj 17 objavljuje prvi dio *Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn*, kojih će potom, do 2002. godine uslijediti još serija nastavaka.⁴⁸ Također, I. Holl ide korak dalje i vrši kemijske analize pećnjaka kako bi ustvrdio njihovo radioničko podrijetlo, tehniku pečenja, sastav glazure i engobe te svoje rezultate objavljuje u dva članka pod nazivom *Neutronenaktivierungsanalyse mittelalterlicher Ofenkacheln I* i *II*, izdanima u *Acta Archaeologica Hungarica* 46 i 47.⁴⁹

Osim bliskoga ugarskog materijala i slovenska pećarska proizvodnja može se dovesti u direktnu vezu s hrvatskim nalazima, posebno onima iz sjeverozapadne Hrvatske. Tako gotovo istovremeno s prvim sustavnim objavljivanjem pećarskog materijala u hrvatskoj literaturi i E. Cevc u Tkalčićevom zborniku objavljuje članak pod naslovom „Srednjeveške pećnice z motivem leva na Slovenskem“.⁵⁰ Nakon rada o renesansnim pećnjacima celjskoga kraja I. Stopara,⁵¹ velik pomak u proučavanju pećnjaka u slovenskoj arheologiji predstavlja edicija *Archaeologia Historica Slovenica*, od kojih je posebno značajan prvi dio pod naslovom *Ljubljanski grad – Pećnice* urednika Mitje Guština i Milene Horvat. U tom zborniku niz je mladih autora obradilo cjelokupni fundus pećnjaka pronađenih prigodom arheoloških istražnih radova na Ljubljanskom gradu, uz solidan uvod o razvoju kaljevih peći i pećarskog postupka uspoređujući ga s današnjim pećarskim zanatom.⁵² Pećnjaci su analizirani s obzirom na motiv reljefnog ukrasa, podijeljeni

⁴¹ Roth-Kaufmann et al. 1994.

⁴² Stephan 1991.

⁴³ Endres 1998.

⁴⁴ Tamasí 1995.

⁴⁵ *Renesančni...* 1998.

⁴⁶ Brandl 1984; Brandl 1984a.

⁴⁷ Holl, Voit 1963.

⁴⁸ Holl 1958; Holl 1963; Holl 1975; Holl 1990; Holl 1993; Holl 1998; Holl 1998a; Holl 2000; Holl 2001; Holl 2002; Holl 2002a.

⁴⁹ Holl 1990a; Holl 1995.

⁵⁰ Cevc 1955.

⁵¹ Stopar 1977.

⁵² Guštin, Horvat 1994.

u skupine reljefno neukrašenih pećnjaka, pećnjaka s geometrijskim i vegetabilnim motivima, pećnjaka s arhitektonskim motivima i pećnjaka sa sakralnim i mitološkim prikazima. Urednica spomenutog djela, Milena Horvat, donosi i monografiju o keramičkoj tehnologiji i tipologiji,⁵³ djelo kakvo u hrvatskoj znanosti još uvijek nedostaje. Konačno, slijedi niz od još tri nastavka spomenute edicije, gdje se pećnjaci redovito objavljuju.⁵⁴

Ovaj kratak pregled nužno je ipak zaključiti s najvažnijim pokušajima tipologizacije materijala. Iako već spomenuto Tauberovo djelo i danas predstavlja temelj tipologije materijala s prostora njemačke Švicarske i jugozapadne Njemačke, nakon njega tipologijom i terminologijom pozabavili su se i E. Roth Kaufmann⁵⁵ i M. Henkel.⁵⁶ Važno je napomenuti kako od devedesetih godina na dalje izlazi sve veći broj monografija koje se vrlo temeljito bave sistematizacijom i datacijom, ali također i tipologizacijom navedenog materijala, no, one su, međutim ograničene na pojedine regije, što dovodi do neujednačenosti. Tako uz Stephana koji obrađuje nalaze s prostora regije Hesse,⁵⁷ autorica Hellenkamp-Lumpe donosi tipologiju nalaza s prostora regije Westfalen-Lippe.⁵⁸ Naposljetku, najnoviji i vrlo ambiciozan pokušaj sistematizacije kaljevih peći i pećnjaka na prostoru svih europskih zemalja na kojima se nailazi na ovu vrstu građe predstavlja djelo autorice E. Roth Heege *Ofenkeramik und Kachelofen. Typologie, Terminologie und Rekonstruktion*.⁵⁹

POVIJEST ISTRAŽIVANJA I STANJE ISTRAŽENOSTI KALJEVIH PEĆI U HRVATSKOJ

U hrvatskoj arheologiji prve nalaze pećnjaka svakako vežemo uz rad Z. Vinskog i K. Vinski Gasparini. Zaštitnim arheološkim istraživanjem Mrsunjskog Luga

započinje i istraživanje srednjovjekovnih gradišta, još jedne specifične vrste srednjovjekovnih nalazišta koja će na svjetlo dana iznijeti nešto jednostavnije forme pećnjaka.⁶⁰ Rezultati istraživanja su objavljeni, međutim, nalazi jednostavnih pećnjaka u obliku lukovice do sada nisu posebno vrednovani. Danas postoji mišljenje kako je spomenuto gradište vjerojatno nastalo najranije u 11. st. te, budući da je nastavilo svoj život i u kasnijim stoljećima, teško je nešto više reći o samim nalazima pećnjaka. S obzirom na činjenicu da je riječ o periodu kada se tek počinje javljati potreba za konzerviranjem i stručnim istraživanjem ruševina srednjovjekovnih utvrda na našim prostorima, obradu pećnjaka i kaljevih peći u hrvatskoj stručnoj literaturi započinju T. Stahuljak i O. Klobučar u djelu *Pećnjaci starih gradova Susedgrada i Samobora*. Naime, arheološka istraživanja provedena tijekom Drugoga svjetskog rata na samoborskom Starom gradu i Susedgradu otkrila su brojne ulomke kasnogotičkih i renesansnih pećnjaka. Na spomenute pećnjake sa Susedgrada, kao i na primjerke pećnjaka iz Gudovca pokraj Bjelovara iz zbirke Barešić kratko je upozorio još Lj. Karaman.⁶¹ Autori T. Stahuljak i O. Klobučar konstatiraju kako glavina nalaza pripada nalazima keramike, ponajprije pećnjaka, koji svjedoče kako „*Samobor i Susedgrad pripadahu jednoj grani u nas umjetničkog stvaranja o kojoj smo do sada iz njihovog razdoblja malo znali, a nismo ni pretpostavljali koliko veliko je bilo o njoj naše neznanje.*“⁶² Pećnjaci koji pripadaju vremenskom razdoblju od druge polovine 15. do sredine 17. stoljeća pohranjeni su u Zbirci keramike Muzeja za umjetnost i obrt te su kataloški obrađeni u spomenutom radu kao obrtnički proizvodi na temelju stilskih karakteristika i analogija sa sličnim materijalom na prostoru germanskih zemalja.⁶³ Autori su u svom radu prvi puta na temelju pomno prou-

⁵³ Horvat 1999.

⁵⁴ Bregant 1997; Predovnik 2003; Guštin 2001.

⁵⁵ Kaufmann 1994.

⁵⁶ Henkel 1999.

⁵⁷ Stephan 1991.

⁵⁸ Hellenkamp-Lumpe 2006.

⁵⁹ Roth Heege 2012.

⁶⁰ Vinski, Vinski-Gasparini 1950.

⁶¹ Karaman 1950, 165.

⁶² Stahuljak, Klobučar 1958, 206.

⁶³ Iako su pećnjaci pronađeni tijekom arheoloških istraživanja, u obzir nisu uzeti stratigrafski podaci. Međutim, autor istraživanja svjestan je spomenutog nedostatka, navodeći podatak kako mnoge ostatke pećnjaka nije zatekao u sastavu ruševine blizu svog nekadašnjeg položaja, Stahuljak, Klobučar 1958, 206.

čene strane literature donijeli informacije o razvoju pećarstva i kaljevih peći te su dali osnovne hrvatske termine za pojedine dijelove pećnjaka i peći, donoseći fotografiju, detaljan opis ukrasa, glazure i fakture, zatim dimenzije i analogije. Osim toga, nisu svoj interes ograničili samo na kasnogotičke primjerke, što će kasnije biti čest slučaj prigodom objave pećnjaka, sve do pojave sve većeg interesa za arheologiju nešto mlađih razdoblja. Nažalost, nakon ovog izvrsnog i za europske razmjere također ranog uvođenja problematike pećnjaka u hrvatsku znanost, slijedi duži period u kojem se pećnjaci tek uzgred spominju kao nalaz prigodom arheoloških istraživanja koja postaju sve brojnija razvojem svijesti o očuvanju kulturne baštine. Prateći, dakle, razvoj konzervatorske djelatnosti u Hrvatskoj, tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća započeli su konzervatorski zahvati, ali i u svezi s time i arheološka istraživanja nekolicine srednjovjekovnih gradova na prostoru kontinentalne Hrvatske. Tako su konzervatorsko-arheološka istraživanja, koja su se uglavnom vršila u navratima sve do danas, započela na Čakovcu,⁶⁴ Ružica-gradu,⁶⁵ Medvedgradu,⁶⁶ Velikom Taboru,⁶⁷ Varaždinu,⁶⁸ Gudovcu,⁶⁹ Garić gradu,⁷⁰ a 80-ih i na Kamengradu blizu Koprivnice.⁷¹ Istraživanje Garić grada provedeno 1968. i 1969. godine, rezultiralo je izvanrednim primjercima kasno-

gotičkih pećnjaka,⁷² koji su pobudili interes stručne javnosti.⁷³ Prvi puta prigodom objave pećnjaka, doneseni su i podaci o stratigrafskim odnosima pećnjaka i ostalog materijala koji je upućivao na činjenicu kako su dvije kaljeve peći s različitih katova, ali smještene uz glavni dimnjak jedna ispod druge, u jednom trenutku prigodom požara zasute zajedno s ostalim građevnim materijalom u jednom dijelu burga.⁷⁴ Autor arheoloških radova M. Kruhek donosi dimenzije i opis svih karakterističnih vrsta pećnjaka i datira ih u kraj 15., početak 16. stoljeća.⁷⁵ Autorica A. Bobovec,⁷⁶ također donosi nekolicinu radova na temu pećnjaka moslavačkih srednjovjekovnih gradova, ponajprije Garić-grada.⁷⁷ Naime, 1963. godine započela su manja istraživanja na Plovdin gradu, zatim 1965. godine, započela su, a kasnije su i nastavljena manja istraživanja Moslavina grada – Popovače,⁷⁸ koja su također pružila nove nalaze kasnogotičkih pećnjaka, kao i rekognosciranja staroga grada Kraljeva Velika provedena 1994. godine.⁷⁹ Broj arheoloških istraživanja srednjovjekovnih utvrda i gradišta postaje sve veći od 90-ih godina 20. st. do danas, a izdaju se prve publikacije u obliku registara, odnosno kataloga nalazišta.⁸⁰ Arheološkim istraživanjem provedenim još 1990. g. u samom središtu povijesnog dijela naselja Čazma, iza Župnoga dvora gdje je vjerojatno

⁶⁴ Vidović 1994.

⁶⁵ Bojčić, Radić 1984.

⁶⁶ Rekonstruirani pećnjaci su izloženi u temi 7 stalnog postava Muzeja grada Zagreba.

⁶⁷ Žmegač 1991, 83.

⁶⁸ Ilijanić 1999.

⁶⁹ Lovrenčić et al. 1977, 52-54.

⁷⁰ Kruhek, Maroević 1972.

⁷¹ Demo 1985.

⁷² Kruhek 1973, 5.

⁷³ Istraživanja je započela D. Iveković, kustosica Muzeja Moslavine u Kutini, a nastavili su stručnjaci Hrvatskoga restauratorskog zavoda i Hrvatskoga povijesnog muzeja.

⁷⁴ Također, može se konstatirati kako su potom provedeni restauratorski zahvati prvi takve vrste na pećnjacima, a izveo ih je Hrvatski restauratorski zavod, Kruhek 1973, 5.

⁷⁵ Kruhek 1973, 5-7. Autor napominje kako su pećnjaci opisani tek općenito, jer zasada nemamo još dovoljno mogućnosti obraditi ih i prikazati njihovo značenje u svezi općih kulturno historijskih strujanja i odnosa garićkog područja sa slavonskim i mađarskim kulturnohistorijskim središtima te će oni biti predmetom jednoga studioznijeg rada i šireg prikaza, Kruhek 1973, 6.

⁷⁶ U svojem radu *Pećnjaci moslavačkih srednjovjekovnih gradova* spomenuta autorica objavljuje sve osnovne tipove pećnjaka sa spomenutih nalazišta, Bobovec 1994.

⁷⁷ Bobovec 1992, 19-22.

⁷⁸ Iveković 1968; Bobovec 1994, 26-27; Bobovec 2003, 7-19.

⁷⁹ Bobovec, Sekelj Ivančan 1996, 35-38.

⁸⁰ Kada je riječ o katalogiziranim popisima srednjovjekovnih nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, koji pružaju osnovne informacije o vrsti nalazišta i nalaza na pojedinim lokalitetima te stoga omogućuju uvid u broj lokaliteta na kojima su pronađeni pećnjaci, uz odgovarajuće popise literature i podatke o eventualnom mjestu pohrane spomenutih nalaza, nezaobilazan je katalog *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj* objavljen u sklopu istoimene izložbe u Koprivnici 1986. g. te *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* izdan u Bjelovaru 1994. g., odnosno u nadopunjenom izdanju 1997. godine.

stajao dominikanski samostan, ustanovljeni su *ostaci nasilno urušene keramičke peći s mnoštvom opeka i različitih tipova pećnjaka*.⁸¹ Autor pretpostavlja postojanje lokalne radionice u Čazmi u kojoj su spomenuti pećnjaci mogli biti izrađeni, premda ostaje nejasno u kojem su odnosu nalazi pećnjaka sa spomenutim urušavanjem keramičke peći. Čazma je, kao kaptolski posjed i razvijeno obrtničko naselje morala i u građanskim kućama imati kaljeve grijaće peći, što potvrđuju arheološka istraživanja u ulici M. Novačića što ih je također proveo naveden autor, gdje su pronađeni jednostavni zdjelasti pećnjaci,⁸² potom istraživanja u ulici Kralja Tomislava također s nalazima pećnjaka koji su tek uzgred spomenuti,⁸³ kao i istraživanja na Trgu Čazmanskog Kaptola koja su otkrila zeleno glazirane pećnjake s prednjom dekorativnom pločom.⁸⁴

Osamdesetih godina prošloga stoljeća započela su istraživanja na Starom gradu Krapini koja se s prekidima nastavljaju i u kasnijim razdobljima.⁸⁵ U periodu devedesetih godina javlja se i sve veći interes stručnjaka za nešto kasnije utvrde, poput renesansnih kaštela. Tako su 1995. i 1997. g. provedena arheološka istraživanja dvorca Veliki Tabor⁸⁶ te 1998. g. kaštela Konjščina⁸⁷ koja otkrivaju renesansne primjerke pećnjaka. Istraživanja nizinske utvrde u Virovitici koja su započela već 1991. g., a uz kraće prekide traju do danas, također su ustanovila nalaze pećnjaka.⁸⁸ Zatim, na manjoj, do tada nepoznatoj srednjovjekovnoj utvrdi Židovina na gori Ivanščici K. Filipec otkriva ostatke branič-kule koja je očito služila i za stanovanje jer su pronađeni i jednostavni *lončasti* pećnjaci koje autor datira u 14. st.⁸⁹ Pećnjaci se pomalo sve češće počinju izlagati na izložbama arheoloških istraživanja srednjovjekovnih i novovjekovnih lokaliteta, a među prvima su pećnjaci iz Čakovca prezentirani na izlož-

bi *Stoljeća utvrde*.⁹⁰ U ovom periodu nastaje i rad Z. Horvata, koji analizirajući pojedine teme vezane uz arhitektonske elemente burgova kontinentalne Hrvatske, poput obrambenih zidova, braništa, vrata i ulaza, branič-kula, kapela itd, dotiče i problematiku grijanja, gdje kaljeve peći uglavnom prezentira nalazima iz Garić grada.⁹¹ U kratkom poglavlju na kasnogotičke pećnjake varaždinske tvrđave osvrnula se je i M. Ilijanić,⁹² a pećnjaci iz Varaždina i okolice publiciraju se u katalogu *Varaždinska županija u srednjem vijeku*.⁹³ Ipak, bitno je naglasiti da se spomenuti radovi tek dotiču zadane teme, a opširnija znanstvena obrada nalaza pećnjaka tek će uslijediti u periodu nakon 2000. godine.

Velik doprinos poznavanju pećnjaka i pećarstva u Hrvatskoj daje katalog izložbe *Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi* autora B. Mašića, organizirane u Muzeju Grada Zagreba 2002. godine. Arheološka istraživanja koje je autor proveo na Novoj Vesi na Gornjem gradu u Zagrebu pružila su iznimne nalaze kasnogotičkih pećnjaka proizvedenih u lokalnoj radionici koja je otkrivena *in situ*. Naime, nalazi radionički neuspjelih pećnjaka ukazali su na postojanje radionice koja je djelovala u kaptolskom naselju Novoj Vesi u 15. i početkom 16. st., a kvalitetom svojih proizvoda nije nimalo odudarala od najboljih kraljevskih radionica svojega doba. Slično kao što T. Tkalčec velik poticaj za pećarsku radioničku djelatnost u Gudovcu veže uz istaknutu osobu Petra Gudovečkog, i B. Mašić smatra kako su značajnu ulogu u stvaranju veza s europskim kulturnim središtima, pa tako i u širenju potrebe za luksuznim pećarskim proizvodima, imali istaknuti politički visoko pozicionirani pojedinci, poput zagrebačkog biskupa Osvalda Thuza. U katalogu je ukratko prikazan razvoj kaljevih peći te je navedena

⁸¹ U kratkom izvješću autor V. Štrk napominje kako su pronađeni tipološki različiti pećnjaci – u obliku čaše, zatim u obliku čaše s otvorom u obliku djeteline, u obliku lukovice, te s prednjom dekorativnom pločom, reljefno ukrašeni s raznim geometrijskim i antropomorfnim motivima, između ostalog i prikazom ratnika na konju s ispruženim kopljem, Štrk 1991, 30-32.

⁸² Štrk 1991, 33.

⁸³ Štrk 1992, 35.

⁸⁴ Štrk 1992, 38.

⁸⁵ Tomičić 1995; Tomičić 1999; Tkalčec 2009; Tkalčec 2013.

⁸⁶ Vekić 2007, 23-33.

⁸⁷ Horvat, Filipec 2001, 160-161.

⁸⁸ Salajić 2008; Salajić 2014.

⁸⁹ Filipec 2000, 359-360.

⁹⁰ Vidović 1994, 19-20, kat. 79-123.

⁹¹ Horvat 1994.

⁹² Ilijanić 1999.

⁹³ Šimek, Težak, Liplijn 1999, 54-55, kat. 110-117, 119; 58, kat. 140, 141; 61, kat. 163, 164.

osnovna relevantna literatura, uz jasnu napomenu kako za sada nije objavljen niti jedan rad koji bi sintetski obradio ovu vrst pokretne arheološke građe koja pobuđuje sve veći interes stručne javnosti.⁹⁴ Doneseni su i zanimljivi podaci o povijesnim izvorima iz 14. st. vezanim za zagrebačku povijest koji prvi puta spominju djelovanje majstora lončara, iako su tek 1684. godine zabilježeni prvi podaci koji se odnose na djelovanje pećara.⁹⁵ Kataloški su prezentirani rekonstruirani pećnjaci različitih formi koji su s obzirom na analogije u literaturi koje su navedene za svaki primjer datirani u period od početka 15. do kraja 16. stoljeća. Komadi radionički neuspjelih pećnjaka pronađeni su u zapuni.⁹⁶ I naposljetku, autor donosi zanimljiva razmatranja o vlasniku radionice i naručiteljima, argumentirano povezujući njezine početke s češkom obitelji Alben od kraja 14. st., odnosno kao naručitelja „peći s viteзом“ ističe zagrebačkog biskupa Osvalda Thuza.⁹⁷ Autor i sam napominje činjenicu kako će tek buduća arheološka istraživanja u kojima će se kao uspjeti proizvodi pronaći pećnjaci ugrađivani u biskupske i plemićke domove šire zagrebačke okoliće pružiti bolji uvid u djelatnost spomenute radionice te zaključuje kako su rijetki nalazi ostataka takovih kaljevih peći rezultat nedovoljne istraženosti ne samo arheoloških lokaliteta već i muzejskih depoa. Unutar njih zasigurno se nalaze neprepoznati ulomci ove vrste keramičkih proizvoda kroz koje se zrcali duh i svjetonazor vremena u kojem su nastali.⁹⁸

Katalog izložbe *Srednjovjekovni grad Ružica* također predstavlja velik pomak u vrednovanju pećnjaka. U katalogu je prezentirana cjelokupna građa s Ružica-grada tada pohranjena u Muzeju Slavonije Osijek. Uočene su brojne analogije sličnih pećnjaka pronađenih u najvećoj mjeri u Mađarskoj, budući da je riječ o kalupima koji su u uskoj vezi s proizvodima kraljevske radionice u Budimu. Zahvaljujući mno-

gobrojnim restauriranim primjercima jednostavnih pećnjaka u obliku čaše te zdjele s četvrtastim i trokutastim otvorom, autori zaključuju kako su i pećnjaci s reljefno ukrašenom prednjom pločom i nišom koji stilski odgovaraju periodu kasne gotike i renesanse kvalitetno izrađeni u radionici u samom gradu.⁹⁹ Zanimljiv je i pokušaj da se utvrdi i broj pojedinačnih peći u samom gradu, kojih je, sudeći prema arheološkoj dokumentaciji, bilo najmanje osam. Autori su osim s kraljevskom radionicom u Budimu, uočili veze i s radionicama u Višegradu i Nyéku.¹⁰⁰ Prigodom opisa svakoga pojedinog pećnjaka izvršena je i ikonografska analiza vjerojatno najzanimljivijih reljefnih motiva na prednjim pločama pećnjaka na prostoru srednjovjekovne Slavonije.

Arheološka istraživanja Dvora knezova Iločkih također su rezultirala bogatstvom materijala koji svjedoče o luksuznoj opremi kneževskog i kraljevskog dvora Iločkih,¹⁰¹ a pećnjaci predstavljaju jedne od najreprezentativnijih nalaza, kako zaključuje Ž. Tomičić u svom radu što predstavlja pomak u znanstvenom vrednovanju slavonskih pećnjaka.¹⁰² Autor uspijeva *povijesno-graditeljska opažanja precizirati vrednovanjem pokretnih nalaza*, ponajprije pećnjaka,¹⁰³ svjestan je činjenice da datacija ulomaka pećnjaka počiva tek na komparativnoj građi srodnih kompleksa nalaza u drugim regijama Europe¹⁰⁴ te stoga naglašava važnost stvaranja kronologije iločkih nalaza na temelju situacije *in situ*. Pećnjaci različitih formi i vremenske pripadnosti svake sezone istraživanja predstavljaju redovit nalaz¹⁰⁵ i tek će detaljna analiza cjelokupnog materijala moći dati sigurne odgovore na jačinu utjecaja budimske kraljevske radionice na iločke proizvode. Zbog poznatog nalaza kalupa već se od ranije pretpostavlja radionička djelatnost kvalitetnih kasnogotičkih pećnjaka u samom Iloku,¹⁰⁶ što možda može sugerirati i bogatstvo ostalih ulomaka pećnjaka sa slavonskih

⁹⁴ Mašić 2002, 14.

⁹⁵ Mašić 2002, 16.

⁹⁶ Mašić 2002, 16-17.

⁹⁷ Mašić 2002, 39-40.

⁹⁸ Mašić 2002, 12.

⁹⁹ Bojčić, Radić 2004, 49.

¹⁰⁰ Bojčić, Radić 2004, 49.

¹⁰¹ Tomičić 2004, 152.

¹⁰² Tomičić 2004.

¹⁰³ Tomičić 2004, 146.

¹⁰⁴ Tomičić 2004, 146.

¹⁰⁵ Tomičić et al. 2007, 10, 13-14.

¹⁰⁶ Prister 2002, 203, sl. 3.

lokaliteta koje su držali knezovi Iločki.¹⁰⁷ Budući da su istraživanja srednjovjekovnih i novovjekovnih lokaliteta uzela sve više maha, jednostavni pravokutni pećnjaci pronađeni su prigodom arheoloških istraživanja drvenog wasserburga Lukavca u Turopolju,¹⁰⁸ zatim pećnjaci su pronađeni na Starom gradu u Ivancu,¹⁰⁹ Starom gradu Veliki Kalnik¹¹⁰ i Starom gradu Lukavcu u Velikoj Gorici,¹¹¹ Starom gradu u Donjoj Stubici,¹¹² Cesargradu¹¹³ itd. Također, u arheološkim istraživanjima većih i manjih urbanih sredina kontinentalne Hrvatske očekuju se nalazi pećnjaka, kao što su to potvrdila istraživanja na mjestu Gornjogradske gimnazije u Zagrebu.¹¹⁴ Iz svega navedenog izvjesno je kako je povijest istraživanja pećnjaka i kaljevih peći, definiramo li ih kao keramičarske proizvode koji reflektiraju brojne podatke o povijesti stanovanja, u uskoj vezi sa stanjem istraženosti srednjovjekovnih i novovjekovnih naseobinskih lokaliteta, pa tako i onih fortifikacijskoga karaktera, koji su gotovo u pravilu služili i u stambene svrhe. Stoga je kod pregleda istraživanja pećnjaka nezaobilazan rad autorice T. Tkalčec.¹¹⁵ Naime, iako je autorica pristupila sagledavanju problematike i arheološkog materijala sa

srednjovjekovnih nalazišta obrambenog karaktera u cjelini, svoj rad je u velikoj mjeri usmjerila i na obradu nalaza pećnjaka, počevši od gudovečkih nalaza¹¹⁶ čiju važnost su prepoznali već Lj. Karaman i A. Horvat.¹¹⁷ Provedena arheološka istraživanja spomenutog lokaliteta 2003. i 2004. g. donose podatke o novim nalazima gudovačkih pećnjaka.¹¹⁸ Otkriveni su *nalazi pećnjaka s motivima grifona, jednoroga, Navještenja, viteza na konju, anđela štitonoše i dr.*,¹¹⁹ odnosno zeleno glazirani pećnjaci s perforiranom prednjom pločom i pećnjak s kraljevskim simbolima¹²⁰ koji su tek datirani u kraj 15. i početak 16. st.¹²¹ Istraživanja su ostavila otvorenim pitanje djelovanja radionice kasnogotičkih pećnjaka u Gudovcu te pitanje jesu li pojedini gudovački pećnjaci kopije budimpeštanskih ili su izrađeni iz originalnih kalupa koji su doneseni iz budimskih radionica,¹²² uz pretpostavke distribucije pećnjaka vodenim putem jer je gradište vodenim sustavom vezano uz rijeku Česmu.¹²³ Sondažna arheološka istraživanja gradišta Gradić ili Turski brijeg kod mjesta Torčec¹²⁴ također su otkrila nalaze pećnjaka iz 15. st.¹²⁵ različitih formi.¹²⁶ Od velike je važnosti obrada nalaza pećnjaka s burga Vrbovec pored Huma

¹⁰⁷ Više u: M. Radić, *Povijest velikaškog roda Iločkih u svjetlu arheoloških istraživanja s osobitim osvrtom na Ružicu-grad i Ilok*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.

¹⁰⁸ Lolić 2003.

¹⁰⁹ Belaj 2005, 128.

¹¹⁰ Okroša Rožić 2005, 117.

¹¹¹ Knezović 2005, 156.

¹¹² Škiljan 2011.

¹¹³ Janeš 2014.

¹¹⁴ Mašić 2005, 163.

¹¹⁵ U svojem magistarskom radu T. Tkalčec donosi katalog gradišta središnje Hrvatske te u rubrici pokretni nalazi šturo navodi i uglavnom površinske nalaze pećnjaka na brojnim obrađenim lokalitetima, Tkalčec 2004, 65, 80, 110, 115, 137, 139, 164, 165, 168, 181, 189, 213, 216.

¹¹⁶ Već u diplomskom radu pod naslovom *Gradina – Gudovac, kasnosrednjovjekovni burg*, u kojem obrađuje arheološke nalaze tipične za spomenutu vrstu lokaliteta, autorica posebnu pozornost posvećuje nalazima kasnogotičkih pećnjaka te kalupima i dijelovima kalupa od pečene gline i opeke za izradu prednjih dekorativnih ploča pećnjaka koji predstavljaju *pravi raritet i ukazuju na postojanje radionice ili putujućeg proizvođača pećnjaka visoke zanatske vrijednosti*, a u radu su prvi puta objavljeni, Tkalčec 1997, 16. U tekstu su izneseni opširniji podaci o procesu proizvodnje pećnjaka te razlikovanju originalnog kalupa, kopije kalupa i imitacije, a donesen je i kratki pregled razvoja peći i tipologije kasnogotičkih pećnjaka, koji su prezentirani primjercima s Gudovca, Tkalčec 1997, 18-28.

¹¹⁷ Horvat 1975, 76.

¹¹⁸ Tkalčec, Jakovljević 2003; Tkalčec 2004.

¹¹⁹ Jakovljević, Tkalčec 2003, 88; Jakovljević, Tkalčec 2004, 149.

¹²⁰ Jakovljević, Tkalčec 2004, 150.

¹²¹ Tkalčec 2004, 54.

¹²² Tkalčec 2004, 47.

¹²³ Tkalčec 2004, 40, 54.

¹²⁴ Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004.

¹²⁵ Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 83.

¹²⁶ I to čašastih, turbanastih i jednostavnih zdjelastih s četvrtastim otvorom i otvorom u obliku četverolista, a pronađeni su i reljefno ukrašeni, zeleno glazirani nišasti pećnjaci i pećnjaci s prednjom dekorativnom pločom s vegetabilnim motivima koji predstavljaju prijelazni oblik prema tapetnim primjercima te ulomak s kandžom i ulomci koji su činili krunišni vijenac, Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 83-84.

na Sutli budući da je riječ o primjercima pećnjaka pronađenim u sigurnom arheološkom kontekstu koji omogućuje preciznu dataciju.¹²⁷ Prigodom analize nalaza vrbovečkih pećnjaka valja spomenuti rad nekolicine autora¹²⁸ objavljen u Prilozima Instituta za arheologiju 2001. godine gdje se, između ostalog, prvi puta u Hrvatskoj detaljnije govori općenito o tipologiji pećnjaka. Autorica T. Tkalčec zatim nakon deset sezona provedenih arheoloških istraživanja na lokalitetu donosi pokušaj pretpostavljenoga rekonstrukcijskog izgleda kaljevih peći koje su grijale odaje nekadašnjeg burga,¹²⁹ a u zasebnom članku dodatno obrađuje mlađu od dviju kaljevih peći koje su prepoznate kao cjeline od mnoštva ulomaka.¹³⁰ Dakle, kao što je to slučaj s istraživanjima Vrbovca, izdaju se prve monografije koje donose rezultate sustavnih istraživanja srednjovjekovnih i novovjekovnih lokaliteta, pa tako na lokalitetu Ciglenice kod Varaždinskih Toplica L. Bekić navodi nalaze jednostavnih pravokutnih pećnjaka,¹³¹ a u zasebnom poglavlju o keramičkim nalazima otkrivenim na utvrdi Čanjevo koja se istražuje od 2003. g., R. Čimin sustavno obrađuje i nalaze kasnogotičkih, ali i renesansnih pećnjaka sa spomenutog lokaliteta,¹³²

dok, također u obliku manjeg poglavlja veće monografske cjeline, M. Krmpotić obrađuje novovjekovne nalaze pećnjaka sa Starog grada Barilovića.¹³³ Prema tome, sve se veća pozornost arheologa usmjerava ne samo na kasnogotičke, već i renesansne i barokne nalaze pećnjaka, poput pećnjaka iz varaždinskog Starog grada¹³⁴ i Velikog Tabora, gdje su također izvršeni opsežni restauratorski radovi koji su omogućili rekonstrukciju renesansnih peći *in situ*, prvi projekt takve vrste na arheološkoj građi u Hrvatskoj,¹³⁵ dok su restauratorski radovi na klasicističkim pećima iz Požege i Rijeke izvedeni u približno istom razdoblju.¹³⁶

Konačno, bitno je naglasiti kako detaljna obrada ove vrste nalaza prigodom arheoloških istraživanja postaje pravilo (npr. nalazi pećnjaka sa Starog grada Kalnika¹³⁷), a zasebni radovi na spomenutu temu sve brojniji. Tako se obrađuju pećnjaci iz manastira Marče,¹³⁸ samostana Rudine kraj Požege,¹³⁹ Varaždina,¹⁴⁰ Garić-grada,¹⁴¹ Velikog Tabora,¹⁴² Cesargrada¹⁴³ i Čazme.¹⁴⁴ Pećnjaci i pećarstvo savsko-dravskog međurječja u razdoblju srednjega i ranoga novog vijeka predstavljeni su u Dvoru Veliki

¹²⁷ Monografiju od velikog značaja za razvoj srednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj u kojoj su objelodanjeni dosadašnji rezultati istraživanja ovog lokaliteta autorica donosi pod nazivom Burg Vrbovec u Klenovcu Humskome. Deset sezona arheoloških istraživanja, Tkalčec 2010.

¹²⁸ Tomičić *et al.* 2001.

¹²⁹ Naime, rezultati desetogodišnjih radova na ovom lokalitetu prezentirani su javnosti na izložbi *Vrijeme utvrda: Plemićki grad Vrbovec na Sutli* u Muzejima Hrvatskog zagorja. Tom prigodom ostvarena je suradnja s češkom restauratoricom Sylvom Antony Čekalovom, koja je ponudila moguća rješenja eventualnog izgleda vrbovečkih kaljevih peći u vidu idealnih rekonstrukcijskih crteža.

¹³⁰ Tkalčec 2010a.

¹³¹ Bekić 2006, 37. Budući da Ciglenice predstavljaju tip srednjovjekovnog selišta čiji se materijal datira u period od kasnog 14. do kraja 16. stoljeća i pećnjaci, koji nisu glazirani i reljefno ukrašeni, predstavljaju dijelove vrlo jednostavnih kaljevih peći koje su se nalazile u drvenim kućama kakve se na lokalitetu pretpostavljaju, Bekić 2006, 39.

¹³² Rezultati cjelokupnih istraživanja predstavljeni su u monografiji *Utvrdna Čanjevo, istraživanja 2003-2007*, Čimin 2008.

¹³³ Krmpotić 2014.

¹³⁴ U katalogu izložbe *Iz staroga u novi vijek, varaždinski Stari grad i projekt Bastion*, prezentirani su nalazi datirani u period sve do 19. st., pa tako i kasnogotički i renesansni pećnjaci, koji su otkriveni tijekom arheoloških istraživanja bedema i opkopa varaždinskog starog grada, Klemm *et al.* 2008.

¹³⁵ Škiljan 2007; Škiljan, Antony Čekalova 2018.

¹³⁶ Među prve restauratorske radove na kaljevim pećima u Hrvatskoj treba ubrojiti radove na četiri kaljeve peći iz Požege, te na klasicističkoj peći iz salona s vedutama na drugom katu palače šećerane u Rijeci. Svi spomenuti zahvati izvedeni su na odsjeku IV, Odjela za polikromnu skulpturu HRZ-a, Mislavova 18, Zagreb. Autorica koncepta te voditeljica svih programa restauracija peći bila je Romana Jagić, akademska kiparica, konzervatorica-restauratorica savjetnica, Kolić Gunjača, Cvetković 2010, 201-213.

¹³⁷ Okroša Rožić 2007.

¹³⁸ Škiljan 2010.

¹³⁹ Pavličić 2012.

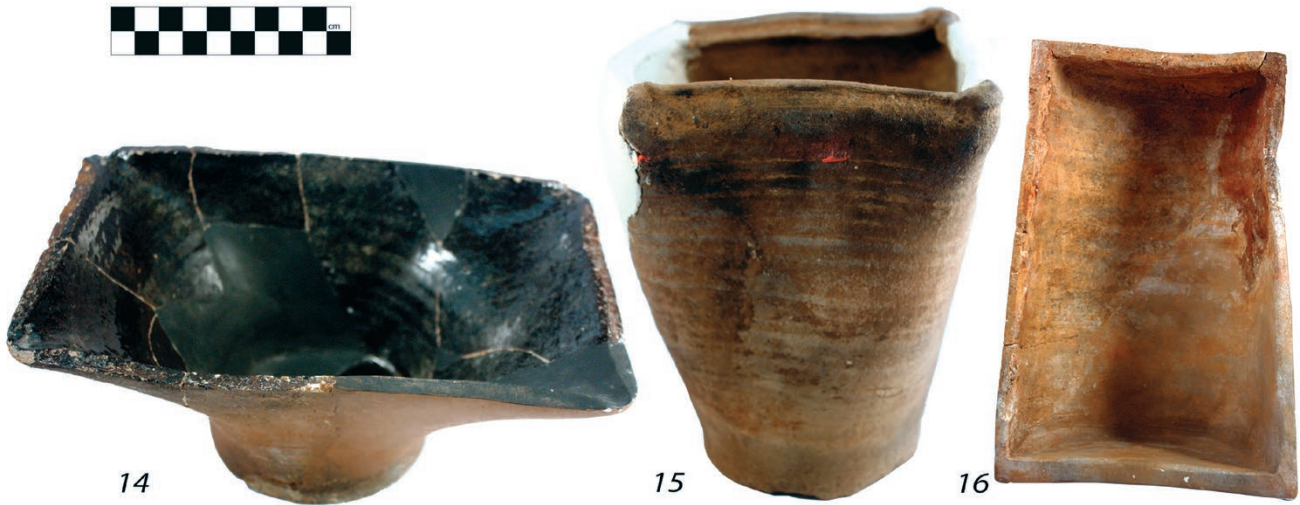
¹⁴⁰ Autorica M. Šimek 2013. godine izdaje i zaseban članak Iz opkopa Varaždinskog staroga grada. Pećnjaci kasnoga srednjega vijeka, u kojem detaljno znanstveno valorizira pećnjake dobivene navedenim istraživanjima, Šimek 2013.

¹⁴¹ Škiljan 2011.

¹⁴² Škiljan 2012.

¹⁴³ Škiljan 2018.

¹⁴⁴ Škiljan 2015.

17a

17b

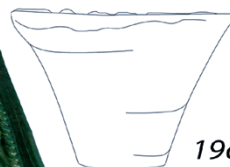
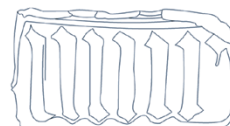
18

19a

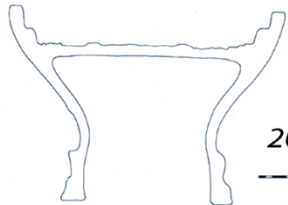
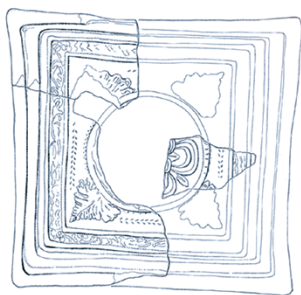
19b

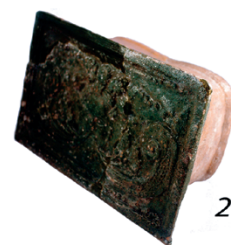
19c

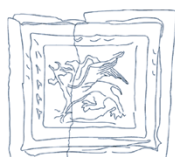
21

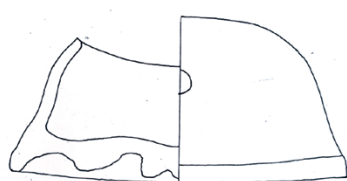
20

22

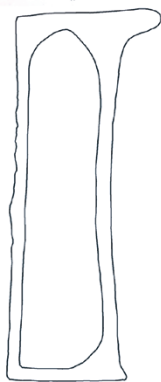
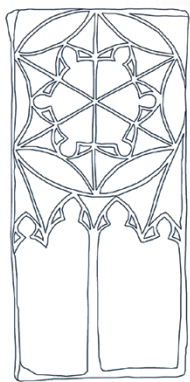
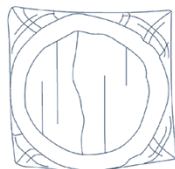
23

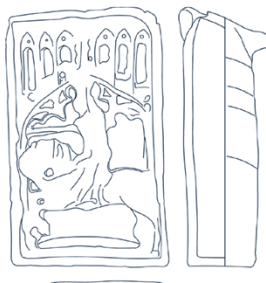
24

25

26

27

27a

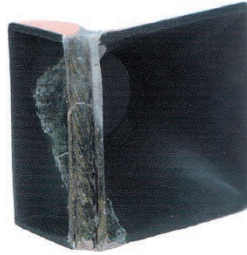
28

29

30

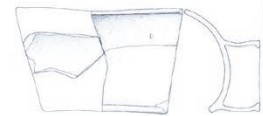
31

32

33

33a

34a

34b

34c

35a

35b

35

36

37

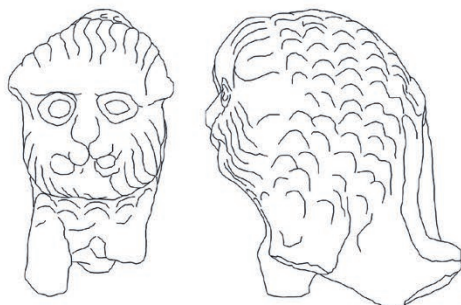
38

39

40

41

43

42

Tabor 2016. godine u vidu izložbe pod nazivom *Srednjovjekovna čudovišta – reljefni prikazi na kaljevskim pećima*¹⁴⁵ koja je tijekom 2017. godine gostovala u Galeriji Muzeja Moslavine Kutina, Gradskom muzeju Nova Gradiška i Gradskom muzeju Bjelovar. Naposljetku, pregled povijesti istraživanja pećnjaka i pećarstva na tlu koji danas obuhvaća Hrvatska nužno je završiti najnovijim saznanjima dobivenim istraživanjima srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih naselja, koji, poput nalaza jednostavnih čašastih pećnjaka iz 14. stoljeća sa lokaliteta Stari Perkovci – Sela (općina Vrpolje)¹⁴⁶ na trasi autoceste A5, upozoravaju kako je proučavanje najranijih tipova pećnjaka još uvijek u povojima te će se tek komparativnom analizom objavljenog materijala sa sličnih lokaliteta iz sigurnih arheoloških konteksta moći pretpostaviti kada se prvi puta javlja uporaba kaljevih peći na tlu srednjovjekovne Slavonije i predložiti tipologija jednostavnih formi pećnjaka. O tome svjedoči i nalaz urušene kaljeve peći sastavljene od jednostavnih pećnjaka pronađene na lokalitetu Burdelj u blizini Siska, otkrivenih u sklopu naselja koje je napušteno prigodom osmanskih pljačkaških pohoda krajem 16. stoljeća.¹⁴⁷ Također, bitno je napomenuti kako najnovije objave rezultata istraživanja dalmatinskih i istarskih utvrda upozoravaju kako prostor koji danas obuhvaća Hrvatska trenutno predstavlja najjužniju točku širenja uporabe kaljevih peći u Europi. Utvrda Nutjak smještena visoko u planinama uz rijeku Cetinu bila je opremljena novovjekovnim kaljevim pećima sastavljenim od jednostavnih čašastih pećnjaka s okruglim otvorom, a datiraju se u razdoblje 15. – početak 16. i 17. stoljeće.¹⁴⁸ Pećnjaci su otkriveni i prigodom arheoloških istraživanja utvrde Possert¹⁴⁹ u Istri. Preliminarna izvješća o provedenim istraživanjima na brojnim lokalitetima diljem Hrvatske, posebice posljednjih godina, kako je to vidljivo iz izdanja *Hrvatskog arheološkog godišnjaka*, upozoravaju na brojne nalaze pećnjaka kojima tek predstoji objava i znanstvena valorizacija.

TIPOLOGIJA I TERMINOLOGIJA

Izrada kaljevih peći širi se, posredno i neposredno, iz alpskoga kulturnog kruga i na prostor savsko-dravskog međuriječja, na kojem se također može pratiti njihov razvoj od najranijih pećnjaka jednostavnih oblika preko reljefno ukrašenih kasnogotičkih primjerala pa sve do industrijski proizvedenih kaljevih peći suvremenog doba.

Pokušaj sistematizacije brojnih ostataka kaljevih peći iz razdoblja srednjega i ranoga novog vijeka na prostoru koji danas obuhvaća sjeverna Hrvatska nije moguć bez odgovarajuće terminologije. Brojni tipovi pećnjaka i dijelova kaljevih peći, s još brojnijim varijacijama jasno definiranim u inozemnoj literaturi, do sada na građi s područja kojeg danas obuhvaća Hrvatska nisu nikada izdvojeni niti prepoznati. Prema tome, u pokušaju izrade stručne terminologije za odabranu temu, istraživač se suočava s vrlo velikim problemom – golemim nedostatkom hrvatskih izričaja za pojedine jasno definirane stručne termine u stranim jezicima, u kojima, dakako, prednjači njemački jezik. Monografija *Ofenkeramik und Kachelofen. Typologie, Terminologie und Rekonstruktion* autorice Eve Roth Heege prvi je pokušaj standardizacije stručnih termina iz ovog područja arheologije srednjeg i novog vijeka u njemačkom jeziku, kao i prvi pokušaj izrade međunarodnog rječnika istih.¹⁵⁰

Velik broj tipova pećnjaka izdvojenih u njemačkoj arheologiji zastupljen je i na nalazima s prostora današnje Hrvatske, ali ti nalazi nikada nisu publicirani ili su publicirani, ali nisu prepoznati kao zaseban tip, pa prema tome nikako ne mogu imati najčešći uvriježeni izričaj u hrvatskom jeziku. Prema tome, brojni termini koji se iznose u ovom radu naprosto čine slobodni prijevod termina s njemačkog na hrvatski jezik koji možda u budućnosti može olakšati znanstveni diskurs. Sljedeći problem koji se javlja u pokušaju sistematizacije terminologije ove vrste građe javlja se u pogledu termina koji su se za pojedine tipove

¹⁴⁵ Ideja vodilja za realizaciju spomenute izložbe svakako je bila želja da se ova specifična vrsta arheološke građe popularizira te predstavi široj javnosti, i to na što zanimljiviji način.

¹⁴⁶ Janeš *et al.* 2017.

¹⁴⁷ Radman Livaja 2010, 302.

¹⁴⁸ Tabak *et al.* 2010, 425-439.

¹⁴⁹ Višnjić 2012, 146.

¹⁵⁰ Veliki poticaj i pomoć u pokušaju izrade prijedloga hrvatske terminologije koja se iznosi u ovom poglavlju bilo je sudjelovanje u izradi spomenutog međunarodnog terminološkog rječnika (Škiljan 2012a) za potrebe monografije *Ofenkeramik und Kachelofen. Typologie, Terminologie und Rekonstruktion* autorice Eve Roth Heege izdane 2012. godine.

pećnjaka u hrvatskoj arheologiji krivo (često u smislu nedorečenosti) upotrebljavali, ali su već postali ustaljeni. Tipološki se, dakle, ostaci kaljevih peći mogu podijeliti u tri osnovne skupine: 1. Jednostavne pećnjake, 2. Složene pećnjake i 3. Sastavne elemente peći. U skupini jednostavnih pećnjaka izdvojeno je šest osnovnih tipova s pripadajućim varijantama: 1. Čašasti pećnjak, 2. Lukovičasti pećnjak, 3. Lončasti pećnjak, 4. Plitičasti pećnjak, 5. Zdjelasti pećnjak i 6. Jednostavni nišasti pećnjak,¹⁵¹ a u njemačkoj tipologiji izdvaja se i tzv. šiljasti pećnjak.¹⁵² U skupini složenih pećnjaka također je izdvojeno sedam osnovnih tipova s pripadajućim varijantama: 1. Sastavljeni jednostavni pećnjak,¹⁵³ 2. Složeni nišasti pećnjak, 3. Pećnjak s prednjom ukrasnom pločom, 4. Kutni pećnjak, 5. Pećnjak vijenca peći, 6. Pećnjak gornjeg reda vijenca peći i 7. Krunišni pećnjak. Sastavni elementi peći podijeljeni su u dvije osnovne skupine: 1. Keramički sastavni elementi peći i 2. Nekeramički sastavni elementi peći. Keramički sastavni elementi peći izdvojeni su u tri cjeline: 1. Pećnjaci kao ukrasni elementi, 2. Slobodnostojeći ukrasni elementi peći i 3. Konstruktivni elementi peći.

Krenemo li od skupine jednostavnih, čašastih pećnjaka izdvojena su dva tipa: čašasti pećnjak okruglog otvora s ravnim dnom (Sl. 4) i čašasti pećnjak trolisnog otvora¹⁵⁴ s ravnim dnom (Sl. 5). Izdvojeni su sljedeći tipovi lukovičastih formi pećnjaka: lukovičasti pećnjak zaobljenog vrha (Sl. 6), lukovičasti pećnjak šiljastog vrha (Sl. 7) i lukovičasti pećnjak plosnatog vrha (Sl. 8). Možda bi se kao posebna podvarijanta lukovičastog pećnjaka mogao izdvojiti i lukovičasti pećnjak turbanastog vrha (Sl. 8 a).

Plitičaste forme pećnjaka u hrvatskoj literaturi pojednostavljeno se nazivaju čašastim, međutim, budući da je bitno razlikovati formu čaše od forme plitice, predlaže se termin plitičasti pećnjak okruglog otvora s ravnim dnom (Sl. 9), odnosno plitičasti pećnjak trolisnog (Sl. 10) ili trokutastog otvora¹⁵⁵ (Sl. 11)

s ravnim dnom. Zdjelaste forme pećnjaka su svaka-ko najzastupljenije, a predlaže se termin zdjelasti pećnjak kvadratičnog otvora s ravnim dnom (Sl. 12). Švicarska autorica E. Roth Heege u skupinu zdjelastih pećnjaka posebnog oblika izdvaja zdjelaste pećnjake sa specifičnim otvorima, poput otvora u obliku trokuta. Doslovni prijevod njemačkog termina glasio bi: zdjelasti pećnjak posebnog oblika jer je autorica E. Roth Heege u ovu skupinu uvrstila zdjelaste pećnjake različite veličine s trokutastim, pravokutnim, pa čak i romboidnim otvorom.¹⁵⁶

Međutim, možda se može predložiti dodatna podjela i razlikovati zdjelasti pećnjak trokutastog otvora (Sl. 13) od zdjelastog pećnjaka pravokutnog otvora. Na slavonskom materijalu prepoznati su nalazi s trokutastim otvorom te su stoga svrstani u navedenu skupinu, kao i pećnjak s pravokutnim otvorom sa glaziranom unutrašnjošću (Sl. 14).

Posebno se izdvajaju i lončasti pećnjaci. Pećnjak na Sl. 15 mogao bi se svojom formom (zbog odnosa visine i širine koji sugerira formu lonca a ne zdjele) svrstati u spomenutu skupinu. U hrvatskoj literaturi za nišaste forme pećnjaka postoji niz uvriježenih naziva: nišasti/polualjkasti/polucilindrični pećnjak. Autorica E. Roth Heege razlikuje polucilindrični od nišastog pećnjaka s obzirom na tehniku izrade. Polucilindrični pećnjak napravljen je na lončarskom kolu pa potom prepolovljen (Sl. 16).

Na polucilindričnom pećnjaku jasno se vide tragovi izrade na lončarskom kolu. On je u pravom smislu riječi prepolovljeni valjak. Nišasti pećnjaci nastali su modeliranjem glinene ploče u kalupu. Ploča može biti bez ukrasa ili pak reljefno ukrašene unutrašnjosti, međutim, bitna je razlika da je ploča nastala modeliranjem a ne vrtnjom na lončarskom kolu. Niša se na vrhu zatvara dodavanjem gornje ravne ploče i na dnu dodavanjem donje ravne ploče. Prsti lončara koji spajaju te dvije ploče na oblikovanu nišu često se vrlo jasno uočavaju.¹⁵⁷ Iako se do sada nisu

¹⁵¹ Jednostavni nišasti pećnjak E. Roth Heege izdvaja u tri podvarijante, od kojih je jedna jednostavni polucilindrični pećnjak, Roth Heege 2012, 248-251.

¹⁵² Roth Heege 2012, kat. 85-87.

¹⁵³ Njemački termin *Zusammengesetzte gefesskachel* vrlo je nezahvalno prevesti, budući da doslovni prijevod glasi *složeni jednostavni pećnjak*.

¹⁵⁴ U Gradskom muzeju Čazma evidentiran je isti tip pećnjaka s četverolisnim a ne trolisnim otvorom.

¹⁵⁵ Spomenuti pećnjak mogao bi se definirati kao čašasti pećnjak trokutastog otvora s ravnim dnom, međutim, budući da ovaj pećnjak nema veću dimenziju visine u odnosu na širinu, može se svrstati u formu plitice.

¹⁵⁶ Roth Heege 2012, 247.

¹⁵⁷ Roth Heege 2012, 248-251.

posebno izdvajali, svakako bi trebalo izdvojiti (jednostavni) nišasti pećnjak¹⁵⁸ od (jednostavnog) nišastog pećnjaka reljefno ukrašene unutrašnjosti.¹⁵⁹ Pregled složenih formi pećnjaka započinje polucilindričnim pećnjakom s ravnom prednjom ukrasnom pločom (Sl. 17 a i b).

Za ovaj tip pećnjaka u literaturi se koriste nazivi polucilindrični i nišasti pećnjak, koji nikako nisu zadovoljavajući. Ako se složimo s autoricom E. Roth Heege, kako se nišaste forme vrlo jasno razlikuju od polucilindričnih formi te ih se nikako ne smije poistovjećivati, nužno je u hrvatskoj terminologiji zadržati termin polucilindrični. Međutim, doslovni prijevod termina s njemačkog na hrvatski jezik bio bi (složeni) poluvaljkasti pećnjak (okomiti poluvaljak). Prema tome, kada bi u hrvatskoj arheologiji bio već uvriježen hrvatski termin valjak, bilo bi ga možda adekvatnije koristiti u odnosu na termin cilindar. Na taj način dobio bi se termin složeni poluvaljkasti pećnjak (vodoravni poluvaljak). Ipak, polucilindrični pećnjaci postali su uvriježeni u dosadašnjoj terminologiji te se svakako treba dodatno razmotriti predloženo korištenje termina poluvaljak. Stoga će se u ovom radu za ovaj tip pećnjaka koristiti termin polucilindrični pećnjak. Svakako treba razlikovati pećnjake s prednjom perforiranom ukrasnom pločom, u odnosu na pećnjake s prednjom punom pločom. U njemačkoj tipologiji nailazi se nadalje na još jedan zanimljiv izdvojeni tip pećnjaka: složeni pećnjak s tijelom u obliku plitice ili zdjele. S obzirom na primjere kojima autorica Roth Heege prezentira navedeni tip pećnjaka,¹⁶⁰ pećnjak iz Vrbovca na Sl. 18 mogao bi se svrstati u ovu skupinu.

Ovaj tip pećnjaka objavljen je kao pećnjak s perforiranom prednjom ukrasnom pločom. Ipak, vrbovečki pećnjak možda bi se najispravnije s obzirom na oblik tijela mogao odrediti kao pećnjak s perforiranom prednjom ukrasnom pločom s tijelom u obliku zdjele (zdjelastim tijelom). Prigodom uvida u građu Gradskog muzeja Požege uočen je pećnjak s punom ravnom

prednjom ukrasnom pločom s tijelom u obliku zdjele (Sl. 19 a b c).

Ovaj tip pećnjaka nije zabilježen u tipologiji E. Roth Heege, a može se izdvojiti kao pećnjak s punom prednjom ukrasnom pločom s tijelom u obliku zdjele zatvorenoga dna. Termin pećnjak s prednjom (punom, kvadratnom, ravnom) ukrasnom¹⁶¹ pločom već se uvriježio u hrvatskoj arheologiji, i često se primjenjivao gotovo na sve pećnjake sa spomenutom pločom, bez obzira na njegov stražnji dio. Tako se, upravo s obzirom na stražnji dio pećnjaka, predlaže izdvajanje posebnih tipova pećnjaka s prednjom ukrasnom pločom s dugim izvijenim tijelom (tubusom)¹⁶² (Sl. 20), odnosno pećnjaka s prednjom (ravnom ili zaobljenom) ukrasnom pločom s kratkim tijelom (Sl. 21 i 22), zatim pećnjak s prednjom (ravnom) ukrasnom pločom, zdjelasto (ili plitičasto) oblikovanim tijelom sa središnjim otvorom.¹⁶³ (Sl. 23)

Posebnu formu pećnjaka predstavlja polucilindrični pećnjak s punom prednjom ukrasnom pločom. U tekstu je već naveden postojeći termin koji se u hrvatskoj literaturi upotrebljava za ovu vrstu pećnjaka. Treba naglasiti kako se tijelo (stražnji dio) spomenutih pećnjaka također razlikuje s obzirom na način kako je izrađen otvor na polucilindru. Dakle, polucilindrično tijelo pećnjaka može biti „odrezano” na više načina (Sl. 24, 25, 26). Stoga se predlaže primjereniji termin: pećnjak s ravnom prednjom ukrasnom pločom s odrezanim polucilindrom. On se treba razlikovati od polucilindričnog pećnjaka s perforiranom prednjom ukrasnom pločom (Sl. 27), odnosno polucilindričnog pećnjaka s perforiranom (visećom) prednjom ukrasnom pločom (Sl. 27 a).

Kutni pećnjaci definiraju se kao poseban tip, ali i po položaju na kojem su ugrađeni u peći. Tako se za potonje predlaže termin kutni pećnjak vijenca peći (Sl. 28). Razlikuje se i okomiti kutni pećnjak (Sl. 29) i kutni pećnjak posebnog oblika (Sl. 30). Posebno je zanimljiva forma kutnog pećnjaka sastavljenog od

¹⁵⁸ Roth Heege 2012, kat. 202-204.

¹⁵⁹ Roth Heege 2012, kat. 206.

¹⁶⁰ Roth Heege 2012, 261, kat. 251-253.

¹⁶¹ Termin prednja *ukrasna* ploča možda je jezično primjereniji od u hrvatskoj literaturi ustaljenog termina prednja *dekorativna* ploča pećnjaka.

¹⁶² Spomenuti tip pećnjaka ima tzv. središnji otvor na kraju tubusa, međutim, u nazivu *ga* ne trebamo posebno istacati budući da nisu zabilježeni primjerci ovog tipa pećnjaka sa zatvorenim tubusom.

¹⁶³ Prigodom definiranja spomenutog tipa pećnjaka bitno je naglasiti kako ima tijelo sa središnjim otvorom, odnosno otvoreno dno (ako promatramo stražnji dio pećnjaka kao formu plitice ili zdjele) kako bi se naglasila razlika između zatvorenog, odnosno otvorenog dna.

polucilindra i zdjele (Sl. 31) koji autorica Roth Heege nije zabilježila na švicarskim i njemačkim primjerima, kao i poseban tip kutnog pećnjaka sastavljenog od dva polucilindra s otvorom u sredini (Sl. 32).

S obzirom na položaj na kojem su ugrađeni u peći, ali i formu, izdvaja se i pećnjak vijenca peći¹⁶⁴ (vidi njegovu poziciju na peći prikazanoj na Sl. 3) te se posebno razlikuju i pećnjaci gorenjg reda vijenca peći (Sl. 33 a). Tako se može izdvojiti pećnjak vijenca peći s dugim izvijenim tijelom (tubusom)¹⁶⁵ (Sl. 33) i pećnjak vijenca peći s (vodoravnim) polucilindričnim tijelom (Sl. 34 a b c). Za krunišne pećnjake u hrvatskoj arheologiji uvrježio se termin krunišni, ali i zabatni pećnjak. Ipak, i ovdje bi valjalo napraviti distinkciju. E. Roth Heege predlaže termin krunišni pećnjak s perforiranom (visećom) prednjom pločom i polucilindričnim tijelom (Sl. 35), odnosno perforiranom prednjom pločom i polucilindričnim tijelom (Sl. 35 a). Ovaj termin čini se ispravnijim budući da se ne smiju poistovjetiti nišaste i poluvaljkaste/polucilindrične forme.¹⁶⁶ Tako možemo izdvojiti i krunišni nišasti pećnjak s reljefno ukrašenom unutrašnjosti (Sl. 35 b).

Također u samom nazivu bitno je naglasiti razliku u tipu prednje (viseće) ploče – perforirana ili puna. Zatim slijede keramički sastavni elementi peći, koji se mogu podijeliti u slobodno stojeće ukrasne elemente na peći i ukrasne elemente u obliku pećnjaka (krunišni pećnjak s punom prednjom ukrasnom pločom (Sl. 36) i perforirani krunišni pećnjak¹⁶⁷ (Sl. 37). U posljed-

nju skupinu spada i viseći letvičasti pećnjak¹⁶⁸ (viseće letvice) (Sl. 38).

Definirani su i slobodnostojeći¹⁶⁹ ukrasni elementi na peći u koje možemo ubrojiti (ukrasnu) plastiku peći i keramičku nogu peći (Sl. 42). U ukrasnu plastiku peći možemo opredijeliti ukrasni element kruništa peći u obliku češera pinije (Sl. 40). Naime, termin ulomak kruništa peći koristi se u hrvatskoj arheologiji za spomenute forme. Međutim, možda je potonji termin suviše općenit. Njemačka terminologija prigodom opisivanja kruništa peći razlikuje češeraste forme od forma posuda, odnosno ukrasnih elemenata kruništa različitih oblika. U ovom radu predlaže se stoga termin ukrasni element kruništa peći u obliku češera pinije, odnosno ukrasni element kruništa peći drugih¹⁷⁰ oblika (Sl. 39, 41). Definiran je i termin konstruktivni element (peći) u koje možemo ubrojiti pokrovnu oplatnu pločicu (peći)¹⁷¹ (Sl. 43) i dimnu cijev.

Od nekeramičkih konstruktivnih elemenata na analiziranom materijalu treba svakako izdvojiti (s obzirom na restauriranu peć iz V. Tabora i nalaze šupljih keramičkih nogu) željezne noge peći koje su nosile nosivu željeznu ploču na kojoj potom počiva čitava peć (sl. 44). Također, unutrašnjost peći se često ispunjavala opekom, kamenom i odbačenim pećnjacima koji tako čine unutrašnju nosivu konstrukciju peći.

ZAKLJUČAK

Porijeklo i prva pojava kaljevih peći na prostoru središnje Europe, s obzirom na današnje stanje istra-

¹⁶⁴ I pećnjaci vijenca peći mogu imati zaobljenu i ravnu prednju ploču.

¹⁶⁵ S obzirom na položaj na kojem je ugrađen u peć, izdvaja se i pećnjak gornjeg reda vijenca peći s dugim izvijenim tijelom (tubusom).

¹⁶⁶ Autorica E. Roth Heege izdvaja i krunišni nišasti kutni pećnjak s reljefno ukrašenom unutrašnjosti.

¹⁶⁷ Spomenuti krunišni pećnjaci s perforiranom i punom prednjom ukrasnom pločom, ali i viseći letvičasti pećnjaci, spadaju u keramičke sastavne elemente peći, podskupinu ukrasnih elemenata u obliku pećnjaka. Oni nemaju, npr. polucilindrično tijelo, već samo ravnu plohu na dnu, vodoravnu u odnosu na perforiranu ili punu prednju ploču krunišnog pećnjaka koja se, nakon što se gornja površina posljednjeg, završnog reda pećnjaka na peći premaže vezivnim sredstvom, naprosto pridodaju (priljepe) na potonji i tako tvore krunišni završetak peći.

¹⁶⁸ Spomenuti pećnjaci često su se dodavali na prijelazima između, npr. donjeg kvadratnog i gornjeg polucilindričnog dijela peći, nisu nužno morali stajati na kruništu peći. U principu, oni imaju formu perforiranog krunišnog pećnjaka, međutim, okrenuti su prema dolje i, baš kao i prije spomenuti krunišni pećnjaci s perforiranom i punom prednjom pločom, nemaju konstruktivnu, već isključivo dekorativnu ulogu kako bi dodatno ukrasili peć.

¹⁶⁹ Slobodnostojeći ukrasni elementi na peći (u koje možemo nabrojiti još nekolicinu drugih oblika kakvi nisu zabilježeni na materijalima s analiziranog prostora, poput slobodno stojećih stupova na peći, itd.) mogli su se uglavljivati na peći na različite načine, najčešće uz pomoć vezivnog sredstva, ali na primjeru šuplje sačuvane keramičke restaurirane noge iz Samobora (Sl. 42) jasno je kako je noga služila tek kao keramička oplata (isključivo u svrhu dekoracije) za metalnu nogu koja je nosila metalno postolje na kojem je potom slagana čitava peć, kao što je to slučaj s restauriranim nogom i postoljem iz V. Tabora (Sl. 44).

¹⁷⁰ Termin se može prevesti i kao *ukrasni element kruništa peći ostalih oblika*.

¹⁷¹ Pločice mogu, primjerice, poslužiti u opločavanju prijelaza između gorenjg i donjeg dijela peći, tj. preostalog prostora na gornjoj površini kvadratnog donjeg dijela peći kojeg nije u potpunosti prekrilo gornji, cilindrični dio peći, ali javljaju se također na različitim prostorima uz peć, od zida uz kojeg je peć prislonjena, do posebnih sjedišta konstruiranih uz peć, odnosno na podu ispod peći ako je uzdignuta na metalnom postolju iznad poda itd.

ženosti, još uvijek nije sasvim rasvijetljena. Nalazi jednostavnih pećnjaka pronađenih u napuštenom srednjovjekovnom selu Bettenach u blizini Lausena u današnjoj sjeverozapadnoj Švicarskoj, naseljeno od razdoblja antike do okvirno 1200. godine, predstavljaju trenutno najstarije sigurno determinirane ostatke kaljeve peći koji se datiraju u razdoblje oko 950. godine. Već od početka prošloga stoljeća javlja se interes inozemnih stručnjaka, ponajprije povjesničara umjetnosti, za pećnjake i kaljeve peći. Spomenuta vrsta građe, od samog početka izučava se kao važan segment europske umjetničko obrtničke produkcije čiji razvoj se može pratiti od razdoblja srednjega vijeka pa sve do suvremenog doba. U hrvatskoj arheologiji prve nalaze pećnjaka vežemo uz rad Zdenka Vinskog. Zaštitnim arheološkim istraživanjem Mrsunjskog Luga započinje i istraživanje srednjovjekovnih gradišta, još jedne specifične vrste srednjovjekovnih nalazišta koji će na svijetlo dana iznijeti jednostavne forme pećnjaka, za razliku od prve znanstvene obrade nešto složenijih, reljefno ukrašenih pećnjaka, sa samoborskog Starog grada i Susedgrada koje nešto kasnije objavljuju T. Stahuljak i O. Klobučar. U periodu devedesetih godina prošloga stoljeća javlja se sve veći interes domaćih stručnjaka za kasnosrednjovjekovne utvrde i naselja, a broj zaštitnih i sustavnih arheoloških zahvata s objelodanjenim rezultatima istraživanja na lokalitetima iz spomenutog razdoblja tijekom posljednjih dvadeset godina je značajan i u sve većem porastu. Ovaj rad nastao je prvenstveno iz potrebe za iznalaženjem što jednostavnijeg i logični-

jeg načina klasifikacije nalaza kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne građe koja je itekako prisutna u muzejskim institucijama te je bogato zastupljena prigodom sve češćih istraživanja lokaliteta iz navedenog razdoblja, a za koju u hrvatskoj arheologiji trenutno nema izrađene adekvatne terminologije i tipologije. Stoga je velik naglasak u razumijevanju zadane teme stavljen na proučavanje dostignuća inozemnih istraživača. Njemačka terminologija raspolaže s tridesetak osnovnih termina sastavnih dijelova kaljevih peći, koji su pak podijeljeni u brojne varijante, tako da, uzmu li se u obzir samo izdvojeni tipovi pećnjaka, bez tipologije ostalih sastavnih dijelova kaljevih peći, na teritoriju koji obuhvaća njemački govorni prostor susrećemo ih u najmanje šezdeset različitih varijanti. U radu se definiraju pojmovi kaljeva peć, problematiziraju se oblici i sastavni dijelovi kaljevih peći, te suvremeni koncept razvoja i prve pojave kaljevih peći na europskom tlu. Slijedeći njemačku tipologiju u analizi se prihvaća osnovna terminološko-tipološka klasifikacija ostataka kaljevih peći u tri osnovne skupine: 1. Jednostavne pećnjake, 2. Složene pećnjake i 3. Sastavne elemente peći, s brojnim pripadajućim tipovima, podtipovima i varijantama. Uvelike je korištena tipološka podjela autorice E. Roth Heege. U radu su predloženi i hrvatski termini koji predstavljaju početak terminološke sistematizacije zadane teme, a koji će se tek eventualnom uporabom od strane sve brojnijih autora koji se bave srednjovjekovnom arheologijom i arheologijom suvremenog doba u Hrvatskoj pokazati više ili manje uspješnim.¹⁷²

POPIS ILUSTRACIJA NA TABLAMA U TEKSTU

Sl. 4 Čašasti pećnjak okruglog otvora s ravnim dnom, Ružica-grad, Gradski muzej Orahovica (snimio J. Lukina). / Fig. 4 A beaker tile with a circular opening and flat base, Ružica-grad Castle, Orahovica Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 5 Čašasti pećnjak trolisnog otvora s ravnim dnom, Čazma, Gradski muzej Čazma (snimila I. Škiljan). / Fig. 5 A beaker tile with a trefoil opening and flat base, Čazma, Čazma Municipal Museum (photo: I. Škiljan).

Sl. 6 Lukovičasti pećnjak zaobljenog vrha, Gudovac, Gradski muzej Bjelovar (snimio J. Lukina). / Fig. 6 A bulb-shaped tile with a rounded top, Gudovac, Bjelovar Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 7 Lukovičasti pećnjak špičastog vrha, Gudovac, Gradski muzej Bjelovar (snimio J. Lukina) / Fig. 7 A bulb-shaped tile with a pointed top, Gudovac, Bjelovar Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 8 Lukovičasti pećnjak ravnog vrha, Gudovac, Gradski muzej Bjelovar (snimio J. Lukina). / Fig. 8 A bulb-shaped tile with a flat top, Gudovac, Bjelovar Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 8a Lukovičasti pećnjak turbanastog vrha, Čazma, Gradski muzej Čazma (snimio J. Lukina). / Fig. 8a A bulb-shaped tile with a turban-shaped top, Čazma, Čazma Municipal Museum (photo: J. Lukina).

¹⁷² Ovaj rad dio je doktorskog rada autorice pod nazivom *Srednjovjekovni i ranonovovjekovni pećnjaci Slavonije*, obranjenog na Filozofskom Fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2015. godine. U disertaciji je načinjena detaljna analiza nalaza pećnjaka pohranjenih u muzejskim institucijama sjeverne i istočne Hrvatske. Ovdje se prezentiraju skraćeni i sumirani rezultati te analize te autoričin prijedlog tipologije pećnjaka u Hrvatskoj te hrvatske terminologije.

Sl. 9 Plitičasti pećnjak okruglog otvora, Garić-grad, Muzej Moslavine Kutina (snimio J. Lukina) / Fig. 9 A plate-shaped tile with a circular opening, Garić-grad Castle, Museum of Moslavina, Kutina (photo: J. Lukina).

Sl. 10 Plitičasti pećnjak trolisnog otvora, Ružica-grad, Gradski muzej Orahovica (snimio J. Lukina) / Fig. 10 A plate-shaped tile with a trefoil opening, Ružica-grad Castle, Orahovica Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 11 Plitičasti (čšaasti) pećnjak trokutastog otvora, Čazma – Stara gradina, Gradski muzej Čazma (snimio J. Lukina) / Fig. 11 A plate-shaped (beaker) tile with a triangular opening, Čazma – Stara gradina/Old Hillfort, Čazma Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 12 Zdjelasti pećnjak kvadratičnog otvora i ravnog dna, Plemički grad Vrbovec, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimio J. Lukina) / Fig. 12 A bowl-shaped tile with a square opening and flat base, Plemički grad Vrbovec Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: J. Lukina).

Sl. 13 Zdjelasti pećnjak pravokutnog otvora i ravnog dna, dvorac Veliki Tabor, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimio J. Lukina) / Fig. 13 A bowl-shaped tile with a square opening and flat base, Veliki Tabor Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: J. Lukina).

Sl. 14 Zdjelasti pećnjak trokutastog otvora i ravnog dna, Ružica-grad, Gradski muzej Orahovica. / Fig 14 A bowl-shaped tile with a triangular opening and flat base, Ružica-grad Castle, Orahovica Municipal Museum.

Sl. 15 Lončasti pećnjak kvadratnog otvora i ravnog dna, Garić-grad, Muzej Moslavine Kutina (snimio J. Lukina) / Fig. 15 A pot-shaped tile with a square opening and flat base, Garić-grad Castle, Muzej Moslavine Kutina (photo: J. Lukina).

Sl. 16 Jednostavni polucilindrični pećnjak, Plemički grad Vrbovec, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimio J. Lukina) / Fig. 16 A simple half-cylinder tile, Plemički grad Vrbovec Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: J. Lukina).

Sl. 17 a,b Polucilindrični pećnjak s ravnom prednjom ukrasnom pločom (i odrežanim polucilindrom), Garić-grad, Muzej Moslavine Kutina (snimio J. Lukina) / Fig. 17 a,b A half-cylinder tile s ravnom prednjom ukrasnom pločom (i odrežanim polucilindrom), Garić-grad Castle, Muzej Moslavine Kutina (photo: J. Lukina).

Sl. 18 Pećnjak s perforiranom prednjom ukrasnom pločom s tijelom u obliku zdjele, Plemički grad Vrbovec, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimio J. Lukina) / Fig. 18 A tile with a perforated front decorative surface and a bowl-shaped body, Plemički grad Vrbovec Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: J. Lukina).

Sl. 19 a,b,c Pećnjak s ravnom prednjom ukrasnom pločom sa zdjelastim tijelom, Benediktinska opatija sv. Mihovila u Rudinama, Gradski muzej Požege (snimio J. Lukina) / Fig. 19 a,b,c A tile with a flat front decorative surface and a bowl-shaped body, the Benedictine Abbey of St. Michael in Rudine, Požege Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 20 Pećnjak s ravnom prednjom ukrasnom pločom s dugim izvijenim tijelom (tubusom), Donja Stubica – Stari grad, Muzeji Hrvatskog zagorja – Muzej seljačkih buna (crtež: M. Galić) / Fig. 20 A tile with a flat front decorative surface and an elongated coiled body, Donja Stubica – Stari grad/Manor, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Museum of the Peasant Rebellion (drawing: M. Galić).

Sl. 21 Pećnjak sa zaobljenom prednjom ukrasnom pločom s kratkim tijelom, dvorac Veliki Tabor, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimio J. Lukina) / Fig. 21 A tile with a rounded front decorative surface and a short body, Veliki Tabor Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: J. Lukina).

Sl. 22 Pećnjak s ravnom prednjom ukrasnom pločom s kratkim tijelom, dvorac Veliki Tabor, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimio J. Lukina) / Fig. 22 A tile with a flat front decorative surface and short body, Veliki Tabor Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: J. Lukina).

Sl. 23 Pećnjak s prednjom (ravnom) ukrasnom pločom, zdjelasto (ili plitičasto) oblikovanim tijelom sa središnjim otvorom, Gudovac, Gradski muzej Bjelovar (crtež: M. Deak) / Fig. 23 A tile with a front (flat) decorative surface, and a bowl (or plate) shaped body with a central opening, Gudovac, Bjelovar Municipal Museum (drawing: M. Deak).

Sl. 24 Polucilindrični pećnjak s punom prednjom ukrasnom pločom s odrežanim polucilindrom, dvorac Veliki Tabor, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (crtež: Z. Mirt) / Fig. 24 A half-cylinder tile with a full front decorative surface and a cut-out half-cylinder, Veliki Tabor Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (drawing: Z. Mirt).

Sl. 25 Polucilindrični pećnjak s punom prednjom ukrasnom pločom s odrežanim polucilindrom, Garić-grad, Muzej Moslavine Kutina (crtež: M. Deak) / Fig. 25 A half-cylinder tile with a full front decorative surface and a cut-out half-cylinder, Garić-grad Castle, Muzej Moslavine Kutina (drawing: M. Deak).

Sl. 26 Polucilindrični pećnjak s punom prednjom ukrasnom pločom s odrežanim polucilindrom, Garić-grad, Muzej Moslavine Kutina (crtež: M. Deak) / Fig. 26 A half-cylinder tile with a full front decorative surface and a cut-out half-cylinder, Garić-grad Castle, Muzej Moslavine Kutina (drawing: M. Deak).

Sl. 27 Polucilindrični pećnjak s perforiranom prednjom ukrasnom pločom, Gudovac, Gradski muzej Bjelovar (crtež: M. Deak) / Fig. 27 A half-cylinder tile with a perforated front decorative surface, Gudovac, Bjelovar Municipal Museum (drawing: M. Deak).

Sl. 27 a Polucilindrični pećnjak s perforiranom (visećom) prednjom ukrasnom pločom, Gudovac, Gradski muzej Bjelovar (crtež: M. Deak) / Fig. 27a A half-cylinder tile with a perforated (hanging) front decorative surface, Gudovac, Bjelovar Municipal Museum (drawing: M. Deak).

Sl. 28 Kutni pećnjak gornjeg reda vijenca peći, dvorac Veliki Tabor, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimila S. Antony Čekalova). / Fig. 28 A corner tile from the upper row of the stove frieze, Veliki Tabor Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: S. Antony Čekalova).

Sl. 29 Okomiti kutni pećnjak, Stari grad Varaždin, Gradski muzej Varaždin (crtež: M. Deak). / Fig. 29 A perpendicular corner tile, Stari grad Varaždin Castle, Varaždin Municipal Museum (drawing: M. Deak).

Sl. 30 Kutni pećnjak vijenca peći posebnog oblika, Donja Stubica – Stari grad, Muzeji Hrvatskog zagorja – Muzej seljačkih buna (snimio M. Gregl). / Fig. 30 A corner tile from the stove crest with a special shape, Donja Stubica – Stari grad/Manor, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Museum of the Peasant Rebellion (photo: M. Gregl).

Sl. 31 Zdjelasto-polucilindrični kutni pećnjak, Ružica-grad, prema: Radić, Bojčić 2004, kat. 492. / Fig. 31 A bowl-shaped half-cylindrical corner tile, Ružica-grad Castle, from: Radić, Bojčić 2004, cat. 492.

Sl. 32 Kutni pećnjak s punom (ravnom) prednjom ukrasnom pločom s polucilindričnim odrezanim tijelom (odrezanim polucilindrom), dvorac Veliki Tabor, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimila I. Škiljan). / Fig. 32 A corner tile with a full (flat) front decorative surface with a half-cylindrical cut body, Veliki Tabor Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: I. Škiljan).

Sl. 33 Pećnjak vijenca peći s dugim izvijenim tijelom (tubusom), Ružica-grad, Gradski muzej Orahovica (snimio J. Lukina). / Fig. 33 A tile from the stove crest with an elongated twisted body (tubus), Ružica-grad Castle, Orahovica Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 33 a Pećnjak gornjeg reda vijenca peći, dvorac Veliki Tabor, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (crtež: M. Galić). / Fig. 33a A tile from the upper row of the stove crest, Veliki Tabor Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (drawing: M. Galić).

Sl. 34 a,b,c Pećnjak vijenca peći s (okomitim) polucilindričnim tijelom (okomitim polucilindrom), dvorac Veliki Tabor, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimila I. Škiljan). / Fig. 34 a,b,c A tile from the stove crest with a (perpendicular) half-cylindrical body, Veliki Tabor Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: I. Škiljan).

Sl. 35 Krunišni pećnjak s perforiranom (visećom) prednjom pločom i polucilindričnim tijelom, Čazma, Gradski muzej Čazma (crtež: M. Deak). / Fig. 35 A crest tile with a perforated (hanging) front surface and a half-cylindrical body, Čazma, Čazma Municipal Museum (drawing: M. Deak).

Sl. 35 a Krunišni pećnjak s perforiranom prednjom pločom i polucilindričnim tijelom, Gudovac, Gradski muzej Bjelovar (crtež: M. Deak). / Fig. 35a A crest tile with a perforated front surface and a half-cylindrical body, Gudovac, Bjelovar Municipal Museum (drawing: M. Deak).

Sl. 35 b Krunišni nišasti pećnjak s reljefno ukrašenom unutrašnjosti, Ružica-grad, Gradski muzej Orahovica, prema: Radić, Bojčić 2004, kat. 610. / Fig. 35b A crest niche tile with a relief decorated interior, Ružica-grad Castle, Orahovica Municipal Museum, from: Radić, Bojčić 2004, cat. no. 610.

Sl. 36 Krunišni pećnjak s punom prednjom pločom, Stari grad Varaždin, Gradski muzej Varaždin (snimila I. Škiljan). / Fig. 36 A crest tile with a full front surface, Stari grad Varaždin Castle, Varaždin Municipal Museum (photo: I. Škiljan).

Sl. 37 Krunišni pećnjak s perforiranom prednjom pločom (perforirani krunušni pećnjak), Stari grad Samobor, Gradski muzej Samobor (snimila I. Škiljan). / Fig. 37 A crest tile with a perforated front surface (perforated crest tile), Stari grad Samobor Castle, Samobor Municipal Museum (photo: I. Škiljan).

Sl. 38 Viseći letvičasti pećnjak (viseće letvice), Stari grad Varaždin, Gradski muzej Varaždin (snimila I. Škiljan). / Fig. 38 A hanging ladder-like tile, Stari grad Varaždin Castle, Varaždin Municipal Museum (photo: I. Škiljan).

Sl. 39 Ukrasni element na peći - (ukrasna) plastika peći, Ružica-grad, Gradski muzej Orahovica (crtež: M. Deak). / Fig. 39 A decorative element on a tile-stove - (decorative) stove relief, Ružica-grad Castle, Orahovica Municipal Museum (drawing: M. Deak).

Sl. 40 Ukrasni element peći u obliku češera pinije, Čazma, Gradski muzej Čazma (snimio J. Lukina). / Fig. 40 Decorative element of a stove in the shape of a pinecone, Čazma, Čazma Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 41 Ukrasni element kruništa peći (ostalih) drugih oblika, Gudovac, Gradski muzej Bjelovar (crtež: M. Deak). / Fig. 41 Decorative element of the crest of a stove - other forms, Gudovac, Bjelovar Municipal Museum (drawing: M. Deak).

Sl. 42 Keramička noža peći, Stari grad Samobor, Samoborski muzej (snimio J. Lukina) / Fig. 42 Pottery foot of a stove, Stari grad Samobor Castle, Samobor Municipal Museum (photo: J. Lukina).

Sl. 43 Pokrovnna oplatna pločica (peći), Plemički grad Vrbovec, Muzeji Hrvatskog zagorja – Dvor Veliki Tabor (snimio J. Lukina). / Fig. 43 Covering tile element (stove), Plemički grad Vrbovec Castle, Museums of the Hrvatsko Zagorje – Veliki Tabor Castle (photo: J. Lukina).

Sl. 44 Dvor Veliki Tabor, postavljanje metalne nože i nosive konstrukcije prilikom rekonstrukcije kaljeve peći, oko 1600. g. (snimila I. Škiljan). / Fig. 44 Veliki Tabor Castle, the placement of metal feet and load bearing structure during reconstruction of a teil-stove from ca. 1600 (photo: I. Škiljan).

LITERATURA

- Ambroisiani 1910 S. Ambroisiani, *Zur Typologie der älteren Kacheln*, Stockholm, 1910.
- Bekić 2006 L. Bekić, *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina. Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb-Goričan i njezinim prilaznim cestama*, Zagreb 2006.
- Belaj 2005 J. Belaj, Stari grad Ivanec, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2/2005, 128–129.
- Blümel 1965 F. Blümel, *Deutsche Öfen. Der deutsche Kunstofen von 1480 bis 1910*, München 1965.
- Bobovec 1992 A. Bobovec, Pećnjaci Garić grada, *Muzejski vjesnik* 15/1992, 19–22.
- Bobovec 1993-1994 A. Bobovec, Pećnjaci moslavačkih srednjovjekovnih gradova, *Zbornik Moslavine III/1993-1994*, 21–38.
- Bobovec 2003 A. Bobovec, Pećnjaci s prednjom dekorativnom pločom nađeni u moslavačkim srednjovjekovnim gradovima«, in: *Izdanja HAD-a, Arheološka istraživanja u bjelovarsko-bilogorskoj županiji i pogrebni ritusi na teritoriju Hrvatske*, 21, 2003, 163–176.
- Bobovec, Sekelj Ivančan 1996 A. Bobovec, T. Sekelj Ivančan, Obilazak srednjovjekovnih lokaliteta Kraljeve Velike, Opeke i Međurića, *Obavijesti HAD-a* 28/2, 1996, 35–38.
- Bojčić, Radić 1984 Z. Bojčić, M. Radić, Srednjovjekovni grad Ružica u svijetlu novih istraživanja, *Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, Osijek 1984, 149–178.
- Bojčić, Radić 2004 Z. Bojčić, M. Radić, *Srednjovjekovni grad Ružica*, Osijek, 2004.
- Brandl 1984 R. Brandl, Die Funde vom Haus Obere Krämersgasse 12 – Keramik, in: *Aus dem Wirtshaus zum Wilden Mann – Funde aus dem Mittelalterlichen Nürnberg*, Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 1984, 158–201.
- Brandl 1984 R. Brandl, Die Funde vom Weinmarkt 11 – Keramik In: *Aus dem Wirtshaus zum Wilden Mann – Funde aus dem Mittelalterlichen Nürnberg*, Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 1984, 68–105.
- Bregant 1997 T. Bregant, Pečnice s Starega gradu Celje, in: M. Guštin, K. Predovnik (eds.), *Drobcu nekega vsakdana, Archaeologia Historica Slovenica II/1997*, 29–38.
- Brych, Stehlíková, Žegklitz 1990 V. V. Brych, D. Stehlíková, J. Žegklitz, *Pražské kachle doby gotické a renesanční*, katalog výstavy, Pražský ústav státní památkové péče a ochrany přírody, Praha 1990.
- Cevc 1955 E. Cevc, Srednjeveške pečnice z motivem leva na Slovenskem, Posebni otisak iz *Prvog Tkalčičevog zbornika I*, Zagreb 1955.
- Châtelet, Jac Schwein 2000 M. Châtelet, J. Jac Schwein, Strasbourg, Place des Bateliers, La céramique du Pôele du Haut Moyen Âge, in: A. Richard, J.-J. Schwein (eds.), *Archéologie du poêle en céramique du Haut Moyen Âge à l'époque moderne: technologie, décors, aspects culturels. Actes de la table ronde de Montbéliard, 1995.*, *Revue archéologique de l'Est et du Centre-Est*, supplément 15, Dijon 2000, 15–31.
- Čimin 2008 R. Čimin, Keramički nalazi s utvrde Čanjevo, in: L. Bekić (ed.), *Utvrdna Čanjevo, istraživanja 2003-2007*, Visoko 2008, 121–189.
- Demo 1985-1986 Ž. Demo, Kamengrad (Starigrad), Koprivnica – srednjovjekovna utvrda, *Arheološki pregled* 25/1985-86, 145–148.
- Endres 1998 W. Endres, Ein Kachelofen aus Straubings fruher Zeit, *Jahresbericht des Historischen Vereins für Straubing und Umgebung* 100/I/1998, 325–348.
- Filipec 1999-2000 K. Filipec, Neznani srednjovjekovni grad na gori Ivanščici, *Opuscula Archaeologica* 23-24/1999-2000, 353–361.

- Franz 1969 R. Franz, *Der Kachelofen: Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*, Graz 1969.
- Franz 1981 R. Franz, *Der Kachelofen: Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*, Graz 1981.
- Gebhard 1988 T. Gebhard, *Kachelöfen, Mittelpunkt häuslichen Lebens; Entwicklung, Form, Technik.*, München 1988.
- Gruia 2006 A. M. Gruia, Saint Gorge on Medieval Stove Tiles from Transylvania, Moldavia and Wallachia, An Iconographical Approach, *Studia Patzinaka* 3/2006, 7–48.
- Gruia 2006a A. M. Gruia, Saint Ladislav on Stove Tiles, *Studia Patzinaka* 2/2006, 40–63.
- Gruia 2007 A. M. Gruia, Magic in the House, Functions of Images on Medieval Stove Tiles from Transylvania, Moldavia and Walachia, *Studia Patzinaka* 5/2007, 7–46.
- Gruia 2013 A. M. Gruia, *Religious representations on stove tiles from the Medieval kingdom of Hungary*, Bibliotheca Musei Napocensis 42, Cluj-Napoca 2013.
- Guštin, Horvat 1994 M. Guštin, M. Horvat (eds.), *Ljubljanski grad – Pečnice*, Archaeologia Historica Slovenica 1, Ljubljana 1994.
- Guštin 2001 M. Guštin, *Srednjeveško Celje*, Archaeologia Historica Slovenica 3, Ljubljana 2001.
- Hallenkamp–Lumpe 2006 J. Hallenkamp–Lumpe, Studien zur Ofenkeramik des 12. Bis 17. Jahrhunderts anhand von Bodenfunden aus Westfalen – Lippe, *Denkmalpflege und Forschung in Westfalen* 42/2006.
- Henkel 1999 M. Henkel, *Der Kachelofen, Ein Gegenstand der Wohnkultur in Wandel*, Goettingen 1999.
- Holl 1958 I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon I., *Budapest Régiségei* 17/1958, 211–300.
- Holl 1963 I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon II, *Budapest Régiségei* XXII/1963, 161–207.
- Holl 1975 I. Holl, A kaposszentjakabi kályhacsempék (Ofenkacheln von Szentjakab), *Somogyi Múzeumok Közleményei* II /1975, 209–216.
- Holl 1990 I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon IV (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IV), *Archaeologiai Értesítő* 117/1990, 58–95.
- Holl 1990a I. Holl, Neutronenaktivierungsanalyse mittelalterlicher Ofenkacheln, *Acta Archaeologica Hungarica* 46/1990.
- Holl 1993 I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon V (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn V), *Archaeologiai Értesítő* 120/1993.
- Holl 1995 I. Holl, Neutronenaktivierungsanalyse mittelalterlicher Ofenkacheln II, *Acta Archaeologica Hungarica* 47, 1995), 257–294.
- Holl 1998 I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon VI (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn VI), *Archaeologiai Értesítő* 134, 1998.
- Holl 1998a I. Holl, Spätgotische Ofenkacheln, I. Werke einer Mitteleuropäischen Ofenhafnerwerstatt – II. Einer Böhmischer Ofen am Ende des 15. Jahrhunderts, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 50/1998, 139–214.
- Holl 2000 I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon VII (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn VII), *Archaeologiai Értesítő* 136/2000.
- Holl 2001 I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon VIII (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn VIII), *Archaeologiai Értesítő* 137, 2001.

- Holl 2002 I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon IX (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IX), *Archaeologiai Értesítő* 138,2002.
- Holl 2002a I. Holl, Középkori kályhacsempék Magyarországon X (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn X), *Budapest Régiségei* XXXV/2002, 381–402.
- Holl 2009 I. Holl, Der Ofen mit den Heilingen Drei Königen im Palast von Buda, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60/2009, 423–440.
- Holl, Voit 1963 I. Holl, P. Voit, *Old Hungarian stove tiles*, Budapest 1963.
- Horvat 1975 A. Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb 1975.
- Horvat 1994 Z. Horvat, Grijanje u srednjovjekovnim burgovima kontinentalne Hrvatske – kamini, dimnjaci i kaljeve peći, *Prostor* 2/3-4, 1994, 215–240.
- Horvat 1999 M. Horvat, *Keramika, tehnologija keramike, tipologija lončenine, keramični arhiv*, Ljubljana 1999.
- Horvat, Filipec 2001 Z. Horvat, K. Filipec, Novija saznanja o kaštelu Konjščina, *Opvscula Archaeologica* 25/2001, 151–182.
- Ilijanić 1999 M. Ilijanić, Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina, in: M. Ilijanić (ed.), *Urbanizam, graditeljstvo, kultura*, Varaždin 1999, 1–32.
- Iveković 1968 D. Iveković, Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine, *Zbornik Moslavine* I/1968, 368–369.
- Jakovljević, Tkalčec 2004 G. Jakovljević, T. Tkalčec, Srednjovjekovno gradište Gudovac-Gradina kraj Bjelovara u svjetlu prvih arheoloških istraživanja, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 36/3/2004, 148–150.
- Janeš 2014 A. Janeš, Burg Cesargrad: povijesno-arheološka analiza, *Portal: Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 5/2014, 35–48.
- Janeš, Hirschler-Marić, Azinović Bebek 2017 A. Janeš, I. Hirschler-Marić, A. Azinović Bebek, Stari Perkovci – Sela, Ruralno naselje 14. stoljeća, *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora*, *Zbornik Instituta za arheologiju* 6, Zagreb 2017, 337–388.
- Karaman 1950 Lj. Karaman, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Historijski zbornik* 1-4/1950, 103–128.
- Klemm, Šimek, Težak 2008 M. Klemm, M. Šimek, S. Težak, *Iz srednjega u novi vijek, varaždinski stari grad i projekt Bastion*, Varaždin 2008.
- Knezović 2005 I. Knezović, Stari grad Lukavec, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2/2005, Zagreb 2005, 155–157.
- Krmpotić 2014 M. Krmpotić, Pećnjaci, in: A. Azinović Bebek, M. Krmpotić (eds.), *Stari grad Barilović. Deset godina arheoloških istraživanja*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb 2014, 92–95.
- Kolić Gunjača, Cvetković 2010 S. Kolić Gunjača, S. Cvetković, Četiri restaurirane kaljeve peći iz Požege, *Portal: Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 1/2010, 201–214.
- Kruhek, Maroević 1972 M. Kruhek, I. Maroević, *Srednjovjekovni Garić-grad nekad i danas*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1972.
- Kruhek 1973 M. Kruhek, *Garić-grad u prošlosti i sadašnjosti*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1973.
- Lolić 2003 T. Lolić, Lukavec: Zaštitna arheološka istraživanja, in: *Lukavec*, katalog izložbe, Velika Gorica 2003.

- Lovrenčić, Medar 1977 Z. Lovrenčić, M. Medar, Gotika u Bilogori, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 2/1977, 45–60.
- Marti 2018 R. Marti, Ein Kachelofen des 10. Jahrhunderts aus Lausen-Bettenach (Kt. Basel – Landschaft/CH), *Archäologisches Korrespondenzblatt* 48/2018, 93–111.
- Mašić 2002 B. Mašić, *Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi*, katalog izložbe, Muzej grada Zagreba, Zagreb 2002.
- Mašić 2005 B. Mašić, Zagreb – Gornjogradska gimnazija, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2/2005, 162–163.
- Miletić 2001 D. Miletić, *Samoborski Stari grad*, Samobor 2001.
- Okroša Rožić 2005 L. Okroša Rožić, Veliki Kalnik (stari grad), *Hrvatski arheološki godišnjak* 2/2005, 115–117.
- Okroša Rožić 2007 L. Okroša Rožić, Arheološka istraživanja na Starom gradu Veliki Kalnik u 2005. i 2006. Godini, *Cris* 12/1/2007, 88–100.
- Pavličić 2012 M. Pavličić, Prikaz srednjovjekovnih pećnjaka s lokaliteta benediktinske opatije sv. Mihovila na Rudini, *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 1/2012, 231–246.
- Predovnik 2003 K. Predovnik, *Trdnjava Kostanjevica*, *Archaeologia Historica Slovenica* 4, Ljubljana 2003.
- Prister 1998 L. Prister, *Susedgrad ili nedovršena priča o jednom gradu*, katalog izložbe, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb 1998.
- Prister 2002 L. Prister, Osobitosti utvrđenog grada Iloka na primjerima kasnosrednjovjekovnih arheoloških nalaza, in: J. Martinčić, D. Hackenberger (eds.), *Iločki statut 1525. godine i iločko srednjovjekovlje: znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Osijek-Ilok, 11.–13. listopada 2000.: zbornik radova*, Zagreb 2002, 199–203.
- Prister 2004 L. Prister, Kasnogotički pećnjaci Slavonije iz arheološke zbirke Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu, *Osječki zbornik* 27/2004, 69–72.
- Radić 2014 M. Radić, *Povijest velikaškog roda Iločkih u svjetlu arheoloških istraživanja s osobitim osvrtom na Ružicu-grad i Ilok*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.
- Radman Livaja 2010 I. Radman Livaja, Burdelj, *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, 300–302.
- Renesančni 1998 *Renesanční Olomouc v archeologických nálezech: Sklo, slavnostní keramika a kachle: Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973.-1996., Památkový ústav v Olomouci a Muzeum umění Olomuc, Olomuc* 1998.
- Roth Heege 2012 E. Roth Heege, *Ofenkeramik und Kachelofen, Typologie, Terminologie und Rekonstruktion*, Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Band 39, Basel, 2012.
- Roth-Kaufmann, Buschor, Gutscher 1994 E. Roth-Kaufmann, R. Buschor, D. Gutscher, *Spätmittelalterliche reliefierte Ofenkeramik in Bern*, Bern 1994.
- Salajić 2008 S. Salajić, *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici*, Virovitica, 2008.
- Salajić 2014 S. Salajić, *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici 2*, Virovitica, 2014.
- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Kasnosrednjovjekovna stolna keramika iz okolice Kutine i Garešnice, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19/2002, 165–194.
- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Istraživanje srednjovjekovnog gradišta Torčec – Gradić 2002, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/1/2003, 143–145.

- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Arheološko nalazište Torčec-Gradić, *Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja* vol. 3, br. 6, 2004, 71–106.
- Sokač-Štimac 2006 D. Sokač-Štimac, Rudina – Benediktinska opatija sv. Mihovila, in: A. Durman (ed.), *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Zagreb 2006, 226–227.
- Stahuljak, Klobučar 1958 T. Stahuljak, O. Klobučar, Pećnjaci starih gradova Samobora i Susedgrada, *Tkalčićev zbornik II/1958*, 205–242.
- von Stephan 1991 H.G. von Stephan, *Kacheln aus dem Werraland: Die Entwicklung der Ofenkacheln vom 13. bis 17. Jahrhundert im unteren Werra-Raum*, Witzenhausen, Göttingen 1991.
- Stopar 1977 I. Stopar, Renesančne pečnice s celjskega območja, *Varstvo spomenikov XXI/1977*, 63–100.
- Strauss 1966 K. Strauss, *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich und der Schweiz*, Strassburg 1966.
- Strauss 1972 K. Strauss, *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Skandinavien*, Teil II, Basel 1972.
- Strauss 1983 K. Strauss, *Die Kachelkunst des 15. und 17. Jahrhunderts in europäischen Ländern*, Teil III, München 1983.
- Stredoveké kachlice 1993 *Stredoveké kachlice*, katalóg, Výstava v Archeologickom múzeu, Bratislava 1993.
- Šimek 2013 M. Šimek, Iz opkopa Varaždinskog staroga grada. Pećnjaci kasnog srednjeg vijeka, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin 24/2013*, 153–194.
- Šimek, Težak, Lipljin 1999 M. Šimek, S. Težak, T. Lipljin, *Županija varaždinska u srednjem vijeku*, Gradski muzej Varaždin, Varaždin 1999.
- Škiljan 2007 I. Škiljan, Veliki Tabor u svjetlu arheoloških otkrića, in: G. Horjan (ed.), *Veliki Tabor u svjetlu otkrića*, Desinić 2007, 35–74.
- Škiljan 2010 I. Škiljan, Pećnjaci iz manastira Marča, in: N. Kauzlarić (ed.), *Tragom marčanske povijesti*, Ivanić-grad 2010, 149–156.
- Škiljan 2011 I. Škiljan, Arheološka istraživanja utvrde Donja Stubica – Stari grad, in: *Osamsto godina pisanoga spomena Stubice*, Donja Stubica 2011, 71–140.
- Škiljan 2012 I. Škiljan, Kasnogotički pećnjaci iz Velikog Tabora, in: N. Jagarčec (ed.), *Tajanstvena gotika – Veliki Tabor i kapela sv. Ivana*, Desinić 2012, 93–130.
- Škiljan 2012a I. Škiljan, Typenkatalog der Ofenkeramik und der Ofenbauteile mit internationalem Glossar – Kroatisch, in: E. Roth Heege (ed.), *Ofenkeramik und Kachelofen, Typologie, Terminologie und Rekonstruktion, Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters*, Band 39, Basel 2012, 213–319.
- Škiljan 2015 I. Škiljan, *Srednjovjekovni i ranonovovjekovni pećnjaci Slavonije*, doktorski rad, Zagreb, 2015. (http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/5712/1/Ivana%20%C5%A0kiljan_doktorski%20rad.pdf).
- Škiljan 2018 I. Škiljan, Usporedna analiza pećnjaka Cesargrada i Velikog Tabora. in: N. Filko (ed.), *Cesargrad u vremenu i prostoru*, Klanjec 2018, 111–120.
- Škiljan, Antony Čekalová 2018 I. Škiljan, S. Antony Čekalová, Restaurování a rekonstrukce tří pozdně renesančních kachlových kamen ze střepevého materiálu nalezeného na hradu Veliki Tabor v Chorvatsku, in: Jitka Šrejberová (ed.), *Kachle a kachlová kamna, Sbornik příspěvků z mezinárodní konference k výstavě Svět kachlových kamen*, Oblastní muzeum v Mostě, 19.–20. dubna 2018., Most 2018, 40–57.

- Štrk 1991 V. Štrk, Pokusna arheološka iskopavanja u središnjem dijelu Čazme, *Muzejski vjesnik* 14/1991, 28–33.
- Štrk 1992 V. Štrk, Osvrt na novootkriveno arheološko nalazište u Čazmi, *Muzejski vjesnik* 15/1992, 36–38.
- Tabak, Petričević, Alduk 2010 A. Tabak, D. Petričević, I. Alduk, Utvrda Nutjak, in: T. Šeparović (ed.), *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština*, Split 2010, 425–439.
- Tamasí 1995 J. Tamasí, *Verwandte Typen im schweizerischen und ungarischen Kachelfundmaterial in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Veszprem 1995.
- Tauber 1980 J. Tauber, *Herd und Ofen im Mittelalter. Untersuchungen zur Kulturgeschichte am archäologischen Material vornehmlich der Nordwestschweiz (9.–14. Jahrhundert)*, Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Bd. 7, Olten 1980.
- Tkalčec 1997 T. Tkalčec, *Gradina – Gudovac, kasnosrednjovjekovni burg*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, Zagreb 1997.
- Tkalčec 2003 T. Tkalčec, Nastavak istraživanja srednjovjekovnog gradišta Torčec-Gradić u 2003. g. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/3/2003, 117–121.
- Tkalčec 2004 T. Tkalčec, *Srednjovjekovna gradišta u Hrvatskoj*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, Zagreb 2004.
- Tkalčec 2009 T. Tkalčec, Arheološka istraživanja na Starom gradu u Krapini 2008. g., *Annales Instituti Archaeologici* V/2009, 95–100.
- Tkalčec 2010 T. Tkalčec, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskome, Deset sezona arheoloških istraživanja*, Zagreb 2010.
- Tkalčec 2010a T. Tkalčec, Pećnjaci iz drvenog objekta podignutoga na ruševinama srednjovjekovnoga burga Vrbovca kod Huma na Sutli, *Archaeologia adriatica* IV /2010, 325–358.
- Tkalčec 2013 T. Tkalčec, Stari grad Krapina, in: M. Buzov, D. Ložnjak Dizdar (eds.), *Dnevnik jednog arheologa. Prof. dr. sc. Željku Tomičiću uz 70. rođendan*, Zagreb 2013, 17–24.
- Tkalčec, Jakovljević 2003 T. Tkalčec, G. Jakovljević, Prva sezona istraživanja srednjovjekovnog gradišta Gudovac-Gradina, *Obavijesti HAD-a* 35/2003/2, 85–89.
- Tomičić 1995 Ž. Tomičić, U potrazi za srednjovjekovnim arheološkim nasljeđem Hrvatskoga zagorja, *Hrvatsko zagorje: Časopis za kulturu Krapinsko-zagorske županije* 1/1/1995, 109–124.
- Tomičić 1999 Ž. Tomičić, Arheološki zemljovid Krapine i okolice (Krapona – locus Krapina – castrum Crapina), in: Ž. Tomičić, *Panonski periplus – Arheološka topografija kontinentalne Hrvatske*, Zagreb 1999, 45–88.
- Tomičić 2004 Ž. Tomičić, Regensburg – Budim – Ilok kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 21/2004, 143–176.
- Tomičić, Dizdar, Šiljeg, Jelinčić, Turkalj, Kalafatić 2007 Ž. Tomičić, M. Dizdar, B. Šiljeg, K. Jelinčić, K. Turkalj, H. Kalafatić, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja Dvora knezova Iločkih 2006. godine, *Annales Instituti Archaeologici* III/2007, 7–16.
- Unger 1998 I. Unger, *Kölner Ofenkacheln – Die Bestände des Museums für Angewandte Kunst und des Kölnischen Stadtmuseums*, Köln 1988.
- Vekić 2007 A. Vekić, Arheološka istraživanja u Velikom Taboru, in: G. Horjan (ed.), *Veliki Tabor u svjetlu otkrića*, Desinić 2007, 23–33.

- Vidović 1994 J. Vidović, *Stoljeća utvrde. Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja fortifikacije starog grada Čakovec*, Čakovec 1994.
- Vinski, Vinski-Gasparini 1950 Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Gradište u Mrsunjskom Lugu. Prvo iskapanje slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb 1950.
- Višnjić 2012 J. Višnjić, Srednjovjekovna feudalna utvrda Possert. Šest godina arheoloških radova i konzervatorsko-restauratorskih zahvata na sačuvanim arhitektonskim struktura, *Histria archaeologica* 43/2012, 67–154.
- Žmegač 1991 A. Žmegač, *Veliki Tabor – razvoj i značenje*, magistarski rad, Zagreb, 1991.

THE STATE OF INVESTIGATION, TYPOLOGY, AND TERMINOLOGY OF MEDIEVAL AND POST-MEDIEVAL STOVE TILES IN NORTHERN CROATIA

This article presents a broad overview of the history of research into stove tile production in the historical province of Slavonia, and suggests a Croatian terminology and typology of elements of tile-stoves and types of stove tiles. A detailed and systematic study of stove tile ceramics from Croatia is now in progress, and analyses of numerous finds of medieval and post-medieval stove tile fragments from archaeological contexts are rapidly developing.

The latest published results on late and post-medieval settlement and fortress research indicate that even in the southern regions of present-day Croatia, stove tile products were apparently in use. The Nutjak fortress in Dalmatia, located in the high mountains near the Cetina River where the winters are very harsh, had evidently been equipped with post medieval stoves composed of simple beaker-tiles with circular openings. Dated (according to stratigraphic data) in the period between the end of the 15th / beginning of the 16th and 17th centuries, these finds could represent the southernmost site of discovery of early post-medieval tiles in Europe.

Istria is another Croatian region with interesting stove tile finds, but investigations are still being undertaken. These tiles, produced at the very border of European stove tile production, during the late medieval period, show direct and indirect influences and connections mainly with products from the territory of present day Hungary and the royal Hungarian workshops. High quality tile-stove products were mainly ordered by feudal magnates and the Church, while archeological investigations confirm the use of simple beaker-tiles with circular openings and vessel-shaped tiles with triangular and quatrefoil openings, as well

as inverted beaker-tiles, in more simple households in rural areas.

During the late medieval period, only two sites have been interpreted as possible workshops – Zagreb - Nova Ves and Gudovec. Archeological excavations unearthed a workshop in Zagreb at Nova Ves, and its activity was divided into three main phases. However, when the Croatian lands found themselves in a new political union with the Habsburgs in 1527, the products of tile-stove craftsmen from Slavonia in many cases show similarities with the material from present-day Slovenian and Austrian territories. Still, comparisons of Slavonian material with the material from the Hungarian early post-medieval craft centers and other interesting sites is almost entirely unknown, but further publications will surely provide plenty of information regarding these potential connections.

Renaissance stoves were multicolored or dark-brownish and “dark blue” glazed, consisting of panel-tiles with depictions of allegoric images, enriched with *putti*, architectural, and floral elements. Their themes, models, and layouts fit perfectly within the 16th and 17th centuries central European fashion of stove designs. Still, the majority of stoves consisted of simple and cheap green glazed tiles that often resembled contemporary tapestry designs, which reflects the economic and social situation in Slavonia at that time. The connections of local craftsmen from north-western Croatia with Styrian local workshops and the cultural centers from abroad can be seen both in the use of imported matrices and in the adoption of the generally widespread patterns to the domestic possibilities and requirements.

FOTOALBUM OBITELJI VINSKI

U okviru projekta Mala povijest AMZ-a autorice Ane Solter, a prigodno uz međunarodni znanstveni skup „Zdenko Vinski – život i znanstveni rad“, u dvorani muzeja na prvome katu postavljena je izložba pod nazivom *Fotoalbum obitelji Vinski* u trajanju od 4. do 24. studenog 2016. godine.

Ksenija Vinski-Gasparini i Zdenko Vinski u braku su proveli četrdeset i devet godina. Kao istaknuti znanstvenici, svatko u svojem polju, oboje su svoj radni vijek proveli u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Manje je poznato da su supružnici Vinski cijenili i prakticirali amatersku umjetničku fotografiju. Njihova je ostavština danas pohranjena u Arhivu AMZ-a pod brojem 210. Uz brojne dokumente, koji ocrtavaju prije svega njihov stručni i znanstveni rad, nalaze se i privatne fotografije i foto oprema. Na fotografijama su ostali zabilježeni brojni djelići radne atmosfere i druženja na terenskim istraživanjima, na znanstvenim skupovima i u muzeju, ali i mnogi privatni trenuci nastali u obiteljskom okružju ovog poznatog i zaslužnog para arheologa koji je ostavio neizbrisiv trag u povijesti našeg muzeja.

Autorice izložbe: Slađana Latinović i Ana Solter

Grafička priprema: Srećko Škrinjarić

Obrada fotografija: Igor Krajcar

Tehnička realizacija: Ivan Troha i Robert Vazdar

